

Ján Buček, Martin Plešivčák, Vojtěch Przybyla

Politická geografia

politické ideológie, demokracia a voľby

Univerzita Komenského
v Bratislave

Prírodovedecká fakulta Univerzity Komenského v Bratislave
Katedra humánnej geografie a demografie

Politická geografia – politické ideológie, demokracia a voľby

Buček Ján, Plešivčák Martin, Przybyla Vojtěch

Univerzita Komenského v Bratislave

2017

doc. RNDr. Ján Buček, CSc., RNDr. Martin Plešivčák, PhD., Mgr. Vojtěch Przybyla
Politická geografia – politické ideológie, demokracia a voľby

Vysokoškolská učebnica určená pre magisterský stupeň štúdia.

Prírodovedecká fakulta Univerzity Komenského v Bratislave
Katedra humánnej geografie a demografie
www.humannageografia.sk
e-mail: khg@fns.uniba.sk

Recenzovali: RNDr. Tomáš Kostecký, CSc.
RNDr. Tibor Madleňák, PhD.

Copyright © autori

Obsah tejto vysokoškolskej učebnice je chránený autorským zákonom.

Grafická úprava: Martin Plešivčák, Vojtěch Przybyla
Návrh obálky: Martin Plešivčák
Fotografia na obálke: www.unsplash.com
Náklad: 150 kusov
Rozsah publikácie: 25,14 AH
Publikácia neprešla jazykovou úpravou.
Prvé vydanie.

Tlač: KO&KA s r.o. Bratislava, tlačiareň K-Print, Kadnárova 102, 831 06 Bratislava

ISBN: 978-80-223-4408-1

*Vydanie bolo podporené v rámci riešenia výskumného projektu VEGA č. 1/0745/16
„Autonómnosť, vzájomná závislosť a interakcie priestorových systémov“.*

OBSAH

Predslov	1
1. Hlavné politické ideológie	
1.1 Liberalizmus a liberálna demokracia	6
1.1.1 Klasický liberalizmus	
1.1.2 Moderný liberalizmus 20. storočia	
1.1.3 Neoliberalizmus a “nová pravica“	
1.2 Konzervativizmus	16
1.2.1 Základné východiská konzervativizmu	
1.2.2 Vznik a vývoj konzervativizmu v 19. storočí	
1.2.3 Konzervativizmus v 20. storočí a na začiatku 21. storočia	
1.2.4 Neokonzervativizmus v USA	
1.3 Socializmus	22
1.3.1 Utopický socializmus ako báza vzniku socializmu	
1.3.2 Základné črty socializmu	
1.3.3 Klasický marxizmus	
1.3.4 Ortodoxný marxizmus, marxizmus-leninizmus a komunizmus	
1.3.5 Tradičná sociálna demokracia	
1.3.6 Nová ľavica a neomarxizmus	
1.3.7 Moderná sociálna demokracia a hľadanie jej nových východísk	
1.4 Anarchizmus	35
1.5 Nacionalizmus	39
1.5.1 Nacionalizmus ako flexibilná politická ideológia	
1.5.2 Národ a národná identita	
1.5.3 Vznik národov	
1.5.4 Nacionalizmus, národ a štát	
1.5.5 Suverenita, nezávislosť a sebaurčenie	
1.5.6 Typy nacionalizmu v časo-priestorovej perspektíve	
2. Novšie politické ideológie	
2.1 Kozmopolitizmus	51
2.2 Multikulturalizmus a interkulturalizmus	54
2.3 Fašizmus	60
2.3.1 Formovanie fašistickej ideológie a jej hlavné črty	
2.3.2 Fašizmus a nacizmus	
2.3.3 Fašizmus po 2. svetovej vojne	
2.4 Náboženský fundamentalizmus a religiózny nacionalizmus	66
2.4.1 Sekularizácia moci a religiózny nacionalizmus	
2.4.2 Náboženský fundamentalizmus	
2.4.3 Fundamentalizmy rôznych náboženstiev	
2.4.4 Náboženský terorizmus	
2.5 Ekologizmus	82
2.6 Feminizmus	85

3. Demokracia	
3.1 Demokracia a politická geografia	88
3.1.1 Stručný úvod do teórie demokracie	
3.1.2 Demokracia ako predmet štúdia politickej geografie	
3.2 Vybrané základné modely demokracie	93
3.2.1 Klasická aténska demokracia	
3.2.2 Elitizmus a demokratický elitizmus	
3.2.3 Pluralitná demokracia a polyarchia	
3.3 Demokratizácia a priestorová diferenciacia demokracie vo svete	105
3.3.1 Demokratizácia alebo prečo sa niekde demokracia rozvinula a inde nie?	
3.3.2 Šírenie demokracie vo svete a jej súčasný stav	
4. Voľby a volebné systémy	
4.1 Fenomén volieb v kontexte existujúceho politického a stranického systému ..	121
4.1.1 Politický a stranický systém	
4.1.2 Slobodné voľby	
4.2 Problematika volebných systémov	126
4.2.1 Základné prvky volebných systémov	
4.2.2 Základné typy volebných systémov a ich modifikácie	
4.2.3 Problémy vymedzovania volebných obvodov	
4.2.4 Vplyv výberu volebnej formuly	
4.2.5 Elektronické voľby	
4.3 Volebné systémy a pravidlá volieb v Československu v období rokov 1918–1992	138
4.3.1 Náčrt volebného systému Československej republiky 1920–1938	
4.3.2 Náčrt volebného systému Československej republiky 1945–1948	
4.3.3 Náčrt volebného systému Česko-slovenskej federatívnej republiky 1990–1992	
4.4 Pravidlá volieb a politické strany na Slovensku po roku 1992	142
4.4.1 Vývoj volebnej legislatívy a hlavné ustanovenia volebných zákonov	
4.4.2 Prehľad parlamentných strán na Slovensku v období rokov 1992–2020	
5. Voličské správanie a geografia volieb	
5.1 Teoretický základ problematiky politického správania – koncept cleavages..	154
5.1.1 Latentné verzus politické štiepenie spoločnosti	
5.1.2 Oblasti sociálneho štiepenia postsocialistických krajín	
5.2 Prístupy skúmania voličského správania	160
5.2.1 Školy výskumu voličského správania	
5.2.2 Model primárneho voličského správania Brucea Newmana a Jagdishu Shetha	
5.2.3 Konceptuálny rámec voličského správania Jacquesa Thomassena	
5.3 Volebná účasť	173
5.3.1 Teória racionálneho výberu a kultúrnej modernizácie	
5.3.2 Faktor sociálneho statusu	
5.3.3 Faktor politického kontextu	
5.3.4 Faktor volebnej kampane	

5.4 Volebná geografia	180
5.4.1 Čo je, čím je špecifická a čomu sa venuje	
5.4.2 Priestorová diferenciácia volebných výsledkov	
5.4.3 Geografické faktory ovplyvňujúce výsledok volieb	
5.5 Výsledky parlamentných volieb a celoštátnych referend na Slovensku	190
5.5.1 Predvolebná situácia a parlamentné voľby 2016	
5.5.2 Celoštátne referendá	
Zoznam literatúry	212
Vecný register	238

Zoznam obrázkov

- Obr. 1 Anarchizmus v kontexte iných ideológií (jedna z možných predstáv)
- Obr. 2 Koncentrácia teroristických útokov na svete v rokoch 1970–2015
- Obr. 3 Vývoj indexu demokracie vo vybraných krajinách sveta v rokoch 2006–2015
- Obr. 4 Sloboda vo svete podľa Freedom House v roku 2017
- Obr. 5 Základná schéma politického spektra (pravo-ľavé rozdelenie)
- Obr. 6 Schéma politického spektra Davida Nolana (1971) a jej rozšírená modifikácia
- Obr. 7 Väčšinový volebný systém, v rámci ktorého je v každom volebnom obvode k dispozícii len jeden mandát (jednomandátové volebné obvody)
- Obr. 8 Väčšinový volebný systém, v rámci ktorého je v každom volebnom obvode k dispozícii viac mandátov (viacmandátové volebné obvody)
- Obr. 9 Komiksové znázornenie manipulácie s volebnými obvody v roku 1812 v okrese Essex v štáte Massachusetts
- Obr. 10 Vplyv vymedzenia volebných obvodov na výsledok volieb
- Obr. 11 Model primárneho voličského správania
- Obr. 12 Konceptuálny rámec voličského správania
- Obr. 13 Jadrá a periférie území volebnej podpory SDKÚ-DS v parlamentných voľbách v období rokov 2002-2010
- Obr. 14 Jadrá a periférie území volebnej podpory Smeru-SD v parlamentných voľbách v období rokov 2002-2010
- Obr. 15 Jadrá a periférie území volebnej podpory ĽS-HZDS v parlamentných voľbách v období rokov 2002-2010
- Obr. 16 Jadrá a periférie území volebnej podpory KDH v parlamentných voľbách v období rokov 2002-2010
- Obr. 17 Jadrá a periférie území volebnej podpory SMK-MKP v parlamentných voľbách v období rokov 2002-2010
- Obr. 18 Volebné výsledky Roberta Fica na okresnej úrovni v druhom kole prezidentských volieb uskutočnených v roku 2014
- Obr. 19 Volebné výsledky Andrej Kisku na okresnej úrovni v druhom kole prezidentských volieb uskutočnených v roku 2014
- Obr. 20 Priemerná odchýlka predvolebných prieskumov jednotlivých agentúr oproti reálnym volebným výsledkom vo voľbách do NR SR v roku 2016
- Obr. 21 Celkový počet pridelených mandátov a konečné volebné výsledky vo voľbách do NR SR v roku 2016
- Obr. 22 Volebné výsledky parlamentných politických strán vo voľbách do NR SR v roku 2016 v Bratislavskom samosprávnom kraji
- Obr. 23 Volebné výsledky parlamentných politických strán vo voľbách do NR SR v roku 2016 v Trnavskom samosprávnom kraji
- Obr. 24 Volebné výsledky parlamentných politických strán vo voľbách do NR SR v roku 2016 v Trenčianskom samosprávnom kraji
- Obr. 25 Volebné výsledky parlamentných politických strán vo voľbách do NR SR v roku 2016 v Nitrianskom samosprávnom kraji
- Obr. 26 Volebné výsledky parlamentných politických strán vo voľbách do NR SR v roku 2016 v Žilinskom samosprávnom kraji
- Obr. 27 Volebné výsledky parlamentných politických strán vo voľbách do NR SR v roku 2016 v Banskobystrickom samosprávnom kraji
- Obr. 28 Volebné výsledky parlamentných politických strán vo voľbách do NR SR v roku 2016 v Prešovskom samosprávnom kraji
- Obr. 29 Volebný výsledok parlamentných politických strán vo voľbách do NR SR v roku 2016 v Košickom samosprávnom kraji

- Obr. 30 Volebný výsledok parlamentných politických strán vo voľbách do NR SR v roku 2016 osôb hlasujúcich zo zahraničia
- Obr. 31 Volebná účasť v okresoch Slovenska vo voľbách do NR SR v roku 2016
- Obr. 32 Volebné výsledky strany Smer-SD v okresoch Slovenska vo voľbách do NR SR v roku 2016
- Obr. 33 Volebné výsledky strany SaS v okresoch Slovenska vo voľbách do NR SR v roku 2016
- Obr. 34 Volebné výsledky hnutia OĽaNO - NOVA v okresoch Slovenska vo voľbách do NR SR v roku 2016
- Obr. 35 Volebné výsledky strany SNS v okresoch Slovenska vo voľbách do NR SR v roku 2016
- Obr. 36 Volebné výsledky strany Kotleba - ĽSNS v okresoch Slovenska vo voľbách do NR SR v roku 2016
- Obr. 37 Volebné výsledky hnutia Sme rodina - Boris Kollár v okresoch Slovenska vo voľbách do NR SR v roku 2016
- Obr. 38 Volebné výsledky strany Most-Híd v okresoch Slovenska vo voľbách do NR SR v roku 2016
- Obr. 39 Volebné výsledky strany #Siet' v okresoch Slovenska vo voľbách do NR SR v roku 2016
- Obr. 40 Volebné výsledky strany KDĽ v okresoch Slovenska vo voľbách do NR SR v roku 2016
- Obr. 41 Volebná účasť na okresnej úrovni v referende o vstupe Slovenskej republiky do Európskej únie uskutočnenom v roku 2003
- Obr. 42 Súhlas obyvateľstva so vstupom Slovenskej republiky do Európskej únie na okresnej úrovni v referende uskutočnenom v roku 2003

Zoznam tabuliek

- Tab. 1 Vybrané skupiny, na ktoré sa uplatňujú špecifické opatrenia na boj s terorizmom (podľa Rozhodnutia Rady (SZBP) 2016/1136)
- Tab. 2 Prehľad teroristických útokov podľa regiónov sveta v r. 2016
- Tab. 3 Vývoj slobody vo svete podľa „*Freedom in the World Ratings*“ (1972-2017)
- Tab. 4 Vývoj demokracie vo svete podľa „*indexu demokracie*“ (2006-2015)
- Tab. 5 Počet poslancov v jednotlivých zastupiteľstvách VÚC (k voľbám do zastupiteľstiev VÚC v roku 2017)
- Tab. 6 Minimálny počet podpisov voličov podporujúcich kandidatúru nezávislých kandidátov pre voľby do obecného (mestského) zastupiteľstva a voľby starostu obce (primátora)
- Tab. 7 Poradové čísla okresov zobrazených v mapách

Zoznam rámciekov

- Rámček 1 Typické črty a rozdiely socializmu a komunizmu
- Rámček 2 Prehľad hlavných foriem regulácie vzťahov medzi národmi a etnikami
- Rámček 3 Karl Haushofer a Albrecht Haushofer - príklady osudu nemeckých geografov v kontexte fašizmu a nacizmu
- Rámček 4 Najtypickejšie formy politickej participácie občanov
- Rámček 5 Príklady hodnotenia demokracie

Predslov

Vývoj v spoločnosti neustále prináša nové otázky a diskusie o podobe politickej organizácie sveta, jej zmenách, priestorových súvislostiach či možných dopadoch. Vynárajú sa nové spoločenské procesy rôznej relevancie, ktoré sú komplexnejšie, komplikovanejšie, otvárajú doteraz nepoznané súvislosti, ale pritom sa z času na čas oživujú aj staré tézy. Objavujú sa snahy opätovne "vypustiť zlých duchov minulosti", či negovať dlhodobým vývojom preverenú hodnotu a práva v záujme rôznych aktérov s mocenskými ambíciami. Na tento vývoj musí reagovať aj výučba študentov geografie, ktorá ich má primerane pripraviť na kompetentné pochopenie, zhodnotenie a interpretovanie prebiehajúceho vývoja. Má prispieť k posilneniu poznatkovej bázy potrebnej na prijímanie adekvátnych rozhodnutí absolventov nášho odboru v praxi či formovaní ich občianskych postojov.

Politická geografia, ako aj jej príbuzné disciplíny prežívajú v posledných dekádach dynamický rozmach. Náš príspevok k báze poznania nechce byť len ďalšou v rade učebníc politickej geografie reflektujúcich základné problémy politickej geografie ako sú hranice, štát, územie, geopolitika, kolonializmus, vojna a mier, konflikty a pod., hoci i v týchto tematických oblastiach permanentne vznikajú nové a podnetné inšpirácie. Takto zameraných učebníc a monografií je pomerne dost, či už v slovenskej (napr. Ištók 2004, Ištók et al. 2010), českej (napr. editovanej kolektívom autorov Jehlička, Tomeš a Daněk 2000) alebo nášmu prostrediu tiež pomerne blízkej poľskej geografii (napr. Baczworow a Suliborski 2002, Rykiel 2006). Hoci sa viacerým základným poznatkom v nami sledovaných okruhoch nevyhýbame, chceme ich prezentovať z pozície ich dlhobehjšieho vývoja a s reflexiou aktuálnych poznatkov. Primárnym cieľom však bolo širšie predstaviť viaceré významné impulzy ovplyvňujúce politickú geografiu v období konca 20. a začiatku 21. storočia v celosvetovom meradle. Reagujeme najmä na skutočnosť, že stále pretrvávajú nedostatok aktuálnej reflexie posledného vývoja vybraných častí politickej geografie či politickú geografiu ovplyvňujúcich konceptov, dostupnej študentom v slovenskom jazyku. Kľúčovou fázou pri príprave učebnice bolo zoznámenie sa s rozsiahlym objemom vedeckej literatúry, ktorú súčasná politická geografia a jej príbuzné disciplíny ponúkajú (čo dokumentuje rozsiahly zoznam použitej literatúry). Okrem iných relevantných zdrojov sme boli inšpirovaní taktiež populárnymi učebnicami politickej geografie písanými v anglickom jazyku (napr. Taylor 1991, Glassner a Fahrer 2004, Blacksell 2008, Painter a Jeffrey 2009). Identifikáciu aktuálnych tém nám uľahčili aj obľúbené "handbooks" a "companions" z politickej geografie (napr. Cox et al. 2007, Agnew et al. 2015).

Pri koncipovaní zámeru učebnice sme vychádzali aj z predpokladu potreby interdisciplinárneho poznania spájajúceho znalosti blízke politickým vedám a politickej geografii. Do politickej geografie už dlhšie prenikajú najmä znalosti z oblasti politických ideológií, teórie demokracie, politických systémov a komparatívnej politiky. Umožňujú efektívnejšie skúmať a interpretovať politický vývoj, jeho rámec a dopady. Tieto poznatky sú najexplicitnejšie prepojené na už pomerne dobre rozvinutú časť politickej geografie, a to geografiu volieb. Chceme aj touto cestou vytvoriť predpoklady na to, aby sa tieto oblasti bádania lepšie vzájomne prepojili a integrovali do poznatkovej bázy politickej geografie. Preto najprv predstavujeme tradičné ideológie (napr. liberalizmus, socializmus) a následne aj viacero novších ideológií (napr. fašizmus, kozmopolitizmus, ekologizmus). V ďalšom kroku sú predstavené vybrané "modely" demokracie, doplnené o predstavenie poznatkov týkajúcich sa šírenia a stavu demokracie vo svete. Na tomto základe budujeme

ďalšie kapitoly venované voľbám a volebným systémom, s dôrazom na tradície Československa a Slovenskej republiky. Záverečná časť učebnice sa sústredila na voličské správanie a geografiu volieb. Pozornosť jednotlivým témam nie je rovnaká, vybrané koncepty a problémové okruhy majú odlišnú váhu, keďže sú i v samotnej politickej geografii začlenené rôznym spôsobom a odlišnou váhou. Jednotlivé témy sme sa snažili podať prístupným a výstižným spôsobom, nemohli sme sa však pri viacerých z nich vyhnúť určitým zjednodušeniam, aj s ohľadom na snahu udržať primeraný rozsah učebnice (čo rovnako tak obmedzilo predstavenie viacerých ďalších zaujímavých tém). Čitateľovi so záujmom o hlbšie preniknutie do danej problematiky ponúkame odkazy na rozširujúcu literatúru.

Jedným z podnetov k príprave tejto vysokoškolskej učebnice boli aj opakované "prosby" študentov o to, aby študijný materiál s takýmto obsahom bol k dispozícii. Prezentované témy boli súčasťou prednáškových cyklov už skôr, ale neposkytovali študentom dostatočný "komfort pri štúdiu" (napriek doplňujúcim textom a odkazom na literatúru). Snažíme sa im preto ponúknuť kompaktnější a zároveň hlbší prehľad znalostí k vybraným témam. Od študentov táto učebnica očakáva už existujúce znalosti základov politickej geografie, ako aj viacerých parciálnych disciplín humánnej geografie. Vyhýbame sa uvádzaniu rozsiahlejších príkladov a popisných charakteristík na príklade vývoja v určitých konkrétnych územných kontextoch (hoci sme veľakrát takéto nutkanie mali). Tieto adresnejšie súvislosti, analýzy či až prípadové štúdiá budú predmetom spoločnej práce na prednáškach, cvičeniach a seminároch. Ponúkame predovšetkým základnú poznatkovú bázu, východiská do ďalšieho štúdia, prebiehajúcu diskusiu, nezriedka vrátane existujúcej kritickej reflexie. Nejedná sa o nemenné pravdy, ale otvorený rámec znalostí podliehajúci ďalšiemu vývoju.

Naše ambície boli modifikované aj skutočnosťou, že učebnica je primárne určená študentom magisterského stupňa štúdia. Má motivovať k ďalšiemu štúdiu a výskumu. Je to nástroj obsahovej modernizácie výučby politickej geografie, jej ďalšieho otvorenia novým témam a poznatkom, argumentom, novým metódam výskumu. Je potrebné uvažovať v širších dimenziách, vedieť o rôznych názoroch a mnohých alternatívach riešenia. Ako kriticky uvažujúci ľudia nemôžeme považovať základné otázky týkajúce sa napr. politických ideológií, demokracie, systémov volieb a voličského správania za dostatočne riešené. Sú predmetom trvalých diskusií, stretov rôznych postojov, čo rôznym spôsobom odráža aj samotná spoločenská prax. Vieme tiež, že ich reálny priemet v spoločnosti nie je a nebude uniformný. Majú rôznu dynamiku vývoja odrážajúcu rôzne názorové prúdy a rôzne súvislosti. Medzi nimi má silné postavenie aj geografický kontext, rôzne priestorovo špecifické faktory, ktoré významne vplyvajú na charakter politiky, politickej kultúry či voličského správania v danej priestorovej jednotke.

Ako autori chceme poďakovať najmä našim najbližším za trpezlivosť a pochopenie počas rokov 2016 a 2017, keď sme tejto učebnici venovali najväčšiu pozornosť. Ďakujeme aj viacerým kolegom z Katedry humánnej geografie a demografie za pomoc a podporu pri jej príprave. Nemôžeme opomenúť poďakovanie za cenné pripomienky oponentom Dr. Tomášovi Kosteckému a Dr. Tiborovi Madleňákovi, ktorí boli ochotní v letných mesiacoch roku 2017 čítať skoršie verzie tejto učebnice.

1 Hlavné politické ideológie

V každej spoločnosti sa prelínajú rôzne politické ideológie formujúce základy jej politického myslenia. Tieto sú následne prepojené s rôznym efektom na politickú prax. Samotný pojem ideológia, ktorý sa objavil prvýkrát koncom 18. storočia, je pomerne neurčitý a môžeme sa stretnúť s jeho mnohými interpretáciami. Z tých častejšie uvádzaných (vychádzajúc z Heywood 2012) môžeme uviesť napr. chápanie pojmu *ideológia* ako - abstraktný a vysoko systematizovaný súbor politických myšlienok; oficiálne deklarovaný súbor myšlienok využívaný k legitimizácii určitého politického systému/režimu; politické predstavy a myšlienky spájané s konkrétnou spoločenskou triedou alebo spoločenským "záujmom"; politický svetonázorový systém a pod. Ball, Dagger a O'Neill (2015) definujú ideológiu ako „*premyslený a komplexný súbor myšlienok, ktoré vysvetľujú a hodnotia spoločenské podmienky, pomáhajú ľuďom pochopiť ich miesto v spoločnosti a poskytujú program pre spoločenskú a politickú činnosť*“ (p. 5). Ideológia je aj určitý špecifický hodnotový systém, presvedčenie vnímané určitou skupinou ľudí ako pravdivé. K ďalším jej črtám patrí napríklad to, že má tendenciu svet významne zjednodušovať, s ambíciou byť zrozumiteľnou početnejšiemu publiku. Politické ideológie sa sústreďujú na politický systém, jeho podstatu, hodnoty, inštitúcie či procesy. K najvplyvnejším politickým ideológiám z hľadiska politickej geografie môžeme zaradiť (vychádzajúc z napr. Vincent 2009, Heywood 2012):

1. *Liberalizmus*
2. *Konzervativizmus*
3. *Socializmus*
4. *Anarchizmus*
5. *Nacionalizmus*
6. *Kozmopolitizmus*
7. *Multikulturalizmus*
8. *Fašizmus*
9. *Náboženský fundamentalizmus a religiózny nacionalizmus*
10. *Ekologizmus*
11. *Feminizmus*

Mnohé ďalšie ideové koncepty a súvisiace spoločenské procesy, hoci majú určité znaky ideológie, tak označované nie sú. Vychádzajú totiž, resp. sa prekrývajú s inými, už všeobecne akceptovanými ideológiami. Takými sú napr. globalizmus (či globalizácia), alebo komunizmus (môžeme však nájsť autorov, ktorí ich za samostatné ideológie považujú). Viaceré z akceptovaných politických ideológií sú významnejšie svojim stabilným, hoci meniacim sa reálnym vplyvom (napr. liberalizmus, socializmus), kým iné nikdy zásadný vplyv v spoločnosti nemali, hoci stále majú svojich zástancov (napr. anarchizmus). Môžeme sa stretnúť aj s vyčleňovaním "*starých*" a "*nových*" ideológií. Za "staré" či "dobře zavedené" ideológie sa zvyčajne považujú liberalizmus, konzervativizmus, socializmus a niekedy aj nacionalizmus (napr. Schwartzmantel 2008, Alexander 2015). Poukazuje sa pritom na ich orientáciu na štát, integratívny až univerzálny charakter (týkajú sa všetkých občanov, spájajú ľudí), snahu ponúknuť svoju odpoveď na všetky hlavné otázky života spoločnosti. Liberalizmus, konzervativizmus a socializmus sú považované za tri hlavné ideológie (angl. major ideologies) a aj spomedzi nich je liberalizmus považovaný za najdôležitejšiu, alebo "pôvodnú" ideológiu (Alexander 2015).

Naopak “nové“ (menšie) ideológie a na nich založené politiky sa opierajú skôr o parciálne hodnoty a identity, či kritickú pozíciu voči hlavným ideológiám. Príkladom môže byť nacionalizmus zdôrazňujúci národ, feminizmus pozíciu žien, ďalšie ideológie reflektujúce náboženskú identitu a etnicitu. Nemajú taký silný historický základ ako tradičné či hlavné ideológie. Už sa tak výrazne neopierajú o politické strany, ale skôr o hnutia, občiansku spoločnosť. Sú do určitej miery výzvou tradičným ideológiám, nútia ich k adaptácii, doplneniu o nové aspekty. Ťažko však môžeme očakávať, že by zásadne a permanentnejšie nahradili zavedené ideológie.

Jedným z tradičných prístupov k diferenciacii ideológií je ich členenie v jednodimenzionálnej škále pravica-ľavica (hoci býva v súčasnosti často kritizovaná). Toto “zjednodušenie“ niekedy prekrýva subtilnejšie vnímanie jednotlivých ideológií. Preto sa pozornosť sústredila na potrebu viacdimenzionálneho členenia a hodnotenia ideológií. Jedným z rozlíšení býva *odlišovanie symbolických a operačných foriem ideológií* (napr. Ellis a Stimson 2012). Kým symbolická forma sa sústreďuje na všeobecné otázky, heslá, značku, symboly, imidž, primárnu sebaidentifikáciu, operačná forma ideológie u jednotlivca je o odpovediach a postojoch na konkrétne spoločenské problémy a očakávaných či akceptovaných riešeniach. Môže sa stať, že menej informovaný občan môže byť napr. “symbolický socialista“ (podlieha symbolickým znakom a rétorike socializmu) a súčasne “operačný liberál“ (reálne uprednostňuje opatrenia liberálnej podstaty).

Politické ideológie významné pre občanov aj z viacerých skôr psychologických aspektov (napr. Jost, Federico a Napier 2009) majú významný *epistemický zmysel* – dávajú človeku určitú základnú istotu a orientáciu. Ideológia ponúka určitú formu *existenčnej bezpečnosti*. S jej pomocou ľudia prekonávajú určité hrozby a dokážu čeliť obavám. Ball, Dagger a O'Neill (2015) zdôrazňujú štyri funkcie pre ľudí, ktorí sú s nejakou ideológiou stotožnení – explanačnú (vysvetľujúcu), hodnotiacu (dáva hodnotiaci rámec a východiská), orientačnú a programovú. Ideologické presvedčenie a blízkosť k zástancom tej istej ideológie ponúka určitú *solidaritu a začlenenie*, ovplyvňuje interpersonálne vzťahy, politickú socializáciu, motiváciu, spoločné vnímanie reality. Ideológie dávajú spoločnosti určité hodnotové rámce, presvedčenie, prístupy. Sú určitým zdôvodnením, či ospravedlnením daného spoločenského systému a jeho princípov.

Pri ideológiách si musíme uvedomiť ich významnú úlohu, ktorú majú pri spájaní, či naopak rozdeľovaní ľudí, alebo pri dejinných spoločenských konfliktoch. Mnohé politické ideológie sú spojené s *výraznou mobilizáciou určitých skupín verejnosti* počas jednotlivých úsekov histórie (čo dokumentuje napr. socializmus, fašizmus, feminizmus a pod.). Politické ideológie sú využívané politickými lídrami na mobilizovanie svojej podpory. Občania sú politickými ideológiami ovplyvňovaní, nemusia sa pritom v súčasnosti jednať o ovplyvnenie výlučne jednou ideológiou, ale nezriedka viacerými, vo zvláštnom prieniku (z niektorej si môžu vybrať viac, kým z inej menej). Je jasné, že ideologická orientácia sa najviac a najväčšie prejavuje pri voľbách.

V spoločenských vedách sa opakovane objavuje *diskusia o konci ideológií*. Významnejší rozmer nadobudla táto diskusia od polovice 20. storočia. Otázka o konci veku ideológií sa objavila výraznejšie napr. v práci R. Arona „*Ópium intelektuálov*“ (1962, prvýkrát vydané v roku 1955). Hoci sa Aron často považuje za zástancu “konca ideológií“, v mnohých svojich textoch význam ideológií rešpektoval (napr. Novák 2005), najmä v režimoch sovietskeho typu. Za jedno z najotvorenejších vyjadrení atmosféry “endizmu“ v postoji k vývoju politických ideológií býva považovaná práca D. Bella „*Koniec ideológie*“ (1960). Opieral sa o vyčerpanie potenciálu hlavných ideológií. Svet mal byť v rukách technokratov a pragmatikov a presadzovania parciálnych ideí. Iným príkladom vyjadrenia názoru o konci ideológií (víťazstvo liberalizmu v kombinácii s demokraciou

a trhom) a "konci dejín", boli názory F. Fukuyamu („*Koniec dejín a posledný človek*“, 2002, prvýkrát vydané v roku 1992). Podľa neho ostatné ideológie stratili šancu úspešne odolávať liberálnym ideám, čo potvrdilo napr. ukončenie studenej vojny (rozpad Sovietskeho zväzu a pád komunizmu, či už skoršia porážka fašizmu). Tieto opakované snahy o diskusiu o konci ideológií bývajú len prechodné a odrážajú dočasnú stratu ich príťažlivosti, pred nadobudnutím novej relevancie v modifikovanej, atraktívnejšej a životaschopnejšej podobe.

Základným momentom vzťahu politických ideológií a demokracie je skutočnosť, že *demokratické, "otvorené" spoločnosti umožňujú uznanie, súťaž a spolupôsobenie rôznych ideológií (okrem extrémnych)*. V nedemokratických spoločnostiach prevažne dominuje "určená" ideológia, pričom pôsobenie iných je obmedzované, či až zakázané (napr. v bývalom "komunistickom bloku" pred rokom 1990). To však neznamená, že aj v takejto krajine nemôžu byť zástancovia iných ideológií, hoci ich pôsobenie je sťažené. Nie je možné, aby občania nejakej krajiny boli kompletne pod dominanciou jednej ideológie, aj keď sú alternatívne ideológie utláčané (napr. Sargent 2008). V demokratických krajinách existuje súťaž ideológií, aj medzi ich zástancami je permanentný pohyb, pozorovateľný napr. prostredníctvom volebných výsledkov politických strán, ktoré sú zástancami vybraných ideológií.

Zdá sa, že *najnovšie trendy v politickom vývoji smerujú k využívaniu princípov presahujúcich už zaužívané ideológie*. Často to súvisí s procesmi nevyhnutnej adaptácie jednotlivých ideológií na vývoj spoločnosti, využitím zložitej spoločenskej situácie, pokusmi o politický pragmatizmus či populizmus, snahami o protest, deklaratívne odmietanie ideológií bez jasnej alternatívy, odmietaním minulých prístupov, presadenie sa s ponukou niečoho nového. Nakoniec vždy s odstupom času nachádzame nejaké prvky alebo špecifickú kombináciu/hybridizáciu existujúcich ideológií. Súvisí to aj so skutočnosťou, že ideológie nie sú presne oddelené "hranicami", prelínajú sa v rôznych oblastiach a neustále sa vyvíjajú. Sú predmetom rozsiahlych diskusií medzi značným množstvom odborníkov a politikov, sú konfrontované praxou. Nezriedka sa prekrývajú v rôznych podobách pozorovateľných až v praktických politikách. Musíme si byť vedomí, že jednotlivé ideológie môžu mať v konkrétnych krajinách či skupinách krajín rôzne špecifické podoby.

Demokracia, okrem ideológií, ktoré ju plne akceptujú (napr. liberalizmus), či konštruktívnych kritikov, má aj svojich otvorených nepriateľov. Medzi takéto "nedemokratické ideológie" môžeme zaradiť najmä anarchizmus, fašizmus (nacizmus), náboženský fundamentalizmus a komunizmus. Viaceré majú až totalitný charakter (znakmi sú napr. jedna ideológia, jedna štátostrana, policajná kontrola spoločnosti, kontrola tlače a pod.). Bohužiaľ, svetové spoločenstvo má praktické skúsenosti aj s týmito nedemokratickými režimami. Pozornosť týmto ideológiám a na nich založeným režimom (s absenciou praktickej aplikácie anarchizmu) je opodstatnená práve historickými skúsenosťami a ich oživovaným "neo-podobám" (neofašizmus, neokomunizmus), snažiacim sa opätovne získať ľudovú podporu a ohroziť demokratické režimy.

Politická geografia (ale i viaceré ďalšie subdisciplíny geografie) odráža aj vplyvy rôznych ideológií. V prípade viacerých ideológií sa geografia pomerne významne zapojila do ich štúdia, či dokonca rozvoja. Podobne, pre pochopenie najrôznejších spoločensko-politických priestorových procesov musíme hľadať vysvetlenia v ideologických súvislostiach. V tejto časti preto načrtne i základné väzby medzi politickými ideológiami a geografiou. Časti najvplyvnejších ideológií a prúdov myslenia (liberalizmus, socializmus, konzervatizmus) bude prirodzene vyhradený najväčší priestor. Primeranú pozornosť budeme venovať aj vplyvným ideológiám, ktoré boli reálne negatívne aplikované v spoločensko-politickej praxi (fašizmus, komunizmus). Obísť nemôžeme ani významnejšie, hoci prax len čiastočne ovplyvňujúce ideológie (napr. anarchizmus), ktoré sa dostávajú do prieniku či konfrontácie s hlavnými ideológiami. Viaceré z ideológií majú

aj náznakov vplyvných prierezových svetonázorov, ktoré ovplyvňujú aj ostatné existujúce, ako napr. feminizmus, ekologizmus či nacionalizmus (Heywood 2008) a v posledných dekádach ovplyvnili aj politickú geografiu.

Odporúčaná rozširujúca literatúra:

Aron, R. 1962. *The Opium of the Intellectuals*. New York: W. W. Norton Company.

Ball, T., Dagger, R., O'Neill, D. I. 2015. *Political Ideologies and the Democratic Ideal*. Boston: Pearson.

Fukuyama, F. 2007. *Konec dějin a poslední člověk*. Praha: Rybka Publishers.

Heywood, A. 2008. *Politické ideologie*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk.

Schwarzmantel, J. 2008. *Ideology and politics*. London: Sage.

1.1 Liberalizmus a liberálna demokracia

Liberalizmus je dlhodobo jednou z najvplyvnejších politických ideológií. Zásadne poznačil spoločensko-politický vývoj a kultúru celého "Západu". Má svoje výrazné politické aj ekonomické črty (a nezriedka sa vnímajú aj samostatne, napr. Manent 2014), čo u viacerých politických ideológií abscentuje. Jeho váhu posilňuje chápanie liberalizmu aj ako školy myslenia. Počas dlhých storočí vývoja liberalizmus podliehal rôznym dejinným vplyvom. Rozoznáva sa preto *klasický liberalizmus* (od 17. do 19. storočia) a *moderný liberalizmus* 20. storočia (napr. *sociálny liberalizmus* po 2. svetovej vojne). V posledných dekádach sa najviac prejavil *neoliberalizmus* a v menšej miere *postneoliberalizmus* ako jeho najaktuálnejšie podoby (napr. Ettliger a Hartmann 2015). Jeho vplyv, schopnosť adaptácie a rozšírenie viedli koncom 20. storočia až k názorom o konci dejín a triumfe liberálnej demokracie v globálnej dimenzii (Fukuyama 2002). Mobilizácia iných ideológií, v mnohom až s protikladnými cieľmi, či ohrozenie piedestálu ekonomického liberalizmu svetovou finančnou a ekonomickou krízou na konci prvej dekády 21. storočia, však vytvorili novú výzvu aj pre liberálne myslenie a hľadanie jeho "novej transformácie".

Novosad (1993) upozorňuje na inú podobu vnútorných odlišností liberalizmu. Rozoznáva dve hlavné podoby liberalizmu - *anglosaskú* a *kontinentálnu*. Obidve sa opierajú o prioritu postavenia jednotlivca v spoločnosti. Kontinentálny liberalizmus zdôrazňuje vlastný rozum jednotlivca a nezasahovanie žiadnych vonkajších síl (za ktoré považuje napr. aj štát, cirkev, tradície a pod.) do jeho rozhodovania. Anglosaský liberalizmus sa zameriava na zistenie minimálnych podmienok, pri ktorých človek rozhoduje sám o sebe bez toho, aby obmedzoval rozhodnutia iných. Počíta s nedostatkami ľudí, možnosťou krajných situácií, s tým, že človek môže byť egoistickým a nielen nezištným. Odlišnosti vnímania liberalizmu v rôznych častiach sveta pretrvávajú dodnes (napr. Barnett 2005). Kým v Európe sa spája s podstatou klasického liberalizmu minimum štátnych zásahov a voľný trh (čo pre Američanov je bližšie napr. pod pojmom libertariánizmus), v USA sa spája so sociálnym chápaním klasického liberalizmu (resp. sociálnym liberalizmom). Tu je jeho typickým predstaviteľom napr. Demokratická strana.

Podstata liberalizmu sa koncentruje okolo významu *slobody* (nezávislosti) ako protikladu k obmedzovaniu, poslušnosti, núteniu, podriadenosti a pod. V liberálnej spoločnosti sa jednotlivci môžu plne seberealizovať. K modernému chápaniu liberalizmu prispel Berlín (1993) svojim vymedzením pojmov *negatívnej a pozitívnej slobody*. Pri negatívnom ponímaní chápeme politickú slobodu jednoducho ako oblasť/doménu, kde človek môže konať bez toho, aby bol obmedzovaný inými. Odráža ambíciu nebyť pri svojich voľbách/rozhodnutiach limitovaný inými ľuďmi (inštitúciami), nečeliť prekážkam a zasahovaniu zo strany iných. Pri pozitívnom zmysle sa pozornosť upriamuje na otázku –

Čo alebo kto je zdrojom zasahovania, ktoré určuje, čo má kto robiť? Zdôrazňuje aspekt sebarealizácie, čo môžeme robiť.

Liberalizmus môžeme charakterizovať aj pomocou niekoľkých ďalších základných princípov (vychádzajúc napr. z Dworkin 1993, Rawls 1995, Heywood 2008, Bell 2014), hoci ich výber môže byť predmetom diskusií. Liberalizmus je neodlučiteľne spojený s vierou v rozum človeka. Odráža inšpiráciu v osvietenstve, racionalizme, antipatiu voči paternalizmu. Silným prvkom liberalizmu je dôraz na spravodlivosť a s tým súvisiacu rovnosť medzi ľuďmi, ako aj odmietanie privilégií. Typické je zastávanie sa právnej rovnosti (rovnosť všetkých pred zákonom) a politickej rovnosti (jeden človek, jeden hlas) či princípu rovnosti príležitostí. Od liberalizmu je neodlučiteľný princíp tolerancie. Bez neho spoločnosť nedokáže existovať, podobne ako bez nej nemôžu ľudia žiť slobodne svoje životy (najprv bola dôležitá pre náboženskú toleranciu).

Liberalizmus je úzko spätý s demokraciou a vhodne sa prepájajú. Hoci liberálna demokracia je veľmi zaužívaný pojem, je vhodné si uvedomiť, čo tvorí jej základy. Ponúka dostatok slobody, garancie práv a ochranu pred svojvoľnými zásahmi štátnej moci. Mnohé osobné slobody ako sloboda vyjadrovania, náboženského vyznania, tlače či zhromažďovania patria k jadrú demokracie. Liberálnu podstatu napĺňa aj zásada, že moc musí byť delená a kontrolovaná, nesmie byť koncentrovaná. Musia existovať životaschopné "inštitúcie" nezávislé od štátu. Predovšetkým je to trh v ekonomickom živote a nezávislá občianska spoločnosť. K základom spoločnosti patrí zvyčajne ústava a zákony, ktoré sú demokraticky prijaté. Demokratickými prvkami sú vláda väčšiny, spravodlivé, pravidelné voľby s politickou súťažou, garantovaným všeobecným volebným právom (pozn. viac v časti venovanej demokracii). Liberáli sa obávajú moci štátu, ale súčasne uznávajú jeho nutnosť. Demokracia je nevyhnutná pre zrod i ochranu slobody. Aj keď bývajú liberalizmus a demokracia prevažne úzko spojené, môžeme ich vnímať aj oddelene. Ako uvádza Fukuyama (2002), krajina môže byť liberálna a nie príliš demokratická (napr. Veľká Británia v 18. storočí). Naopak, krajina môže byť demokratická, ale pritom neliberálna, s nedostatkom slobody a ochrany práv jednotlivcov a menšín. V princípe však nemôžeme hovoriť o nejakom vážnom rozpore medzi demokraciou a liberalizmom.

Politická geografia, a geografické prístupy vôbec, významne prispievajú k poznaniu rôznych podôb liberalizmu, ako aj jeho kritike. Najväčšia pozornosť je logicky zameraná na súčasný liberalizmus a najmä neoliberalizmus, jeho presadenie a vplyv v rámci geografie (napr. Springer 2010). Častý je názor uvádzajúci neoliberalizmus a globalizáciu ako dva najvplyvnejšie koncepty v humánnej a politickej geografii od 90. rokov 20. storočia (napr. Larner 2003). Geografia sa aktívne zaoberá podstatou neoliberalizmu ako jednej z dominantných ideológií posledných dekád (napr. Barnet 2005). Viacerí autori venovali pozornosť zrodu neoliberalizmu už od čias „Lippmann colloquium“ v Paríži v roku 1938 (napr. Brennetot 2015). K typickým problémom patrí priestorové šírenie liberalizmu (napr. Simmons, Dobbin a Garrett 2006) a špecifické priestorové podoby a variety neoliberalizmu (Ettlinger a Hartmann 2015). Neoliberalizmus pôsobí v rôznych priestorových dimenziách (od lokálnej až po nadnárodnú) a zásadne poznačil "produkciu priestoru". Ovplyvnil preto ako urbánnu politickú geografiu a politiky mestského rozvoja (napr. Harvey 1989, Jessop 2002, Leitner, Peck a Sheppard 2007), tak aj geopolitiku (napr. Roberts, Secor a Sparke 2003). Liberalizmus a jeho chápanie významne ovplyvňuje podoby verejnej správy, verejnej politiky, rozsah a formy poskytovania verejných služieb (Larner 2000, Peck 2004).

1.1.1 Klasický liberalizmus

Klasický liberalizmus sa rozvinul na báze odporu voči despoticke orientovaným vládam/vládcam (napr. tzv. absolutizmu), ktorí sa snažili takmer bezhranične podriaďovať a ovládať ľudí. V ekonomickej oblasti to bola reakcia na merkantilizmus (založený napr. na

štátnych zásahoch, vysokých clách, hromadení drahých kovov, exportnej expanzii), ktorý dobovo ovládal hospodárske politiky a stal sa bariérou rozvoja. Toto napätie generovalo rôzne spoločenské konflikty (napr. americká revolúcia 1775-1783, francúzska revolúcia v roku 1789) a viedlo k sformovaniu nových prístupov k fungovaniu spoločnosti. K základným predpokladom klasického liberalizmu patrí predstava, že ľudia sú racionálni, mali by mať právo rozhodovať o sebe a sú najlepšimi tvorcami svojho šťastia. Chce ľudí oslobodiť. Slobodná spoločnosť sa v jeho duchu opiera o súkromné vlastníctvo. Presadzoval chápanie vládnutia opierajúceho sa o ústavu a neskôr aj o zastupiteľský princíp. Liberalizmus vo svojich úvodných etapách nebol spájaný s demokraciou a až neskôr sa spojenie liberalizmu a demokracie stáva štandardným princípom spoločnosti. Za hlavných predstaviteľov klasického liberalizmu (niekedy aj *starý, historický liberalizmus*) sa považujú najmä J. Locke, T. Hobbes, J.-J. Rousseau, A. Smith, T. Jefferson, J. Madison, J. Mill, J. Bentham, J. S. Mill. Klasické liberálne myslenie sa rozvinulo najmä v Anglicku v 17. a 18. storočí a vrcholilo v 19. storočí.

Hlavným predstaviteľom "ranného" obdobia formovania liberalizmu bol John Locke (1632-1704). V súčasnosti je považovaný za prvého typického predstaviteľa novodobého liberalizmu (napr. Bell 2014). Predstavil veľmi individualistické chápanie spoločnosti (najmä v práci – „*Druhé pojednanie o vláde*“, 1992, prvýkrát vydané 1690). Zdôrazňoval dôležitosť *prirodzených práv* človeka (blízke dnešnému ponímaniu ľudských práv) – na život, slobodu a súkromné vlastníctvo/majetok (a nakladanie s ním). Ľudia sú si rovní, slobodní a nezávislí, a preto nemôžu byť podrobení nejakej politickej moci bez svojho súhlasu. Spoločnosť/spoločenstvo môže fungovať na báze slobodnej "dohody" jednotlivcov („*spoločenskej zmluvy*“, angl. social contract), pričom základnou motiváciou takejto dohody môžu byť napr. bezpečnosť a mier. Vzdávajú sa pritom akoby časti svojich "prirodzených práv". Vytvorí sa jedno "politické teleso", v ktorom väčšina má právo konať a zaväzovať ostatných, pričom *vládne so súhlasom občanov*. Veľkú pozornosť venoval *majetku a vlastníctvu*, vrátane spravodlivého rozdelenia majetku podľa práce (resp. pričinnivosti), či ochrany majetku pred zásahmi štátu. Štát v jeho ponímaní má *obmedzené právomoci*. Sústreďuje sa na ochranu práv a záujmov jednotlivcov. Má pritom obavy, že práva občanov by mohli byť ohrozené zo strany štátu (napr. ľuďmi pri moci). Reaguje na to úvahami o *del'be moci v štáte*, pričom sa sústreďuje na zákonodarnú (definuje pravidlá – zákony, je najvyššou mocou), výkonnú (zákony vykonáva) a "federatívnu" moc (vzťahy k iným "spoločenstvám", akúsi "zahraničnú politiku"). Jeho predstava o vládnutí sa opierala aj o ďalšie demokratické prvky – *vládu väčšiny, volebné právo* (odvíjajúce sa však od vlastníckych pomerov) a *zastupiteľskú formu vlády* (voľbu zástupcov do zákonodarného zhromaždenia).

V duchu názorov Locka (a Hobbsa) pokračoval zakladateľ klasickej ekonómie Adam Smith („*Bohatstvo národov*“, 1776), ktorý presadzoval slobodný samoregulujúci trh („*neviditeľná ruka trhu*“) a nezasahovanie vlády do ekonomiky. Podnikatelia nemali byť ničím obmedzení vo svojej aktivite. Egoistická honba racionálneho *homo economicus* za ziskom či majetkom mala viesť k všeobecnému prospechu spoločnosti. Ním uvedené princípy *ekonomického liberalizmu* silne ovplyvnili hospodárske politiky v 19. storočí. Silný individualizmus, ekonomický liberalizmus a inšpirácia prácami Ch. Darwina o prirodzenom výbere, prežití najschopnejších a pod. sa prejavili v názoroch tzv. *sociálnych darwinistov*. Zdôrazňovali, že každý sa má spoliehať na seba a nie na pomoc vlády. Nerovnosť pokladali za prirodzenú, nevyhnutnú a štát nemá do nej zasahovať. Sociálne postavenie odráža nadanosť a pracovitosť jednotlivcov.

Koncom 18. storočia a v 19. storočí sa liberálne myšlienky najvýraznejšie presadili v Spojených štátoch. Najviditeľnejším prejavom bola „*Deklarácia nezávislosti*“ (Declaration of Independence, 1776), vychádzajúca z prirodzeného práva prerušiť

historické zväzky s Britániou a odmietnuť autoritu britského parlamentu, kde neboli kolónie zastúpené. Liberálne zásady (rovnosť, individuálne slobody, deľba moci) a ich rozvinutie (napr. federalizmus) sa stali východiskom formovania americkej spoločnosti a následne sa pretavili do americkej ústavy. Jedným z najvýraznejších prvkov bolo rozpracovanie systému *břzd a protiváh* (angl. check and balances, medzi prezidentom, Kongresom a Najvyšším súdom) s cieľom ochrániť občanov pred „svojvoľným štátom“, najmä vďaka prínosu amerických federalistov (napr. T. Jefferson, J. Madison, A. Hamilton, J. Jay – napr. „*Listy federalistov*“, angl. *The Federalist*, 2001, prvýkrát vydané 1788). *Vládnutie v duchu ústavy (ústavnosť)* patrí k tradičným znakom liberalizmu a liberálnych štátov (niekedy širšie aj ako *právny štát*).

Pokusy spojiť liberalizmus s demokraciou sa spájajú s poprednými politickými filozofmi začiatku 19. storočia v Anglicku - *Jeremym Benthamom* (1748-1832) a *Jamesom Millom* (1773-1836). Zastávajú sa demokracie a snažia sa chrániť slobodu občana (aj ako tzv. *protektívna demokracia*, napr. Svensson 1995). Vysvetľujú, prečo ľudia jednájú tak ako jednájú, pričom sa opierajú o *utilitaristické názory*. Podľa nich ľudia sledujú svoj prospech a záujmy (za čo považujú dobro chápané ako šťastie a zlo ako bolesť či nešťastie). V pozadí sú ich sebecké záujmy. Cieľom vládnutia má byť dobro - blahobyt a šťastie občanov. Odráža sa tu aj dobový charakter kapitalizmu, v ktorom existovali obavy z možného zneužitia moci v neprospech občanov, napr. obohacovania sa na ich úkor. Ešte stále rezonujú obavy z tyranie či despotizmu, vplyvu absolutistických vládcov. Preto sa objavuje predstava ohraničenej vlády, rešpektujúcej liberálne hodnoty. Rozsah pôsobnosti štátu je vo všeobecnosti úzko ohraničený na tvorbu základného rámca, ktorý dovoľuje občanom žiť ich súkromné životy mimo nebezpečenstva násilia, neprijateľného sociálneho správania sa či nechcených politických zásahov. V ich uvažovaní prevažovali viac liberálne hodnoty ako demokratické. Občania potrebujú ochranu pred vládou či vládcami, rovnako ako pred všetkými ostatnými, zaisťujúcu, že tí, ktorí vládnu, presadzujú politiku v súlade so záujmami občanov ako celku. V centre pozornosti sú základné hodnoty ako osobná sloboda a súkromné vlastníctvo a ich odolnosť voči vplyvu štátu. Konečná suverenita je v rukách ľudu, ale vláda je zverená zástupcom, ktorí môžu legitímne vykonávať štátne funkcie. Predpokladá voľby a zastupiteľské orgány štátu. Pravidelné, časté voľby, tajné hlasovanie, súťaž medzi skupinami, potenciálnymi vodcami alebo stranami, ako aj vláda väčšiny sú najlepšou inštitucionálnou bázou pre zabezpečenie zodpovednosti vládnucich predstaviteľov, ochrany občanov a ich vlastníctva pred štátom. Hoci sa zastávali demokracie, akceptovali vylúčenie rozsiahlych skupín obyvateľov z uplatnenia volebného práva (napr. žien, či mužov mladších ako 40 rokov, veľkú časť robotníckej triedy). Práve hlasovanie a volebné právo mali chrániť občanov, občania si majú takto chrániť svoje záujmy. Na zabezpečenie cieľov takto chápanej demokracie mali slúžiť aj deľba moci na výkonnú, zákonodarnú a súdnu, využitie federalizmu či viackomorové parlamenty. K základným črtám patrí, že štátne moci musia byť neosobné, t.j. legálne ohraničené a rozdelené. Napriek „citlivosti“ na rovnosť politických práv, ako hlasovanie či rovnosť pred zákonom, jej predstavitelia menej reflektujú hrozbu materiálnej nerovnosti v spoločnosti, hoci s jej existenciou počítajú (napr. Hudson 2006). Tento model otváral veľký priestor voľnému trhu a jeho hlavným protagonistom.

Jedným z podstatných pojednaní o liberalizme a demokracii v 19. storočí, nielen v Spojených štátoch, bolo dielo *Alexisa de Tocqueville* (1805-1859) „*Demokracia v Amerike*“ (1992, prvýkrát vydané 1835). Pôvodom francúzsky aristokrat sa dva roky venoval podrobnému štúdiu spoločenských a politických pomerov v Spojených štátoch prvej polovice 19. storočia. Podľa neho bola „*Amerika*“ najdemokratickejšou krajinou na svete. Jeho práca zásadne ovplyvnila formovanie názorov na demokraciu. Neobišiel dobovú prax na úrovni obcí, štátov, ako aj na federálnej úrovni. Zaujala ho deľba moci nielen medzi úrovňami vlády (miestna, štát, federácia), ale aj medzi výkonnou, legislatívnou a súdnu

mocou. Pozoruhodne opísal prednosti spájajúce demokraciu, slobodu a rovnosť. Už v úvode svojej práce podrobne predstavil jeden z hlavných pilierov demokracie, a to slobodné obce („*kráľovstvá a republiky vytvára človek; obec, ako sa zdá, pochádza priamo z rúk Božích*“, 1992, s. 48). Práve miestna samospráva stála za zrodom Únie – obce sa vzdali časti svojich práv v prospech štátov a federácie. Vyzdvihol napr. veľký význam združovania občanov, ktoré v Spojených štátoch prekvitalo, alebo slobodnej tlače (noviny dosiahli obrovský rozmach v Spojených štátoch už v tomto období). V značnom rozsahu sa venoval úlohe a postaveniu náboženstva. Napriek nespornému vplyvu v spoločnosti, poukázal na menej aktívnu úlohu kňazstva vo verejnom živote. Za jednu z kľúčových predností demokracie považoval veľké možnosti “zdokonaľovania” občanov v rámci demokracie – „*demokratické spoločenské zriadenie a inštitúcie nebrzdia rozlet ľudského ducha*“ (1992, s. 34). Veľkú pozornosť venoval aj systému súdnictva či verejnej správe a obsadzovaniu verejných funkcií. Tam nachádzal jeden z dôležitých rozdielov voči Európe. „*Keď má nejaký občan v Spojených štátoch nejaké vzdelanie a nejaké prostriedky, snaží sa zbohatnúť v obchode a priemysle, alebo si kúpi kus lesa a stane sa pionierom. Všetko, čo od štátu chce, je, aby ho nerušil v jeho namáhavej práci a aby mu zaistil jej plody. Vo väčšine európskych národov je prvé, čo človeka napadne, keď začne cítiť svoju silu a mať vyššie ciele, myšlienka na získanie nejakého verejného úradu*“. Najčastejšie dával do protikladu demokraciu s aristokraciou, ktorá v tých časoch v Európe dominovala. Význam jeho práce je aj v tom, že vystihol ako prednosti, tak aj nedostatky demokracie. Medzi nedostatkami napr. uvádzal málo záruk voči všemocnosti či až tyranii väčšiny.

“Klasická“ diskusia o liberalizme a jeho spojení s demokraciou vrcholí v názoroch *Johna Stuarta Milla* (1806-1873). Tie sú obsiahnuté najmä v jeho dielach „*O slobode*“ (angl. *On Liberty*, 1859) a „*Úvahy o zastupiteľskej vláde*“ (1992, angl. *Considerations on Representative Government*, 1861). J. S. Mill musel reagovať na sociálno-ekonomické pomery polovice 19. storočia. Podľa MacPhersona (1977) jeho názory ovplyvnili najmä posilňovanie postavenia robotníckej triedy, jej ťažké životné podmienky, rastúca militantnosť (revolúcie v roku 1848), ale aj jej stúpajúca gramotnosť a sebauvedomenie (napr. odbory). Nerovnosti považoval za komplikáciu pre demokraciu. Za dobrú vládu preto považoval takú, ktorá podporuje dobrú správu spoločnosti cez zvyšovanie dobrých schopností členov spoločnosti (rozumových, mravných) a je schopná tieto dobré vlastnosti využiť (Mill 1992). Súčasne chápal participáciu v procesoch politiky ako cestu k slobode a sebarozvoju občanov. K jeho základným východiskám však patrila predovšetkým zastupiteľská vláda a slobodná trhová ekonomika.

Za ideálnu formu vlády považoval J. S. Mill (1992) vládu zastupiteľskú, s dominanciou voleného parlamentu. Podrobne rozoberal oddelenie zastupiteľskej a výkonnej moci, viackomorové orgány. Dôležitá pritom nebola len účasť vo voľbách, ale aj širšia politická participácia, napr. v miestnych zastupiteľských orgánoch. V jednej z kapitol (1992) sa podrobnejšie venoval možnostiam správy miestnych záležitostí na lokálnej úrovni, ako aj kontrole tejto správy občanmi. Stredobodom záujmu mali byť najmä – ako môžu byť miestne záležitosti najlepšie vybavované a ako sa môže stať ich riešenie prostriedkom k pestovaniu verejného ducha a k rozvoju vzdelanosti. Presadzoval napr. jeden volený orgán na miestnej úrovni, skôr s kontrolnou, ako výkonnou agendou. Za dôležitú považoval aj účasť vo verejných debatách či orgánoch súdnej moci (v porote). Participácia na politickom živote je nevyhnutná nielen pre obranu individuálnych záujmov, ale tiež pre formovanie informovaného, zainteresovaného a rozvíjajúceho sa občianstva. Politické začlenenie je podstatné pre čo najvyšší a harmonický rozvoj individuálnych schopností. Participáciou, praxou, skúsenosťami sa občania vychovávajú – rozvíjajú, čo je potrebné napr. kvôli všeobecnému volebnému právu. Toto ponímanie sa často v teórii demokracie označuje ako *rozvojová demokracia* (angl. *developmental democracy*, napr. Held 2006).

J. S. Mill presadzuje aj silné liberálne, protektívne prvky - bráni občana pred štátom. Na to mali slúžiť parlamentná forma vlády a slobodný trh. Občania mali mať zabezpečenú maximálnu slobodu. Ako uvádza Svensson (1995), J. S. Mill do určitej miery akceptoval zásahy štátu, ale nemali byť svojvoľné a mali zabrániť napr. spôsobovať škody iným. Obhajoval napr. zasahovanie štátu proti rodičom zanedbávajúcim svoje deti či povinné vzdelanie detí. Hoci mal výhrady voči všeobecnému volebnému právu, predpokladal, že k nemu raz dôjde. Zdôrazňoval potrebu vzdelávania a rozvoja občanov a až potom rozšírenia volebného práva na všeobecné – pre mužov i ženy. Pri volebnom práve uvažoval nad uplatnením viacnásobných hlasov vo voľbách podľa “kompetentnosti“ (napr. nekvalifikovaný robotník jeden hlas, kvalifikovaný občan dva hlasy a pod.). Patril však k zástancom volebného práva pre ženy.

Liberalizmus bol v 19. storočí zásadnou silou ovplyvňujúcou spoločenský systém, bolo to storočie liberalizmu (napr. Hobhouse 1911). Umožnil dynamickú modernizáciu, s dôrazom na industrializáciu. Bol hlavnou ideológiou kapitalizmu a jeho rozvoja. Stál za zásadnými spoločenskými zmenami ako napr. zrušenie feudálnych privilégií, boj za zrušenie otroctva, expanzia volebného práva či redukcia úlohy cirkvi v spoločnosti (najmä katolíckej). Vlády sa už zodpovedali občanom (cez volených zástupcov), moc panovníkov bola obmedzená. Dynamika prieniku liberalizmu a jeho úloha bola v jednotlivých krajinách odlišná (napr. vtedajšej Európy) a v druhej polovici storočia už musel čeliť aj ďalším ideológiám (socializmu, nacionalizmu).

1.1.2 Moderný liberalizmus 20. storočia

S pribúdajúcimi dekadami druhej polovice 19. storočia sa prejavovali viaceré negatívne efekty spojené s ekonomikou voľného trhu typu laissez-faire. Jedným z najviditeľnejších prejavov bola koncentrácia značného majetku v rukách pomerne úzkej skupiny ľudí. Distribúcia bohatstva bola veľmi nerovnomerná, trhy nestabilné a vývoj ekonomiky cyklický (vrátane kríz), ekonomická moc sa prepájala s mocou politickou. Liberalizmus, ktorý uvoľnil potenciál kapitalizmu, ho začal do určitej miery obmedzovať a generovať nové kontradikcie. Aj v jeho rámci sa začali presadzovať názory o potrebe pomoci vlád pri prekonávaní limitov slobody človeka – biedy, chorôb či rôznych podôb diskriminácie. Podpora lepších pracovných podmienok, zdravotnej starostlivosti alebo vzdelania mali pomôcť občanom stať sa naozaj slobodnými. Veľmi redukovaná úloha štátu typická pre liberalizmus prevažnej časti 19. storočia sa stala neudržateľnou. Liberálne strany a liberálne vlády sa zapojili do širšieho prúdu presadzovania sociálnejšieho štátu. Liberáli sa pritom snažili zachovať si svoje východiská v slobode a viere v jednotlivca, najmä v podobe princípu rovnosti príležitostí. Stotožnili sa s potrebou rozvinutia rôznych sociálnych programov, odstraňovania nespravodlivosti a nerovností v spoločnosti. Stále však počítali s jednotlivcom, ktorý sám zodpovedá za svoj život a spolieha na sám na seba. Rešpektujú však, že sa tak môže diať len za primeraných sociálno-ekonomických podmienok. Ako podotýka Heywood (2008), moderným liberálom ide o to - pomôcť ľuďom, aby si pomohli sami. Tento prístup sa v Európe objavil už koncom 19. storočia, v USA najmä od 30. rokov 20. storočia a kulminoval v období po 2. svetovej vojne v podobe prístupov vlád mnohých štátov.

Moderný liberalizmus pokračoval v ideách naznačených už J. S. Millom v snahe vytvoriť podmienky pre slobodný rozvoj schopností človeka. Názorový posun v liberálnom myslení sa spája s filozofiou *T. H. Greena* (1836-1882), ktorý značne “rozleptal“ klasické ponímanie slobody a poukázal na jeho limity. Veľkú pozornosť venoval úlohe štátu/centrálnej vlády za nových podmienok druhej polovice 19. storočia (napr. Green 1895). V centre pozornosti už neboli obavy z jej ohrozenia slobody, ale posun jej aktivity do oblastí, kde vláda môže pozitívne ovplyvniť individuálnu slobodu. Ponechanie

spoločnosti len na sebecké záujmy ľudí za podmienok voľného trhu znamená zníženie šancí pre mnohých. Dôraz sa preniesol na pozitívne chápanie slobody – posilnenie možností človeka rozvíjať svoj potenciál. Sociálne znevýhodnenie a nerovnosť limitujú slobodu. Jednou z podmienok okrem sociálnych programov (rôzne formy povinného poistenia pracujúcich, vrátane starobných dôchodkov, minimálnej mzdy, progresívneho zdanenia či dedičskej dane) boli aj snahy o spravodlivejšiu distribúciu bohatstva a príjmov. Jedným z tradičných nástrojov sa stali odbory, ktoré umožnili vyváženejšie jednanie zamestnancov a zamestnávateľov (dodnes vplyvné v mnohých sektoroch).

Do politického liberalizmu sa podobné predstavy dostali neskôr najmä prostredníctvom *L. T. Hobhousa* (1864 – 1929, najmä práca „*Liberalism*“, 1911). Už nelipol extrémne len na jednotlivcovi a jeho osobnom záujme. Zaoberal sa vzťahom štátu a jednotlivca - k čomu ho môže nútiť, ale aj toho, čo môže štát pre jednotlivca urobiť (napr. pre pracujúcich, chudobných, pre rozvoj občanov, vrátane napr. *right to living wage* – primeranej mzdy – ten kto pracuje by sa mal o seba a svoju rodinu vedieť primerane postarať). Počítal s dôležitosťou spoločenstiev – odborov, farnosti, susedstva. Tie sprostredkujú väzby jednotlivca k celku. Vlády pritom musia brať v úvahu situáciu všetkých tried v spoločnosti. Dotýkal sa aj pomerov v kolóniách, ktoré nemali byť opomínané v úvahách liberalizmu. Už používal termíny *liberálny socializmus* a neskôr *sociálny liberalizmus*.

Uvedené prístupy znamenali zásadne *posuny v názoroch na ekonomiku a jej riadenie*. Liberáli sa začali čoraz viac zaoberať otázkami korekcií nedostatkov trhu a jeho prepojeniami na verejné politiky. Motívom k zásadnejším zmenám však bola najmä veľká svetová hospodárska kríza v 30. rokoch 20. storočia (kolaps na burze, silná recesia, vysoká nezamestnanosť) ako dovtedy najkritickejšie zlyhanie kapitalizmu a princípov voľného trhu. V snahe o jej zmiernenie a následne aj po 2. svetovej vojne sa akceptovali štátne zásahy do ekonomiky v podobe *štátneho intervencionizmu*, či tzv. *keynesiánstva*. Ako toto tradičné označenie naznačuje, najviac sa tento prístup spája s *J. M. Keynesom* (1883-1946) a jeho prácou „*Všeobecná teória zamestnanosti, úroku a peňazí*“ (1936). Keynes si uvedomoval potrebu novej ekonomickej teórie, ktorá by vychádzala z klasickej liberálnej ekonómie a bola by alternatívou ekonomiky štátneho socializmu (napr. Davidson 2007). V duchu jeho teórie, vlády svojimi racionálnymi zásahmi (napr. do agregátneho dopytu) môžu tlmieť vplyv ekonomických cyklov, podporovať rast ekonomiky a udržiavať nižšiu nezamestnanosť. Jeho princípy sa výrazne presadili napr. v politike *New Deal* amerického prezidenta F. D. Roosevelta (ktorú otvorene podporil, Keynes 1933). Mnohé opatrenia odôvodnené Keynesom sa stali tradičnými nástrojmi ovplyvňovania trhovej ekonomiky (podpora v nezamestnanosti, verejné investície a verejné práce, regulácia finančného sektora, narábanie s daňovými sadzbami, možnosť rozpočtových deficitov). Aj Keynes sa však sústredil na korekcie systémových chýb trhu tak, aby bola zachovaná sloboda v podnikateľskom rozhodovaní a inováciách. V období po 2. svetovej vojne (až do 70. rokov) sa práve o tieto prístupy opierala povojnová obnova a následný ekonomický rozmach. Nasledujúce dekády silnejúcej pozície neoliberalizmu však najmä v krízových situáciách iniciovali úsilie o *post/neokeynesiánsku ekonómiu*, či *novú keynesovskú makroekonómiu* (angl. new Keynesian macroeconomics), adekvátnu obdobiu globalizácie a novým prvkom súčasnej ekonomiky (napr. Gordon 1990, Romer 1993, Lavoie 2016).

Moderný liberalizmus významne korigoval pôvodné východiská klasickeho liberalizmu v sociálnej oblasti do podoby tzv. *sociálneho liberalizmu*. I v rámci úsilia o zachovanie svojej dobovej ideologickej konkurencieschopnosti priznal občanom mnohé sociálne práva, ktorých rozmer expandoval najmä do 60. rokov minulého storočia (napr. vrátane zlepšenia dostupnosti vysokoškolského štúdia). V centre stál najmä *princíp rovnosti príležitostí*. Teoretický vrchol takejto podoby liberalizmu označovanej až ako *sociálnodemokratický liberalizmus* sa spája predovšetkým so zásadnou prácou *J. Rawlsa* (1921-2002) „*Teória*

spravodlivosti“ (1995, prvýkrát vydané 1970). Rawls v nej oživil a modifikoval princíp spoločenskej zmluvy smerom k zmierneniu rozporov medzi jednotlivcom a komunitou, medzi ľuďmi s rôznymi morálnymi postojmi (napr. Foss 2014). Predstavil koncepciu „*spravodlivosti ako slušnosti*“ (angl. justice as fairness). V jej rámci by každá osoba mala mať rovnaké práva a slobody, pričom sloboda každého musí byť kompatibilná s obdobnými slobodami všetkých. Sociálne a ekonomické nerovnosti majú byť regulované tak, aby prinášali najväčší prospech najmenej zvýhodneným jednotlivcom. Mocenské pozície a úrady musia byť dostupné všetkým za podmienok slušnej rovnosti príležitosti pre všetkých. Sociálne nerovnosti môžu existovať jedine v tom prípade, ak sú v prospech najchudobnejších. Vyhlíadky ľudí s rovnakými schopnosťami a aspiráciami by nemali byť obmedzené spoločenskou pozíciou (Rawls 1995). Rawls teda pripúšťa nerovnosti, sú motivujúce (napr. k práci), ale musia byť korigované. Obhajoval a argumentoval v prospech redistribúcie a určitých foriem sociálnej starostlivosti v spoločnosti. Zastával sa slušnejšej, rovnostárskejšej spoločnosti.

Moderný liberalizmus sa spája okrem argumentov v prospech sociálnej spravodlivosti, aj s oživením *boja za občianske práva* (napr. Hall 2005) a *toleranciu voči rôznym predstavám o živote*. V centre stáli zásadné otázky boja proti diskriminácii (rasovej, etnickej, náboženskej a pod.), ale aj snahy o rovnaké práva pre ženy, menšiny (vrátane LGBT komunity), rôzne znevýhodnených obyvateľov (sociálne, fyzicky, mentálne a pod.). Často sa liberalizmus spája aj dôrazom na široko chápanú slobodu vyjadrovania (vrátane napr. umenia) či slobodu v oblasti rodinného a sexuálneho života (otázky rozvodov, antikoncepcie, potratov) v podobe podpory tzv. individuálnej voľby (napr. Sandel 1989). V tomto smere sa moderný liberalizmus značne odlišuje od rôznych neoliberalných či konzervatívnych alternatív.

1.1.3 Neoliberalizmus a “nová pravica“

Kritika prevládajúceho modelu liberalizmu a hľadanie nových zdrojov rozvoja spoločnosti viedli najmä od 70. rokov 20. storočia k oživeniu pozornosti názorom klasického liberalizmu v podobe *neoliberalizmu* (alebo *neoklasického liberalizmu*). K najväznejším impulzom tohto obnoveného záujmu patrila ekonomická stagnácia, vysoké náklady udržiavania sociálneho štátu či prudký nárast rozpočtových deficitov a dlhov štátov. Tento vývoj, súvisiaci aj s nárastom neefektívnosti štátu a daňovej záťaže, vyvolával nespokojnosť obyvateľov. Preto jeho najviditeľnejšou črtou bol návrat ekonomického liberalizmu ako protíváhy zlyhávajúceho keynesiánstva. Neoliberalizmus sa stal významnou súčasťou širšieho prúdu ideologického posunu nazývaného aj „*nová pravica*“ (napr. Heywood 2008). Neznamenal jednoduchý návrat k predstavám a praxi ekonomického liberalizmu 19. storočia, ale jeho ďalšie rozvinutie a modernizácia v duchu aktuálnej politickej a ekonomickej reality. Neoliberalizmus, najmä v ekonomickej oblasti, významne ovplyvnil aj neokonzervatívne myslenie. Jednou z typických črt neoliberalizmu a jeho predstaviteľov bol silný prienik politických a ekonomických úvah. Špecifickou “nadväzobou“ neoliberalizmu je *libertarianizmus* ako politické názory plne preferujúce trh a veľmi obmedzenú úlohu vlády (odmietajú zdaňovanie, redistribúciu, sociálne benefity), absolutizujúce chápanie osobnej slobody (blízke anarchii).

Hoci sa neoliberalizmus prejavil v “plnej sile“ až v posledných dekádach 20. storočia, jeho oživenie prebiehalo už dlhšie (od 30. a 40. rokov 20. storočia). Bola to najmä reakcia na nárast neslobody, totalitarizmu, kolektivismu, nárastu štátnych zásahov (až v podobe plánovania), vrátane nástupu iných ideológií ako socializmu a fašizmu. Odmietal aj inovácie moderného liberalizmu v podobe sociálneho liberalizmu. Jedným z najvýraznejších potvrdení formovania neoliberalizmu bolo založenie *Mont Pelerin Society* (MPS) v roku 1947 (podľa miesta stretnutia zástancov neoliberalizmu vo

Švajčiarsku). K zakladajúcim predstaviteľom patrili napr. F. von Hayek, M. Friedman, L. Robbins, L. von Mises, ale v priebehu času k členom patrilo napr. viacero ďalších vplyvných osobností - nositeľov Nobelovej ceny (napr. J. Buchanan, H. Becker, M. V. Llosa), Pulitzerovej ceny či "top" politikov (napr. L. Erhard, G. Schultz, V. Klaus). Táto "spoločnosť" mala liberalizmus oživiť a vrátiť mu kľúčovú pozíciu v histórii (napr. Turner 2007). Postupom času neoliberali začali ovplyvňovať širší okruh intelektuálov, ako aj politikov. V centre ich názorovej výbavy je predovšetkým dôraz na slobodu a *trhový fundamentalizmus*.

Najvplyvnejšími aktérmi oživenia záujmu o liberalizmus bol v Rakúsku narodený ekonóm *Friedrich von Hayek* (1899 – 1992) a americký ekonóm *Milton Friedman* (1912 – 2006). Najmä názory Hayeka mali zásadný význam. Sú silne antisocialistické, antikolektivistické, zdôrazňujú liberálny trh (je proti zásahom štátu) a liberálnu demokraciu. Najznámejší sa stal Hayek svojou *obranou právneho štátu* v diele „*Cesta do nevoľníctva*“ (2012, angl. *The Road to Serfdom*, prvýkrát vydané v roku 1944). Zákon (chápaný ako princíp, výsledok dlhoročnej praxe spoločnosti, teda tiež dôsledok spontánneho vývoja) podľa neho obmedzuje konanie vlád i väčšiny. Podľa neho spoločenské systémy sú príliš zložité, existujú poznávacie limity a preto zdôrazňuje dôležitosť spontánneho spoločenského usporiadania. Ľudia neuviedomele vytvorili napr. jazyk a spoločenské usporiadanie je tiež podobným výsledkom. Hayek bráni slobodu a trh ako prirodzené mechanizmy objavovania nových vecí, i ako informačný prostriedok (napr. ceny). Štátne zásahy a redistribúcia bohatstva vedú až k totalitarizmu. Kritizoval akékoľvek pokusy o plánovanie ako nutne neefektívne, byrokratické, ktoré nedokážu nahradiť trh. Hayek spolu s Ludwigom von Misesom (1881-1973) boli hlavnými predstaviteľmi tzv. *rakúskej školy*. Friedman rozvinul ekonomický liberalizmus predovšetkým prostredníctvom teórie monetarizmu, zdôrazňovaním významu ponuky peňazí a úrokových sadzieb v ekonomike (redukoval význam fiškálnej politiky), známej aj ako tzv. *chicagská škola*. Venoval sa však aj politickým a ekonomickým slobodám, rozsahu štátnych zásahov, spoločenskej zodpovednosti firiem. Uznával, že hoci trh má svoje nedostatky, zásahy vlád sú ešte viac škodlivé (napr. Friedman 2009). Z ďalších významných zástancov liberálnych ideí, liberálnej demokracie, slobody a tolerance môžeme uviesť *Karla Poppera* (jedného zo spoluzakladateľov MPS) a jeho prácu „*Otvorená spoločnosť a jej nepriatelia*“ (1994, prvýkrát vydaná v roku 1945).

Okrem *rakúskej školy* a *chicagskej školy* nemôžeme obísť ešte jeden významný smer v neoklasickom liberalizme, a to *teóriu verejnej voľby*. Tá je spájaná najmä s prácami J. Buchanana, G. Tullocka či K. Arrowa. Opiera sa o možnosti, ktoré ponúkajú moderné analytické nástroje ekonómie (matematické a ekonometrické metódy, teória hier) na skúmanie správania vlád či voličov (napr. Buchanan 1996, Johnson 1997). Sústreďuje sa na štúdium netrhových rozhodnutí, najmä politického rozhodovania (tzv. politický trh). Ukazujú, že štát nie je odtrhnutý od jednotlivca. Vychádza sa z ekonomickej teórie, racionálneho chápania individualizmu (rozhodovania sa na trhu). Kým súkromná voľba je spojená s jednotlivcami, ktorí sa rozhodujú podľa svojich osobných preferencií a vplyvov okolia (maximalizácia prospechu a minimalizácia nákladov), verejná voľba skúma kolektívne, spoločenské a netrhové rozhodovanie (rozhodovanie štátu, byrokratické chovanie, volebné preferencie atď.). Medzi individuálnou a kolektívnou voľbou môže nastať konflikt. Autori poukazujú na rezervy v demokracii, na paradoxy v rozhodovaní a vo voľbách. Majú výhrady aj voči politickým stranám ("vnucujú sa"), podľa nich sa nedá zistiť skutočná vôľa ľudu. Ukazujú, že aj politici a byrokrati (pracujúci vo verejnej správe) majú svoje preferencie a ciele (mzdy, vplyv, prestíž), ktoré modifikujú ich rozhodovanie (napr. Buchanan 1996). Zdôrazňujú potrebu ústavných obmedzení ako sú napr. viackomorové orgány, delba moci, nezávislé súdnictvo, delenie právomocí medzi národné

a miestne vlády, obmedzené funkčné obdobie úradníkov a funkcionárov, fragmentácia moci slúžiaca k obmedzeniu tyranie väčšiny.

Extrémnym prípadom medzi liberálnou demokraciou a anarchiou je "*minimálny štát*" amerického filozofa R. Nozicka (2015, pôvodné vydanie 1974). Uvádza možný posun, ktorý spôsobuje rozširovanie liberalizmu vo vzťahu k demokracii. Absolutizuje základné individuálne "*prírodné*" práva - osobné a vlastnícke. Iba človek sám rozhoduje o svojom živote, svojom tele, svojej slobode. Nikto nemá právo zasahovať do vašej osoby, do vášho osobného vlastníctva, pokiaľ ste k tomu vy nedali súhlas. Vychádza z koncepcie ochrannej funkcie - ľudia sa spájajú, aby vytvorili orgán na ochranu svojich záujmov. Na ochranu majetku a života sa spájajú a zveria sa profesionálom (napr. súkromná polícia). Ochranné orgány potom vyjednáváním môžu vytvoriť veľkú monopolnú agentúru, vlastne štát - na ochranu práv jednotlivca, poriadku, externú ochranu (polícia, súdy, obrana, diplomacia). Nozick preto nie je anarchista - uznáva potrebu štátu, aj keď je to "*minimálny štát*" (alebo štát "*nočný strážca*"). Rozoberá však aj ďalšie alternatívy ako *ultraminimálny štát*, ako aj štát so širšími právomocami. R. Nozick patrí k *škole myslenia zameranej na prírodné práva* a zaraďuje sa už k predstaviteľom libertarianizmu.

Hoci býva neoliberalizmus v akademických kruhoch veľmi frekventovane a často opodstatnene kritizovaný (vedie ku koncentrácii bohatstva, nerovnému rozvoju, triednej dominancii a pod., napr. Harvey 2007), nemôžeme mu uprieť hľadanie nových ciest v rozvoji spoločnosti, čo mu umožnilo sa extenzívne presadiť vo verejných politikách mnohých krajín. Bol určitým východiskom zo stagnácie, čím si získal najmä od 80. rokov 20. storočia silnú príťažlivosť. K najtypickejším znakom, ktorými sa prejavoval, patrilo predovšetkým redukovanie úlohy štátu v spoločnosti v prospech trhu a súkromného vlastníctva (napr. Peck a Tickell 2007). Charakteristická bola masívna *privatizácia*, *liberalizácia* a *deregulácia ekonomiky* (uvoľnenie viacerých sektorov ekonomiky voľnému trhu, pozícia trhu a úloha konkurencie bola výrazne posilnená). Štát *redukoval svoju úlohu v sociálnej sfére*, napr. v školstve, zdravotníctve, bývaní či dôchodkovom poistení, kde úloha súkromných podnikateľských subjektov tiež vzrástla (napr. Green-Pedersen 2002). Sprievodnými procesmi bola aj *decentralizácia a posilnenie úlohy nižších úrovní vlády*. V samotných prístupoch k vládnutiu sa začali presadzovať *princípy governance a partnerstva* verejného, súkromného a neziskového sektora v rôznych podobách (napr. Brenner a Theodore 2002). Rozhodovacie právomoci sa nezriedka presunuli mimo typických volených orgánov či orgánov štandardnej verejnej správy do rúk "*kvázi autonómnych*" inštitúcií so silným vplyvom biznisu a technokratov (tzv. *quangos*). Aj v oblasti poskytovania verejných služieb sa presadzovali mnohé neoliberálne techniky a ukazovatele ako indikátory efektívnosti, redukcie nákladov, výkonnosti, "*hodnota za peniaze*", spokojnosť zákazníkov (napr. Larner 2003), ale aj *spotrebiteľský princíp* snažiaci sa zohľadňovať individuálne preferencie, *súťaž o verejné zákazky* (angl. competitive tendering, blízke prístupom verejného obstarávania), *zabezpečovanie verejných služieb a statkov externými dodávateľmi* na princípe kontraktov. V riadení verejných inštitúcií (vrátane napr. vlád regiónov a miest) sa presadzovali princípy riadenia známe z súkromného sektora – podnikateľské princípy (napr. Leitner, Peck a Sheppard 2007). Typické bolo zdôrazňovanie osobnej slobody a osobnej zodpovednosti občanov. Neoliberalizmus išiel ruka v ruku s globalizáciou, posilňovaním úlohy globálnych finančných trhov. Štáty výrazne otvorili svoje ekonomiky nadnárodným aktérom. Má však tiež veľmi špecifické podoby v jednotlivých štátoch či iných priestorových kontextoch, v žiadnom prípade nie je uniformný.

Odporúčaná rozširujúca literatúra:

- Friedman, M. 2009. *Capitalism and Freedom*. Chicago: University of Chicago Press.
Hayek, A. F. 2012. *Cesta do nevoľníctva*. Bratislava: Nadácia F. A. Hayeka.

- kol. autorov. 1993. *O slobode a spravodlivosti*. Bratislava: Archa.
- Johnson, D. B. 1997. *Teória verejnej voľby – Úvod do novej politickej ekonómie*. Bratislava: Sofa.
- Locke, J. 1992. *Druhé pojednání o vládě*. Praha: Svoboda.
- Nozick, R. 2015. *Anarchie, stát a utopie*. Praha: Academia.
- Popper, K. 1994. *Otevřená společnost a její nepřátelé I, II*. Praha: Oikúmené.
- Rawls, J. 1995. *Teorie spravedlnosti*. Praha: Victoria Publishing.

1.2 Konzervativizmus

Jedným z tradičných smerov politického myslenia je aj konzervativizmus. Samotný pojem konzervatívny/konzervativizmus sa v politike začal používať okolo roku 1830, hoci jeho podstata bola známa už skôr (Nisbet 1993). Ako krátko a výstižne uvádza Scruton (1989), „konzervativizmus je politický názor opierajúci sa o túžbu zachovať veci také, aké sú“. Konzervatívci vychádzajú z tradícií a skúseností generácií. Existujúce usporiadanie v spoločnosti považujú za dobré, resp. lepšie ako eventuálne možné alternatívy (v zmysle napr. je bezpečnejšie, dôveryhodnejšie, bez rizík neurčitej budúcnosti). Sú veľmi opatrní pokiaľ ide o nové hodnoty, skeptickí voči zmenám, aj voči liberálnym či socialistickým „tézam“ o spoločnosti a človeku. Cieľom je stabilita a istota. Konzervativizmus uznáva nutnosť štátu, neverí však racionalite ľudu, jeho znalostiam, zmyslu pre racionálne rozhodovanie, je skeptický k suverenite ľudu. Ľudia podľa nich nemôžu predvídať dôsledky svojich rozhodnutí a mali by byť v pozadí voči názorom inštitúcií. Štát v ich ponímaní musí byť silný a musí zaručovať poriadok, preferujú deľbu moci v rámci štátu. Majú záujem o spoľahlivé fungovanie ekonomiky, s rešpektom voči slobodnému trhu a nedotknuteľnosti súkromného majetku. V praktickej politike sa snažia postupovať na báze existujúcich zdedených inštitúcií a v rámci „vlády zákona“. Od iných významných ideológií sa odlišuje konzervativizmus aj silným akcentom na úlohu náboženstva a morálky, rodiny či miestneho spoločenstva (napr. Nisbet 1993).

Aj konzervativizmus potvrdzuje silné väzby, ktoré na politicko-geografické výskumy majú politické ideológie. Konzervatívne myslenie sa prejavilo napr. v *geografii medzinárodných vzťahov* či *urbánnej politickej geografii*. Veľmi silne ovplyvňovalo názory v oblasti zahraničnej politiky a geopolitiky. Kearns (2008) uvažuje o progresívnej a konzervatívnej geopolitike. Podľa neho dominantným aktérom *konzervatívnej geopolitiky* sú národné štáty a vzťahy vo svete sú primárne štruktúrované na báze sily. Geopolitika sama o sebe nesie silné konzervatívne črty. Rozvinula sa na tradičných predstavách boja o moc a „súťaži“ medzi štátmi. Má priame prepojenie na uvažovanie o medzinárodných vzťahoch na báze politického realizmu. Mimo akademickej sféry sa takto ponímaná geopolitika v posledných dekádach (niekedy označovaná aj ako *neoklasická*) spája s predstaviteľmi ako H. Kissinger, Z. Brzezinski v USA, ale napr. aj V. Žirinovský či A. Dugin v Rusku (napr. Murphy in Murphy et al. 2004). Vyvíja sa prevažne mimo dominantného akademickeho diskurzu a opiera sa o oživovanie „klasických“ konceptov, reflektujúcich konzervatívno-nacionalistické záujmy (napr. v Rusku). Zdôrazňuje sa pritom silné prepojenie konzervatívneho myslenia s priestorom. Viacerí konzervatívni až extrémistickí politickí lídri využívajú tradičné (pre nich vhodné) geopolitické koncepty na mobilizáciu svojej podpory. Bassin (2003) tiež poukazuje na *dve alternatívy konzervativizmu v geopolitike vyplývajúce z jej zakladateľskej perspektívy*. Predstavy opierajúce sa o zachovanie súčasného medzinárodného poriadku založeného na štátoch, hraniciach a existujúcej distribúcii moci nazýva ako *defenzívny, alebo „status quo“ konzervativizmus*. Druhá alternatíva vzhliada k existujúcemu systému ako nedostatočne reprezentujúcemu záujmy štátov, chce akýsi „lepší“ politicko-geografický poriadok v budúcnosti a označuje ako *radikálny konzervativizmus* (blízky rôznym variantom

dominantne na priestore založených konceptov, napr. na báze F. Ratzela alebo C. Schmitta). Je reverznejší, viac hľadiaci do minulosti.

Tradičnou témou zostáva skúmanie vplyvu konzervativizmu na národné politiky a ich priestorové prejavy. Doucette (2012) napríklad dokumentuje, ako konzervatívna politika zásadne vstúpila do celkového priestoru juhokórejskej demokratickej politiky. Podobne ho môžeme pozorovať v aplikácii konzervatívnej urbánnej politiky či špecifik politiky v mestách pod "kontrolou" rôzne zameraných konzervatívnych strán (napr. Kiel 2002). Prejavila sa najmä v krajinách s konzervatívnym modelom sociálnej politiky a zásadne ovplyvnila napr. prístupy k bývaniu smerom k privatizácii bytového fondu či zdôrazneniu osobnej zodpovednosti človeka (domácnosti) za bývanie (napr. Matznetter 2002). Podobne býva konzervativizmus v rôznych podobách prítomný v štúdiách zameraných na geografiu volieb. Či už sa jedná o skúmanie podpory konzervatívnych strán alebo o štúdium vplyvu rôzne definovaných konzervatívnych hodnôt na volebnú podporu.

1.2.1 Základné východiská konzervativizmu

Oproti iným ideológiám sa v prípade konzervativizmu nemôžeme oprieť o dlhodobu systematicky rozvíjanú a bohatú teoretickú bázu. Nemá jasne rozvinutý "dogmatizmus", hoci pokusy oň môžeme nájsť (napr. Nisbet 1993). Konzervativizmus má v sebe špecificky zdôraznený časový kontext. Spomedzi ideológií asi najviac explicitne spája minulosť, prítomnosť a budúcnosť. Podobne, okrem tradičného chápania, sa neviaže na nejakú spoločenskú triedu či skupinu (napr. Huntington 1957). Kým vtedy to bola aristokracia, neskôr sa však zainteresovanosť na konzervatívnych hodnotách rozšírila naprieč celou spoločnosťou. Napriek tomu, že teoreticky nie je tak rozpracovaný ako iné hlavné ideológie (vrátane názorov, že politickou ideológiou vlastne nie je), opiera sa o niekoľko primárnych východísk. Tie sa v základných rysoch sformovali už v 19. storočí. Takto predstavené kľúčové hodnoty konzervativizmu sa odvíjajú predovšetkým od názorov Burka (2016), ako aj viacerých novodobých konzervatívnych učencov, ktorí sa ich pokúsili vyjadriť (napr. aj Nisbet 1993, Kirk 2014).

K najznámejším a najtypickejším východiskám konzervativizmu patrí *zmysel pre kontinuitu, tradície a zvyky* (napr. Kirk 2014). Konzervatívci veria najmä hodnotám, inštitúciám a postupom, ktoré už preveril čas - prešli procesom prirodzeného výberu. Uprednostňujú poznané a vyskúšané pred nepoznaným. Nevidia zmysel opätovne a ťažko budovať nové konvencie po radikálnej spoločenskej zmene. V tradíciách, zvykoch vidia aj zdroj identity, spolupatričnosti, dávajú pocit bezpečnosti pred neurčitou zmenou. Ako už bolo naznačené, ani Burke nebol úplne proti zmenám, preferoval však reformy, gradualizmus pred revolúciou. Konzervatívci sú skeptickí voči abstraktným konceptom a teóriám, snahám o ich revolučné presadzovanie. Väčšinou to podľa nich končí katastrofou (napr. ako jakobínsky teror). Obávajú sa, že "liečba" bude horšia ako choroba a preto nemá zmysel.

Hierarchia, autorita a poriadok sú ďalšími kľúčovými pojmami konzervativizmu. V spoločnosti podľa neho existuje prirodzene nadobudnutá autorita. Považujú ju za nevyhnutnú a prospešnú. S tým súvisí aj akceptácia spoločenskej hierarchie a nerovnosti. Tie považujú konzervatívci za prirodzené. V spoločnosti existujú lídri i "nasledovatelia", manažéri i robotníci (Heywood 2008). Modernejší konzervatívci však už akceptujú potrebu umožniť rovnosť príležitostí k rozvinutiu schopností človeka (napr. Eccleshall 1977). K ich hlavným predstavám o spoločnosti patrí "právo a poriadok", spájané so silnou vládou. Uprednostňujú parlamentné formy politickej aktivity a politické strany. Treba však uviesť, že sa primerane adaptovali na moderné demokratické modely vládnutia. Pri sledovaní svojich záujmov bývajú považovaní za politických realistov a pragmatikov (Hamilton 2016).

Tradičné je *prepojenie konzervativizmu s náboženstvom a kresťansko-židovskou morálkou* (Nisbet 1993), spolu s dôležitou úlohou náboženstva, náboženských organizácií a cirkví v spoločnosti, najmä ich konzervatívnych častí (Phillips-Fein 2011). Na náboženstvo nazerá ako na zdroj istoty v pomerne chaotickom svete. Najmä rímskokatolícka cirkev býva považovaná za jednu z opôr konzervativizmu. Súvisí s tým aj konzervatívne *pesimistické chápanie podstaty človeka* ako nedokonalaj bytosti s obmedzenými schopnosťami. Ľudia sú podľa konzervatívcov ovládaní vášňami a túžbami, čo ich zvádza k sebestectvu, iracionalite, až anarchii a násilii. Tradičné inštitúcie zabraňujú prejavom takejto podstaty človeka a jeho deštruktívnych inštinktov (napr. Ball et al. 2017). Dôraz kladú na rodinu, cirkev, školy a štát (vládu) a disciplínu, ktorú v spoločnosti presadzujú. Bez toho by nebolo možné, aby v spoločnosti prevládalo etické správanie a zodpovedné využívanie slobody.

Silným prvkom konzervativizmu je jeho dôraz na *dôležitosť majetku, vlastníctva a voľného trhu*. Vlastníctvo podnecuje záujem o spoločenské dianie, vrátane zachovávanía práva a poriadku, má stabilizujúci efekt na spoločnosť. Znamená záujem vlastníkov o udržiavanie a zveľaďovanie majetku. Vlastníctvo je tiež zdrojom istoty a bezpečnosti. Konzervativizmus upozorňuje, že majetok je výsledkom aktivít mnohých generácií (napr. v rámci rodiny), čo vyvoláva potrebu a záujem o jeho zachovanie aj pre ďalšie generácie (Burke 2016). Majetok je výsledkom usilovnosti a talentu. Jeho nadobudnutie je významným motivujúcim ekonomickým stimulom. Zástancovia konzervativizmu nepripúšťajú predstavy zospoločnenšenia majetku a spoločnosti bez súkromného vlastníctva odmietajú (Heywood 2008). Ku konzervativizmu patrí aj ekonomický liberalizmus. Už Burke sa hlásil k zásadám voľného trhu v duchu A. Smitha (napr. Huntington 1957) a neskôr sa ku konzervatívnym východiskám zaradili napr. názory F. A. Hayeka.

1.2.2 Vznik a vývoj konzervativizmu v 19. storočí

Pri úvahách o *vzniku konzervativizmu* musíme mať na pamäti, že tento termín sa pred 19. storočím nepoužíval. Za najvýznamnejšieho klasického predstaviteľa konzervativizmu sa pomerne jednoznačne považuje *Edmund Burke* (1729-1797, najmä vďaka práci *„Úvahy o revolúcii vo Francúzsku“* z roku 1790, 2016). To ale neznamená, že konzervatívne zmýšľanie predtým neexistovalo. Príkladom môže byť Platón (Hummel 1994) a jeho dielo *„Republika“*. Konzervatívne myšlienky nachádzame napr. aj u Aristotela či Cicera (Ball et al. 2017). Burke odmietal revolúciu vo Francúzsku a jej hlavné princípy, hoci priznával, že za „problémy“ si môže aj sama francúzska monarchia. Kritizoval atomistické chápanie spoločnosti revolucionárov a zdôrazňoval *organické chápanie* - ľudia sú v spoločnosti spojení a vzájomne závislí (Burke 2016). Spoločnosť je stále sa vyvíjajúci organizmus. Ako jeden zo základov spoločnosti zdôrazňoval ideu partnerstva, tých, ktorí žijú, tých, ktorí už zomreli a tých, ktorí sa ešte len narodí. Na ochranu tohto partnerstva je nevyhnutná vláda, ako aj zvyky a tradície. Sebecké a krátkozraké záujmy ľudí musia byť obmedzené silnou vládou. Spoločnosť je komplexný a delikátny organizmus, ktorý musí byť ukotvený vo zvykoch a tradíciách ľudí, ktorí si musia navyknúť ich rešpektovať a ctíť (Ball, Dagger a Neill 2015).

Sformovanie konzervativizmu odrážalo podnety doby 19. storočia smerujúce k transformácii spoločnosti na báze skorších ideí osvietenstva, industrializácie, doznievania feudalizmu, vzniku nových skupín v spoločnosti (kapitalisti, robotníci), urbanizácie a silných migračných tokov, v kontexte rozmachu iných ideológií (okrem liberalizmu, najmä socializmu a nacionalizmu). Konzervatívne myslenie sa snažilo s týmito podnetmi vyrovnáť v rôznych podobách (napr. Heywood 2008). Zaujímavý príspevok predstavil Epstein (2015), ktorý rozčlenil konzervatívcov v Európe po francúzskej revolúcii na tri základné typy – *obrancovia status quo, reformní konzervatívcovia a reakcionári*. Status quo

konzervatívci boli spokojní s tým, čo je a nemali ambíciu sa prispôbovať vývoju. Bránili sa zmenám. Reformní konzervatívci vnímali meniace sa podmienky v spoločnosti a cítili nevyhnutnosť určitých zmien. Preferujú kontinuitu vývoja a zmenu akceptujú len vtedy, keď už je nevyhnutná. Reakcionári konzervatívci sú špecifický tím, že im nejde o zachovanie existujúceho stavu, ale o návrat k predchádzajúcemu stavu. Akoby sa snažili zvrátiť chod dejín a snažia sa obnoviť minulosť. Zmeny, ktoré sa už udiali, považujú za zlé a sú s nimi nespokojní.

Vo Veľkej Británii, krajine tradične spájanej s konzervativizmom, sa pristúpilo k umierneným, pragmatickejším podobám, vrátane postupných, opatrných zmien v zmysle predstáv Burka (angl. change in order to conserve) a reformných konzervatívcov. Aj tu bola v centre záujmu konzervatívcov obrana tradičnej poľnohospodárskej spoločnosti a aristokracie konfrontovanej s rastúcou silou priemyselných a obchodných kruhov. Špecifickou podobou konzervatívnej politiky bola „toryovská demokracia“ (angl. tory democracy) postavená na spojení konzervatívcov s robotníckou triedou (napr. Heywood 2008). Opiera sa o posilnenie práv a potrieb robotníkov, pri súčasnom vstúpaní rešpektu k tradičným prvkom života spoločnosti (monarchii, aristokracii, anglikánskej cirkvi). Tento model označovaný aj ako tzv. *paternalistický konzervativizmus* zdôrazňoval princíp sociálnej zodpovednosti a povinnosti voči spoločnosti, vrátane zodpovednosti vlády, bohatých a mocných za chudobných (najtypickejším predstaviteľom bol premiér B. Disraeli). Konzervativizmus v podobe *Konzervatívnej strany* odvtedy zostal permanentnou súčasťou britskej politiky. Podobný typ politického myslenia sa presadil aj v niektorých krajinách britského spoločenstva.

Vo Francúzsku sa rozvinula jedna z najextrémnejších foriem konzervativizmu, tzv. *latinský konzervativizmus*, niekedy označovaný aj ako „reakcionársky“ konzervativizmus. Jeho hlavným predstaviteľom bol *J. de Maistre* (1753-1821), ktorý odmietal dedičstvo osvietenstva a hlásal návrat k absolutistickej monarchii (napr. Ball et al. 2017). Podobne sa v tom čase objavili konzervatívne antirevolučné názory aj na území dnešného Nemecka (neskôr aj Pruska, napr. Berdahl 2014), v habsburskej monarchii (s vplyvom kancelára Metternicha) či Rusku (v podobe tzv. *autoritárskeho konzervativizmu*). Spočívali v silnej obrane pozícií tradičnej aristokracie, šľachty či vlastníkov pôdy oproti dobovému pokroku. Aj tu sa však konzervativizmus vyvíjal a adaptoval pod vplyvom celospoločenského tlaku a v kontexte tlaku ďalších ideológií. Čiastočne to bolo pozorovateľné v prístupoch kancelára Bismarcka v Prusku (prepojenie na nacionalizmus, ústupky robotníkom). Aj demokratické zmeny akceptovali pomaly, čo sa prejavilo po 1. svetovej vojne.

1.2.3 Konzervativizmus v 20. storočí a na začiatku 21. storočia

V medzivojnovnej kontinentálnej Európe boli konzervatívne sily pohlté a prekryté inými ideológiami (napr. nacionalizmom) a režimami (vrátane fašistických), ktorým čiastočne pomohli k moci (napr. Greiffenhagen 1979, Heywood 2008). Po 2. svetovej vojne sa však konzervatívne názory stali vo viacerých krajinách významnými silami reformného a sociálneho charakteru. Konzervativizmus začal zdôrazňovať *hodnoty slobodného trhu ako cesty k vyššej životnej úrovni, so štátom so silným sociálnym cítením a prezentoval sa ako silný oponent komunizmu* (napr. Ball et al. 2016). Okrem konzervativizmu v Británii, došlo po 2. svetovej vojne k výraznejšiemu presadeniu konzervatívnych demokratických strán aj v kontinentálnej Európe, najčastejšie ako kresťansko-demokratických a ľudových strán.

Mnohé iné krajiny však boli dlho mimo výraznejšieho vplyvu konzervatívnych ideí. To sa týkalo aj USA (v spoločnosti chýbali tradiční zástancovia konzervativizmu ako napr. aristokracia), kde sa takéto názory začali prejavovať až po 2. svetovej vojne a obzvlášť v 60. rokoch minulého storočia. Termín konzervativizmus tu bol síce používaný aj skôr, ale vo význame zachovávaní tradičných „zakladateľských“ hodnôt a hodnôt klasickej

liberálnej ekonómie. Od 60. rokov minulého storočia sa v spoločnosti presadil neo-konzervativizmus, ktorý sa výrazne uplatnil aj v praktickej politike. Z iných krajín, kde nachádzame úspešnejšie politické strany ovplyvnené konzervativizmom, môžeme spomenúť napr. Japonsko (v podobe dlhodobo najúspešnejšej Liberálno-demokratickej strany – LDP). Konzervatívne názory sa prejavili aj v krajinách strednej a východnej Európy v podobe viacerých konzervatívnych politických strán v období po konci “studenej vojny”.

Asi v žiadnej inej krajine nebývajú tradične konzervatívci takou vplyvnou politickou silou ako vo *Velkej Británii*. Stáli za mnohými vládami, ale i viacerými podobami konzervativizmu. Page (2014) rozlišuje medzi progresívnym konzervativizmom “jedného národa” (1945-1974), neoliberalným (antiprogresívnym) konzervativizmom (1979-1997) a progresívnym neoliberalným konzervativizmom (od roku 2010). Východiskom konzervativizmu “jedného národa” boli ešte idey premiéra B. Disraeliho. Zdôrazňovali sa otázky sociálnej zodpovednosti štátu za všetkých občanov (ale v určitej rozumnej miere) a podpora maximalizácie zamestnanosti. Akceptovala sa určitá miera štátneho vlastníctva a ekonomickej regulácie štátom so zdravými verejnými financiami. Neúspech vo voľbách 1974 viedol medzi britskými konzervatívami k posunu v prospech neoliberalných názorov. Toto obdobie sa spája najmä s menom premiérky M. Thatcherovej. Presadzovala silný individualizmus (osobnú iniciatívu), slobodný trh (vrátane rozsiahlej privatizácie) a antikomunizmus (napr. Ball et al. 2016). Reformovala viaceré oblasti tzv. welfare state. Časť tohto chápania konzervativizmu neskoršie modifikovali jej “progresívnejší” nástupcovia (najmä D. Cameron), napr. smerom k ústretivejšej sociálnej politike (napr. voči chudobným), inkluzívnejšej politike (napr. registrované partnerstvá) či väčšej úlohe občianskej spoločnosti.

V *Európe* sa stali “etalónom” konzervatívnych strán po 2. svetovej vojne predovšetkým Kresťanská demokracia v Taliansku (až do 1994) a Kresťansko-demokratická únia v Nemecku (CDU). Kým v Taliansku zohrávali významnú úlohu aj záujmy cirkvi a podnikateľských vrstiev, v Nemecku sa viac do popredia dostávali otázky trhu, sociálnej politiky a subsidiarity (federalizmus, decentralizácia). Aj nemeckí kresťanskí demokrati (napr. H. Kohl, A. Merkelová) presadzovali redukovanie úlohy štátu či dereguláciu. Niekedy sa na označenie tohto modelu štátu používa pojem *konzervatívny welfare state* (napr. Arts a Gelissen 2002). Vo Francúzsku môžeme sledovať tradíciu konzervativizmu napr. na báze dedičstva prezidenta Ch. de Gaulla (s dôrazom na poriadok či obavy z hrozby imigrácie, Ball et al. 2016). Na konzervatívne strany tiež pôsobila potreba adaptácie, najmä s ohľadom na politickú súťaž so sociálno-demokratickými či socialistickými stranami. Nemôžeme však vynechať viaceré iné podoby politického konzervativizmu ako tradičnejšie agrárne strany (dnes už nevýznamné) či aktuálnejšie strany s konzervatívnymi základmi a majúce blízko k podnikateľským kruhom (napr. Forza Italia S. Berlusconiho) alebo až reakcionárskej extrémnej pravici (Národný Front vo Francúzsku).

Aj v súčasnosti môžeme stále pozorovať *existenciu vplyvných konzervatívnych strán* (nie vždy to musia mať v názve) vo viacerých krajinách Európy s programom zameraným na ochranu existujúcich inštitúcií, tradičných hodnôt (či návratu k nim), resp. s uprednostňovaním “postupných” reforiem a pomalej adaptácie na nové trendy v spoločnosti. Sú predstavované prevažne ako typické pravicové strany (či strany reprezentujúce hodnoty “novej pravice”). Niekedy sa ich existencia spája s ochranou tradičného usporiadania krajiny (napr. konštitučnej monarchie). V určitých kontextoch sa im ujde aj reflexia od politických a hodnotových oponentov, ktorí ich dokonca označujú za spiatočnicke. Konflikty demokracie s liberalizmom a konzervativizmom okrem najrannejších období neboli a nie sú neprekonateľné a všetky sa dnes vhodne dopĺňajú a spájajú. Konzervatívne hodnoty súťažajú v demokracii s inými hodnotami a v závislosti od

okolností sa v rôznej miere uplatňujú. Jednou z významných alternatív je v súčasnosti predstava adaptujúceho sa konzervativizmu kombinujúceho silný, aktívnejší a pritom "sociálne citlivý" štát a voľný trh (ale nie ako extrémny ekonomický liberalizmus).

1.2.4 Neokonzervativizmus v USA

Napriek percepcii *Spojených štátov* ako silne liberálnej krajiny, aj v nej od obdobia *New Deal* (politiky prezidenta F. D. Roosevelta) expandovali prístupy vyššej angažovanosti štátu v ekonomike a spoločnosti (viac regulácie, vyššie dane, rozsiahlejšie sociálne programy). Tento trend bol v 60. rokoch ešte doplnený masívnym "kultúrnym uvoľnením". Takýto vývoj viedol už v 50. a 60. rokoch k rastúcej kritike vývoja americkej spoločnosti z konzervatívnych hľadísk, ktorá nadobudla intenzívnu podobu v 70. rokoch. V praktickej politike sa spájala táto percepcia spoločnosti viac s Republikánskou stranou (čo vyústilo do víťazstva R. Reagana a neskôr G. Busha v prezidentských voľbách). Pre tento názorový prúd sa postupne od 60. rokov zaužívalo označenie *neokonzervativizmus*. K jeho tradičným predstaviteľom okrem akademickej sféry (napr. R. Kirk, D. Bell, I. Kristol, N. Podhoretz, N. Glazer, M. Novak) patrili aj vplyvní politici (napr. P. Moynihan, ktorý bol však aj profesorom sociológie na Harvarde, či J. Kirkpatricková), resp. významné inštitúcie (napr. American Enterprise Institute, vychádzajúc z Podhoretz 1996, Fukuyama 2006, Ball et al. 2015). Aj neokonzervativizmus je však vnútorne veľmi nesúrodý a jeho zásady sa neustále vyvíjajú (Brown 2006).

Neokonzervatívci vo všeobecnosti tvrdia, že *Ameriku a Západ postihla kríza autority*. Stabilita a dedičstvo liberálnej civilizácie je podľa nich ohrozené. Nutná dôvera v autoritu elít a politických vodcov poklesla. S obavami pozorovali rastúcu nedôveru voči vláde. Vyjadrovali skepsu voči nárastu uplatňovania nástrojov participačnej demokracie. Kritizujú nárast rovnostárskych tendencií v americkej spoločnosti a presadzujú tradičné konzervatívne antirovnostárske názory. Významne k formovaniu takýchto postojov prispeli aj poprední teoretici ako S. Huntington (1957, 1988, 2003), G. Sartori (1993) či R. Nisbet (1993). Apelovali na potrebu väčšej demokratickej sebadisciplíny, rešpektu voči kompetencii a kvalifikovanosti založenej na autorite. Cítiť u nich rešpekt pred zvyklosťami, skúsenosťami, nadaním, autoritou. Vládu chápali v neoelitárskej podobe ako vládu mnohých elít, ktoré súťažia o moc. Podľa nich, k dobrému fungovaniu potrebuje každá spoločnosť určitú mieru podriadenosti, disciplíny, autority a hierarchie. Aj štát potrebuje účinnejšie rozhodovanie. Tvrdia, že efektívna činnosť demokratického politického systému zvyčajne vyžaduje istú mieru apatie a neangažovanosti zo strany niektorých jednotlivcov a skupín. Neokonzervatívci preto reagujú na tento stav - autorita musí byť obnovená a vláda posilnená a chránená. Chcú silný štát (nie v ekonomike) zabezpečujúci právo a poriadok, štát, ktorý svoju moc efektívne využíva.

O kríze a potrebe "korekcie" hovoria neokonzervatívci aj v prípade *kultúry, hodnôt spoločnosti, morálnych zásad a správania*. Odmietajú vulgárnosť masovej kultúry, podporujú hodnoty zaužívaných foriem rodinného života a tradičné postavenie žien, stavajú sa do úlohy ochrancu cností americkej strednej triedy (napr. Brown 2006, Ball et al. 2017). Odmietajú uvoľnenie morálnych noriem, pričom sú v tomto stále silne ovplyvnení náboženstvom či cirkvami. Napr. výrazne prevažujú zástancovia "pro-life" prístupu v prípade potratov. Morálne aspekty vstupujú aj do oblasti sociálnej politiky. Preferujú menej rozsiahly "sociálny štát". Taký, ktorý by ľudí motivoval k tomu, aby si pomohli sami (napr. mali záujem pracovať) a aby redistribúcia príjmov neohrozila ekonomický rast (Podhoretz 1996).

V amerických podmienkach posun od konzervativizmu k neokonzervativizmu spočíva aj v *odlišnom vnímaní úlohy Spojených štátov vo svete*. V zahraničnej politike je to najmä odklon od tradícií izolacionizmu (odstup od záležitostí a problémov zvyšku sveta)

k intervencionizmu a presadzovaniu amerických záujmov vo svete. S tým sa spája aj tradičná ostrá antikomunistická pozícia, silne prítomná od 50. rokov a čias studenej vojny (R. Reagan označil Sovietsky zväz v roku 1982 ako “ríšu zla”). K tejto pozícii neskôr pribudla aj snaha presadzovať americké skúsenosti a hodnoty vo svete, napr. vrátane kapitalizmu a demokracie či boja proti terorizmu. K ich štandardným pozíciám patrila aj kritika OSN. Časť výčitiek voči tomuto aspektu amerického neokonzervativizmu je v jeho prílišnom zaujatí vojenskými nástrojmi, s menším využívaním diplomacie, ostatných politických nástrojov a znalosti miestnych podmienok (napr. Fukuyama 2006). Špecifickým prvkom časti neokonzervatívnych kruhov je odpor voči globalizácii a posilnenie nacionalizmu (napr. ekonomického) a patriotizmu. Odrážala to napr. aj rétorika amerického prezidenta D. Trumpa (jeho predvolebné heslo „*Make America Great Again*“).

Silné prieniky konzervativizmu a liberalizmu sú najlepšie pozorovateľné v ekonomickej a sociálnej oblasti. Najtypickejším príkladom sú v neokonzervativizme vplyvné názory F. A. Hayeka (hoci sám sa bránil označeniu “neokonzervatívec“, 2011, 2012). Jeho „*Cesta do nevolníctva*“ (2012) významne prispela k oživeniu (neo)konzervativizmu v Spojených štátoch (Glasner 1992). Prispel k všeobecnému názoru, že konzervativizmus po 2. svetovej vojne je v USA orientovaný na slobodný trh či potrebu znižovania úlohy štátu v ekonomike (napr. Gross, Medvetz a Russell 2011).

Odporúčaná rozširujúca literatúra:

Burke, E. 1999. *Úvahy o revoluci ve Francii*. Brno: CDK.

Kristol, I. 1995. *Neoconservatism: the autobiography of an idea*. New York: Simon and Schuster.

Nisbet, R. 1993. *Konzervatismus: Sen a realita*. Praha: Občanský institut.

Sartori, G. 1993. *Teória demokracie*. Bratislava: Archa.

Stelzer, I. ed. 2004. *The Neocon Reader*. New York: Grove Press.

1.3 Socializmus

Jednou z kľúčových politických ideológií, ktoré zásadne vstúpili do reálneho chodu dejín, je socializmus ako ideológia ľavice. Socialisti kritizujú predovšetkým kapitalizmus a zasadzujú sa o sociálne prijateľnejšiu spoločnosť. Nedostatky kapitalizmu vyčítajú najmä liberálom a konzervatívcom. Aj socializmus sa dá ťažko vnímať ako kompaktný smer politického myslenia a praxe. V priebehu dvoch storočí sa v ňom rozvíjalo množstvo parciálnych smerov, často dosť zásadne odlišných v predstavách o cieľoch, ako aj cestách či nástrojoch ich dosahovania. Základným teoretickým východiskom socializmu je marxizmus, ktorému venujeme pozornosť vo viacerých podobách - klasickej, ortodoxnej marxisticko-leninskej a neomarxistickej. S určitým zjednodušením za zásadné však môžeme v socialistickej ideológii považovať dva smery vývoja (napr. Svensson 1995). Kým na jednej strane sú *sociálni demokrati*, ktorí presadzujú postupnú reformu a humanizáciu kapitalizmu, na opačnej sú *komunisti* - zástancovia revolučnej zmeny a budovania úplne novej spoločnosti. Najmä posledné polstoročie však prináša ďalšie nové úvahy o podstate socializmu (tzv. “nová ľavica“, “tretia cesta“). Význam socializmu potvrdzuje skutočnosť, že politické strany opierajúce sa o túto politickú ideológiu (najčastejšie ako sociálno-demokratické, socialistické, ale i komunistické) bývajú permanentnou a veľmi typickou súčasťou politických systémov vo svete.

Zástancovia socializmu sa rôznia aj svojim *postojom k demokracii*. Kým niektoré smery sú voči demokracii skôr ústretové a inkluzívne, iné zastávajú mnohé kritické výhrady až jej odmietanie. Ako naznačuje samotný názov, sociálna demokracia (najmä moderná) funguje plne v podmienkach demokracie a v pluralistickej spoločnosti svoje ciele presadzuje parlamentnou cestou. K. Marx a V. I. Lenin (a komunisti) sa však od tradičných foriem

demokracie odkláňajú (pozri napr. Sartori 1993) v prospech “diktatúry proletariátu“, “demokratického centralizmu“, obmedzenia politickej súťaže a pluralizmu, cenzúry v médiách a pod. Vo viacerých prípadoch aplikácia ich názorov viedla až k vzniku “demokratickej diktatúry“ či totalitných spoločností (napr. stalinizmus v Sovietskom zväze). Vzťah demokracie k socializmu je však stále predmetom odbornej diskusie, dnes s dôrazom na viaceré čiastkové aspekty demokracie – viac participácie, decentralizácie rozhodovania, začlenenia občanov do rozhodovania, priamej demokracie. Môžeme hovoriť o dlhodobej kritike liberálnej (kapitalistickej) demokracie “zľava“ a snahách o “demokratický socializmus“ (napr. Offe 1980, 2011, Poulantzas 2008). Liberálna demokracia sa však ukázala oveľa odolnejšia, otvorenejšia a životaschopnejšia ako mnohí teoretici socializmu predpokladali. Preukázala svoj potenciál, čo spôsobilo, že nedošlo ku kolapsu kapitalizmu.

Socialistické princípy a marxizmus silne ovplyvnili nielen politickú geografiu, ale celé geografické myslenie vôbec (pozri napr. Matlovič a Matlovičová 2015). Asi najvýraznejšiu stopu inšpirovanú marxizmom v geografii zanechal D. Harvey (napr. „*The Limits to Capital*“, 1982, „*The New Imperialism*“, 2003). Bol inšpirovaný Marxovou dialektikou, snažil sa Marxizmus obohatiť o geografické/priestorové aspekty (okrem neho do určitej miery napr. aj Castells 1997) až s ambíciou formulovať novú paradigmu geografie. Sústredil sa na otázky sociálnej spravodlivosti, podstaty kapitalizmu, snažil sa interpretovať aktuálny vývoj kapitalizmu, jeho expanziu, i geopolitické dôsledky. Podstatnou mierou ovplyvnil marxistické prístupy v spoločenských vedách vôbec. K marxizmu mali blízko viacerí prominentní politickí geografi ako napr. P. Taylor (1991) opierajúci sa napr. aj o explanačný rámec marxistickej teórie svetového systému I. Wallersteina. Postupom času sa z marxistickej, revizionistickej a neomarxistickej inšpirácie vyvinul smer radikálnej geografie (napr. Peet 1979, Smith 2010), hoci dnes už nie výlučne tradične “triedne“ marxisticky založenej (napr. Gibson 2014). Neskôr sa vynorili aj ďalšie prúdy kritické a ľavicovo orientovanej geografie so silným kritickým zameraním voči súčasnému kapitalizmu, neoliberalizmu či globalizácii (napr. Harvey 2001, Blomley 2007, Springer 2015). Zameriavala sa pritom na najrôznejšie priestorové mierky vo vzťahu k moci a fungovaniu kapitalizmu, vrátane ich “rekonfigurácie“, “preškálovania“ a pod. (napr. Brenner 2004, Swyngedouw 2004). Okrem tradičnej úrovne národného štátu, získava na dôležitosť nadnárodná až globálna dimenzia, rovnako ako regionálna, miestna či mestská dimenzia.

V tomto rámci bola silne ovplyvnená aj *kritická politická geografia*, resp. kritická geopolitika (reprezentovaná autormi ako napr. J. Agnew, S. Dalby, D. Gregory, G. Toal, K. Dodds, napr. Painter a Jeffrey 2009, Miosio 2015), hoci aj jej záber a pôvodne ľavicové ideologické východiská sa rozšírili na viaceré ďalšie politické ideológie a prístupy (postpozitivismus, postmodernizmus). Získala si pomerne významné postavenie v súčasnej politickej geografii (Dalby 2010). Jej predstavitelia sa snažili o “kritické“, pravdivejšie až alternatívne predstavenie súčasného vývoja, mimo hegemonického diskurzu západnej politickej praxe. Kládli dôraz na identitu, odlišnosť, postkolonializmus, environmentálne problémy a konflikty, globalizáciu, úlohu symbolov. Vnímali medzinárodné vzťahy a ich priestorovosť ako “sociálnu konštrukciu“ (generovanú prevažne politikmi a intelektuálmi), zdôrazňovali úlohu jazyka v geopolitickej praxi (napr. Painter a Jeffrey 2009). Upozorňovali na rôzne “mýty“, stereotypy a zjednodušenia v prezentovaní sveta (napr. v médiách). K ich ambíciám patrí prispieť k mierovejšiemu a demokratickejšiemu svetu (Miosio 2015).

Nemôžeme opomenúť vplyv niekdajšieho bipolárneho členenia sveta, kde sa v rámci jeho komunistickej časti (najmä v bývalom Sovietskom zväze) rozvíjala geografia povinne na marxistických základoch (čo značne obmedzovalo rozvoj politickej geografie). Vládnuce komunistické/robotnícke strany nepripúšťali slobodnú diskusiu o politickej

organizácii či charaktere demokracie. Rovnako tak voľby boli pod silnou kontrolou režimov, pod vplyvom ktorej neexistovala slobodná volebná súťaž, čo malo za následok, že sa nemohla rozvíjať ani volebná geografia ako vedná disciplína. Sloboda výskumu v tejto oblasti neexistovala.

1.3.1 Utopický socializmus ako báza vzniku socializmu

Vznik socializmu je spájaný s rozmachom priemyselnej revolúcie. Prvotné utopické inšpirácie jeho vzniku však nachádzame už v antických dobách. K ďalším historickým impulzom patria aj názory spájané s kresťanským vnímaním spravodlivosti a rovnosti. Viaceré takéto impulzy boli následne kombinované s reakciami na tvrdé podmienky ranného kapitalizmu (dlhý pracovný čas, práca detí, nízka mzda, nezamestnanosť, absencia akéhokoľvek sociálneho a zdravotného zabezpečenia a pod.) a hľadaním možností ich zlepšenia. Takéto príklady hľadania spravodlivejšej spoločnosti našli vyjadrenie vo viacerých dielach i konkrétnych experimentoch (napr. komunitách). Okrem snáh o harmonický život obsahovali však „utopické spisy“ nezriedka aj viaceré prvky totalitarizmu a statickú predstavu o človeku a spoločnosti (Berlin 1990). Preto bývajú aj objektom kritiky z rôznych hľadísk.

Pri odkazoch na utopické východiská socializmu nemôžeme obísť vybrané diela Platóna (najmä „Štát“ resp. „Ústava“, 1990) a jeho názory o spravodlivom a šťastnom usporiadaní spoločnosti. K prvkom tzv. „štátu filozofov“ patrili napr. dôležitosť jednoty štátu, predstava štátu, v ktorom každý pozná svoje miesto, vládnuca vrstva (vládcovia – filozofi, „strážcovia“) nevlastní majetok (mala byť vydržiavaná štátom, ktorý mal mať svoj majetok), spoločne sa mali zdieľať ženy a deti, ženy mohli plniť tie isté úlohy ako muži, štát mal mať viaceré mimoriadne právomoci. Sám Platón bol na sklonku života konfrontovaný s nerealistickosťou svojich predstáv (keď sa snažil presvedčiť niektorých vládcov, aby ich aplikovali).

Ďalšou inšpiráciou snáh o spravodlivejší život so „socialistickými“ prvkami sa stalo kresťanstvo. Vzorom boli napr. kresťanské spoločenstvá v ranných periódach jeho existencie, v ktorých sa spoločne zdieľali materiálne statky a práca. Neskôr sa tento model prejavil v podobe monasticizmu - života v mníšskych komunitách a rádoch. O kresťanské východiská sa opieral aj T. More (lat. Thomas Morus – 1478-1535). Jeho dielo „*Utópia*“ (1516, resp. 1978) dalo názov celému smeru myslenia a žánru diel o živote vo „vysnívaných“, ideálnych spoločnostiach, bez chudoby, kriminality, chamtivosti a pod. Imaginárny ostrov *Utópia* sa vyznačuje spoločným vlastníctvom, nedovoľuje sa zaháľanie, nie sú potrebné peniaze, rieši delbu práce medzi mestom a vidiekom, má zastupiteľskú formu vlády, to, čo ľudia potrebujú, si zoberú zo spoločného. Život je jednoduchý a pracuje sa, koľko je nutné. Voľný čas sa venuje predovšetkým vzdelávaniu. Podobným dielom je aj „*Slnčný štát*“ (1623) dominikánskeho mnícha T. Campanelli (1568-1639). Aj v jeho prípade nachádzame špecifickú komunitu – mestský štát bez súkromného vlastníctva s dôrazom na poľnohospodárstvo a výmenný obchod, s veľkou pozornosťou vzdelávaniu a vede (napr. Baloglou 2011).

Rozmach kapitalizmu a viditeľné prejavy mnohých jeho nedostatkov, ktoré sa už naplno prejavovali koncom 18. a začiatkom 19. storočia, spôsobili vynorenie ďalších alternatívnych predstáv o lepšom živote spoločnosti. Spájali sa najmä s radikálnymi kritikami dôsledkov priemyselného kapitalizmu, ktorí boli od 30. rokov 19. storočia označovaní za *socialistov* a neskôr za *utopických socialistov* (napr. podľa Engelsa 1901). Okrem už spomínaných predchodcov (a iných podobných prác) sa inšpirovali aj viacerými ideami francúzskej revolúcie. K takýmto reformátorom patrili najmä H. Saint-Simon, R. Owen a Ch. Fourier. H. Saint-Simon (1760-1825) sa snažil o vedecké riadenie spoločnosti, pričom presadzoval plánovité riadenie a reguláciu priemyslu. Považoval priemyselnú

spoločnosť za vyspelejšie štádium rozvoja (racionálnejšia, vedeckejšia, s novou deľbou práce), ktorému mal feudalizmus uvoľniť cestu. Priemyselná spoločnosť však mala slúžiť všetkým (podrobnejšie napr. Durkheim 2009). R. Owen (1771-1858) bol priemyselník, ktorý sa zmenil na sociálneho reformátora a vizionára. Vo svojich továrňach presadzoval oveľa humánnejšie podmienky oproti iným. Veril, že takéto podmienky ľudí zmenia. Jeho predstavy sprevádzali aj pokusy vybudovať samostatné, sebestačné, družstevné komunity na báze spoločného vlastníctva v praxi (napr. „*New Harmony*“ v USA). Nemali však dlhé trvanie. Hoci mnohé jeho predstavy organizácie života boli nezvyklé, významne ovplyvnili úvahy o družstevnom vlastníctve či odboroch (napr. Seligman 1886).

Ch. Fourier (1772–1837) bol pravdepodobne najutopickejší a najoriginálnejší spomedzi utopických socialistov. Odmietal priemyselnú spoločnosť a za dôležitejšie považoval poľnohospodárstvo (Fourier 1901). Za jednu z príčin spoločenského neporiadku považoval existenciu chudoby. Nepresadzoval rovnosť, každý však mal mať zaručené určité životné minimum (jedlo, bývanie a pod.). Aj on hľadal východisko v organizácii spoločnosti na princípe kolektívneho spoluzitia a komunity (falanga s približne 1600 obyvateľmi žijúca vo väčšej *falanstère*), s odmietaním tradičných inštitúcií, za aké považoval napr. manželstvo. Práca mala byť pôžitkom a mala byť pre ľudí atraktívna. Lásku považoval za jeden z kľúčových prvkov existencie človeka (napr. Hecht 1988). K extrémnym prejavom jeho utopických vízií patria predstavy, podľa ktorých moria stratia salinitu a zmenia sa na „limonádu“, či očakávanie, že klíma na severnom póle bude miernejšia ako v Stredomorí.

Utopickí socialisti predstavujú bohatý zdroj inšpirácie pre úvahy o ideálnejšom usporiadaní a fungovaní spoločnosti až dodnes. Viditeľné to bolo v mnohých pokusoch budovať podľa nich spoločenstvá v reálnom živote, hoci prevažne bez úspechu. Stali sa jednou z báz socializmu, ktorý sa označil za vedecký (Engels 1901). Ich význam však nemôže byť redukovaný len na pozíciu „romantických“ socialistov či predchodcov marxizmu. Predstavovali dobovú podobu radikalizmu a spoločenského reformátorstva. Ako sumarizuje Jenkins (2003), nezameriavali sa ešte tak dôrazne na férovú redistribúciu bohatstva, ale skôr na riešenie dopadov masívnej industrializácie a urbanizácie – životné podmienky, zdravie či vzdelávanie. Často sa upozorňuje na význam, ktorý mali utopickí socialisti pri formovaní konceptov rozvoja spoločnosti, rozvoja území a transformácií spoločnosti (napr. Frobert 2011). Viackrát sa zásadne vyjadrovali k predstavám o populačnom vývoji či rodine (napr. Hecht 1988). Z hľadiska demokracie sú významnou inšpiráciou pri úvahách o demokracii na miestnej a submiestnej úrovni. Utopické myslenie a utopický socializmus mali veľký vplyv na uvažovanie o ideálnych mestách a urbanizme, vrátane správy takýchto celkov. Urbanizmus a urbánna geografia opakovane venujú utopickým ideám veľkú pozornosť už od ich vzniku, v snahách plánovať a budovať lepšie mestá (napr. Pinder 2002). Utopické myslenie je blízke aj východiskám radikálnych a kritických smerov v samotnej humánnej geografii (napr. Blomley 2007).

1.3.2 Základné črty socializmu

K základným črtám socializmu môžeme zaradiť predovšetkým – *rovnosť, kolektivismus, členenie spoločnosti na triedy, spoločné vlastníctvo, snahu nahradiť kapitalizmus*. Socializmus sa tiež chápal aj ako ideológia či *nástroj robotníckeho hnutia* (Heywood 2008). K typickým predstavám o socializme patrí aj jeho vnímanie ako *alternatívy kapitalizmu* so špecifickým ekonomickým modelom odrážajúcim spomenuté črty. Štát považovali za nástroj utlačania jednej triedy druhou. V týchto charakteristikách sa významne líši od iných ideológií a je im protikladom.

Rovnosť je asi najzásadnejším znakom socializmu. Nerovnosť v rozdelení zdrojov (napr. ako koncentrácia bohatstva) je v centre jeho kritiky kapitalizmu. Neusiluje sa teda

len o politickú rovnosť či rovnosť príležitostí, ale zdôrazňuje sociálnu rovnosť – vieru v rovnosť výsledku (niekedy aj ako tzv. *rovnostárstvo*). Zdôrazňuje potrebu sociálnej spravodlivosti, solidarity, prerozdelenie zdrojov, uspokojenie základných potrieb („*Každý podľa svojich schopností, každému podľa jeho potrieb*“ – Marx 1974). Kým u ortodoxných marxistov a komunistov nachádzame požiadavku na absolútnu rovnosť (podmienená neexistenciou súkromného vlastníctva), sociálna demokracia chce nerovnosti redukovat’.

K významným črtám socializmu patrí predstava o väčšom *význame kolektívneho úsilia*, spoločného postupu, spoločenstva, preferovaní spolupráce pred individuálnym úsilím a konkurenciou. Neobchádzajú hodnotové aspekty spoločného snaženia, príspevku k spoločnému dobru, vzájomnosti medzi ľuďmi, dôležitosťi solidarity.

Na tieto východiská nadväzuje aj predstava o *deľbe spoločnosti na triedy* (na báze ekonomického postavenia), chápanie spoločenskej triedy ako najvýznamnejšieho aktéra v spoločnosti či triedneho boja ako hybnej sily historických zmien. Socializmus sa úzko spájal so záujmami jednej z tried – proletariátu (robotníckej triedy) a s triednym bojom proti druhej triede – buržoázii. Súčasťou tejto perspektívy bol aj cieľ dosiahnuť beztriednu spoločnosť. Takéto chápanie spoločnosti na báze deľby na triedy dostáva už dlhé desaťročia trhliny, predovšetkým v dôsledku úbytku tradičnej robotníckej triedy a straty jej radikálnosti.

Za jeden zo zásadných problémov kapitalizmu považoval socializmus aj súkromné vlastníctvo (nešlo pritom o veci osobnej spotreby, ale o výrobné prostriedky), ktoré navrhoval nahradit’ *spoločným vlastníctvom*. Vlastníctvo je podľa socialistov nespravodlivé, vytvorené bohatstvo by malo patriť všetkým, snaha o bohatstvo vedie k nemorálnym snahám o jeho hromadenie, rôznym podobám konfliktov. Preto k črtám socialistických režimov patrilo úsilie o zospoločenšenie majetku (znárodnenie). V miernejších podobách viedol k bežnému modelu zmiešanej ekonomiky (alebo inak zoštatnenie podnikov kľúčových odvetví) a neskôr k ústupu od dogmaticky chápaného spoločného vlastníctva a preferovaniu iných nástrojov k dosahovaniu sociálne spravodlivejšej spoločnosti.

Socializmus vznikol “v lone“ kapitalizmu, chcel ho prekonať či poraziť. Musel sa preto zaoberať aj podstatou tejto zmeny, ktorou sa chcel presadiť v spoločnosti. Zásadným problémom preto bolo – *či má byť táto zmena pokojná alebo násilná, resp. reformná alebo revolučná* (radikálnejšia, rýchlejšia). Toto je jeden zo zásadných diferenciacnych znakov v socialistickom myslení. Napr. Marx počítal s proletárskou revolúciou, ale nenásilnú formu zmeny nevyklučoval. Revolúcia však znamená aj násilie, represie, až polovojsenské režimy či diktatúru. Vývoj kapitalizmu však viedol k otupeniu revolučných nálad a k iným cestám dosahovania cieľov robotníckej triedy (najmä vďaka rozšíreniu volebného práva a rozmachu socialisticky orientovaných politických strán). V mnohých krajinách sa presadila demokratická a parlamentná reformistická evolučná cesta vývoja s predstavou pokojného prerastania kapitalizmu do socializmu. V realite tak došlo k modifikovaniu kapitalizmu, nie jeho nahradeniu.

1.3.3 Klasický marxizmus

K základným teoretickým východiskám socializmu patrí najmä marxizmus. Hoci býva označovaný podľa svojho hlavného predstaviteľa – *K. Marxa* (1818-1883), k ďalším významným protagonistom jeho klasického chápania môžeme zaradiť napr. *F. Engelsa* (1820-1895), *K. Kautského* (1854-1938) či *G. Plechanova* (1856-1918). K základným východiskám (napr. podľa Lenina 1977) okrem utopického socializmu patrí aj anglická politická ekonómia (A. Smith a D. Ricardo) a nemecká filozofia (G. W. F. Hegel a L. Feuerbach). Ako uvádza Meyer (1970, in Bankowicz 2013), Marx bol z veľkej miery aj pod vplyvom osvietenstva a Rousseaua. V jeho myslení sa prejavoval sekularizmus,

materializmus, viera v silu vedy, presvedčenie o racionálnosti človeka. V rámci klasického marxizmu sa najviac pozornosti venuje prácam K. Marxa (napr. „*Manifest komunistickej strany*“, „*Kapitál*“, „*Kritika gothajského programu*“) a F. Engelsa (napr. „*Vývoj socializmu od utópie k vede*“). Kľúčovými časťami marxizmu sú jeho filozofické, ekonomické a politické predstavy, ktoré sú stále predmetom rozsiahlych diskusií.

Medzi hlavné súčasti marxizmu patrí jeho *chápanie historického vývoja spoločnosti (filozofie dejín) na báze historického materializmu a dialektiky*. Podľa neho základom spoločenského a historického vývoja sú materiálne pomery a ekonomický systém, pričom pokrok je odrazom vnútorných rozporov v spoločnosti (dialektiky). Zdôvodňuje, prečo má kapitalizmus zaniknúť a prečo je súdené socializmu kapitalizmus nahradiť (Heywood 2008). Základným prvkom dejín je spoločensko-ekonomická formácia (angl. social formation) ako určitý systém vzťahov a inštitúcií (v ekonomike, politike, kultúre), ktoré formujú spoločnosť v určitom období. Podľa nich existujú tieto spoločensko-ekonomické formácie (zjednodušene niekedy aj ekonomické systémy): *prvotno-pospolná spoločnosť, otrokárske zriadenie, feudalizmus, kapitalizmus a komunizmus*. Základom spoločnosti je výrobný spôsob, resp. ekonomický systém a až od neho sa odvíja „nadstavba“ spoločnosti (politika, kultúra a pod.).

Marx významne prispel k poznaniu kapitalizmu 19. storočia. Jedným z podstatných prvkov marxizmu v ekonomike je chápanie vzťahov v spoločnosti vychádzajúce z jej *členenia na triedy* definovaného na základe vzťahu k vlastníctvu. Triedy sa formujú počas histórie a vývoj by mal smerovať k beztriednej spoločnosti. V kapitalizme identifikoval Marx dve základné triedy – *vládnucu triedu (buržoáziu)* kontrolujúcu výrobné prostriedky a žijúcu z práce druhej triedy – *podriadenej triedy vykorisťovaných (proletariát)*. Tieto triedy sú vo vzájomnom protiklade, čo nutne vedie ku konfliktom – triednemu boju, ktorý je zdrojom historickej zmeny. Za jedinú triedu snažiacu sa o zmenu („revolúciu“) považoval proletariát. Ten za vhodných podmienok revolúciu uskutoční a prevezme vládnutie do svojich rúk a vo svoj prospech. Najmä v Komunistickom manifeste (Marx 1972) definoval viacero požiadaviek na kroky, ktoré by proletariát po získaní moci mal realizovať vo vzťahu k ekonomike počas tzv. *diktatúry proletariátu* (napr. vyvlastnenie pozemkového majetku, progresívne zdanenie, odstránenie dedičského práva, zavedenie jednotného plánovania výroby a pod.).

V každom ekonomickom systéme majú podľa marxistov kľúčové postavenie *výrobné vzťahy* – väzby, do ktorých ľudia vstupujú pri výrobe statkov. Pri kapitalizme si kapitalisti privlastňujú výnos z výroby v podobe *nadhodnoty* (Marx 1954). Tá vzniká ako rozdiel medzi hodnotou, ktorú robotníci vytvárajú svojou prácou a mzdou, ktorú za túto prácu dostávajú. Kapitalista - majiteľ výrobných prostriedkov si podľa marxistov nadhodnotu neoprávnene ponecháva a tým pracujúcich vykorisťuje. Počas vývoja kapitalizmu sa prevažná časť ľudí stala pracujúcimi ponúkajúcimi svoju prácu za mzdu na trhu. Od takto získanej mzdy sú existenčne závislí.

V ekonomike kapitalizmu nachádzajú marxisti veľa nedostatkov a tendencií vedúcich k *nutnosti jeho nahradenia vyšším stupňom vývoja*. Výhrady majú napr. k jeho zameraniu na profit a nie na uspokojenie ľudí; k tomu, že podlieha cyklickému vývoju s opakovanými krízami a bankrotmi; smeruje ku koncentrácii kapitálu a bohatstva v spoločnosti; je sprevádzaný nezamestnanosťou či inými formami utlačania a vykorisťovania pracujúcich. Tak, ako bol kedysi kapitalizmus progresívny a „porazil feudalizmus“, tak aj on mal byť nahradený. Pod vplyvom útlaku sa sformuje robotnícke hnutie schopné revolúcie – procesu nahradenia starého spoločenského poriadku novým. Cieľom ataku revolúcie mal byť buržoázny štát ako nástroj útlaku pracujúcich.

Porážka kapitalizmu a jeho nahradenie fundamentálne novým politickým a spoločenským poriadkom mala byť dlhá vývojová etapa, ktorá mohla trvať celé generácie. Marxisti rozlišujú dve štádiá tohto procesu – *socializmus* (prechodná etapa)

a *komunizmus* (ich rozdiely sú uvedené v rámciku 1). Jedným z kľúčových znakov tejto post-kapitalistickej prechodnej situácie má byť dominantná úloha štátu, ktorý primárne naruší vplyv súkromného vlastníctva. Štát bude ovládaný robotníckou triedou, ktorá zabráni vplyvu minulej buržoáznej vládnucej triedy. Úloha štátu sa mala postupne obmedzovať podľa toho, ako sa bude dať transformovať spoločnosť (proces tzv. "odumierania štátu"). Marx túto prechodnú fázu na ceste ku komunizmu nazýval aj *diktatúra proletariátu*. Held (2006) upozorňuje, že chápanie diktatúry proletariátu u Marxa bolo iné ako napr. u Lenina. Marx mal na mysli demokratickú kontrolu tými, čo nevlastnia výrobné prostriedky. Chápanie diktatúry proletariátu ako dominancie malej revolučnej skupiny alebo strany, ktorá mení spoločnosť podľa svojej predstavy, je plne "leninské". Marxove predstavy boli inšpirované Parížskou komúnou, nepočítal s reprezentatívnou demokraciou parlamentného typu. Na čele spoločnosti by bol orgán spájajúci legislatívne a exekutívne funkcie súčasne. Skladal by sa z reprezentantov robotníckej triedy (ako určitý variant priamej demokracie). Kapitalizmus mal byť posledným vykorisťujúcim a neslobodným systémom pred komunistickým štádiom vývoja spoločnosti naplňajúcim ideály slobody a rovnosti.

Existuje niekoľko zásadných rozdielov medzi liberalizmom a marxizmom (napr. Svensson 1998). Patrí k nim najmä odlišné chápanie postavenia štátu. Liberáli pokladajú štát za neutrálny v prípade stretov záujmov v spoločnosti. Toto marxisti odmietajú. Podľa nich je štát (a jeho byrokracia) kontrolovaný úzkou skupinou ľudí ovládajúcich výrobné prostriedky a zdroje spoločnosti - vládnucou triedou (Marx 1972). Liberáli spojili politickú rovnosť a politickú slobodu, oddelili verejnú sféru od súkromnej. Rozdiely v ekonomickej úrovni považujú za určitú motivačnú stránku systému. Blahobyť štátu sa má dosiahnuť cez cieľ každého občana - aktívne sa snažiť o svoj vlastný blahobyť. Podľa marxistov je každý štát nástrojom utlačovania jednej triedy druhou. Demokracia pre nich nebola dostatočným nástrojom na zmenu systému. Socializmus napr. nemohol prevziať štátno-byrokratický aparát kapitalizmu. Hlavné inštitúcie štátu (napr. aj armáda a polícia) musia byť rozložené a nahradené novými. Súčasne sa však nahradenie kapitalizmu malo udiť v dobre rozvinutej kapitalistickej spoločnosti.

Marxizmus okrem vnútornej diverzity i atraktivity novodobých nasledovníkov čelí aj mnohostrannej kritike opierajúcej sa, okrem iného, o skúsenosti s praxou marxizmu. Zmierňovanie triedneho antagonizmu pozoroval už koncom 19. a začiatkom 20. storočia napr. Kautsky (1909). Mnohé sociálne požiadavky Marxa (napr. 1974) kapitalizmus skôr či neskôr splnil – napr. skrátenie pracovnej doby, zákaz práce detí. Nárast produktivity práce umožnil znížiť počet pracovných dní v týždni i počas roku (napr. Dahrendorf 2007). Kritika (vychádzajúc napr. z Aron 1962, Sartori 1993, Popper 1994, Dahl 1995, Bankowicz 2013) sa sústredila aj na jeho nedemokratické črty (napr. diktatúry proletariátu, spochybnenie politickej rovnosti), otáznu nevyhnutnosť revolúcie, "náboženské" črty marxizmu ako ideológie, dominantné vysvetľovanie vývoja na báze ekonomiky (s podcenením politiky a kultúry), vznik novej privilegovanej vrstvy (oligarchie komunistickej strany), absenciu humanizmu, stávanie sa do pozície dogmatických, nemenných právd a prorociev (napr. "historicismus" jeho filozofie dejín – prorocké závery založené na pozorovaní dobovej ekonomiky, napr. Popper 1994), končiac nejednoznačnosťou a možnosťou svojvoľnej interpretácie (čo využil napr. Lenin), otáznej vedeckosti marxizmu či jeho anarchistických prvkov. Omylom, či limitujúcim faktorom, bola aj Marxova statická identifikácia kapitalizmu s "divokým" kapitalizmom Anglicka 19. storočia a podcenenie jeho schopnosti reformovať sa.

Medzi kritikmi zaujíma významné miesto napr. R. Aron („*Ópium intelektuálov*“, 1962). Okrem toho, že odmietal ideológie ako také, marxizmu vyčítal tri mýty – mýtus ľavice (ako nositeľky pokroku), mýtus revolúcie (nutnosť veľkého zlomu v dejinách, boj za ideologické ciele) a mýtus proletariátu (že reprezentuje záujmy najširšej spoločnosti). Marxizmus

revolúciou odmietol demokraciu, keďže revolúcia prináša diktatúru. Marxistický sekularizmus paradoxne prisúdil proletariátu “spasiteľskú” úlohu. Komunizmus podľa Arona bol prvým náboženstvom intelektuálov, ktoré malo úspech. Marxistickej filozofii dejín vyčítal fatalizmus vyplývajúci z predurčených zákonitostí.

Socializmus

vyvlastnenie veľkého súkromného kapitálu a majetku; centrálna kontrola výroby štátom; štátne vlastníctvo podnikov; postupné rušenie súkromného vlastníctva pozemkov; výrazne progresívne zdanenie; postupné rozkladanie buržoázneho štátu; obrana revolúcie pred prívržencami starých poriadkov; prudký rast výrobných síl; verejná kontrola zamestnanosti; integrácia legislatívnych a exekutívnych funkcií; pravidelné voľby do orgánov jednotlivých úrovní vlády; postupné nahradenie armády a polície ľudovými milíciami; zblíženie mesta a vidieka; bezplatné vzdelanie pre všetky deti.

Komunizmus

koniec vykorisťovania pracujúcich; spoločné vlastníctvo majetku; eliminovanie úlohy trhu a peňazí; uspokojenie všetkých materiálnych potrieb; súkromné vlastníctvo prestáva mať zmysel; kolektívne zdieľanie práce a povinností; všeobecný súhlas v zásadných verejných otázkach, bez zákonov, útlaku; samospráva (aj demokracia bude nepotrebnou); pracovný čas sa redukuje na nevyhnutné minimum; zrušenie legislatívnych a exekutívnych funkcií; rozdelenie administratívnych úloh voľbou a rotáciou; zrušenie ozbrojených a nátlakových zložiek; spoločnosť funguje na princípe spolupráce; sociálne, kultúrne, rasové rozdiely zmiznú; domácnosti fungujú na princípe komúny; ľudia plne využívajú svoje schopnosti s jediným obmedzením, ktorým je sloboda iných.

Rámček 1 Typické črty a rozdiely socializmu a komunizmu

Zdroj: spracované podľa Svensson (1998) a Held (2006)

1.3.4 Ortodoxný marxizmus, marxizmus-leninizmus a komunizmus

Okrem rastúcej diverzifikácie socialistického myslenia v druhej polovici 19. storočia, stále zostávala silná skupina prívržencov *ortodoxného chápania marxizmu*. Tieto názory prevládali aj v ruskej sociálno-demokratickej robotníckej strane (revoluční *bolševici*, oproti menšinovým reformným *menševikom*). V originálnej podobe však boli ťažko aplikovateľné. Ako upozorňuje Svensson (1993), podľa Marxa mohla vzniknúť socialistická spoločnosť iba na báze vyspelého kapitalizmu, pričom mala existovať vospelá a triedne uvedomelá robotnícka trieda. Ani jednu a ani druhú podmienku Rusko vôbec nespĺňalo. Bolo zaostalé a “mestský” proletariát bol málo početný. Vodca bolševikov *V. I. Lenin* (1870-1924) sa preto podujal rozpracovať predpoklady socialistickej revolúcie predovšetkým na podmienky Ruska. *Leninizmus však v mnohých ohľadoch podstatne preformuloval predstavy a názory Marxa*. Leninov “prínos” marxizmu je najmä v tom, že do tohto procesu uvádza intelektuálov s triednym vedomím, ktorí prevezmú vedenie robotníckej triedy, posilnia “zvonku” jej triedne vedomie a za vhodnej revolučnej situácie revolúciu aj zrealizujú (napr. Lenin 1902). Takáto strana, “predvoj”, musí súčasne dodržiavať princípy konšpirácie a disciplíny, s prísnyim výberom členov strany, centralizovanou organizáciou (tzv. demokratický centralizmus), aby bola za cárskeho režimu úspešná. K základným tézam patrilo, že takáto strana a revolúcia majú najväčšiu šancu uspieť v zaostalých krajinách. Lenin rozvíjal aj tézu o potrebe spojenectva robotníkov a roľníkov. Bolševici sa nakoniec dostali k moci revolúciou v roku 1917. Vzniknutá spoločnosť bola monistická – s jednou vládnuou politickou stranou, a to komunistickou.

Leninizmus sa často považuje za doplnenie marxizmu v ére imperializmu ako najvyššieho štádia kapitalizmu (Lenin 1917, resp. 1999) a označuje sa aj ako *marxizmus-*

leninizmus. Je veľmi pragmatickou, na politickú prax orientovanou podobou (sústredený na prevzatie moci) či jeho zjednodušenou až z vulgarizovanou verzou (napr. Dahl 1995). Je viac protidemokratický ako samotný marxizmus a postupom času nadobúdala výraznejšie totalitné črty. Revolúcia, či diktatúra proletariátu je nedemokratická, neštíti sa násilia. Dominantnú pozíciu zastáva komunistická strana, ktorá ako organizovaná menšina vládne nad zbytkom spoločnosti (ktorej priveľa slobody nedáva), vrátane proletariátu. Štát neprestal existovať a začal byť kompletne ovládaný jednou stranou (ktorá okrem iného už tiež nemala demokratické črty). Náznaky samosprávy, decentralizácie, participácie “zdola” sa nedali nájsť, resp. boli symbolické. Marx taktiež nepísal o strane ako predvoji revolúcie či existencii monopolu jednej strany, pričom ostatné politické strany sú zakázané (čo je typické pre mnohé komunistické režimy).

Extrémne charakteristiky komunistických režimov kulminovali najmä za *stalinizmu* (predtým boli ešte niektoré prvky súkromnej iniciatívy a motivácie k zisku čiastočne možné). Princíp “demokratického centralizmu” sa zvrhol na rastúcu centralizáciu, až do podoby totálnej dominancie vrcholu “straníckej pyramídy” nad spoločnosťou. *J. V. Stalin* (1878-1953) ako nástupca Lenina získal rozsiahlu moc a prostredníctvom čistiek v strane obmedzil akúkoľvek vnútrostranícku demokraciu a zbavil sa oponentov. Nesloboda, nezákonnosť, násilie na vlastných občanoch, tajná polícia, zoštátnenie prevažnej časti súkromných podnikov, násilne industrializovaný štát, kolektivizácia na vidieku, s posunom k centrálnemu plánovitému hospodárstvu (trh bol úplne odstránený) podstatne zmenili spoločnosť. Typickou črtou režimu sa stal *vodcovský princíp* - “*kult osobnosti*” sprevádzaný neohrozenou svojvôľou a vierou v neobmedzenú genialitu. K stalinizmu patrí aj predstava reálnosti budovania socializmu v jednej krajine (bez medzinárodnej podpory), drasticky ambiciózneho posilňovania ekonomického potenciálu krajiny (rýchla industrializácia ako základ rozvoja, kolektivizácia v poľnohospodárstve), snaha “exportovať” socializmus do zahraničia a bojovať proti kapitalizmu v iných krajinách.

Stalinistický režim je považovaný za jeden z prototypov totalitného modelu spoločnosti a bol demaskovaný až niekoľko rokov po jeho skončení, čo viedlo následne k zmierneniu radikalizácie režimu v Sovietskom zväze. Vo viacerých rysoch boli stalinské prvky pozorovateľné aj v Číne v podobe *maoizmu Mao Ce-Tunga* (1893-1976). Opieral sa o víziu budovania socializmu v zaostalej poľnohospodárskej krajine a významnú úlohu pracujúcich v poľnohospodárstve. Podobne sa snažil o extrémne rýchly rozvoj a ideologickú čistotu, vrátane viacerých zničujúcich iniciatív (rýchla “decentralizovaná” industrializácia, “kultúrna” revolúcia). Bola to populistická a antiintelektuálna podoba marxizmu (Bankowicz 2013). Aj v jeho prípade bol vývoj sprevádzaný dominanciou jednej strany a silným kultom osobnosti. Maoizmus, stalinizmus a podobné verzie komunistickej praxe sú však už značne vzdialené pôvodným predstavám marxizmu, skúšku časom nevydržali a naopak, dočkali sa v mnohých smeroch plného odsúdenia.

Nič nezasiahlo socializmus, no najmä ortodoxný marxizmus tak zásadne ako *kolaps komunistických režimov* vo východnej Európe v rokoch 1989-1991. Skončila sa existencia bipolárneho sveta deleného na komunistický *Východ* a kapitalistický *Západ*. Marxom indikovaná slabosť kapitalizmu sa nepotvrdila. Ukázal sa jednak ako obdivuhodne odolný a súčasne ako značne adaptabilný. Naopak, komunistické režimy nevydržali toto ideologické súperenie spoločenských systémov. Neprinášali svojim občanom očakávaný progres, prosperitu, ekonomický model založený na centrálnom plánovaní zlyhával oproti trhu. Režimy zaostávali vo využívaní nových technológií, vedy, neprinášali nové spotrebné možnosti. Toto bolo sprevádzané neslobodou a diktatúrami komunistických strán. Viaceré krajiny sa pokúsili komunizmus modifikovať a redukovat’ jeho rigidnosť. Kým najprv si získavali sympatie *socializmus s ľudskou tvárou* A. Dubčeka v Československu či tzv. “*gulášový*” *komunizmus v Maďarsku* (Kornai 1997), najzásadnejší význam mali pokusy

o reformy M. Gorbačova v niekdajšom Sovietskom zväze (Gorbačov 1987). S kľúčovými heslami ako *nové myslenie*, *prestavba* (rus. perestrojka), *otvorenosť* (rus. glasnosť) sa pokúsil korigovať rigidný komunizmus vrátane redukcie úlohy jednej strany, uvedenia trhových prvkov do ekonomiky či ambície zvýšiť životnú úroveň obyvateľov. Tieto reformné snahy prispeli k "uvoľneniu" vo väčšine komunistických režimov vtedajšieho sveta.

Paradoxne, v mnohých krajinách bol socializmus nakoniec nahradený kapitalizmom (Dahrendorf 1991). Krajiny východnej Európy rýchlym tempom opúšťali komunistický systém prevažne cestou radikálnych šokových reforiem. Časť komunistických režimov však postupovala cestou pomalých, postupných zmien, vrátane zavádzania trhovo orientovaných zmien. Kým napr. v Číne či Vietname boli tieto reformy pomerne dobre viditeľné, oveľa pomalšie sa zavádzali v prípade Kuby a takmer vôbec neexistovali v Severnej Kórei (KĽDR). Najmä v prípade KĽDR môžeme pozorovať posledný príklad existencie stalinského modelu komunizmu. Najmä príklad Číny však priťahuje odborníkov, vrátane politických geografov, či politikov. Predstavuje špecifický evolučný príklad transformácie *socializmu s čínskymi charakteristikami* plného protikladov, vrátane presadenia vybraných prvkov neoliberalizmu až k názoru, že sa vlastne jedná o *neoliberalizmus s čínskymi charakteristikami* (pozri napr. Lim 2014), hoci stále pod dohľadom vedúcej úlohy komunistickej strany.

1.3.5 Tradičná sociálna demokracia

Ďalší vývoj socialistického myslenia po Marxovi sa dá dobre identifikovať aj vďaka reálnemu spoločensko-politickému vývoju, ktorý sme mohli pozorovať prevažne v západnej Európe. Postupne sa čoraz viac presadzoval sociálno-demokratický prístup. Vznikali strany s početným členstvom, vo viacerých krajinách sa dostali do parlamentu a získavali masovú podporu (najtypickejším príkladom bola Nemecká sociálno-demokratická strana, napr. v roku 1912 mala v Reichstagu viac ako štvrtinu mandátov). Postupne sa do ich čela dostali profesionálni politici a vplyv robotníkov bol menší. Revolučné vedomie sa oslabovalo a vzdali sa revolučnej zmeny spoločnosti. Stále síce verili v socialistickú spoločnosť, ale nakoniec uprednostnili dlhodobú transformáciu kapitalizmu postupnými krokmi prostredníctvom volieb, politických kompromisov, parlamentným spôsobom (*reformizmus*). V prevažnej časti vyspelého sveta k socialistickým revolúciám nedošlo (resp. boli len epizodické). Po 1. svetovej vojne (a revolúcii v Rusku) a po zvyšok 20. storočia už môžeme považovať sociálnu demokraciu za najvýraznejšiu formu socializmu, prinajmenšom v západnej a severnej Európe (Schwartzmantel 2008). História svojím spôsobom potvrdila jej životaschopnosť, čo potvrdilo najmä obdobie po 2. svetovej vojne až do 70. rokov, kedy jej pozícia kulminovala (silná pozícia vo vláдах).

Sociálna demokracia len čiastočne zdieľala zásady marxizmu ako jedného zo svojich hlavných východísk. Pridala k nemu viaceré humanistické, etické a kresťanské pozície (ktoré sa prejavili napr. v tzv. *teológii oslobodenia*, ktorá sa hlásila k ideám socializmu). Za principiálnu zásadu sociálnej demokracie môžeme považovať *sociálnu spravodlivosť* – spravodlivé rozdeľovanie bohatstva v spoločnosti a rovnosť (napr. Heywood 2008). Predstavitelia sociálnej demokracie kapitalizmus neodmietali, boli si vedomí jeho nedostatkov, ktoré chceli odstrániť. Prístup k vládnutiu im takéto možnosti otváral.

V závere 19. storočia sa začali čoraz častejšie prejavovať výhrady voči predstavám ortodoxného marxizmu a rástla diskusia o potrebe jeho revízie. Najvýraznejším predstaviteľom tohto prúdu bol E. Bernstein (1850-1932), ktorý patril k najvyšším predstaviteľom nemeckej sociálno-demokratickej strany. Tá už dlhšie presadzovala pokojné nastolenie socializmu. Názory Bernsteina (predovšetkým v práci „*Evolutionary Socialism*“, 1911, pôvodne 1898) boli zásadného charakteru a považujú sa za prvý pokus o marxistický

revizionizmus. Odmietol historický materializmus a ekonomizmus ortodoxného marxizmu a nahradil ho primárnosťou politiky a vierou v možnosti, ktoré ponúka demokracia. Nesúhlasil s rezignáciou Marxa na etiku a morálku v dejinách (napr. Berman 2003). Zaútočil aj na význam “triedneho boja“, ktorý sa nevyhrocoval ako Marx predpokladal, ale naopak zmierňoval (rástla stredná trieda, bohatstvo sa ďalej nekoncentrovalo, sociálne pomery zlepšovali). Hľadal skôr ďalších spojencov robotníkov. Kapitalizmus bol podľa neho komplexnejší a zložitejší ako sa skôr predpokladalo. Revizionistické predstavy sa začiatkom 20. storočia presadzovali čoraz výraznejšie aj v ďalších krajinách ako Francúzsko, Rakúsko či Švédsko. Pozíciu revizionizmu potvrdil ďalší vývoj po 1. svetovej vojne a revolúcii v Rusku a stal sa kľúčovou bázou pre sociálne demokracie a ich odlišenie od ortodoxných marxistov či komunistov (a takto orientovaných politických strán).

Kým podstata sociálno-demokratického modelu sa tradične odvíja od Bernsteina, ďalší rozvoj sa spájal najmä s rakúskymi, nemeckými a švédskymi sociálnymi demokratmi. Medzi vojnami to boli napr. M. Adler, E. Jungen, K. Rennen, E. Wigforss. Po vojne zasa C.A.R. Crosland a G. Myrdal (napr. Esping-Andersen a van Kersbergen 1992). Tradičná sociálna demokracia kulminovala po 2. svetovej vojne, pričom si zachovala určitú progresívnosť a adaptabilitu. Týkalo sa to aj nemeckej sociálnej demokracie (program z Bad Godesburgu z r. 1959, napr. Fishman 2007).

Vychádzajúc z predstáv teoretikov i praxe sociálnej demokracie, môžeme uviesť viacero jej typických charakteristík (vychádzajúc z Bernstein 1911, Esping-Andersen a van Kersbergen 1992, Berman 2003, Heywood 2008). Kapitalizmus síce sociálna demokracia hodnotí z viacerých aspektov negatívne (nerovnosti, chudoba), ale nesnaží sa o jeho likvidáciu. Neskôr si už za cieľ nedáva nastolenie socializmu, ale skôr humanizáciu kapitalizmu. V oblasti politiky vychádza z predstavy na hodnotách založeného (etického) socializmu, pôsobenia jeho zástancov ako parlamentnej strany v pluralitnom systéme, pri rešpekte základných hodnôt liberálno-demokratického štátu. Odmietá totalitné režimy. Predpokladá zmierňovanie triedneho boja, nastoľuje potrebu prerozdelenia, so silným dôrazom na tzv. *sociálny štát* (aj ako tzv. *welfare state* – *štát blahobytu*). Zameriavala sa na plnú zamestnanosť. Svoje ciele má dosahovať postupnými reformami. V ekonomike sociálna demokracia rešpektuje trh, opiera sa o zmiešanú ekonomiku, jej reguláciu, štátne intervencie (*keynesiánstvo*), s ambíciou ekonomického rastu. Nevyhýbala sa spolupráci naprieč triedami či tzv. korporativizmu (spolupráci medzi štátom, podnikateľským sektorom a pracujúcimi). Po určitom čase ustúpila od ambícií centrálného plánovania či rozsiahleho štátneho vlastníctva (znárodňovania). Na tieto ciele využívala rámec typického národného štátu, ale podporovala aj širšie integračné tendencie v globálnej ekonomike.

1.3.6 Nová ľavica a neomarxizmus

Nadšenie pre socializmus, komunizmus či marxizmus začalo vyprchávať po bližšom zoznámení sa s praxou komunistických režimov vo východnej Európe. Najmä po prejave N. Chruščova (1956), ktorým demaskoval totalitarizmus stalinizmu, došlo v kruhoch komunistických strán na Západe, ako aj medzi mnohými zástancami marxizmu k značnému rozčarovaniu. Začali sa hľadať možnosti modernizácie ľavicového myslenia a ďalšej revízie marxizmu či novej formy socializmu. Ako výsledok sa začal vynárať na Západe *neomarxizmus* či tzv. *Nová ľavica* (angl. New Left). Na viaceré tradičné “dogmy“ sa začalo hľadieť kriticky až odmietavo (kapitalizmus stále nekolaboval, zmysel triedneho boja bol otrávený). Odmietali hrozbu jadrového konfliktu, bipolaritu sveta, zriadzovali sa za antikolonializmus, neskoršie protesty smerovali proti vojne vo Vietname, ale silneli aj feministické a environmentalistické názory. Hľadali sa nové formy participácie občanov na moci, zdôrazňovala sa potreba decentralizácie. K nástrojom presadzovania patrili aj masové

protesty až občianska neposlušnosť. Tento vývoj sa silne spájal aj s radikálnym študentským hnutím a vlnou aktivizmu, ktoré kulminovali v roku 1968.

Značne diverzifikované neomarxistické názory môžeme s určitým zjednodušením „umiestniť“ medzi ortodoxný marxizmus a tradičnú sociálnu demokraciu. Vychádzali z rôznych teoretických a filozofických základov – od ranného K. Marxa, existencializmu J.-P. Sartra či snahy o humanizáciu marxizmu a socializmu (bez tradičného marxistického dôrazu na ekonomizmus a materializmus). Tu by sme nachádzali aj zdroje pre Dubčekov „socializmus s ľudskou tvárou“. Jedným z najvplyvnejších smerov bola tzv. *frankfurtská škola* (napr. T. Adorno, H. Marcuse). Tento neomarxistický smer značne ovplyvnil Novú ľavicu (napr. Heywood 2008) a študentské hnutie. Najpozornejšie boli vnímané názory H. Marcuseho (napr. práca „*Jednorozmerný človek*“, 1991), ktorý bol ostrým kritikom ako industriálneho kapitalizmu, tak i nedemokratického socializmu (stalinského, totalitného) a hľadal inú cestu spoločenského vývoja. Rozvinutú industriálnu spoločnosť hodnotil pomerne pesimisticky - považoval ju za nerozumnú, stabilitu si udržuje pod hrozbou vojny. Kritizoval ju za manipuláciu ľudí prostredníctvom médií a šírenie konzumnej spoločnosti. Poukazuje na integráciu robotníckej triedy do kapitalizmu a oslabenie jej negatívnej pozície voči spoločnosti. Tradičné veľké triedy, buržoázia a proletariát, prestali byť podľa neho nositeľmi historickej premeny. V rámci kapitalizmu uvažoval o alternatívnych skupinách či vrstvách, ktoré by mohli byť nositeľmi odporu voči kapitalizmu (napr. študenti, etnické skupiny, iné marginalizované spoločenstvá).

Nová ľavica bola predovšetkým hnutím, protestom, hoci dočasne so silným spoločenským vplyvom. Jej význam sa po 60. rokoch značne znížil, hoci je stále inšpiráciou v teoretickej dimenzii. Citelne prispela do diskusie o vplyve kultúry, komunikácie, reklamy či televízie na vývoj spoločnosti. (Neo)marxizmus v rôznych formách zostáva relevantnou teóriou upozorňujúcou na rôzne protiklady a nedostatky kapitalizmu, je opozičnou silou s reformným potenciálom, ale neponúka systém radikálne odlišný od kapitalizmu (napr. Schwartzmantel 2008).

1.3.7 Moderná sociálna demokracia a hľadanie jej nových východísk

Sociálna demokracia sa ako vplyvný ideologický prúd výrazne presadila najmä v období od 2. svetovej vojny až do 70. rokov minulého storočia. Často bola dominantnou politickou silou v krajinách západnej Európy v podobe sociálno-demokratických, socialistických či iných podobne orientovaných strán (napr. v Nemecku za W. Brandta a H. Schmidta, v podobe labouristov vo Veľkej Británii za H. Wilsona, v Rakúsku za B. Kreisheho či Švédsku za O. Palmeho). Neskôr už čelila silnému tlaku neoliberalizmu a reálny vplyv takéhoto „reformistického socializmu“ koncom 20. storočia výrazne poklesol.

Napriek nesporným úspechom sa *sociálna demokracia nevyhla kríze*, na ktorú nevedela dlhšie nájsť adekvátnu odpoveď. Sociálna demokracia akceptovala kapitalizmus, trhový mechanizmus a sústredila sa na jeho reformu. Nerezignovala na svoje tradičné nástroje a ciele v oblasti sociálnej spravodlivosti. Avšak niesla v sebe hlboký spor medzi ekonomickou efektívnosťou a rovnosťarstvom. Ťažšie sa vyrovnávala s krízami 70. a 80. rokov a ich sprievodnými javmi, ako boli vyššia nezamestnanosť a inflácia. Nimi presadzovaný, často pomerne veľkorysý „welfare“ štát sa dostával do fiškálnych ťažkostí (napr. vysoký tlak sociálnych dávok na rozpočty, nižšie daňové príjmy). Neponúkli na riešenie otázok spoločnosti dostatočne presvedčivé a efektívne východiská a prišli o politické pozície v spoločnosti (viaceré prehraté voľby). Samotné socialistické myslenie sa vnútorne značne diverzifikovalo, rovnako ako zloženie takto orientovaných strán, prejavil sa pokles ich členstva, len ťažko sa adaptovali na zmeny (napr. Callaghan 2003).

Neboli to však len krízové javy v ekonomike (rastúca nezamestnanosť, inflácia a deficit verejných rozpočtov, krízové javy v globálnej ekonomike), ktoré podlomili vplyv

sociálnej demokracie. *Predovšetkým sa primerane neadaptovala na meniace sa podmienky spoločenského vývoja* (napr. Dahrendorf 1991, Merkel 1991, Reich 1995). K najväčším výzvam, ktorým nedokázala čeliť, patril predovšetkým *pokles počtu príslušníkov tradičnej bázy sociálnej demokracie – robotníckej triedy*. Na triedach založená politika nemôže byť ďalej úspešná (napr. Finlayson 1999). Vplyvom deindustrializácie a nárastu zamestnanosti v službách sa už nemohla spoliehať na tento segment spoločnosti (ako svojich “istých” voličov). Iným významným posunom bol *rozmach globalizácie* a nárast globálnej konkurencie v ekonomike. Tradičný regulačný rámec národného štátu a “socialistické” nástroje prestali byť efektívne najmä v ekonomickom živote a obmedzovali vitalitu trhu. Sociálnou demokraciou riadené štáty sa stali ťažkopádne, *s veľkou byrokraciou, vysokým zdanením a prerozdeľovaním*. Štátne zásahy hypertrofovali a boli viac škodlivé ako prospešné. Hoci sociálna demokracia odmietala mnohé prvky fungovania režimov krajín *komunistického bloku, problémy* a nakoniec *kolaps komunizmu* jej reputáciu tiež neposilnil.

Odozvou na pretrvávajúcu politickú sekundarizáciu sociálnej demokracie bola “*tretia cesta*” alebo tzv. *noví demokrati* v USA. V praktickej politike sú s nimi spájané najmä administratívy T. Blaira vo Veľkej Británii, B. Clintona v USA a G. Schrödera v Nemecku („*die Neue Mitte*“). Mala to byť *tretia cesta – medzi tradičnou sociálnou demokraciou a neoliberalizmom*, so silným modernizačným prvkom indukovaným globalizáciou (napr. Blair a Schröder 1998, Giddens 2000). Pojem *tretia cesta* bol však na hľadanie špecifickej cesty medzi kapitalizmom a socializmom používaný aj predtým, hoci nie tak výrazne ako v prípade inovácie sociálnej demokracie zrodenej v 90. rokoch minulého storočia. Najviac sa spája s premiérom T. Blairom a jeho úsilím o nový model sociálnej demokracie v Británii, ktorý by sa odpútal od tradícií povojnových labouristov a mal ich “vrátiť do hry” v reakcii na úspech neoliberalne založených konzervatívnych vlád premiérky M. Thatcherovej. Môžeme pritom konštatovať, že kontinentálny variant (napr. Nemecko) bol oproti anglosaskému “socialistickejší”.

Tretia cesta sa vyznačovala viacerými *špecifickými črtami v ekonomickej a sociálnej oblasti* (vychádzajúc napr. z Etzioni 1997, Blair a Schröder 1998, Reich 1999, Šolkay 2002, Romano 2006). K významným posunom patrí skutočnosť, že *odmietala štátne vlastníctvo v ekonomike* (a iné keynesiánske prístupy). Akceptovala globalizáciu svetovej ekonomiky a podporovala slobodný obchod vo svete (napr. znižovanie obchodných bariér). Zdôrazňovala sa *potreba ekonomického rastu* v zmenenej globálnej ekonomike. Efekty takéhoto rastu mali byť dostupné celej spoločnosti, najmä vďaka zníženej nezamestnanosti. Jej zástancovia kládli dôraz na dostatok “práce” za primeranú mzdu. Zastávali sa *flexibilnejšieho trhu práce* podobne ako aj *flexibilnejšieho welfare state* (racionalizácia sociálnej siete pre občanov, rast zodpovednosti samotného občana). Zásadným posunom od tradičnej sociálnej demokracie bol aj väčší *dôraz na zdravé verejné financie* (napr. Romano 2006). Preferovali nižšie verejné výdavky, nižšie a “spravodlivejšie” dane, stabilnú menu, efektívnu alokáciu verejných zdrojov, odmietali vysoký štátny dlh, snažili sa o redukciu verejnej byrokracie. Väčšiu pozornosť adresovali *ľudskému kapitálu* (napr. Blair a Schröder 1998), najmä školstvu, zlepšeniu prístupu k vyššiemu vzdelaniu, možnostiam rekvalifikácie a celoživotnému vzdelávaniu, s cieľom lepšej prípravy občanov na zmenené ekonomické podmienky. Rešpektoval sa silný vplyv rozmachu nových technológií a zastávali sa potreby *aktívnej vládnej podpory vedy, výskumu a inovácií*.

Napriek dočasným úspechom sa aj táto inovácia sociálnej demokracie dostala v praxi *do ťažkostí a čelila kritike*. Napr. podľa Reicha (1999, istý čas ministra v Clintonovej administratíve) je ju veľmi ťažké uviesť do praxe. Je silne pragmatická a oveľa menej ideologická. V ekonomickej oblasti sa príliš podobala neoklasickým prístupom, ktoré zachovala v zásade nedotknuté (s cieľom dosiahnuť volebný úspech). Jej ekonomický úspech bol problematický, so slabým rastom a nerovnováhou, čo obmedzilo možnosti

takéto politiky vo viacerých oblastiach. Absentujú jasné predstavy o zmenách v ekonomike a úlohách štátu v rámci nej (napr. Browne, Halpin a Teixeira 2009). Obdobie finančnej krízy potvrdilo značnú zraniteľnosť veľkej časti domácností, čo bolo efektom aj takýchto sociálno-demokratických politík. Paradoxne bola sociálna demokracia spájaná s nárastom autoritárskejšej politiky (iniciovanej aj súvislosťami ako napr. opatrenia voči terorizmu) namiesto demokratizácie (Ryner 2010). Vybudovanie a udržanie solídnej bázy podpory medzi obyvateľmi bolo za takýchto podmienok zložitú. Nezmenili sa ani vnútorné princípy fungovania sociálno-demokratických strán. Tretia cesta sa nakoniec nestala silnou alternatívou pre občanov a oživenie, ktoré nesporne priniesla, bolo skôr strednodobé. Nemôžeme obísť ani hlasy pochybujúce, či sa ešte vôbec jedná o sociálnu demokraciu. Mnohým nie je jasné, v čom sa sociálna demokracia zásadne líši od konzervativizmu a neoliberalizmu (keďže tiež inkorporovali mnohé črty zo sociálnej demokracie). To sa pritom týka hlavných oblastí pôsobenia ako ekonomika či sociálna sféra. Pochybuje sa o silnej teoretickej báze, v pozadí so silnejšími normatívnymi (hodnotovými) a ontologickými prvkami (Finlayson 1999).

Obdobie finančnej krízy a po nej oživilo úvahy o nedostatkoch kapitalizmu a nových šanciach pre sociálnu demokraciu či ľavicu vôbec (napr. Harvey 2012, Martell 2013). Kríza ukázala význam štátu v ekonomike v mnohých aspektoch, ako i hľadanie nových nástrojov či modernizácie sociálneho štátu (napr. Piketty 2015). Je ním aj návrat k investovaniu na podporu rastu ekonomiky (napr. do bývania, infraštruktúry) či tzv. *fiškálnu stimuláciu*. Šancou pre súčasnú sociálnu demokraciu je sofistikovanejší štát, s premyslenými zásahmi do nedostatočne regulovaných oblastí ekonomiky (finančné a kapitálové trhy). Na zväznenie sú aj spravodlivejšie (progresívnejšie) dane voči bohatým a veľkým korporáciám či zavedenie úplne nových daní. K potenciálnym experimentom patrí nahradenie minimálnej mzdy a sociálnych dávok komplexnejšími prístupmi. K možným programovým tézám sa zaraďuje aj *spoločnosť s menšou pracovnou záťažou* – napr. s významným poklesom pracovných hodín cez týždeň (angl. low-work society). Hľadá sa model pre spoločnosť s vysokou produktivitou vďaka nasadeniu najmodernejších technológií. Sociálna demokracia stále hľadá nový, progresívnejší ideový základ, aby sa potvrdila jej dlhodobá, životaschopná pozícia v súčasnej politike i svete politických ideológií.

Odporúčaná rozširujúca literatúra:

Bankowicz, M. 2013. *Kritikové marxizmu*. Brno: Barrister & Principal.

Giddens, A. 2000. *Tretí cesta: obnova sociálnej demokracie*. Praha: Mladá fronta.

Harvey, D. 2012. *Záhada kapitálu. Prežije kapitalizmus svoju poslednú krízu*. Praha: Rybka Publishers.

Marcuse, H. 1992. *Jednorozmerný človek*, Praha: Naše vojsko.

Marx, K. 1972. *Manifest komunistického strany*. Bratislava: Pravda.

Piketty, T. 2015. *Kapitál v 21. storočí*. Bratislava: Ikar.

1.4 Anarchizmus

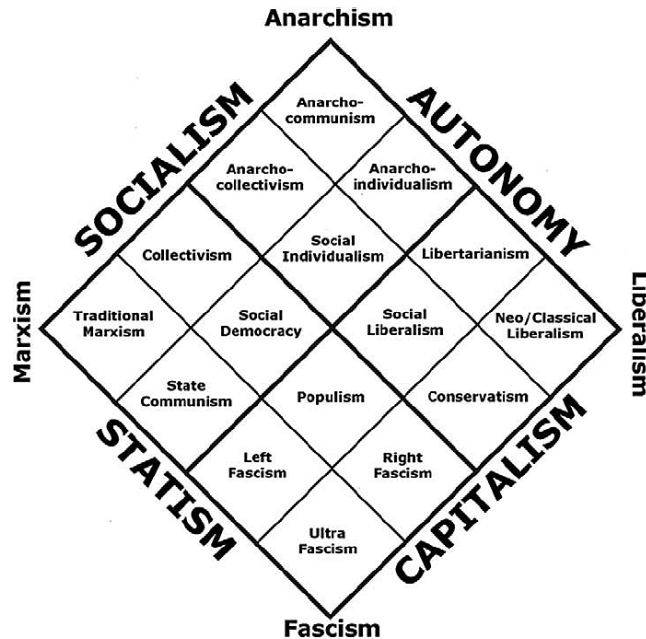
Jedna z významnejších, tradičných kritik demokracie prichádza zo strany anarchizmu (vychádza z gréckeho *an-archos*, *an-arché* – bez vlády, bezvládie). Anarchisti predovšetkým odmietajú akúkoľvek autoritu, reguláciu či nátlak zo strany rôznych inštitúcií spoločnosti, vrátane toho, ktorý využíva štát. *Odmietanie štátu (antietatizmus) a neobmedzená autonómia človeka sú najtypickejšími črtami anarchizmu*. Platí to bez ohľadu na to, aký štát máme na mysli. Aj demokratický štát je v ich ponímaní zlom. Odmietajú všetky politické smery a reprezentatívne inštitúcie. Okrem odmietania štátu sú anarchisti kritickí aj voči iným formám autority. K tradičným cieľom ich atakov patrí už od 19. storočia napr. cirkev či náboženstvo, často úzko prepojené so štátom (ako tzv.

antiklerikalizmus, napr. Heywood 2008). Najcennejšou hodnotou je pre nich sloboda a suverenita jednotlivca. K ďalším významným črtám anarchizmu patrí princíp dobrovoľného, spontánneho združovania rovnoprávných občanov, ich dobrovoľnej spolupráce, solidarity, odmietanie vplyvu hierarchie, bez existencie štátu, s ekonomickou slobodou (napr. Dahl 1995, Springer 2012).

Anarchizmus nepredstavuje nejakú kompaktnú ideológiu, ale je skôr zmesou súvisiacich názorov, predstáv a argumentov rôznych svojich predstaviteľov, ako sú napr. *W. Godwin* (1756-1836), *P.-J. Proudhon* (1809-1865), *P. Kropotkin* (1842-1921), *M. Bakunin* (1814-1876) a ich nasledovníci. Názory sa značne líšia (jednu z možných percepcií pozície anarchizmu predstavuje napr. obr. 1) - od úplného individualizmu, cez *anarcho-kapitalizmus* (napr. akceptujú trh a sú presvedčení, že dokážeme prostredníctvom neho riešiť všetky potreby ľudí, preferujú súkromné vlastníctvo), po *anarcho-komunizmus* (napr. odmietajú súkromné vlastníctvo, nerovnosti v majetkových pomeroch, presadzujú život v komúnach, princíp vzájomnej pomoci) či *pacifizmus* (aj ako anarcho-pacifizmus odmietajúci využívanie násilia v úsilí o spoločenskú zmenu, inšpirovaný okrem iných aj známym ruským spisovateľom *L. N. Tolstojom*). Odmietali aj marxizmus a leninizmus (napr. Bakunin), s jeho revolučným útlakom a diktatúrou proletariátu (napr. Carter 2011). Anarchizmus sa opieral vo svojich základných východiskách o liberalizmus (individualizmus, sloboda), ako aj socializmus (rovnosť). Značne ovplyvnil aj iné významné spoločenské hnutia a ideológie ako feminizmus či ekologické a environmentálne hnutia. Považuje sa za jeden z ideových zdrojov konfrontácie s hegemoniou (neo)liberalizmu, imperializmu či extenzívneho etatizmu. Pod tlakom zlyhania prevládajúceho systému a nespokojnosti s vývojom spoločnosti a dominantnými ideológiami bývajú anarchistické idey z času na čas výraznejšie oživované. K ich novodobému oživeniu došlo napr. v rámci študentských rebélií v 60. rokoch minulého storočia, po páde Berlínskeho múru či pod vplyvom ekonomickej a finančnej krízy 2008-2009.

Špecifickým problémom anarchizmu je spôsob presadzovania svojej ideológie. Keďže odmieta štát a autority, aplikovať bežné postupy politickej praxe je pre nich ťažko predstaviteľné (napr. zakladanie celoštátnych politických strán). Nemôžeme obísť *vplyv anarchizmu na aktivity robotníckej triedy* v minulosti (ako tzv. anarcho-syndikalizmus – presadenie samosprávy pracujúcich v ekonomike a podnikaní prostredníctvom odborov). V ich technikách sa tradične nachádzajú aj *prístupy na báze násilia* (napr. revolučného) ako pokusy o povstania či vzbury. Keďže sa často nejednalo o silne organizovaných zástancov s masovou základňou (typické sú skôr skupiny, komunity), využívali aj násilie - bombové útoky a atentáty (v dnešnom ponímaní teroristické útoky). Tieto nástroje však boli skôr kontraproduktívne a diskreditovali anarchizmus. Významná časť anarchistov či anarchizmom inšpirovaných aktivistov sa preto dištancuje od násilia a uprednostňuje *nenásilné princípy aktivity*. Priklonili sa k formám nenásilného protestu (pasívny odpor, uličné manifestácie, zhromaždenia) či “zdola” samoorganizačne sformovaným konštruktívnym aktivitám (formovanie špecifických komunít s participatívnym rozhodovaním, svojpomocou). Mnohé “moderné” *formy aktivizmu a protestu* inšpirované anarchizmom zahŕňujú napr. odlišné formy obliekania, bojkot oficiálnych udalostí, odmietanie vybraných tovarov, alternatívnu kultúru a umenie (hudba, napr. aj graffiti) alebo organizovanie rôznych invenčných (často provokatívnych) prezentácií na sociálnych sieťach, ale i ataky na ich oficiálne on-line “priestory” (web, facebook a pod.). Špecifickými oblasťami aktivity inšpirovanými anarchizmom sú napr. autorské práva (voľne dostupný software, dostupnosť generík a pod.). Anarchistický “étos” sa týka aj prostredia internetu (ako slobodného “priestoru”, autonómneho, anti-autoritárskeho), napr.

cez zverejňovanie politicky citlivých informácií z počítačových sietí (napr. WikiLeaks), aj s určitou ambíciou svet zmeniť (napr. Curran a Gibson 2013).

Obr. 1. Anarchizmus v kontexte iných ideológií (jedna z možných predstáv)

Zdroj: prevzaté z http://www.anarchy.no/a_e_p_m.html

Napriek uvedenému stále platí Sartoriho (1993) poznámka, že *nenachádzame žiadny režim, ktorý by akýkoľvek náznak teórie anarchie akceptoval v podobe jej možného uskutočnenia vo väčšej miere* (k známym príkladom anarchizmu v praxi patrí Španielsko počas občianskej vojny v 30. rokoch 20. storočia, Ince 2015). Základný cieľ – zrušenie štátu, je utopickou ambíciou. Hoci sa anarchizmus v praxi súčasných štátov neuplatnil, rôzne jeho prvky sú cennou inšpiráciou uvažovania aj o demokracii (býva viac či menej inšpiratívny v boji proti nedostatkom štátu, zlyhaniam politiky a politických elít). Ponúka výraznú bázu na kritiku súčasných politických systémov a ich fungovania. To platí aj napriek tomu, že je veľmi fragmentovaný a existujú v ňom silné kontrasty napr. medzi zástancami individualistického anarchizmu (vychádzajúceho až z ultraliberálnych názorov) a zástancami kolektívneho anarchizmu (založeného na radikálnych socialistických a komunistických východiskách). Napriek tomu v ňom nachádzame prvky demokracie na úrovni komunity, najmä v podobe rozhodovania na báze priamej a participatívnej demokracie v podobe samosprávy.

Pri zrode a rozmachu anarchizmu zohrali zásadnú úlohu aj významní geografi. Okrem Petra Kropotkina to bol najmä *Élisée Reclus* (1830-1905), spolu niekedy nazývaní aj ako anarchistickí geografi (napr. Herb 2007). Obaja boli významnými geografmi zasadzujúcimi sa o integrálne, holistické, anti-autoritárske vnímanie sveta a kritické pohľady na sociálnu spravodlivosť kapitalizmu (napr. Springer 2013). Napriek desaťročiam v úzadí hlavného prúdu geografického myslenia, ich idey najmä od 70. rokov minulého storočia významne prispeli k oživeniu kritických prístupov v geografii (napr. Matlovič a Matlovičová 2015), napr. v podobe radikálnej geografie či kritickej geografie.

V súčasnom výskume na *prieniku (politickej) geografie a anarchizmu* nachádzame viacero podnetných smerov (prezentovaných napr. vo vedeckom časopise *Antipode*). Vplyv anarchistických myšlienok môžeme pozorovať v tzv. *geografii odporu* (angl. *geography of resistance*, napr. Pile 2013) zameranej na sledovanie nových foriem, aktérov a priestorov (priestorovosti) politickej mobilizácie, najmä opozičnej a protestnej. Ince (2015) dokonca píše o anarchistickej geografii, ktorej úloha a význam rastie. Anarchizmom inšpirované aktivity sledované v politickej geografii sa zameriavajú na rôzne snahy ovplyvniť existujúce politické prostredie, aktivity a moc štátu. Sú aj reakciou na silnú väzbu štátu a územia (podstatou štátu je mocenská kontrola svojho územia). V zásade odmietajú aj hranice štátov ako umelé (ktoré generujú len problémy).

Anarchisti patria k *silným zástancom autonómnych a decentralizovaných foriem organizácie územia*. Považovali ich za podmienku oslobodenia ľudí. Ince (2012) poukazuje na formovanie špecifického anarchistického konceptu územia, bez vplyvu riadenia štátom či iných autorít. Anarchizmom inšpirované iniciatívy sa snažia formovať vlastné vnímanie priestoru, vlastné autonómne priestorové štruktúry (imaginatívne, formálnejšie i neformálne), v ktorých realizujú niektoré svoje aktivity (angl. *autonomous geographies*, Pickerill a Chatterton 2006). Poukazuje sa napr. na vznik nových spontánnych verejných priestorov, na rozdiel od štátom určených a plánovaných. Pozornosť sa presúva na skúmanie autonómnych kampaní, procesov či udalostí a ich priestorový kontext. *Koncept autonómie môžeme preto považovať za kľúčový v dnešnom prepojení anarchizmu a geografie* (napr. vychádzajúc z Ince 2015). K zaujímavým skúmaným protestom patrí snaha "okupovať" určitý verejný (námestia, ulice, celé štvrte miest), ale i súkromný priestor (napr. zastúpenia globálnych spoločností či samotné sídla firiem a ich závody) na protest proti politikám štátu a kapitalizmu. Asi najznámejším príkladom je *hnutie Occupy*, ktoré sa rozšírilo po celom svete, pričom si zachovalo lokálne črty a ciele, napriek mnohým iným podobnostiam (napr. Uitermark a Nicholls 2012, Sparke 2013). K bežnému koloritu patria protesty proti globálnym samitom najrôznejšieho zamerania (G7, G20, NATO), za ktorými stoja rôzne antiglobalizačné hnutia a skupiny.

V posledných dekádach prevláda názor, že anarchizmus nepredstavuje hnutie zásadne ovplyvňujúce politickú prax. Môžeme ho však považovať za vplyvnú a životaschopnú politickú ideológiu v oblasti teoretického uvažovania o charaktere súčasnej spoločnosti, politiky, ako aj inšpiráciu pre niektoré konkrétne protestné aktivity. Jeho názory, hocijako nesúrodé až protichodné, sa vyvíjajú a ovplyvňujú aj predstaviteľov iných ideológií, politikov alebo občanov. Silný či nefungujúci štát nachádza svojich odporcov inšpirovaných anarchizmom s jeho predstavami o slobodnom a aktívnom občianovi. Mnohé okolnosti nespokojnosti so súčasným svetom (napr. antiglobalisti, antikapitalisti) majú črty anarchizmu. K často spomínaným teoretikom rezonujúcim aj v širšej verejnosti, s časťou východísk v anarchizme (ale napr. i kozmopolitizme), patrí napr. *N. Chomsky* (napr. 2014).

Odporúčaná rozširujúca literatúra:

Chomsky, N. 2014. Disident západu. Praha: Karolinum.

Keith, M., Pile, S. eds. 2013. Geographies of Resistance. New York: Routledge.

Levy, C., Newman, S. eds. 2017. The Anarchist Imagination: Anarchism Encounters the Social Sciences. London: Routledge.

Springer, S. 2016. The Anarchist Roots of Geography. Minneapolis: University of Minnesota Press.

1.5 Nacionalizmus

Jednou z historicky najvplyvnejších politických ideológií je nacionalizmus. Jeho štúdium významne napomáha v pochopení a interpretácii zmien v politickej organizácii sveta, najmä od druhej polovice 19. storočia. Nacionalizmus, národ, národná identita sa intenzívne skúmajú aj v rámci geografie vďaka silným priestorovým súvislostiam, ktoré majú (napr. v existencii národa a štátu). Bežne sa konštatuje, že je to politická ideológia s najsilnejšou väzbou na geografiu (okrem politickej geografie, má silnú väzbu aj na kultúrnu geografiu). Porozumenie súčasnému svetu, jeho rôznym politickým, ekonomickým a sociálnym súvislostiam, si vyžaduje pochopenie nacionalizmu (napr. Agnew 2013, Antonsich 2015). Rozmach pozornosti nacionalizmu v rámci politickej geografie môžeme registrovať predovšetkým od 80. rokov minulého storočia. Následne bol výrazne znásobený procesmi vývoja svetového spoločenstva po rozpade bipolárneho sveta, sprevádzaného oživením nacionalizmu v mnohých štátoch.

Je nutné podotknúť, že celá teória nacionalizmu, súvisiace terminologické aspekty, kontext či interpretácia sú predmetom neutíchajúcich diskusií, ktoré sú dobre pozorovateľné aj v politickej geografii. Veľký záujem sa v jej rámci venoval základným dimenziám nacionalizmu, národa a národnej identity, tradičnejším otázkam formovania národov a hraníc, súladu etnických a politických hraníc, vzťahu národa a štátu či otázkam národnej identity a jej formovania (napr. Knight 1982, Taylor 1991, Hooson 1994, Dijkink 1999, Kolosov 1999). Viaceré z týchto tém rezonovali aj v kontexte Slovenska a slovenskej geografie (napr. Buček 1996, Bakker 1997, Verešš 2005). Štúdium nacionalizmu v rámci politickej geografie sa prelína s mnohými ďalšími súvisiacimi procesmi a konceptmi, ktoré tento smer výskumu aktuálne ovplyvňujú (napr. migrácia, globalizácia, občianstvo). Lepšie pochopenie nacionalizmu si vyžaduje okrem hľadania “veľkých teórií” aj početné empirické a prípadové štúdie (aj z menej často sledovaných častí sveta) poukazujúce na nové všeobecné i unikátne črty súčasného nacionalizmu (napr. Koch a Paasi 2016).

1.5.1 Nacionalizmus ako flexibilná politická ideológia

Napriek určitému ústupu do úzadia, nacionalizmus je vplyvným a stále pomerne úspešným “programom” v modernej politike (napr. Schwarzmantel 2008). V žiadnom prípade nemôže byť podceňovaný. Prevažne sa chápe ako na národe založená aktivita vedúca k formovaniu štátu (napr. Brubaker 1998). Medzi jeho hlavné ambície patrí formovanie a udržiavanie národnej identity a konštituovanie národného štátu. Pôvodne sa úzko spájal s hodnotami sebaurčenia, slobody a demokracie. Bol jednou z podmienok “cesty”, ktorou vznikali moderné demokratické štáty a stále je súčasťou fungovania súčasných demokracií. Ako uvádza Agnew (2013) – nacionalizmus je silným prvkom každodennej politiky. Stretávame sa s ním v rôznych podobách, primeraných i menej prijateľných.

Nacionalizmus preukazuje pozoruhodnú *schopnosť prieniku s inými politickými ideológiami* (napr. Heywood 2008). Sám o sebe totiž už nebýva v súčasných demokraciách tak úspešný (“nevyhráva voľby”). Politické strany opierajúce sa prevažne len o nacionalizmus bývajú často skôr marginálnymi. To znamená možnosť existencie rôznych a vzájomne si konkurujúcich nacionalistických prúdov v praktickej politike, v kombináciách s inými politickými ideológiami, pozorovateľných napr. v rôznych politických stranách.

Najtradičnejšou formou prieniku je *liberálny nacionalizmus*. Spája sa s ideami francúzskej revolúcie, významne ovplyvnil napr. nacionalistické hnutia stojace za zjednocovaním Talianska, ale prejavil sa tiež aj v prístupoch, ktoré po 1. svetovej vojne presadzoval americký prezident W. Wilson v usporiadaní Európy. Zdurovali sa v ňom

idey suverenity ľudu, slobody, odporu voči cudzej nadvláde, proti nedemokratickým formám vlády. Národy, podobne ako jednotlivci, sú si rovné a majú právo na sebaurčenie. Svet má byť zložený z nezávislých národných štátov. Podceňoval rizikové stránky nacionalizmu ako napr. vyčleňovanie sa proti iným národom či neexistenciu možnosti typických národných štátov v multietnických územiach. Postupom času došlo aj k *prieniku nacionalizmu s konzervativizmom*. Kým spočiatku bol konzervatívnymi kruhmi nacionalizmus považovaný za nebezpečnú silu, neskoršie sa stal súčasťou podstaty mnohých konzervatívnych strán a ich programu (napr. Heywood 2008). Konzervatívny nacionalizmus zdôrazňuje potrebu jednoty národa, podpory vlastenectva, záujmov národa. Silne sa opiera o národné “triumfy“, tradičné symboly a tradičné inštitúcie všeobecne. Nezriedka sa pretvára do obranných pozícií – je citlivý na náznaky akéhokoľvek ohrozenia národnej identity z okolitého sveta, zdôrazňuje napr. ochranu národných hodnôt (napr. pred migráciou) či nadobúda podobu euroskepticizmu.

Nacionalizmus môže byť uchopený v rôznych podobách presahujúcich vnútornú politiku. Špecifickou podobou nacionalizmu je *rozpínavý nacionalizmus* už spojený s agresívnym militarizmom a imperializmom (násilným presadzovaním svojho národa mimo vlastného územia). Podobné črty má aj *pan-nacionalizmus*, napr. ako panslavizmus (nadradenosť Slovanov nad Západom a Rusko ako prirodzený vodca Slovanov) či pangermanizmus (jedinečnosť nemeckej kultúry a potreba tesnejších zväzkov nemecky hovoriacich krajín, nadradenosť Nemcov). Presadzovanie takto orientovaných predstáv viedlo až do nacizmu a fašizmu (pozri prienik v podobe národného socializmu v časti o fašizme). Potenciál silného prieniku nachádzame aj v možnosti prelínania nacionalizmu a náboženského fundamentalizmu. Agnew (2013) podobne upozorňuje na častý názor, že nacionalizmus je najmaskulínnejší typ politiky (v kontexte feminizmu).

V súčasnosti je vnímanie nacionalizmu skôr negatívne, keďže sa môže posunúť až do polohy škodlivého a nebezpečného (patologického, regresívneho) nacionalizmu, ktorý sa prejavuje uzavretosťou, strachom a nenávisťou k “iným“ národom a etnikám, kombináciou s rasizmom a xenofóbiou, ako aj agresivitou jeho zástancov (napr. Schwarzmantel 2008, Murphy 2013). Súvisí to aj so skutočnosťou, že dnes sa nacionalizmus spája prevažne s extrémnou pravicoú. Tá často stavia svoj program na rétorike ohrozenia národa nepriateľom (napr. imigráciou, národnostnými menšinami) či rôznymi “nadanárodnými“ silami a stavia sa do pozície najpovolanejšieho obrancu, často v kombinácii s populizmom a navrhovaním jednoduchých riešení.

1.5.2 Národ a národná identita

Základom akýchkoľvek úvah o nacionalizme je pochopenie obsahu viacerých súvisiacich pojmov. Medzi najvýznamnejšie sa zaraďujú - národ, národná identita, sebaurčenie, nezávislosť atď. V zmysle konceptu nacionalizmu je ľudstvo rozdelené na národy, ktoré zásadne ovplyvňujú politickú organizáciu a vládnutie vo svete. *Národ zvyčajne predstavuje relatívne veľkú skupinu ľudí majúcu spoločný pôvod a tradície, kultúru (najmä jazyk, náboženstvo), žijúcu na určitom území (najčastejšie svojom historickom území, často označovanom termínmi ako napr. vlasť či domovina), s túžbou žiť pod spoločnou vládou a zdieľať spoločné zákony, pripravenú spoločne čeliť nebezpečenstvu ohrozujúcemu národ* (vychádzajúc napr. z Knight 1982, Smith 1998, Connor 2004, Antonsich 2015).

Nacionalizmus ako politická ideológia je pomerne moderným javom, ale opiera sa o *národnú identitu*, ktorá sa formovala už oveľa skôr. Národná identita je pocit prináležitosti a pozitívneho vzťahu k vlastnému národu. Považuje sa za najvýznamnejšiu kolektívnu identitu (prioritnejšia ako napr. náboženská identita či triedna identita), napriek mnohým aktuálnym procesom narúšajúcim jej dominanciu (ako globalizácia, migrácia). Rešpektuje sa však, že človek je typický mnohorakými lojalitami - má *viacnásobnú identitu* (angl.

multiple identity, napr. Smith 1992). Za štandardných podmienok ľudia žijú s takouto viacnásobnou identifikáciou, pričom intenzita väzieb k rôznym svojim identitám môže byť premenlivá a nie je u každého človeka rovnaká. Najmä v turbulentných časoch sa parciálne identity môžu dostať až do komplikovanejších, konfliktných a prekrývajúcich sa polôh (napr. Kolossov 1999). Národná identita sa opiera o mnohé kultúrne, spoločenské i symbolické znaky. Definuje ju napr. tradičný názov, unikátna kultúra, jazyk, symboly, mýty, ktoré majú korene v etnickej minulosti dnešných národov (napr. David a Bar-Tal 2009). Silným prvkom podnecujúcim k národnej spolupatričnosti je najmä jazyk. Napriek tomu máme viacero národov s tým istým jazykom. Podobne nejednoznačne môžeme uvažovať o náboženstve a jeho prepojení na národ.

K typickým *prvkom národnej identity* (napr. podľa Carey 2002, Vlachová a Řeháková 2004) patrí napr. národná hrdosť (okrem pocitu hrdosti je jeho súčasťou aj pocit hanby za neúspechy národa), pocit vernosti a lásky k národu, pripravenosť zastávať sa svojho národa či zaň až v rôznych podobách bojovať. V politickej geografii rezonuje najmä *kontext viacerých priestorových identít*, ktoré môžeme u ľudí pozorovať. Aj medzi nimi má národná identita najvyššie postavenie a až za ňou sa prevažne nachádza lokálna či regionálna identita (hoci môžu byť pociťované aj v "inom poradí"). Jedným z častých predmetov výskumov preto býva skúmanie intenzity identifikácie s národom či hodnotenie intenzity a vzťahov jednotlivých priestorových identít. Viaceré štúdie sa pokúšajú skúmať a interpretovať špecifiká nacionalizmu a národnej identity a ich formovania v danej krajine (napr. Chu a Lin 2001). Značná časť výskumov sa v súčasnosti zameriava napr. na vzťah národnej identity a formujúcej sa európskej identity (Smith 1992, Carey 2002), ako aj iných priestorových identít v kontexte európskej integrácie (na Slovensku a v Česku napr. Nikischer 2013).

1.5.3 Vznik národov

Jedna z najvážnejších diskusií v rámci pochopenia nacionalizmu sa týka vysvetľovania *vzniku národov*. V literatúre môžeme identifikovať až päť konceptov vysvetľovania: *primordializmus*, *perennializmus*, *etno-symbolizmus*, *modernizmus* a *postmodernizmus* (vychádzajúc napr. z McCrone 1998, Smith 1998, Antonsich 2015). Prvé tri sú si pritom do určitej miery navzájom blízke.

Primordializmus (angl. primordialism) predpokladá, že národy existovali vždy. Patria k prvotným, prirodzeným súčasťam ľudského života. Národ si nevyberáme, ale sa doň už rodíme (napr. Taylor 1991). Tento názor patrí aj k veľmi rozšíreným predstavám u bežných ľudí a takto býva národ často prezentovaný aj nacionalistami. Národy pochádzali z prastarých spoločenských skupín, ktorých základ bol ešte na báze rodín, prvotných klanov či neskorších a väčších kmeňov. K podstatným zdrojom spoločných väzieb sa zaraďujú pokrvný zväzok (či súčasnejšie povedané - genetická príbuznosť), rasa, jazyk, náboženstvo, územie či zvyky (napr. Gusfield 1996, Bellamy 2003). Z nich sa potom sformovali národy v novodobom zmysle slova. Primordializmus čelí širokej kritike z viacerých hľadísk. Jednou z bežných výčitiek je jeho vágnosť a prekrývanie sa s príbuznými smermi uvažovania o nacionalizme (napr. Conversi 2004). Často sa považuje za prekonaný (pozri napr. Armstrong 2004), nedostatočne potvrdený až iracionálny, spájaný so staršími prácami, hoci diskusia o ňom stále prebieha. K vážnym výhradám patrí nerešpektovanie skutočnosti, že dejiny nie sú kontinuálne, ale sú typické mnohými diskontinuitami či zásadnými zvratmi (napr. niektoré národy "prežili", kým iné nie). Nemôžeme zabudnúť ani na skutočnosť, že ľudia často prispôbovali svoju identitu dobovým okolnostiam.

Perennializmus (angl. perennialism) môžeme považovať za veľmi blízky primordializmu, resp. za jeho menej radikálnu verziu (napr. Penrose 2002, Özkirimli 2010). K najtypickejším predstaviteľom patrí A. *Hastings* (1997). Predpokladá, že národy majú

trvalý charakter a existovali už pred 19. storočím – pred érou “modernity“. Mnohé môžeme sledovať minimálne už od stredoveku. Etnické skupiny (chápané na jednotiacej báze jazyka a kultúry) prerástli počas histórie do národov. Hastings spájal svoju predstavu formovania národov aj so šírením kresťanstva v stredoveku (napr. vďaka prekladu Biblie do “literárnych jazykov“, ako aj ich používaniu ako liturgického jazyka, kým používanie časti jazykov a nárečí bolo cirkvou sankcionované). Zdôrazňoval pred-moderný a kresťanský pôvod národov (napr. Smith 2003). Aj v tomto prípade kritici, resp. miernejší zástancovia poukazujú napr. na to, že síce nachádzame v histórii znaky národného sentimentu, ale nie národy bez silnejšieho prepojenia na politickú moc.

K diskusii o podstate národa a nacionalizmu prispel svojou kritikou časti skorších názorov a rozvinutím vlastného prístupu v podobe *etno-symbolizmu* aj A. Smith (1998). Základom jeho úvah je *etnikum* – ľudská populácia zdieľajúca spoločný pôvod, mýty, históriu, kultúru, majúca väzbu na určité územie a zmysel pre solidaritu. Etnikum považoval za predchodcu národa a v etnickej identite, ako kolektívnej kultúrnej identite, nachádzal predchodcu národnej identity. Uznával síce, že nacionalizmus je modernou doktrínou, o národoch si to však nemyslel. Poukazoval na “pred-moderné“ prvky ich koreňov v rôznych etnických spoločenstvách, so silným vplyvom symbolov, mýtov, spomienok, ich hrdinov, hodnôt, ktoré pretrvávali bez zásadnejších zmien celé stáročia pred “modernou érou“ (má teda do určitej miery blízko aj k perenializmu a primordializmu). Národné elity ako “nositelia“ nacionalizmu podľa neho nevytvárali a nevymýšľali, ale len znovuobjavovali už skôr existujúce tradície a ostatné “symbolické“ prvky v minulosti etnických skupín. Etno-symbolizmus sa opiera predovšetkým o kultúrne aspekty národa a nacionalizmu, pričom politické aspekty necháva takmer nedotknuté, čo býva predmetom kritiky upozorňujúcej na neúplnosť tohto prístupu (napr. Guibernau 2014) či až nostalgickú “romantickosť“, napr. v podceňovaní úloh politických elít (Özkirimli 2003).

Jedným z najvplyvnejších názorov na vznik národov je *modernizmus*. Objavil sa v 60. rokoch 20. storočia a k jeho hlavným predstaviteľom patria E. Kedouri a najmä E. Gellner (napr. O'Leary 1997, Smith 1998, Antonsich 2015). Okrem poukazovania na nacionalistické tradície 18. a predovšetkým 19. storočia, významne sa spája aj s rozmachom národno-oslobodzovacieho hnutia v 60. rokoch 20. storočia napr. v Afrike. Podľa tejto paradigmy, národy a nacionalizmus sú typickou črtou moderných čias a nemajú znaky perenializmu alebo primordializmu. Podľa Gellnera (2003), *nacionalizmus generuje národy a nie naopak*. Národy sa objavili v čase premeny spoločnosti z agrárnej na priemyselnú (inak povedané na “modernú“ spoločnosť). Ako naznačuje Gellner, nacionalizmus a industrializácia (spolu s rozvojom dopravy, urbanizáciou, štandardizáciou jazyka, masovým školstvom a pod.) do seba zapadajú. Nacionalizmus sa objavil s potrebou moderného štátu, s významnými prvkami centrálného riadenia a rozsiahlej byrokratickej administratívy. Významnú úlohu zohrala elita národa, ktorá sa o nacionalizmus opiera. Využívané tradície sú skôr umelé, majú podporiť historické väzby a legitimitu nacionalizmu. Kritici vyčítajú tomuto názorovému prúdu prílišný dôraz na “modernitu“, manipulatívne prístupy elity, ako aj absenciu širšieho politického kontextu a vzťahu napr. k demokracii, rovnostárstvu či jednostranný ekonomický funkcionalizmus (napr. O'Leary 1997, Özkirimli 2003).

Intenzívne skúmanie nacionalizmu viedlo k vzniku *viacerých vplyvných postmoderných konceptov*. Určite k nim patrí predstava národa ako “*imaginárneho spoločenstva*“ B. Andersona (2008). Národ je podľa neho politické spoločenstvo spočívajúce na predstavách (príslušníci ani toho najmenšieho národa nikdy osobne nespoznávajú väčšinu ostatných jeho príslušníkov). Vďaka predstavám majú pocit spolupatričnosti. Podnetným prvkom je jeho zdôraznenie, že nacionalizmus má pôvod v “Novom svete“, čím narúša predstavu väčšiny teoretikov, že všetko v modernom svete pochádza z Európy (v jeho terminológii

označovaní ako “kreolskí priekopníci“). Okrem už tradičných nástrojov budovania národa a spoločnej predstavy ako sú médiá, vzdelávací systém či právny poriadok, venoval pozornosť aj ďalším “inštitúciám“, a to *sčítaniu ľudu*, “*mape*“ a “*múzeu*“ (najmä v kontexte koloniálnych štátov či nimi kolonizovaných území v juhovýchodnej Ázii a vzniku národov na týchto územiach).

Iným významným konceptom, ktorý prispel k pochopeniu nacionalizmu, je *banálny nacionalizmus*, ktorého autorom je *M. Billig* (1995). Poukazuje, že sú to určité, ideologicky podložené zvyklosti, ktoré umožňujú “zavedeným“ národom reprodukovať sa a existovať ako štát. Stručne sa môžu označiť aj ako “*nacionalizmus každodenného života*“. Najrôznejšie zvyky v prezentovaní národa dlhodobo pretrvávajú a nie sú z bežného života odstraňované. Poukazuje napr. na význam štátnej zástavy, pričom typickým príkladom využívania zástavy sú najmä Spojené štáty (kde je takmer všadeprítomná). V štandardných štátoch existuje permanentné pripomínanie národa rôznymi ďalšími spôsobmi (zástava je jeden z najviditeľnejších, ale sú to aj iné, často prezentované štátne symboly ako napr. hymna). Aj v mnohých iných štátoch využívajú takéto prejavy (národné orientované či patriotické) ako pozadie pre celkový politický diskurz, napr. aj na pripomínanie miesta ich národa medzi inými národmi.

Za “banálne“ môžeme takéto prejavy nacionalizmu považovať čiastočne aj preto, že na rozdiel od nacionalizmu v mnohých iných kontextoch negeneruje problémy. Ako protiklad sa niekedy používa termín “*hot*“ *nacionalizmus* – agresívny, spájaný s násilím, bojujúci o nezávislosť, zjednotenie a pod. (napr. Paasi 2016). Banálny, každodenný nacionalizmus je tak permanentný, že to občania nezriedka už ani príliš vedome nevnímajú a svoju spoluúčasť si v podstate ani neuvedomujú. Reprodukovanie národných štátov sa takto opiera o systematické pripomínanie (pozitívnych udalostí, osobností a pod.), ako aj zabúdanie (najmä menej pozitívnych stránok histórie národa). Významnou súčasťou tohto procesu sú aj médiá (vrátane napr. “športových stránok“). Poukazuje sa, že napriek diskusiám o post-národnom období v histórii, stále je v rôznych podobách nacionalizmus prítomný a štátmi, resp. politikmi reprezentujúcimi štát je aj intenzívne využívaný.

V posledných desaťročiach si získalo štúdium “*reprodukcie*“ *nacionalizmu značnú pozornosť aj v politickej geografii* (pre politickú geografiu bol silným impulzom najmä koncept *banálneho nacionalizmu*). Atraktívne je štúdium každodenných prejavov nacionalizmu, okrem najtypickejšej otázky používania zástavy (napr. Webster 2011) aj jeho zhmotnených prvkov (napr. poštové známky, mince, bankovky, napr. Unwin a Hewitt 2001). Koch a Paasi (2016) upozorňujú na potrebu komplexnejšieho a dynamickejšieho skúmania nacionalizmu, napr. v prepojení predstáv o “banálnom“ a “hot“ nacionalizme či ich rekonceptualizácii. K zaujímavým prístupom patrí aj štúdium pozície národných elít a lídrov v lokálnej reprodukcii nacionalizmu (Jones 2008). Značnú dôležitosť stále majú mapy, ktoré rôzne interpretujú národy a štáty v priestore, hranice a ich alternatívy (napr. Blízky a Stredný východ, Batuman 2010). Nacionalizmus je silne viazaný aj na otázky symbolov, či už v podobe “prototypickej krajiny“, krajinných symbolov, národnej ikonografie, až po symboly “vytesané do kameňa“, v podobe mnohých monumentov (pamätníkov) a pamätných miest, ktoré politická geografia začala v kontexte nacionalizmu a národnej identity tiež skúmať (Johnston 1994, Agnew 2013).

1.5.4 Nacionalizmus, národ a štát

Medzi zásadné problémy nacionalizmu a súčasnej organizácie štátov patrí *rastúci nesúlad medzi národom a štátom*. Tradične sa nacionalizmus snaží, aby hranice štátov zodpovedali hraniciam národov (napr. Heywood 2008, Gellner 2010). Národy tradične vytvárajú ohraničené spoločenstvo, v ktorom sa potom snažia udržiavať a chrániť podstatné črty národa, s najtypickejším vyjadrením v štáte. V súčasnosti však najmä medzinárodná

migrácia (bez ohľadu na jej dôvody) značne narúša tradičné predstavy o národnom štáte. Občania štátov vo významnej miere už nepatria k jednému a tomu istému národu. *Nemôžeme zjednodušene chápať národ a štát ako nejaké synonymum* ("slovenský národ" je niečo iné ako Slovensko, resp. Slovenská republika ako štát). Kým jeden termín je viac o široko chápanej kultúre, druhý skôr o politike. Ich vzájomný súlad môže ústiť do podoby "národného štátu", ale jednoduché zamieňanie termínov národ a štát je menej vhodným prístupom. Za určitých okolností plný súlad medzi národom a štátom (teda "národný štát") môže existovať (štát má vnútorne homogénne obyvateľstvo – je tvorený príslušníkmi jedného národa). V súčasnosti je však národný štát v takomto význame veľmi zriedkavý a ani v histórii nebol bežný (napr. Connor 2004). Tento vývoj vyvoláva častokrát sklamanie nacionalistov hľadiacich do histórie svojich štátov ako viac-menej homogénnych štátnych útvarov (a stále sa o to snažia) a stelesňuje vážne limity nacionalizmu a jeho predstáv o národnom štáte. Ambícia formovať národné štáty v plnom význame slova potom spôsobuje konflikty napr. v snahe vyčleniť hranice štátov na takomto princípe (ako aj napr. etno-religióznom) alebo aplikovať "homogenizačné" politiky na svojom území (napr. rámček 2). K súvisiacim procesom patrí napr. *iredentizmus* (najčastejšie chápaný ako politické hnutie za pripojenie či znovupripojenie časti územia obývaného národnostnou menšinou k štátu, ktorého štáto tvorným národom je národ, ku ktorému sa menšina hlási) a *separatizmus* (snaha o oddelenie časti územia od existujúceho štátneho celku - príkladmi môžu byť napr. škótsky, baskický či katalánsky separatizmus).

regulácia na princípe dominancie väčšiny nad menšinou a homogenizácie

1. *genocída*, alebo vyhladzovanie - systematické masové zabíjanie príslušníkov určitej komunity, v miernejšej podobe ako tzv. genocídny masaker
2. *nútené masové presuny obyvateľstva* - násilne premiestnenie určitej komunity (národa, etnickej komunity) na iné miesto, alebo jednoducho jej "vyhnanie" z domovského územia
3. *hegemonická kontrola* - široké spektrum techník na dosahovanie cieľov dominantného národa - metódy ovplyvňujúce slobodu pohybu, voľby miesta ich života, rozvoj sídelných štruktúr daných komunit
4. *asimilácia* - začlenenie menšinových komunit do dominantnej národnej etnicity s cieľom vytvoriť novú spoločnú kultúrnu identitu prispôbením sa menšiny majoritnej spoločnosti, aj so stratou pôvodnej etnickej identity
5. *občianska integrácia* - ďaleko umiernenjšie ambície vytvorením spoločnej občianskej, národnej alebo vlasteneckej identity, zachováva identitu a špecifické črty danej komunity

teritoriálne formy regulácie

1. *rozdelenie územia a odtrhnutie* (secesia) - rozdelením územia vznikajú nové štáty, kým secesia je spojená so vznikom nového štátu odtrhnutím od pôvodného štátu
2. *federalizmus, regionalizmus a lokalizmus* - kombinácia vnútorného územného členenia a decentralizácie (zachováva sa územná celistvosť)
3. *autonómia a posilnená samospráva* – priznanie úplných kompetencií vo vybraných oblastiach

regulácia na princípe zdieľania moci a vzájomnosti

1. *zdieľanie moci a vzájomnosť* (angl. power sharing, mutuality) - spolužitie na báze rovnosti; vzájomné alebo recipročné uznanie práv a hľadanie určitých foriem vzájomne akceptovateľného prispôbenia sa medzi skupinami; vzájomný rešpekt; spoločné zdieľanie inštitúcií a právomocí ako na centrálnej úrovni, tak aj na regionálnej a miestnej úrovni všetkými komunitami v štáte (väčšinou i menšinami), posilnené napr. vhodnými distribučnými politikami

Rámček 2 Prehľad hlavných foriem regulácie vzťahov medzi národmi a etnikami

Zdroj: spracované podľa McGarry a O'Leary (1993), Horowitz (1993), Hannum (1996), Terson (1997), Buček (2003).

Ako jeden z dôsledkov súčasného vývoja môžeme vo viacerých štátoch pozorovať pomerne intenzívnu snahu predefinovať či modifikovať podstatu štátu z výsostne *etnicko-kultúrneho rámca* (tzv. *etnického nacionalizmu*) do *občianskeho rámca* (tzv. *občianskeho nacionalizmu*). *Moderné štáty sa definujú ako občianske* – sú pre všetkých svojich občanov a snažia sa skôr zdôrazňovať hodnoty patriotizmu (vlastenectva). Ten sa opiera o spolupatričnosť ľudí žijúcich na území nejakého štátu. Územie sa vníma ako zdroj formovania lojality (Antonsich 2009). *Patriotizmus* chápaný ako oddanosť štátu, lojalnosť jeho inštitúciám sa nutne prelína s ponímaním “občianskeho nacionalizmu” (Connor 2004). Môžeme sa stretnúť aj s diskusiami o označovaní patriotizmu ako “dobrého” a nacionalizmu ako “zlého”, zdôrazňovaním, že patriotizmus ako láska k vlasti tu bol skôr ako nacionalizmus (Webster 2011). Ak sa aj dnes termín “národný štát” používa, chápe sa prevažne v občianskom zmysle.

Etnicko-kultúrna diverzita v rámci súčasných štátov môže byť prezentovaná a vnímaná ako prednosť. Napriek tomu debata o “kompatibilite” napr. migrantov s prevládajúcim národným či tradičným kultúrnym rámcom krajiny, o ich začlenení do spoločnosti, je stále aktuálna. Má aj svoje podoby “testu” pri žiadosti o občianstvo, napr. vo forme skúšky zo znalosti jazyka a kultúry. Faktom však tiež zostáva, že diskusia o zachovaní etno-kultúrneho rámca v území je stále významná (napr. diskusie vo viacerých štátoch či mestách o povolení, resp. nepovolení minaretov). Pojmy národný štát a národná identita sú v súčasnosti tiež pod silnejším tlakom iných, na identite založených politík (napr. rodovej identity) či novších politických ideológií. Musíme však i naďalej súhlasiť s Andersonom (2008), že *koniec éry nacionalizmu je v nedohľadne*.

Hoci je nutné rozlišovať medzi národom a štátom, súčasne je potrebné uvedomovať si ich úzky vzťah. Štát a jeho inštitúcie sú významné pri udržiavaní súdržnosti a reprodukcie národa – napr. prostredníctvom vzdelávacieho systému, médií, vojenskej služby, verejnej správy a pod. Musíme však priznať, že existuje pomerne časté používanie pojmov národ a štát v synonymickom zmysle (napr. Organizácia spojených národov je organizovaná na princípe členstva štátov, hoci používa v názve termín národ). Nemôžeme rovnako zabudnúť na otázku existencie národov bez štátu. Práve tieto otázky stavajú do popredia nutnosť pochopenia základných prvkov spájajúcich štát a národ, ako napr. suverenita, sebaurčenie či nezávislosť.

1.5.5 Suverenita, nezávislosť a sebaurčenie

Napriek dlhodobo sa formujúcim predstavám o národe (alebo nacionalizme), neustále prebiehajú diskusie o existencii národov a právach s tým spojených. K najdiskutovanejším “právam” patrí najmä *otázka nárokov národov na štát* (napr. pre národy ako sú Palestínci či Kurdi). Ktorým národom majú byť takéto práve priznané a ktorým už nie? K podstatným prvkom spájajúcim národ, nacionalizmus a štát patria princípy *suverenity* (angl. sovereignty), *sebaurčenia* (angl. self-determination) a *nezávislosti* (angl. independence). Vychádzajú zo všeobecnejšej predstavy, že národ si má vládnúť sám. Tieto koncepty sú značne príťažlivé a dôležité aj pre politickú geografu, keďže suverenita, získanie nezávislosti a možnosť sebaurčenia silne súvisia s územím a závisia od mnohých ďalších priestorovo diferencovaných faktorov (napr. ekonomických, geopolitických).

Bežne sa konštatuje, že *suverenita* je jedným z najzákladnejších atribútov štátnosti a len štáty sú suverénne (napr. Hannum 1996). Suverénne štáty sú schopné definovať svoje vzťahy voči iným štátom a sú nimi rešpektované (vrátane práva delegovať určité právomoci iným, napr. nadnárodným inštitúciám). Princíp suverenity (slov. aj zvrchovanosť) je starší ako koncept sebaurčenia (platil napr. už pri dynastických štátoch a ich absolutistických panovníkoch, napr. Mayall 1999). Napriek tomu, že je dlhodobo používaný v rámci medzinárodného práva a medzinárodných vzťahov, stále neexistuje jeho jednoznačné

chápanie. Najčastejšie sa suverenita spája s nezávislosťou a neobmedzenou mocou, kedy je štátna moc aplikovaná na určitom území, bez intervencií externej moci (“zvonku”), s výlučnou právnou autoritou na správu daného územia. Dnes ju už ťažko môžeme vnímať ako *absolútnu suverenitu*, keď moc štátu je nezávislá od akejkoľvek inej moci. Štáty rešpektujú mnohé pravidlá medzinárodného práva, túto absolútnu suverenitu narúšajúce. O tom, že suverenita nemusí byť úplná, svedčia aj viaceré obmedzené formy suverenity (v angličtine sa používa niekedy aj špecifický termín *suzerainty*) známe z histórie ako napr. medzinárodné územia (vytvorené pod medzinárodným dohľadom ako napr. tzv. slobodný štát Gdaňsk v medzivojnovom období), vazalské štáty (napr. medzinárodné aktivity sú pod “dohľadom“ iného štátu), kondomínia a pod. Suverenita je *de facto* obmedzená napr. aj tradíciami všeobecného a zvykového práva (napr. právo prechodu) či zapojením do mnohých medzinárodných aktivít (letecká doprava, pošta a pod.).

Otázky suverenity a dopady jej tradičného chápania sú predmetom intenzívneho záujmu aj v súčasnej politickej geografii (napr. Agnew 2005 a 2013, Murphy 2013, Mountz 2013, Barkan 2015). Značný vplyv na to má rastúci nesúlad medzi štátom (jeho územím) a efektívnou suverenitou, či existencia rôznych území s “nejasnou“ suverenitou (napr. Hongkong a Čína). Reflektuje to ťažkosti s tradičným chápaním suverenity (niekedy známa ako tzv. *Westfálska suverenita*, zjednodušene – štát má najvyššiu moc a kontrolu na svojom území) a odozvou “tlaku“ súčasných procesov. Je otázne, do akej miery sú štáty naozaj schopné kontrolovať všetko na svojom území (či to je vôbec pre ne výhodné a pod.). Mnohé tradičné funkcie štátu na svojom území už majú iný “režim“ zabezpečovania. Suverenita sa tak vo svojich tradičných predstavách dostáva do polohy určitej fikcie či dokonca až mýtu. Svedčia o tom ako historické poznatky, tak aj súčasné chápanie, ktoré je viac v jej dynamickejších polohách - je neustále adaptovaná, mení sa, je neustále vo vývoji (Benton 2009, Barkan 2015). Štáty v mnohých veciach spolupracujú medzi sebou či v rámci medzinárodného spoločenstva (napr. majú spoločnú obranu vzdušného priestoru). Vyvoláva to potrebu hlbšieho výskumu na prieniku medzi geografiou a právom (v tomto prípade medzinárodným právom).

Veľkú pozornosť venoval skúmaniu suverenity J. Agnew (1994, 2005). Poukazoval na rastúce disproporcie medzi skutočnou (reálnou a efektívnou) suverenitou a územím štátu. Foriem vzťahu štátu k územiu môže byť veľa, s rôznou intenzitou kontroly. Pokúsil sa tento vzťah analyzovať a navrhol *typológiu “režimov suverenity“* na báze toho, ako centrálny vládny aparát získava a využíva svoju moc (Agnew 2005). Je to jednak boj medzi elitami a záujmovými skupinami v štáte, vo vzťahu k elitám a záujmovým skupinám pôsobiacim inde, ako aj poskytovanie verejných statkov, ktoré sú väčšinou zabezpečované verejným sektorom (štátom). Vychádzal pritom z konceptu pôvodne formulovaného Mannom v roku 1984 (napr. Mann 2008) o tzv. *despotickéj a infraštruktúrnej moci*. Despotická moc označuje moc elity v štáte nad občianskou spoločnosťou, kým infraštruktúrna moc znamená moc preniknúť a centrálnie koordinovať aktivity občianskej spoločnosti na celom území cez vlastnú “infraštruktúru“. V súčasnosti však už mnohé typické aktivity, ktoré môžeme chápať pod rámcom “infraštruktúrnej moci“ nie sú exkluzívne závislé od samotného štátu (napr. mena, obchodovanie, rôzne podoby sociálnej starostlivosti a pod.). Aj despotická moc postupne získala iné podoby ako vo feudalizme. Je viac rozptýlená, mnohé záujmové skupiny môžu presadzovať svoje ciele, vrátane záujmov elít a vybraných skupín presahujúcich územie daného štátu.

Agnew (2005) rozoznáva štyri “ideálne“ typy režimov suverenity v matici vzťahov medzi autoritou centrálného štátu (silnejšia, resp. slabšia) a teritorialitou štátu (schopnosťou efektívnej kontroly nad územím – konsolidovaná resp. otvorená). *Klasický typ* sa viaže na tradičné chápanie suverenity štátov kombinujúce silnú moc centrálnnej vlády s konsolidovanou “kontrolou“ nad územím. Opačným príkladom je *imperialistický typ* so

slabou vládou (napr. závislá na vonkajšej podpore, nevýkonná), ktorý je ale veľmi otvorený z hľadiska územia (čelí separatistickým tendenciám, nepokojom, s nedostatočne integrovanou a poddimenzovanou infraštruktúrou, verejnou správou). Pre tretí typ – *integratívny* sú najvhodnejším príkladom krajiny EÚ. Suverenita je v ich prípade už zmesou komplikovaných a komplexných vzťahov medzi rôznymi úrovňami vlády, vrátane nadnárodných inštitúcií. Počíta so slabšou centrálnou mocou (v rámci štátu je časť moci v rukách iných úrovní vlády – regionálnej a miestnej). S určitosťou sú menej suverénne ako boli v časoch, keď boli úplne nezávislými štátmi, mimo integračného zoskupenia. Napriek tomu, že existujú aktívne územné politiky EÚ, majú štáty stále silný vplyv a fungujúce štruktúry v území (infraštruktúru, verejnú správu, systém služieb poskytovaný verejným sektorom a pod.). Posledný typ režimu nazval Agnew *globalistický*. Ako príklad uvádzal aktivity USA, ktoré sú schopné presadzovať svoju suverenitu a záujmy (resp. záujmy svojich elít) nielen v rámci svojho územia, ale aj mimo neho (nielen ako USA, ale i vďaka svojmu vplyvu napr. v medzinárodných inštitúciách). Podobný prístup by sme však našli napr. v prípade Veľkej Británie v 19. storočí, ale podobné črty nachádzame dnes aj v správaní Ruska či Číny (vojenské intervencie, ekonomická expanzia).

Pri *hodnotení suverenity* môžeme použiť niekoľko základných čít. Agnew (2005) napr. považoval menu a menovú politiku za jeden z typických príkladov vyjadrujúcich suverenitu. Berg a Kuusk (2010) uvažovali o prvkoch *vnútornej suverenity* (napr. systém vládnutia – ústava, hlava štátu, vláda; územie; menový systém; obyvateľstvo; symboly) a *externej suverenity* (napr. schopnosť byť aktérom medzinárodnej politiky, mať diplomatické vzťahy, byť členom medzinárodných organizácií, mať dostatočné bezpečnostné štruktúry). V realite preto nachádzame pri podrobnejšom pohľade mnohé špecifické podoby suverenity (napr. Berg a Kuusk 2010, Mountz 2013) – od *de jure* štátov cez *de facto* štáty (napr. severný Cyprus) či závislé územia (napr. Francúzska Guyana), rôzne podoby autonómnych území (napr. Kurdistan v Iraku, Baskicko) či “štáty” s vládou v exile (napr. Tibet), enklávy, exklávy, off-shore územia, územia s vojenskými základňami cudzích štátov a pod. V súčasnosti sa odlišné postoje k suverenite odrážajú v diferencovaných postojoch k medzinárodnej migrácii, občianstvu, udeľovaniu azylu a pod.

Veľmi úzko súvisiacim pojmom s nacionalizmom je aj *nezávislosť* (vo verejnosti často chápaná ako synonymum suverenity či zvrchovanosti). Na rozdiel od pojmu suverenity, ktorý má predovšetkým právny základ (najmä v medzinárodnom práve - suverenita je právnym vyjadrením nezávislosti v medzinárodných vzťahoch), nezávislosť má skôr politický kontext. Časté je chápanie *nezávislosti ako procesu, ktorým sa národ zbavuje cudzej nadvlády*, pričom ide obvykle o nadobudnutie zvrchovanej štátnosti (Heywood 2008). Práve nezávislosť býva oslavovaná v mnohých štátoch (napr. ako štátny sviatok). Má skôr dovnútra orientované vnímanie a jej podstata je tiež silne územná, prepojená na suverenitu a skupinovú identitu (napr. Paasi 2016). Nezávislosť je podmienkou, pri ktorej suverénny štát realizuje svoju teritoriálnu integritu a moc na vyhraničenom území. Hoci túžba po nezávislosti a jej dosiahnutie patrí k najčastejším metám, jej samotné vyhlásenie nepostačuje pre plnohodnotné postavenie nového štátu. Deklarovanie nezávislosti môže byť limitované absenciou suverenity, napr. pre neuznanie prevažnou časťou komunity štátov (v tomto prípade nepovažujeme suverenitu a nezávislosť za synonymá). A opačne - suverénny štát sa môže stať naozaj nezávislý oveľa neskôr ako získal suverenitu. Paasi (2016) predstavil komplexnejšie viacdimeziálne chápanie nezávislosti, kde medzi kľúčové dimenzie, ktoré musíme brať v úvahu, patria napr. štát, národ, nacionalizmus, hranice, občianstvo, suverenita či národná identita.

Sebaurčenie (niekedy aj *samourčenie*) je vplyvným princípom súčasnej doby – ľudia, príslušníci národa, si majú sami a slobodne rozhodovať o svojom “osude”. Kelly (1999) predstavuje, ako sa vyvíjalo uplatnenie princípu sebaurčenia za posledných sto rokov

v troch kľúčových situáciách. Najprv bol uplatnený ako princíp pre priznanie suverenity novovznikajúcich štátov rozpadajúcich sa impérií po 1. svetovej vojne. Následne bol aplikovaný na priznanie slobody a nezávislosti štátov vznikajúcich v období dekolonizácie (najmä v 60. rokoch 20. storočia). Komplikovanejšie vnímanie sa presadzuje od rozpadu bipolárneho sveta a zmenách v prístupoch k právam menšín. Stal sa súčasťou procesov priznania nezávislosti štátom post-komunistického sveta (napr. Ukrajina), ale aj argumentácie homogénnejších subštátnych komunít v rámci štátov (napr. Škótsko, Québec), či požiadaviek na vyššiu autonómiu menej početných menšinových komunít v rámci existujúcich štátov. Sebaurčenie sa vnímalo najprv len ako politický princíp, až v časoch dekolonizácie sa dostalo do podoby „práva“, ale len v tomto kontexte (napr. Kirgis 1994). Mimo tohto kontextu zostáva len v podobe morálneho postoja v medzinárodných vzťahoch.

Niekdajšia suverenita odvodená od panovníka sa v modernej dobe modifikovala pod tlakom expanzie nacionalizmu. Právne a politické základy štátu sa prepojili na národ ako komunitu ľudí. Po 1. svetovej vojne sa presadil princíp *národného sebaurčenia ako jeden z primárnych v povojnovej organizácii sveta* presadzovaný najmä americkým prezidentom Wilsonom - suverenita má byť odvodená od ľudí žijúcich na určitom území (ale k zástancom sebaurčenia patril napr. aj V. I. Lenin). Tam, kde bolo uplatnenie sebaurčenia nejasné či konfliktné (a bez dohody zainteresovaných), sa dokonca použil plebiscit na zistenie názorov ľudí (napr. na časť hranice medzi Rakúskom a Maďarskom pri Soproni po 1. svetovej vojne). Problémom zostáva vymedzenie, na akom území sa sebaurčenie má uplatniť a ako určiť, kto sú ľudia, ktorí majú o sebe rozhodnúť (rozhoduje sa väčšinovo, preto je to zásadný problém). Napriek tomu zostali mnohé štáty po 1. svetovej vojne viacnárrodné (napr. vrátane Československa). To svedčí o skutočnosti, že chápanie sebaurčenia (ako aj suverenity) je veľmi flexibilné a závisí od mnohých ďalších okolností.

Rešpektovanie princípu sebaurčenia či určitej miery sebaurčenia nemusí nutne znamenať vznik či existenciu nezávislého štátu (hoci to býva prevažujúca túžba). Princíp sebaurčenia v realistickej politike nie je v pozícii univerzálneho práva (napr. Hannum 1996). Nechápe sa ako absolútna či nadradená hodnota v medzinárodných vzťahoch. Jeho uplatnenie je predmetom posudzovania a závisí od kombinácie mnohých faktorov a okolností. Otázky demokracie a mieru majú v týchto úvahách významné miesto. *Sebaurčovacie hnutia* boli v histórii rešpektované a podporované v prípade, ak bojovali za slobodu a proti útlaku, za demokratické vládnutie, nedestabilizovali situáciu a neboli postavené len na separatistickom (secesionistickom) princípe a ambíciách lídrov. Bez širších úvah by sa narušila stabilita fungovania mnohých štátov nekonečnými požiadavkami po sebaurčení rôznych komunít (znamenalo by to uznanie práva na odtrhnutie sa – secesiu). S týmto nemôžu súhlasiť ani medzinárodné organizácie zložené z už existujúcich štátov, ktoré si územnú integritu vzájomne rešpektujú. Je podobne otázne dávať nezávislosť malým štátom (napr. s niekoľko desiatok tisíc obyvateľmi), ktoré môžu existovať len vďaka medzinárodným garanciam, spolupráci a sú bez významnejšej ekonomickej a vojenskej sily. Preto sa niekedy aplikuje a inokedy sa hľadajú iné riešenia. Prejavom takejto opatrnosti je aj časté rozlišovanie medzi *externým sebaurčením a interným sebaurčením* (napr. Hannum 1996). V prípade aplikácie externého sebaurčenia vznikajú nové nezávislé štáty, čo prevažne existujúce štáty, medzinárodné spoločenstvo a medzinárodné organizácie nepodporujú (pristupuje sa k tomu ako ku krajnej alternatíve napr. riešenia dlhodobého konfliktu). Uprednostňujú rôzne iné formy na báze „interného sebaurčenia“ ako napr. rôzne podoby autonómie, federácie, regionalizmu a pod. (napr. rámček 2). Takéto prístupy, ktoré nepodporujú secesionistické ambície, sú významnou črtou súčasnej diplomacie (napr. Talbott 2000).

Nezriedka sa môžeme stretnúť aj s *kritickými názormi na princíp sebaurčenia*. Je považovaný za prekonaný, s vyčerpaním svojej legitimity a morálneho opodstatnenia, skôr destabilizujúci, s poukázaním, že už nevedie k vzniku nových, silnejších demokracií a ohrozuje existujúce demokratické režimy (napr. Etzioni 1992-1993). Napr. viaceré nové štáty, ktoré na tomto princípe vznikli v 90. rokoch, sa nestali naozaj demokratickými alebo napr. nedošlo k želanej stabilizácii situácie. Sebaurčenie, podobne ako nacionalizmus, môže ohrozovať demokraciu aj v dlhšie fungujúcich demokraciách.

1.5.6 Typy nacionalizmu v časo-priestorovej perspektíve

Existuje niekoľko známych *typológií* či členení nacionalizmu, ktoré zohľadňujú aj politicko-geografické aspekty. Niektoré sa vzájomne prelínajú a dopĺňajú. Reflektujú predovšetkým vývoj a priestorovú diferenciáciu nacionalizmu. Popredný politický geograf P. Taylor (1991) identifikoval päť základných typov:

Protonacionalizmus – nacionalizmus tzv. jadrových štátov západnej Európy, pričom za najtypickejšie príklady sa považujú Anglicko a Francúzsko, ale môžeme sem zaradiť aj ďalšie štáty ako Portugalsko, Švédsko či Holandsko. Vznikli na báze monarchií, ranných predstáv o patriotizme a lojalnosti panovníkovi. V ich prípade môžeme konštatovať, že “štát predbehol národ”, keďže vznikli ešte pred rozvinutím sa nacionalizmu ako ideológie.

Unifikačný nacionalizmus – najtypickejšími príkladmi tohto typu sú Nemecko a Taliansko, ktoré boli pred zjednotením v druhej polovici 19. storočia súborom rôzne veľkých nezávislých území - mestských štátov, kniežatstiev, kráľovstiev a pod. Táto štruktúra bola narušená napoleonskými vojnami a vplyvom rozšírenia nacionalistických predstáv, pričom následne došlo k zjednoteniu prevažnej časti nemeckého kultúrneho priestoru (do cisárstva pod vedením Pruska) a sformovaniu dovtedy skôr vágnejšej geografickej jednotky do podoby Talianska ako národného štátu.

Separčný nacionalizmus – mnohé nacionalistické hnutia vyústili do vzniku nových národných štátov dezintegráciou skorších politických jednotiek. Už koncom 19. storočia a v prvých dekádach 20. storočia vzniklo takto mnoho nových suverénnych štátov, napr. na báze veľkých impérií (Rusko, Osmanská ríša, Rakúsko-Uhorsko). Príkladmi môžu byť štáty ako Grécko, Írsko, Nórsko, ale i Československo. Tento proces má aj svoje novšie podoby, hoci často v nenaplnenej podobe (napr. Škótsko, Katalánsko, Flámsko), hoci ústupky v politickej organizácii ich štátov sú realitou.

Oslobodzovací nacionalizmus – postupný rozpad tradičných koloniálnych impérií, ktorý vrcholil po 2. svetovej vojne, sa niesol aj pod silným vplyvom národno-oslobodzovacích hnutí. Tento typ patrí k najtypickejším a prechádza viacerými storočiami, keďže za skorší príklad môžeme považovať napr. vojnu za nezávislosť USA a neskorším príkladom môže byť vznik latinsko-amerických štátov. Najväčšia vlna však prebehla v Ázii (napr. India, Indočína) a Afrike po 2. svetovej vojne (najmä v 60. rokoch).

Obnovený nacionalizmus – vzniká na báze tradičných kultúr, ktoré boli neskôr využité na formovanie “obnovených” národov. Takýmito príkladmi sú napr. Turecko formujúce svoju novú, “tureckú” národnú podstatu (aj s využitím tradícií Osmanskej ríše) alebo Irán oživujúci svoje Perzské dedičstvo. Najtypickejšími príkladmi historickej bázy nacionalizmu môžu byť Čína, Japonsko, Egypt, ale i Rusko.

Brubaker (1998) hovorí o štyroch typoch nacionalizmu. Uvažuje o *národňujúcom* nacionalizme (angl. nationalising nationalism) napr. v prípade novovzniknutých štátov, alebo *cezhraničnom* nacionalizme so “starosťou” o príslušníkov národa žijúcich za hranicami svojho materského štátu. Iným typom je *minoritný* nacionalizmus sústreďujúci sa na práva menšiny v danom štáte či *defenzívny* nacionalizmus napr. ako ochrana národnej ekonomiky, kultúrnych hodnôt a obava pred hrozbou “zvonku”. Špecifickým príkladom je tzv. *nacionalizmus na diaľku* (angl. long-distance nationalism, napr. Anderson 1992,

Schiller 2005, Agnew 2013), ktorý je dôsledkom silných migračných tokov príslušníkov rôznych národov v rámci celého sveta (napr. veľké komunity žijúce v tzv. diaspóre). Aj na novom mieste života si však zachovávajú silnú väzbu na svoj národ a vlasť (napr. írsky národ v USA, mnohé komunity prisťahovalcov vo Veľkej Británii). Prejavmi takéhoto nacionalizmu môže byť napr. hlasovanie vo voľbách (ak je možné), účasť na demonštráciách (reflektujúcich dianie v pôvodnej vlasti), finančná podpora, lobovanie, zachovávanie kultúry a jazyka a pod.

Geografickému vnímaniu je blízky aj prístup Gellnera (2003), ktorý identifikuje tri až štyri časopriestorové pásma "zväzku medzi kultúrou a štátom". Tie sú do určitej miery blízke niektorým typom spomínaným Taylorom. *Prvé pásmo* pokrýva silné štáty na Atlantickom pobreží (Anglicko, Francúzsko, Portugalsko, Španielsko). Boli však jazykovo-kultúrne pomerne homogénne ešte pred presadením sa nacionalistickej doktríny. Ich identita bola jasná. *Druhé pásmo*, priľahlé k prvému z východu, bolo typické vyspelou kultúrou, rozvinutým jazykom, ale absentoval jeden štát. Taliansky a nemecký nacionalizmus sa preto musel aktívne usilovať o štát. Nebolo pritom potrebné primárne "oslobodzovanie", ale skôr len zjednotenie (čo bolo do určitej miery mierumilovnejšie). Ďalej na východ Gellner (2003) identifikoval *tretie pásmo*, ktoré už bolo komplikovanejšie. Neexistovali tu národné štáty, ani národné kultúry. Počas 19. storočia preto prebiehali intenzívne procesy formovania "vyspelých" národných kultúr (angl. high culture, čo však treba chápať opatrne, viaceré kultúry boli značne vyspelé už skôr, hoci vnútorne diferencované) a snáh o sformovanie tomu zodpovedajúcich národných štátov. Komplikáciou bola príliš pestrá mozaika národov a početné ambície mať štát. Formovanie národných štátov napr. na Balkáne je preto komplikovaným procesom. Ako už realita ukázala, tento proces sa nedokázal vyhnúť ani kontroverzným a násilným postupom (etnické konflikty, etnické čistky). Za *štvrté pásmo* považuje územie, ktoré bolo dlhodobo pod vládou bolševizmu, s jeho protichodnými a mocenskými procesmi rešpektovania vybraných či naopak potlačania iných etnických a národnostných skupín. Tu opätovne môžeme sledovať ťažko predvídateľné procesy presadzovania nacionalistických ambícií či ich uspokojenia v podobe nových štátov, hlbšieho federalizmu, autonómie a pod.

Odporúčaná rozširujúca literatúra:

- Anderson, B. 2008. *Představy společnosti – Úvahy o původu a šíření nacionalismu*. Praha: Karolinum.
- Gellner, E. 2003. *Nacionalizmus*. Brno: CDK.
- Hooson, D. J. ed. 1994. *Geography and National Identity*. Oxford: Blackwell.
- Johnston, R. J., Knight, D., Kofman, E. 1988. *Nationalism, Self-Determination and Political Geography*. London: Croom Helm – Routledge.
- Taylor, P. J. 1991. *Political Geography: World Economy, Nation-State and Locality*. Harlow: Longman.

2 Novšie politické ideológie

Systém politických ideológií je v neustálom vývoji. V odborných kruhoch sa permanentne diskutuje o nástupe mnohých “novších” ideológií, ich váhe a podstate. “Novšie” neznamená, že sú úplne nové, sú však prevažne produktom obdobia po 1. svetovej vojne či “výdobytkom” 20. storočia. Ďalej predstavené politické ideológie (či názorové systémy s takouto ambíciou) sú len určitým výberom. Rovnako si musíme uvedomovať, že politické ideológie sa ťažko striktné odlišujú. Nielen v teórii, ale i v praktickej politike sa prelínajú, až kombinujú, veľakrát účelovo. Nemôžeme rovnako zabudnúť na frekventované aktuálne názory hovoriace, že vek ideológií končí, svet bude ďalej fungovať bez ich vyhranenejších foriem a že politika už bude prevažne postavená na iných princípoch (politickom marketingu, manipulácii, populizme a pod.).

2.1 Kozmopolitizmus

Rôzne podoby a protichodné skúsenosti s nacionalizmom viedli k snahám redukovať jeho extrémne prejavy a k úsiliu o vyváženie jeho vplyvu uvažovaním prekračujúcim dimenziu národa v smere nadnárodného a medzinárodného hľadiska. Najtypickejšími príkladmi sú *kozmpolitizmus* a *internacionalizmus*. V súčasnosti výraznejšie rezonujú v ideologickej dimenzii otázky kozmopolitizmu. Nezriedka sa stretávame s názormi presadzujúcimi chápanie kozmopolitizmu ako samostatnej ideológie. Za samostatnú ideológiu ho však môžeme len ťažko považovať, keďže je ešte oveľa ťažšie uchopiteľný ako iné ideológie. Je plný protikladov, obsahuje zmes nesúrodých ideí, má veľa smerov (napr. Harvey 2000, Beck a Sznajder 2010). Jeho význam však potvrdzuje skutočnosť, že ide o pojem používaný už od antických čias (napr. vychádza z gréckeho *cosmos* a *polis*, je chápaný ako “svetové spoločenstvo”). Nespája sa len so “západným” myslením, ale tradične býva významne prítomný napr. aj v indickom a čínskom kultúrnom priestore. Môžeme preto uvažovať aj o neeurópskych zdrojoch a variantoch kozmopolitizmu (napr. Delanty 2014). Internacionalizmus je menej výrazný, keďže skôr odráža všeobecnú črtu súčasnej organizácie sveta. Býva najčastejšie spájaný s paralelným vynorením sa nadnárodných inštitúcií a presadzovaním sebaurčenia národov napr. po 1. svetovej vojne. Proletársky, alebo socialistický internacionalizmus uprednostňujúci triedne vnímanie sveta je známy z vyjadrení ako „*proletári všetkých krajín spojte sa*“ alebo „*robotníci nemajú vlasť*“.

Kozmopolitizmus (niekedy aj kozmopolitanizmus, angl. cosmopolitanism) sa vníma ako určitá *antitéza nacionalizmu* (a totalitných režimov vôbec). Môžeme s tým súhlasiť, keďže nazerá na národné štáty ako na umelé výtvory, morálne ťažko obhájiteľné z pozície kozmopolitizmu (napr. Warf 2012). Záujem o kozmopolitizmus sa výrazne obnovil najmä od čias renesancie a osvietenstva. Silný vplyv na jeho oživenie a filozofické uchopenie mal predovšetkým významný filozof *I. Kant* (1724-1804), ktorého môžeme považovať aj za významného geografa. Práve Kant (napr. podľa Cheah 2006, Kleingeld 2016) už uvažuje o viacerých základných prvkoch kozmopolitizmu – existencii svetového obchodu, existencii určitých celosvetových právnych a politických inštitúcií (voľne chápaných ako “svetová federácia”), vplyve svetovej kultúry na báze humanity, snahe o mierový svetový poriadok. K významným filozofom uvažujúcim o kozmopolitizme sa zaraďuje aj *K. Marx* (napr. Harvey 2000, Warf 2012). Spájal nacionalizmus s buržoáziou a viaceré jeho

predstavy prekonávali tradičné hranice a vnímanie štátov. Kým Kant uvažoval v kontexte absolutistických štátnych celkov svojej doby, Marx už rozmýšľal v kontexte vznikajúcich národných štátov. Zo súčasných filozofov sa téme kozmopolitizmu venoval výrazne J. Habermas (1998). Vychádzajúc z Kanta, ďalej rozvíjal možnosti nadnárodnej vlády, súvisiacich práv či budúcnosti národného štátu.

Kozmopolitizmus sa veľmi tesne spája s procesmi globalizácie (pričom globalizmus sa tiež objavuje v odborných diskusiách ako potenciálne samostatná ideológia). Beck a Sznaider (2006) uvažujú o kozmopolitizme ako “vnútornej globalizácii” (v rámci národných spoločností). Práve globalizácia (v kultúre, ekonomike), spolu s rozpadom bipolárneho sveta, najviac podnietili nárast pozornosti kozmopolitizmu v posledných dekádach. Za najbežnejšie vnímanie kozmopolitizmu môžeme považovať tzv. *svetobčianstvo* (napr. niekto, kto sa nikde necíti ako cudzinec). Dôležité je pritom odmietnuť úzko elitistické a zjednodušené chápanie “kozmpolitných ľudí” ako ľudí bez vlasti či vzťahu k národu, lokalite a tam žijúcim ľuďom. Za jeden z jeho hlavných pilierov môžeme považovať humanizmus, rešpekt k ľudskosti, univerzálnym hodnotám a solidaritu. Vyzdvihuje a uprednostňuje jednotu zeme a ľudstva na nej žijúceho, minimalizuje dôraz na vnímanie hraníc (sú len ľudským výtvorom a môžu byť zmenené), redukuje uvažovanie na základe del’by na “domáce” (národné) a “cudzie” (zahraniczne, medzinárodné). K zdôrazňovaným princípom patrí princíp pohostinnosti a nie nepriateľstva, rešpekt k diverzite, možnosť dialógu civilizácií. Snaží sa zbaviť existujúcich predsudkov, ktoré môžu existovať medzi národmi či civilizáciami. Poukazuje na limity súčasných štátov a politickej organizácie sveta (napr. Habermas 1998). Sú nimi najmä obmedzená možnosť štátov zvládať napr. ekologické problémy, sociálno-ekonomické nerovnosti a plnú reguláciu svojej ekonomiky, ako aj zbrojenie (a obchod so zbraňami), medzinárodnú kriminalitu a terorizmus. K najzásadnejším argumentom v prospech kozmopolitizmu patrí snaha o zamedzenie katastrofickým vojenským konfliktom a potreba zabezpečenia mieru (kde štáty zlyhali a viedlo to v minulom storočí k dvom svetovým vojnám).

Súčasný kozmopolitizmus je známy niekedy ako *neokozmopolitizmus*, alebo *realistický kozmopolitizmus* (napr. Beck a Sznaider 2010). Vychádza najmä z oslabujúcej sa úlohy tradičných štátov pod tlakom rôznych parciálnych procesov globalizácie. Odráža nárast vplyvu globálnych aktérov a ich sietí, ktorých súčasťou sú napr. mnohé nové globálne politické inštitúcie, nadnárodné korporácie a mimovládne organizácie (“globálna občianska spoločnosť”), ovplyvňujúce regulačné procesy vo svete. Silnejšie a masovejšie je aj uvedomenie si prepojenosti a spolupatričnosti všetkých ľudí k jednému svetu. Pozoruje sa aj rastúca solidarita vo svete sprevádzaná demokratickými princípmi a prirodzeným “ľudským záujmom”, prekračujúcim hranice štátov (napr. humanitárna pomoc). Typickými prvkami posilňujúcimi kozmopolitné črty súčasného sveta sú napr. aj globálne metropoly, s kozmopolitnými pracovníkmi nadnárodných korporácií pochádzajúcimi z celého sveta, globálnou pracovnou kultúrou, štýlom spotreby a pod. Nemôžeme obísť ani posuny k nadnárodnému občianstvu, napr. v rámci EÚ. Významný vplyv majú aj veľké nadnárodné náboženstvá (snažiace sa pôsobiť v čo najväčšom počte krajín), ako aj rastúci tlak globálnych problémov (napr. dôsledky klimatických zmien).

Súčasný kozmopolitizmus čelí niekoľkým smerom kritiky, zameraným na jeho slabiny. Warf (2012) podotýka, že na rozdiel od iných ideológií mu chýba masová spoločenská základňa. Kozmopolitizmus sa považuje za elitistický (týka sa zatiaľ skôr skupiny privilegovaných predstaviteľov biznisu, politiky, umenia a pod.), podceňujúci lokálne a regionálne kontexty (nepovažujú “lokálne” za dôležité, čo je však pri jeho univerzalistickom prístupe otáznne), či nechcene slúžiaci neoliberalizmu (čo mnohí predstavitelia kozmopolitizmu odmietajú, keďže k jeho črtám patrí citlivosť na nerovnosti a nespravodlivosť).

Kozmopolitná perspektíva sa nutne musela pretaviť aj do názorov o *globálnom kozmopolitnom vládnutí* (angl. global cosmopolitan governance), pri ktorom národné hranice "zohrávajú" menšiu úlohu a demokracia sa stáva minimálnym štandardom. Už aj v súčasnosti môžeme pozorovať viac či menej vydarené formy takéhoto procesu. Významne sa zasadzuje o rozvoj uvažovania v tomto smere Habermas (1998). Argumentuje potrebou nadnárodných a globálnych politických inštitúcií s vyššou legitimitou oproti tým, aké poznáme v súčasnosti (napr. OSN). Podľa neho potrebujeme takéto inštitúcie s väčšími právomocami. Nepredpokladá zánik národných štátov či (makro)regionálnych zoskupení, ale skôr ich väčšiu podriadenosť kozmopolitným (globálnym) štruktúram. Uvažuje o existencii "kozmpolitného práva", ktoré by bolo nadradené aj medzinárodnému právu (resp. to by bolo preformulované). Prevažujúcim názorom v súčasnom kozmopolitizme je, že nenavrhuje sformovanie "svetovej vlády" (napr. ako jednej inštitúcie). Predpokladá však oveľa väčšie zapojenie občanov do globálnych politických záležitostí.

V tomto kontexte sa rozvinuli aj názory o *kozmpolitnej demokracii*. Sú reakciou na "absenciu demokracie" nad úrovňou národných štátov. Bežne sa konštatuje pri hodnotení medzinárodných inštitúcií, že trpia *deficitom demokracie* (napr. Moravcsik 2004). Aj dlhé desaťročia existujúce medzinárodné inštitúcie sú medzivládnyimi organizáciami bez prepracovanejších demokratických pravidiel. To sa týka aj vrcholových globálnych inštitúcií ako OSN či Medzinárodný menový fond (IMF), nehovoriac o iných, menej formálnych, no vplyvných zoskupeniach ako napr. G7-G20. Nepodliehajú priamej zodpovednosti občanom (napr. nevolia priamo svojich zástupcov) a preto nemajú takú legitimitu ako orgány v rámci národných štátov. Napriek možnej kritike (napr. spôsob formovania Európskej komisie), najďalej z medzinárodných inštitúcií v tomto smere pokročila práve Európska únia (dokumentujú to napr. voľby do Európskeho parlamentu a posilňovanie jeho pozície).

Demokratizácia globálneho vládnutia je jedným z hlavných cieľov kozmpolitnej demokracie, ale nie jediným (čím sa odlišuje od demokratizácie zameranej len na globálnu úroveň). Termín "kozmpolitná demokracia" práve zdôrazňuje potrebné zmeny nielen na globálnej úrovni, ale aj v lokálnej, národnej či makroregionálnej dimenzii (napr. Archibugi a Held 2011). Presadzuje rozšírenie demokracie mimo tradičnej domény národných štátov. Ako podotýka Archibugi (2004), skutočná "globálna demokracia" nie je dosiahnutá už vtedy, keď sú demokratické režimy rozvinuté v každom štáte. Podobne existencia demokratických štátov nezabezpečí mier na svete (prax potvrdila, že známa téza „*demokracie proti sebe nebojujú*“ je problematická, hoci obľúbená).

Základné črty kozmpolitnej demokracie sa pokúsil výstižne naznačiť Held (napr. 2006). Na globálnej úrovni to znamená napr. reformovanie OSN, vrátane jej významných orgánov ako Bezpečnostnej rady, či prijatie nových základných dokumentov (až novej Charty OSN). Znamenalo by to aj reformu Valného zhromaždenia (napr. tvorbou ďalšej komory), resp. jeho perspektívne pretvorenie až do podoby svetového parlamentu. Nevyhnutným bude otvorenie medzinárodných inštitúcií (napr. IMF, WTO, Svetová banka) väčšiemu dohľadu verejnosti a väčším možnostiam verejnosti určovať ich agendu. Efektívnejšie globálne inštitúcie sú potrebné na riešenie významných problémov ako napr. chudoba a nízka kvalita života veľkej časti svetovej populácie či degradácia životného prostredia. Potrebné by bolo taktiež posilnenie politickej (makro)regionalizácie (v čom Európa napreduje v podobe EÚ) vo svete, vrátane adekvátnych reprezentatívnych (parlamentných) inštitúcií (napr. v Latinskej Amerike, Afrike). Transparentnosť a zodpovednosť by sa mala posilniť aj v oblasti nadnárodných neziskových a mimovládnych organizácií, podobne ako aj v operáciách nadnárodných korporácií (zatiaľ sa čiastočne týka len časti spoločností kótovaných na popredných burzách, resp. spoločensky zodpovedných korporácií). Reformovanie a tvorba hlavných súdnych orgánov

pôsobiacich na globálnej úrovni (so zameraním na ľudské práva, kriminalitu v medzinárodnej dimenzii), ako aj celkovo lepšie prepojenie právnych systémov a súdnych inštitúcií na rôznych úrovniach je rovnako zásadnou potrebou. K závažným témam patrí aj založenie efektívnej medzinárodnej vojenskej sily schopnej zásahov vo svete a udržania globálnej bezpečnosti (ako reakcia na neflexibilitu napr. súčasných mierových operácií OSN). Tento vývoj sa opiera o pokračujúci nárast intenzity globálnych a regionálnych vzťahov a tokov (ktorý nemusí byť permanentný).

Viacerí autori však upozorňujú na *reálne, praktické a potenciálne problémy kozmopolitnej demokracie*, najmä z hľadiska jej dimenzie. Otázne je napr. fungovanie "globálnych" politických strán, demokratické fungovanie reprezentatívnych inštitúcií v takejto mierke, implementácia, či až vynútenie si realizácie rozhodnutí a pod. (napr. Fine a Smith 2003). Časť názorov však vychádza vo svojej kritike z obmedzujúcich predstáv o fungovaní demokracie v rámci štátov, čo nemusí ponúkať vhodné riešenia pre iné úrovne vládnutia, vrátane globálnej (čo je výzvou pre teóriu a skúmanie demokracie). Veľakrát sa prejavujú názory o utopickom charaktere takýchto ambícií, napr. s ohľadom na kľúčové faktory súčasných medzinárodných vzťahov, za ktoré sa označujú - sila a záujmy. Konštatuje sa, že "kozmpolitná realita" ešte nie je dostatočne rozvinutá (napriek procesom globalizácie, univerzalizácii ľudských práv, vývoju medzinárodných inštitúcií a pod.). Obavy sú aj z hegemonického postavenia USA, resp. malej skupiny vplyvných štátov (napr. súčasná Bezpečnostná rada OSN) v mnohých inštitúciách a ich ústretovosti voči procesom demokratizácie v nadnárodnej dimenzii. Archibugi (2004) sa zamýšľa aj nad hrozbou "globálnej technokracie" – prílišnom vplyve odborníkov, bez dostatočnej demokratickej kontroly. Pomerne široká kategória "ťažkostí" sa spája so zvládnutím kultúrnej diverzity (či jej potenciálnou homogenizáciou), definovaním "jadrových" spoločných hodnôt, spoločných zákonov a pravidiel a pod. Časté je pragmatické doporučené namiesto kozmopolitnej demokracie venovať pozornosť skôr posilneniu kapacít národných štátov za účelom zvládnutia globálnych problémov a zdokonalenia už existujúceho medzinárodného systému (napr. Nakano 2006).

Význam kozmopolitizmu spočíva napr. aj v jeho špecificky zameranej metodológii, ktorá vstupuje do spoločenských vied, prekonávajúc tradičnú národnú perspektívu, typickú napr. považovaním štátu a jeho vlád za primárny analytický rámec (napr. Beck a Sznaider 2010). Toto je významným momentom aj pre politickú geografiu, ktorá tiež čiastočne uviazla v "územnej pasci" štáto-centrickeho prístupu a národnej dimenzie (Agnew 1994, Taylor 1994, 1996, 2000 in Warf 2012). Má potenciál prispieť k postupným krokom smerujúcim k vylepšeniu vládnutia na všetkých úrovniach politickej organizácie, pochopeniu špecifik v teritoriálnej dimenzii a ich úspešnejšiemu prepojeniu do lepšie fungujúceho systému vládnutia na svete.

Odporúčaná rozširujúca literatúra:

Appiah, K. A. 2010. *Cosmopolitanism: Ethics in a world of strangers (issues of our time)*. New York: WW Norton & Company.

Habermas, J. 1998. *Inclusion of the other: Studies in political theory*. Cambridge: MIT Press.

Held, D. 2010. *Cosmopolitanism: Ideals and realities*. Cambridge: Polity.

2.2 Multikulturalizmus a interkulturalizmus

Jednou z najzásadnejších ideologických inovácií druhej polovice 20. storočia sa stal multikulturalizmus. Jeho kľúčovou črtou je *rešpektovanie a podpora zachovania kultúrnej a etnickej diverzity*. Na tejto báze sa sformoval právny rámec a rôzne praktické politiky na

podporu a toleranciu kultúrnej diverzity v mnohých krajinách sveta. Silnú pozíciu si vybudoval od 60. a 70. rokov najmä v USA, Kanade, Austrálii, Veľkej Británii, ale i mnohých ďalších krajinách a môže byť preto považovaný za významnú globálnu ideológiu. Býva rozvinutejší najmä v krajinách čeliacich silnej imigrácii, či už minulej, alebo súčasnej, ako i krajinách, hľadajúcich primeraný spôsob spoluzitia s menšinovými pôvodnými obyvateľmi (dôležité napr. v Latinskej Amerike či Austrálii). Ako podotýka Barša (1999), v "imigrantských krajinách" (napr. na severoamerickom kontinente, v Austrálii) je diskusia o tolerancii kultúrnej odlišnosti intenzívnejšia. Posledné dve dekády je multikulturalizmus opätovne veľmi diskutovanou ideológiou. Okrem debát o tom, čo, alebo kto je subjektom multikulturalizmu (jednotlivci, skupiny, "kultúry" atď.), čelí multikulturalizmus aj silným kritickým názorom a opozícii (najmä po roku 2000).

Pojem *multikulturalizmus* je používaný v *niekoľkých významoch* (napr. Kymlicka 1995, Bloemraad a Wright 2014, Colombo 2015), odrážajúcich aj pomerne široké chápanie termínu kultúra. Slovo *kultúra*, obsiahnuté v samotnom názve, má v tomto kontexte častokrát blízko k pojmu *národ* (ktorého jedným z hlavných atribútov je spoločná kultúra). Okrem chápania multikulturalizmu ako *politckej ideológie* či filozofie, býva tak označovaná aj skupina *verejných politík* uznávajúcich kultúrnu diverzitu (napr. etno-rasovú, jazykovú či náboženskú) a uspokojujúcich potreby odlišných kultúrnych skupín. Používa sa aj na vyjadrenie *demografickej reality* (prítomnosť rôznych etnických, rasových, náboženských, jazykových komunít v štáte – multikultúrny štát). V širokej verejnosti je zaužívané chápanie vo význame *uznávania a podpory kultúrnej diverzity v spoločnosti*. Je to teda aj určitá názorová klíma (napr. Modood 2016)

Takmer *všetky súčasné štáty sú v rôznej miere multikultúrne*, keďže v nich žijú menšiny reprezentujúce kultúry odlišných národov (napr. vrátane pôvodných národov). Štáty, i konkrétni obyvatelia riešia otázku - Ako žiť spoločne v takto diverzifikovanej spoločnosti? Kým viaceré štáty sú už svojou historickou genézou multikultúrne (napr. okrem typicky imigračných krajín, poznáme aj viaceré krajiny postupne formované napr. ako federácie s územnými jednotkami reprezentujúcimi rôzne kultúry), iné sa nimi stali vďaka intenzívnym migračným procesom, najmä od obdobia po 2. svetovej vojne (pod vplyvom migrácií pracovnej sily, nútených masových pohybov obyvateľstva). K rastúcej diverzite a zložitosti multikulturalizmu prispievajú aj ďalšie procesy, ako napr. spájanie rodín či nárast počtu zmiešaných manželstiev. Kultúrna diverzita štátov sa považuje aj za jeden z typických prejavov mnohostranných procesov globalizácie.

Medzi *hlavnými argumentmi v prospech multikulturalizmu* (Kymlicka 1995) býva najmä požiadavka na *rovnosť*. Na tomto základe formulované menšinové práva znižujú zraniteľnosť menšiny (menšinovej kultúry) voči väčšine (korigujú napr. sťažený prístup k určitým verejným službám a statkom). Zvyšujú potenciál riešenia aj sociálno-ekonomickej nerovnosti (vrátane preferenčných prístupov). V prípade imigrantských štátov je významný *historický argument* vo vzťahu k pôvodným obyvateľom (napr. ich dlhodobý útlak a marginalizácia, porušovanie mnohých historických dohôd s pôvodným obyvateľstvom, ktoré sa takto korigujú). Tieto dva argumenty majú aj významný aspekt *spravodlivosti*. V liberálnej spoločnosti patrí k imperatívom aj zdôrazňovanie *hodnoty kultúrnej diverzity*. Je bežné konštatovať, že diverzita v spoločnosti zlepšuje kvalitu života, obohacuje občanov novými skúsenosťami a hodnotami, rozširuje kultúrny rozhľad (ide o akýsi "vzdelávací efekt"), rozširuje spotrebné možnosti (nové tovary, artefakty, končiac napr. novými jedlami a pod.). Posledným argumentom je *analógia*, alebo *reciprocita*. Obdobný prístup sa presadil v mnohých štátoch a týka sa mnohých občanov, ktorí v dnešných časoch migrujú a zmenili napr. miesto života (a stanú sa menšinou v inom štáte, kde multikulturalizmus bude slúžiť v ich prospech). Pridať k nim môžeme aj *ekonomický a rozvojový argument*. Imigrácia posilňuje pracovný trh, zlepšuje ponuku pracovnej sily v mnohých jeho segmentoch. Existencia tzv. demografického multikulturalizmu (tzn. v

štáte žijú rôzne kultúrne odlišné komunity, napr. Gregory et al 2011) však neznamená automatické zavedenie inštitucionálneho a právneho uznania tejto diverzity, nehovoriac o akceptácii ideológie a aplikácii politík typických pre multikulturalizmus.

Rozmach multikulturalizmu súvisí aj so zlyhaním iných prístupov k rastúcej etnokultúrnej diverzite, najmä kritikou asimilácie (ktorá sa často považuje za kontrastný prístup oproti multikulturalizmu). Je oveľa tolerantnejším prístupom k menšinám. Nemôžeme zabudnúť, že je tiež odozvou na dlhodobu rastúci význam agendy ľudských a menšinových práv vo svete. Ivison (2010) identifikuje tri široko ponímané "logiky" multikulturalizmu. Prvým prípadom je *protektívny*, alebo *komunitárny* multikulturalizmus. Ten do centra snáh stavia úlohu zachovať kultúrnu integritu a autentickosť spôsobu života etnokultúrnych skupín. Ďalšou "logikou" je *liberálny multikulturalizmus* ako prístup na zmierenie a zachovanie diverzity na základe toho, že podporuje liberálne hodnoty ako rovnosť, autonómiu, toleranciu a rovnaký rešpekt. Tretia logika býva označovaná ako *imperiálna*. Reflektuje limity multikultúrnej tolerancie a adaptácie. Týka sa to najmä predpokladu, že menšiny a ich práva neohrozia základy štátu a budú sa "pohybovať" v medziach prijateľného právneho rámca štátu. Ako podotýka Walzer (2002), multikulturalizmus so svojimi konfliktami sa má odohrávať v demokratickej aréne a vyžaduje od svojich protagonistov široký rozsah typicky demokratických zručností a výkonov. Zdôrazňuje aj dôležitosť tolerancie, ako medzi skupinami, tak aj v ich vnútri.

Multikulturalizmus významne *interaguje s inými ideológiami*, ako sú napr. liberalizmus, ale i konzervativizmus. Veľmi silný je prienik najmä s liberalizmom. Často sa uvažuje o hlavnom prúde multikulturalizmu ako o *liberálnom multikulturalizme*. Spája sa so štátom, ktorý je neutrálny a dovoľuje rôzne "diverzity" (napr. náboženskú, etnickú, jazykovú). S liberalizmom spájané slobody, rovnosť, rešpekt pred súkromím, a pod. dovoľujú žiť občanom ich "rôzne" životy a užívať rôzne alternatívy života. K hlavným predstaviteľom liberálneho multikulturalizmu patrí napr. W. Kymlicka (napr. „*Multicultural Citizenship*“, 1995). Poukázal na potrebu a legitimitu doplnenia tradičných ľudských práv aj o práva menšín. Podľa neho liberálna teória menšinových práv musí vysvetliť, ako menšinové práva koexistujú s ľudskými právami a ako sú menšinové práva ohraničené princípmi individuálnej slobody, demokracie a sociálnej spravodlivosti. Rozlíšil niekoľko skupín práv, ktoré menšiny môžu požadovať – *práva samosprávy* (delegovanie práv menšinám na spravovanie vybraných záležitostí), *polyetnické práva* (finančná podpora a právna ochrana určitých aktivít, inštitúcií, obradov a pod.) a *práva zastúpenia* (napr. garantované miesta v určitých orgánoch, povedzme na centrálnej úrovni). Niekedy bývajú označované aj ako kolektívne práva, ktoré sú často považované za konfliktné voči individuálnym právam (čo však pri prepracovanejšom pohľade nemusí byť pravda). Preto mnohé štáty akceptovali prístup, že kultúrne rozdiely môžu byť zmiernené prijatím špecifických právnych garancií, nad rámec bežných občianskych práv. Kymlicka (1995) reagoval aj na situáciu, keď menšiny vyžadujú rôzne práva voči svojim vlastným členom. *Liberálna teória menšinových práv podľa neho nemôže akceptovať interné reštrikcie určitej menšinovej komunity v mene skupinovej solidarity, náboženskej ortodoxie či kultúrnej "čistoty"*. Takéto skupiny, ktoré porušujú základné slobody svojich členov, brániace im užívať ich osobnú autonómiu, nie sú kompatibilné s hodnotami multikulturalizmu (ich podporou a ochranou). V menšinových komunitách/skupinách musí existovať *právo "exitu"* (slobodného odchodu zo svojej komunity, vymanenie sa z danej kultúry a pod., ak si to konkrétni členovia želajú). Konzervativizmus má aj výhrady voči oslabovaniu "vlastnej (lokálnej) kultúry" daného štátu multikulturalizmom, podpore neliberálnych a nedemokratických menšín, a volá po dostatočných garanciách pre majoritnú kultúru a identitu (napr. Colombo 2015).

V rámci multikulturalizmu sa rozvinul *systém právnych garancií* v určitých oblastiach (napr. samosprávy, používania jazyka), ako aj najrôznejšie *politiky podpory*. Tak ako

neexistuje jednotné chápanie multikulturalizmu, aj rozsah a zameranie jednotlivých politík uvádzajúcich tento koncept do praxe je veľmi rôzny. Je to skôr zhhluk veľmi diverzifikovaných a niekedy až protikladných politík sústredených okolo otázok uznania, zastúpenia a inklúzie (napr. Nagel a Hopkins 2010). V mnohých štátoch, či ich parciálnych jednotkách (regiónoch, obciach), sa aplikujú rôzne podoby politík, ktoré môžeme považovať vo svojej podstate za multikultúrne. Bežné oblasti podpory adresujú základné potreby samosprávy, existencie združení a udržiavania vlastnej kultúry. V oblasti samosprávy nachádzame rôzne formy samospráv menšinových komunít, vrátane priestorových či parciálnych autonómií (napr. Buček 2001). S tým súvisí aj podpora z verejných zdrojov pre združenia reprezentujúce menšiny, ich médiá (tlač, rozhlasové vysielanie a pod.), festivaly, knižnú produkciu, múzeá a pod. Jednou z najzásadnejších podpôr býva podpora školstva. Významnou oblasťou je podpora v sociálnej a ekonomickej oblasti (od finančnej podpory po podporu zamestnanosti, bývania, územného plánovania a rozvoja). Veľmi špecifické oblasti a podoby máva *podpora pôvodného obyvateľstva* (napr. Howitt a Jackson 1998, Peters 2001). Sústreďuje sa na navrátenie časti historického územia či finančné kompenzácie za dlhoročnú marginalizáciu (ale týkajú sa ich aj ostatné štandardné politiky podpory, napr. v Kanade, Austrálii, Novom Zélande). V prípade viacerých krajín môžeme sledovať rozsiahle programy zamerané na adaptáciu a integráciu imigrantov. Nie všetky záujmy všetkých kultúrne odlišných komunít však môžu byť plne uspokojené (stačí si predstaviť, ak by sme mali plne zohľadniť napr. viaceré náboženstvá v systéme štátnych sviatkov a prázdnin). Zložitejšou býva aj situácia s akceptovaním určitých kultúrno-náboženských špecifik (napr. u moslimov, sikhov), v pracovnom a spoločensko-politickom živote (napr. Peach a Gayle 2003, Joppke 2007, Dwyer 2008). Zásadnejšie odlišnosti bývajú v krajinách „západného“ sveta zvyčajne zakázané (napr. zákaz polygamie, diskriminácia žien, dohodnuté sobáše).

Kritika multikulturalizmu má rôzne podoby. Je to predovšetkým ideológia náročná a nákladná na úspešné uvedenie do praxe. Napriek tomu sa tak stalo v globálnom meradle, avšak s rôznymi podobami a priestorovým kontextom, na ktorom významne záleží (napr. pomer rôznych komunít v štáte, situácia menšín). Aplikácia multikulturalizmu (v rôznych podobách a rozsahu) mení základné idey budovania štátov a národnej identity. Komplikovaná realita posledných rokov vyčíta multikulturalizmu, že neprispieva napr. k súdržnosti spoločnosti (spolu s inými politikami založenými na identite), podporuje rôzne podoby separácie a separatizmu (či už viac alebo menej zámerne), prináša nevhodný hodnotový relativizmus, nárast extrémizmu a pod. Najmä „mediálne skratky“ a populistickí lídri obviňujú multikulturalizmus za rôzne nedokonalosti súčasnosti ako je kriminalita či „domáci“ terorizmus (pôvodcami ktorého bývajú aj reprezentanti menšinových kultúr žijúci v danej krajine). Viaceré kritické hodnotenia však nie sú dostatočne podložené a vychádzajú zo zjednodušovania reality (napr. Ivison 2010, Pakulski 2014). Prípady vážnej nestability v rôznych krajinách nie sú spôsobené multikulturalizmom. Ak sa aj problémy objavili, opak môže byť pravdou - že sú dôsledkom nedostatočne inkluzívnych politík, resp. nezvládnutia takýchto politík. Súčasná kritika je navyše podnietená najmä nárastom terorizmu, sociálnych nepokojov v mestách, migračnou krízou a tlakom náboženských extrémistov vo svete (ktorí nie sú primárne výstupom „západných“ multikultúrnych politík, hoci tie extrémizmus nechtiac umožňujú). Skôr je to dôsledok toho, že extrémistické názory, prejavy a praktiky mali byť znemožnené. *Multikulturalizmus a na ňom postavené praktické politiky nemajú poskytovať „zastrešenie“ pre politiky a prax nesúce znaky neslobody, nedemokratickosti, netolerancie, agresivity* a pod. Liberálne spoločnosti sa nemôžu vyhnúť zváženiu vhodného rámca pre rôzne náboženské a kultúrne praktiky, zvykové právo a pod. Určité tradície a zvyky iných kultúr predsa nie sú akceptované už teraz. Napriek kritike, najlepším príkladom pretrvávajúcej váhy multikulturalizmu je skutočnosť, že podstatné časti multikultúrnych práv a politík pretrvávajú už desaťročia

v praxi, sú akceptované, hoci podliehajú modifikáciám. Sú významnou súčasťou moderných mnohonárodných, mnohojazykových, mnohonáboženských demokracií (napr. Kanada, Austrália, Holandsko). Multikulturalizmus sa dnes spája predovšetkým s predstavou pluralistickej spoločnosti.

Vďaka rastúcej kritike a hľadaniu vhodných alternatív sa sformovali názory a rozvinula diskusia o *interkulturalizme*. Kým časťou odborníkov je považovaný za odlišný prístup, iní o ňom uvažujú len ako o variante multikulturalizmu, alebo ich považujú za vzájomne komplementárne (pozri napr. Levrau a Loobuyck 2013, Antonsich 2016, Modood 2016). K najvýznamnejším zástancam interkulturalizmu v súčasnosti patrí Cantle (2016). Podľa neho ide o zásadne nový koncept, ktorý treba ďalej rozpracovať, pretože odráža nové dimenzie diverzity v spoločnosti. *Politiky založené na multikulturalizme vníma ako prekonané, hoci ich považuje za vhodné v danom čase a rešpektuje, čo sa vďaka nim dosiahlo* (napr. v oblasti práv, antidiskriminačných opatrení, rovnosti, trhu práce, bývania a pod.). Umožnili tiež vyhnúť sa asimilácii. Multikulturalizmus podľa neho zotrval na statických východiskách, nereagoval na zásadne zmeny spoločnosti (napr. internet, sociálne médiá, nové vnímanie hraníc). Jednotlivé skupiny príliš "homogenizoval" do skupinovej identity, čo nezodpovedá realite (čo neplatí napr. ani pre Židov, moslimov atď.). Multikulturalizmus nereagoval na komplikovanejšiu realitu rastúcej diverzity v spoločnosti, posilňovania aj iných identít (napr. rodovej). Ľudia sa stávajú nositeľmi viacerých identít, prestávajú byť monokultúrni. Ich život je v rôznej miere poznačený mnohými kultúrami, interkultúrnymi kompromismi a adaptáciami (málokto žije život plne v duchu jedinej kultúry). Multikulturalizmus viedol k oddeľovaniu, segregácii, pretrvávaniu predsudkov a stereotypov, k absencii kontaktov a komunikácie medzi kultúrami a ich členmi (tzv. "paralelné životy", bez kontaktu s inými komunitami, napr. Philips 2006), absencii zdieľaných priestorov. *Interkulturalizmus sa sústreďuje práve na spoločenský kontakt, spoluprácu a súdržnosť* (deti sú v spoločných školách, sú susedmi, majú ďalšie spoločné aktivity či inštitúcie, zdieľajú spoločné verejné priestory). *Zdôrazňuje sa potreba reciprocity, uznania a interakcie, čo môže viesť až k vzniku novej kultúry či identity. Interkulturalizmus sa nesústreďuje tak výrazne na úroveň štátu, ako skôr na samotných občanov, ich komunity, lokálnu úroveň*. Nepočíta s vynucovaním, ale skôr s dobrovoľnosťou, záujmom, vlastnou túžbou ľudí (štát, verejné inštitúcie len vytvárajú vhodný rámec, priestor). Opiera sa o spoločné ciele, ktoré ľudia majú. Má bližšie skôr k sociálnej psychológii ako k politickej filozofii či teóriám spravodlivosti (napr. Levrau a Loobuyck 2013, Cantle 2014).

Geografia vo svojej podstate skúma priestorovú diferenciáciu, odlišnosti, i spoločné črty, komplexnosť vzťahov v priestore, preto má dlhodobu úzke prepojenie na multikulturalizmus a skúmanie jeho samotných východísk – špecifickej priestorovosti, mapovanie a popísanie kultúrnej diverzity, jej vzniku, dopadov (napr. Mikesell a Murphy 1991, Rogers 1998, Ragazzi 2014). Veľmi dôležitú úlohu má napr. skúmanie migrácie a jej rôznych podmienok, vrátane politických faktorov (napr. Leitner 1997). Významné je poznanie samotných populačných štruktúr, dynamiky demografického vývoja jednotlivých kultúr, ich znakov, vnútornej súdržnosti (napr. Bookman 1997). Do intenzívneho prieniku s multikulturalizmom vstupujú viaceré ďalšie dielčie časti geografie ako napr. urbánna geografia (napr. skúmaním procesov separácie a segregácie, napr. Musterd 2005, Johnston, Poulsen a Forrest 2007), sociálna a kultúrna geografia (napr. skúmaním rôznych noriem, zvykov, ale i diskriminácie či náboženskej symboliky, praxe a lokalizácie objektov rôznych náboženstiev, napr. Peach 2002) či ekonomická geografia (vplyv kultúrnych odlišností na pracovný trh, pozícia podnikateľov menšinového pôvodu, napr. Wang 2010) a pod.

Z dôvodu rozšírenosti multikulturalizmu po celom svete (aj keď z rôznych dôvodov, v odlišnom rozsahu, s rôznymi prioritami) sa veľmi aktívne venuje viacerým jeho aspektom

aj politická geografia. Má pomerne dlhé tradície skúmania, napr. konfliktov a spolužitia rôznych etno-kultúrnych skupín (napr. Amin 2003), spoločensko-politickej akceptácie menšín, vzťahov menšina – väčšina v rôznych podobách, kombináciách a priestorových mierkach (lokálnej, regionálnej, národnej, nadnárodnej), priestorovej organizácie takýchto štátov a pod. Politická geografia skúma rôzne aspekty “dostupnosti“ a uplatňovania základných práv menšín. Veľmi závažnou otázkou je skúmanie odlišného statusu rôznych skupín obyvateľstva v tej ktorej krajine, s vážnou otázkou v podmienkach občianstva. Práve *otázky občianstva* v rôznych súvislostiach sa stali značne frekventovanou témou v politickej geografii (napr. Painter 2002, Purcell 2003, Bauder 2014). Mnohé krajiny majú rozvinutý zložitý a diferencovaný komplex otázok súvisiaci s prideľovaním občianstva (či iných podobných otázok napr. vo vzťahu k azylovým procedúram). S tým potom často súvisí aj prístup k rôznym verejným statkom a službám. Špecifickým produktom súčasnosti je *flexibilné občianstvo* (napr. Studemeyer 2015). Z rôznych dôvodov (napr. historické politicko-geografické zmeny, sťahovanie, manželstvá a adopcie, ale občianstvo sa dá i “kúpiť“) majú niektorí ľudia viacero občianstiev (obrazne povedané “majú viac pasov“). Toto môžu využívať podľa svojich potrieb (napr. majú prístup na viacero pracovných trhov, zjednodušené registrovanie vlastníctva, prístup k sociálnym benefitom, vzdelaniu a pod.) a situačnej výhodnosti (napr. na letiskách pri pasovej kontrole). Môžu si tým významne redukovať neistotu a riziká, ktorým v živote môžu čeliť. Mení sa tým podstata občianstva a aj priestorové súvislosti, mobilita, percepčia priestoru i štátu a jeho zvrchovanosti. Jedným z variantov je aj “európske občianstvo“, ktoré otvorilo nové možnosti obyvateľom členských krajín Európskej únie.

Príkladom politicko-geografického výskumu v kontexte multikulturalizmu môže byť aj *volebná geografia a otázky reprezentácie* rôznych takto chápaných skupín vo volených orgánoch, ich politická organizácia a mobilizácia. Existencia etnických či náboženských strán (hoci to nemusí byť ich jediná profilácia) významne vstupuje do politického života krajín. S tým súvisí aj otázka fungovania vlastnej samosprávy takýchto skupín, prístupu k moci (možnosti participácie na verejnom živote), miery autonómie (aj v priestorovom ponímaní) pre rôzne menšinové komunity. Ďalší rozmer, ktorému sa politická geografia v kontexte multikulturalizmu venuje, sú samotné *konkrétne verejné politiky, explicitne multikultúrne zamerané verejné politiky a verejná správa v takýchto územiach*. Geografia skúma ich východiská, procesy, financovanie, celkovú akceptáciu. Veľkú pozornosť si tento problém získal v “urbánnom kontexte“, v ktorom sa musia riešiť konkrétne aplikácie a problémy takýchto politík v spravovaní miest (napr. Uitermark, Rossi a Van Houtum 2005, Syrett a Sepulveda 2012). Pozorne sa sledujú najmä otázky aplikácie rôznych multikultúrnych politík, s tým súvisiace konflikty a ich zmiernenie, končiac otázkami ich efektov, ale i súvisiacich “technických problémov“, ako napr. otázky štatistickej praxe evidovania menšín, atď. (napr. Bollens 1999, v slovenskom kontexte napr. Bakker 1997, Buček 2001, Majo 2014). Vyššie spomenuté témy sa výrazne prelínajú s problematikou *vládnutia* (angl. governance) v rôznych dimenziách takýchto multikultúrnych priestorov. Do centra pozornosti sa dostávajú diskusie o zameraní, vhodnosti a dôsledkoch verejných politík (imigračných, integračných) napr. na pôvodných obyvateľov či na imigrantov druhej a tretej generácie (napr. Algan et al. 2010). Rastúcemu záujmu sa teší aj potreba skúmania vzťahov rôznych úrovní politickej organizácie (EÚ, štáty, obce) k citlivým témam ako sú napr. imigračné a integračné politiky.

Multikulturalizmus silne ovplyvnil aj spôsob a zameranie *výuky na školách, vrátane výučby geografie*. Školský systém významne formuje postoje k iným kultúram, imigrantom či pôvodným obyvateľom. Školy by mali uznávať pluralitu kultúr a učiť o odlišných skupinách (Walzer 2002). Práve geografia je veľmi vhodná na to, aby sa študenti oboznámili s inými kultúrami, ich špecifikami, napr. spôsobom života, bývaním, jazykmi, ktoré používajú a pod. (napr. Lee 1997, Tener 1999). Veľmi často sa poukazuje na

potenciál (a v mnohých krajinách aj reálny význam) geografie vo výučbe na občianstvo zameraných tém a predmetov (angl. citizenship education, napr. Lambert a Machon 2004, Pykett 2009) známých v našom ponímaní ako občianska náuka, resp. vlastiveda.

Odporúčaná rozširujúca literatúra:

Barša, P. 1999. *Politická teorie multikulturalismu*. Brno: CDK.

Iverson, D. ed. 2010. *The Ashgate Research Companion to Multiculturalism*. Farnham: Ashgate.

Kymlicka, W. 1995. *Multicultural citizenship: A liberal theory of minority rights*. Oxford: Clarendon Press.

2.3 Fašizmus

Napriek občasným polemikám, fašizmus býva posledné dekády štandardne zaraďovaný medzi významné politické ideológie (napr. Griffin 2012). V duchu tradičných schém je možné ho priradiť do *kontextu extrémnej pravice*. K jeho podstate patrí odmietanie liberálnych hodnôt a demokracie. Demokraciu skôr zneužíva (napr. na prevzatie moci), nenapĺňa jej princípy, nerešpektuje a náležite nevyužíva jej kľúčové inštitúcie. Politický pluralizmus je v rámci fašistického režimu znefunkčnený. Politickí oponenti režimu sú neakceptovaní (napr. vylúčení, perzekvovaní, až odstránení). Okrem racionalistických (“osvieteneckých”) a modernistických črt, nachádzame v jeho praxi aj konzervatívne, až romantizujúce prvky, slúžiace najmä na nacionalistickú mobilizáciu obyvateľov (národné mýty, symboly). Okrem snáh o pochopenie podstaty tradičného fašizmu je v súčasnosti venovaná veľká pozornosť odborníkovo jeho súčasným podobám a transformáciám. Nemôžeme zotrvať v podobe zjednodušeného obrazu, že fašizmus je vo všeobecnosti extrémne nehumánna podoba diktatúry kulminujúca v prvej polovici minulého storočia.

2.3.1 Formovanie fašistickej ideológie a jej hlavné črty

Bližšie predstavenie fašizmu ako ideológie, politického hnutia alebo režimu, je náročnejšou úlohou (napr. Paxton 1998). Potvrďuje sa to, ak sa okrem tradičných príkladov (čo sú najmä Taliansko a Nemecko obdobia po 1. svetovej vojne, až do konca 2. svetovej vojny) máme rozhodnúť, či k nemu môžeme zaradiť napr. niekdajšie režimy Saddáma Hussajna v Iraku (v 80. a 90. rokoch 20. storočia), Juana Peróna v Argentíne (1945-1955), Augusta Pinocheta v Chile (1973-1990) a pod. Aj tieto “novšie režimy” majú viaceré znaky typické pre fašizmus. Fašizmus sa prelína v mnohých črtách s totalitarizmom (napr. Sovietsky zväz za éry Stalina). Jednotlivé prípady sú napriek spoločným črtám súčasne aj značne odlišné v ďalších charakteristikách. Aj v posledných rokoch môžeme v odbornej komunite registrovať veľkú pozornosť venovanú fašizmu, neofašizmu či väzbám na krajne pravicové strany v rôznych krajinách (napr. Griffin 2002, Laqueur 2007).

O príčinách *zrodzenia fašizmu* prebiehajú nepretržité a pomerne rozsiahle diskusie. Fašizmus je prevažne vnímaný ako politické hnutie, ktoré sa rozvinulo v Európe a čiastočne v Latinskej Amerike medzi dvoma svetovými vojnami. Samotný termín pochádza z Talianska, kde bol prvýkrát použitý B. Mussolinim v r. 1919. Práve v Taliansku sa aj najskôr vyvinuli najtypickejšie črty fašizmu, následne preberané a modifikované jeho zástancami v iných krajinách (Nemecko, Španielsko, Belgicko, Francúzsko atď.). Existuje pomerne široký *konsenzus o zásadnom vplyve 1. svetovej vojny a sociálnej a ekonomickej situácie po nej v Európe na vznik fašizmu, jeho organizácií, politické strany, či vynorenie sa ich lídrov* (napr. Payne 1995, Finchelstein 2008, Dormagen 2011). Významný vplyv

v spoločnostiach po 1. svetovej vojne mala masa demobilizovaných vojakov, s tým súvisiaca silná identifikácia s vojenskou kultúrou, či strata averzie voči násiliu a smrti spôsobená "otupením" počas vojny (utrpením a obrovskými stratami na životoch, či už na frontoch alebo mimo nich). Ani sociálno-ekonomická situácia nebola v mnohých krajinách priaznivá, nielen bezprostredne po vojne, ale aj dlhé roky neskôr. Prejavovala sa nedostatkom tovarov, zásadnými ekonomickými turbulenciami (napr. menovými), ústiacimi do mnohých štrajkov, či nepokojov na vidieku. Štátna moc bola často slabá, nedostatočne organizovaná, politické prostredie bolo hlboko rozdelené, vlády boli nestabilné (napr. Paxton 1998). 1. svetová vojna súčasne zásadne poznamenala niekoľko tradičných európskych impérií (Rakúsko-Uhorsko, Nemecko, Rusko, Turecko), resp. ich nástupnícke štáty, ktoré boli na strane porazených (a postihnuté napr. územnými stratami, reparáciami či stratou medzinárodnej pozície). Ich nenaplnené ambície a poníženie boli silnou bázou pre *revizionizmus* - hľadanie novej šance na mobilizáciu pre korekciu vývoja (napr. Merkl 2011). Fašizmus bol aj reakciou na rastúcu pozíciu komunistických a socialistických strán v spoločnosti (ovplyvnené aj prevzatím moci bolševikmi v Rusku) a s tým spojenými obavami (napr. Finchelstein 2008).

Bližšie pochopenie podstaty fašizmu si vyžaduje venovať pozornosť významným črtám fašistických režimov. *Ideologicky* sa fašizmus formoval najmä na ultra pravicových, ale čiastočne i ultra ľavicových princípoch. Jeho vlastná ideologická teoretická báza je menej čitateľná (na rozdiel napr. od vplyvu Marxa na socializmus a komunizmus), menej stabilná, praxou sa menila (iná bola v čase zrodu, iná v časoch vrcholiacich fašistických režimov). Gentile (2004) uvažuje, že fašizmus je anti-ideologický a pragmatický. Nie je tak intelektuálne prepracovaný a "silný" ako iné "izmy" (napr. Eatwell 1996). Fašizmus nemá žiaden "Manifest..." (ako Marxov Manifest komunistickej strany), ani nemá svojho typického mysliteľa, je viac o politickej praxi (Paxton 1998). Nepriateľský je postoj fašizmu ako k liberalizmu, tak aj k marxizmu. Často sa snažil prezentovať ako ideológia "tretej cesty", či "tretej sily". Chcel sa odlíšiť od kapitalizmu, i komunizmu. Mal ambíciu vytvoriť alternatívu k liberálnemu hlavnému prúdu myslenia, ako aj dostatočne "revolučnú" alternatívu ku komunizmu (napr. Roberts 2010). Kapitál a pracovná sila mali kooperovať v prospech národa.

Za jeden zo základných pilierov fašizmu býva považovaný *nacionalizmus*. Nadväzovalo naň volanie po homogénnej národnej komunite, sprevádzané *rasizmom a antisemitizmom*, ako štandardných súčastí fašistickej ideológie. Spájala sa s ním nadradenosť jednej skupiny ľudí nad inými, napr. nad menšinami (rôzne definovanými). Zásadnou črtou bola predstava, že nie triedna príslušnosť, spoločenská vrstva, ale národná príslušnosť je najdôležitejšia. Fašizmus sa výraznejšie neviaže na konkrétnu spoločenskú vrstvu. Jeho stúpenci chcu národ oslobodiť od tých, ktorých považujú z hľadiska národa za cudzích (napr. Židov, moslimov, imigrantov a pod.) a ktorí mu vraj škodia.

Fašizmus sa spája so špecifickým politickým prostredím. Za zložitých podmienok po 1. svetovej vojne nastali vo viacerých krajinách silné spoločensko-politické turbulencie. Vzniká široké spektrum nových organizácií a politických strán, z ktorých niektoré sa formujú na *vojenských princípoch* - s rovnošatami (či minimálne vybranými časťami uniforiem, najčastejšie "košeľe" - čierne, zelené), vojenskou organizáciou a disciplínou (napr. pravidelné cvičenia v brannej zdatnosti, streľbe), symbolmi (napr. zástavy). Násilie bolo bežnou cestou presadzovania sa aj v politickom boji. Vyskytovali sa násilné ataky (vykonávané násilníkmi, až polovojenskými skupinami patriacimi k politickým stranám) na iné skupiny a organizácie (ich udalosti, mítingy, sídla, členov a predstaviteľov). Široko chápaná *militantnosť* a *militarizmus* sú považované za jeden zo základných znakov fašizmu.

Principiálnu úlohu vo fašistických režimoch mala *masová politická strana a na ňu napojené organizácie*. Bola jadrom spoločnosti (napr. Dormagen 2011). Hoci sa fašistické strany dostávali k moci aj s pomocou koalícií a spočiatku rešpektovali ústavný poriadok, po

viac či menej demokratickom prevzatí vlády si moc v štáte monopolizovali vo svoj prospech. Fašisti si *podriadili aj občiansku spoločnosť* pomocou dominancie svojich organizácií a obmedzením zostávajúcich “ostrovov“ nekonformity a odporu (iné organizácie občianskej spoločnosti). Fašistické organizácie sa objavili vo všetkých častiach spoločenského života (športe, kultúre, umení a pod.) a po celom území štátu. Slúžili na kontrolu a ovládanie spoločnosti, dohliadali na ňu. Eatwell (1996) uvažuje o tzv. *holistickom fašizme*, v ktorom je celok viac ako časť, čo sa prejavuje v tom, že kolektívne videnie a záujmy dominujú nad individuálnymi právami a záujmami. Vo fašistických režimoch a ich vedúcich politických stranách môžeme pozorovať tradične *silnú pozíciu vodcu (duce, führer)* – všemocného a neomylného lídra. Ten ovládal svoju stranu a neskôr celú spoločnosť. Býval najtypickejším symbolom režimu (napr. Mussolini, Hitler, Franco).

Dlho bol fašizmus považovaný za jednoznačne spiatocnícky a anti-moderný. Posledné desaťročia skúmania a diskusií však tento zjednodušený pohľad menia. Poukazuje sa na to, že v určitých oblastiach bol fašizmus v danom čase revolučný, hoci svojim spôsobom (napr. Finchelstein 2008, Roberts 2009). Môžeme uvažovať napr. o určitom *politickom modernizme, ktorý fašizmus predstavoval v období po 1. svetovej vojne* (Griffin 2012). Ponúkal zmenu až revolučného charakteru, ktorú mnohí obyvatelia unavení vojnou a ťažkou povojnovou situáciou vítali. Identifikoval problémy a ponúkal jednoduché riešenia. Pôvodný nádejný politický “modernizmus“ nakoniec zdegeneroval do prevažujúcej dekadentnej podoby fašistického režimu. Fašisti však dokázali získať podporu stredných vrstiev, i časti ekonomických elít hľadajúcich konečne stabilitu a poriadok, primerane organizovanú spoločnosť. Veľmi aktívne sa fašisti zameriavali na mladých ľudí (ako uvádza Merkl 2011, v r. 1923 takmer polovica bavorských nacistov mala menej ako 24 rokov). Snažili sa im ponúknuť nové možnosti a perspektívu, sľubovali šancu na zmenu, chceli prebudiť entuziazmus mladej generácie, ale aj využiť ju napr. v rámci para-vojenských útvarov svojich politických strán. K črtám fašizmu patrilo aj nadšenie pre *technický modernizmus* (ale najmä v záujme posilnenia technickej a vojenskej moci). Paradoxne, snaha fašizmu prekonať úskalia a zlyhania dobového vývoja, ktoré sa podľa nich v spoločnosti (kultúre, umení) vyskytovali, znamenala aj útoky na mnohé formy medzivojnového avantgardného umenia (vrátane jeho ničenia).

V organizácii ekonomiky medzivojnových fašistických režimov sa presadzoval princíp *korporativizmu* (napr. Gentile 2004). Zástupcovia pracujúcich a kapitálu boli organizovaní podľa sektorov ekonomiky a mali sledovať aj verejný záujem. Ten eliminoval slobodu odborov, dával väčšie možnosti zásahom štátu do ekonomiky, preferoval technokratické a solidárne riešenia vyhovujúce všetkým aktérom pôsobiacim v ekonomike, pri zachovaní súkromného vlastníctva. Stratégie a politiky podnikateľského sektoru museli byť v súlade so záujmami štátu (napr. Ciquini 2007). Tento prístup mal integrovať vhodné princípy z liberálnej, i socialistickej predstavy o ekonomike. V praxi však tento model narážal na ťažkosti, implementoval sa pomaly (aj vďaka nejasnostiam o jeho podstate), reálne išlo skôr o konzultatívne, koordinačné ako výkonné zložky v ekonomike (napr. v Taliansku). Podniky si zachovali značné prvky autonómie v rozhodovaní, rešpektovali a prispôbovali sa však politickým záujmom (ktoré im často vyhovovali, napr. v rozširovaní výroby). Jedným z typických vzťahov štátu a ekonomiky boli veľké štátne objednávky, ktoré významné spoločnosti dostávali (najmä armádneho charakteru, ale napr. i v infraštruktúre), či regulácia cien (napr. Buchheim a Scherner 2006).

Pre časť fašistických režimov prvej polovice 20. storočia bol typický aj *imperializmus so snahou o nový svetový poriadok*, vrátane mobilizácie štátu na jeho vojenské presadzovanie (najmä Nemecko a Taliansko). Po konsolidácii moci a pri absencii schopnosti medzinárodného spoločenstva reagovať na ich ambície, fašistické režimy začali uskutočňovať expanzionistické ambície a vojenské intervencie. Kým v prípade Talianska

išlo skôr o tradičnejšie posilnenie, resp. znovuvybudovanie koloniálneho panstva (napr. invázia v Etiópii), Nemecko malo oveľa väčšie očakávania, zamerané na podstatnú zmenu politickej organizácie sveta, s ambíciami takmer po celom svete.

2.3.2 Fašizmus a nacizmus

Hlavné črty "klasického" fašizmu sa napĺňali najmä na príklade Nemecka a Talianska. V prípade Nemecka to však ešte bolo znásobené do *podoby nacizmu, alebo národného socializmu*. V jeho prípade došlo k maximalizácii ambícií a praxe východísk fašizmu. Kým napr. rasa hrala v prípade fašistického režimu v Taliansku medzi vojnami druhoradú úlohu, v prípade Nemecka sa dostala do absolútneho centra záujmu (Kershaw 2004). Odlišuje sa aj inými charakteristikami. V prípade nacistického Nemecka sa upozorňuje na "kumulatívnu radikalizáciu" (Mommsen in Kershaw 2004). Kým napr. v Taliansku a Španielsku revolučné nadšenie po prevzatí moci fašistami čiastočne "poľavilo", nemecký nacizmus svoje ciele čoraz dôraznejšie a efektívnejšie presadzoval. Či už to bolo odstránenie politických oponentov, presadenie etnických čistiek a genocídy, alebo útoky na susedov a nakoniec na komunistický Sovietsky zväz. V nacistickom Nemecku sa výraznejšie presadil aj vodcovský princíp v podobe diktátora A. Hitlera (až do podoby jeho kultu) a citeľnejšia bola aj vedúca masová politická strana (NSDAP - Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei). Nemecko asi najťažšie spomedzi všetkých porazených mocností znášalo potupu z porážky v 1. svetovej vojne (vrátane jeho vojenských a ekonomických elít) a jej dôsledky. Obyvatelia boli veľmi vnímaví víziám "národnej spásy", či "národného znovuzrodenia". Ochota uplatňovať extrémne násilné postupy na dosiahnutie politických cieľov (vrátane genocídy) sa tu tiež veľmi silne vyvinula (vrátane masívneho pôsobenia propagandy). Ambície nacistického režimu Nemecko presahovali, keďže mnohé ciele sa týkali napr. celej Európy (antisemitizmus a antikomunizmus). Silná hrozba nacizmu tkvela aj v skutočnosti, že sa mohol postupom času oprieť o dobre organizovaný štát, vyspelú verejnú správu, ekonomiku s potenciálom rastu a schopnosť vojenskej modernizácie.

Jadrom nastickej ideológie bol predovšetkým *extrémny nacionalizmus, kombinovaný s rasizmom* a rasovým vysvetľovaním histórie a spoločenského vývoja (v podobe antisemitizmu, antislavizmu, nadradenosti árijskej rasy, ústiace až do holokaustu a genocídy iných národov). Nacizmus bol silnou antitézou dovtedajších princípov vládnutia a ideológií. Razantne odmietal komunizmus i liberalizmus. Neznášal sa ani s anarchizmom a súčasne bol výrazne antidemokratický (bez parlamentarizmu, politického pluralizmu, slobodných volieb, slobodných médií a pod.). Opieral sa o rétoriku sociálneho darwinizmu, požadoval nadobudnutie dostatočného životného priestoru pre Nemcov (nem. *lebensraum*). Nemal zábrany v oblasti použitia násilia, agresie a brutality pri presadzovaní svojich cieľov a voči svojim domnelým nepriateľom. Ako však upozornil Fichtelstein (2008), nacizmus nie je nejakým ideálnym typom fašizmu, ale jeho najradikálnejšou možnosťou.

Jednou z vážnych otázok v kontexte fašizmu a nacizmu je aj ich prepojenie na geografiu a predovšetkým politickú geografiu. Najmä nacizmus bol úzko zviazaný s priestorom a priestorovými procesmi (Barnes a Abrahamsson 2015) a nemeckí geografi logicky zohrali špecifickú úlohu v jeho vývoji. Najčastejšie sa v tejto súvislosti spomínajú dvaja významní geografi - Karl Haushofer (1869-1946) a jeho syn Albrecht Haushofer (1903-1945). Paradoxne, ich situáciu komplikoval židovský pôvod manželky K. Haushofera. Kým Karl sa spája skôr s ovplyvnením nacistických "pohlavárov", ako vlastnou priamou aktivitou, jeho syn Albrecht sa až do r. 1941 priamo podieľal napr. na diplomatickej podpore viacerých expanzných plánov Nemecka. Osud oboch však bol nakoniec tragický.

Karl Haushofer bol významne ovplyvnený iným popredným nemeckým geografom F. Ratzelom (a geografickým determinizmom obsiahnutým v jeho diele „*Politische Geographie*“,

pričom F. Ratzel bol kolegom jeho otca v Mníchove). Hoci ho lákala akademická kariéra, nastúpil do armády, stal sa dôstojníkom a neskôr vyučoval na vojenskej akadémii. Bol vyslaný ako vojenský inštruktor a atašé do Japonska, pričom sa dobre zoznámil s problematikou celej východnej Ázie. Od r. 1911 pracoval na doktoráte so zameraním na problematiku rastúcej moci Japonska. Počas 1. svetovej vojny opätovne pôsobil v nemeckej armáde a do výslužby odišiel v hodnosti generálmajora (1919). Od tohto roku začal pôsobiť na Univerzite v Mníchove (od r. 1933 ako profesor), pričom sa zamerával na politickú geografiu. Zdôrazňoval potrebu venovať pozornosť vzťahu politiky a geografického prostredia, sebaurčeni, populačným procesom, životnému prostrediu, posunom moci vo svete atď. Zdôrazňoval potrebu znalosti geopolitiky pre zahraničnú politiku (napr. Dorpalen 1942). Tieto aspekty podľa neho Nemecko podceňovalo. Prostredníctvom svojho študenta R. Hessa (jedného zo zakladateľov NSDAP) sa už začiatkom 20. rokov dostal do kontaktu s A. Hitlerom. Počas uväznenia Hitlera (1923) ho Haushofer niekoľkokrát navštívil a dával mu "lekcie" z politickej geografie a geopolitiky (tieto návštevy sa však nepodarilo doteraz historikom hodnoverne potvrdiť). Predpokladá sa, že zoznámil Hitlera so svojim názormi, ako aj názormi F. Ratzela či R. Kjellena, vrátane kľúčových konceptov "životného priestoru", autarkie, nemeckého pan-regionalizmu, ktoré sa stali súčasťou nacistických predstáv o svete a pozícii Nemecka. K. Haushofer tak prispel k tomu, že sa dostali do štátnych politík nacistického Nemecka (napr. Abrahamsson 2013). Haushofer bol aktívny ako spoluzakladateľ časopisu „*Zeitschrift für Geopolitik*“ (1924-1944). Zastával viaceré významné verejné funkcie počas fašistického režimu v 30. rokoch. Nebol však plne lojálny Hitlerovi. Odmietol recenzovať Hitlerov *Mein Kampf*, nikdy sa nestal členom NSDAP, nesúhlasil s útokom na ZSSR (od r. 1938 sa už nikdy osobne s Hitlerom nestretol, Natter 2003). Žil v obavách o rodinu, pre pôvod svojej manželky (najmä po "odlete" R. Hessa do Británie v r. 1941, kedy stratil jeho "ochrannú ruku"). Bol potom čoraz viac spoločensky marginalizovaný. Hoci bol K. Haushofer za svoje aktivity počas nacizmu po nej považovaný za podozrivého, bol v domácom väzení a vyšetrovaný (Walsh 1946), nebol obvinený v Norimberských procesoch. Jeho vplyv na formovanie nacistickej politiky sa počas a krátko po 2. svetovej vojne preceňoval. Neskoršie skúmanie však naznačuje, že jeho zásadný vplyv bol skôr mýtom ako realitou, tak ako napr. existencia obrovského "Inštitútu pre geopolitiku" v Mníchove, ktorý nikdy neexistoval (napr. Natter 2003, Murphy 2014).

Albrecht Haushofer absolvoval štúdium geografie a histórie. Hoci neskôr odišiel robiť asistenta významnému fyzickému geografovi A. Penckovi do Berlína, v skutočnosti ho zaujímala najmä politická geografia. Hoci nebol príliš horlivým zstancom nastickej politiky, postupom času sa stal členom vplyvnej skupiny blízkej ministrovi zahraničia Ribbentropovi (ako osobný asistent R. Hessa). Zapojil sa do mnohých diplomatických aktivít v Nemecku, Japonsku a východnej Európe (vrátane vtedajšieho Československa a prípravy Mníchovskej konferencie). Nespokojnosť so smerovaním nemeckej politiky ho však doviedla k zapojeniu do činnosti proti Hitlerovi. Aj jeho situácia sa zhoršila a dokonca bol dočasne uväznený, keď jeho "patrón" R. Hess "odletel" do Británie. Bolo mu však nakoniec dovolené pôsobiť na univerzite. Jeho pozícia sa dramaticky sťažila po neúspešnom atentáte na Hitlera (hoci nebol v najužšom kruhu sprisahancov). Pri pokuse o útek bol dolapený a opätovne uväznený (s tým, že jeho diplomatické kontakty by sa raz mohli Nemecku hodiť). Vývoj vojny a posledné "krčče" nacistov pri moci spôsobili, že Albrecht Haushofer bol tesne pred oslobodením Berlína, spolu s ďalšími "prominentnými" väzňami, popravený (22. apríla 1945). Karl Haushofer spolu s manželkou spáchali v r. 1946 samovraždu.

Je potrebné v tomto kontexte uviesť, že nemeckí geografi zaujali rôzne pozície a rôznu mieru spolupráce s nacistickým režimom (napr. Barnes a Abrahamsson 2015). Walter Christaller (1893-1969), známy autor *teórie centrálnych miest*, sa aktívne zapojil (aj ako člen NSDAP) do plánovania využívania novozískaných území (tzv. „*Generalplan Ost*“). Hoci nebol po vojne stíhaný, bol dlho "ignorovaný" a nezískal žiadnu významnejšiu pozíciu (ani akademickú) v povojnovom Nemecku (uznanie a ocenenie za svoj prínos získal až na sklonku života, napr. Hottes 1983). Naopak, iní významní predstavitelia klasickej teórie lokalizácie A. Lösch a A. Weber, s nacistami nespolupracovali a pracovali viac v ústraní.

Rámček 3 Karl Haushofer a Albrecht Haushofer - príklady osudu nemeckých geografov v kontexte fašizmu a nacizmu

2.3.3 Fašizmus po 2. svetovej vojne

Ideológii a praxi fašizmu musíme neustále venovať veľkú pozornosť. Jeho vplyv neskončil 2. svetovou vojnou. Tvorí stále pozadie k zásadným hrozbám mieru a demokracie vo svete. Jeho kulminácia v prvej polovici 20. storočia končiaca 2. svetovou vojnou a jeho porážkou a zásadným odmietnutím, však znamenali, že až do 70. rokov v Európe nepozorujeme žiadne výraznejšie a stabilnejšie fašistické organizácie, resp. jeho viditeľnejších predstaviteľov. *Fašizmus bol v čase 50. a 60. rokov minulého storočia na báze historickej kompromitácie a porážky marginalizovaný*. Napr. ešte v r. 1981 nebol schopný J. M. Le Pen vyzbierať 500 podporných podpisov zvolených zástupcov (minimálne z 30 rôznych územných jednotiek - departmentov) potrebných na kandidatúru za francúzskeho prezidenta (Renton 1999). Okrem toho boli v Európe v tom čase ešte dva vojenské režimy (v Španielsku a Portugalsku) majúce základ v prvej ére fašizmu prvej polovice 20. storočia (niekedy aj ako tzv. "fašizmus I", alebo "klasický fašizmus"), postupne smerujúce k demokracii. Náznakom obratu však mohol byť vojenský režim generála A. Pinocheta v Chile (od 1973). Fašistické prvky sa potom objavili aj v iných režimoch v Latinskej Amerike. Práve na príklade Le Penovho Národného Frontu vo Francúzsku môžeme od 80. rokov pozorovať oživenie a nárast verejnej podpory politických subjektov takéhoto zamerania v Európe. Vážnejšiu pozíciu začala zohrávať napr. Republikánska strana v Nemecku, Liberálno-demokratická strana Ruska V. Žirinovského v Rusku či strana G. Finiho v Taliansku (MSI – Destra Nazionale, neskôr umiernená). V tých časoch bolo pomerne časté označenie takýchto extrémne pravicových strán a podobných skupín ako *neofašistické* (napr. Copesey 2013). Viaceré *fašizoidné* radikálne pravicové strany pokračovali pomerne úspešne v získavaní politickej podpory aj počas 90. rokov, hoci čelili problémom s vlastnou vnútornou nestabilitou, programovými zmenami, ako aj nestabilitou verejnej podpory. Stali sa však regulárnou súčasťou politického priestoru čoraz väčšieho počtu krajín. Najmä v politických vedách však termín *neofašizmus* a *neofašistické* nepovažovali za vhodný (ako nejasný koncept) a preferovali ich označovanie ako *extrémna pravica* či *radikálny pravicový populizmus* (Copesey 2013). Nachádzame aj snahy používať termín *post-fašistické strany* (Dlouhý 2015). Skúmalo sa pritom napr. do akej miery rešpektujú demokratické a liberálne princípy.

V súčasnosti prebiehajú neúfňajúce diskusie o tom, či rôzne strany s fašistickými prvkami (napr. rasistickými a antisemitickými vyjadreniami, odmietaním holokaustu, adoráciou minulých fašistických režimov) sú naozaj fašistické (napr. Laqueur 2007). Súčasťou spoločnosti sú dnes v mnohých krajinách rôzne podoby "krajne" pravicových organizácií (vrátane USA). Tie prezentujú svoje postoje okrem štandardných možností organizovania, veľmi intenzívne v neregulovanom prostredí internetu. Ich vyjadrením sú mnohé konflikty, protesty, až rasistické útoky. Holmes (2016) uvádza, že asi 20 rokov sa vyhýbal používaniu termínu fašizmus v kontexte extrémnej a nacionalistickej pravice, dospel však názoru, že tento termín by mal byť používaný, hoci ako fašizmus so špecifickými súčasnými črtami (ktoré nemusia plne súhlasiť s historickou manifestáciou fašizmu). *Nemôžeme očakávať, že súčasný fašizmus bude taký istý ako fašizmus prvej polovice 20. storočia* (tzv. Fašizmus I), alebo že bude jeho priamym pokračovateľom. To v mnohých krajinách nie je možné vďaka štandardnej právnej ochrane spoločnosti pred vybranými prejavmi fašizmu a totalitarizmu. Poznajúc deštruktívny charakter fašizmu, *musíme venovať veľkú pozornosť všetkému, čo sa naň akokoľvek podobá, či je ním inšpirované*. Nemôžeme však byť prekvapení, že sa objavujú veľmi akcieschopné zoskupenia, priamo sa hlásiace k tradíciám medzivojnového fašizmu (napr. CasaPound Italia – CPI, Dlouhý 2015).

Viaceré protichodné procesy v súčasnej spoločnosti však poskytujú takýmto názorom potenciálny priestor na prezentovanie a núkanie alternatívy. Sú nimi napr. sociálno-

ekonomické dopady svetovej finančnej a ekonomickej krízy či pocit ohrozenia tradičných národných a náboženských komunít silnou imigráciou. Sú *typické nacionalizmom, odmietaním multikultúrnej a multirasovej spoločnosti, rétorikou o národ ohrozujúcej globalizácii, popieraním zločinov fašizmu a nacizmu*. Môžu mať črty obmedzujúce slobodný trh v prospech významných zásahov štátov do ekonomík, zavádzania rozsiahlych sociálnych programov na diskriminačnej báze (ohrozujúcich menšiny, imigrantov a pod.). Tieto strany a organizácie, podobne ako fašistické režimy minulého storočia, sa rovnako tak obracajú na mladých a snažia sa im ponúkať “nové“ alternatívy vývoja, poriadok, nových lídrov so zjednodušujúcim a populistickým slovníkom. Objavujú sa aj nové formy ich politického prezentovania násilia (konflikty, “rovnošaty“, iné verejnosti “Túbivé“ postoje a pod.). Tieto názory ovplyvňujú aj agendu štandardnejších politických strán. Formujú politický vývoj vo viacerých krajinách (vrátane strednej a východnej Európy či napr. Nórska, Ruska). Ich dlhodobé ciele nie sú pritom jasné.

Súčasne musíme podotknúť, že zatiaľ nenachádzame politické zoskupenia s explicitnou snahou budovať totalitné štáty, masové fašistické strany či polovojenské útvary (veľkých politických strán), nedeklarujú ambície viesť vojny či jasné územné nároky (hoci historické “krivdy“ reflektujú). Ani 2. svetová vojna, ani nasledujúci vývoj nevygenerovali zásadné rozčarovanie z pohľadu určitých štátov (možno s výnimkou degradácie Ruska po konci bipolárneho sveta). Ideologická nejasnosť fašizmu paradoxne bráni aj sformovaniu súdržnejšieho a stabilnejšieho extrémne pravicového (neofašistického) politického priestoru, v ktorom pozorujeme veľa menších, líšiacich sa skupín, s mnohými ambicióznymi lídrami. Vo viacerých krajinách, vrátane krajín “prekrytých“ štruktúrou EÚ, je perspektíva pôsobenia extrémnej pravice a neofašizmu sťažená. Inštitúcie EÚ, ale aj iných medzinárodných organizácií, pozorne monitorujú vývoj a upozorňujú na potenciálne hrozby. V mnohých krajinách pominuli riziká antisemitizmu, nakoľko židovské komunity sú malé a veľmi často sa stali takmer “neviditeľnými“ menšinami. Rovnako vízia “nepriateľa“ bola dlho menej akútna a menej jasná. Laqueur (2007) na príklade potenciálnej perspektívy fašizmu v Rusku uvažoval, že ním už nie je tradične len USA, ale skôr islam. Pochybuje o vhodnosti používania termínu “islamský fašizmus“, hoci v prejavoch radikálnych islamistov môžeme nájsť určité paralely s fašizmom (odmietanie plurality názorov, liberalizmu, antisemitizmus, agresívny charakter, okrem politických vodcov sa využívajú aj duchovní vodcovia). Copsy (2013) upozorňuje, že po 11. septembri 2001 aj extrémne pravicové strany obohatili svoj “programový rámec“ o “anti-džihadizmus“ a niekedy dokonca paradoxne aj o prožidovské postoje. Otázky pochopenia vzťahu náboženstva a (neo)fašizmu sú aktuálne a netýkajú sa len islamu.

Odporúčaná rozširujúca literatúra:

Eatwell, R. 2003. Fascism: A History. London: Pimlico.

Griffin, R. 1991. The nature of fascism. London: Pinter.

Nolte, E. 1998. Fašizmus ve své epoše. Praha: Argo.

Payne, S. G. 1996. A history of fascism, 1914–1945. Madison: University of Wisconsin Press.

2.4 Náboženský fundamentalizmus a religiózny nacionalizmus

Náboženstvo nikdy nestálo úplne mimo politického života spoločnosti, skôr naopak. Počas histórie sa vždy dali pozorovať jeho významné prieniky s politickou mocou, hoci s výraznými časopriestorovými odlišnosťami (napr. existovala jedna hlava svetskej i náboženskej moci). Silné tradície väzieb s politickou mocou nachádzame v prípade

kresťanstva (napr. pri katolicizme, ortodoxnom náboženstve, i protestantizme), ale aj u iných významných svetových náboženstiev. Tlak modernizačných a sekularizačných predstáv o vývoji sveta však vyústil postupne do zníženia mocenského vplyvu náboženstiev a podceňovania úlohy náboženstiev či ich inštitúcií vo fungovaní spoločnosti (napr. Fox 2004). Preto sa v spoločenských vedách (vrátane politickej geografie) dal pozorovať počas 20. storočia určitý ústup od skúmania vplyvu náboženstva na politický život. Až v jeho posledných dekádach (napr. od izraelsko-arabskej vojny v roku 1967, boja za rasovú rovnoprávnosť v USA, od pontifikátu pápeža Jána Pavla II. v katolíckej cirkvi) a najmä po 11. septembri 2001, sa táto pozornosť opätovne znásobila. Okrem snáh o pochopenie súčasných podôb fungovania náboženstva, prieniku náboženstva a politiky, sa do pozornosti postupom času dostali najmä extrémne prejavy náboženstva s ambíciou výraznejšie ovplyvňovať aj politický vývoj. Dôvody a dôsledky posilnenia úlohy náboženstiev, oživenie religiózneho fundamentalizmu, pochopenie komplexu súvisiacich sociálno-ekonomických a politicko-geografických podmienok, sa stali veľmi dôležitým pre celkové pochopenie súčasného sveta. Dôležitosť tohto fenoménu zvýraznila skutočnosť, že náboženstvo a náboženský fundamentalizmus sú motívom konania teroristov aktívnych v súčasnosti (napr. Rausch 2015).

V rámci politickej geografie sa zvýšila pozornosť štúdiu fungovania jednotlivých náboženstiev a ich dopadov na spoločnosť v geografickej perspektíve, v rôznych priestorových mierkach analýzy. Dochádza *k intenzívnejšej interakcii medzi geografiou náboženstva (či širšie chápanou geografiou kultúry) a politickou geografiou*. Vo všeobecnosti možno konštatovať, že náboženstvo sa zaraďuje k významným faktorom ovplyvňujúcim vnútornú politiku štátov, geopolitické úvahy a priestorovú politickú organizáciu sveta (Dijkink 2006, Sturm 2013). Je dôležité pochopiť vývoj vo vnútri jednotlivých náboženstiev, najmä transformáciu a oživenie náboženstiev a ich organizácií v posledných dekádach, napr. v kontexte zlyhaní niektorých ideológií (komunizmu, fašizmu) či rekonfigurovaní iných (napr. liberalizmu). Agnew (2010) sa napríklad venoval katolíckej cirkvi ako významnému geopolitickému aktérovi, jej priestorovej organizácii a riadeniu, ako aj jej špecifikám v porovnaní s inými cirkvami. Pod vplyvom dynamického vývoja spoločnosti aj politická geografia začala skúmať mnohoraké, donedávna zanedbávané témy (napr. Kong 2001, Knippenberg 2006, Kong 2010). Patrí k nim napr. citlivá otázka správy a lokalizácie svätých miest či lokalizácie náboženských objektov. Citlivý politický kontext má napr. otázka religiózneho školstva či vôbec vplyvu prostredia na formovanie náboženskej identity. K závažným patrí otázka vzťahu štátu a náboženstva, vzťahov medzi náboženstvami a ich priestorovými prejavmi (vrátane hraníc medzi komunitami) či ako aktívne náboženstvo (veľmi široko chápané) mení vybrané lokality. K zásadným posunom patrí nárast neoficiálneho náboženského života mimo tradičných štruktúr (chrámy, cirkvi), ktorý ovplyvňuje aj politiku (od "ulice", až po televízne stanice). Nezanedbateľný prínos majú komparatívne štúdie priestorového správania náboženstiev. Do významných kontextov náboženstva a politiky (zahraničnej, domácej) sa dostal opätovne aj tak tradičný proces ako migrácia (napr. jej vplyv na prijímajúcu krajinu). Rozmach náboženského terorizmu podnietil väčší záujem o tento fenomén aj zo strany geografie (napr. Flint 2003).

2.4.1 Sekularizácia moci a religiózny nacionalizmus

Jedným z najviditeľnejších vyjadrení mobilizujúcich k pozornejšiemu vnímaniu úlohy náboženstva v spoločnosti u laickej i odbornej verejnosti boli štúdie S. Huntingtona (1993, 2001) o *strete civilizácií*, so zdôraznením postavenia náboženstva ako esenciálneho diferenciačného znaku medzi civilizáciami. V posledných rokoch sa preto stretávame skôr

s názorom, že *na náboženstve v súčasnom svete záleží*. Ak aj veľa ľudí seba radí k ateistom či agnostikom, pre mnohých ľudí je náboženstvo významnou súčasťou života, ich hodnotovej orientácie a motívom konania. Jedným z vyjadrení aktuálneho vývoja v politickej geografii je preto aj opodstatnený nárast pozornosti skúmaniu vzťahu sekulárneho a náboženského, radikálnym náboženským hnutiam, religióznemu nacionalizmu či náboženskému fundamentalizmu a ich politickým ambíciám (napr. Sturm 2015). Hranice medzi viacerými súvisiacimi poznávacími a interpretačnými konceptmi v tejto oblasti sa definujú veľmi ťažko. Aj v praxi totiž môžeme často pozorovať mnohé prechodné formy, často dočasné či situačné. Musíme však akceptovať, že *politizácia náboženstva dovedla náboženský fundamentalizmus až medzi politické ideológie*.

Jedným z podstatných faktorov súčasných diskusií o úlohe náboženstva, príp. cirkví a ďalších náboženských inštitúcií v politike, je dlhodobý proces *sekularizácie moci*. Náboženstvo bolo v západnom svete počas predchádzajúcich storočí vytlačené do oblasti súkromného života, hoci určité väzby medzi štátom a náboženstvom zostali rešpektované. Došlo k *oddeleniu cirkvi od štátu*, hoci prevažne nebýva absolútne (ako tzv. odluka), nie sú od seba plne nezávislé (v mnohých štátoch sú prepojené napr. cez finančné toky, koordináciu určitých aktivít, spoluprácu vo vybraných aktivitách, napr. sociálnej). Odráža to vplyv dlhodobého vývoja - od štiepenia v rámci kresťanstva (vznik viacerých cirkví, najmä protestantských), vplyvu obdobia osvietenstva, rozmachu nacionalizmu či dôsledkov masového školstva organizovaného štátom a pod., až k formovaniu názorov o sekulárnom národnom štáte ako univerzálne aplikovateľnom a morálne správnom (napr. Juergensmeyer 2010). Táto predstava dominujúcej sekulárnej moci sa následne šírila svetom napr. v rámci procesov kolonializmu a bola aj základom organizácie sveta v post-koloniálnom období (vznikali sekulárne národné štáty). Môžeme preto pozorovať, že náboženstvo priamo neparticipuje na štátnej moci a má často pomerne široký rozsah autonómie (a aj samotné cirkvi sa bránia zasahovaniu štátov do svojich záležitostí, patria k významným zložkám občianskej spoločnosti).

Napriek tomuto *sekularizačnému trendu* nemôžeme teda opomenúť skutočnosť, že náboženstvo stále zostáva silne prepojené na nacionalizmus, jeho rétoriku, dôveryhodnosť, čo bolo intenzívne dobovo využívané napr. v prípade Srbska, Írska, nehovoriac o mnohých islamských krajinách so sekulárnym vedením. Náboženstvo bolo významnou súčasťou formovania mnohých národov (spolu s kultúrou, jazykom, územím a pod.), vrátane vzniku tzv. protonárodov. Môžeme tiež pozorovať, že v rámci mnohých nacionalistických hnutí malo náboženstvo pomerne privilegované postavenie. Náboženstvá (cirkvi) bývali významným spojencom, hoci podriadeným, nacionalistickým ambíciám. Práve toto spojenie veľakrát pozdvihlo nacionalizmus do ďaleko vplyvnejšej pozície. Využívalo sa napr. na poskytnutie silnej morálnej opory, nakoľko má vlastnú silnú integrujúcu a komunikačnú bázu, býva súčasťou historického dedičstva a sociálno-kultúrnych základov národa, ponúka fungujúcu inštitucionálnu bázu (vychádzajúc napr. z Sturm 2013). Napriek tomu sa dnes vo vyspelých krajinách západného sveta náboženstvo nepodieľa priamo na štátnej moci. Celkový *rámec mnohým štátom dáva sekulárny nacionalizmus*.

Existujúci model distribúcie moci a vplyvu v partnerstve sekulárneho nacionalizmu a náboženstva však nebol pre všetkých trvalý a nedotknuteľný, najmä mimo "západného" sveta. Okrem silného pocitu spolupatričnosti, ktorý sa zdôrazňuje napr. v prípade nacionalizmu, podobne silnú integrujúcu a mobilizujúcu silu má aj samotné náboženstvo (viera, spoločné tradície, svetonázor). Juergensmeyer (2010) poukazuje na to, že aj *sekulárny nacionalizmus a aj náboženstvo ponúkajú súperiace "ideológie poriadku"*. Oba fenomény si môžu nárokovať úlohu najvyššej moci (napr. právo rozhodovať o životoch v rámci systému štátom kontrolovaného legitímneho násillia), ktorá je spájaná so štátom. Od posledných dekád 20. storočia môžeme pozorovať oživenie sily náboženstva a jeho výzvu

súčasnému podriadeniu náboženstva sekulárnemu štátu (či sekulárnemu nacionalizmu). Objavujú sa snahy "posunúť" tento vzťah do inej polohy, s priznaním výraznejšej úlohy náboženstvu. Nezriedka sa preto hovorí o antitéze v podobe *religiózneho nacionalizmu*. Hoci nebýva precízne definovaný, k jeho ambíciám patrí štát, kde náboženstvo preberá kľúčové úlohy (líderstvo) v politickom živote a kontrole moci ("náboženský štát"). Náboženstvo je aj v tomto prípade výrazne prepojené s ideou národného štátu. Najmä v nestabilných politických jednotkách (štátoch) sa náboženstvo presadzuje výraznejšie a je jedným z možných zdrojov pevnej vnútornej kohézie. Náboženstvo tiež pomáha silnejšie integrovať parciálne znaky nacionalizmu ako rasa, jazyk, trieda a územie (napr. Appleby 2003). Uznanie súčasnej úlohy náboženstva viedlo až k používaniu termínu *postsekulárny svet* (napr. Kong 2010).

Časť procesov v rámci diskusie o religióznom nacionalizme súvisí s *ťažkosťami budovania štátov na báze sekulárneho nacionalizmu a pritom s využívaním silného prepojenia na náboženstvo* (napríklad Egypt, Izrael). Snahy inkorporovať náboženstvo do takéhoto štátu narazili na ťažko diskutovateľné "pozície" náboženských radikálov (či už sú to islamisti, džihádisti, kresťanskí militanti a pod.), pre ktorých je vždy prioritné náboženstvo a jeho princípy, nie sekulárne a nacionalistické predstavy. Aj sekulárni lídri bývajú v ich očiach oponenti, až nepriatelia (atentáty na vlastných sekulárnych a umiernených lídrov nebývajú zriedkavé). Hoci sa ich predstavy o štáte môžu líšiť, to, čo neakceptujú, je sekulárny (národný) štát. Niekedy uvažujú o politických útvaroch ďaleko presahujúcich hranice súčasných štátov (napr. v prípade islamu). Na druhej strane fragmentárnosť súčasného náboženstva vyhovuje menším religióznym komunitám, ktoré nie sú ohrozené religióznym nacionalizmom v možnosti "tvoriť si vlastné svety" (fakticky často pomerne izolované komunity, aj s určitou autonómiou).

Proces presadzovania náboženských predstáv a princíпов do politiky môže prebiehať demokraticky, v rámci existujúceho politického systému, postupným presadzovaním názorov náboženských aktivistov a cirkevných predstaviteľov (od vplyvu v médiách po lobizmus), spojeným s presvedčaním ostatných občanov a elít v štáte o potrebe zavedenia napr. nimi iniciovaných nových legislatívnych zmien, až vznikom explicitne náboženských strán. Takéto procesy (nemusia byť len jednosmerné) môžeme sledovať aj v krajinách, o ktorých uvažujeme, že fungujú v rámci dominancie sekulárnej moci (napr. tlak kresťanskej pravice v USA). Nemusi to byť antidemokratický, militantný či revolučný proces.

2.4.2 Náboženský fundamentalizmus

Jednou z najpozornejšie sledovaných a vplyvných politických ideológií posledných dekád je náboženský fundamentalizmus. Dnešná pozornosť sa pritom upriamuje najmä na islamský fundamentalizmus. Termín *fundamentalizmus* sa v súčasnosti používa vo viacerých významoch a až príliš často. Čiastočne nahradil viaceré blízke termíny (napr. radikálny, ortodoxný) a používa sa v rôznych kontextoch. Samotný pojem sa najprv viazal na antimodernistické a antiliberálne tendencie v niektorých segmentoch amerických protestantských cirkví (už na začiatku 20. storočia). Neskôr sa používanie tohto pojmu rozšírilo aj na rôzne neprotestantské náboženstvá (napr. McDonough 2013). Určité podobné znaky sa dali pozorovať u "katolíckych tradicionalistov", ako aj prívržencov iných, nekresťanských náboženstiev (Židov, moslimov, hinduistov, sikhov a pod.). Termín však prenikol aj do domén mimo náboženstva. Môžeme nájsť odkazy blízke iným politickým ideológiám a konceptom - marxistický fundamentalizmus (napr. lipnúci na klasických názoroch K. Marxa), kapitalistický fundamentalizmus (niekedy ako tzv. trhový fundamentalizmus, nástojaci na úplne voľnom trhu) či iným postojom (napr. ekologický

fundamentalizmus). Termín sa však zneprehľadňujúco používa v mnohých iných oblastiach života – kultúre, umení a pod., napr. na označenie tých, ktorí rázne zastávajú a presadzujú tradičné, až konzervatívne názory, bez ochoty ich adaptácie na nové podmienky či poznatky. Vychádzajúc z McDonougha (2013), musíme odlišiť náboženský fundamentalizmus od ostatných “fundamentalizmov“. Ten sa totiž viaže na náboženský vieru opierajúcu sa o neomylného Boha (či bohov), kým ostatné sa opierajú o “omylných“ ľudí (hoci aj pri väzbe na náboženstvo nachádzame “omylných“ či “smrteľných“ sprostredkovateľov). To mu dáva nebyvalú vnútornú silu a priebojnosť.

K zásadným iniciatívam, ktoré prispeli k poznaniu náboženského fundamentalizmu, patril medzinárodný „*Fundamentalism Project*“ podporovaný American Academy of Arts and Sciences v rokoch 1987-1995. Nasledovali ho však mnohé ďalšie výskumy po celom svete, ktoré identifikovali významné znaky fundamentalizmu. V teológii a religionistike sa fundamentalizmus tradične chápe ako *doslovný, veľmi úzky výklad základných textov náboženstiev* (napr. Biblia či Korán) *a ich vnímanie ako základu akéhokoľvek poznania*. Viacerí autori (napr. Appleby a Marty 2002, Emerson a Hartman 2006, Haynes 2008) vo svojom predstavení fundamentalizmu vysvetľujú aj jeho ďalšie črty. Fundamentalizmus je náboženský a nie sekulárny (odmietajú voľné používanie termínu fundamentalizmus na rôzne sekulárne koncepty). Je obrannou reakciou na marginalizáciu náboženstva. Nie je obmedzený na monoteistické náboženstvá (týka sa všetkých hlavných “svetových“ náboženstiev). Neviaže sa len na najchudobnejšie vrstvy obyvateľstva, ale často aj na vzdelaných ľudí, ktorí sú nezamestnaní, či frustrovaní iným spôsobom, napr. nenaplnenými ambíciami (viacerí fundamentalistickí lídri pochádzajú zo zámožných rodín). Nemusí byť nevyhnutne násilný a militantný, nespája sa s kultom osobnosti (hoci za ním často stoja charizmatikálni lídri). Prívrženci fundamentalizmu sa jasne vymedzujú oproti iným. Jeho zástancovia bývajú nespokojní s tým, ako “spoluveriaci“ povrchno pristupujú k svojej viere. Ich svetonázor býva dualistický (svet delia na dobro a zlo). Celkovo je ich prístup selektívny – vyberajú si to, čo im vyhovuje (vhodné aspekty náboženstva či výdobytky vedy a technológií). Často sa považujú za vyvolených, očakávajú príchod mesiáša a pod. Tradične sa chápu ako konzervatívni, antimodernistickí, brániaci zmenám. Fundamentalizmus býva často kritický až odmietavý k zástancom iných náboženstiev. Obáva sa cudzích hodnôt, pokračujúcej modernizácie (materializmu a konzumného spôsobu života) a sekularizácie, úpadku tradičnej morálky či rodiny. Snaží sa opätovne viac presadiť (svoje hodnoty) vo verejnej sfére. Jeho hlavným nepriateľom je sekulárny národný štát (Tibi 2002).

Hoci samotný zrod náboženského fundamentalizmu nachádzame na prelome 19. a 20. storočia, dlho nezískal významnejší vplyv. Tento názor sa začal korigovať od 70. rokov minulého storočia, keď sa extrémni náboženský aktéri začali intenzívnejšie prejavovať v celoštátnej politike viacerých štátov, napr. v podobe islamskej revolúcie v Iráne (1978-79), nárastu vplyvu islamských strán v severnej Afrike, ale aj v podobe hinduistického nacionalizmu a sikhského extrémizmu (India), radikálnych židovských hnutí (Izrael), ako aj ďalším rozmachom novej kresťanskej konzervatívnej pravice v USA (napr. Appleby 2003, McDonough 2013). Takíto aktéri podstatne zasahujú do vývoja v mnohých krajinách a sú už významným faktorom globálneho vývoja. Pod označenie náboženský fundamentalisti dnes patrí pomerne široké spektrum hnutí a skupín, so značne odlišnými charakteristikami (cieľmi, postupmi) po celom svete.

Fundamentalisti sa primárne opierajú o *špecifický (často svojvoľný), selektívny výklad viery*. Vyberajú určité segmenty náboženských princípov a povyšujú ich nad iné, reinterpreterujú a okolo takto postavených základov budujú svoje politické hnutia (pozri napr. Appleby 2003). *Fundamentalizmus býva jednou z reakcií na (podľa nich) rozklad podstaty toho ktorého náboženstva (jeho adaptáciu na súčasné podmienky)*. Odmietajú tzv.

náboženský liberalizmus (napr. Pratt 2006). Bola to do určitej miery aj reakcia na obavy z vývoja sveta, turbulentné etapy vývoja, vynárania sa mnohých nových črt vo fungovaní spoločnosti, a s tým súvisiace neistoty. Radikálne zastávanie základných hodnôt ("fundamentu") malo byť východiskom. Ponúka akúsi "jasnú" istotu či "návod" pre život. Je nielen spôsobom obrany, ale i stratégiou presadzovania a šírenia. V ich ponímaní do úzadia ustupujú iné tradičné prvky náboženstva, ako napr. láska, tolerancia či odpúšťanie. Treba zdôrazniť, že *prevažná časť veriacich (bez ohľadu na náboženstvo) nie sú fundamentalisti*. Náboženstvá svoje hodnoty, i radikálnejšie predstavy, vedia brániť a presadzovať v rámci demokratickej pluralitnej spoločnosti. Viaceré náboženstvá (a ich predstavitelia) sú silne kritické a odmietajú náboženský fundamentalizmus a s ním spojené militantné stratégie. Razantne sa bránia identifikácii či zamieňaniu s takýmito postojmi. Pre politickú prax možno nie je až tak dôležité, v čo fundamentalisti veria, ale ako sa na tejto báze rozhodnú konať a čo podniknú.

Zástancovia náboženského fundamentalizmu v snahe presadiť svoje hodnoty a postoje začali nutne hľadať možnosti presadenia sa v politickom živote. Dnešný fundamentalizmus sa preto oveľa výraznejšie orientuje na *dosiahnutie politických zmien*, čo vyvoláva napätie v rôznych štátoch. V ich presadzovaní je veľmi aktívny a niekedy využíva nátlak a násilie na dosiahnutie svojich cieľov (militantný fundamentalizmus). Fundamentalizmus má obavu z pluralizmu, diverzity a neznámeho. Má ambíciu formovať životaschopnú alternatívu zaužívaným sekulárnym štruktúram, až do podôb, že sekulárny štát vníma ako svojho hlavného nepriateľa (vrátane jeho predstaviteľov, inštitúcií a pod.). Identifikujú aj iných protivníkov, ktorí narušajú ich víziu sveta, ktorými môžu byť napr. nadnárodné korporácie či cudzie vojenské jednotky. Bráni marginalizácii náboženstva, chráni konzervatívne a ortodoxné podoby náboženstva. Snaží sa svoje hodnotové pozície presadiť do politického systému a celospoločenských pravidiel. K cieľom zástancov fundamentalizmu patrí pretvorenie spoločnosti na takú, ktorá je menej modernistická a viac tradičná, majú ambíciu meniť zákony a spoločenské normy (napr. vo vzdelávaní, vzťahoch medzi pohlaviami), vrátane medzinárodného kontextu (napr. Haynes 2008). Náboženské princípy sa neobmedzujú na súkromný život, ale zásadne vstupujú aj do princíпов verejného života. Niektoré skupiny majú ambíciu plne dominovať v danom štáte a ich cieľom je teokracia. Náboženstvo, jeho princípy a jeho reprezentanti potom plne ovládajú politiku i verejný život a môžu hlbšie vstúpiť aj do sféry súkromia.

Fundamentalistické hnutia vznikali ako malé bunky/komunity, ale prerástli nezriedka do rozsiahlych dobre organizovaných medzinárodných sietí, s veľkým počtom disciplinovaných príslušníkov. Pre svoje politické ciele sa neštítia využívať najmodernejšie výdobytky vedy a techniky (médiá, internet, sociálne siete, finančné trhy, fundraising atď.). Sú schopné konať v globálnej dimenzii. V tomto ohľade je náboženský fundamentalizmus paradoxne veľmi modernistický a adaptabilný.

2.4.3 Fundamentalizmy rôznych náboženstiev

Často sa konštatuje (napr. Pratt 2006, Heywood 2008), že všetky hlavné náboženstvá poslúžili ako zdroje fundamentalizmu. Napriek tomu sú niektoré náchylnejšie k fundamentalizmu ako iné (napr. v závislosti od dôrazu na hodnoty tolerancie či potreby šírenia svojho náboženstva). V tomto kontexte sa spomínajú najčastejšie islam a kresťanstvo. Okrem tohto vnútorného predpokladu ešte musíme zohľadňovať najmä komplex geografických, sociálno-ekonomických a politických podmienok, ktoré predurčujú rozmach toho-ktorého fundamentalizmu. Mimo najčastejšie spomínaných *islamského a kresťanského fundamentalizmu*, sa uvažuje o *hinduistickom, sikhskom, židovskom a budhistickom fundamentalizme*. Fundamentalizmy sú napriek už naznačeným

podobnostiam rôzne, odrážajúc svoje odlišné náboženské tradície, ako aj postavenie v súčasnom svete (napr. Duschinsky 2012). Aj v rámci jednotlivých “fundamentalizmov“ si musíme byť vedomí existencie ich rôznych parciálnych podôb a veľkého počtu rôznych, i súperiacich skupín.

Islam je druhé najrozšírenejšie náboženstvo sveta, s výraznou prítomnosťou najmä v Ázii a Afrike (a nielen v typickom arabskom prostredí), ale s rýchlo rastúcim podielom aj na iných kontinentoch, vrátane Európy. Patrí k náboženstvám, ktoré najvýraznejšie zasahujú do celkového spôsobu života. Obsahuje princípy a pravidlá vstupujúce do všetkých oblastí života. Islam však nie je primárne fundamentalistický či militantný. Historické skúsenosti potvrdzujú stáročia tolerance k iným náboženstvám, ktoré pôsobili v primárne moslimskom prostredí (hoci to neboli vždy bezkonfliktné vzťahy).

Islamský fundamentalizmus je pravdepodobne najsledovanejší zo súčasných fundamentalistických hnutí. Súvisí to aj s jeho kľúčovou úlohou v politickom systéme krajín ako napr. Irán, Sudán, Afganistan či Saudská Arábia (či významným vplyvom v Egypte, Alžírsku, Pakistane) a intenzívnym presadzovaním sa v globálnom vývoji. Značným posilnením jeho ambícií bolo najmä víťazstvo islamskej revolúcie v Iráne (1979). Islamskí fundamentalisti dôrazne žiadajú priority náboženstva v spoločnosti, vrátane politiky. K ich predstavám patrí “islamský štát“ (najlepšie celosvetový), ovládaný islamskými duchovnými (teokratický), s aplikáciou islamského práva vychádzajúceho z Koránu (šaría). Z tohto hľadiska je ohrozením svetového poriadku a bezpečnosti (nielen Západu, ale aj umiernených moslimov a ich predstáv o svete). Ako podotkol Tibi (2002), islamskí fundamentalisti síce nebudú schopní vo svete zaviesť “svoj poriadok“, ale môžu doň vniesť “zmätok“ značného rozsahu.

Islamský fundamentalizmus (niekedy v politickom zmysle aj miernejšie - “politický islam“, “islamisti“, napr. Sonn 2006) sa objavuje výraznejšie v 20. rokoch minulého storočia. *Za posledných sto rokov dostal niekoľko významných historických impulzov rozmachu.* Kedysi vplyvné politické celky (stredoveké islamské impériá, Osmanská ríša) sa rozpadli (najmä pod vplyvom výsledkov 1. svetovej vojny). *Následnicke krajiny sa stali druhoradými, kontrolovanými inými mocnosťami a celkovo upadli.* Toto časť spoločnosti neprijala a hľadala východiská zo situácie, pričom za jednu zo základných alternatív sa považovalo obnovenie vlády islamského práva a morálky. V tomto období sa udržalo islamské právo len v súkromných záležitostiach moslimov (v ostatných oblastiach boli zavedené západné princípy práva). K typickým predstaviteľom “zrodu“ islamského fundamentalizmu patrila napr. organizácia „*Moslimské bratstvo*“ (angl. Muslim Brotherhood, od 1928 v Egypte), opierajúca sa o názory vplyvného učenca S. Qutba.

Ďalšie oživenie, najmä na Blízkom východe, môžeme pozorovať od 60., resp. 70. rokov. Rozčarovanie nad spôsobom aplikácie a výsledkami ideí arabského socializmu a nacionalizmu (v podobe sekulárnych štátov) ešte zvýraznila prehra v arabsko-izraelskej vojne v roku 1967. Súčasne už začali pôsobiť významné procesy ako urbanizácia, dynamický populačný rast, periódy ekonomickej nestability (ovplyvnené napr. závislosťou od komoditných trhov), prejavujú sa veľké sociálne rozdiely, vplyv má odlišná situácia v jednotlivých moslimských krajinách. *Došlo tým k strate vplyvu iných významných ideológií,* ktoré mali ambíciu sa v tomto priestore presadiť. Jedným z riešení, ktoré sa opätovne zdôraznilo, má byť návrat k islamu a podstate Koránu. Dovtedajšie, ale aj následne fungujúce režimy (niektoré viac diktátorské ako demokratické) považovali fundamentalisti za nedostatočne islamské.

Za posledný historický impulz pôsobiaci od konca 20. storočia môžeme považovať *globalizáciu a zásahy západu do moslimského sveta* (Kuvajt, Irak, podpora Izraelu), ktoré ďalej prehĺbili nedôveru voči Západu (niekedy označovanú za súčasť tzv. okcidentalizmu). Odmietajú modernizáciu a globalizáciu v západnom ponímaní, čo však je ovplyvnené aj jej

prevládajúcim zjednodušeným “spotrebným“ chápaním (á la džínsy, Coca-Cola, McDonald a pod.), bez vlastného zásadného hodnotového príspevku či adaptácie. Aj demokraciu považujú za dovezený západný vynález, ktorý spolu so slobodou a toleranciou spôsobuje spoločenský a morálny úpadok a musí byť odmietnutý (vychádzajúc napr. z Tibi 2002, Zakaria 2004b). Západ je súčasne pritom pomerne široko chápaný - aj so sionizmom či bývalým Sovietskym zväzom. Islamské hodnoty a hodnoty *Západu* sú podľa nich nezlučiteľné (napr. Heywood 2008).

Pri úvahách o islamskom fundamentalizme treba však zohľadňovať, že *moslimské spoločensvá sú značne sociálne, ekonomicky a kultúrne diferencované* (stačí, ak porovnáme napr. Turecko, Irán, Saudskú Arábiu či moslimské spoločensvá vo východnej Ázii). Zásadný vplyv má rozkol islamu na sunnitov a šítov (koncentrovaní prevažne v Iráne a Iraku). Rozmach fundamentalizmu umezňuje aj absencia jasnej náboženskej autority v islame, otvárajúca možnosti jeho rôznych interpretácií (vrátane laických). Ak je politika o kompromisoch, fundamentalizmus ich prevažne nie je schopný – nedovolia to morálne zásady, ktoré bývajú nediskutovateľné. Jedno z možných delení islamistov naznačuje Sonn (2006), ktorá identifikuje tri hlavné skupiny – *tradicionalistov* (islamské právo by malo byť znovu zavedené do spoločnosti v tradičnej podobe), *progresívnych* (islamské zákony sa majú adaptovať, tzv. *ijtihad*) a *džihádistov* (veria, že ich vytúžené ciele sa dajú dosiahnuť len násilím). V prvom rade však nemožno jednoducho stotožňovať moslimov s islamistami.

K predstavám politického islamu patrí *dominancia princípov islamu v politickej aj ekonomickej oblasti, niekedy až s ambíciou vytvoriť vlastnú alternatívu liberálnej demokracii či socializmu*. Podstatný diel moci by kontrolovali islamskí duchovní. Režimy by boli skôr autoritárske či totalitné, ako demokratické. Viaceré možné podoby aplikácie tejto politickej ideológie môžeme dedukovať z praxe “islamskej republiky“ v Iráne či režimu pod kontrolou Talibanu v Afganistane. Na druhej strane však môžeme pozorovať dlhodobé pokusy o hľadanie úspešného a prospešného “prieniku“ medzi islamom a demokraciou, pluralizmom, sekularizmom (napr. Turecko, Indonézia). Podobne však nachádzame pokusy presadiť prvky islamského práva aj v západných krajinách, zo strany tam žijúcich a pôsobiacich fundamentalistov.

Ako už bolo naznačené, *kresťanský fundamentalizmus* je úzko prepojený na zrod fundamentalizmu vôbec (začiatok 20. storočia). Spájal sa s hnutím, ktoré sa sformovalo na báze protestantských cirkví v USA (u časti baptistov a presbyteriánov), v súvislosti s očakávaním príchodu tisícročnej Kristovej ríše (napr. Kropáček 1996). Bolo to antimodernistické konzervatívne hnutie, naviazané na úzkostlivé a doslovné chápanie biblických textov, odmietajúce napr. evolučnú teóriu. Presadzovalo rigidné chápanie sveta, bez adaptácie na spoločenský a kultúrny vývoj. Skôr ako na boj voči sekulárnemu štátu sa sústredilo na opozíciu voči modernizácii a liberalizácii amerického protestantizmu (napr. Emerson a Hartman 2006, McDonough 2013). V amerických podmienkach sa snažilo získať politické pozície k presadeniu svojich názorov len v malej miere (čo platilo najmä od druhej polovice 20. rokov, kedy sa viac sústredili na svoje vlastné pôsobenie a vlastné inštitúcie).

Vo verejnom živote sa kresťanský fundamentalizmus (vnútorne značne fragmentovaný, s prelínaním viac alebo menej fundamentalistických hnutí, napr. Woodberry a Smith 1998) začal aktívnejšie presadzovať od 70. rokov minulého storočia v USA, v súvislosti s celosvetovým rozmachom konzervatívneho náboženského hnutia. Býva začleňovaný do širších prúdov konzervatívnej pravice (angl. New Right, New Conservative Right) s väzbami na ďalšie organizácie a politické strany (predovšetkým Republikánsku stranu). Za najvýznamnejšie úspechy sa považuje podiel na volebných víťazstvách prezidenta R. Reagana (ale podporovali aj ďalších kandidátov tejto strany). Silná identifikácia kresťanského fundamentalizmu s Republikánskou stranou sa stala predmetom obáv aj v rámci tejto strany, pretože znižovala jej volebné šance, keďže liberálnejší sympatizanti

(“antifundamentalisti“) volili radšej demokratov (napr. Bolce a De Maio 1999). Okrem priamej podpory kandidátov presviedčali svojich prívržencov k účasti vo voľbách. Politiku chápali ako dôležitý priestor boja za pravdu a morálku v ich ponímaní (napr. True 2016). K zásadným prvkom ich politických kampaní patrili napr. otázky reprodukcie a sexuality. Ale patrí k nim napr. aj predstava “závislosti na vláde“ (napr. sociálnych dávok) ako morálneho zlyhania (sekulárny *welfare state* považujú za nemorálny). K ich politickým stratégiám patrí najmä lobizmus, organizovanie petičných akcií, protestných akcií (vrátane netolerantných až militantných), ako aj využívanie štandardných procesov participačnej demokracie. Ako uvádza Shields (2007), aj v bežných technikách mobilizácie podporovateľov a apeloch na verejné inštitúcie “bojujú“, “vedú vojnu“ proti oponentom, ktorých napr. nevyberavo očierňujú. Práve predstavitelia kresťanského fundamentalizmu patrili k priekopníkom efektívneho využívania moderných masovo-komunikačných prostriedkov (od rozhlasu, cez televíziu, až po sociálne siete).

Rozmach kresťanského fundamentalizmu vo svete a jeho politickej mobilizácie má na svedomí okrem odmietania modernizácie, aj zlyhanie či problematické výsledky iných ideológií z hľadiska rozvoja (socializmu, liberalizmu). Odráža aj dlhodobý pokles politického významu kresťanstva v rámci sekularizácie “západného“ sveta. V tomto kontexte si musíme uvedomiť odlišnú geografiu súčasného kresťanstva, s prevažujúcim počtom veriacich mimo priestoru “západného“ sveta, v prospech Latinskej Ameriky, Afriky a Ázie. Práve v týchto častiach sveta sa podarilo presadiť mnohým fundamentalistickým podobám kresťanstva. Niekedy sa však expanzia rôznych podôb kresťanského fundamentalizmu a jeho úspech napr. v Afrike či Latinskej Amerike interpretuje len ako ďalšia podoba neokolonializmu (Haynes 2008). V posledných rokoch je však vo svete tento fundamentalizmus pod tlakom životaschopných konzervatívnych častí kresťanstva (v protestantizme napr. pentekostalizmus, patriaci k najrýchlejšie rastúcim vetvám protestantizmu), ktoré sa snažia rešpektovať moderné oddelenie cirkvi od štátu, čím sa odlišujú od fundamentalistov, ktorí sa snažia pretvoriť politickú sféru podľa náboženských predstáv (napr. Robbins 2004).

Židovský fundamentalizmus veľmi úzko súvisí s podstatou Izraela ako židovského štátu, v ktorom má náboženstvo v súčasnosti dokonca významnejšiu úlohu ako kedysi (napr. Haynes 2008). Vnútorne je tiež pomerne diverzifikovaný. Za najvýznamnejšie fundamentalistické (niekedy sa používa aj termín ultraortodoxné) skupiny sa považujú *Haredim* (niekedy prekladané ako Charedim), hnutie *Gush Emunim* či hnutie *Habad* (napr. Stadler 2005). Opierajú sa o dôsledné štúdium Tóry a život v jej duchu. Majú svoj spôsob života, napr. nepracujú, majú rodiny s veľkým počtom detí, uzatvárajú sa do vlastných komunit, hlavnou autoritou sú rabíni, prísne dodržiavajú tradície židovstva, odmietajú západný štýl života, bývajú netolerantní k iným, napr. neortodoxným Židom. Presadzujú väčší vplyv náboženstva (náboženských zákonov) vo verejnom (napr. školstve, armáde) a súkromnom živote. Prívrženci mesianistického hnutia Habad sú však napr. flexibilnejší a neodmietajú moderné výdobytky sveta v plnej miere (či rozsahu). Snažia sa o určité prispôbenie, aj v snahe o prítiahnutie mladých k ortodoxnejšiemu spôsobu života (a príprave na príchod mesiáša). V politickom živote je veľmi vplyvná skupina *Gush Eminentum* („*Blok verných*“), opierajúca sa o osadníkov z okupovaných území. Je silne zainteresovaná aj na územných otázkach židovského štátu (vrátane územných nárokov na historické územie izraelských kmeňov, osídľovanie získaných území a zachovanie židovských osád na okupovaných územiach, bližšie napr. Sprinzak 1986).

Židovskí fundamentalisti svoje ciele v spoločnosti aktívne a efektívne presadzujú. Niektoré skupiny sa však odmietavo stavajú k existencii samotného štátu Izrael ako sekulárneho štátu (nepovažujú ho za židovský štát v zmysle starozákonných prorokov). Fundamentalistické skupiny sa pri dosahovaní svojich cieľov nevyhýbajú ani militantným

akciám, či už proti Arabom, alebo umierneným či sekulárnym Židom (jednou z obetí bol aj niekdajší izraelský premiér J. Rabin zavraždený v roku 1995). Svoj vplyv presadzujú prostredníctvom hodnotovo blízkych menších politických strán v Izraeli (napr. Šas, Zjednotený judaizmus Tóry, Národná jednota), ale aj vďaka politickej podpore, ktorú u nich príležitostne hľadajú hlavné izraelské politické strany (Likud, Strana práce, Kadima). Dokážu tak ovplyvňovať zásadné témy politického života, vrátane riešenia izraelsko-palestínskeho konfliktu (napr. Fisher 2016). Progres v mierových rokovaníach (napr. Camp David, Oslo) vyvolal nárast mobilizácie fundamentalistov, ktorí sa mierom cítia ohrození najmä vo svojom vnímaní rozsahu Bohom daných židovských území (tzv. „*Eretz Israel*“, s prioritným záujmom o historické územia Judska a Samarska).

Jedným z priestorov stretu viacerých fundamentalizmov je indický subkontinent. Ani *hinduizmus* ako výrazne najväčšie indické náboženstvo, napriek relatívnej imunity voči fundamentalizmu (napr. Heywood 2008), sa tejto tendencii nevyhol. Prekročil pozíciu náboženstva a posunul sa aj do fundamentalistickej formy, s prepojením na nacionalistické ambície politických lídrov. Narušil gándhiovské tradície nenásilia (Sarva Dharma Sambhav – pokojné spolužitie všetkých náboženstiev), ako aj sekulárne “nastavenie” Indie po získaní nezávislosti a prispel k rozmachu násilnosti voči iným náboženstvám a zástancom sekularizmu (napr. Sen a Wagner 2009). Hinduizácia etnonábožensky veľmi pestrej indickej spoločnosti sa stala jedným zo základov formovania takto ponímanej indickej národnej identity. Militantnosť hinduistického fundamentalizmu sa prejavila napr. zničením starej moslimskej mešity Babri Masjid (napr. Islam 1997) v meste Ayodhya v roku 1992 (verí sa, že na tomto mieste sa narodil hinduistický kráľ - boh Ráma). Nepokoje (aj s obetami na životoch), najmä medzi hinduistami a moslimami stále pretrvávajú (najväčšie boli v roku 2002 v štáte Gudžarát, napr. Varshney 2014). Hinduistický nacionalizmus (tzv. Hindutva) a fundamentalizmus má rozvinutú oporu okrem “rodiny” organizácií (Sangh Parivar, vrátane napr. militantnej a konzervatívnej Rashtriya Swayamsevak Sangh – RSS, napr. Therwath 2012), aj v aktivitách politickej strany *Bharatiya Janata* (Bharatiya Janata Party – BJP, Indická ľudová strana), ktorá výrazne ovplyvňuje politickú scénu v Indii, najmä od 90. rokov minulého storočia. Mnohí jej oponenti bývajú označovaní napr. ako prozápadní, pseudosekulárni, nereprezentujúci skutočnú Indiu. Hinduistický nacionalizmus a fundamentalizmus súvisí tiež so snahou budovať modernú, vyspelú Indiu aj ako silného geopolitického aktéra globálneho významu. Súčasne však predstavuje hrozbu pretrvávajúceho vnútorného napätia (napr. počet moslimov v Indii sa odhaduje na 170 miliónov) v krajine označovanej niekedy aj ako “najväčšia demokracia na svete”.

Sikhský fundamentalizmus je tiež predovšetkým odrazom nenaplnených politických ambícií a snáh o vlastný štát v zložitom kontexte Indie. Časť jeho prívržencov sa razantne zasadzuje o vytvorenie vlastného štátu *Chálistan* (angl. Khalistan, resp. nezávislý Pandžáb) vo svojom domovskom indickom štáte Pandžáb. Aj v tomto prípade ide o silné prelínanie národnej a náboženskej identity, ako aj obranný efekt voči iným náboženským komunitám v Indii (v ich prípade najmä proti tlaku hinduizácie). Sikhovia síce tvoria v Indii len 1,9 % obyvateľstva (celosvetovo sa ich počet odhaduje na 25 miliónov), napriek tomu významne prispievajú celej indickej spoločnosti svojimi schopnosťami vo vojenstve, poľnohospodárstve, i podnikaní (napr. Majeed 2015). Dlhoročná nespokojnosť (napr. nerealizovanie sľubovanej väčšej autonómie Pandžábu) a napätie kulminovali najmä v roku 1984, kedy separatisticko-fundamentalistické militantné aktivity vyvolali razantný úder indickej armády na hlavnú svätyňu Sikhov v Armitsare (ale aj na iných miestach). Zničujúci útok vyvolal odvetu v zavraždení indickej premiérky *Indiry Gándiovej* jej sikhskými telesnými strážcami (v októbri 1984), po ktorom nasledovali pogromy voči Sikhom, najmä v hlavnom meste Dillí. V posledných desaťročiach došlo k čiastočnému zmierneniu napätia, na čom má zásluhu prehĺbenie federalizmu v Indii (viac možností pre jednotlivé štáty, neoliberálne ekonomické reformy centrálnej vlády), posilnenie zapojenia

sikhských predstaviteľov do celoštátnej politiky (prostredníctvom ich strany Akali Dal, napr. na istý čas získanú pozíciu premiéra indickej vlády) či strata podpory militantov na vidieku a vnútorné rozbroje medzi rôznymi sikhskými skupinami (napr. Crossette 2004, Van Dyke 2009).

Hoci sa budhizmus všeobecne považuje za jedno z najmierumilovnejších náboženstiev na svete, ani ono sa nevyhlo násilným, až revolučným epizódam (napr. DeVotta 2007, Ladwig a Shields 2014). *Budhistický fundamentalizmus* (niektorí autori preferujú termín budhistický nacionalizmus) sa najčastejšie spája s vývojom na Srí Lanke, v minulých desaťročiach poznamenaného násilným konfliktom predovšetkým medzi dominantným sinhálskym (prevažne budhistickým) obyvateľstvom a Tamilmi (vyznávajúcimi viaceré náboženstvá, prevažne hinduizmus). Sinhálski budhisti (považujúci sa za prívržencov "čistého" nezdeformovaného budhizmu) presadzujú víziu Srí Lanky ako *ostrova sinhálcov a budhizmu* (vychádzajúc z dávnych náboženských tradícií, napr. Mahavamsa) ako národnej ideológie, silne manipulujúc budhizmom pre svoje politické ciele (napr. Berkwitz 2003, DeVotta 2016). K polarizujúcim prejavom patria napr. presadzovanie budhizmu ako štátneho náboženstva, násilné útoky na iné náboženstvá, zákonné opatrenia proti zmene náboženstva (najmä u budhistov v rámci kampane proti "neetickým" konverziám náboženstva), nepriateľstvo voči západným krajinám a neziskovým organizáciám, väčšia pozornosť rozvoju "sinhálskych" území a pod. (napr. DeVotta a Stone 2008, DeVotta 2016). Dlhodobý tlak zo strany sinhálskej budhistickej komunity viedol k militantoteroristickej odozve najmä zo strany tzv. *tamilských tigrov* (LTTE - Liberation Tigers of Tamil Eelam, hoci mal aj sekulárne črty), ktorý vyústil do dlhodobého konfliktu s obrovskými ľudskými stratami. Okrem existencie viacerých nacionalistických politických strán reflektujúcich budhistické ambície, jedným z najviditeľnejších vyjadrení týchto ambícií je vznik politickej strany *Jathika Hela Urumaya* (JHU, angl. National Sinhala Heritage) pred parlamentnými voľbami v roku 2004, pričom všetci jej kandidáti boli budhistickí mnísi. Budhizmus, ktorý nemá monokratickú hierarchickú štruktúru, je aj tu značne diverzifikovaný. Plné pochopenie zložitosti jeho vývoja si vyžaduje aj pozornejšie vnímanie pôsobenia iných náboženstiev a cirkví na ostrove (napr. islamu, kresťanstva rôznych denominácií, hinduizmu, napr. Deegalle 2009). Politicky aktívny budhizmus však nachádzame napr. aj v Thajsku či Myanmaru (Juergensmeyer 2010).

2.4.4 Náboženský terorizmus

Možné násilné, až militantné črty náboženského fundamentalizmu už boli naznačené. Hoci náboženské násilnosti sú v globálnej mierke takmer každodenné (Emerson a Hartman 2006), len u časti nábožensky motivovaných skupín môžeme pozorovať extrémne formy násilia v podobe terorizmu. Je to forma "boja" proti nepriateľovi, ktorú považujú za opodstatnenú a efektívnu. Veria v boj, nevyhnutnú konfrontáciu, súvisiace martýrstvo (podrobnejšie napr. Juergensmeyer 2003). *Náboženský terorizmus* (angl. religious terrorism) sa považuje za jednu z najakútnejších bezpečnostných hrozieb posledných dekád. Nejedná sa však o nový jav, ale naopak, poznáme ho už niekoľko storočí. Prvýkrát sa tento termín objavil v inom kontexte ešte počas francúzskej revolúcie na konci 18. storočia. Historickými príkladmi náboženského terorizmu môžu byť napr. židovskí *zélóti* (angl. Zealots, okolo 1. storočia nášho letopočtu) či moslimskí *asasínovia* (angl. Assassins, v 11.-13. storočí), operujúci na území dnešného Blízkeho východu (napr. Rapoport 1984). Hoci sa najviac pozornosti v súčasnosti opodstatnene venuje islamskému terorizmu, nesmieme zabudnúť ani na teroristické ataky spáchané "v duchu" iných náboženstiev či existenciu sekulárneho terorizmu.

Viaceré už spomínané odnože fundamentalizmu zrodili aj svoj terorizmus, hoci s rôznou intenzitou a dopadom. Terorizmus sám o sebe býva charakterizovaný ako *premyslený a naplánovaný, neobyčajne násilný čin, s cieľom dosiahnuť určité politické, náboženské či ideologické ciele prostredníctvom zastrašenia veľkej časti verejnosti* (vychádzajúc napr. z Li 2005). Najčastejšie sa spája s určitými organizovanými skupinami, s významnou úlohou militantných lídrov, resp. duchovných vodcov (napr. Ranstorp 1996). Aj v prípade používania pojmu terorizmus (o definovaní ktorého sa stále vedú diskusie) a snáh o jeho pochopenie musíme byť presnejší a komplexnejší (napr. Jackson 2007). Mnohé z organizácií označovaných primárne za teroristické (napr. hnutie Hamas) majú aj mnohé iné úlohy a zložitejšiu vnútornú štruktúru (politickú stranu, poskytujú sociálne služby a vzdelanie, chránia civilné obyvateľstvo). Mnohí teroristi a ich organizácie sa vyhýbajú označeniu teroristi a snažia sa prezentovať pod prijateľnejšími označeniami (bojovníci za slobodu, svätí bojovníci a pod.). Teroristické organizácie sú prevažne pod silným tlakom štátov (nielen západných), ktoré ohrozujú.

Dejiny terorizmu sú komplexnejšie a neviažu sa len na náboženský terorizmus. Najprehľadnejšiu interpretáciu predstavil Rapoport (napr. 2001) v podobe *štyroch vln moderného terorizmu od konca 19. storočia* (doplňanú aj inými autormi, napr. Sedgwick 2007). *Prvá vlna* (niekedy označovaná aj ako „*anarchistická*“) vznikla v Rusku (hnutie „*Národná vôľa*“) a inšpirovala následníkov po celom svete. Jej typickým prejavom boli atentáty na vedúcich politických predstaviteľov, pričom za posledný atak v rámci tejto vlny sa môže považovať atentát na následníka rakúsko-uhorského trónu v roku 1914. *Druhá vlna (anti-koloniálna)* sa vynorila po 1. svetovej vojne a trvala do 60. rokov minulého storočia. Hnacou silou bol princíp národného sebaurčenia. Išlo najmä o boj proti koloniálnej moci a snahy o vznik nových nezávislých štátov. Cieľom útokov boli najmä policajné a vojenské zložky. Príkladmi teroristických hnutí z tohto obdobia môžu byť napr. Írska republikánska armáda (IRA) či Irgun v Palestíne (po vzniku štátu Izrael integrovaný do armády). *Tretia vlna* býva označovaná jednak ako *vlna „novej ľavice“*, a jednak ako prvá vlna ozajstného „medzinárodného“ terorizmu. Za jeden z jej zdrojov sa považuje vojna vo Vietname (ako cez stratégiu a úspechy Vietkongu, tak aj ako príklad odporu voči imperializmu). Môžeme k nej zaradiť aj mnohé ľavicovo-revolučné teroristické skupiny po celom svete (napr. Červené brigády/Brigate Rosse v Taliansku, Frakciu Červenej armády/Rote Armee Fraktion v Nemecku, či Jasný chodník/Sendero Luminoso v Peru). Aj v tomto období však pôsobili i teroristické skupiny so separatistickými ambíciami (napr. baskická ETA, hnutie Front národného oslobodenia Korziky). Okrem bombových útokov sa v taktike viac prejavovali napr. únosy rukojemníkov. Medzinárodný aspekt bol zvýraznený rastúcim počtom útokov mimo „vlastnej“ krajiny, spoluprácou skupín z viacerých krajín či napr. prípravou teroristov z mnohých krajín v zariadeniach Palestínskeho oslobodzovacieho hnutia (v Libanone do 80. rokov). Počas 80. rokov sa podarilo aktivity časti týchto hnutí úplne eliminovať či značne obmedziť.

Štvrtá vlna sa prevažne označuje ako *vlna „náboženského terorizmu“* a venuje sa jej obzvlášť veľká pozornosť (napr. Rapoport 2001, Sedgwick 2004, Post et al. 2014). Predtým sme sice tiež mohli pozorovať viaceré elementy religiozity, často v kombinácii s etnickými prvkami, ale neboli také dominantné, akými sa stali po rozpade bipolárneho sveta. Od 80. rokov sa intenzívnejšie prejavujú teroristické skupiny pochádzajúce z mnohých náboženských komunít. Okrem moslimských (šíitskych, sunitských) teroristov sa ďalej aktivizovali napr. sikhskí, židovskí teroristi, prejavil sa terorizmus vychádzajúci z japonskej náboženskej skupiny Óm šinrikjó a pod. Diapazón taktických postupov sa obohatil predovšetkým o samovražedné útoky, vrátane útokov tzv. „osamelých vlkov“. Ciele už nebývajú výsostne spájané so štátom (jeho inštitúciami a predstaviteľmi), ambíciou je spôsobiť čo najviac obetí, ktorými bývajú prevažne bežní občania.

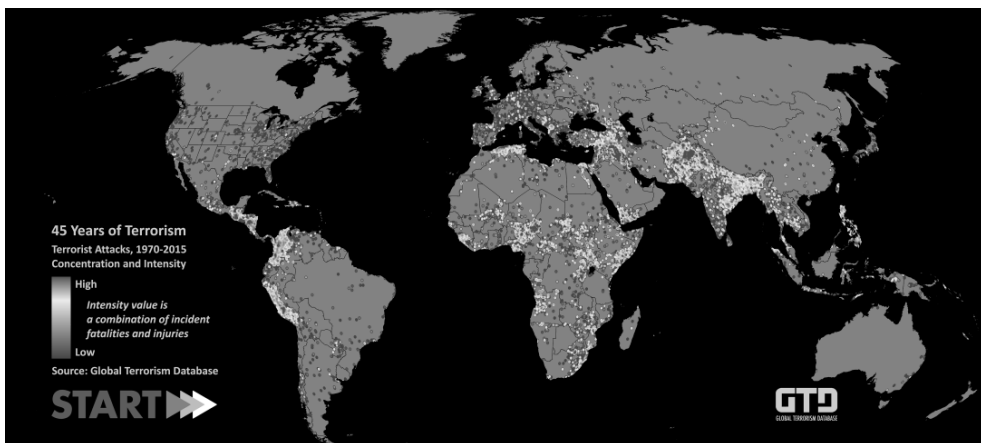
V súčasnosti je ďaleko najvýznamnejším *islamský terorizmus*. Jeho rozmach súvisel s víťazstvom Iránskej revolúcie a stiahnutím sovietskych vojsk z Afganistanu (kde nadobudlo schopnosti mnoho islamských extrémistov). Ako podotýka Tibi (2002), rozpad bipolárneho sveta obnovil aj historické súperenie *Západu* a islamu. Niektorí ideológovia islamského terorizmu vnímajú islam ako jednu zo svetových mocností, ktorá vedie vojnu (napr. Ranstorp 1996). Nemôžeme vynechať viaceré ďalšie konflikty v oblasti Blízkeho východu so západnou zaangażovanosťou (Kuvajt, Irak, Afganistan), ktoré mobilizovali teroristov. Nestabilitu priniesla aj tzv. „*Arabská jar*“, počas ktorej padli viaceré autoritárske režimy a mnohé krajiny prešli nepokojmi (čo otvorilo nové možnosti teroristickým organizáciám). Časť problému spočíva aj v narušení aktuálnej organizácie „islamského“ sveta a hľadani novej priestorovej organizácie. To sa prejavilo aj v presadení *kalifátu* (islamského štátu) v nedávnom období na rozsiahlych územiach Sýrie a Iraku.

Islamskí teroristi nachádzajú svoju *ideologickú bázu* v náboženskom fundamentalizme a islamskom džihádizme (napr. Sonn 2006). Reprezentujú ho početné teroristické organizácie (často v rôznych spojenectvách) ako napr. *Egyptský islamský džihád* (vedený A. al-Zawahirim, neskôr spojený s Al-Káidou), *Muslimské spoločenstvo/skupina* (Džamá islámija, angl. Gama'a al-Islamiyya, Jemaah Islamiya - JI), *Taliban* a asi najznámejšia *Al-Káida* (*Al-Qaeda*). Sústreďujú sa na zdôrazňovanie niekoľkých kľúčových tém – moslimovia sú obeť („iní“ môžu za ekonomickú a sociálnu situáciu moslimov), identifikácia nepriateľov (prevažne – *Západ*, USA, Izrael, Veľká Británia, a pod.) a nevyhnutnosť všetkých moslimov brániť islam útokom na nepriateľov (napr. Ranstorp 1996, Post et al. 2014). Veria, že svoje ciele dosiahnu len násilnou cestou. Ich predstava nesie totalitné črty, pretože chcú nastoliť režim islamského štátu s vládou islamského práva. K parciálnym cieľom patrí napr. nastolenie vlády islamistov v jednotlivých štátoch (napr. Egypte), permanentné útoky na ciele nepriateľa (napr. v západných štátoch), dosiahnutie stiahnutia cudzích vojsk z moslimských krajín. Terorizmus je v ich ponímaní legitímnou formou boja (*džihádu*).

Konkrétne *metódy, techniky či taktiky využívané teroristami* sú veľmi rôznorodé a odrážajú ich hlavný cieľ – zastrašenie ostatných. Najčastejšie sú bombové útoky na významné ciele (napr. kľúčová technická infraštruktúra, objekty štátu) a atentáty na osoby vystupujúce ako predstavitelia režimov (napr. politici, sudcovia, policajti). Neskôr pribudli únosy rukojemníkov (napr. aj na výmenu za zadržovaných teroristov či za výkupné), aj ako únosy lietadiel/lodí. V posledných dekádach k tomu pribudli samovražedné bombové útoky (hoci napr. Korán samovraždu nepovoľuje, s výnimkou mučeníckych podmienok a „martýrstva“, s odmenou v raji) či vražedné útoky automobilmi na bezbranných občanov (napr. v Berlíne v roku 2016, v Barcelone v roku 2017). Pretrváva obava z eventuálneho použitia rôznych zbraní hromadného ničenia teroristami (riziko potvrdil útok nervovým plynom v tokijskom metre sektou Óm šinrikjó v roku 1995). Ciele sa stali postupom času veľmi pozorne vyberané. Sú medzi nimi *medzinárodne významné, symbolicky silné objekty, udalosti a dátumy* (napr. dvojčičky WTC v New Yorku, chrámy, olympiáda v Mníchove, útoky počas významných výročí a štátnych sviatkov), s úmyslom maximalizovať traumatu a mediálny efekt (prehľad koncentrácie teroristických útokov prináša obr. 2).

Veľmi silnou podporou aj náboženských fundamentalistov sú internet, moderné médiá (najmä satelitné televízie, mobilné telefóny), sociálne siete (Facebook, YouTube), a to nielen v propagovaní teroru (čo je významnou súčasťou ich taktiky). Zohrávajú významnú úlohu pri získavaní nových prívržencov, ich radikalizácii a zapojení do teroristických akcií. Podpisali sa významne na náraste *samovražedných útokov*, napr. v prípade akcií tzv. *osamelých vlkov*). Hoci samovražedné útoky sú pomerne malou časťou v množine teroristických útokov, pozornosť si udržiavajú najmä vďaka svojej efektívnosti meranej počtom obetí (napr. Klit a Charney 2006). Islamský fundamentalizmus a teroristické

organizácie sú veľmi aktívne na internete a rozvinuli úspešné postupy šírenia svojich myšlienok a regrutácie nových prívržencov. Jedným z najvplyvnejších bol Anwar al-Awlaki (niekedy označovaný aj ako “bin Ládin internetu”). Prostredníctvom cielených kampaní boli teroristické organizácie a ich on-line propagátori schopní osloviť špecifickú skupinu relatívne osamelých, izolovaných, frustrovaných mladých mužov (prevažne pochádzajúcich z moslimských rodín, hoci často sekularizovaných). Takých, čo sa cítia napr. nedostatočne uznávaní okolím (chcú konečne získať rešpekt), s neúspešnými ambíciami, neintegrovaní do “hlavného prúdu“ spoločnosti (napr. na *Západe*), ešte nezrelí a naivní, takých, čo napr. chcú nasledovať svoje “džihádistské“ vzory, resp. sú nespokojní so zahraničnou politikou *Západu* (napr. Pratt 2006, Post et al. 2014). Postupnou radikalizáciou, začlenením sa do “virtuálnej komunity“ (označovanej napr. ako “bratstvo“), spolu s víziou “cesty do raja“ sa sami identifikovali s úlohou samovražedného atentátnika (nepatria k žiadnej teroristickej skupine, ani nie sú niekým riadení). Niekedy sa začlenia do malej, izolovanej, súdržnej skupiny, žijúcej si vo svojom svete, s deviantnými teroristickými rozhodnutiami (tzv. “vlčia svorka“).

Obr. 2 Koncentrácie teroristických útokov na svete v rokoch 1970-2015
Zdroj: *Global Terrorism Database (2017)*.

Novou výzvou je *kyberterorizmus* (angl. cyberterrorism) zameraný na útoky prostredníctvom počítačových sietí (s veľmi rôznorodými podobami atakov - od útokov na “kriticky významnú národnú infraštruktúru“, zničenie významných dát, až po zásadné dezinformačné kampane a pod., s významnými dopadmi – ekonomickými, politickými). Tie ponúkajú nové možnosti útokov naprieč svetadielmi, s ťažkosťami odhalenia pôvodcov a ich potrestania (nemyslia sa tým bežné “hackerské“ útoky, či tzv. politický haktivizmus, ktorý je skôr protestného charakteru). Ako upozorňuje Weimann (2005), “*kybernetické útoky*“ sú lacnejšie, zachovávajú vysokú anonymitu, útok sa dá nasmerovať na obrovské množstvo cieľov, môže byť spustený na veľké vzdialenosti a za určitých okolností sa môže dotknúť veľkého počtu ľudí. Viaceré náboženské teroristické skupiny budujú svoje kapacity aj v tejto oblasti.

Jedným zo špecifických prejavov terorizmu je tzv. *štátom podporovaný terorizmus*. Je odrazom mnohostranných procesov internacionalizácie terorizmu. Na jednej strane sa internacionalizácia prejavila globálnou prítomnosťou terorizmu, aktivitami mimo vlastných štátov, diskusiami o vplyve komunít žijúcich v diaspóre a medzinárodnej migrácie na terorizmus, na druhej strane aj potrebou medzinárodnej spolupráce v boji proti terorizmu. Niektoré štáty začali využívať teroristické skupiny či techniky teroristov ako lacný a

efektívny nástroj na dosahovanie svojich zahranično-politických cieľov (Ranstorp 1996). Tento prístup je veľmi rozšírený a nezriedka paralyzuje možnosť dosiahnuť výraznejší úspech v boji proti terorizmu či mierové riešenie konfliktov vo svete. Napr. podpora moslimských teroristických skupín zo strany niektorých štátov (napr. Líbya, Irán, Saudská Arábia, Katar) bola predmetom diskusií, odvetných akcií iných štátov či jednaní v OSN (napr. bombový útok na let Pan Am nad Lockerbie v Škótsku v roku 1988).

Tab. 1 Vybrané skupiny, na ktoré sa uplatňujú špecifické opatrenia na boj s terorizmom (podľa Rozhodnutia Rady (SZBP) 2016/1136)

Abu Nidal Organisation	Organizácia Abú Nidála
Al-Aqsa Martyrs' Brigades	Brigády mučeníkov Al-Aksá
Al-Aqsa e.V.	Združenie al-Aksá
Babbar Khalsa	Babbar Chalsa
Communist Party of the Philippines	Komunistická strana Filipín
Gama'a al-Islamiyya (Islamic Group – IG)	Islamská skupina – IG
IBDA-C - Great Islamic Eastern Warriors Front	Front islamských bojovníkov Veľkého východu
Hizballah Military Wing	Vojenské krídlo Hizballáhu
Kurdistan Workers' Party – PKK	Strana kurdských pracujúcich
Liberation Tigers of Tamil Eelam – LTTE	Tigre oslobodenia tamilského Ílamu
Palestinian Islamic Jihad — PIJ	Palestínsky islamský džihád
Popular Front for the Liberation of Palestine	Ludový front za oslobodenie Palestíny
Sendero Luminoso – SL	Svetlý chodník
Teyrbazen Azadiya Kurdistan — TAK	Sokoly za slobodu Kurdistanu

Zdroj: Úradný vestník Európskej únie (2016).

Medzi vážne témy patrí aj *vzťah demokracie a terorizmu*. V literatúre o tomto vzťahu nenachádzame jednoznačné závery (napr. Saiya 2015). Časť názorov predpokladá zmierňujúci efekt demokracie na potenciál terorizmu (demokracia poskytuje dostatočný priestor na presadenie rôznych politických ambícií a terorizmus by nemal byť nutný). Naopak v autoritárskych režimoch s obmedzenou možnosťou politickej participácie sa terorizmus zdá byť pravdepodobnejší, ako jediná šanca presadzovať potláčané záujmy a zmeniť systém. Na druhej strane, režimy liberálnej demokracie súčasne akoby neboli schopné dostatočnej razancie v boji proti terorizmu, vďaka svojmu rešpektu k slobode, vláde zákona a individuálnym právam (napr. sloboda vyjadrovania), a súvisiacim dlhým procedúram prijímania odvetných opatrení. Dáva to teroristom dostatočnú možnosť pôsobiť, získavať podporovateľov, až plánovať útoky, a vyhýbať sa adekvátnym postihom. Fungujúce autoritárske štáty môžu byť v tomto efektívnejšie (represívne zložky konajú voľnejšie, majú väčšie právomoci), teroristom ich pôsobenie sťažujú. Skúsenosti posledných rokov však potvrdzujú ťažkosti všetkých režimov bojovať proti rôznym formám terorizmu (samovražedné útoky, útoky na tzv. soft ciele). Praktická diskusia smeruje aj k otázke, do akej miery sa demokracie vedia vysporiadať s terorizmom. Problém je nielen vnútorný, ale aj externý – aktéri teroristických útokov často nie sú vlastní občania. Často sa však konštatuje, že vyhrať vojnu s terorizmom len vojenskou cestou je nemožné (napr. Pratt 2006). Takéto úsilie musí byť sprevádzané komplexnými riešeniami a poznaním ideologického rámca extrémneho náboženského fundamentalizmu. Okrem

úsilia samotných štátov je nevyhnutnosťou medzinárodná spolupráca (príkladom sú aj aktivity OSN či EÚ v boji proti terorizmu, vrátane nevyhnutnej identifikácie osôb a organizácii, tab. 1).

Terorizmus priniesol novú dimenziu v skúmaní konfliktov, otázok vojny a mieru aj v politickej geografii (napr. Flint 2003, Nunn 2007, Cutter et al. 2013). Tá začala prispievať k poznaniu primárnych časopriestorových otázok ako napr. lokalizácia teroristických skupín, mapovanie a identifikácia miest útokov, tvorba špecifických databáz, geopolitický a historicko-geografický kontext, ale aj dôvodov rastu náboženského terorizmu v špecifickom sociálno-ekonomickom priestorovom kontexte, súvisiaceho formovania náboženskej identity či prepojenia na zahranično-politické a geopolitické pozície jednotlivých štátov. K najvýznamnejším podnetom patrí skúmanie terorizmu cez pochopenie priestorovej organizácie ich sietí vo viacerých dimenziách (napr. Medina a Hepner 2011). Prínosné sú aj komparatívne analýzy terorizmu v odlišných geografických podmienkach, rôznych štátoch, v prepojení na konkrétne náboženstvá a teroristické organizácie, vrátane skúmania štátom sponzorovaného terorizmu. Veľmi prínosné sú v tomto smere aplikácie na báze geoštatistiky, analýzy veľkých súborov dát v prostredí GIS. Nezanedbateľný smer v skúmaní terorizmu majú otázky samotného boja proti terorizmu (napr. Flint a Radil 2009). O dôležitosti takto zameraných výskumov svedčí fakt, že napr. v r. 2015 bolo vo svete zaregistrovaných 11 774 teroristických útokov (v roku 2014 – 13 482), pri ktorých zahynulo 28 328 ľudí (v roku 2014 – 32 763, prehľad útokov a počtu obetí podľa regiónov sveta v tab. 2). Ďalšiu časť obetí útokov tvorí veľký počet zranených a unesených (napr. ako rukojemníci). Prevažná časť atakov a obetí sa týka krajín mimo Európy (podľa National Consortium for the Study of Terrorism and Responses to Terrorism 2016) – najviac Iraku (6 932 obetí v roku 2015), Afganistanu (5 292 obetí), Nigérie (4 886 obetí), Sýrie (2 748 obetí), Pakistanu (1 081 obetí) a Egyptu (656 obetí). V Európskej únii bolo napr. v r. 2016 registrovaných 142 útokov a taký istý počet obetí, predovšetkým vo Veľkej Británii a Francúzsku (Europol 2017).

Tab. 2 Prehľad teroristických útokov podľa regiónov sveta v r. 2016

	<i>počet útokov</i>	<i>podiel</i>	<i>počet obetí</i>
Stredný východ a severná Afrika	6088	45%	19121
Južná Ázia	3628	27%	7774
Subsaharská Afrika	2051	15%	6591
Juhovýchodná Ázia	1078	8%	635
Západná Európa	269	2%	238
Južná Amerika	133	1%	71
Východná Európa	132	1%	112
Severná Amerika	72	1%	73
Stredná Ázia	16	0%	20
Austrália a Oceánia	10	0%	0
Východná Ázia	8	0%	32
Stredná Amerika a karibská oblasť	3	0%	9
<i>Spolu</i>	<i>13488</i>	<i>100%</i>	<i>34676</i>

Zdroj: *Global Terrorism Database (2017)*.

Odporúčaná rozširujúca literatúra:

- Gregory, D., Pred, A. 2007. *Violent geographies: Fear, terror, and political violence*. New York: Routledge.
- Hobsbawm, E. 2009. *Globalizace, demokracie a terorismus*. Praha: Academia
- Huntington, S. P. 2001. *Stret civilizácií*. Praha: Rybka Publishers.
- Juergensmeyer, M. 2003. *Terror in the Mind of God: The Global Rise of Religious Violence*. Berkeley: University of California Press.
- Qutb, S. 2013. *Milníky na cestě*. Praha: Academia
- Tibi, B. 2002. *The challenge of fundamentalism: Political Islam and the New World Disorder*. Berkeley: University of California Press.

2.5 Ekologizmus

Súčasťou meniaceho sa ideologického prostredia najmä od 70. rokov 20. storočia bol aj nárast významu otázok životného prostredia. Celospoločenský záujem o naakumulované problémy sa pretavil aj do ideologickej roviny rozmachom ideológie *ekologizmu* (angl. *ecologism, ecological ideology*). Vo svojej podstate vychádza z ekológie ako časti biológie. Je založený na presvedčení, že *príroda je vzájomne prepojený celok zahrňujúci človeka a živú, i neživú prírodu. Odmieťa predstavu človeka ako pána prírody*. Prístup k otázke vzťahu človeka a prírody teda nie je antropocentrický, ale ekocentrický alebo biocentrický (napr. Heywood 2008). K základom ekologizmu patrí aj opora v holistickom chápaní sveta a potrebe udržateľnosti rozvoja. Reflektuje silný vplyv mnohých procesov rozvoja modernej spoločnosti (napr. industrializácie, urbanizácie, konzumného spôsobu života), ako aj hlbších poznatkov o nich – od rastúceho znečistenia životného prostredia, globálneho otepľovania, hrozieb vyčerpania zdrojov, výrubu dažďových pralesov, populačného rastu, až po zásadnú otázku prežitia Zeme a ľudstva. V uvedomení si rozmanitosti súvislostí rozvoja nachádzame bázu početných aktivít, iniciatív, hnutí, s rôznym zameraním a razanciou. Často sa spájajú aj so širším označením “zelené/zelení” (myslenie, strany), v ich pozadí je však prítomná ideológia ekologizmu.

K najznámejším predstaviteľom ekologizmu patrí A. *Dobson*, najmä vďaka svojej viackrát vydanej práci „*Green Political Thought*“ (1990). Naznačuje, že ekologizmus spĺňa základné požiadavky, aby bol považovaný za ideológiu. Predstavuje analýzu a interpretáciu spoločnosti (napr. výroby, spotreby) z týchto hľadísk, a aj navrhuje určitý “recept” na zmeny v duchu “zeleného myslenia” (napr. formovanie udržateľnej spoločnosti). Rozoberá aj vybrané prvky stratégie takejto zmeny (napr. úlohu zelených politických strán v demokratických režimoch, presadenie zmeny životného štýlu, posunu od individualizmu ku komunitnej perspektíve v spoločnosti a pod.). Objasňuje aj svoj dôležitý postoj k vzťahu medzi environmentalizmom a ekologizmom (vychádzajúc z predpokladu, že “zelená politika” má svoje reformné aj radikálne krídlo). Environmentalizmu vyčíta absenciu ideologickej unikátnosti, keďže nepočíta so zásadnejšou zmenou spoločnosti. Považuje ho skôr za manažérsky prístup (a teda môže byť priamo inkorporovaný do rámca iných ideológií). *Ekologizmus naopak predpokladá radikálnu zmenu vzťahu ľudstva k prírode, nevyhnutnú zásadnú zmenu v spoločenskom a politickom živote*. Odmieťa aj tézu, že by environmentalizmus bol menej radikálnou formou ekologizmu. Porovnáva ekologizmus aj s inými ideológiami, vrátane novších, ako je napr. feminizmus. V súčasnom období silnej globalizácie, aj táto ideológia čelí viacerým inováciám či názorovým variantom a odlišným “školám”. Luke (2009) uvádza päť najrozšírejších typov ekologizmu, s navzájom odlišnými črtami – *kritická klimatológia, ekomodernizácia, zelený štátizmus, prírodný kapitalizmus a banálny ekologizmus*.

Kritická klimatológia je v súčasnosti širšej verejnosti pravdepodobne najznámejším typom ekologizmu (aj keď problém vníma prevažne bez ideologického kontextu). Svet je už pomerne dlho konfrontovaný s faktom globálneho otepľovania, emisiami, skleníkovým efektom, rastúcim počtom extrémnych prejavov počasia a pod. Táto téma je podporená obrovským objemom dát a súvisiaceho výskumu, s predikciou mnohých potenciálnych dopadov na ľudstvo ako celok či vybrané časti Zeme. Uvedomenie si týchto rizík vyvoláva množstvo snáh a konkrétnych krokov na zmiernenie týchto procesov. Do tejto oblasti vstúpili významní inštitucionálni aktéri ako OSN (napr. prostredníctvom UNEP) či EÚ (napr. European Climate Change Programme – ECCP). Má významných nadnárodných reprezentantov, pričom v súčasnosti je najvplyvnejším IPCC (Intergovernmental Panel on Climate Change, spoločný projekt UNEP - Program Spojených národov pre životné prostredie a WMO - Svetovej meteorologickej organizácie), významné národné výskumné inštitúcie, neziskové organizácie (napr. Greenpeace) či významné osobnosti ako napr. bývalý americký viceprezident Al Gore (spolu s IPCC získali za svoje aktivity Nobelovu cenu v roku 2007). Okrem permanentnej analytickej aktivity a interpretácie možných dôsledkov, odborníci i aktivisti navrhujú široké spektrum politík a konkrétnych opatrení v najrôznejších oblastiach života (od alternatívnych zdrojov energie, dopravy, až po zmeny v životnom štýle). Reálne presadenie a implementácia významnejších opatrení sa však permanentne posúva do časovo vzdialenejších období. Napriek tomu nachádzame mnohé firemné, regionálne a lokálne iniciatívy zamerané napr. na presadenie nízkouhlíkových technológií a politík (napr. v rozvoji miest). Mobilizácia výskumu a iniciatív pod hlavičkou klimatickej zmeny významne prispieva k celkovej informačnej báze ekologizmu, vrátane pragmatických prístupov napr. z oblasti ekonómie klimatickej zmeny (napr. Stern 2015). Urgentné hlasy zo strany kritických klimatológov, resp. kritickéj klimatológie nebývajú plne rešpektované, hoci s istotou prispeli k zásadným posunom v environmentálnych politikách. Samotné aktivity napr. IPCC sa dostali do komplikovanej situácie spájajúcej vedu s diplomaciou, spolu s vplyvom vlád štátov, bez výraznejšieho prepojenia na spoločenské vedy (s výnimkou ekonómie), ktoré by mohli byť prospešné pri presadzovaní jednotlivých cieľov a posilnení vplyvu na reálne klimatické politiky vo svete (napr. Victor 2015).

Ekomodernizácia resp. *ekologická modernizácia* sa opiera o konštruktívny prístup k environmentálnym problémom (napr. Andersen a Massa 2000, Buttel 2000). K jej základným argumentom patrí predstava možnosti adaptácie inštitúcií modernej spoločnosti tak, aby sa vyhla ekologickej kríze. Odráža určitú vieru v silu pokroku aj v tejto oblasti. Rozvinula sa na báze diskusií o životnom prostredí, najmä v Nemecku v 80. rokoch 20. storočia. Stala sa pomerne vplyvným konceptom rozvíjaným aj v ďalších krajinách ako napr. Holandsko, Veľká Británia či škandinávské štáty. V súčasnosti je už globálne rozšíreným smerom myslenia. K jeho rozmachu okrem iných disciplín prispela aj geografia (napr. Gibbs 2006). Zamerala sa na zapojenie spoločenských vied do riešenia problémov životného prostredia s cieľom prepojiť dovtedy separované prístupy v oblasti prírodných vied, spoločenských vied (vrátane ekonomických) a biznisu. Chcela prispieť k lepšiemu rozhodovaniu v oblasti environmentálnych problémov, výraznejšiemu presadeniu environmentálnych cieľov v spoločnosti. Priniesla viacero parciálnych inovatívnych prístupov, akým je napr. ekologická racionalizácia. Do popredia dávala modernizáciu v politickej a inštitucionálnej sfére, aby boli prijímané adekvátne environmentálne reformy a politiky (najmä s preventívnym účinkom). Predpokladala spoluúčasť mnohých aktérov a všetkých úrovní verejnej správy. Ekomodernizácia však vychádzala aj z rešpektu voči princípom trhovej ekonomiky, využitia jej nástrojov či snáh využiť technologický pokrok. Zdôrazňuje potrebu zlepšenia v privátnom sektore, v priemysle, v odpadovom hospodárstve a pod. Volá po zmene správania sa podnikov. Za jeden z jej prínosov sa považuje jej využiteľnosť vo formovaní praktických politík a korigovaní manažérskych postupov.

Bývalo jej vyčítané, že sa menej orientovala na otázky spotreby, či to, že sa príliš spoliehala na technologický determinizmus či jej eurocentrické zameranie (napr. Mol, Spaargaren a Sonnenfeld 2013). Býva kritizovaná aj zástancami iných ekologicky orientovaných prístupov. Napriek tomu si získala pozornosť práve svojou optimistickou alternatívou voči skeptickým názorom na vývoj životného prostredia.

Medzi rôznymi alternatívami ekologizmu zaujal významnú pozíciu aj *zelený štátizmus* (angl. green statism, ale podobný význam majú aj blízke pojmy ako *ecostate*, alebo *environmental state*). Počíta predovšetkým s oveľa aktívnejšou úlohou štátu a využitím jeho moci pri presadzovaní ekologických cieľov. K najvýznamnejším autorom patrí R. Eckersley (napr. „*The Green State: Rethinking Democracy and Sovereignty*“, 2004). Mal ambíciu formulovať predstavu *zeleného demokratického štátu* ako alternatívu ku klasickému štátu - teda nie napr. ako liberálno-demokratický štát vedený stranou zelených. V takomto štáte, ktorý by sa rozvinul na báze liberálneho alebo sociálno-demokratického zriadenia, by otázky životného prostredia a udržateľného rozvoja boli prioritou (vrátane potrebných ústavných a inštitucionálnych zmien). Mala by byť prijímaná adekvátna legislatíva, štátne intervencie a regulácia, ktoré by mali byť efektívne implementované a ich dodržiavanie náležite vynucované. Zelený štát má obsahovať aj nové formy politickej participácie a zastúpenia s výrazným environmentálnym akcentom (tzv. ekologická demokracia). Predpokladá tzv. environmentálne alebo ekologické občianstvo, zaangažované na takýchto cieľoch a spolupracujúce so „zeleným štátom“. Významnú úlohu v tomto koncepte ekologizmu má aj globálny kontext a medzinárodné multilaterálne dohody v prospech udržateľného rozvoja, vrátane zodpovednosti štátov v tejto oblasti. Reflektuje aj v environmentálnom myslení rozšírený skepticizmus voči tradičnému národnému štátu (ekologické problémy nepoznajú hranice), avšak štát považuje za kľúčového aktéra v dohľadnej perspektíve, pretože každý posun si vyžaduje jeho zahrnutie. Budovanie „zeleného štátu“ považuje Eckersley (2004) za nikdy nekončiaci proces (je predstaviteľom skôr normatívneho chápania „zeleného štátu“ ako ideálu).

Realita praxe politik štátu k ekologickým problémom je rôzna. Často tento koncept slúži aj ako analytický rámec využívaný k analýze toho, ako sa štáty angažujú v ekologických otázkach (aké politiky presadzujú, ako sa zasadujú o ekologické hodnoty štátu v praxi, ako intervenujú v tejto oblasti). Napr. severské krajiny sa viac blížila predstavám „zeleného štátu“ (napr. Bäckstrand a Kronsell 2015). Jedným z fór, na ktorých sa predstavy „zeleného štátizmu“ de facto presadzovali, boli aj environmentálne globálne summity o životnom prostredí či klíme (napr. Rio de Janeiro 1992, Kodaň 2009, Paríž 2015), na ktorých sa mali štáty dohodnúť na radikálnych zmenách v oblasti zásadných otázok životného prostredia. Ukazuje sa však, že táto cesta je ťažšie realizovateľná v globálnom meradle, a stáva sa tak menej efektívnou.

Prírodný kapitalizmus sa snaží zohľadňovať ako ekológiu, tak aj ekonomiku. Zásadnou prácou tohto typu ekologizmu je „*Prírodný kapitalizmus*“ (Hawken, Lovins a Lovinsová 2003). Zdôrazňuje nevyhnutný prechod na podnikateľský model, v jadre ktorého je príroda. Zaraďuje prírodu (ako „prírodný kapitál“) medzi základné faktory ekonomiky. Ekonomika má postupne prejsť napr. na prírodne prijateľnejšie („zelenšie“) alternatívy v zdrojoch energie, lepšie využívanie surovín (z tých istých zdrojov väčší efekt, rôzne podoby úspor), ich bezodpadové spracovanie a pod. Cieľom je zachovať ekonomický rast pri súčasne obmedzenom poškodzovaní prírody, čo znamená radikálne zlepšenie efektívnosti využívania prírodných zdrojov (produktívnosti „zeleného“ kapitálu). Opiera sa o oveľa väčšie využívanie vedecko-technických poznatkov, plánovania a organizácie výrobných procesov (inšpirovaného prírodnými uzavretými cyklami), lepšieho riadenia a využívania zdrojov v celej ekonomike (napr. vrátane „zelenej“ výstavby výrazne obmedzujúcej spotrebu zdrojov). Predpokladá zmenu „podnikateľského modelu“ smerom od predaja

produktov k službám (napr. bez podmienky vlastníctva “vecí“ v prospech ich prenájmu, podrobnejšie napr. Lovins, Lovins a Hawken 2007). Vyzdvihuje potrebu aplikovania takýchto poznatkov prinášajúcich výrazne vyššiu produktivitu prírodných zdrojov priamo vo firmách. Vo vzťahu k demokracii zdôrazňuje, že pokrok je možný iba v demokratických, trhovo orientovaných systémoch výroby a distribúcie, v ktorých sú oceňované všetky druhy kapitálu. To znamená aj investovanie do prírodného kapitálu, jeho udržiavania a zdokonaľovania.

Banálny ekologizmus je najpraktickejšie chápaná podoba ekologizmu. Vyzdvihuje potrebu najrôznejších každodenných ekologicky orientovaných postupov a správania vo všetkých oblastiach života. Od správania domácností, cez ekologicky vhodné technológie vo firmách, vhodné materiály vo výstavbe a pod. Je to snaha o úspornejšie a šetrnejšie produkty a služby, recykláciu, redukciu odpadov. Za dôležitú považuje nielen makrodimenziu veľkých opatrení a politík, ale aj prístupy a aktivity na mikroúrovni (domácnosti, malé firmy, farmy). Zdôrazňuje potrebu masívnej aplikácie takých zlepšení ako využívanie solárnej energie, inteligentné budovy, inteligentné rozvodné siete, nasadenie hybridných a elektrických vozidiel, produkciu potravín v záhradách a pod.

Ekologizmus je pomerne vplyvná ideológia, ktorej prvky v rôznom rozsahu integrujú do praxe aj ostatné ideologické smery. Ako taká však nemá ambíciu prevzatia dominantnej ideologickej pozície. Ostatné ideológie si osvojili časť jej agendy a preto môžeme nájsť diskusie napr. o pravicovom ekologizme či ekofeminizme. Týmto flexibilným postojom si udržali svoje pozície v konfrontácii ideológií a ich politických reprezentantov.

Odporúčaná rozširujúca literatúra:

Dobson, A. 1990. *Green Political Thought*. London: Harper Collins Academic.

Eckersley, R. 2004. *The Green State: Rethinking Democracy and Sovereignty*. Cambridge: MIT Press.

Hawken, P., Lovins, A., Lovinsová, L. H. 2003. *Přírodní kapitalismus*. Praha: Mladá Fronta.

2.6 Feminizmus

Feminizmus patrí k novším ideológiám, avšak určite nie novým. Jeho zásadné idey sa výraznejšie prejavili už počas 19. storočia. *Feminizmus sa dnes chápe predovšetkým ako hnutie a myšlienky zamerané na zvýšenie spoločenského postavenia žien, na kritiku patriarchálneho podriadenia žien mužom a na presadenie systému rodovej rovnosti v spoločnosti* (napr. Haywood 2008, Schwartzmantel 2008). Súčasný feminizmus je však extrémne diverzifikovaný vo svojich nástrojoch a cieľoch. Hoci sa potenciálne môže opierať o polovicu svetovej populácie, tento potenciál je ďalej rozštiepený na mnohé parciálne skupiny (hnutia, organizácie) s odlišnými či premiešanými cieľmi a stratégiami po celom svete (s veľkým vplyvom kultúrnych, triednych, národných, etnických znakov a súvislostí). Okrem *fragmentácie* je druhým znakom posledných dekád feminizmu jeho *deradikalizácia* (zmiernenie cieľov i postupov ich dosahovania oproti 60. a 70. rokom 20. storočia, napr. Haywood 2008). Oslabuje ho aj celkový vývoj v spoločnosti, pri ktorom sa mnohé ciele feminizmu podarilo dosiahnuť (hoci určite nie všade a nie vždy v plnej miere, ale umožnilo to uvažovať o akomsi “postfeminizme”). To sa týka napr. snáh o rovnaké mzdy, legalizáciu interrupcií, prístup k vzdelaniu či skutočnosti, že mnohé domácnosti dnes fungujú symetrickejšie (muži sa do chodu domácnosti zapájajú viac) a pod.

Z historického pohľadu sa hovorí prevažne o *dvoch vlnách feminizmu*. Počas prvej vlny bolo prvoradým cieľom získanie volebného práva pre ženy (známe sú tzv. “sufražetky”). V centre pozornosti bolo dosiahnutie rovnakých politických práv ako majú muži. Postupne

naplnenie týchto ambícií, najmä začiatkom 20. storočia, utlmilo aktivity ženského hnutia. Zavládla predstava, že emancipáciu žien sa podarilo dosiahnuť a prostredníctvom volebného práva sa diskriminácia na báze pohlaví odstráni. Táto ambícia však zostala nenaplnená a preto sa vynorila tzv. *druhá vlna feminizmu* (od 60. rokov 20. storočia). Už sa neobmedzovala len na politickú sféru, ale celkovo na transformáciu vzťahov medzi mužmi a ženami vo všetkých oblastiach života. Poukazovala napr. na zužovanie úlohy žien len na úlohu matky a vedenie domácnosti. *Práve o tejto druhej etape feminizmu môžeme uvažovať ako o typickej ideológii. Už neniesla črty podriadenia dominantným tradičným ideológiám, ale mala svoju celostnú, radikálnu, až revolučnú predstavu zmeny spoločnosti* (chcela ženy "oslobodiť"). Tento feminizmus sa zamerával na nerovnosti medzi pohlaviami vo všetkých oblastiach života, vrátane dovtedy menej akcentovanej súkromnej sféry. Kritizovaný bol dovtedajší model "verejný muž" (vo verejnom živote dominovali muži) a "súkromná žena" (jej úlohy sa obmedzovali na domácnosť, súkromie, napr. Haywood 2008). Kritizoval sa silný patriarchát v rôznych spoločnostiach a kultúrach. Zasadzuje sa o odstránenie rodových stereotypov, rovnosť v ekonomickom zmysle, i v rodinnom a osobnom živote (napr. pri starostlivosti o deti a domácnosť). Kým časť feministického hnutia presadzovala razantné riešenia (radikálny feminizmus), iné časti boli zástancami reformných procesov (napr. liberálny feminizmus). Niektoré postoje bývajú až protichodné (napr. proženské postoje odmietajúce, aby ambíciou žien bolo stať sa čo najpodobnejšími mužom).

Už dlhšie obdobie môžeme pozorovať aj snahy o identifikáciu a formovanie *tretej vlny feminizmu* (napr. Mann a Huffman 2005, Snyder 2008). Neznamená odmietnutie feminizmu druhej vlny. Odráža určité generačné posuny (nová generácia žien hľadá nové chápanie feminizmu), vyššiu citlivosť na otázky žien v inom rasovom a etnickom kontexte. Reaguje na problém viacnásobnej identity žien. Hľadá odozvu na nové výzvy (napr. sociálne siete, sledujú obraz žien v nových médiách). Odlišný je aj v otázke ciest, ako dosahovať svoje ciele (v taktike hnutia) a odmieta tézu o "postfeminizme". Má ambíciu sledovať širšie politické ciele (napr. sociálne, environmentálne), a nielen otázky záujmov žien. Silný je dôraz na osobné skúsenosti a ich prežívanie. Mnoho diskusií v jej rámci priťahuje vplyv "beauty industry" a "body-shaping industry" na sebaobraz ženy, ideál krásy a pod. Ku kritike tejto vlny patrí napr. že tento feminizmus stratil časť tradičnej kritickosti.

Dlho sa konštatovalo, že *prienik feminizmu, rodovej tematiky a politickej geografie je nedostatočný*, podobne ako aj počet autorov a publikovaných štúdií (napr. Staeheli 2001, Hyndman 2004). Týka sa to aj kritiky smerujúcej na politickú geografiu ako disciplínu so silnou dominanciou mužov (napr. Sharp 2007). Treba pritom podotknúť, že v rámci politickej geografie sa už dlhšie študovali tradičné otázky participácie žien na politickom živote (vrátane rôznych podôb občianskeho aktivizmu), ich pozície vo volených (parlament, samospráva) a exekutívnych pozíciách (vláda, manažérske pozície vo verejnom sektore) či pozícia a vplyv v politických elitách vo všeobecnosti. Patrili sem aj otázky postavenia žien počas vojen, zapojenie do revolučných aktivít a národno-oslobodzovacích hnutí, ale napr. aj otázky občianstva (napr. Kofman a Peake 1990). Dnes sa však môžeme stretnúť s názormi vyzdvihujúcimi prínos radikálnych a inovatívnych prístupov feministických geografov pre politickú geografiu (napr. Fluri 2015). Feministická geografia samotná je silne politická – identifikuje protiklady a vyzýva k zmenám. Nejde pritom už len o jednoduché doplnenie rodovej problematiky do štandardných politicko-geografických tém výskumu. Metodologicky sa feministická politická geografia opiera najmä o kvalitatívne a etnografické metódy, s významným vplyvom terénneho empirického výskumu. Na rozdiel od politickej geografie, ktorá je viac zameraná na makroúroveň, feministická politická geografia operuje významne aj na nižších mierkach, až po úroveň domácnosti (napr. Staeheli 2001).

K významnejším príkladom prieniku feminizmu a politickej geografie môžeme zaradiť *feministickú geopolitiku*. Nemá ambíciu ponúkať alternatívnu teóriu geopolitiky, ale je prístupom ku globálnym problémom pri zohľadnení feministickej ideológie a politiky (napr. Hyndman 2001). Má blízko napr. k tzv. kritickej geopolitike. Predstavuje pozornejšiu, jemnejšiu analýzu, v detailnejšej mierke, prepája rôzne miesta a dimenzie. Ku kľúčovým otázkam patrí skúmanie *bezpečnosti*, v značne širšom ponímaní, so zameraním najmä na bezpečnosť osôb. Ide o nové vnímanie bezpečnosti, nielen ako národnej bezpečnosti (štátov), ale bezpečnosti bežných ľudí, ochranu ich obydlí, zdravia, tela, ochranu pred násilím. Bezpečnosť v štátoch je napr. nerovnako dostupná na princípe rasy, etnicity či rodovej príslušnosti. Feministický vplyv sa preniesol aj do výraznej zmeny v skúmaní a vnímaní *verejného a súkromného* (apolitického) priestoru. Adresoval tradičné vytesňovanie žien do súkromného apolitického priestoru, ako aj ich uplatnenie v rôznych, menej formálnych priestoroch a aktivitách.

Feministická geopolitika poukazuje na nové vnímanie násilia na civilných osobách počas konfliktov, často prehliadaného. Upozorňuje na znásilňovanie počas vojnových konfliktov ako vojnový zločin a symbol dominancie, poníženia nepriateľa a prevzatia územia. Feministická politická geografia si hľadá cesty na uchopenie problematiky domáceho a partnerského násilia. Prepája a hľadá súvislosti medzi domácim násilím (domáci "každodenný terorizmus") a globálnym terorizmom (napr. Pain 2014), poukazujúc na veľkú disproporciu v záujmoch napr. štátov, ktoré sa sústreďujú na globálny terorizmus (a podobne zaostáva záujem o domáce násilie aj v odbornej sfére).

Iný smer výskumu sa sústredil na *mobilitu a migráciu* (indukovaná politickými okolnosťami, z hľadiska moci) a jej špecifický kontext pre ženy, zviazané s deťmi, bez zdrojov, starajúce sa o prežitie (napr. v utečeneckých táboroch). Ženy z obáv pred násilím (vrátane sexuálneho) sú často obmedzované vo svojej mobilite (napr. Hyndman 2004). Niektoré štúdie poukázali aj na významný vplyv, ktorý majú migranti pracujúci v zahraničí na formovanie národnej identity a ideológií (napr. Fluri 2015).

Feministická geopolitika skúma využívanie moci a jej vplyv na *každodenný život*. Odmietá štát ako primárny, alebo jediný objekt geopolitických úvah (napr. Massaro a Williams 2013). Pozornosť venuje prieniku rodovej problematiky a otázok štátu a národa, pri ktorom dochádza často k obmedzeniu úlohy ženy na reprodukciu a absenciu aktívnej účasti na politike. Upozorňuje na "maskulínne" chápanie štátu, neviditeľnosť žien v histórii politickej praxe. Pozornosti neunikajú nové technológie a ich využívanie. Sledujú napr. akým spôsobom sa reprodukovujú rodové nerovnosti prostredníctvom internetu a priestorových informačných technológií (napr. Leszczynski a Elwood 2015). Špecifickými príkladmi sú výskumy dokumentujúce vplyv globalizácie, medzinárodných tokov tovaru a ľudí na postavenie žien v rôznych lokalitách (neľudská práca, strata pozície na trhu práce vďaka importovaným tovarom a pod.).

Odporúčaná rozširujúca literatúra:

Giles, W., Hyndman, J. 2004. *Sites of violence: Gender and conflict zones*. Berkeley: University of California Press.

Nelson, L., Seager, J. eds. 2008. *A companion to feminist geography*. Oxford: Blackwell.

Staeheli, L. A., Kofman, E., Peake, L. 2004. *Mapping women, making politics: Feminist perspectives on political geography*. New York: Routledge.

3 Demokracia

3.1 Demokracia a politická geografia

3.1.1 Stručný úvod do teórie demokracie

Pojem demokracia je v súčasnosti možno až nadmerne používaný, pritom často bez jasného uvedenia si jeho komplikovaného obsahu. Prevažná časť ľudí tento termín používa voľne a vágne, pričom sa opiera o zaužívaný predpoklad, že demokracia či "demokratické" sa spája s dobrom, spravodlivosťou a správnosťou (vychádzajúc napr. zo Svensson 1993). Tento prevládajúci význam je síce akceptovateľným zjednodušením pre verejnosť, je však nepostačujúcim pre hlbšie uvažovanie o demokracii a jej uplatňovaní. Napríklad, nie vždy prevládalo dnes dominujúce kladné vnímanie.

Demokracia má svoje odlišné formy v závislosti od času, miesta, priestorovej dimenzie (štátu či obce), konkrétneho spoločenstva ľudí. Je úzko prepojená na stav rozvoja spoločnosti, jej sociálno-ekonomické podmienky. Vážne je ovplyvnená jej kultúrou či tradíciami, vrátane politických (môžu to byť unitárne štáty i federácie, štáty s prezidentským systémom či konštitučnou monarchiou). Má preto veľa konkrétnych, od seba sa líšiacich podôb, s rôznym fungovaním a rôznymi efektmi (napr. Schmitter a Karl 1991). Ak sa chceme zahĺbiť do štúdia demokracie, jej teórie, vrátane geografických aspektov, musíme akceptovať, že názorov na demokraciu je veľa, jej teoretická báza je rozsiahla a rozmanitá, neustále sa vyvíjajúca, plná vážnych argumentov. Silne ju ovplyvňujú rôzne okolnosti, nehovoriac o hlavných prúdoch myslenia či ideológiách. Nepostačuje jednoduché chápanie, že demokracia je "vláda ľudu", vychádzajúc z tradičného gréckeho *demos* (ľudia) a *kratos* (vláda), či identifikácia demokracie s voľbami. Neponúkame jednu definíciu demokracie, ale skôr prehľad názorov, čo by daný politický režim mal spĺňať, ak chce byť demokratickým. Štúdium teórie demokracie je prínosné aj v tom, že dnešné teoretické diskusie naznačujú aj možné budúce praktické aplikácie (napr. Saward 2001).

Primárny rozdiel je v *základnom chápaní demokracie, ktoré môže byť pozitívne a negatívne*. Všeobecne sa uznáva, že až približne do roku 1800 sa demokracia spájala s viacmenej negatívnym chápaním "vlády ľudu". Najmä od konca 18. storočia, predovšetkým v kontexte revolúcií vo Francúzsku a USA, sa v súvislosti s presadením reprezentatívnej demokracie vo vládnutí čoraz viac dostávalo do popredia jej pozitívne chápanie. Treba si však uvedomiť, že demokracia sa neustále vyvíja, adaptuje, pričom úplný ideál demokracie nebol doposiaľ realizovaný (resp. neexistuje na ňom zhoda). V posledných dekádach poznáme len akési vydarené "priblíženie", ktoré sa týka približne 50-tich až 80-tich štátov (napr. Modelski a Perry 2002). Budovanie demokracie je neustále hľadanie režimu, ktorý v danom čase a priestore najviac vyhovuje, pri dodržaní demokratických princípov.

Ak chceme pozorovať šírenie demokracie, musí to súvisieť s jej *prednosťami a príťažlivosťou*. Predpokladá sa (vychádzajúc z O'Loughlin et al. 1998, Modelski a Perry 2002, Sen 2003), že v dobre zvládnutej podobe demokracia narába najlepšie so základnými hodnotami a potrebami ľudí a dáva im najviac možností na rozvoj. Zdôrazňujú sa jej kapacity pre znásobenie spolupráce a efektívne zvládanie konfliktov v spoločnosti. Občania v demokratickej spoločnosti sú menej ohrozovaní násilím. Demokratický svet je mierumilovnejší (pravdepodobnosť vojny medzi skutočnými demokraciami je nižšia). Takéto krajiny bývajú ekonomicky rozvinutejšie, občania v nich s menšou

pravdepodobnosťou budú trpieť hladom. Nezanedbateľnou črtou je, že bývajú odolnejšie environmentálnej degradácii. Jej príťažlivosť je potvrdzovaná napr. tokmi a cieľovými krajinami migrácií.

Globálna prevaha demokracie či úspešné procesy demokratizácie však nie sú jedinou a permanentnou tendenciou. Demokracia je nezriedka krehká, zraniteľná, môže byť zneužitá, pretvorená, až odstránená. História učí, že *mnohé demokracie zlyhali*, iné sú veľmi nestabilné, či neslúžia svojim občanom dokonale. Preto môžeme pozorovať opačné procesy, resp. *obdobia ústupu demokracie* (napr. Huntington 1991). Platí teda, že to nie je jednoduchá forma vládnutia a politickej organizácie. Má v sebe zakódované vnútorné napätie, konfrontáciu zástancov rôznych názorov, ideológií či záujmov. Občania môžu byť znechutení tým, ako reálne demokratické procedúry prebiehajú (napr. nespravodlivé voľby, korupcia, podriadenie politických strán osobným ambíciám lídrov), či s tým, ako je efektívna (ako vlády zvládajú svoje úlohy a čo prinášajú občanom). Demokracie nemusia byť z krátko- či strednodobých hľadísk nevyhnutne ekonomicky a administratívne najefektívnejšie (napr. Schmitter a Karl 1991). Kritika a nespokojnosť v demokratických režimoch má možnosti korekcie, ale môže viesť až ku kolapsu demokracie. Tak ako demokracia neprichádza sama od seba, je nevyhnutné sa o ňu neustále snažiť a chrániť si ju. Potrebuje svojich podporovateľov - demokratov. Okrem demokracií preto stále poznáme aj iné, nedemokratické (totalitné, autoritárske) či tranzitívne politické režimy (tzv. hybridné režimy).

Pri úvodnom rozlíšení si treba uvedomiť existenciu niekoľkých základných foriem liberálnej demokracie, ktoré sa môžu vhodne dopĺňať. Prvou je *priama demokracia*, pri ktorej sú občania priamo začlenení do rozhodovania o verejných záležitostiach bez sprostredkovateľov či zástupcov. V plnom zmysle slova existuje len pri menších počtoch občanov. Jej špecifickým prípadom je referendum, niekedy označované ako referendová demokracia. Sartori (1993) upozorňuje, že referendu chýba jedna z charakteristík demokracie, a to bezprostrednosť vzájomného pôsobenia. Je priamou demokraciou izolovaných individuí. Ďalšou je *reprezentatívna (zastupiteľská) demokracia*, pri ktorej rozhodujú zvolení zástupcovia ľudu (v parlamente, zastupiteľstvách) v duchu prijatých pravidiel (napr. ústavy, zákonov). Práve reprezentatívna demokracia je v súčasnosti najrozšírenejšou formou demokracie a jej orgány sú kľúčové pri prijímaní zásadných rozhodnutí v súčasných demokratických spoločnostiach.

Z ďalších foriem musíme uviesť *participatívnu demokraciu*, ktorá preferuje širšiu spoluúčasť občanov na riadení spoločnosti (napr. Pateman 2012, Pogrebinski a Samuels 2014, Sekerák 2017). Odmietá redukciu demokracie na voľby (argumenty o dôležitosti sa opierajú napr. o pokles účasti občanov vo voľbách či celkový nezáujem o politiku vôbec). Nedostatočná participácia podľa jej presadzovateľov oslabuje demokraciu. Dáva možnosť občanom zapojiť sa a ovplyvňovať konkrétne procesy rozhodovania (rámček 4). Pozitívne to ovplyvňuje aj rozvoj človeka, jeho chápanie vecí verejných, ako aj akceptáciu prijatých rozhodnutí. Existuje však určitý skepticizmus týkajúci sa možnosti participácie vo veľkých spoločenstvách (napr. štáty).

K inováciám, ktoré sa presadili v štúdiu demokracie v posledných dekádach, patrí aj koncept *deliberatívnej demokracie* (angl. deliberative democracy, napr. Bohmann a Rehg eds. 1997, Dryzek 2000). Patrí k najsilnejším tendenciám v súčasnej teórii demokracie. Je určitým posunom vychádzajúcim z priamej i participatívnej demokracie. Jej zástancovia deklarujú snahu o autentickjšiu demokraciu opierajúcu sa o spoločné rozhodnutia (dohodu o riešení, konsenzus). Deliberácia (zjednodušene - verejná rozprava) môže byť považovaná za ďalší zdroj legitimacy. Môžeme si ju predstaviť ako rozpravu, proces verejného zvažovania jednotlivých alternatív riešenia a vyjasňovania si názorových rozdielov, komunikáciu partnerov, ktorí sa zaväzujú rešpektovať relevantné a korektné argumenty na báze vzájomnej interakcie a presvedčania (Dryzek 2000, Plichtová 2010). Má ambíciu

dávať možnosť zapojenia aj marginalizovaným skupinám. Predpokladá, že sa jej budú občania zúčastňovať a budú mať na to vytvorené podmienky v “deliberatívnych” inštitúciách a procedúrach (napr. konzultačné orgány, rady, komisie, poroty). O jednotlivých teoretických východiskách a praktických aplikáciách sa vedú rozsiahle diskusie (napr. Mutz 2008). Napriek tomu sa jej princípy začali v rôznych podobách uplatňovať napríklad v oblasti verejnej politiky (napr. Chambers 2003). Stále však ide o určitý doplnok a nie náhradu reprezentatívnej demokracie.

- *členstvo v politických stranách či v iných politických organizáciách*
- *snaha o získanie politických alebo verejných funkcií (kandidovanie)*
- *účasť vo voľbách, referende*
- *účasť na verejnom zhromaždení občanov*
- *účasť na verejnom jednaní politických orgánov (napr. rokovanie zastupiteľstva)*
- *účasť na politickom mítingu, i protestnom (demonštrácii)*
- *členstvo v komisiách a poradných orgánoch*
- *zapojenie sa do pripomienkovania legislatívy*
- *využitie práva na získavanie informácií*
- *podpísanie petície*
- *členstvo, podpora a zapojenie sa do práce združení a neziskových organizácií (vrátane napr. charitatívnych zbierok)*
- *obrátenie sa na verejného činiteľa (poslanie mailu, listu, sťažnosti)*
- *osobná konzultácia s verejným činiteľom (návšteva poslanca, primátora)*

Rámček 4 Najtypickejšie formy politickej participácie občanov

Zdroj: vychádzajúc z Matsusaka (2005), Juríková (2005), Klimovský (2008), Bútorová a Gyárfášová (2010).

Jedným z používaných termínov na označenie špecifického chápania demokracie je aj *neliberálna demokracia* (niekedy aj *iliberálna demokracia*, angl. illiberal democracy, napr. Zakaria 1997). Myslí sa tým jedno z užších chápaní zdôrazňujúcich primárne úlohu volieb – v krajine síce voľby sú, ale sú ignorované mnohé občianske práva a slobody. Takáto “volebná demokracia“ je veľmi redukovanou podobou demokracie, napr. vylučujúcou značné časti obyvateľov z politickej participácie, či skutočnosťou, že zvolení lídri nie sú demokratmi.

Viacere ďalšie aktuálne názorové inovácie demokracie už boli spomenuté vo svojom ideologickom kontexte (napr. kozmopolitná demokracia). Z významnejších smerov je vhodné ešte spomenúť *asociatívnu demokraciu*, spájanú najmä s menom P. Hirsta (napr. 1997). Tento prístup zdôrazňuje význam dobrovoľných skupín a združení v participácii na živote a spravovaní spoločnosti či v poskytovaní verejných služieb. Tradičná demokracia má byť doplnená širokým spektrom nových inštitúcií, najmä lokálnych a regionálnych združení, s rôznym základom (náboženské, kultúrne, odbory a pod.). Tieto by mali byť súčasťou decentralizovanej pluralistickej demokracie, s nižším významom centrálnej vlády (mala by napríklad skôr vytvárať podmienky a určovať štandardy na poskytovanie verejných služieb, nie ich priamo poskytovať). Aj základné vzťahy by sa mali modifikovať zodpovednosťou voči členom týchto združení. Ambíciou aj tohto názorového prúdu uvažovania je aktivizovať občanov.

Aj s ohľadom na značnú diverzitu názorov, odborníci pojem demokracia nepoužívajú bez toho, aby ho následne nešpecifikovali a neuviedli viacero upresňujúcich charakteristík. Jednou z možných ciest je predstaviť určité základné nároky, aby sme o nejakom politickom systéme mohli hovoriť, že je demokratický (napr. Schmitter a Karl 1991). Poznáme dva základné prístupy k demokracii – *procedurálny a substantívny* (napr.

O'Loughlin et al. 1998, Bell a Staeheli 2001). Procedurálny prístup sa opiera o existenciu demokratických inštitúcií, formálnych pravidiel a "procedúr" – minimálnych východísk - ako sú pravidelné, slobodné a spravodlivé voľby, všeobecné volebné právo, vláda väčšiny, garancie občianskych slobôd a politická rovnosť a zodpovednosť volených predstaviteľov (štátu) za svoje aktivity voči občanom. Niekedy sa hovorí o prevládajúcom, či zvyčajnom chápaní demokracie. Mnohí autori však zdôrazňujú substantívny prístup – zameraný na výsledky či výstupy demokracie. Je bližšie ideálnejšiemu chápaniu demokracie a sleduje aj hodnoty ako spravodlivosť a rovnosť pre všetkých občanov. Poukazujú, že procedurálne chápanie nedokáže postihnúť napr. nerovnosti a vylúčenie. Pri hodnotení demokracie sa prevažne používa práve procedurálny prístup.

Demokracia je praktizovaná a skúmaná stáročia. Konkrétne dobové podoby demokracie i uvažovania o nej zachytávajú jednak doboví autori, ako aj moderní autori tieto historické podoby hodnotiaci. Preto sa pri štúdiu demokracie môžeme oprieť o klasikov "spred tisícročí" (napr. Aristoteles 1988, Platón 1990), autorov píšucich pred niekoľkými storočiami (napr. Mill 1992, De Tocqueville 1992), ale aj mnohých akademikov z obdobia 20. a 21. storočia. Z autorov významne ovplyvňujúcich súčasné názory o demokracii nemôžeme obísť práce J. Schumpetera (1942), G. Sartoriho (1993), R. Dahla (1995), D. Heldu (2006). Viaceré štúdie pojednávajúce o vývoji vo svete z hľadiska demokracie si získali masovú pozornosť a ovplyvnili názory miliónov ľudí (napr. Huntington 2001, Fukuyama 2002, Zakaria 2004a). V nasledujúcich podkapitolách sa venujeme vybraným modelom demokracie, ktoré majú priblížiť podstatné črty demokracie, s väčšou pozornosťou vývoju počas 20. a 21. storočia. Následne sa sústreďujeme na problém faktorov šírenia demokracie (demokratizácie) a súčasný stav demokracie vo svete.

3.1.2 Demokracia ako predmet štúdia politickej geografie

Demokracia je teritoriálne diferencovaná, a to nielen na úrovni štátov. Nemôže byť odtrhnutá od priestorov, v ktorých sa odohráva, a v ktorých ľudia konkrétne žijú. Má svoj sociálno-ekonomický, kultúrny a politický kontext. Jej vývoj podobne súvisí aj s externým priestorovým kontextom a v ňom prebiehajúcimi procesmi. Demokracie sa skôr rozvinuli v niektorých krajinách, v niektorých regiónoch a v iných nie, resp. to trvalo dlhšie. Je preto javom geograficky veľmi relevantným a v rámci geografie má najbližšie k politickej geografii.

Vzťah geografie a demokracie býva obojstranný, priamy i sprostredkovaný, pričom je intenzívnejší v sociálno-ekonomickej sfére. Môžeme ho vnímať prostredníctvom parciálnych geografických "faktorov" alebo veľmi komplexne (ťažko rozlíšiteľný komplex vzťahov kombinujúci význam polohy, fyzicko-geografických a humánno-geografických faktorov). Nemôžeme podceňovať otázky vplyvu hraníc, najrôznejších priestorových disparít a diverzity a pod., ktoré ovplyvňujú realitu demokracie. Nedostatkom mnohých už uskutočnených výskumov je skutočnosť, že sa sústreďujú len na dimenziu štátu (napr. Lankina a Getachev 2006) a vnútorná diferenciácia územia v podmienkach demokracie je zanedbávaná (čo môže byť závažnou otázkou najmä vo väčších či vnútorne nehomogénnych štátoch). Na "geografii" aj v prípade demokracie záleží. Dôraz na štúdium priestorov demokracie z pozícií komplexity, kontextu, diferenciácie, väzieb a sietí má opodstatnenie. Ide aj o skúmanie kvality demokracie, kvality vládnutia a ich dopadov napr. na rozvoj územia.

Geografia prenikla do oblasti skúmania demokracie neskôr. Nemyslíme tým pomerne rozvinuté štúdium niektorých aspektov demokracie prostredníctvom skúmania volieb a geografickej analýzy volebných výsledkov. Politická geografia a v ich rámci volební geografi museli byť vždy veľmi dobre zoznámení s otázkami teórie demokracie. Nepracovali s ňou však explicitne a v masívnejšom meradle. Dnes už môžeme registrovať

hlasy volajúce po *geografii demokracie* či *geografii demokracií* (napr. Barnett a Bridge 2013, Wills 2015). Tá nemá ambíciu venovať sa len demokracii na národnej úrovni, ale aj celému súboru demokracií v rámci iných dimenzií (nadržadnej, lokálnej), ako aj najrôznejším priestorovým a komplexným súvislostiam. Jednou z najvýraznejších manifestácií záujmu politickej geografie o demokraciu je súbor štúdií vydaných pod názvom „*Spaces of Democracy*“ (Barnett a Low eds. 2004). Barnett a Low (2004) v jej úvodnej časti podotýkajú, že časť problému menšej pozornosti demokracii zo strany geografie súvisí s jej silnou identifikáciou s liberalizmom (ktorý čelil silnému tlaku zo strany kritickej geografie), väčšej pozornosti sociálnym než politickým teóriám, snahám o menej „štáto-centrický“ pohľad na svet či kritikou univerzalizujúcej percepcie demokracie (demokracia ako uniformná „globálna“ hodnota).

Politická geografia (resp. geografia) je v kontakte s demokraciou pri štúdiu mnohých problémov. Veľkú pozornosť si získali otázky občianstva (napr. Painter 2002, Studemeyer 2015), ktoré patria k základným podmienkam fungovania demokracie. Podobne môžeme uvažovať o téme spravodlivosti a etiky v spoločnosti ako základných hodnotách demokracie, ktorú začala postupom času aktívnejšie skúmať aj geografia (napr. Cloke 2002). Posuny k užšiemu prieniku s problematikou demokracie môžeme pozorovať aj v prípade geografie volieb, ktorá expanduje smerom k otázkam podstaty princípů reprezentácie a volebných pravidiel (napr. Morrill 2004). Jednému z geograficky najtypickejších problémov, šíreniu demokracie vo svete, sa venoval O'Loughlin (napr. O'Loughlin et al. 1998, O'Loughlin 2004). Ten je prepojený s geografiou aj vďaka významu konceptu difúzie inovácie. Pomerne časté sú štúdie zamerané na štúdium demokracie a demokratizácie z hľadiska geopolitického či časo-priestorového (napr. Kraxberger 2004, Slater 2007) upozorňujúce, že takéto aspekty nemôžu byť vynechávané, ak chceme pochopiť procesy šírenia demokracie. Úzkemu prepojeniu na demokraciu sa nemôže vyhnúť ani výskum v široko chápanej urbánnej politickej geografii (napr. Borja a Castells 1997, Barnett 2014). Mestá sú jedným z hlavných priestorov demokracie. Tu sa prejavujú ďalšie aspekty ako napr. samosprávne črty demokracie v meste. Práve v dimenzii mesta sa presadzuje napr. skúmanie skutočného uplatnenia práv občanov a intenzívnejšej participácie občanov na rozhodovaní. Z konceptov široko využívaných v geografii nemôžeme obísť koncept „governance“ (napr. Kearns a Paddison 2000, Swyngedouw 2005), ktorý predstavuje výzvu tradičnému chápaniu demokracie (i v kontexte deliberácie). K aktuálnym témam patrí aj vývoj vo sfére demokratických kultúr viazaných na špecifické skupiny ľudí či otázky verejných priestorov. Rastúcu aktivitu politickej geografie vo sfére demokracie dokumentuje aj diskusia o radikálnej demokracii (Barnett 2004 a Thomassen 2005). Treba však uviesť, že geografii blízke skúmanie demokracie intenzívne prebieha napr. aj v rámci politických vied či sociológie.

Odporúčaná rozširujúca literatúra:

Barnett, C., Low, M. eds. 2004. *Spaces of Democracy*. London: Sage.

Dryzek, J. S. 2000. *Deliberative democracy and beyond: Liberals, critics, contestations*. Oxford: Oxford University Press.

Held, D. 2006. *Model of Democracy*. Stanford: Stanford University Press.

Hirst, P. 1997. *From Statism to Pluralism: Democracy, Civil Society and Global Politics*. London: University College London Press.

Sartori, G. 1993. *Teória demokracie*. Bratislava: Archa.

Svensson, P. 1993. *Teorie demokracie*. Brno: CDK.

3.2 Vybrané základné modely demokracie

Názory na demokraciu a aj jej praktické uplatnenie sa v dlhej časovej perspektíve neustále vyvíjali. Pre prehľadnosť zvládnutia a pochopenia tohto vývoja, ako aj dobových názorov, mnohí autori využili rôzne koncepty a modely. Tie spájajú dobové názory, prevažne významných politických filozofov, s reálnymi aplikáciami demokracie v praxi, ako aj so sociálno-ekonomickým kontextom danej doby. Medzi takýchto autorov môžeme zaradiť napr. Svenssona (1993), Helda (2006) či Hudsona (2013). Nemôže nám v tomto kontexte uniknúť väzba na veľké dejinné civilizačné a modernizačné posuny a postupný prienik demokracie z priestoru Stredomoria (Atény, Rím) cez renesančné Taliansko na západ Európy (Francúzsko, Veľkú Britániu) do Spojených štátov až do podoby vnímania demokracie ako univerzálnej hodnoty presadzujúcej sa po celom svete.

Svoje obdobie rozmachu prežíva demokracia len niečo okolo dvesto rokov. Najmä od druhej polovice 19. storočia môžeme v čoraz väčšom počte krajín pozorovať významné modernizačné procesy kombinujúce nárast urbanizácie, industrializáciu, s rastúcim vplyvom nových názorov o spoločnosti a politike, vrátane rozmachu viacerých nových vedeckých disciplín. Dochádza k rozširovaniu rovnostárskych hodnôt. Nejednalo sa pritom len o rovnosť pred zákonom, ale hlavne o rovnoprávnosť politickú (všeobecné volebné právo, väčšinou najprv len pre mužov), ako aj o rovnoprávnosť sociálnu a ekonomickú (zavádzajú sa prvé významnejšie sociálne programy). O moc či podiel na riadení spoločnosti sa uchádzajú viaceré vrstvy spoločnosti. Vzniká veľa zastupiteľských inštitúcií, obmedzuje sa moc tradičných monarchií.

Venujeme pozornosť len niekoľkým najvýraznejším etapám vývoja názorov na demokraciu (s niektorými ďalšími sme sa už stretli skôr, napr. pri úvahách o vybraných politických ideológiách). Zo známych "modelov" demokracie sa sústredíme na "klasickú aténsku demokraciu" a jej základné charakteristiky. Väčšiu pozornosť budeme venovať aktuálnejším konceptom demokracie a to *demokratickému elitizmu* v jeho rôznych podobách (napr. konkurenčný elitizmus, neolitárstvo) a *pluralistickej demokracii*.

3.2.1 Klasická aténska demokracia

Napriek nesporným odlišnostiam od súčasných predstáv je staroveká klasická aténska demokracia stále primárnym zdrojom inšpirácie pre mnohé moderné úvahy a aplikácie demokracie. Staroveké Grécko sa bežne označuje ako "kolíska demokracie". Nachádzame tu prvotné skúsenosti s demokraciou, diskusiu o tom, aké požiadavky má naplňovať, ako aj podnetnú reflexiu vtedajšej praxe z pera klasických filozofov. Odvtedy napr. platí protiklad medzi demokraciou a tyraniou či despotizmom.

Klasická demokracia je historicky predovšetkým jedným z najznámejších príkladov priamej demokracie. Musíme brať v úvahu, že sa sformovala už okolo 5. storočia pred Kristom vďaka reformám *Kleisthena* (napr. Rothchild 2007). Rovnako si treba uvedomovať, že už v samotných antických časoch neexistovala jednota v obsahu pojmu demokracia, ako ani v hodnotení jej pozitívnych a negatívnych hodnôt. *Perikles* (495-429 pred Kr.), jeden z najvýznamnejších štátnikov a vojvodcov starovekých Atén, bol na túto formu vlády hrdý, čo najlepšie potvrdzuje jeho slávna pohrebná reč nad padlými v peloponézskej vojne z roku 431 pred Kr. (zachytená Thucydidesom, 1996). Už používa pojem demokracia, pričom vyzdvihoval rovnosť, otvorenosť politického života a prístup k funkciám, záujem občanov o verejné záležitosti. Vysoko hodnotená je verejná diskusia a sila zákonov. Existovali však aj významné kritické názory na túto podobu demokracie známe napr. od Platóna a Aristotela. Rovnako si musíme byť vedomí skutočnosti, že klasická demokracia sa v skutočnosti uplatňovala z historického hľadiska pomerne krátky

čas (nanajvýš sto rokov) a len v niekoľkých mestských štátoch, keďže sa jej princípy po invázii Macedóncov v roku 338 pred Kr. vytratili (Zakaria 2004a).

K základným črtám aténskej demokracie patrí (napr. podľa Svensson 1995, Rothchild 2007) *politická rovnoprávnosť* (občanov - dospelých mužov), *priama participácia občanov v legislatívnych i súdnych procesoch* (politické inštitúcie neboli reprezentatívne, jednalo sa teda o formu priamej demokracie), *obsadzovanie verejných funkcií losovaním* (s pravidelným striedaním, okrem vojvodcov) a to, že *funkčné obdobie verejných funkcií bolo krátke* (zvyčajne jeden rok, čas zotrvania vo funkcii býval obmedzený). To slúžilo ako príklad suverenity ľudu, ale bol to aj nástroj boja proti korupcii, vzniku príliš pevných koalícií/frakcií či riziku prechodu do tyranie (po skončení práce v úrade prechádzali procedúrou hodnotenia - tzv. *Euthyna* z hľadiska využívania prostriedkov a zneužívania moci). Zhromaždenie občanov (gréc. Ecclesia) malo suverénnu moc, zasadalo približne 40-krát do roka a kvórum (gréc. Quorum) bolo 6000 občanov (v 4. storočí pred Kr.). Občania boli neskôr za účasť na rokovaní platení a aj napriek veľkému počtu zúčastnených sa hlasovalo prevažne zdvihnutím ruky. Hoci občania si boli v princípe rovní, "debaty" na zhromaždeniach reálne ovládalo niekoľko aktívnych účastníkov (Harrison 1995). Zhromaždenia občanov pripravovala päťstočlenná "Rada" (gréc. Boule), ktorá zasadala častejšie a bola výsledkom výberu žrebovaním (avšak nikto nemohol byť členom viac ako dvakrát za život, napr. Thorley 1996).

Klasická demokracia bola založená na pomerne unikátnych dobových sociálnych, ekonomických a geografických podmienkach. Základným prvkom boli menšie (počtom obyvateľov, rozlohou) priestorovo ohraničené komunity označované prevažne ako *mestské štáty* (mesto s menším vidieckym zázemím). V prípade Atén to bol priestor samotného mesta so širším zázemím polostrova Atika. V Grécku antickej doby boli obyvatelia stavovsky rozdelení na *občanov, cudzincov a otrokov*, pričom mobilita medzi týmito stavmi bola veľmi obmedzená. Z verejného života boli vylúčené ženy a otroci. Úloha žien sa koncentrovala na vedenie domácnosti. Zásadný význam pre fungovanie spoločnosti mala *práca otrokov* (Atény môžeme považovať za jednu z alternatív tzv. otrokárskej ekonomiky). Predpokladá sa, že veľká väčšina domácností mala v dome aspoň jedného otroka. Táto deľba úloh umožňovala mužom venovať väčšiu pozornosť a čas verejným záležitostiam, vrátane účasti na verejných zhromaždeniach občanov. Jednou z podstatných podmienok fungovania demokracie bolo preto tzv. *ohraničené občianstvo* – skutočnými občanmi bolo relatívne málo obyvateľov. Aby obyvateľ bol napr. občanom Atén, nestačilo žiť tu a dosiahnuť vek dospelosti. Občanmi boli len muži nad 20 rokov (a museli spĺňať aj ďalšie kritériá miestneho pôvodu). Ako podotýka Harrison (1995), ostatní (tvoriaci významnú časť obyvateľov mesta) mohli v meste žiť, "byť bohatými" či intelektuálne vplyvnými, ale neboli občanmi (čo bol prípad aj filozofov Aristotela či Anaxagora). Zvyčajne sa počet aténskeho "občianstva" odhaduje na 35-45 tisíc (napr. Held 2006), pričom počet všetkých obyvateľov Atén sa pohyboval okolo 300-400 tisíc (z toho okolo 100 tisíc bolo otrokov). Ako podotýka Rothchild (2007) počet obyvateľov Atén v týchto časoch značne kolísal pod vplyvom vojen a procesov emigrácie a imigrácie. Dôsledkom toho bolo, že *pomerne malá skupina ľudí mala značný vplyv*, čo patrí k najzávažnejším paradoxom aténskej demokracie. Ešte aj medzi nimi existovala "elita" (veteráni vojen, úradníci), ktorá najviac verejne vystupovala, určovala témy jednania, smer diskusie a ovplyvňovala ostatných. K ďalším problémom aténskej demokracie môžeme zaradiť *nestabilitu, prudké obraty, extrémny či náhle radikálne rozhodnutia*, ktoré sa stávali na zhromaždeniach občanov. Často spomínaným príkladom je odsúdenie filozofa Sokrata (470/469 – 399 pred Kr.) na smrť.

Hlavnými zdrojmi poznatkov o klasickej antickej demokracii sú úvahy a diskusie o demokracii obsiahnuté v dielach *Platóna* (427–347 pred Kr.) a *Aristotela* (384–322 pred

Kr.). Môžeme sa s nimi zoznámiť napr. v dielach ako „Štát“ (1990) a „Štátnik“ (1990), ktorých autorom je Platón, či „Politika“ (1988), ktorej autorom je Aristoteles. V centre ich kritických úvah je najmä „aténska demokracia“, ale u Aristotela nachádzame aj odkazy na demokraciu v iných mestských štátoch vtedajšieho antického sveta. Vládnutie v ich ponímaní bolo pozitívne, ak sa dialo na základe zákonov a v prospech všetkých, a negatívne, ak bolo bez zákonov a v prospech osobných záujmov vládnucich. Nemajú dobrú mienku o demokracii, dokonca ju prirovnávajú k anarchii - všetci si robia, čo chcú, zákony sa obchádzajú a nedodržiajú, je to vláda amatérov s nedostatkom odbornosti. Veľkú pozornosť úlohe zákonov potvrdzuje napr. aj neskoršie dielo Platóna (1990) „Zákony“ (napísané pravdepodobne medzi rokmi 356-347 pred Kr.).

Najviac poznatkov o vládnutí, demokracii a formách vlády z mnohých prác Platóna ponúka jeho dialogickou formou písané dielo „Štátnik“. Vyplýva z neho preferencia kráľovskej formy vlády, kráľa ako štátnika, skutočného odborníka ovládajúceho vládnutie. Vo svojich prirovnaniach zdôrazňuje potrebu odborného vedenia - ako keby loď riadili námorníci a nie kormidelník a kapitán, alebo ako by sme si lekára vybrali spomedzi seba lósom. Platón bol skeptický ku demokracii a správnu vládu hľadal pri jednom, dvoch či niekoľkých jednotlivcoch. Nepredpokladal, že by väčšie množstvo ľudí mohlo „s rozumom“ vládnuť (Platón 1990). Platón rozčlenil spôsoby vlády na základe počtu - na vládu jednotlivca, vládu skupiny mužov a vládu mnohých. Každú rozdelil na dve skupiny (teda ich je šesť) a správna vláda je siedma. V jeho duchu je potom poradie od najlepšej po najhoršiu vládu nasledovné: *monarchia - aristokracia - politeia (občiansky štát) - demokracia - oligarchia - tyrania* (uvažoval pritom v súvislostiach pojmov zákonnosť, spravodlivosť, správnosť). Demokracia tu je ešte medzi horšími typmi vlády.

Ďalšie poznatky o antickej demokracii priniesol *Aristoteles* v diele „Politika“ (1988). Obsahovalo mnohé informácie a kritické názory na viaceré „štátne formy“ danej doby, ktorých vývoj poznal, vrátane kritiky niektorých názorov Platóna. Písal o správnych ústavných formách – kráľovstve, aristokracii a politei, a troch odchýlkach od nich – tyranii, oligarchii a demokracii. Tiež považoval tyraniu za najhoršiu a oligarchiu za druhú najhoršiu. Demokraciu považoval za vhodnejšiu ako oligarchiu, je podľa neho stabilnejšia a istejšia pred nepokojmi. Aristokraciu spája s cnosťou a mal o nej vysokú mienku. Upozorňuje, že demokracia je tam, kde vládnu slobodní ľudia, kým oligarchia tam, kde vládnu bohatí. Sloboda však v jeho ponímaní prechádzala v náznakoch až do anarchie a nerešpektovania zákonov. Uvažoval o viacerých podobách demokracie, pričom z nich za najdokonalejšiu považoval tú, v ktorej je najvhodnejšie uskutočnená rovnosť. Uprednostňoval demokraciu, ktorá preferuje vládu podľa zákonov. *Za menej vhodnú považoval demokraciu, kde rozhoduje len hlasovanie a nie zákony*. Obával sa vplyvu pôsobenia vodcov ľudu - „demagógov“. Poukazoval na demokracie, ktoré „padli“ vinou „ničomných demagógov“. Tí sa snažia získať obľubu ľudí a dopúšťajú sa bezprávia na „vznešených občanoch“. Vlády ľudu bez zákonov sa obával, stávala sa podľa neho despotickou. Pozoruhodne nadčasovým je jeho postreh, že štátne spoločenstvo vybudované na stredných vrstvách je najlepšie („krajné vrstvy“ sú - veľmi bohatí a veľmi chudobní). Demokraciu však spájal aj s neurodzenosťou, chudobou a nevzdelanosťou.

Od Platóna a Aristotela a ich prác sa odvíjalo negatívne chápanie demokracie, ale rovnako i trvalé spojenie demokracie s priamou účasťou slobodných, dospelých občanov na vládnutí. Až v renesancii, ale najmä po revolúciách vo Francúzsku a Spojených štátoch amerických, sa pristúpilo k podrobnejšiemu štúdiu klasickej antickej demokracie. Bolo jasné, že priama demokracia sa stáva problematickou, ak spoločnosť početne rastie. Sartori (1993) upozorňuje, že staroveké demokracie neposkytujú východiská k tomu, ako riadiť demokratický systém na rozsiahlom území presahujúcom malé mesto (polis – mestskú komunitu). Taktiež ciele a hodnoty starovekej demokracie sú iné ako dnešnej spoločnosti. Na najväčší problém však upozorňuje Zakaria (2004a), a to na absenciu garancie

liberálnych hodnôt. Práva jednotlivca neboli náležite definované a ani chránené. Neexistovala vláda zákona ani obmedzenia vládnej moci.

3.2.2 Elitizmus a demokratický elitizmus

Meniace sa podmienky fungovania spoločnosti konca 19. a začiatku 20. storočia priniesli aj nové názory na demokraciu a rozdelenie moci v spoločnosti. Proti šíreniu rovnostárstva, najmä politického, sa postavili tzv. *elitisti*. Elitisti boli výrazne ovplyvnení rozmachom nových vedných disciplín, najmä psychológie a sociálnej psychológie. Spájali sa s tým snahy o skúmanie a pochopenie iracionálnych prvkov v správaní ľudí. Zdrojom takeého poznania bol napr. *G. Le Bon* (1841-1931) a jeho dielo „*Psychológia davu*“ (1994, pôvodne fran. *La psychologie des foules*, 1895). Upozorňuje v ňom na psychologickú podstatu davu ako jednoduchého zoskupenia ľudí, ktoré za určitých okolností nadobúda nové vlastnosti, značne odlišné od vlastností jedincov. Je pretvorené v „dav“ so špecifickou „kolektívnou dušou“. Jednotlivci sa v ňom začínajú správať a jednať inak, ako by konali, keby boli osamotení. Stierajú sa ich intelektuálne schopnosti. K vlastnostiam davu patrí impulzivnosť, premenlivosť, ľahkovernosť, neschopnosť rozumne uvažovať, nedostatok súdnosti a kritického zmysľania, prehnané city, neznášanlivosť a pod. Dav neprípustí diskusiu, názory sú iba prijímané alebo odmietané, silne podlieha emóciám. Davová logika umožňuje spájať veci vzájomne nesúvisiace alebo zovšeobecňovať na základe unikátnych či situačných príkladov. Veľmi významnú úlohu majú vodcovia davu. Vedia ho ovládať prostredníctvom tvrdení, opakovania a náказы (Le Bon 1994). Tvrdenia sú ponúkané bez možnosti uvažovania a dôkazov, sú rovnaké a často opakované, až sa dostanú do podoby nákazlivého šírenia, identifikácie a napodobovania v dave.

Takéto a podobné impulzy (napr. od francúzskeho filozofa G. Sorela) významne prispeli k formovaniu „*elitistov*“ - *Vilfreda Pareta*, *Gaetana Moscu* a *Roberta Michelsa*. K ich názorom patrili napr. „menšina vždy bude ovládať väčšinu“ či „štruktúra elit je neodstrániteľná“. Podľa nich nevyhnutne existuje rozdelenie spoločnosti na „elitu“ (Pareto 1935) alebo „politickú triedu“ (Mosca 1989) a druhú časť – „masy“, pričom tomuto deleniu sa nedá uniknúť. Nemali vysokú mienku o demokracii, ani o formujúcich sa socialistických názoroch. K tejto úvodnej fáze elitizmu môžeme priradiť ešte *M. Webera*. Najzásadnejší prínos sa však spája s *J. Schumpeterom* a jeho konkurenčným elitizmom, dnes prevažne označovaným ako *demokratický elitizmus* (vychádzajúc zo Sartori 1993, Held 2006, Best a Higley 2010). Patrí k najrozšírenejším a najakceptovanejším konceptom v súčasnej teórii demokracie.

Vilfredo Pareto (1848-1923) bol jedným z najvýznamnejších svetových ekonómov a sociológov konca 19. a začiatku 20. storočia. Okrem obrovského prínosu ekonomickej teórii v oblasti skúmania všeobecnej rovnováhy na trhu sa jeho meno spája práve s elitizmom. Z tohto hľadiska je jeho najvýznamnejším dielom rozsiahle dvojzväzkové - *Pojednanie o všeobecnej sociológii* (tal. *Trattato di Sociologia Generale*, 1916, angl. *The Mind and Society*, 1935). Spoločenské správanie tu vysvetľuje skôr psychologickými faktormi. Elitu považuje za výsledok základných ľudských inštinktov. Ľudia sú podľa neho rôzni – fyzicky, duševne a morálne. Elitu spája s nadradenosťou (napr. podľa Svensson 1995). V spoločnosti vládne podľa neho elita, ktorú zbytok spoločnosti nasleduje. Sice sú v nej rôzne skupiny ľudí (napr. podľa profesii), ale v každej z nich vyniká určitá elita. Elity existujú v každej oblasti života – patria do nej tí najschopnejší vo svojej oblasti činnosti. Spoločnosť delí Pareto na vyššiu a nižšiu vrstvu, rozlišuje medzi vládnuou a nevládnuou elitou, ktoré spolu vytvárajú „hornú vrstvu spoločnosti“. V spoločnosti vždy vládne menšina, bez ohľadu na štátne zriadenie (napr. Loužek 2010). Uvažuje nad zložením a kolobehom elity, jej tendenciami k úpadku. Z tohto hľadiska interpretoval aj dejiny.

Hlavným dielom *Gaetana Moscu* (1858-1941) je „*Vládnuca trieda*“ (angl. *The Ruling Class*, 1939, pôvodne tal. *Elementi di Scienza Politica*, 1896). Zdôrazňuje, že vždy budú existovať dve triedy – trieda, ktorá vládne a trieda, ktorá je ovládaná (Mosca 1989). Vládnuca (alebo politická trieda) je vždy menej početná, vykonáva všetky politické funkcie, má monopol na moc a využíva svoje privilégiá. Opiera sa o tri princípy - súdržnosť, sebavedomie a konšpiráciu. Masy sú politickou triedou vedené a poskytujú jej všetky prostriedky pre zotrvanie pri moci. Moc je založená na vnútornej organizácii a obsahuje v sebe prvky založené na majetku, pôde či armáde. Organizovaná menšina dominuje neorganizovanej väčšine (Mosca 1989). Každá vládnuca trieda poukazuje na všeobecné morálne princípy v podobe akejsi sugescie, politických vzorov (mýty, pózy, ilúzie). Ľudia im veria a považujú ich za dôležité pre stabilitu a pokračovanie fungovania spoločnosti, obávajú sa zmeny. Neskoršie názory Moscu už smerujú k pluralizmu a silnému odmietaniu fašizmu.

Robert Michels, pôvodom nemecký sociológ (1876-1936) a žiak M. Webera, vydal v roku 1911 prácu „*Politické strany*“ (angl. *Political Parties: A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy*, 1915). Využil pritom svoje skúsenosti zo štúdia fungovania nemeckej sociálnej demokracie. Formuloval „*železný zákon oligarchie*“, ktorý upozorňoval, že *kedykoľvek organizácia prekoná určitú veľkosť, bude riadená oligarchiou, pričom táto bude ovládať všetky časti strany bez kontroly zdola*. Pochyboval o demokratickosti jej fungovania. Príčiny sú v nemožnosti účasti všetkých na rozhodovaní. Michels je skeptický už voči princípu delegovania (napr. na stranické konferencie a kongresy), už tu vidí zárodok oligarchie. Spôsobuje to, že časť členov získava výnimočné zručnosti a akumuluje znalosti. Až tak, že je obava ich nahradiť. Tento vývoj sprevádza vznik byrokracie v organizácii. Vedie to k nadobudnutiu vysokého statusu v prípade časti členov, vrátane vytvorenia malej skupiny vodcov s nutnosťou kontinuity (a to všetko akoby bez vedomého úsilia oligarchie a teda na báze demokracie), ktorá si neskôr svoje pozície bráni, aby mohla ďalej vládnuť (napr. voľby na stranických kongresoch sú často len formalitou). Ich pozícia je stabilná a bývajú takmer neodstrániteľní. Ako uvádza – „*Kto hovorí o organizácii, hovorí o oligarchii*“ (Michels 2001).

Oligarchia využíva podľa Michelsa (2001) dva postupy, ako udržiavať „status quo“. Je to *výber vodcov cez akási* „*nomenklatúru*“ (vybraní z ostatných, ľudia podobní dovtedajším lídrom, rešpektujúci zaužívané princípy a zavedené postupy), čo zabezpečí homogenitu vedenia a jeho uzavretosť (čo bol princíp využívaný aj komunistickými stranami). Uprednostňujú kooptáciu, sami navrhujú, koho „vzdvihnú“, tvoria nové posty, ktorých obsadenie kontrolujú, či ich obsadenie priamo schvaľujú. Druhým seba upevňujúcim postupom je *kontrola komunikácie* - riadenie komunikačných a informačných kanálov a ich obsahu. Využívajú aktívne informačné pôsobenie - obehniky, časopisy, noviny a ich ovládanie. Významnejšie sociálno-demokratické strany mali už v týchto časoch vlastné noviny. Súčasne významný počet členov a vyššia hierarchia strany boli finančne napojené priamo na ňu a záviseli od nej, čo obmedzovalo tendencie k akýmkoľvek zmenám. Okrem procedurálnych príčin vzniku oligarchie (nemožnosť spoluúčasti všetkých na rozhodovaní), uvádza aj psychologické faktory - väčšina ľudí je pasívna a apatická, sú radi, keď ich niekto riadi.

K formovaniu predstáv spájajúcich elitizmus a demokraciu prispel *Max Weber* (1864-1920). Hoci niekedy býva vynechávaný medzi klasickými predstaviteľmi elitizmu, jeho predstavy o koncentrácii moci, charizmatickom lídrovi či vládnucej menšine ho tam bezpochyby zaraďujú (pozri napr. Pakulski 2012). Najviac pozorovateľná je jeho väzba na elitizmus prostredníctvom úlohy, ktorú priznával charizmatickému lídrovi, o ktorého sa opiera dôvera mas a ich súhlas s vládou (akási „*líderská demokracia*“, angl. *leader democracy*). Weber rovnako reflektoval niektoré modernizačné prvky vývoja - racionalizáciu a byrokratizáciu štátu (významnú úlohu prisudzoval byrokratickému,

“výkonnému“, nestrannému a kvalifikovanému aparátu), profesionalizáciu politikov (Weber 1990). Poukazoval na politickú impotenciu nás, jej emocionalitu, pasivitu, nedostatok znalostí. Báľ sa možných efektov masovej demokracie, ktorá mohla spoločnosť uvrhnúť do chaosu. Zdôrazňoval potrebu dobre fungujúceho a efektívneho vládnutia a kompetentných lídrov, ktorí podliehajú “testu“ voľbami.

Elitistická demokracia vrcholí v *konkurenčnej elitistickej demokracii* - akomsi realistickom a pragmatickom modeli demokracie (napr. Held 2006). Ten predstavil *Joseph Schumpeter* (1883-1950). Býva prezentovaný ako najvýznamnejší predstaviteľ tzv. demokratického elitizmu či konkurenčnej elitistickej demokracie. Sám bol jedným z kľúčových predstaviteľov rakúskej ekonomickej školy a je známy predovšetkým ako liberálny ekonóm. Jeho najdôležitejšou prácou výraznejšie zameranou na otázky demokracie je *„Kapitalizmus, socializmus a demokracia“* (angl. *Capitalism, Socialism and Democracy*, 1942). Jeho prínos spočíva v kritickom prístupe k demokracii opierajúcom sa o dobré poznanie dobového kapitalizmu, politiky, vrátane ťažkostí a zlyhaní demokracií v Európe 20. a 30. rokov minulého storočia (vrátane nástupu fašizmu). Hoci sa často naznačuje, že konkurenčná teória demokracie je pokračovaním “elitizmu“ Pareta a Moscu, Sartori (1993) podotýka, že je to skôr odraz Schumpeterovej nespokojnosti s demokraciou svojej doby. Nemôžeme obísť jeho ovplyvnenie názormi K. Marxa a najmä M. Webera. Preto formuluje “alternatívnu“ teóriu demokracie (angl. *another theory of democracy*). Pre Schumpetera je demokracia predovšetkým politickou metódou pre prijímanie rozhodnutí spočívajúcou vo výbere politických vodcov súťažiacich o priazeň voličov vo voľbách. Medzi voľbami rozhodujú politici, pričom v nasledujúcich voľbách ich môžu občania vymeniť. To súčasne dáva aj určitú formu “kontroly“ politikov, keďže ich rozhodnutia budú voličmi v nasledujúcich voľbách vyhodnotené. Ako upozorňuje Sorensen (2007), podľa Schumpetera je práve schopnosť výberu politických lídrov vo voľbách demokraciou.

Schumpeter (1942) bol kritický k niektorým premisám tradičnej teórie demokracie ako sú idea spoločného blaha (angl. *common good*) či všeobecná vôľa ľudu (angl. *will of the people*). Nie je stotožnený s predstavou existencie spoločného blaha ako jednoznačného verejného záujmu. Je podľa neho problematická, najmä však nerealistická. Podľa jeho názoru, každý chce niečo iné, resp. každý si pod spoločným dobrom predstaví niečo iné. Aj racionalita ľudí je rôzne obmedzená. Upozorňoval, že ani ľudia na trhu sa nerozhodujú úplne racionálne, nie sú dostatočne cieľavedomí (napr. podliehajú vplyvu reklamy). Podobne, veľmi rozumní ľudia v záležitostiach svojej profesie či lokálnych záležitostiach sú vo vzťahu k politike, vyšším úrovniam rozhodovania - národnej či medzinárodnej úrovni politiky neracionálni či až impulzívni. Obyčajný človek tu už nemá zmysel pre realitu, má nedostatok skúseností, málo informácií, nedostatok politického úsudku, “degeneruje“, ak vstupuje do politického života. Dokonca spomína v takomto kontexte až politickú infantilitu. Upozorňuje na možné nebezpečenstvo, že určité skupiny ľudí s menej čestnými záujmami (napr. profesionálni politici, predstavitelia ekonomických záujmov, ideologickí lídri), môžu byť schopné prostredníctvom rôznych nástrojov (bol si vedomý možnosti reklamy, propagandy) manipulovať ľudí a umelo tvoriť “vôľu ľudu“.

Kritika klasickej doktríny demokracie je aj základom Schumpeterovej alternatívnej demokracie, ktorej venoval jednu kapitolu svojej monografie (1942). Kritizuje klasickejšiu demokraciu za to, že výber predstaviteľa je v nej až druhoradý a do popredia dáva riešenie konkrétnych politických problémov (program), ktoré sa majú riešiť. On za primárne považuje voľby ako výber ľudí, ktorí budú rozhodovať. Úlohou občanov vo voľbách je “vyrobiť vládu“ v zmysle - vybrať lídrov. Jednotlivci či skupiny získavajú moc rozhodovať prostredníctvom slobodného zápasu o hlasy ľudí. Deje sa tak prevažne sprostredkovane, prostredníctvom zvolenia parlamentu. V praxi považuje boj medzi rôznymi skupinami elity (resp. “súperenie elít“) za demokraciu. Demokratickým prvkom je tu konkurencia vodcov a

ich skupín. Občan je v pozícii "spotrebiteľa". Vyberá si vládu alebo má možnosť tú doterajšiu odmietnuť. Pre tento typ demokracie je nutná existencia viacerých skupín bojujúcich o moc, vhodní lídri a pomerne vysoká politická kultúra (rešpektujúca odlišné názory, akceptujúca "pravidlá hry", formálne i neformálne). Schumpeter predefinoval demokraciu a snažil sa ju priblížiť tomu, čo existovalo vo vyspelej spoločnosti prvej polovice minulého storočia v USA a Európe. Menej reflektoval napr. problém obmedzeného výberu (voľba medzi obmedzeným počtom politických strán/elít). Naopak, počítal s dobre fungujúcim ústavným systémom, parlamentom, efektívnou exekutívou, ale aj nezávislou a odborne zdatnou byrokraciou (vychádzajúc aj z M. Webera). Nepredpokladal však aktívnejšiu participáciu občanov v čase medzi voľbami. Jeho predstava demokracie mala byť kompatibilná s vyspelou priemyselnou spoločnosťou - jej veľkými podnikmi a rozvinutou trhovou ekonomikou.

K ďalším autorom, ktorí sa venovali problematike vlády "menšiny" v demokracii, patril aj G. Sartori (1924-2017), aj pod súhrnným označením ako "vertikálna demokracia" – vertikálna štruktúrovanosť demokracie (1993). Patril k významným zástancam súperenia elít v demokracii. Poukazoval na niektoré aspekty väčšinového princípu, keď právo väčšiny neznamená "správnosť" názorov väčšiny (1993). Poukazoval na potrebu "rozumnosti" väčšiny, aby bola naozaj legitímna. Väčšinové pravidlo je len nástroj – procedurálne pravidlo. O konkurenčnej teórii (medzielitnom súperení) uvažuje ako o minimálnom definovaní demokracie postavenom na procedurálnych pravidlách. Poukazoval na podstatu volieb ako výberu – selekcie – na základe vynikajúcich vlastností a spôsobilostí. Sartori vystupoval (napr. Körösényi 2009) voči tzv. antielitárom, vychádzajúcim najmä z pozícií preferovania participatívnej demokracie (účasti občanov) a podceňovania potreby efektívneho vedenia, vodcovstva a riadenia v systéme reprezentatívnej demokracie.

Kritici demokratického elitizmu (napr. Bachrach a Baratz 1962, Walker 1966, Bachrach 1971) svoje výhrady sústredili najmä na úzke, procedurálne chápanie demokracie. Podľa nich priznáva občanom iba pasívnu úlohu. Poukazujú na stratu autority tradičných elít, difúziu elít, ťažkosti s dosiahnutím konsenzu medzi elitami, prílišný vplyv podnikateľskej elity či rastúci význam sociálnych hnutí. Vytýka elitistom predstavu demokracie závisiacej na apatii voličov a ich politickej nekompetentnosti. Extrémnu interpretáciu elitizmu ako hrozbu demokracie rozvinutú jej kritikmi odmietol napr. Dahl (1966).

Demokratický elitizmus je permanentným predmetom rôznych úvah a výskumov. K zaujímavým poznatkom patrí napr. úvaha o *veľkosti politickej elity* na národnej úrovni. Ako sumarizovali Best a Higley (2010), napr. v USA sa odhaduje počet členov elity na 8000, v stredne veľkých krajinách (Nemecko, Francúzsko) na 4000 a v menších krajinách na 2000 členov. V rámci tohto počtu však ešte existuje užšie centrálne zoskupenie najvplyvnejších. Do mocenských elít sa zaraďujú aj *lídri s inou bázou moci* (ekonomickou, finančnou, predstavitelia odborov a pod.). Elity sú tak pomerne širokou spolupracujúcou sieťou, ktorá je dôležitá pre fungovanie spoločnosti a jej stabilitu (ale aj potrebu zvládnutia jej obnovy či transformácie). Občas sa poukazuje, že problém býva niekedy nie tak v súťaži elít, ako v absencii elít či ich nedostatočnej rozvinutosti (z pohľadu vysokých nárokov, ktoré by sme na ne mali mať). V súčasnosti sa demokratický elitizmus nespája len s rámcom politických strán, ale aj s ich *vodcami ako najviditeľnejšími reprezentantmi elít* (napr. Best a Higley 2010). Elity politických strán v dnešných časoch potrebujú výrazných lídrov/vodcov aj v parlamentných demokraciách. Závisí od nich úspech tej ktorej strany, sú významnou súčasťou politického marketingu a vzťahu k médiám a samotným voličom. Dnes sa viac zdôrazňuje chápanie zvolených zástupcov s určitou autonómiou. Nie sú jednoduchými vykonávateľmi priání ľudí, ale vyjadrujú názory a postoje, ktoré by si bežní voliči bez dôveryhodných lídrov neuvedomili (napr. Körösényi 2009) a neosvojili. Ich postoje a z nich vyvodzované politiky sú následne "autorizované" znovuzvolením alebo odmietnuté stratou podpory. Často sa tiež upozorňuje na *dôležitosť akceptácie spoločných*

základných hodnôt a „pravidiel hry“, ktoré elity v štáte rešpektujú pre svoje konkurenčné súperenie (hoci bývajú ideologicky či programovo odlišné).

3.2.3 Pluralitná demokracia a polyarchia

Pluralizmus a pluralitná demokracia sa stali základom uvažovania o demokracii od druhej polovice 20. storočia. Ponúkol bázu, na ktorej je postavené prevládajúce vnímanie základných postulátov a očakávaní od moderných demokracií. Ním definované požiadavky sa stali všeobecne akceptované a prenikli hlboko aj do spoločenskej praxe a percepcie demokracie. Na báze klasických prác (napr. Truman 1951, Dahl 1995) vznikli modernejšie, viac alebo menej modifikované verzie, známe aj ako neopluralizmus či kritický pluralizmus (Held 2006).

Tradičné individualistické chápanie spoločnosti ako súboru jednotlivcov sa postupne v spoločenských vedách (sociológia, politické vedy) začalo kombinovať s vnímaním zdôrazňujúcim skupiny, organizácie či združovanie. Starším ideovým vstupom bola práca A. Bentleya (1908), neskôr rozvinutá a dopracovaná D. Trumanom (1951). Z nich vychádza „teória skupín“, ktorá sa opiera o základnú myšlienku, že postoje, názory a záujmy jednotlivcov sú formované ich príslušnosťou ku skupinám (Svensson 1995). Podľa nej sú všetky politické javy skupinové a spoločnosť sa skladá zo skupín, ktoré sa navzájom ovplyvňujú.

David Truman (1913-2003) zdôrazňoval význam interakcií medzi ľuďmi v skupine pri formovaní spoločných postojov a hodnôt. Musíme si súčasne uvedomiť, že ľudia sú prevažne členmi rôznych skupín – členstvo v skupinách sa prekrýva. V ich rámci dochádza ku krížovým interakciám medzi skupinami prostredníctvom svojich členov, ktorí sú súčasne členmi iných skupín. Touto cestou dochádza k prenosu, konfrontácii, vyjasňovaniu či až „obrusovaniu“ názorov v spoločnosti. V rámci takéhoto viacnásobného členstva v skupinách dochádza aj k modifikácii záujmov skupiny, razancie ich presadzovania, v závislosti od názorov členov skupín. Vplýva to aj na dynamiku existencie skupín, ktorých počet a veľkosť sa neustále mení. Napr. ak si chcú udržať členstvo, musia sa prispôbovať. Na spoločnosť to môže mať stabilizujúci efekt, keďže radikálne názory takýmito zmenami môžu byť zmierňované. Skupiny sa môžu vyvažovať a zmeny tak prebiehajú zvyčajne pokojnou cestou (zmení sa počet skupín, ich význam). S rastúcou komplexnosťou spoločnosti ich počet a dynamika zmien neustále rastie. Jeho pozornosť sa ďalej sústreďovala na tzv. „záujmové skupiny“ (1951). Tie chápal ako skupiny ľudí, ktoré si na základe svojich zdieľaných postojov nárokujú, aby aj zbytok spoločnosti prijal ich postoje alebo hodnoty. Takéto skupiny môžu byť formálne, ako aj neformálne. Ak takéto skupiny chcú presadiť svoje predstavy, snažia sa ich presadiť prostredníctvom vládnych inštitúcií, v ktorých je sústredené rozhodovanie (tzv. key points of decision). Tým sa stávajú „politickými záujmovými skupinami“.

Je potrebné priznať, že v spoločnosti môžeme nájsť aj „nezmieriteľné“ skupiny, ktoré sú v neustálej opozícii voči sebe (napr. prekryv ich členstva takmer neexistuje). Truman (1951) poukazoval aj na existenciu neorganizovaných záujmov, alebo tzv. „potenciálnych skupín“. Takéto skupiny sa vynárajú za určitých okolností, napr. v prípade, ak by sa ohrozovali alebo poškodzovali ich významné záujmy. Nie sú založené primárne na dlhodobejšej interakcii, ale napr. majú svoju spoločnú podstatu potenciálnych záujmov a postojov (napr. ľudia bývajúci v nejakej časti mesta). Pri ohrození začínajú viac spolupracovať a môžu začať svoje záujmy chrániť resp. presadzovať, čo môže prejsť do podoby organizovanej záujmovej skupiny (môže byť napr. dočasná). Truman (1951) tiež naznačil aj určitú klasifikáciu účinnosti vplyvu takýchto skupín na rozhodovacie procesy v spoločnosti v závislosti od niekoľkých prekrývajúcich sa faktorov – *strategickej pozície skupiny v spoločnosti* (napr. blízkosti k vládnym inštitúciám prostredníctvom svojich

členov vo vláde, volených funkciách), *vnútorných charakteristík skupiny* (jej súdržnosti, počtu členov, kvality vedúcich predstaviteľov či zdrojov, ktoré má skupina k dispozícii) či faktorov súvisiacich s *fungovaním vládnych inštitúcií* (napr. ich operačná štruktúra, vnútorná kultúra).

Po 2. svetovej vojne preto dochádza vo vývoji politického myslenia postupne k situácii, kedy tradične zdôrazňovaná podstata demokracie na princípe volieb (napr. v elitizme) začína byť kombinovaná s novšími názormi o skupinovej podstate politického života. Typickým príkladom je jeden z najvýznamnejších teoretikov demokracie v 20. storočí *Robert A. Dahl* (1915-2014), ktorý od 50. rokov celou sériou prác (napr. 1966, 1995) zásadným spôsobom ovplyvňoval vývoj názorov na demokraciu v podobe pluralistickej demokracie. Základom pluralizmu je teória skupín, voľby totiž plne nevyjadrujú vôľu ľudí. Spolu s Dahlom napr. i Rokkan (1977) uvádza dve možnosti vyjadriť názor a ovplyvňovať spoločnosť. Prvou možnosťou je *„numerická demokracia“* (počtom, teda voľbou), ktorá je tradičnou ústavnou cestou. Druhou možnosťou je *„členstvo v skupine“* (prevažne vo viacerých), ktorá môže pôsobiť na vládu, parlament či politické strany. Obidve možnosti sú dôležité. Podobne ako voľby, ani členstvo v skupine (najmä formálnej) nie je možné brať na ľahkú váhu. Mnohé skupiny význačné početným členstvom, silnými lídrami či finančným zázemím vážne ovplyvňujú moderné demokratické spoločnosti.

Dahlov prínos teórii demokracie je obrovský. Najzásadnejšou je jeho práca *„Demokracia a jej kritici“* (1995, prvé vydanie v roku 1989), vychádzajúca aj z časti jeho predchádzajúcich prác. Uvedomoval si nejasnosť v používaní termínu demokracia - jednak označenie ideálu (o ktorom stále diskutujeme a upresňujeme, aký by mal byť) a na druhej strane aj na označenie praxe. Tento rozpor vyriešil zavedením termínu *polyarchia*, ktorý používal na označenie reálne existujúcich demokratických režimov. Dahl budoval teóriu od základov - formuloval predbežné podmienky pre demokraciu, ideálny proces, i to, čo aktuálne existuje (polyarchiu). Uvádza *sedem predpokladov vzniku politického poriadku* (podľa Dahl 1995, Svensson 1995):

1. *ak sa niekoľko ľudí spojí k dosiahnutiu nejakého cieľa, vytvoria komunitu, je potrebné, aby prijímali rozhodnutia záväzné pre celú komunitu, vzniká tým určitá forma organizácie a vlády (nemusí to byť hneď práve štát);*
2. *dosiahnutie záväzného rozhodnutia obsahuje dve štádiá – rozhodnutie, o čom sa bude jednať (nastolenie problému) a rozhodovanie o výsledku (prijatie rozhodnutia). Znamená to aj rozhodnutie o vážnych, „sporných“ bodoch (napr. o probléme „hranice“ medzi súkromnými a verejnými záležitosťami);*
3. *záväzné rozhodnutia musia byť prijímané iba členmi tej komunity, ktorých sa týkajú (teda tými, ktorých budú ovplyvňovať), nie členmi mimo tejto komunity (je to nevyhnutná podmienka sebaurčenia a rešpektu princípu spravodlivosti);*
4. *skutočná vnútorná rovnoprávnosť členov komunity, pri ktorej sa berie ohľad na každého člena komunity a neexistujú jednotlivci (alebo skupinky) s nejakými privilégiami;*
5. *predpoklad osobnej autonómie - každý jednotlivec má právo definovať, čo sú jeho záujmy, znamená to napr., že vo všeobecnosti sú všetci občania spôsobilí k aktívnej účasti na rozhodovaní;*
6. *silný princíp rovnosti, pri ktorom sú všetky nároky občanov relevantné a rovnako dôležité (vychádzajú aj z predchádzajúcich predpokladov);*
7. *princíp spravodlivosti - vzácne sa vyskytujúce a cenné veci by mali byť rozdeľované rovnakým dielom, nie absolútne rovnako, ale spravodlivo.*

Ak sú splnené uvedené predpoklady, ide o samosprávu a otvára sa možnosť vstupu do demokratického procesu.

Ak základom spoločnosti má byť aj spoločné rozhodovanie občanov, základom spoločnosti by mali byť demokratické procesy spĺňajúce určité nároky. *Demokratický*

proces ako podstatu politického poriadku v spoločnosti špecifikoval Dahl (1995) v piatich kritériách:

- a) *skutočná účasť* - musí existovať *účinná participácia* v procese rozhodovania, každý musí mať možnosť vyjadriť svoj názor, preferencie, mať možnosť na kladenie otázok;
- b) *rovnosť hlasov v rozhodujúcich fázach rozhodovania* - upriamuje pozornosť na rovnosť hlasov všetkých zapojených do kolektívneho rozhodovania (napr. pri voľbách známa zásada - jeden človek, jeden hlas);
- c) *osvietené pochopenie* - rozhodovanie musí vychádzať z dostatku informácií, každý musí mať rovnakú možnosť dostatočného poznania, pochopenia a informovania sa predtým, ako dá niečomu (napr. nejakej alternatíve) prednosť;
- d) *kontrola programu* - občania musia mať právo rozhodnúť o programe, o prejednávanych problémoch (napr. predmete jednania, bodoch programu), o tom - čo sa bude riešiť záväzným kolektívnym rozhodnutím;
- e) *princíp inkluzivity* - stanovenie, kto je vlastne "demos" – ľudia, čo rozhodujú (a aplikujú sa na nich predchádzajúce body); mali by to byť všetci dospelí (napr. na určitom území), v praxi modernej spoločnosti ide o presnú definíciu (napr. s využitím vekovej hranice).

Skutočné naplnenie predpokladov demokratického procesu je náročnou úlohou. V praxi poznáme len určité priblíženie ako výsledok demokratizácie a liberalizácie štátov, ktoré nazval Dahl *polyarchia*. Zdôrazňuje najmä dve dimenzie - *možnosť opozície a šírku občianstva* (pre čo najväčšiu časť obyvateľstva). *Polyarchiu, alebo súčasnú demokraciu "veľkej mierky"* (napr. štátu) Dahl (1995, 2005) charakterizoval niekoľkými nevyhnutnými princípmi (inštitúciami):

1. *kontrola vládnych rozhodnutí je zverená voleným zástupcom*,
2. *slobodné a spravodlivé voľby* (volení zástupcovia sú vyberaní vo voľbách, ktoré sú časté/pravidelné a spravodlivo uskutočnené, bez akýchkoľvek foriem nátlaku),
3. *všeobecné volebné právo* (všetci dospelí majú právo voliť, treba stanoviť hranicu dospelosti),
4. *inkluzívne občianstvo, vrátane práva uchádzať sa o funkcie* (občanmi sú všetci dospelí žijúci v danej krajine, všetci dospelí majú právo byť kandidátmi, majú právo byť volení, veková hranica môže byť vyššia),
5. *sloboda prejavu* (občania sa slobodne vyjadrujú bez toho, aby boli potrestaní, majú právo kritizovať volených zástupcov, úrady, spoločensko-ekonomický poriadok, prevládajúcu ideológiu),
6. *alternatívne informácie* (občania majú právo vyhľadávať alternatívne zdroje informácií, alternatívne zdroje informácií existujú a sú chránené zákonom, dôležité je, aby boli hodnoverné a overiteľné),
7. *sloboda združovania* (občania majú právo autonómneho zhromažďovania, je dovoľené sa organizovať napr. v spolkoch, záujmových organizáciách, vrátane politických strán).

V duchu týchto princípov sa dajú napríklad hodnotiť krajiny podľa toho, do akej miery sa v nich polyarchia realizuje (do akej miery sú demokratické). V prednovembrovom Československu bola pomerne vysoká participácia (meraná účasťou vo voľbách), ale nízka opozícia. V mnohých krajinách majú vysoký stupeň opozície, i keď nižší stupeň participácie občanov. Bližšie polyarchii sú krajiny s možnosťou opozície i vysokým stupňom participácie občanov. Polyarchia sa skutočne rozvinula až v 20. stor. a hlavne po 2. svetovej vojne.

Dahl (1995) zdôrazňoval *nevyhnutnosť existencie nezávislých organizácií pre demokraciu*. V spoločnosti existuje sklon k dominancii (zo strany niektorých skupín)

a preto musia vznikať rôzne autonómne a rovnoprávne organizácie, aby tejto tendencii napomáhali predchádzať. Organizácie sú nevyhnutným prvkom pre demokraciu, bez nich by nebola súťaž, pre demokraciu nutný pluralizmus. Sú aj vyjadrením uvedomelosti členov, v nich posilňujú svoje záujmy. Upriamujú verejnosť či verejnú diskusiu na určité významné otázky, čím pomáhajú vláde, parlamentu atď. Sú žiadúce pre politickú slobodu, ale musia byť vhodne regulované, pretože by mohli byť nebezpečné (presadzovaním nevhodných až nebezpečných cieľov). Nebezpečné by mohlo byť napr. prekrucovanie verejného záujmu v rámci skupinového egoizmu (napr. širšie chápanými "zdrojmi" dobre vybavené skupiny by mohli modifikovať skutočné verejné záujmy vo svoj prospech). Ak sa hovorí o kontrole, pri pluralizme ide aj o kontrolu skupín navzájom.

V rámci úvah o hlavnom prúde pluralizmu nemôžeme obísť jeho vzťah ku kapitalizmu, ekonomike a trhu. Neexistuje totiž podmienená súvislosť medzi pluralizmom a kapitalizmom (s jeho prevládajúcim súkromným vlastníctvom). Najvýznamnejším klasickým autorom zaoberajúcim sa vzťahom kapitalizmu a "polyarchie" bol *Charles Lindblom* (1917-, najmä jeho hlavná práca „*Politics and Market*“, 1977). K východiskám jeho prístupu patrí definovanie troch základných foriem spoločenskej kontroly (napr. Svensson 1995) - používanie *authority* (spája sa so štátom a jeho mocou), *trh* (resp. výmena) a *presvedčanie* (angl. persuasion, spájané s občianskou spoločnosťou). V rôznych spoločnostiach nachádzame určitú kombináciu využívania týchto základných foriem. Lindblom sa zamýšľal nad výhodami a nevýhodami využívania authority štátu a trhu (napr. Anderson 1978). Trh nepotrebuje autoritu, má liberálnu samoorganizačnú podstatu. Trh dokáže vybudovať spoluprácu bez moci centrálnych orgánov, zvládne koordináciu ekonomiky, distribúciu tovarov, posilňuje slobodu občanov. Má ale aj nedostatky ("zlyhania trhu") ako nezamestnanosť, nerovnosti, monopolizáciu či problémy s tým, čo "ťažšie" podlieha trhu (životné prostredie alebo kultúra). Autoritatívne systémy môžu byť za určitých okolností ekonomicky vysoko efektívne, ale aj ťažkopádne, neracionálne a pod. Málokto by v súčasnosti chcel ekonomiku výlučne trhovú alebo výlučne pod autoritatívnym riadením (napr. ako plne centrálnou vládou plánovanú ekonomiku niekdajších socialistických režimov). Výsledkom je prevažujúca existencia tzv. zmiešaných ekonomík vo svete, so zmesou trhu a štátnych intervencií. Lindblom (napr. Anderson 1978) uvažoval o trhu a polyarchii ako dôležitých nástrojoch kontroly politických autorít.

Lindblom sa často spomína najmä v súvislosti s jeho odporom voči moci veľkých korporácií v liberálnych demokraciách. Kládol si otázku - *do akej miery zapadajú do demokracie veľké korporácie?* Jeho záver bol, že do nej vlastne nezapadajú (napr. Anderson 1978). Poukazoval na ich privilegované postavenie, na privilegované postavenie podnikateľov. Upozorňoval na ich mnohorakú "verejnú funkciu" (napr. Elkin 1982). Majitelia a vedúci predstavitelia podnikov (vrcholoví manažéri) v podstate rozhodujú o tak zásadných otázkach ako napr. zamestnávanie, investície a ich lokalizácia, technologická modernizácia a pod. Zásadne ovplyvňujú ekonomický rast (riešia v trhovom kontexte hlavné otázky - čo, koľko a pre koho vyrábať a pod.). Takúto zásadnú úlohu a postavenie nemajú žiadne iné skupiny obyvateľov spoločnosti. Vlády s nimi musia spolupracovať, zvažujú, v čom ich eventuálne obmedzovať (pod vplyvom ostatných verejných záujmov, formulovaných napr. občanmi). Sú najvplyvnejším partnerom vlády, pretože vlády od nich do určitej miery závisia (potrebujú fungujúcu ekonomiku napr. na to, aby boli znovuzvolení). Vlády sa ich snažia motivovať, aby sa ich podnikateľské aktivity mohli dobre rozvíjať (nemôže im plne prikazovať). Lindblom považuje spoluzodpovednosť vlády a podnikateľov za ekonomiku za jednu z hlavných črt liberálnych demokracií.

Kľúčová pozícia podnikateľského sektora súčasne bráni zásadným zmenám spoločenského systému. Pre svoje fungovanie potrebujú existenciu súkromného podnikania, garanciu súkromného vlastníctva, autonómiu v rozhodovaní a pod. Pre porovnanie - úlohu odborov napríklad Lindblom nepovažoval za podobne významnú, hoci

ju uznával (tu vychádzal skôr z dobových amerických súvislostí, napr. Svensson 1995). Privilegované postavenie podnikateľských kruhov znásobuje silný vplyv v politických stranách, vo volebnom procese (napr. finančná podpora vybraných kandidátov) a využívanie vlastných záujmových skupín (napr. podnikateľských združení). Lindblom upozorňoval aj na nebezpečenstvo zmanipulovania občanov podnikateľským sektorom (napr. reklamou) tak, že sa stanú ich spojencami. Verejná diskusia je veľakrát zaujatá druhořádymi problémami, kým závažné veci sú v úzadí. Skutočný vplyv občanov a ich skupín na vládu a podnikateľské kruhy je potom otázný a komplikuje fungovanie v pluralizme.

Ak by sme chceli sumarizovať pluralistické názory, vhodné je využiť poznatky Helda (2006), ktorý ho rozčlenil na *klasický pluralizmus* (niekedy aj ako pluralizmus 1, napr. Truman) a *neopluralizmus* (pluralizmus 2, s predstaviteľmi ako Dahl a Lindblom). Pluralizmus sa podľa neho vo všeobecnosti opiera predovšetkým o rešpekt voči občianskym právam; zásadu jeden človek, jeden hlas; slobodu vyjadrovania a zhromažďovania; systém vzájomnej kontroly a vyváženia medzi zložkami moci (angl. checks and balances) – legislatívnou, exekutívnou, súdnou mocou a administratívnymi zložkami (byrokraciou); ako aj konkurenčný politický boj medzi najmenej dvoma politickými stranami.

Klasický pluralizmus sa opiera o veľkú rozmanitosť záujmových (prekrývajúcich sa) skupín snažiacich sa získať politický vplyv. Vláda sprostredkúva, posudzuje, prijíma či odmieta rôzne požiadavky. Moc je v tomto prípade zdieľaná a predmetom dohôd medzi mnohými skupinami v spoločnosti. Medzi obyvateľstvo sú rozptýlené rôzne typy zdrojov. Existuje hodnotový konsenzus o politických procedúrach, rozsahu politických alternatív a rámci legitimity politiky. Pôsobí rovnováha medzi aktívnymi a pasívnymi občanmi postačujúca pre politickú stabilitu. Bol však aj určitým zjednodušením, menej zohľadňoval mocenské asymetrie v spoločnosti (napr. Manley 1983).

Pri *neopluralizme* Held (2006) upozorňuje, že k jeho základným črtám patrí pôsobenie mnohých nátlakových skupín, vrátane moci korporácií. Štát a jeho časti (napr. ministerstvá, administratíva) si tiež presadzujú svoje vlastné sektorové záujmy. Ústavné pravidlá pôsobia v kontexte rozmanitej politickej kultúry a v systéme extrémne nerovnakých ekonomických zdrojov. O moc súťaží veľký počet skupín. Mnohé skupiny však majú nedostatočné zdroje na plné zapojenie sa do politickej súťaže a participácie. Nerovné rozdelenie socio-ekonomického moci dáva časti subjektov väčšie možnosti a na druhej strane generuje limity pre "politické možnosti" iných skupín. Nedostatočné začlenenie do politických procesov následne spôsobuje nedostatočne "otvorenú" vládu. Za závažnú súvislosť môžeme považovať medzinárodný poriadok ovplyvnený nadnárodnými ekonomickými záujmami a dominantnými štátmi.

Odporúčaná rozširujúca literatúra:

- Aristoteles*, 1988. *Politika*. Bratislava: Nakladateľstvo Pravda.
- Best, H., Higley, J.* 2010. *Democratic Elitism*. Leiden: Brill.
- Dahl, R.* 1995. *Demokracie a její kritici*. Praha: Victoria Publishing.
- Le Bon, G.* 1994. *Psychologie davu*. Praha: Kra.
- Platon*, 1990. *Dialógy 1-3*. Bratislava: Tatran.
- Schumpeter, J.* 1942. *Capitalism, Socialism and Democracy*. London: Routledge.
- Thukydides*, 2010. *Dejiny peloponézskej vojny*. Martin: Thetis.
- Truman, D. B.* 1951. *The Governmental Process*. New York: Alfred A. Knopf.
- Weber, M.* 1990. *Politika ako povolanie*. Bratislava: Spektrum.

3.3 Demokratizácia a priestorová diferenciácia demokracie vo svete

Predchádzajúce strany v sebe obsahovali významné poznatky o podstate demokracie. Jej rozvoj sa opieral o vybrané okolnosti a priestory, ktoré sa v čase menili a z ktorých sa ďalej šírila. Výraznú priestorovú expanziu demokracie spájame predovšetkým s obdobím 19. a 20. storočia. V súčasnosti môžeme vnímať demokraciu ako charakteristiku spoločnosti diskutovanú a aplikovanú vo všetkých priestorových dimenziách (od globálnej až po lokálnu). Demokracia sa dostala do pozície všeobecne očakávaného štandardu vládnutia. Bez nej by neboli možné ani mnohé ďalšie procesy ako napr. globalizácia. Napriek prevládajúcemu vnímaniu jednoznačnej dominancie demokracie ako politického režimu, musíme si byť vedomí, že stav demokracie vo svete je stále pomerne diferencovaný. Nie je rovnako rozvinutá a je odlišná v jednotlivých štátoch či makroregiónoch sveta. Môžeme diskutovať aj o jej stabilite. Demokracia nie je nejakou automatickou hodnotou, ak sa aj niekde raz presadila. Môže sa časom posilňovať, ako aj oslabovať. Optimizmus o šírení demokracie vo svete “brzdí“ napr. Lijphart (2001) upozorňujúci na vážne rozdiely medzi skutočnými liberálnymi demokraciami a tzv. volebnými demokraciami. Hoci v mnohých štátoch - “volebných demokraciách“ nachádzame všeobecné volebné právo, ich voľby nie sú úplne slobodné a potrebné občianske slobody nie sú garantované. Je vhodné hlbšie poznať faktory a súvislosti ovplyvňujúce rozmach či stagnáciu demokracie v rôznych priestoroch (najmä na úrovni štátov). V súčasnosti sa môžeme oprieť o mnohé výskumy uskutočnené v rámci viacerých vedných disciplín, vrátane rôznych prístupov k hodnoteniu demokracie v globálnej dimenzii, často s využitím pokročilých štatistických metód. Viaceré potvrdzujú v čase sa meniaci stav demokracie v mnohých štátoch.

3.3.1 Demokratizácia alebo prečo sa niekde demokracia rozvinula a inde nie?

Napriek rozšíreniu demokracie do značného počtu krajín súčasného sveta musíme uvažovať nad tým, prečo sa niekde nerozvinula dostatočne a inde nebola stabilná alebo podľahla napr. autoritárstvu. V odbornej literatúre sa rozvinuli mnohé diskusie a výskumy zamerané na procesy *demokratizácie* – šírenia demokracie vo svete.

Pre šírenie, resp. prijatie a konsolidáciu demokracie musia existovať aj vhodné podmienky, či už vnútorné alebo vonkajšie. Intenzívna diskusia o rôznych skupinách predpokladov demokracie prebieha aktívnejšie najmä po 2. svetovej vojne (napr. Lipset 1959). Dôležitosť tohto procesu znásobuje to, že demokratizácia je zásadnou súčasťou procesov spoločenskej zmeny, spoločne s ekonomickým rozvojom a kultúrnou modernizáciou (Welzel, Inglehart a Klingemann 2003). V posledných dekádach sa zdôrazňuje silná väzba medzi demokratizáciou a globalizáciou. Hoci sa pozornosť sústreďuje skôr na ekonomické črty globalizácie, práve demokratizácia je typická pre “politickú globalizáciu“. Súčasne sa objavujúci odpor voči globalizácii v časti spoločnosti sa môže prejavovať aj konfliktnými postojmi voči demokracii. Stále však platí silný motív demokratizácie - dáva procesom v spoločnosti dimenziu legitimacy moci odvodenú od občanov a lepšie občanom slúžiacej.

Tradične sa ako predpoklady či “ťažkosti“ demokratizácie spomínajú *politické, ekonomické a kultúrne faktory* (vychádzajúc napr. z Huntington 1991, Dahl 1995). Niektorí autori (napr. Hadenius a Teorell 2005) zdôrazňujú dva kľúčové smery teórie demokratizácie – prvý, opierajúci sa o *ekonomický rozvoj* (napr. A. Przeworski), a druhý, zdôrazňujúci *demokratickú kultúru* (napr. R. Inglehart). Z faktorov ekonomického rozvoja sa venuje pozornosť najmä jeho úrovni a dynamike, s využitím širokého spektra

ukazovateľov (napr. príjmy obyvateľstva, životná úroveň). Z hľadiska širšie chápaných kultúrnych faktorov sú najviac diskutovanými najmä politická kultúra a kultúrna diverzita (jazyková, etnická, náboženská). Sleduje sa vplyv absencie demokratických tradícií, presvedčenie politických elít, charakter koncentrácie a kontroly zložiek násilného donucovania v štáte. Nezanedbateľným faktorom je vplyv externého prostredia (susedia, otvorenosť ekonomiky, geopolitické súvislosti a pod.). Medzi ťažkosti skúmania demokratizácie patrí samotné hodnotenie dosiahnutej úrovne demokratickosti (často zjednodušené na výber jednoduchých indikátorov so záverom, že demokracia je alebo nie je) či odlíšenie korelácie od kauzality pri mnohých sledovaných faktoroch.

Vzťah *ekonomického (či skôr sociálno-ekonomického) rozvoja k demokracii* je predmetom vážnych úvah najmä od 50. rokov 20. storočia. Je to pomerne komplexný vzťah, ktorý nemôžeme redukovať napr. na jednoduchú predstavu vzťahu šírenia demokracie v závislosti od úrovne príjmov obyvateľstva či rastu HDP na medziročnej báze. Je bežne akceptované, že súčasná demokracia by sa nerozvinula bez rozmachu trhovej ekonomiky či industrializácie (napr. Lipset 1994). Pomerne široko sú rešpektované názory, že ak sa krajine dlhodobo ekonomicky darí (je ekonomicky rozvinutá), má väčšie šance udržať si demokraciu (napr. Przeworski a Limongi 1997, Acemoglu et al. 2008, Traversa 2015). Ako podotýkajú Hadenius a Teorell (2005), pozitívny vplyv má ekonomický rozvoj aj v krajinách ešte len semi-demokratických.

Ekonomický rozvoj je dôležitá, nie však postačujúca podmienka k vzniku demokratickej spoločnosti (je veľa dobre fungujúcich trhových ekonomík s nedemokratickým režimom, podobne ako musíme rešpektovať vplyv ostatných faktorov). Bohatá krajina nemusí byť nutne demokratická. Huntington (1991), ktorý je tiež zástancom názoru o vzťahu medzi ekonomickým rozvojom a demokraciou, upozorňuje, že tento vzťah je komplexný a pravdepodobne sa mení v čase a priestore. Mechanizmus tohto vzťahu nie je stále plne popísaný a je predmetom mnohých výskumov (či už kvalitatívnych alebo kvantitatívnych).

Na ekonomickú príťažlivosť a výhody demokracií upozorňuje napr. Olson (1993), keď poukazuje na to, ako domáci kapitál a jeho vlastníci "utekajú" z trvalo či dočasne autoritárskych režimov do stabilných demokracií. Autoritárske spôsoby aj niektorých zvolených lídrov, s nedostatočnými garanciami ekonomických práv a slobôd, navádzajú k úniku kapitálu, keďže (najmä plne nespolupracujúce) ekonomické elity vystavujú rôznym rizikám (o Rusku napr. Arutunyan 2013). Nie je prekvapivé, ak najväčší vlastníci kapitálu z takýchto krajín ukladajú jeho významnú časť do aktív v stabilných demokraciách (napr. Veľkej Británii, USA či Švajčiarsku). Demokracie ponúkajú dlhodobý rešpekt k vlastníckym právam a zmluvným záväzkom, stabilné podnikateľské prostredie a trhové podmienky, čo v autokracii nemusí byť pravidlom. Iným postrehom Olsona (1993) je, že bohaté krajiny sú prevažne demokracie a dominujú v dlhodobej súťaži s konkurenčnými autoritárskymi režimami. Táto príťažlivosť a podpora najvyspelejších krajín často vedie k tomu, že z autokracií nakoniec môžu povstať demokracie. "Dobré demokracie" súčasne nedovoľujú, aby si podstatnú časť efektov ekonomického rozvoja privlastňovali (rôznymi cestami) vládovia a ich prívrženci a nechávali významnú časť občanov v existenčnom ohrození.

Úvahy o sociálno-ekonomických faktoroch šírenia, stabilite či úpadku demokracie sa sústreďujú na niekoľko hlavných aspektov. Jedná sa nielen o *ekonomický rozvoj* ako taký (vyjadrený v ekonomických premenných ako HDP, príjmy na obyvateľa či vyspelosť definovaná vybavenosťou domácností a životnou úrovňou, nehovoriac o komplexných ukazovateľoch ako napr. index ľudského rozvoja - HDI). Ďalšou je požiadavka na *dynamický rozvoj* (určité permanentné tempo rozvoja, nestagnujúcu či ekonomicky neupadajúcu spoločnosť, napr. Dahl 1995). Dlhodobejšie ekonomické zlyhávanie

demokratickeho systému v krajine môže narušiť dôveru občanov v samotný politický režim. Zdôrazňuje sa vplyv ekonomickej dimenzie procesov *modernizácie* reflektujúcich komplex viacerých zložiek rozvoja (Lipset 1959, Przeworski a Limogni 1997). Uvažuje sa aj o vplyve procesov ako industrializácia, urbanizácia či nárast vzdelanostnej úrovne a úrovne zdravotnej starostlivosti (rôzne merané). Všetky z nich sa tradične považujú za silne podmieňujúce stabilnú demokraciu. Ekonomicky dobre fungujúci režim a stabilná demokracia si z hľadiska sociálno-ekonomickej štruktúry obyvateľstva vyžadujú *existenciu silnej a početnej strednej vrstvy (triedy)*, ktorá je bázou slobody a existencie nezávislých skupín. Dáva predpoklady aj na redukcii neželaných foriem správania narušujúcich demokraciu ako sú korupcia, klientelizmus či nepotizmus.

Za jeden z najhlavnejších faktorov pozitívne ovplyvňujúcich smerovanie k demokracii sa dlhodobo považuje *vzdelanie* (napr. Lipset 1959). Bežne sa predpokladá vyššia participácia na verejnom živote zo strany vzdelaných občanov, nehovoriac o potenciálne kompetentnejšej participácii. Vzdelanejší sú aktívnejší vo voľbách či združovaní sa. Za jeden z príkladov môžeme považovať študentský aktivizmus až revoltu (napr. v novembri 1989 v Československu). Ten však môže byť rôzne orientovaný (boli aj aktívni fašisticky či komunisticky orientovaní študenti). Ako konštatujú Glaeser, Ponzetto a Shleifer (2007), korelácia medzi vzdelaním a demokraciou je jasná. Menej jasné je však vhodné vysvetlenie. Demokracia však poskytuje početnému vzdelanému obyvateľstvu viac príležitostí (takúto "otvorenú" spoločnosť požaduje) a má oveľa širšiu podporu ako autoritárske režimy. Vyššia úroveň vzdelania generuje pevnejšiu bázu zachovania demokracie – vzdelaní občania lepšie bránia demokraciu pred nástupom autoritárskeho režimu. Aj turbulencie v spoločenskom vývoji nakoniec nenarušia demokratický systém. Murtin a Wacziarg (2014) svojou analýzou prechodov k demokracii v období rokov 1870-2000 potvrdili významnejší vplyv dĺžky základného vzdelávania (a menší význam vyššieho vzdelania, keďže jeho nárast sa spája už s obdobím rozvinutej demokracie v mnohých štátoch) na kvalitu demokratických inštitúcií. Vzdelanejšia spoločnosť súčasne pozitívne ovplyvňuje ekonomický rozvoj (čím znásobuje potenciál stabilnej demokracie).

Širšiu diskusiu o *vzťahu demokracie a rozvoja* môžeme sledovať u Przeworskeho et al. (2000). Upozorňuje na skutočnosť, že mnohé rýchlo sa rozvíjajúce krajiny prešli fázou najvýraznejšieho ekonomickeho rozvoja v rámci autoritárskeho režimu (vrátane podpory silnej byrokracie). Až následne došlo k zmene na režim demokratický (napr. Južná Kórea, Chile). Napriek pozitívnym ekonomickým výsledkom, autoritatívne režimy čelia tlaku zmeny v prospech demokracie. Mnohé krajiny začali svoj ekonomický rozvoj s limitovaným rozsahom politických práv a plnohodnotnými demokraciami sa stali až postupom času (Barro 1996). Ako dokumentujú Przeworski a Limogni (1997), od určitej úrovne ročného príjmu na obyvateľa (empiricky odvodil úroveň vyššiu ako mala Argentína v roku 1975 – 6055 USD) už demokracie spoľahlivo prežívajú (a teda demokracie skôr prežijú v bohatých ako chudobných krajinách).

Celkový efekt demokracie na rozvoj spoločnosti hodnotili aj Tavares a Wacziarg (2001) – kým demokracia posilňuje rast vďaka akumulácii ľudského kapitálu a znižovaniu príjmových nerovností, na druhej strane spomaľuje rast redukovaním akumulácie fyzického kapitálu (napr. investícií) a zvyšovaním podielu vládnej spotreby na HDP (keďže demokracia viac reaguje na potreby obyvateľov). V neskoršej štúdií Przeworski (2005) naznačil dôležitý efekt, a síce, že v spoločnosti, ktorá je stabilnou demokraciou, môže byť viac príjmov redistribuovaných medzi občanov. Venoval sa aj problému ohrozenia demokracie ekonomickou krízou, pričom upozorňoval viac na riziko poklesu príjmov na obyvateľa ako na stratu tempa rastu HDP (rapídny pokles príjmov môže poskytnúť bázu antidemokratickým silám). Poukazoval taktiež na alternatívu, že demokracia prežije aj v krajine s nízkym príjmom, ak je pomerne rovnostárska (napr. India). Fungujúce demokracie sú efektívnejšie rovnako tak v prevencii napr. hladomoru a podvýživy (Sen

2003). Mávajú napr. spravodlivejšie nastavené systémy prerozdelenia zdrojov v prospech ohrozených, požívajú vyššiu dôveru ako prijímatelia zahraničnej pomoci.

Barro (1996) rovnako tak skúmal vzťah demokracie a ekonomického rastu (na údajoch z rokov 1960-1990). Identifikoval nelineárny vzťah, pri ktorom sledoval vyšší ekonomický rast pri nižších úrovniach demokracie. Naopak, ekonomický rast sa oslabuje, ak sa určitá úroveň politických slobôd už dosiahla. Poukazuje na efekt zlepšenia životnej úrovne (meranej napr. prostredníctvom HDP, zdravotného stavu/detskej úmrtnosti a základného vzdelania), ktorá podstatne zvyšuje pravdepodobnosť, že politické inštitúcie budú časom demokratickejšie. Uvažuje aj nad kumulatívnym efektom dostatočných politických a ekonomických práv stimulujúcich rast (kým v autoritárskych režimoch ekonomické slobody a ochrana súkromného vlastníctva nemusia byť garantované). Bohaté krajiny si môžu dovoliť mať pomalší rast bez ohrozenia demokracie. Môžeme povedať, že demokracia "má svoje náklady" (alebo, ako sa niekedy uvádza - demokracia je "luxusný" tovar, ktorý si nie každá spoločnosť môže hneď dovoliť). Súhlasí s názormi, že viac demokracie nie je automaticky cestou k ekonomickému rozvoju. Okrem iného to znamená, že ak chceme pomôcť demokracii v menej vyspelých krajinách, najprv im musíme pomôcť s ekonomickým systémom (napr. vlastnícke práva, trh). Ak sa takéto krajiny budú ekonomicky rozvíjať, časom sa stanú aj demokratickejšími. Burkhart a Lewis-Beck (1994) tiež konštatujú, že *ekonomický rozvoj síce podporuje rozmach a pozitívny výhľad demokracie, ale naopak demokracia automaticky negeneruje ekonomický rozvoj*. Diskutovali aj o význame polohy štátu vo svetovom systéme – pozitívny efekt ekonomického rozvoja sa znižuje s rastom vzdialenosti voči jadrú svetového systému (smerom k semiperiférii a periférii). Ale stále prevažuje názor, že ekonomický rozvoj posilňuje demokraciu (a určite jej neškodí). Pri pohľade na súčasný ekonomický rozvoj opierajúci sa o potrebu technologického rozvoja a inovácie sú významné zistenia Coccia (2010), ktorý potvrdzuje vyššiu úroveň technologického rozvoja a tvorby inovácií v slobodných liberálno-demokratických krajinách. To naznačuje dlhodobu väčšie šance na ekonomický rozvoj v demokraciách v súčasnom svete.

K viacerým aspektom ekonomickej výkonnosti a efektívnosti demokracie sa vyjadril aj Zakaria (2004a). Poukázal na to, že ekonomické rozhodovanie je veľmi dôležité a preto sa paradoxne časť zásadných rozhodnutí aj v demokratických krajinách vykonáva v nevolených inštitúciách s delegovanými právomocami (najtypickejším príkladom sú centrálné banky). Naznačuje potrebu *ochrániť takéto inštitúcie pred bezprostredným vplyvom volebného cyklu, volebných kampaní či tlakom záujmových skupín*. Rozhodujú o zložitých otázkach, s potrebou najvyššej odbornosti a skúsenosti, nutnosťou sledovať dlhodobé ciele a hodnoty celej spoločnosti. Naopak, časť ekonomickej politiky podliehajúcej priamo voleným orgánom a z nej odvodenej exekutívy sa často nevyhne krátkodobým neefektívnym krokom, nákladným kompromisom či iným podobám "voličky ľúbivej" politiky (zjednodušene napr. nízke dane a vysoké verejne výdavky), vedúcej napr. k zlému stavu verejných financií (nakoniec aj verejných služieb) a strate ekonomickej výkonnosti a konkurencieschopnosti. Takýmto rizikám čelia najmä "mladšie" demokracie, v ktorých tlak demokratických procesov môže negatívne poznačiť ekonomickú efektívnosť.

Pomerne veľká zhoda existuje v rešpektovaní vplyvu široko chápaných *kultúrnych faktorov na demokraciu* (napr. Huntington 1991, Dahl 1995). Niekedy sa naznačuje, že sú ešte významnejšie ako ekonomické faktory (napr. Lipset 1994). Časť z nich bola už naznačená v rámci upozornenia na dôležitosť procesov modernizácie, ktoré nemajú len ekonomickú stránku, ale aj významný kultúrny rozmer (napr. už spomínaná vzdelanosť), resp. predstavujú tzv. kultúrnu modernizáciu. Významnú úlohu má politická kultúra, občianska spoločnosť a tradície, ktoré sa v krajine rozvinuli v kontexte mnohých ďalších faktorov (napr. Almond a Verba 1963, Putnam 1993). Hlavným predstaviteľom *teórie*

demokratickej kultúry v rámci demokratizácie je R. Inglehart (napr. Inglehart 1988, Inglehart a Welzel 2003, 2005). Vychádza z predstavy, že demokracia potrebuje demokratickú kultúru. Hlboko zakorenené "masové" kultúrne hodnoty a postoje môžu mať významný vplyv na demokratizáciu (Inglehart a Welzel 2010). Pri skúmaní zrodu a udržania demokracie sa nemôžeme obmedziť len na elity. Demokratizácia zvyčajne nie je možná bez masovej mobilizácie (kampane, protesty, petície, štrajky), bez viery v demokraciu. Občania musia akceptovať demokratické hodnoty a priority a tvoria potom najzásadnejší tlak na demokratizáciu. Tie musia existovať skôr ako len v demokracii (to by nikdy žiadna nevznikla).

V centre pozornosti časti odbornej komunity sú hodnoty *sebavyjadrenia* (angl. self-expression values, napr. Welzel a Inglehart 2008), ktoré sú v jadre inklinácie k demokracii (s dôrazom na aspekty ako napr. ochota k participácii, tolerancia k diverzite, rovnosť pohlaví, inklinácia k občianskym protestom, aspirácie k slobode, medzilidská dôvera v spoločnosti, spokojnosť so životom). V konkrétnom skúmaní sa vychádza z globálnych prieskumov hodnôt medzi obyvateľmi (najmä viaceré "vlny" prieskumu „*World Value Survey*“). Práve tieto hodnoty a v nich obsiahnuté postoje významne ovplyvňujú zmeny v spoločnosti, i v úrovni demokracie. Možnosti individuálnej voľby, aspirácie každého človeka, sa v demokracii zvyšujú, a preto je medzi obyvateľmi preferovaná. Po "nasýtení" základných sociálno-ekonomických potrieb (získaní zdrojov) nastupuje záujem ľudí o post-materialistické hodnoty (ako napr. občianske a politické slobody), vrátane ochoty zasadiť sa o demokraciu (v pozadí môžeme cítiť klasické východiská teórie "hierarchie ľudských potrieb", známej aj ako tzv. *Maslowova pyramída*, napr. Maslow 1943). Viaceré štatistické testovania potvrdili silný vzťah hodnôt sebavyjadrenia a demokracie (Inglehart a Welzel 2003, Welzel a Inglehart 2008). Práve posilnením komplexu hodnôt sebavyjadrenia (cez modernizáciu, ekonomický rozvoj, vzdelanie a pod.) sa sprostredkúva posun k demokracii, čo znásobuje možnosti ďalšieho rozvoja spoločnosti.

Absenciu demokratických tradícií a kultúry musíme pri našich úvahách vnímať ako pomerne prirodzený jav. V takej pozícii kedysi boli všetky štáty. Napriek tomu platí, že v krajinách bez takejto tradície sa demokracia presadzuje ťažšie ako v krajinách, kde už nejaké pozitívne skúsenosti s demokraciou mali (môžeme preto niekedy hovoriť o opätovnej demokratizácii). Demokratizácia po roku 1989 bola ľahšia napr. v Československu s jeho medzivojnovou demokratickou praxou, či napr. v pobaltských krajinách, ktoré mali podobnú skúsenosť. S demokratickými tradíciami súvisí aj priaznivá politická kultúra umožňujúca pozitívne demokratické myslenie a spoločenskú prax, vrátane zvládania nestabilit a krízových stavov v spoločnosti bez antidemokratických zlyhaní. Napr. Putnam, Leonardi a Nanetti (1994) zdôraznili význam dlhodobo rozvinutej politickej kultúry a občianskych tradícií vedúcich k lepším inštitúciám, službám a rozsiahlejším verejným statkom (na príklade regiónov v severnom Taliansku). Pri analýzach vychádzajúcich z porovnávania vývoja v mnohých krajinách sa potvrdil napr. *vplyv koloniálnej histórie*. Krajiny, ktoré boli kedysi britskými kolóniami, vykazovali vyššiu koreláciu s demokraciou (podľa niektorých autorov sa to týkalo aj bývalých španielskych kolónií). Niektoré koloniálne mocnosti zavádzali v ovládaných krajinách vybrané prvky demokracie a prispievali k rozvoju politickej kultúry (Lipset 1994, Barro 1999). Demokratické tradície a inštitúcie si krajiny budujú svojou každodennou politickou praxou a pevnými ústavnými garanciami. Predovšetkým je to dlhodobo overená istota šance aj pre porazených vo voľbách prežiť dopredu známy čas (alebo kratší) v opozícii, s vedomím opätovnej príležitosti v nasledujúcich voľbách (bez potreby organizovať demokraciu ohrozujúce kroky).

Jedným z často spomínaných faktorov ovplyvňujúcich demokratizáciu je *náboženstvo*. Poukazuje sa na silnú koreláciu medzi západným kresťanstvom a demokraciou (napr. Huntington 1991), pričom historicky je najsilnejšia väzba s protestantizmom. Ako uvádza

Barro (1999), protestantské krajiny sú takmer vždy vysoko demokratické. Zdôvodňuje sa to väčším dôrazom na individualizmus a menej silným prepojením protestantizmu na štát (napr. Lipset 1994). Súvisí to aj s decentralizovanejším a demokratickejším spôsobom riadenia väčšiny protestantských cirkví (napr. miestne zbory majú pomerne veľkú autonómiu, najvyšší predstavitelia sú volení na obmedzenú dobu). Oneskorenie demokratizácie v prípade primárne katolíckych krajín sa spája s ich užším prepojením na štát, s katolíckou striktnejšou cirkevnou hierarchickou organizáciou a autoritatívnejšími postupmi v duchovných záležitostiach. Negatívne z tohto hľadiska vychádza islam (najmä v arabských krajinách) a konfucianizmus (napr. Huntington 1991). Napriek rôznym reformným procesom a zmenám v týchto spoločnostiach mnohé z nich nie sú demokraciami (k často spomínaným momentom patrí napr. úzky prienik cirkvi a štátu v moslimských krajinách). Význam náboženstva nemôžeme dlhodobo preceňovať, nakoľko v tejto oblasti je potrebný ďalší výskum. Celkový vývoj spoločnosti poznačil aj pozíciu a fungovanie významných náboženstiev, vrátane nárastu vplyvu sekularizmu a rôznych častí občianskej spoločnosti. Je možné očakávať hľadanie modelov demokracie, ktoré budú vo vhodnom prieniku s významnými náboženstvami a nie plne v duchu západnej kultúry (spomínajú sa islamská či konfuciánska demokracia).

Jedným z faktorov diskutovaných z hľadiska demokratizácie či udržania demokracie je *subkultúrna diverzita* chápaná najmä z hľadiska vplyvu *etnickej, religióznej a jazykovej diverzity*. Všeobecne sa predpokladá, že takto diverzifikované spoločnosti sú znevýhodnené, pokiaľ hovoríme o procese demokratizácie (napr. Horowitz 1993, Fish a Brooks 2004). V sociokultúrne homogénnych krajinách sa "ľahšie" vládne, keďže konflikty v spoločnosti na tejto báze nie sú významné. Diverzita prináša väčšie riziko interetnického napätia, či až násilia. Politický život môže byť organizovaný na báze takýchto identít, čo môže sťažovať fungovanie demokratickej politiky. Barro (1999) potvrdil regresnou analýzou Indície, že v etnicky diverzifikovanejších krajinách je menšia pravdepodobnosť udržania demokracie. Spája to však s ďalšími možnými sprievodnými znakmi ako napr. nárastom socio-ekonomických nerovností. Fish a Brooks (2004) však považujú vzťah medzi demokraciou a diverzitou spoločnosti za nedostatočne preskúmaný (okrem iného kritizujú rôzne zjednodušenia v chápaní toho, čo je diverzita, v definovaní etnicity a pod.). Ich výsledky tento predpoklad o vzťahu demokracie a sociálnej homogenity jednoznačne nepotvrdili a dokumentujú potrebu túto súvislosť ďalej podrobnejšie skúmať (a nie izolovane od ďalších faktorov).

Jedným z aspektov pôsobiacich proti tomuto predpokladu je skutočnosť, že v mnohých štátoch sú "subkultúry" schopné spolupracovať v rámci demokratickej spoločnosti. Viaceré krajiny zvládli aj takúto komplikáciu, hoci na to permanentne vynakladajú veľké úsilie, trepezlivosť i finančné zdroje (napr. Belgicko, Švajčiarsko, Kanada). Rozvinuli vlastné politické systémy a adekvátne pravidlá (napr. na báze konsociačnej demokracie, federalizmu a pod.), ktoré sa uplatňujú v takýchto komplikovanejších podmienkach (vrátane vnútorne veľmi heterogénnych krajín, aj s dedičstvom historického vývoja – ako napr. India či Juhoafrická republika). Pri úvahách musíme poznať a zohľadniť podstatu ťažkostí s takouto diverzitou (napr. vychádzajúc z Horowitz 1993). Hĺbka rozdelenia spoločnosti nie je všade rovnaká, niekedy môže ísť o historickú nedôveru, obavy z ohrozenia územnej integrity a pod., čo sťažuje budovanie demokracie a môže si vyžadovať napr. dlhší čas. Ťažko sa formuje demokratické vládnutie v takto rozdelených krajinách napr. po vojnách či násilných nepokojoch. Zásadnou býva podmienka inkluzivity, rovnakých práv všetkých občanov či rešpekt k takto formovanej opozícii.

Krajiny sa líšia v názoroch a hodnotách svojich elít, najmä *politických vodcov a aktivistov*, ktorí ich ovplyvňujú. Je veľmi dôležité, do akej miery sú politickí lídri krajín stotožnení s hodnotami demokracie. Najmä v "mladších" demokratických krajinách sa

postoje politických vodcov voči demokratickým hodnotám pozorne sledujú a hodnotia. Preto boli kroky lídrov ako V. Mečiar na Slovensku (v 90. rokoch 20. storočia) či V. Orbán v Maďarsku (v druhej dekáde 21. storočia) predmetom kritiky z hľadiska ohrozenia niektorých inštitúcií demokracie. Vážnejším limitom je pozícia "tvrdých" autoritárskych vodcov, veľmi často v politických režimoch, ktoré sami založili. Títo veľmi často všemožne bránili, či bránia nástupu demokracie. K uvoľneniu podmienok pre demokratizáciu často došlo až po ich smrti alebo nahradení umiernenejším vodcom (napr. na Kube po F. Castrovi), či pod tlakom občanov a externých okolností. Postup demokratizácie aj potom môže byť veľmi pozvoľný. Mnohokrát aj čiastočná demokratizácia závisela od vôle vplyvných politických lídrov (napr. M. Gorbačov v Rusku v druhej polovici 80. rokov 20. storočia). Absencia demokratických lídrov limitovala šírenie demokracie v mnohých krajinách, kým ich objavenie, zásadný postoj a aktivity napomohla k obratu v prospech demokracie (napr. nositeľ Nobelovej ceny N. Mandela v Juhoafrickej republike). Politické elity, resp. elity vôbec, majú veľmi významnú úlohu v demokratizácii.

Demokracia je ovplyvnená charakterom *koncentrácie a kontroly zložiek násilného donucovania* v štáte. Všetky štáty nevyhnutne majú (z vnútorných a vonkajších dôvodov) v rámci svojich štruktúr ozbrojenú donucovaciu zložku (armáda, polícia, tajné služby). Armáda a polícia môžu byť zásadnou mocenskou základňou ľubovoľného režimu. Veľmi ťažko si vieme predstaviť dlhšie fungovanie autoritárskeho režimu bez plnej podpory ozbrojených zložiek. História nám taktiež ponúka množstvo príkladov, ako vojenská moc zasahovala do politického života. Najtypickejšími príkladmi sú *vojenské puče*, pri ktorých armáda preberá moc v štáte a zvrhne napr. demokraticky zvolených politikov (napr. vojenský puč v Chile z roku 1973, po ktorom prevzal moc generál A. Pinochet). V mnohých krajinách sú pozícia armády a jej prepojenie na vládnuce elity dlhodobou pomerne silnou (napr. Pakistan či Egypt). Dahl (1995) zdôrazňuje, že v demokratickom štáte musia byť vojenské a policajné zložky podriadené civilnej kontrole. Súčasne, civilné osoby riadiace tieto rezorty musia podliehať demokratickým procesom. Jednou z typických požiadaviek je nominácia civilnej osoby do funkcie ministra obrany (a nie napr. generála či iného, i bývalého vysokého dôstojníka). Armáda, polícia a jej príslušníci musia zostať politicky neutrálni a nezasahovať do politického života. Základným predpokladom je však dobre rozvinutá a stabilná demokracia, dobre fungujúca a legitímna vláda sama o sebe (Kohn 1997). Bez nej pri vyhrotení situácie môže napr. armáda zasiahnuť s cieľom ochrany spoločnosti pred chaosom. Úloha represívnych zložiek štátu musí byť jasne definovaná a akékoľvek porušenia pravidiel sankcionované. Procesy dohľadu zo strany volených orgánov musia byť permanentné a jasne vykonávané (napr. v parlamente). Zásadné rozhodnutia o otázkach národnej bezpečnosti, armády, polície, tajných služieb (napr. o zákonoch, politikách, personálnych otázkach, úlohách, veľkosti, financovaní) musia byť prijímané demokratickými inštitúciami (parlament, vláda, prezident, civilné zložky ministerstva obrany či vnútra) a nie ich velením. Ich úlohou je chrániť štát a jeho občanov, nie im vládnuť, či do vládnutia zasahovať.

Nemôžeme podceňovať ani ďalší faktor, ktorým je *cudzí (externý) vplyv*. Demokracie neexistujú v izolovanom prostredí. Základným predpokladom demokratického vývoja je mierový vývoj a bezpečnosť z hľadiska medzinárodnej situácie. O'Loughlin et al. (1998) upozorňuje, že *geografická blízkosť zvyšuje počet interakcií, ktoré môžu presadzovať demokraciu alebo autoritárstvo medzi krajinami*. Napr. pozitívny postup demokracie v jednej krajine môže slúžiť ako silná inšpirácia v susedných štátoch, či dokonca celom makroregióne. *Efekt snehovej gule* (niekedy známy aj ako efekt nákazy, inšpirácie susedom či inšpirácia situáciou v iných krajinách) je častým modelovým príkladom spomínaným nielen Huntingtonom (1991). Neplatí len v prípade napr. strednej a východnej Európy, keď sa spustila séria prodemokratických zmien postupne vo viacerých štátoch, ale neskôr mala

podobné ambície aj “arabská jar“ zameraná napr. na diktátorské režimy v Tunisku, Líbii či Egypte, hoci následne s komplikovanejším či až reverzným vývojom. Význam tohto javu však nemožno preceňovať (hoci napr. “zlý“ osud viacerých diktátorov vystrašil iných natoľko, že začali uvoľňovať podmienky pre demokraciu vo svojich krajinách).

Dôležitá je *váha a aktivity zástancov demokracie v medzinárodnom kontexte* (typickými presadzovateľmi demokracie sú napr. USA a EÚ). Špecifickým prípadom je zavedenie demokracie externou mocou po vojnovnej situácii (najznámejšími príkladmi sú Nemecko a Japonsko po 2. svetovej vojne). Že to je aj napriek medzinárodnej podpore náročný proces, dokumentujú ťažkosti s presadením demokracie po vojnovom konflikte, napr. v Iraku. Väčšiu pozornosť si zasluhuje *zahraničná pomoc* viazaná na progres v posilňovaní demokracie (napr. O’Loughlin 2004b). Tento tlak môže byť účinný u časti štátov s cieľom, aby korigovali autoritárske črty svojich režimov (napr. ich štáty sú v rôznej miere od zahraničnej pomoci závislé). Realita však potvrdzuje, že tento tlak zástancov demokracie (napr. USA) nebýva konzistentný (v niektorých štátoch sa tolerujú aj vážne nedostatky v demokracii).

Vyššiu *šancu demokratického vývoja majú štáty, ktore nečelia silnému susedovi* (prípadne až rivalovi). Ako Dahl (1995) upozorňoval, demokracia (polyarchia) sa nepresadí, ak silný (nedemokratický) sused bude zasahovať do vnútorných záležitostí daného štátu. Tento kontext si v podmienkach strednej Európy silne uvedomujeme. Či už ide o kolaps Československa v predvečer 2. svetovej vojny alebo zamedzenie demokratizácie spoločnosti vstupom vojsk Varšavskej zmluvy do Československa v roku 1968 (či podobné tlaky na Maďarsko v roku 1956 atď.). V posledných rokoch je príkladom napr. vývoj na Ukrajine vo vzťahu k Rusku.

Vplyv externého prostredia analyzovali aj Colaresi a Thompson (2003), pričom upozornili na skutočnosť, že demokratický vývoj ovplyvňujú externé hrozby, ekonomická otvorenosť a blízkosť (alebo až podpora) iných demokratických štátov. Najmä u mladších a ekonomicky menej rozvinutých demokracií nemôžeme podceniť vplyv globálneho ekonomického prostredia (najmä ak je krajina závislá od svetových trhov, napr. svetových cien komoditných trhov). Welzel a Inglehart (2005) upozorňujú, že externé podmienky podstatne ovplyvňujú časovanie demokratických zmien (napr. krajiny s demokratizačným potenciálom či aspiráciami vyčkávajú na príhodný “historický“ moment).

3.3.2 Šírenie demokracie vo svete a jej súčasný stav

Základné trendy šírenia demokracie vo svete

Z priestorového hľadiska môžeme súhlasiť s tým názorom, že demokracia sa stala globálnym fenoménom. Jej úhlavný nepriateľia – fašizmus či komunizmus, boli viac-menej porazení v priebehu a najmä koncom 20. storočia. Stretnúť sa s názormi razantne argumentujúcimi proti demokracii je dnes zriedkavosťou (okrem reprezentantov autoritárskych režimov a extrémistov aktívnych napríklad na tzv. alternatívnych a konšpiračných “weboch“), hoci ani demokracia nie je dokonalá, najmä keď má mnoho podôb. Vo svete úroveň demokratizácie z dlhodobého hľadiska rastie, či už by sme ju merali nárastom počtu krajín s demokraciou (resp. podielom demokratických krajín zo všetkých krajín sveta) alebo pomocou indikátora odrážajúceho rastúcu priemernú mieru demokracie vo svete (napr. Kurzman 1998). Je to výsledok dlhodobých procesov demokratizácie vo svete. Na prelome milénia už v demokraciách žila väčšina obyvateľstva sveta. Modelski a Perry (2002) vo svojej realistickej prognóze vývoja demokratizácie (na základe analýzy dát z rokov 1850-2000) však predpokladajú, že 90 %-ný podiel demokracie

vo svete (meraný podielom obyvateľov žijúcich v demokracii) by nemal byť dosiahnutý skôr ako v roku 2113.

Jednou z najsilnejších východiskových téz je *eurocentrické vnímanie šírenia demokracie*, spojené s difúziou kapitalizmu z jeho európskeho jadra od 15. storočia, aj s myšlienkami osvietenstva a následne šírením európskych tradícií pomocou kolonializmu (napr. O'Loughlin et al. 1998). Neskôr tento moment znásobil vstup Spojených štátov amerických ako ďalšieho kľúčového aktéra šírenia demokracie vo svete (najmä od 1. svetovej vojny). Túto percepciu demokracie ako produktu západnej kultúry čiastočne koriguje Sen (2003). Poukazuje napr. na intelektuálne väzby starovekého Grécka na starých Egypťanov, Peržanov a Indov, či na mnohé hlboké demokratické tradície v rozhodovaní a vládnutí (tolerancia, verejná diskusia, demokratické prvky v spravovaní miest) prítomné napr. v kultúrach Ázie a Afriky. Demokracia sa vníma ako univerzálna hodnota a nie ako nejaký produkt "westernizácie" sveta.

Pri hodnotení expanzie demokracie sú najčastejšie spomínané Huntingtonom (1991) vyčlenené *tri vlny demokratizácie*. *Prvá vlna* začala už v 19. storočí (v 20. rokoch) a trvala do roku 1926. Týkala sa z dnešných hľadísk "najtradičnejších" demokracií západného sveta a spájala sa s rozšírením volebného práva na značný podiel mužskej populácie. Narušená bola nástupom fašistických totalitných režimov napr. v Taliansku a Nemecku. *Druhá vlna* začala už koncom 2. svetovej vojny (od roku 1942-43) a trvala do roku 1962. Jej významným prejavom bolo nastolenie demokratických režimov v Nemecku, Japonsku, Taliansku či viacerých krajinách začínajúceho sa procesu dekolonizácie (ako napr. v Indii). Po kratšom prerušení tendencia k demokratizácii pokračovala *treťou vlnou* od roku 1974. Začala sa zvrhnutím diktátorského režimu v Portugalsku a kulminovala pádom Berlínskeho múru (1989), s následnou demokratizáciou strednej a východnej Európy (a odozvou po celom svete). Práve táto vlna bola najrozsiahljšia, či už počtom štátov, ktorých sa týkala, ako aj svojim priestorovým dosahom. Prešla južnou Európou, Latinskou Amerikou, východnou Áziou či strednou a východnou Európou, ale aj Afrikou či Strednou Amerikou. Najmä 90. roky sa nezriedka spomínajú ako explózia demokratizácie. Viacerí autori (napr. Painter a Jeffrey 2009) upozorňujú, že pri Huntingtonových vlnách nemôžeme zabúdať ani na jeho úvahy o opačnom trende vývoja, ktorý nasledoval po každej vlne demokratizácie. Zvrat od demokracie k autoritárstvu (ak nebol iniciovaný zvonku) býva prevažne spôsobený pôvodne demokratickými vládcami, prípadne vládou blízkymi štruktúrami (o takomto vývoji môžeme uvažovať napr. v prípade Turecka za prezidenta R. T. Erdogana).

Z hľadiska politickej geografie je zaujímavý pohľad na určité väzby krajín (najmä geografické), ktoré prechádzali procesom demokratizácie v približne rovnakom čase (nemôžeme vždy povedať, že spoločne). Kurzman (1998) okrem časových súvislostí poukazuje aj na určitú *geografickú blízkosť* krajín prechádzajúcich k demokracii. Okrem zhlukov krajín odrážajúcich určitú podobnosť podmienok, dobových súvislostí či priestorovej blízkosti je to aj šírenie demokracie naprieč kontinentami vďaka komplexnejšie chápaným vzťahom (napr. kultúrnym). Príkladom môžu byť zhluky demokratizujúcich sa krajín v Európe po 1. svetovej vojne (stredná Európa - Rakúsko, Československo, Poľsko, či pobaltské štáty). Podobný zhluk demokratizujúcich sa krajín môžeme pozorovať v 70. rokoch v stredomorskom priestore (Portugalsko, Španielsko, Grécko), s následným rozšírením demokracie do priestoru Latinskej Ameriky. Tento makroregionálny charakter je jednou z typických čŕt demokratizácie.

Asi najväčšiu pozornosť šíreniu demokracie v politickej geografii venoval J. O'Loughlin (napr. 2004a, 2004b). Príkláňa sa k názorom zdôrazňujúcim pri úvahách o politických zmenách dôležitosť interakcií globálnych trendov a miestnych okolností (angl. context specific approach). O'Loughlin et al. (1998) si pri štúdiu šírenia demokracie všimol, že sa nejedná len o zhlukovanie v prípade demokracií, ale aj o zhlukovanie autokracií (ktoré sa po vlnách demokratizácie objavujú). Podobne poukazuje na fakt, že

difúzia demokracie prebieha v rôznych regiónoch rozličnými kanálmi (majú určité podobnosti, ekonomickú spoluprácu a pod.). Dôležitú úlohu prisudzoval externým podmienkam, a to ako pri šírení demokracie, tak aj autokracie. Poukazoval aj na zlyhania demokratizácie (napr. v niektorých štátoch Afriky v neskorých 60. a 70. rokoch minulého storočia). Rovnako identifikoval, že po roku 1945 neexistuje uniformný trend demokratizácie. Na základe štúdia demokratických hodnôt (O'Loughlin 2004a) potvrdzuje, že regionálne a lokálne podmienky sú významným prediktorom politického správania. Taktiež poukazuje na fakt, že ideológia je oveľa významnejšia pri medzinárodných porovnaníach politického správania ako zaužívané sociálno-demografické charakteristiky obyvateľstva.

Demokratizácia ako proces šírenia demokratických princípov a vládnutia sa opiera o viaceré zo spomínaných faktorov, ktoré tento proces podporujú. Pri poslednej vlne demokratizácie boli významné napr. rýchly ekonomický rast, meniace sa postoje katolíckej cirkvi či vplyv postojov USA a inštitúcií európskej integrácie (v danom čase išlo napr. o EHS či OBSE). Demokratizáciu v 70. a 80. rokoch minulého storočia označil Huntington (1991) aj ako "katolícku". Zahŕňala v sebe demokratizačné procesy v dominantne katolíckych krajinách ako Portugalsko (revolúcia v roku 1974), Španielsko, podobne v krajinách Latinskej Ameriky a nakoniec v závere 80. rokov sa už týkala aj Poľska či Maďarska. Súvisela s meniacim sa postojom katolíckej cirkvi, ktorá sa výraznejšie zaradila k oponentom totalitných režimov (najmä počas pontifikátu pápeža Jána Pavla II.). Najzaujímavejším zástancom demokratických hodnôt a podporovateľom demokracie v druhej polovici 20. storočia však boli *Spojené štáty americké*. Demokratizácia a s ňou súvisiace hodnoty patrili prevažne k prioritám ich zahraničnej politiky (viditeľné napr. v agende viacerých prezidentov ako J. Cartera, R. Reagana či B. Clintona). Bojovali proti autoritárskym režimom nielen v komunistickom svete, ale v globálnej dimenzii. Ak by sme sa sústredili na Európu, významnú úlohu mali *inštitúcie európskej integrácie*, ktoré boli silnými presadzovateľmi demokracie, napr. v rámci prístupových procesov nových členov. Nemôžeme obísť významný ústup mocenských ambícií niekdajšieho *Sovietskeho zväzu* a jeho vnútorné "uvoľnenie" a otvorenie sa základným demokratickým princípom, ktoré umožnilo demokratizáciu v strednej a východnej Európe (vrátane napr. jeho niekdajších pobaltských republík). Táto inšpirácia a strata podpory zo strany Sovietskeho zväzu viedla k demokratickým zmenám aj vo viacerých krajinách Afriky.

Úspech šírenia demokracie významne súvisí aj s regionálnymi a lokálnymi podmienkami. *Na krajiny nemôžeme nazerat' ako na homogénne priestory ani z hľadiska šírenia a dosiahnutej úrovne demokracie*. Zlyhania však centrálna moc môže vyvážiť, či priamo korigovať a prodemokraticky do nich zasiahnuť. Naopak, tieto "zlyhávajúce" územia môžu byť zdrojom šírenia "nedemokracie" v štáte (napr. dávajú bázu nedemokratickým stranám). Takéto "enklávy" s nedemokratickými praktikami nie sú dlhodobo akceptovateľné. Záleží od miery autonómnosti politiky a samosprávy na regionálnej a lokálnej úrovni. Príklad takýchto súvislostí priniesli na prípade skúmania šírenia demokracie v Rusku "zo Západu" Lankina a Getachew (2006). Blízkosť mocného a demokratického vzoru a dostupnosť zahraničnej pomoci (pomoc sa sústredila najmä do regiónov blízkyh k EÚ) sa pozitívne prejavuje vo vyššej demokratickosti v západných regiónoch Ruska. Ostatné regióny (východ a juh Ruska) nie sú pod takýmto vplyvom, resp. externé vplyvy nie sú primárne orientované na demokraciu (napr. Čína nie je demokraciou, Japonsko sleduje skôr ekonomické ciele). Dochádza len k znásobeniu už dlhšie existujúcej diferencie vyjadrujúcej vyššiu demokratickosť v západných regiónoch Ruska. Poukazujú na dôležitosť regionálnych a lokálnych geografických podmienok (najmä ich otvorenosť demokratizácii) pri šírení demokracie. Vďaka narastajúcim interakciám a integrácii naprieč hranicami uvažujú o akomsi *geografickom inkrementálnom procese demokratizácie*.

“Nedemokracie“ – autoritatívne a hybridné režimy

Obyvatelia sveta nežijú len v demokraciách, či presnejšie v dobre fungujúcich demokraciách. Nemôžeme preto obísť kontrastné, nedemokratické politické systémy súhrnne nazývané *autoritatívne režimy*, ani rôzne prechodné politické systémy označované ako *hybridné režimy*. Poznáme ich viacero typov a je potrebné vedieť ich rozlíšiť ako od demokracií, tak aj vzájomne. Ide o pomerne náročnú úlohu, keďže politické režimy môžu mať veľa špecifických znakov, ktoré je potrebné posúdiť.

O rozlíšenie sa pokúsila napr. Geddes (1999), ktorá identifikovala niekoľko základných typov autoritárskych režimov – režimy “jedného vodcu“ (personalistické), vojenské režimy a režimy jednej strany (bez opozície). O podrobnejšiu typológiu sa pokúsili Hadenius a Teorell (2006). Do centra pozornosti hodnotenia zaradili otázky nástupníctva pri moci (napr. dedičné, ako v prípade monarchií), aktuálneho alebo potenciálneho použitia vojenskej sily (vojenský režim) a volieb (charakter politickej súťaže). Celkovo identifikovali päť režimov: *monarchistický, vojenský, bez politických strán, s jednou stranou a s viacerými politickými stranami*. V *monarchistických režimoch* moc zdedí osoba kráľovského pôvodu (v zmysle zaužívaných alebo ústavných pravidiel) a má reálnu moc (teda nie je to len ceremoniálny monarcha). Črty takéhoto režimu vykazuje napr. Saudská Arábia. Vo *vojenských režimoch* sú predstavitelia armády hlavnými politickými aktérmi (časté v histórii viacerých latinskoamerických krajín, donedávna napr. aj v Mjanmarsku). Ich špecifickým prípadom sú “rebelské režimy“, keď moc prevezme vojenskou cestou rebelské hnutie. Pri volebných režimoch uvádzajú viacero prípadov. V *režimoch jednej strany* sú všetky politické strany s výnimkou jednej (vládnucej) zakázané. Iným modelom je *volebný režim bez politických strán* - všetky politické strany sú zakázané a o hlasy súťažia individuálni kandidáti. *Obmedzený režim viacerých strán* charakterizujú ako systém, v ktorom môžu kandidovať aspoň niektorí od režimu nezávislí kandidáti. Hadenius a Teorell (2006) uviedli aj niekoľko okrajových a dočasných typov ako *teokracia* (vládne náboženská elita), *tranzitívne režimy* (s úlohou prechodného vládnutia). Špecifickými otázkami vychádzajúcimi z takéhoto členenia je stabilita jednotlivých typov autoritatívnych režimov, resp. dĺžka ich trvania (vojenské režimy sú z tohto hľadiska najkratšími, režimy jedného človeka trvajú najdlhšie), ako aj trajektórie z autoritárskeho režimu smerom k demokracii a s tým súvisiace faktory.

Obísť nemôžeme ani štáty, ktoré sú sohľadom na aktuálnu situáciu ťažko klasifikovateľné, ako napr. štáty v občianskej vojne alebo okupované územia. Viacerí autori pokúšajúci sa o zaradenie štátov podľa režimov museli vždy niekoľko štátov označiť podľa zvolených kritérií ako nejednoznačné (napr. Geddes 1999, Diamond 2002, Hadenius a Teorell 2006). Prevládajúce typy autoritatívnych režimov sa menia – kým v 70. a 80. rokoch minulého storočia dominovali medzi nimi vojenské režimy a režimy jednej strany, neskôr sa z nich najviac zaraďuje k obmedzenému režimu viacerých strán. Najviditeľnejšia zmena v dlhšom časovom horizonte sa týka významnej redukcie zastúpenia monarchistických autokracií vo svete.

V priebehu posledných rokov sa objavila snaha lepšie postihnúť režimy medzi typickými demokraciami a autoritatívnymi režimami. Pre túto “prechodnú zónu“ v kontinuu medzi demokraciou a autoritárstvom sa presadil pojem *hybridné režimy* (napr. Diamond 2002, Bílek 2015). Aby sa vyšlo ich zamieňaniu s časovo obmedzenými “tranzitívnymi“ režimami, vyžaduje sa určitá dĺžka ich existencie. Kombinujú v sebe demokratické i autoritatívne črty. Niekedy sa môžeme stretnúť aj s termínom semidemokracie, pseudodemokracie či defektné demokracie. Zavedenie tejto kategórie je reakciou na skoršie problémy, kedy časť režimov označených za demokracie boli v odborných diskusiách podrobené pochybnostiam (napr. pochybnosti o demokracii bez slobody).

Východiskom identifikácie hybridných režimov je *nezvládnutie vybraných "minimálnych" črt demokracie* (univerzálne volebné právo, viac strán, voľby, alternatívne médiá) či efektívnosť demokracie. Ak niektoré z týchto minimálnych črt nie sú naplnené, režim sa posúva do nejednoznačnej zóny hybridných režimov. Časť môžeme považovať za "volebné demokracie", v ktorých sa síce konajú voľby, ale bez korektnej politickej súťaže a ďalších slobôd. Majú formálne demokratické inštitúcie, sú však len maskou dominujúceho autoritárstva (Diamond 2002). Napr. víťazstvo opozície je v nich nemožné. Z rôznych dôvodov sú takéto režimy pomerne početné, ale v mnohých charakteristikách odlišné a v čase sa meniace. Pri detailnejšom a náročnejšom posudzovaní sú mnohé režimy práve hybridné. Prínos ich identifikácie je predovšetkým v otvorení možnosti skúmania trendov, kedy sa autoritárske režimy stávajú demokratickejšie, alebo demokracia sa oslabuje. Vychádzajúc zo známych pokusov o klasifikáciu (napr. Diamond 2002, Merkel 2004, Morlino 2009), môžeme uvažovať o niekoľkých typoch hybridných režimov. Prvým je "demokracia pod dohľadom" (angl. protected democracy) so silným vplyvom (napr. "veta") iných aktérov ako napr. armáda, monarcha či externých aktérov. Druhým typom môže byť "ohraničená demokracia", kedy síce demokracia funguje, ale bez garancií občianskych práv (napr. pred zásahmi polície). S ňou čiastočne súvisí typ "exkluzívnej demokracie", kedy je štát demokratický len pre časť obyvateľstva a časť obyvateľov demokratické práva nemá (na základe nejakej charakteristiky, napr. etnicity). Iným typom je "neliberálna demokracia", kedy sa nevládne v duchu zákonov, nejde o právny štát, resp. štát je slabý.

Nemôžeme zabudnúť na ešte jednu extrémnu kategóriu a to *totalitné režimy* (napr. Friedrich a Brzezinski 1965), ktorých váha vo svete sa našťastie zásadne znížila (najbližšie má k nemu v súčasnosti KĽDR). V nich už nejde len o absenciu demokracie, slobody, ale i ľudských práv, totálnu kontrolu všetkých sfér života (verejného i súkromného) spojenú s ideologickou uniformitou (zabezpečenou napr. jednou stranou, kontrolou komunikačných prostriedkov) či využívaním represívnych zložiek štátu, vrátane násilných postupov (napr. tajná polícia) a kontroly nad ekonomikou. Na ich čele prevažne stojí jeden líder – diktátor. Hoci je definovanie totalitných režimov predmetom diskusií, termín sa zaužíval pre označenie najmenej demokratického (a najmenej humánneho) systému vládnutia.

Stav demokracie v súčasnom svete

Demokracia v jednotlivých štátoch nemusí byť bez zmien, môže sa vyvíjať, či už pozitívnym alebo negatívnym smerom. Okrem už spomínaných prístupov a mnohých autorov zameraných na hodnotenie demokracie a faktorov, ktoré ju ovplyvňujú, k bližšiemu pohľadu na vývoj demokracie v posledných rokoch môžeme použiť rešpektované komplexné medzinárodné hodnotenia a prieskumy, ktoré využívajú dlhodobu naakumulovanú poznatky o demokracii a stave jej vývoja. K nim patrí napr. *index demokracie* (Economist Intelligence Unit), *hodnotenie slobody vo svete* (Freedom in the World, Freedom House) či prieskumy *POLITY* (napr. Modelski a Perry 2002). Tieto hodnotenia ukazujú, že vývoj demokracie a slobody vo svete (teda liberálnej demokracie) nie je priamočiary. Tak ako môžeme pozorovať krajiny s vysokým a stabilným stupňom demokracie, sú aj štáty, ktoré sa dlhodobu vyznačujú nízkym stupňom demokracie. Špecifické postavenie majú krajiny, ktoré v posledných rokoch svoju pozíciu zlepšili, alebo naopak zhoršili. Základom sledovania demokracie podľa týchto komplexných ukazovateľov je niekoľko elementárnych charakteristík očakávaných od demokracií (pozri rámček 5). Zameriavajú sa na vybrané charakteristiky politických práv a občianskych slobôd, vychádzajúc z poznatkov teórie demokracie a ochrany ľudských a občianskych práv.

Hodnotenie „*Freedom in the World*“ nám dáva možnosť sledovať dlhodobejší trend vo vývoji demokracie a slobody vo svete (tab. 3). Kým v roku 1975 len štvrtina krajín vo svete bola považovaná za slobodné krajiny (a najväčší podiel mali neslobodné krajiny), v roku 2010 tento podiel kulminoval na 46 % všetkých krajín sveta v danom roku a v roku 2014 poklesol tento podiel na 44 % (o tri krajiny menej). Pomerne stabilný je podiel čiastočne slobodných krajín (30 %). V prospech slobodných krajín nastal v roku 2017 len malý posun. Stále však platí, že v súčasnosti až približne jednu štvrtinu krajín možno charakterizovať i naďalej ako krajiny neslobodné (čo je okolo 50 štátov sveta). Dlhodobo sa na najnižších priečkach rebríčka neslobodných krajín nachádzajú KĽDR, Stredoafriická republika, Saudská Arábia, Somálsko či Eritrea.

Základné kategórie demokratických režimov podľa „*The Economist*“

Úplné demokracie: sú to krajiny nielen s rešpektovaním základných politických a občianskych slobôd, ale aj s vyspelou politickou kultúrou. Spoľahlivo fungujú vlády, médiá sú diverzifikované a nezávislé. V politickom systéme funguje rovnováha a vzájomná kontrola (angl. checks and balances). Súdnicstvo je nezávislé a súdne rozhodnutia sú vykonávané. Môžeme pozorovať len limitované problémy s fungovaním demokracie.

Demokracie s nedostatkami: aj tieto krajiny majú slobodné a spravodlivé voľby, a aj keď v nich nachádzame problémy (napr. so slobodou médií), základné občianske slobody sú rešpektované. Majú však aj ďalšie nedostatky v iných aspektoch demokracie, vrátane vládnutia, menej vyspelej politickej kultúry a nižší stupeň politickej participácie.

Hybridné režimy: voľby obsahujú nezrovnalosti brániace tomu, aby boli považované za slobodné a spravodlivé. Tlak na politickú opozíciu je bežný. Vážne nedostatky môžeme nájsť v politickej kultúre, fungovaní vlády i politickej participácii. Korupcia je rozšírená a vláda zákona slabá. Občianska spoločnosť je slabá, súdnicstvo nie je nezávislé, žurnalisti sú pod tlakom.

Autoritárske režimy: Politický pluralizmus neexistuje, alebo je silne obmedzený. Viaceré krajiny sú diktátorskými režimami. Ak aj existujú demokratické inštitúcie, ich význam je malý. Voľby, ak bývajú, nie sú spravodlivé a slobodné. Občianske slobody sú porušované. Média kontroluje štát, alebo ich kontrolujú skupiny prepojené na vládnu režim. Kritici režimu sú perzekvovaní a funguje cenzúra. Neexistuje naozaj slobodné súdnicstvo.

Samotné hodnotenie sa opiera o 60 indikátorov agregovaných do piatich oblastí: volebný proces a pluralizmus, občianske slobody, politická participácia, fungovanie vlády, politická kultúra. Každá kategória má priradený rating od 0 do 10. Výsledný index je jednoduchým priemerom týchto piatich oblastí. Napr. úplné demokracie musia mať skóre vyššie ako 8.

Prístup „*Freedom in the World*“

Hodnotenie sa opiera o 10 indikátorov politických práv a 15 indikátorov občianskych slobôd. Otázky v časti politických práv sú zoskupené do troch podkategórií – volebný proces, politický pluralizmus a participácia, fungovanie vlády. Otázky týkajúce sa občianskych slobôd sú zoskupené do štyroch podkategórií – sloboda vyjadrovania a viery, združovacie a organizačné práva, vláda zákona, osobná autonómia a individuálne práva. Skóre pri jednotlivých indikátoroch je bližšie charakterizované.

Rámček 5 Prklady hodnotenia demokracie

Zdroje a viac podrobností: The Economist Intelligence Unit (2015), Freedom House (2017).

Hodnotenie demokracie podľa „*indexu demokracie*“ je spracovávané kratšiu dobu, no podáva podobnú informáciu o nejednoznačnosti vývoja, ktorý nie je smerom ku globálnemu presadeniu demokracie priamočiary (tab. 4). Paradoxne, podľa tohto ukazovateľa počet krajín, ktoré môžeme považovať za úplné demokracie, poklesol (v období medzi rokmi 2010-2015) a najpočetnejšou kategóriou sú *demokracie*

s nedostatkami. Stále viac ako tretina svetovej populácie žije v krajinách s autoritárskymi režimami. Žiť v krajine s úplne rozvinutou demokraciou je i naďalej skôr výsadou. V prevažnej časti krajín neustále prebieha proces zdokonaľovania alebo zhoršovania stavu demokracie.

Tab. 3 Vývoj slobody vo svete podľa „Freedom in the World Ratings“ (1972-2017)

	počet krajín	slobodné krajiny		čiastočne slobodné krajiny		neslobodné krajiny	
		počet	%	počet	%	počet	%
1972	151	44	29	38	25	69	46
1975	158	41	25	53	34	65	41
1980	161	51	31	51	31	60	37
1985	167	56	34	56	34	55	33
1990	165	65	40	50	30	50	30
1995	191	76	40	62	32	53	28
2000	192	86	45	58	30	48	25
2005	192	89	46	58	30	45	24
2010	194	89	46	58	30	47	24
2014	195	86	44	59	30	50	26

Zdroj: The Economist Intelligence Unit (2015).

Pozn. Hodnotených bolo 167 krajín, okrem "mikro" štátov.

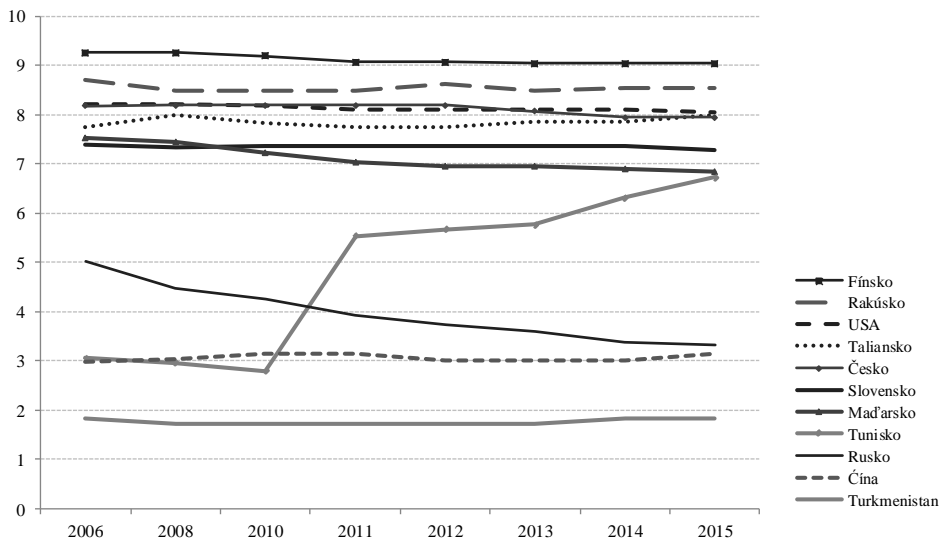
Tab. 4 Vývoj demokracie vo svete podľa „indexu demokracie“ (2006-2015)

	počet krajín			percento svetovej populácie		
	2006	2010	2015	2006	2010	2015
úplné demokracie	28	26	20	13,0	12,3	8,9
demokracie s nedostatkami	54	53	59	38,3	37,2	39,5
hybridné režimy	30	33	37	10,5	14,0	17,5
autoritárske režimy	55	55	51	38,2	36,5	34,1

Zdroj: The Economist Intelligence Unit (2015), Kekic (2007).

Pozn. Hodnotených bolo 167 krajín, okrem "mikro" štátov.

O tom, ako sa môže vyvíjať stav demokracie vo vybraných krajinách, svedčí obr. 3 dokumentujúci vývoj indexu demokracie vo vybraných krajinách v období desiatich rokov. Aj u najvyspelejších demokratických krajín môžeme pozorovať určité výkyvy odrážajúce vnútropolitický vývoj. Ich dosiahnuté skóre je však vysoké a sú hodnotené ako *úplné demokracie* (k čomu sa Slovensko dlhodobo približuje). Pozoruhodnejší je napríklad pozvoľný pokles indexu demokracie v Maďarsku či dlhodobý výraznejší pokles v prípade Ruska. Naopak, výrazne si polepšilo v tomto hodnotení Tunisko (najmä po tzv. "jazmnovej revolúcii" a zvrhnutí prezidenta Ben Aliho v roku 2011). Dlhodobo je kritizovaný stav demokracie v štátoch ako Čína či Turkmenistan.

Obr. 3 Vývoj indexu demokracie vo vybraných krajinách sveta v rokoch 2006-2015

Zdroj: Spracované podľa *The Economist Intelligence Unit (2015)*.

Na dokumentovanie aktuálneho stavu (2017) rozšírenia demokracie vo svete môžeme využiť obr. 4 spracovaný podľa metodiky Freedom House (2017). Tá potvrdzuje, že "privilégiu" života v slobodných a demokratických krajinách sa tešia najmä obyvatelia Severnej a Južnej Ameriky, krajín západnej a strednej Európy, Austrálie a Nového Zélandu, južnej Afriky či najpočetnejšej demokracie na svete - Indie, ako aj Japonska a Južnej Kórey. K neslobodným naopak patria mnohé krajiny Euroázie a Afriky. Za čiastočne slobodné sú považované krajiny ako Ukrajina a Turecko, Mexiko, Indonézia a Filipíny, či Nigéria, Maroko a Keňa.

Odporúčaná rozširujúca literatúra:

Freedom House 2017. Freedom in the World 2017.

Fukuyama, F. 2002. Konec dějin a poslední člověk. Praha: Rybka Publishers.

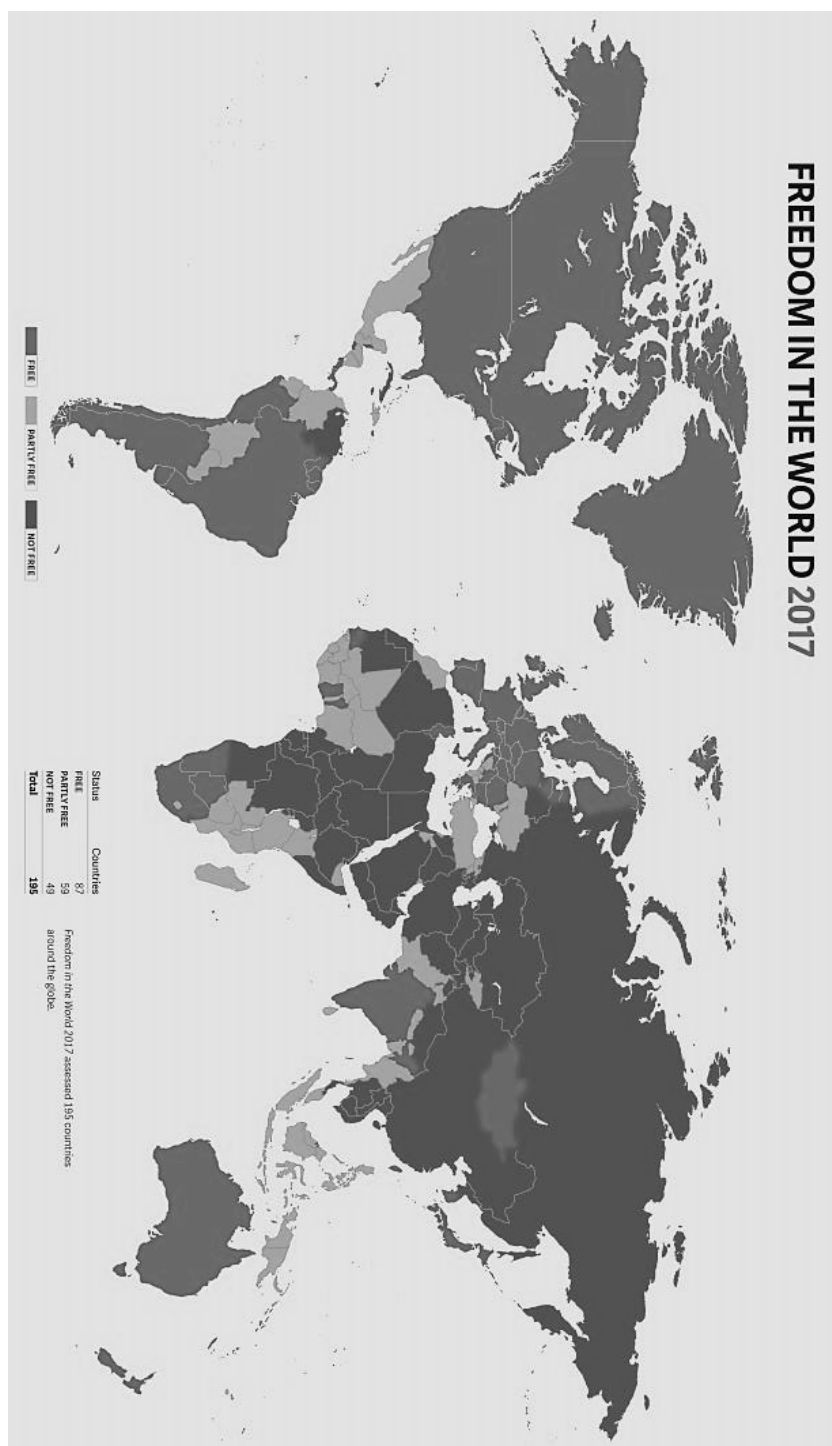
Huntington, S. P. 2001. Sřet civilizací. Praha: Rybka Publishers.

Inglehart, R., Welzel, C. 2005. Modernization, cultural change, and democracy: The human development sequence. Cambridge: Cambridge University Press.

Painter, J., Jeffrey, A. 2009. Political Geography. London: Sage.

Putnam, R. D., Leonardí, R., Nanetti, R. Y. 1994. Making democracy work: Civic traditions in modern Italy. Princeton: Princeton University Press.

Zakaria, F. 2004. Budoucnost svobody. Praha: Academia.

Obr. 4 Sloboda vo svete podľa Freedom House v roku 2017.
 Zdroj: Freedom House (2017).

4. Voľby a volebné systémy

4.1 Fenomén volieb v kontexte existujúceho politického a stranického systému

4.1.1 Politický a stranický systém

Politický systém predstavuje súhrnný pojem označujúci spôsob organizácie spoločenských procesov. Možno si pod ním predstaviť tiež súhrn politických inštitúcií a ideí danej spoločnosti a vzájomné vzťahy medzi nimi. V politickom systéme pôsobí celý rad subsystémov, z ktorých každý má svoju špecifickú funkciu (Ištok 2003). Politické systémy je možné deliť, popisovať a pracovať s nimi. Pre ilustráciu môžeme použiť model Berg-Schlossera a Stammena (2000), ktorí vymedzili tieto typy:

1. *Tradicionalistický systém* - hlavnú úlohu tvoria tradičné spoločensko-politické štruktúry a politická správa (napr. Saudská Arábia, Maroko, Jordánsko a Nepál).
2. *Statická oligarchia* - vláda jednotlivcov alebo malej skupiny opierajúca sa o mocenské zložky (napr. Haiti 1957-1986).
3. *Modernizačná oligarchia* - vzniku takéhoto systému predchádza vojenský prevrat a nové vedenie presadzuje modernizáciu (napr. Brazília 1964-1985).
4. *“Pretoriánsky“ systém* - nízky stupeň inštitucionalizácie a nestabilita (napr. Sýria, Irak, Uganda).
5. *Mobilizačný systém* - podpora hospodárskeho a sociálneho pokroku pragmatickou formou (napr. Čína, Vietnam, Kuba).
6. *Výchovná demokracia* - na vytvorenie podmienok systému je nevyhnutný postupný proces pri dodržiavaní demokratických práv (napr. Keňa, Senegal).
7. *Fašistický systém* - antidemokratická štruktúra vlády postavená na vodcovstve, totalitnom štátnom aparáte a regulácii spoločnosti (napr. Nemecko 1933-1945, Taliansko 1922-1945).
8. *Komunistický systém* - obdobný ako predchádzajúce, do popredia však nevystupuje jednotlivec (vodca), ale kolektívny orgán (strana), príkladom môže byť Československo 1948-1989.
9. *Systém parlamentnej demokracie* - novodobá forma spoločenského poriadku, dodržiavania ľudských práv a inštitútu právneho štátu (napr. Nemecko, Francúzsko, Švajčiarsko, Kanada, USA).
10. *Politické systémy budúcnosti* - pôsobením politických síl v priestore sa môžu ešte len vyformovať.

Neoddeliteľnou súčasťou každého demokraticky konštituovaného politického systému sú politické strany. *Politická strana* je politická organizácia, ktorá nominuje kandidátov do verejných úradov pod svojim vlastným menom, presadzuje určitú ideológiu alebo je vytvorená za účelom riešenia určitého problému (Krieger 2001). Termín politická strana je veľmi široký, jeho význam sa v rôznych štátoch líši. Všeobecne je charakterizovaná ako *dobrovoľná otvorená a trvalá organizácia, ktorej členovia majú spoločné politicko-ekonomické záujmy (záujem) za účelom získania politickej moci vo voľbách*. Politická moc býva obyčajne inštitucionalizovaná a má buď podobu jednotlivca alebo kolektívu. Sú im pridelené kompetencie a okruh objektov, voči ktorým sa moc vykonáva. Najčastejšou politickou mocou, ktorá sa vyskytuje takmer vo všetkých štátoch sveta, je štátna moc.

Štátna moc sa opiera o zvrchovanosť, monopol štátu prijímať zákony a disponovať prostriedkami násilia.

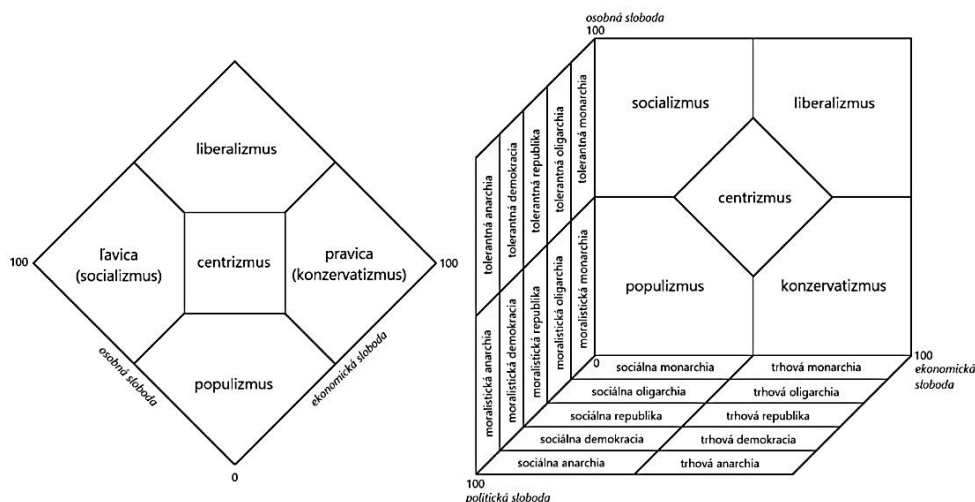
Snahou politických strán je oslovovať voliča svojou ideológiou. Politická ideológia umožňuje identifikáciu s komplexným systémom hodnôt a s danou sociálnou skupinou, a poskytuje tak základné východiská pre formuláciu politického programu a jeho cieľov. Tradične sa politické strany delia (obr. 5) na ľavicové (L), stredové (S) a pravícové (P). Ak sa zameriame na detailnejšie rozdelenie politického spektra, nachádzame strany: komunistické (L), socialistické (L), sociálno-demokratické (L, S), anarchisticke (L), sociálno-liberálne (S), kresťansko-sociálne (S), kresťansko-demokratické (S, P), liberálne praveho stredu (S), libertariánske (P), konzervatívne (P), fašistické (P) a nacistické (P).

Obr. 5 Základná schéma politického spektra (pravo-ľavé rozdelenie)

Zdroj: autori práce.

V súčasnej dobe je za najkomplexnejší spôsob definovania politického spektra považovaná tzv. Nolanova schéma (1971) s osami pre ekonomickú a osobnú slobodu (obr. 6). Do ekonomickej slobody zaraďuje Nolan aktivity ľudí v zmysle producentov a spotrebiteľov: nakupovanie, predaj, výrobu, prácu a pracovné vzťahy alebo rozhodovanie o vlastnom majetku. Do rozmeru osobnej slobody spadajú činnosti súvisiace so vzťahmi, sebvýjadrením či všeobecné nakladanie s vlastným telom a hlavou, ako napr. manželstvo, partnerstvo, príjem informácií, príjem potravy, šport, náboženstvo a združovanie sa do špecifických spoločností. Trojdimenzionálne vyjadrenie problematiky nám predstavuje tzv. Vosemova schéma rozšírená o tretiu os reprezentujúcu politickú slobodu.

Obr. 6 Schéma politického spektra Davida Nolana (1971) a jej rozšírená modifikácia

Zdroj: spracované podľa Nolan (1971).

Pri typológii stranických systémov sledujeme, či sú v danom štáte súťaživé (demokratické) alebo nesúťaživé (nedemokratické) stranické systémy. Politológovia sa postupom času zaoberali rôznymi klasifikačnými kritériami a ich kombináciou. Na základe ich vlastných kritérií vzniklo viacero typológií, medzi najznámejšie však patria nasledujúce tri:

1. Duvergerova typológia (50. roky 20. storočia)

Francúzsky politológ Maurice Duverger (1951) rozdelil stranické systémy na:

- a) systém jednej politickej strany (monopartizmus),
- b) systém dvoch politických strán (bipartizmus),
- c) systém viac ako dvoch politických strán (multipartizmus).

2. Blondelova typológia (60. roky 20. storočia)

Klasifikačným kritériom francúzskeho politológa Jeana Blondela (1968) nie je iba počet strán, ale aj ich veľkosť. Na základe tejto kombinácie vytvoril typológiu súťaživých stranických systémov:

- a) dokonalý bipartizmus,
- b) nedokonalý bipartizmus (systém dva a "pol" strany – dve veľké a jedna malá),
- c) multipartizmus s dominujúcou stranou,
- d) multipartizmus bez dominujúcej strany (čistý multipartizmus).

3. Sartoriho typológia (70. roky 20. storočia)

Ďalší pohľad na problematiku stranických systémov nám predstavuje taliansky politológ Giovanni Sartori (1976). Tvrdí, že pre zistenie počtu strán v systéme je nevyhnutné vyradiť tie strany, ktorých vplyv na jeho fungovanie je marginálny. Je teda nutné určiť, ktoré strany sú významné, teda relevantné, a ktoré nie. Uvádza dve kritériá relevantnosti, a to koalíčný alebo "vydieračský" potenciál. Ak strana nemá ani jeden z nich, je irelevantná. Sartori rozlišuje:

- a) systém jednej strany,
- b) systém hegemonickéj strany,
- c) systém predominantnej strany,
- d) systém dvoch strán,
- e) systém obmedzeného pluralizmu,
- f) systém extrémneho pluralizmu,
- g) atomizovaný systém.

V súčasnosti môžeme v rámci existujúcich stranických systémov vysledovať nasledujúce tendencie: pribúda súťaživých systémov, stranické systémy v jednotlivých krajinách sa pomerne rýchlo menia a vzrastá význam regionalizmu. Politika jednotlivých krajín sa rozširuje o nové témy, čo sa prejavuje zakladaním nových politických strán, zvyšovaním ich počtu, fragmentáciou veľkých strán a rozširovaním stranických systémov o nové dimenzie (Fiala a Strmiska 2009).

Už dlhú dobu sa hovorí o kríze súčasného stranicko-politického systému v Európe. Sprievodným javom je najmä individualizácia voliča a jeho slabnúca väzba na sociálno-ekonomické triedy a predikovaný spoločenský status. Postmodernizácia spoločnosti tak spôsobuje destabilizáciu štruktúry stranických systémov a zvyšujúcu sa volebnú volatilitu obyvateľov (Cabada 2013). Tradičné politické strany (označované ako *catch-all parties*) sú vytlačované novovznikajúcimi subjektami, ktoré možno definovať ako strany programovo pracujúce s malým počtom tém, a to predovšetkým neekonomického charakteru (tzv. *niche parties/strany medzery*). Tieto politické strany možno charakterizovať ako strany početne malé, silne zacielené na presadzovanie svojho programu (angl. *policy-seeking*). Toto je v kontraste so stranami tradičnými, ťažiacimi zo širokej členskej základne a vyznávajúcimi

stratégiu zameranú na zisk vládnych postov (angl. office-seeking). Niche parties tiež preferujú dlhodobú (angl. long-run) podporu svojej, hoci malej skupiny voličov na základe konzistentných tém, oproti mainstreamovým stranám, ktoré sa snažia maximalizovať svoju podporu v krátkom období tesne pred voľbami (Adams, Clark a Ezrow 2006).

Klasifikácia "strán medzery" nie je ešte zďaleka ustálená, ako základné sa najčastejšie používa ich delenie na:

1. *strany jednej témy* (angl. single-issue parties) - tieto formácie disponujú "jednou" stabilnou témou, respektíve programovou prioritou, majú relatívne stabilnú členskú základňu a preferujú tzv. *policy-seeking*,
2. *strany jedného použitia* (angl. single-use parties) - používajú obdobné stratégie ako strany jednej témy, ale disponujú výrazne slabšou členskou základňou a často pôsobia ako relevantný subjekt iba krátky čas (max. jedno volebné obdobie).

Ďalšie rozdelenie tohto fenoménu nám predstavuje Cabada (2013):

- a) *strany firmy* - sú riadené ako obchodná spoločnosť a voliča chápu ako konzumentov,
- b) *franšízové strany* - sú založené na rovnakej platforme vo viacerých štátoch (napr. "zelení" alebo "piráti"),
- c) *mediálne strany* - väzba lídra na sieť médií ako nástroj politického marketingu,
- d) *strany protestu* - antipolitické strany negujúce súčasný establishment,
- e) *generačné strany* - špecifický typ, napríklad strany seniorov alebo naopak mladých.

Túto klasifikáciu musíme chápať ako ideálny stav, bežnou praxou je samozrejme mix týchto variácií. Strany medzery sú veľmi flexibilné, čo sa týka tém a stratégií, na druhej strane sú tiež výrazne senzibilné vzhľadom na premenlivú voličskú podporu a mediálnu atraktivitu strán a ich lídrov (Hloušek 2012). Zaujímavým faktom je, že niektoré strany medzery sa v priestore strednej a východnej Európy stávajú postupom času mainstreamovými stranami a vice versa. Konkrétnym príkladom môže byť aj strana Smer-SD, ktorá v prvých rokoch svojej existencie vykazovala výrazné črty strany medzery (konkrétne v kategórii protestnej strany - leitmotív kampane heslo „*tretia cesta*“) a až po svojom volebnom úspechu začala hľadať svoj politický program a ideológiu, čo vyústilo v prijatie ľavicovej, sociálno-demokratickej nálepky a viedlo k postupnému prieniku a následnej dominancii medzi tzv. *catch-all* stranami.

4.1.2 Slobodné voľby

Existencia politických strán je citeľne viazaná na inštitút volieb, ktorý pre ne stelesňuje nástroj k uchopeniu moci vo verejnom priestore. *Slobodné voľby* predstavujú elementárny základ systému demokracie. Dôležitou súčasťou tohto systému je legitímne právo rozhodovania na základe získanej väčšiny hlasov, ktorým disponujú zvolení zástupcovia občanov. Základným stavebným kameňom politického pluralizmu je existencia viacerých politických strán, ktoré si navzájom viac či menej konkurujú a zároveň reprezentujú záujmy rôznych sociálnych skupín spoločnosti, ktoré sa snažia osloviť a stotožniť sa s ich potrebami.

Samotné *voľby* predstavujú mechanizmus, v ktorom si občania volia svojich zástupcov do zákonodarného zboru formou zastupiteľského modelu demokracie. Voľby preto možno považovať za spôsob výberu spomedzi uchádzačov na určitý post (Kiczko et al. 1997). Výber z kandidátov do zastupiteľského zboru (parlamentu), na ktorom participujú len občania daného štátu, pričom môže byť zvolená politická strana alebo konkrétna osoba, sú parlamentné voľby. Parlamentné voľby majú v mnohých krajinách aj ďalšiu funkciu a to tú, že prostredníctvom ich výsledkov sú zafinancované možnosti zostavenia vlády tou ktorou stranou. Zvyčajne vládu zostavuje víťaz volieb, pričom na to musí dostať poverenie od

hlavy štátu. Rozhodujúcu úlohu pri stanovení pravidiel volebného procesu má ústava daného štátu. Politické, ekonomické či sociálne problémy taktiež zasahujú do problematiky volieb (predčasné voľby, tlak na zmenu zákonov súvisiacich s voľbami a pod.).

Zo všeobecného pohľadu môžeme podľa nastavených kritérií voľby rozdeliť na niekoľko druhov. Podľa časového rámca sú to voľby *riadne*, kedy sa volí po uplynutí funkčného obdobia voleného orgánu, alebo voľby *mimoriadne (predčasné)*, t.j. stav, keď sa volí skôr, ako sa skončilo riadne funkčné obdobie voleného orgánu. Dôvodom môže byť napríklad rozpustenie parlamentu. Ďalším prístupom môže byť členenie volieb podľa územného rozsahu na voľby *všeobecné, čiastkové a doplňovacie*. Vo všeobecných voľbách sa volí celý zákonodarný zbor, v prípade viackomorového systému celá komora. V prípade čiastkových volieb sa jedná o voľbu časti zboru - typickým príkladom je Senát Parlamentu Českej republiky, keď sa každé dva roky obmieňa jedna tretina členov, ich mandát je potom šesťročný. Doplňovacie voľby sú také voľby, kedy sa volí buď na novovytvorené miesta (napr. Európsky parlament po vstupe nového členského štátu) alebo na individuálne uvoľnené miesta (napr. z dôvodu odstúpenia, úmrtia člena zastupiteľského/voleného orgánu).

Juríková (2005) označuje za slobodné voľby také, v ktorých *existuje sloboda vstupovať so svojou politickou alternatívou do procesu navrhovania kandidátov na funkcie poslancov, sloboda uchádzať sa o podporu voličov, ako aj sloboda voliča vybrať si z viacerých politických alternatív reprezentovaných viacerými kandidátmi na funkciu poslanca*. Cieľom pluralitného politického systému je vytvoriť mechanizmus, ktorý je schopný čo najefektívnejšie preniesť spoločenské požiadavky do politického rozhodovania a zabezpečiť kontrolu moci a ochranu jednotlivcov a skupín (Kubín 1998). Medzi *základné znaky volieb* patria: *spôsob hlasovania o kandidátoch* (priame a nepriame voľby), *vymedzenie volebných obvodov* a legislatívny základ spôsobu volieb, predstavujúci *volebný systém*. Podľa potrieb jednotlivých druhov volebných systémov rozlišujeme voľby *jednokolové alebo dvojkolové*.

Súčasťou volebného systému je aj *volebné právo*, ktoré má v tomto prípade dve možné interpretácie - na jednej strane ako "legislatívna norma" upravujúca voľby a ich organizáciu a na strane druhej znamená "konkrétne volebné právo občanov", ktoré má štyri základné charakteristiky. Juríková (2005) vo svojej práci uvádza, že *všeobecnosť volebného práva* znamená právo občanov, ktorí dovšili legislatívny stanovený vek, disponovať možnosťou voľby zástupcov do zastupiteľského orgánu (v zmysle *aktívneho volebného práva*), ale rovnako tak i možnosť kandidovať za člena zastupiteľského orgánu (v zmysle *pasívneho volebného práva*). Ďalšou charakteristikou volebného práva je *pravidlo rovnosti*, t.j. rovnakej hodnoty voličského hlasu pri volebnom akte - každý občan disponuje rovnakým počtom hlasov (zvyčajne jedným, 1 občan = 1 hlas). *Priamosť* volebného práva znamená voľbu členov zastupiteľského orgánu priamym spôsobom (občanmi) a teda nie delegované (prostredníctvom voliteľov, delegátov či iných reprezentantov ľudu). Pod pojmom *tajnosť* volebného práva rozumieme zabezpečenie diskretnosti procesu prípravy a priebehu volebného aktu pre voliča, pričom je okrem iného nevyhnutné zabezpečiť separáciu miesta výkonu volebného aktu od zvyšnej časti volebnej miestnosti. Na území Slovenska bolo všeobecné, rovné, priame a tajné volebné právo zavedené až po vzniku Československa zákonom č. 75/1919, respektíve ústavnou listinou č. 121/1920.

Nemenej dôležitou problematikou súvisiacou s prípravou a organizáciou volieb je *proces navrhovania kandidátov na funkcie poslancov*. V pluralitnom demokratickom systéme majú možnosť podávať návrh na kandidátov nielen politické strany, ale i skupiny občanov. *Mandát*, ktorý prostredníctvom inštitútu volieb kandidát získa, znamená povolenie zastupovať občanov v predmetnom zákonodarnom orgáne. Existuje vo forme tzv. *imperatívneho mandátu* alebo preň platí *zákaz imperatívneho mandátu*. Imperatívny mandát v sebe nesie politickú zodpovednosť zvoleného poslanca voči voličovi, ktorý mu vo

voľbách odovzdal svoj hlas. Naopak, zákaz imperatívneho mandátu predstavuje nezávislosť v konaní poslanca voči svojim voličom počas obdobia, na ktoré bol zvolený. V "hre" je maximálne strata ich dôvery. V demokraciách západného typu sa zvyčajne uplatňuje práve tento variant vzťahu medzi voličom a jeho politickým zástupcom.

V prípade Slovenska rozoznávame päť typov volieb lokálneho až celoeurópskeho významu, avšak existujúce typy a pravidlá ich organizácie sa v prípade jednotlivých štátov v pomerne významnej miere odlišujú. Zvyčajne najviac sledované sú *parlamentné voľby* (u nás voľby do Národnej rady Slovenskej republiky), ktoré znamenajú možnosť výberu verejných zástupcov do národného parlamentu, v ktorých sú oprávnení hlasovať iba občania daného štátu, pričom sa volí politická strana, konkrétny kandidát alebo obe alternatívy súčasne. *Prezidentské voľby* reprezentujú spôsob výberu hlavy štátu, a to buď priamou voľbou občanmi (uplatňovanou v SR v súčasnosti) alebo nepriamou voľbou na mimoriadnej schôdzi parlamentu (v SR v minulosti). Špecifický prípad predstavujú *voľby na miestnej, resp. regionálnej úrovni* (do zastupiteľských orgánov lokálnej samosprávy obcí a vyšších územných celkov/krajov). Spôsob organizácie a priebehu týchto volieb však určuje legislatíva prijímaná na centrálnej úrovni. Vo všeobecnosti musia byť zohľadnené viaceré zásady demokratického priebehu hlasovania, napr. rešpektovanie všeobecného volebného práva a jeho charakteristík, zabezpečenie pluralizmu politických alternatív, možnosť výberu z plejády nominantov politických strán, ale i nezávislých, resp. občianskych kandidátov (Juríková 2005). Najnovším typom volieb sú voľby zástupcov Slovenska v Európskom parlamente (*voľby do Európskeho parlamentu*), ktoré sa v päťročnej periodicite uskutočňujú na našom území od vstupu Slovenskej republiky do Európskej únie v roku 2004. Okrem vyššie zmienených prípadov pozná slovenská volebná legislatíva i *inštitút referenda*.

Odporúčaná rozširujúca literatúra:

- Berg-Schlosser, D., Stammes, T. 2000. *Úvod do politickej vedy*. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku.
- Cabada, L. ed. 2013. *Strany jednoho tématu ve střední Evropě*. Brno: Václav Klemm.
- Ištok, R. 2003. *Politická geografia a geopolitika*. Prešov: Fakulta humanitných a prírodných vied Prešovskej univerzity.
- Kiccko, L. ed. 1997. *Slovník spoločenských vied*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- Krieger, J. 2001. *The Oxford Companion to Politics of the World*. Oxford: Oxford University Press.

4.2 Problematika volebných systémov

Fenomén volieb a jeho hodnotenie z hľadiska najrôznejších aspektov súvisiacich s organizáciou hlasovania, ako aj konkvencií samotných volebných výsledkov, predstavuje oblasť, ktorá fascinuje výskumníkov už mnoho dekád, avšak záujem oň neútlacha ani v súčasnosti (napr. Reynolds, Reilly a Ellis 2005, Chytilík et al. 2009, Farrell 2011, Sartori 2011).

Volebný systém predstavuje organizáciu volieb a spôsob zisťovania volebných výsledkov. Vyjadruje spôsob, akým voliči prostredníctvom odovzdaných hlasov vo voľbách adresujú svoje volebné preferencie zúčastneným politickým subjektom alebo kandidátom a zároveň definuje spôsob prevodu týchto hlasov na zastupiteľské mandáty (Kubín a Velšic 1998).

Volebné systémy sú unikátne distribučné politické inštitúcie, ktoré tvarujú politické výsledky a zároveň predstavujú dôsledky politických výberov. Sú výsledkom kolektívneho výberu politických strán spájajúcich inštitucionálne alternatívy s vlastnými volebnými záujmami za účelom maximalizácie možného podielu získaných kresiel (Benoit a Hayden

2004). Predstavujú ďalší dôležitý prvok v procese dosahovania demokracie. Výber politického vedenia krajiny závisí od volebného systému, ktorý je kľúčovým faktorom pre úspešné fungovanie vlády.

Ako vo svojej práci uvádza Juríková (2005), *volebný systém* je v "technickej" rovine definovaný ako „konkrétny spôsob organizácie volieb a zisťovania volebných výsledkov. Ide o spôsob, akým voliči v hlasoch vyjadrujú svoje preferencie politickým stranám alebo kandidátom a prevod týchto hlasov na mandáty.“ Z hľadiska transparentnosti volieb je veľmi dôležité, aby pravidlá volebnej súťaže boli vopred známe a nemenili sa tesne pred konaním volieb. Len po splnení týchto podmienok môžeme hovoriť o slobodných voľbách ako o nástroji demokracie (Taylor a Johnston 1979).

4.2.1 Základné prvky volebných systémov

Základné prvky volebných systémov predstavujú oblasti, ktoré sú špecifikované prostredníctvom legislatívy, konkrétne volebným zákonom či inými právnymi normami. Tieto oblasti sa týkajú najmä prípravy a samotného priebehu volieb. Podľa Petőcza (1997) medzi prvky volebného systému patria:

1. registrácia kandidátov a voličov,
2. stanovenie volebnej formuly, t.j. princípu výberu,
3. definovanie volebných obvodov,
4. určenie volebných orgánov a ich kompetencií (subjektov zodpovedajúcich za organizáciu a priebeh volieb),
5. akt hlasovania, jeho organizačné a administratívne pokrytie,
6. sčítanie hlasov,
7. metodika zisťovania výsledkov a vzorec pridelovania mandátov,
8. stanovenie pravidiel opravného a odvolacieho konania.

Za jedny z najcitlivejších prvkov volebných systémov možno označiť volebné obvody, resp. pravidlá ich vymedzovania. Priestor a možný záujem o manipuláciu s volebnými obvodmi existuje zvyčajne pri väčšinových volebných systémoch, takýto scenár však nemožno stopercentne vylúčiť ani v prípade pomerného systému (Winburn a Wagner 2003). Striktné dodržiavanie stanovených legislatívnych rámcov volieb je garanciou rovnakých pravidiel pre všetkých a tým aj spravodlivosti volieb. Preto je úlohou politikov možnú manipuláciu s volebnými pravidlami minimalizovať, resp. odstrániť i za pomoci dodatočných právnych noriem a úprav.

4.2.2 Základné typy volebných systémov a ich modifikácie

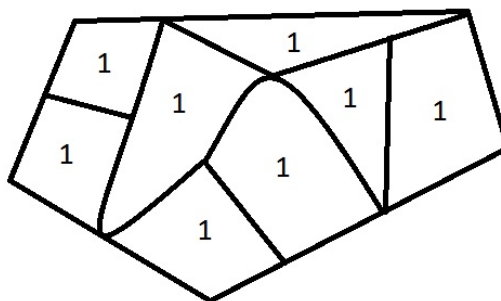
V rámci typológie volebných systémov možno rozoznať dva základné typy volebných systémov, a to *väčšinový a pomerný*. Okrem týchto systémov však možno v súčasnom svete identifikovať množstvo ich modifikácií, používaných v rôznych krajinách sveta a zohľadňujúcich funkčnosť a primeranú vhodnosť pre tú ktorú krajinu. Mnoho autorov uvádza ako tretí typ volebných systémov paralelný volebný systém, ktorý je de facto prienikom dvoch spomínaných volebných systémov. Charakteristike a priblíženiu jednotlivých volebných systémov sa v našich podmienkach venoval Kostecký (2000).

Väčšinový volebný systém

Väčšinový volebný systém je spomedzi vyššie spomínaných najstarším. Vychádza z premisy, že mandát má byť udelený tomu kandidátovi, ktorý získa v danom volebnom obvode najvyšší počet hlasov od voličov. Počet mandátových obvodov sa spravidla rovná počtu miest v zastupiteľskom zbore. V takomto prípade hovoríme o *jednomandátovom*

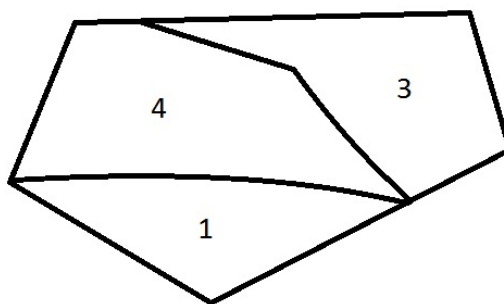
volebnom obvode (obr. 7). Ak jeden obvod generuje viac mandátov, ide o *viacmandátový volebný obvod* (obr. 8).

Hlavným dôsledkom pravidiel uplatňovaných vo väčšinovom volebnom systéme je tá skutočnosť, že politické strany nezískavajú mandáty priamo úmerne k počtu získaných hlasov. Strana s najvyšším počtom získaných hlasov je zvýhodňovaná v podiele kresiel k pomeru získaných hlasov. A naopak, platí, že čím nižší počet hlasov strana získa, tým je pravdepodobnejšie, že podiel jej kresiel v zastupiteľskom zbore nebude zodpovedať podielu jej získaných hlasov, čo malé strany de facto odsunie na politickú perifériu (Chapman 1996).

Obr. 7 Väčšinový volebný systém, v rámci ktorého je v každom volebnom obvode k dispozícii len jeden mandát (jednomandátové volebné obvody)

Zdroj: autori práce.

Obr. 8 Väčšinový volebný systém, v rámci ktorého je v každom volebnom obvode k dispozícii viac mandátov (viacmandátové volebné obvody)

Zdroj: autori práce.

Pri väčšinovom volebnom systéme rozoznávame jeho dva základné varianty (Butler 1986). Prvým z nich je *systém relatívnej väčšiny* (tzv. *pluralitný systém*), ktorý stanovuje, že mandát je pridelený tomu kandidátovi, ktorému bolo odovzdaných v predmetnom volebnom obvode najviac hlasov, pričom nezáleží, aký percentuálny zisk tvoria. To znamená, že pre udelenie mandátu je jediným kritériom najvyšší počet získaných hlasov a nie je teda nevyhnutné disponovať podporou prítomnej či celkovej väčšiny voličov. Táto možnosť sa v našich podmienkach najnovšie využíva napríklad pri voľbe predsedu samosprávneho kraja (prvýkrát vo voľbách v roku 2017).

Druhou alternatívou je *systém absolútnej väčšiny*, ktorý zdôrazňuje tú skutočnosť, že nie je legitímne, aby bol mandát udelený kandidátovi, ktorý nedisponuje podporou väčšiny

(t.j. viac ako 50 %) voličov zúčastnených na hlasovaní. Dosiachnutie tejto hranice je však spravidla možné iba v tom prípade, ak v predmetnom volebnom obvode súperia len dvaja kandidáti. Za účelom zabezpečenia dostatočného počtu politických alternatív z hľadiska diapazónu súperiacich kandidátov existuje možnosť dvojkolovej voľby, ktorá v prípade potreby (ak v prvom kole voľby ani jeden z kandidátov nezíska viac ako 50 % podporu) rozdelí výber kandidátov do dvoch fáz (na Slovensku napr. v prípade prezidentských volieb alebo volieb predsedu samosprávneho kraja do roku 2013).

Volebný systém pomerného zastúpenia

Tento systém vychádza z premisy, že kompozícia zastupiteľského zboru má v čo najvyššej miere reflektovať štruktúru danej spoločnosti. V rámci neho by teda mali byť zastúpení predstavitelia rôznych politických názorov a smerov, a to v proporciách zodpovedajúcich podpore týmto smerom v predmetnej spoločnosti. Voliči v tomto prípade nezverujú svoj zastupiteľský hlas individuálnym kandidátom, ale volebným subjektom jednotlivých politických smerov. V mnohých prípadoch je možné v tomto systéme využívať inštitút stranických kandidátok, a tak udeľovať preferenčné hlasy vybraným kandidátom (osobám), čo vytvára politickým stranám praktický priestor na zasahovanie do mechanizmu výberu kandidátov na poslaneckú funkciu.

Ako uvádza Kostecký (2000), existuje viacero možností formy kandidátskych listín. Prvou z nich je systém *prísne viazaných kandidátskych listín*, ktorý neumožňuje voličovi zasahovať do poradia kandidátov navrhnutých daným politickým subjektom a ten volí stranu de facto ako celok (napr. generálne voľby v období medzivojnového Československa). Druhou možnosťou sú *viazané kandidátske listiny*, pri ktorých môže volič pomocou preferenčných hlasov uprednostniť určitého kandidáta bez ohľadu na jeho poradie na kandidátskej listine. Liberálnou formou kandidátskych listín sú *volné kandidátske listiny*, pri ktorých je umožnené osobe oprávnenej voľby dopisovať na kandidátku mená nových potenciálnych zástupcov a hlasovať v ich prospech.

Ďalším fenoménom súvisiacim s pravidlami fungovania pomerného volebného systému je *otázka percentuálnej klauzuly*. Tá sa zavádza ako prevencia pred rizikom príliš veľkej fragmentácie parlamentu komplikujúcej proces prijímania politických dohôd (obmedzená funkčnosť zastupiteľského zboru), rovnako však i v zmysle ochrany pred extrémistickými politickými silami (Kubín 1998). V prípade väčšiny európskych krajín kvórum potrebné na vstup do parlamentu osciluje v pásme 1-5 %. Avšak zisk jedného mandátu v rámci určitého volebného obvodu je definovaný tzv. *implicitným kvórumom*, ktoré presne stanovuje, aký podiel voličských hlasov potrebuje kandidát získať na to, aby mu bol poslanecký mandát pridelený (napr. v Írsku).

Významnou problematikou viažoucou sa na systém pomerného zastúpenia sú tiež *pravidlá pridelenia jednotlivých mandátov*. Používa sa viacero metód, z ktorých sú najviac používané *Hareova*, *Niemeyerova*, *Hagenbachova–Bischoffova* a *D'Hondta* (Kostecký 2000).

Paralelný (zmiešaný, kombinovaný) volebný systém

Popri väčšinovom a pomernom volebnom systéme rozoznávame ešte paralelný volebný systém, ktorý v sebe integruje viacero charakteristík dvoch hlavných volebných systémov. Pri tomto systéme môže volič využiť možnosť dvojakej voľby, pri ktorej disponuje dvoma hlasmi, pričom jeden uplatňuje výberom kandidátov v rámci svojho spravidla jednomandátového volebného obvodu a druhý odovzdáva pre konkrétnu politickú stranu alebo volebnú koalíciu. Táto forma je pomerne frekventovaná najmä v prípade volieb do národného parlamentu.

Hoffman (2005) skúmal výhody a nevýhody rozličných volebných systémov. Napokon prišiel k záveru, že nemožno ani jeden z nich označiť za najlepší. Dôležitým aspektom

každého volebného systému je však nesporne jeho jednoduchosť a zrozumiteľnosť pre bežného občana a voliča (Kubín a Velšic 1998).

Reynolds a Reilly (1997) definovali 10 najpoužívanejších *druhov volebných systémov*:

Jednokolový (relatívny) väčšinový volebný systém

Charakteristika systému:

- pomerne malé volebné obvody, v ktorých kandidáti súperia v jednokolových voľbách o jeden poslanecký mandát,
- nevyžaduje sa nadpolovičná väčšina získaných hlasov, na zvolenie stačí získať relatívnu väčšinu z nich.

Priestorové rozšírenie: aplikovaný v takmer sedemdesiatich krajinách sveta, v Európe len vo Veľkej Británii, vo väčšine bývalých britských kolónií, v USA, v južnej a juhovýchodnej Ázii, v centrálnej a východnej Afrike, v časti krajín Guinejského zálivu, v Sýrii, Maroku.

Dvokolový (absolútny) väčšinový volebný systém

Charakteristika systému:

- jednomandátové volebné obvody,
- na získanie mandátu sa vyžaduje nadpolovičná (t.j. absolútna) väčšina odovzdaných hlasov,
- v obvodoch, v ktorých v prvom kole volieb nezíska nikto nadpolovičnú väčšinu hlasov, sa koná druhé kolo volieb, do ktorého postupujú dvaja kandidáti s najvyšším absolútnym počtom hlasov v prvom kole, pričom mandát získa víťaz druhého kola volieb (kandidát s najvyšším počtom hlasov v druhom kole),
- ak by nastala situácia, že do druhého kola na základe stanovených kritérií nemožno posunúť len dvoch kandidátov, ale podmienku spĺňa viacero kandidátov, potom v druhom kole na pridelenie mandátu stačí kandidátovi získať relatívnu väčšinu hlasov odovzdaných v druhom kole volieb.

Priestorové rozšírenie: používa sa vo viac ako tridsiatich krajinách sveta, z európskych štátov vo Francúzsku, na Ukrajine, v Moldavsku, v bývalých francúzskych kolóniách strednej Afriky, v Strednej Ázii, v Egypte či na Haiti.

Pomerný volebný systém stránických listín

Charakteristika systému:

- volič si vyberá jednu stranu,
- poslanecké mandáty sa rozdeľujú podľa pomeru získaných hlasov,
- kandidátske listiny môžu byť v tomto prípade viazané, otvorené alebo voľné,
- pri "viazanej" listine volič nemá možnosť ovplyvniť poradie kandidátov, pri "otvorenej" môže udeľovať obmedzený počet preferenčných hlasov a zmeniť tak celkové poradie kandidátov, a pri "voľnej" kandidátskej listine môže volič udeliť toľko preferenčných hlasov, koľko je mandátov, pričom môže dokonca na túto kandidátsku listinu pripísať preferovanú osobu mimo kandidátky,
- parlamentný priemet spoločenskej podpory politických strán, možnosť fragmentácie politickej scény, ktorá sa obmedzuje zavádzaním kvór na vstup do volených zastupiteľstiev.

Priestorové rozšírenie: model viazanej kandidátskej listiny – najmä Afrika a Latinská Amerika, model otvorenej kandidátskej listiny – väčšina európskych štátov s pomerným volebným systémom, model voľnej kandidátskej listiny – Luxembursko, v minulosti aj Švajčiarsko.

Paralelný (kombinovaný) volebný systém

Charakteristika systému:

- neexistuje tu osobitný princíp jeho konštrukcie, ide o paralelnú kombináciu iných volebných systémov (napr. voľba dvoch komôr parlamentu – jedna podľa väčšinového a druhá podľa pomerného princípu, pričom počet mandátov nemusí byť v prípade komôr navzájom rovnaký),
- v krajinách s nerozvinutou politickou kultúrou môže viesť k majorizácii autoritárskych politických strán.

Priestorové rozšírenie: takmer na všetkých kontinentoch, celkovo spolu 20 štátov: napr. Albánsko, Chorvátsko, Litva, Rusko, Azerbajdžan, Japonsko, Južná Kórea, Kamerun, Niger, Senegal, Tunisko, Seychely, Ekvádor, Guatemala.

Paralelný volebný systém s proporčnou opravou (zmiešaný systém)

Charakteristika systému:

- volič má dva hlasy,
- v prípade nepomerov spôsobených prílišným väčšinovým efektom možnosť proporčnej opravy v prospech pomernosti.

Priestorové rozšírenie: Venezuela, Mexiko, Bolívia, Nový Zéland, Maďarsko a Nemecko (o zaradení posledných dvoch štátov do tejto skupiny sa vedie polemika).

Volebný systém alternatívneho hlasovania

Charakteristika systému:

- jednomandátové volebné obvody, podobným spôsobom ako v prípade relatívneho väčšinového systému,
- volič si nevyberá len jedného kandidáta, ale určuje poradie všetkých kandidátov uvedených na hlasovacom lístku,
- mandát získava ten kandidát, ktorý dosiahne 50 % + 1 prvých miest,
- ak nezíska ani jeden kandidát 50 % + 1 prvých miest, najnižšie umiestnený kandidát vypadáva a jeho preferencie si rozdeľujú zostávajúci kandidáti,
- tento postup sa opakuje až dovtedy, kým jeden z kandidátov nesplní podmienku zisku 50 % + 1 prvých miest,
- kombinácia stranického hľadiska s hľadiskom reprezentácie čo najširších politických záujmov, v krajinách s ostrými regionálnymi a sociálnymi konfliktami slúži na potieranie napätia.

Priestorové rozšírenie: Austrália, Nauru, Fidži, v minulosti Papua Nová Guinea.

Volebný systém hlasovania v blokoch

Charakteristika systému:

- jednokolové hlasovanie vo viacmandátových volebných obvodoch,
- volič má toľko hlasov a politická strana maximálne toľko kandidátov, koľko je pre daný obvod pridelených mandátov, pričom volič môže svoje hlasy odovzdať pre kandidátov rôznych politických strán,
- vypísané mandáty získajú kandidáti s najvyšším počtom odovzdaných hlasov,
- podpora organizačne a akčne silných strán, mohutný majorizačný efekt.

Priestorové rozšírenie: Palestína, Kuvajt, Thajsko, Laos, Filipíny, Maldivy, Fidži, Bermudy, Panenské ostrovy a Maurícius.

Volebný systém hlasovania v stranických blokoch

Charakteristika systému:

- volebné obvody sú viacmandátové,
- princíp voľby rovnaký ako v prípade jednokolového väčšinového systému s tým rozdielom, že volič si nevyberá konkrétneho kandidáta, ale volí politickú stranu,

- strana, ktorá v danom volebnom obvode získa relatívne najvyšší počet hlasov, získava poslanecký mandát,
- veľmi stabilné vlády, častokrát redukuje politickú silu opozície.

Priestorové rozšírenie: Libanon, Džibuti, len pre istú časť poslaneckých kresiel aj v prípade Senegalu, Ekvádoru, Singapuru a Tuniska.

Volebný systém jedného prenosného hlasu

Charakteristika systému:

- menšie viacmandátové volebné obvody,
- voliči určujú poradie medzi kandidátmi, pričom nemusia určiť poradie všetkých z nich,
- pre určenie potrebného počtu hlasov na získanie mandátu sa používa tzv. *Droopova kvóta*, kandidát musí získať o jeden hlas viac než tvorí túto kvótu,
- pri prvotnom neobsadení všetkých mandátov sa postupuje obdobne ako v prípade systému alternatívneho hlasovania,
- reprezentácia všetkých politických záujmov, spätosť poslancov s volebným obvodom, regionálny partikularizmus, časté vnútrostranícke súboje.

Priestorové rozšírenie: Írsko, Malta, v modifikovanej podobe v senátorských voľbách v Austrálii.

Volebný systém jedného neprenosného hlasu

Charakteristika systému:

- viacmandátové volebné obvody,
- volič disponuje iba jedným hlasom,
- mandáty získajú kandidáti s relatívne najvyšším počtom odovzdaných hlasov,
- reprezentácia menšinových záujmov bez fragmentácie politickej scény, avšak za istých podmienok možnosť majorizácie politickej scény.

Priestorové rozšírenie: Jordánsko, Vanuatu, sčasti uplatňovaný na Taiwane, v minulosti Japonsko.

4.2.3 Problémy vymedzovania volebných obvodov

Vymedzovanie volebných obvodov spolu s problematikou volebných systémov významným spôsobom determinujú teritoriálnu mozaiku samotných volebných výsledkov (obr. 10). Tie môžu byť priamo ovplyvnené spôsobom, akým sú volebné obvody delimitované. Toto riziko je aktuálne predovšetkým v prípade uvažovania v kontexte väčšinového volebného systému.

Najčastejšie sa uvažuje o *dvoch spôsoboch manipulácie s vymedzením volebných obvodov* (napr. Johnson 2002, Glassner a Fahrer 2004, Juríková 2005):

- malapportionment* - jedná sa o vymedzenie nerovnako veľkých volebných obvodov, čím sú znevýhodňovaní voliči vo väčších volebných obvodoch, ktorých hlas nemá takú váhu ako v prípade *elektorátu* (voličov) v obvode menšom (napr. 1 z 500 má väčšiu váhu ako 1 z 1000). V tomto prípade nie je dodržaná zásada rovnakej hodnoty voličských hlasov. Vo väčších volebných obvodoch je potrebné pre udelenie mandátu získať viac hlasov ako v obvode menšom (z pohľadu kandidátov či politických strán je však potrebné si uvedomiť skutočnosť, že vo väčšom volebnom obvode je k dispozícii i viac hlasov). Vzhľadom na aktuálne možnosti zberu dát a ich vyhodnotenia by však k takýmto negatívnym javom nemalo bežne dochádzať a ak, tak len ako dôsledok politickej vôle motivovanej sebazvýhodnením.
- gerrymandering* - predstavuje modifikáciu vymedzenia volebných obvodov, ktorá pri prepočte udelených hlasov na mandáty vytvára výhodu pre určitý politický subjekt na

úkor ostatných konkurentov. K tejto manipulácii dochádza pri splnení dvoch základných podmienok:

1. *konkrétna politická strana musí disponovať možnosťou delimitovania volebných obvodov,*
2. *musí existovať istá miera teritoriálnej koncentrácie elektorátu konkurujúcich si politických subjektov.*

V tejto súvislosti môžeme identifikovať viacero možných scenárov. Jednou z možností je, že sa hranice určia tak, aby sympatizanti konkrétnej politickej strany (resp. reprezentanti určitej skupiny obyvateľstva) boli skoncentrovaní do najmenšieho možného počtu volebných obvodov, v ktorých síce pravdepodobne zvíťazia, avšak v ostatných volebných obvodoch šancu na úspech stráti. Opačný prípad manipulácie je taký, že sa hranice volebných obvodov zámerne delimitujú tak, aby sa hlasy stúpcov konkrétneho politického subjektu (resp. reprezentanti určitej skupiny obyvateľstva) rozptýlili medzi volebnými obvodmi takým spôsobom, aby v nich predmetná strana získala pokiaľ možno menšinu hlasov. Častokrát sa tak vytvárajú obvody absurdných tvarov kopírujúce postavenie vládnucej strany v ich parciálnych častiach (obr. 9). Rovnako tak môže nastať situácia, že sa úmyselne ignoruje vykonanie potrebných zmien vo vymedzení volebných obvodov, ktoré by reagovali na aktuálny vývoj počtu obyvateľov a kompozície spoločenských pomerov.

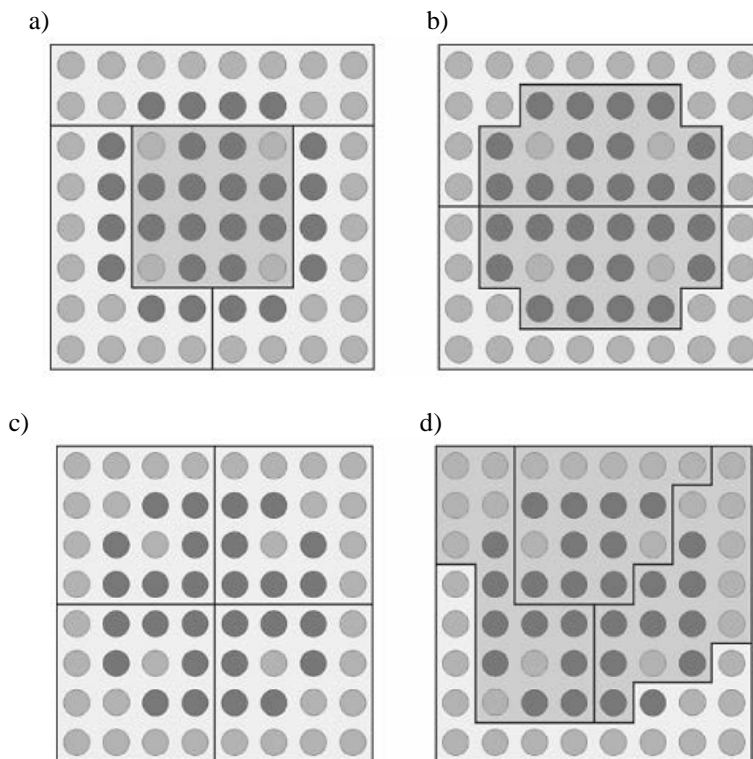

Obr. 9 Komiksové znázornenie manipulácie s volebnými obvodmi v roku 1812 v okrese Essex v štáte Massachusetts.

Zdroj: Griffith (1907).

Obr. 10 predstavuje viaceré možné situácie: v rámci štyroch jednomandátových volebných obvodov získala strana A 36 hlasov (bledé bodky) a strana B 28 hlasov (tmavé bodky). Ak sú hranice obvodov delimitované rôznym spôsobom (situácie a) b) c) d)), konečné volebné výsledky môžu byť práve vplyvom odlišného priebehu ich hraníc diametrálne odlišné:

- a) 3 mandáty pre stranu A: 1 mandát pre stranu B,
 b) 2:2,
 c) 4:0,
 d) 1:3

Obr. 10 Vplyv vymedzenia volebných obvodov na výsledok volieb
 Zdroj: upravené autormi podľa Johnston et al. (2002), Clark (2004).

Praktické riešenie vyššie uvedených problémov spočíva v dosiahnutí stavu, pri ktorom nebude mať exekutíva (vládna garnitúra) dosah na proces vymedzovania volebných obvodov v danej priestorovej jednotke (napr. vo Veľkej Británii túto problematiku zastrešuje výkon neutrálnych komisií), resp. je potrebné pri procese delimitovania volebných obvodov stanoviť striktné a kontrolovateľné kritériá vylučujúce manipuláciu (napr. v USA je takto chápaná manipulácia sledovaná politickou opozíciou a považovaná za prejav ilegálnej činnosti). Práve v tomto smere je jasný priestor pre uplatnenie nástrojov geografie (a predovšetkým GIS) ako garancie spravodlivosti pri delimitovaní volebných obvodov (napr. uskutočnené zmeny vo vymedzení volebných obvodov v USA s cieľom spravodlivejšieho zastúpenia minorít v politike - angl. affirmative gerrymandering).

Kostelecký (1993) definuje nasledovné kritériá uplatňované pri vymedzovaní volebných obvodov v USA:

1. *Ústavné kritériá* - presadzujú zásady rovnakej populačnej veľkosti volebných obvodov, spolu s rovnakou pravdepodobnosťou zastúpenia rôznych spoločenských minorít (obvody s podielom afroamerického obyvateľstva na úrovni 40-50 % a vyšším vzbudzujú zvýšenú pozornosť kompetentných orgánov).

2. *Politicko-geografické kritériá* - vychádzajú z predpokladu zachovania hraníc priestorových jednotiek delimitovaných pre administratívne účely (je to praktické najmä z toho dôvodu, že voľby sú organizované inštitúciami štátnej správy a samosprávy, ktoré dané územie dokonale poznajú) a reprezentácie politických jednotiek (napr. v prípade USA každý štát reprezentujú dvaja senátori neuvažujúc pritom o jeho populačnej veľkosti).
3. *Politické kritériá* - upozorňujú na skutočnosť, že nie je spravodlivé a ani praktické realizovať príliš časté a radikálne zmeny vo vyhraničení volebných obvodov (s výnimkou takých prípadov, ktoré možno chápať ako dôsledok uplatnenia ústavných alebo politicko-geografických kritérií). Taktiež odporúčajú vyhnúť sa konštrukcii "príliš podobných" volebných obvodov (ak je území s relatívne rovnakými šancami na úspech oboch táborov príliš veľa, v takom prípade o zisku konkrétneho územia rozhoduje len malý počet hlasov, čo sa v konečnom dôsledku môže prejaviť v "nespravodlivom" prerozdelení mandátov).

V prípade pomerných volebných systémov je bežné, že sa volebné územie nečlení vôbec (celé územie štátu predstavuje jeden kompaktný volebný obvod) alebo sa skladá z viacerých viacmandátových volebných obvodov. Významný vplyv na konečné rozdelenie mandátov má aj skutočnosť, či sa stanoví za kritérium prepočtu absolútneho zisku hlasov na relatívne zisk hlasov vo voľbách za celú krajinu alebo za jednotlivé volebné obvody.

4.2.4 Vplyv výberu volebnej formuly

Ak v určitom štáte stanovíme ako systematické riešenie v elektorátnom procese pomerný (či paralelný) volebný systém, následne nepostačuje jednoduché sčítanie hlasov, ale je potrebné použiť matematické metódy prepočtu hlasov na mandáty. Tento prepočet označujeme súhrnným pomenovaním *volebná formula*. Podľa princípu, na ktorom stojí ich fungovanie, ich môžeme rozdeliť do dvoch hlavných skupín. Sú nimi volebné kvóty a volebné delitele. Obe kategórie majú svoje základné premenné, a to tzv. "Hareovu kvótu" a "d'Hondtov deliteľ". Všetko ostatné sú iba od nich účelovo odvodené deriváty. Pretože samotné kvóty (na rozdiel od deliteľov) spravidla nedokážu rozdeliť všetky mandáty, je pri ich použití nutné aplikovať ešte ďalšie dodatočné metódy. Typickou metódou, ktorá rieši problém nerozdelených mandátov, je metóda najväčších zvyškov. Ide o princíp, kedy zvyšné mandáty pripadnú tým stranám, ktoré majú najväčší absolútny počet nevyužitých hlasov. Na nasledujúcich riadkoch si podľa Lebedu (2001) a Grofmana a Lijpharta (2003) stručne charakterizujeme jednotlivé volebné formuly a vysvetlíme ich mechanizmus.

Hareova kvóta - je najjednoduchším spôsobom prepočtu hlasov na mandáty. Prvýkrát s týmto princípom pracoval v polovici 19. storočia britský právnik a matematik Thomas Hare. Operujeme iba s dvoma hodnotami: V (celkový počet odovzdaných hlasov) a S (celkový počet mandátov). Výsledný vzorec má podobu: $Q = V / S$. Pridelovanie mandátov prebieha tak, že každá strana dostane toľko mandátov, koľkokrát sa celá hodnota kvóty vojde do počtu hlasov, ktoré strana získala. V praxi to spôsobuje negatívny jav, kedy táto metóda ponecháva vysoký podiel mandátov na rozdelenie v nasledujúcom druhom výpočte (skrutíniu). Tu je potom obvykle využitá metóda najväčšieho zostatku (zvyšku).

Hare-Niemayerova kvóta - zdokonalenú verziu Hareovej kvóty predstavil nemecký matematik Horst Niemayer a jedná sa o matematickú úpravu a prepojenie Hareovej kvóty s následným výpočtom počtu mandátov. Okrem premenných použitých v predchádzajúcej formule tak vzorec priamo pracuje s pridelením mandátov konkrétnej strane (s) a so ziskom hlasov konkrétnej strany (v). Matematický zápis je vyjadrený ako: $s = v \cdot (S / V)$. Táto kvóta však nerieši problematiku veľkého počtu zvyšných nerozdelených mandátov a je pri nej takisto potrebné použiť metódu najväčšieho zostatku.

Hagenbach-Bischoffova kvóta (skrátene H-B kvóta) - o zníženie veľkého zostatku hlasov sa pokúsil švajčiarsky profesor Eduard Hagenbach-Bischoff, ktorý prišiel s ďalším modifikovaným variantom Hareovej kvóty. Základným teoretickým predpokladom je stav, pri ktorom jeho kvóta rozdeľuje o jeden mandát viac. Predkladaný vzorec je: $Q = V / (S + 1)$. Vďaka tomuto princípu zostane nerozdelených mandátov ďaleko menej a už v prvom skrutíniu je rozdelená ich veľká časť.

Droopova kvóta - optimalizáciu Hagenbach-Bischoffovej kvóty sa rozhodol vykonať anglický matematik Henry Droop. Jeho kvóta je ale viazaná na volebný systém jedného prenosného hlasu. K výslednému vzorcu sa rozhodol ešte raz pripočítať číslo 1. Matematické vyjadrenie je: $Q = (V / (S + 1)) + 1$. Tým je vylúčené, že sa prideli viac mandátov, než má byť v konečnom dôsledku rozdelených (čo by sa u H-B kvóty za istých okolností mohlo teoreticky stať) vďaka pripočítaniu čísla 1 v závere formule.

Imperialiho kvóta - poslednou predstavovanou možnosťou je kvóta Pierra Imperialiho. Ten sa rozhodol posilniť efekt Hagenbach-Bischoffovej kvóty tým spôsobom, že sa do menovateľa dosadzuje namiesto čísla 1 číslo 2 (v upravenej verzii dokonca číslo 3). Vzorec nám nadobúda podobu buď: $Q = V / (S + 2)$ alebo $Q = V / (S + 3)$. Tieto zmeny, oproti H-B formule, intenzívnejšie znižujú hodnotu kvóty a je tak jednoduchšie rozdeliť viac mandátov hneď v prvom skrutíniu. Formulu je vhodné uplatniť predovšetkým v systémoch bez volebného kvóra alebo s jeho slabou funkciou pri veľmi diferencovanom straníckom systéme.

D'Hondtov deliteľ - podobne ako Hareova kvóta je základom pre všetky volebné delitele. Jej tvorcom je belgický právnik Victor d'Hondt a jeho formula vychádza zo zásady, že nie je spravodlivé, aby akákoľvek strana získala mandát v prípade, že má nižší priemerný počet hlasov na jeden mandát ako ktorákoľvek iná strana. Počet platných hlasov každej strany je vydelený radom celých čísel (deliteľov) počnúc číslom 1. Postupnosť je teda: 1; 2; 3; 4; ... n (písmeno n vyjadruje počet poslancov volených v danom volebnom obvode). Zo všetkých vypočítaných podielov je vybraný taký počet najvyšších podielov, koľko má byť rozdelených mandátov. Každá strana získa toľko mandátov, koľko jej podielov bolo vybraných.

Deliteľ Sainte-Laguë - systém vytvorený na začiatku 20. storočia matematikom a tvorcom teórie grafov Andréom Sainte-Laguim. Je veľmi podobný d'Hondtovmu deliteľu s tým, že využíva inú postupnosť deliteľov. Jedná sa o rad celých nepárnych čísel: 1; 3; 5; ... $2n-1$. Procedúra pridelenia mandátov je potom úplne rovnaká, ako bolo popísané vyššie pri predchádzajúcej formule. Stretávame sa aj s modifikovaným deliteľom Sainte-Laguë, kedy úpravou dochádza k zvýšeniu hodnoty prvého deliteľa z čísla 1 na 1,4, čo zvyšuje aj výsledné prvé podiely, na základe ktorých sa stranám pridávajú ich prvé mandáty. Tým sa v každom volebnom obvode sťažuje prístup malých strán k prvému (a zvyčajne jedinému) mandátu.

Imperialiho deliteľ - Pierre Imperiali okrem volebnej kvóty vytvoril aj volebný deliteľ, čo často vedie k zámene a zlej interpretácii oboch formúl. Systém odstránením čísla 1 z poradia deliteľov zvýhodňuje veľké politické strany na úkor menších formácií. Rad celých čísel tak má podobu: 2; 3; 4; ... $n + 1$. V praxi to znamená, že jediná strana získa nadpolovičný počet mandátov bez toho, aby získala nadpolovičný počet hlasov. O takejto väčšine hovoríme ako o tzv. "manufactured majority".

Dánsky deliteľ - ak hovoríme o Imperialiho deliteli ako o formule zvýhodňujúcej veľké strany, v tomto prípade je to úplne naopak. Systém používaný v Dánsku má rad celých čísel odstupňovaných po troch a má nasledujúcu podobu: 1; 4; 7; ... $3n - 2$.

4.2.5 Elektronické voľby

S problematikou organizácie volieb je v súčasnosti prirodzene spätá aj možnosť hlasovania elektronickou formou, zvlášť v období vzrastajúcej volebnej apatie verejnosti. Hlasovanie ako základný nástroj uplatňovania demokracie je známe už stáročia. Postupom času sa spoločnosť dopracovala až k elektronickým systémom hlasovania. Moderné technológie nám ponúkajú nesporné výhody vo forme organizačného zjednodušenia (a s tým spojenej finančnej efektívnosti), urýchlenia procesu voľby, komfortu a možnosti sledovania priebežných výsledkov hlasovania v reálnom čase. Prechod k elektronickej forme hlasovania bol postupný. Už od 60. rokov 20. storočia sa využívali zariadenia na strojové sčítavanie hlasovacích lístkov ošetrených špeciálnymi štítkami. Neskôr sa začali používať systémy automatického generovania hlasovacích lístkov na základe identity hlasujúceho vo voľbách. Kombináciou vyššie uvedených prístupov vznikli systémy priameho elektronického hlasovania. Problematike elektronického hlasovania, spôsobom a nástrojmi jeho realizácie, inštitucionálnemu kontextu, ako aj možnostiam jeho zneužitia sa v poslednom období venovala značná pozornosť akademickej obce (Schryen a Rich 2009, King a Hancock 2012, Nestas a Hole 2012, Prandini a Ramilli 2012). V tomto kontexte sa upozorňuje taktiež na spoločenské dôsledky fenoménu hlasovania elektronickou cestou (Oostveen a van den Besselaar 2004).

Elektronické voľby teda predstavujú nástroj nezávislý na mieste konania volieb. Avšak táto nezávislosť predpokladá dostupnosť vhodnej komunikačnej infraštruktúry pre realizáciu prístupu voliča k volebnému systému. Konkrétne ide o využitie internetu alebo mobilného telefónu za účelom hlasovania vo voľbách. Overenie identity voliča a jeho oprávnenie voliť predstavujú v prípade elektronických volieb najdôležitejšie otázky týkajúce sa bezpečnosti a regulárnosti samotného hlasovania.

V tomto kontexte možno hovoriť o viacerých *výhodách, ale i rizikách elektronického spôsobu voľby*. Tzv. "e-voľby" *umožňujú eliminovať nevýhody "klasického" systému volieb*, teda najmä:

- vysoké percento neplatných hlasovacích lístkov,
- nízky komfort voličov (a s tým spojené znižovanie volebnej účasti),
- nízku dostupnosť volieb pre znevýhodnených spoluobčanov,
- nemožnosť autokorekcie odovzdaného hlasu voličom,
- vysoké náklady.

Okrem toho elektronické voľby poskytujú aj *rad špecifických výhod*, najmä:

- vyšší komfort voliča,
- možnosť realizácie väčšieho počtu hlasovaní pri zachovaní nákladov na úrovni blízkej hlasovaniu jednému v prípade realizácie volieb výhradne e-kanálmi,
- zjednodušenie hlasovania občanom žijúcim v zahraničí,
- čiastočné zníženie nákladov na realizáciu volieb, prípadne referenda,
- rovnako ako pri mobilite pracovných síl, dosiahnutie mobility voličov (možnosť hlasovania z iného miesta ako je príslušný volebný okrsk).

Elektronické hlasovanie je ako väčšina ostatných on-line aktivít častým cieľom hackerov usilujúcich sa o narušenie celého procesu organizácie a priebehu volieb. Manipulátormi bývajú najmä:

- *vonkajší útočníci* - ich aktivity spočívajú zväčša v útokoch v rámci sieťovej komunikácie,
- *samotní hlasujúci* - blízkosť hlasovacích zariadení im umožňuje lepší prístup k procesu organizácie,
- *sčítavači hlasov* - majú dosah na zariadenia vo volebnej centrále,
- *dodávatelia hlasovacieho systému* - dôverne poznajú celú jeho štruktúru a fungovanie.

Cieľom útočníkov môže byť napríklad:

- vyprodukovanie neplatných výsledkov hlasovania,
- zabránenie niektorým voličom v možnosti hlasovať spravidla manipuláciou s hlasovacím zariadením (jeho znefunkčnením, spomalením),
- spochybnenie alebo oddialenie výsledkov hlasovania väčšinou sfalšovaním počtu platných hlasovacích lístkov, prípadne dočasným znepřístupnením hlasovacích zariadení,
- porušenie anonymity hlasovacieho hárka kupovaním hlasov alebo nátlakom na voličov.

V súčasnosti už majú viaceré krajiny sveta praktické skúsenosti s aplikovaním takéhoto prístupu k organizácii viacerých typov volieb. Možnosť elektronického hlasovania vo voľbách bola doposiaľ využitá vo viacerých krajinách (napr. Švajčiarsko, Belgicko, Fínsko, Nórsko, Estónsko, Veľká Británia, Írsko, USA, Kanada, Brazília, India, Austrália), prevažujú však prípady jeho aplikácie predovšetkým v prípade regionálnych volieb. Ako príklad úspešnej aplikácie tohto prístupu v prípade postsocialistických krajín možno spomenúť Estónsko, ktoré takýmto spôsobom umožnilo hlasovať voličom už vo viacerých typoch volieb (prostredníctvom internetu v miestnych voľbách v rokoch 2005 a 2009, v parlamentných voľbách 2007 a 2011, resp. vo voľbách do Európskeho parlamentu v roku 2014, kedy v prípade posledných uvedených až 30 % voličov odvolilo prostredníctvom internetu).

Napriek snahe o technologické riešenie problému elektronizácie hlasovania sa reálne elektronické voľby v slovenských podmienkach v dohľadnej dobe pravdepodobne neuskutočnia. Rozhodujúcou je najmä politická vôľa a následne legislatívne kroky, ktoré by umožnili elektronické hlasovanie použiť v praxi. Častým protiargumentom jeho zavedenia je otázka bezpečnosti, resp. zneužitelnosti, ktorá znižuje dôveru k technologickému riešeniu organizácie volieb. Okrem samotných rizík zneužitia existuje jedna podstatná nevýhoda elektronického hlasovania, a to problém (resp. úplná nemožnosť) opakovaného sčítania hlasov, ku ktorému je nevyhnutné pristúpiť v prípade pochybností o správnosti (hodnovernosti) oficiálnych výsledkov.

Odporúčaná rozširujúca literatúra:

- Farrell, M. 2011. *Electoral Systems: A Comparative Introduction*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Petőcz, K. 1997. *Základy demokratických volebných systémov*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky.
- Reynolds, A., Reilly, B. 1997. *The International IDEA Handbook of Electoral System Design*. Stockholm: Institute for Democracy and Electoral Assistance.
- Sartori, G. 2011. *Srovnávací ústavní inženýrství: Zkoumaní struktur, podnetů a výsledků – druhé vydání*. Praha: SLON.
- Taylor, P., Johnston, R. 1979. *Geography of Elections*. Harmondsworth: Penguin.

4.3 Volebné systémy a pravidlá volieb v Československu v období rokov 1918–1992

Demokratický spôsob výberu občiansky volených zástupcov ľudu do verejných zastupiteľských orgánov štátu má i v našich podmienkach pomerne dlhú tradíciu. S výnimkou éry Slovenského štátu (1939-1945) a socialistickej etapy vývoja našej spoločnosti (1948-1989) bolo verejnosti umožnené rozhodovať o zložení národného parlamentu prostredníctvom inštitútu demokratických volieb. Možnosť voliť svojich

politických zástupcov, hoc s nedokonalými podmienkami uplatňovania volebného práva, dokonca existovala už v období pred 1. svetovou vojnou, v ére rakúsko-uhorskej monarchie. V najbližších pasážach textu budeme pozornosť venovať vývoju volebného práva, špeciálne sa týkajúceho aplikácie volebného systému, uplatňovaného v čase existencie Československa, až po jeho rozpad na začiatku 90. rokov minulého storočia.

4.3.1 Náčrt volebného systému Československej republiky 1918–1938

Po rozpade Rakúsko-Uhorska a vyhlásení československej samostatnosti v októbri 1918 prevzal na území štátu moc Národný výbor československý, ktorého grémiom bolo schválené dočasné prevzatie zákonov bývalého Rakúsko-Uhorska (tzv. “recepčný zákon”) a prijatie tzv. *Dočasnej ústavy*, ktorá vstúpila do platnosti 13. novembra 1918.

Podľa inštrukcií Dočasnej ústavy vzniklo jednokomorové “revolučné” Národné zhromaždenie s 256 poslancami, v ktorom boli jednotlivé české politickej strany zastúpené podľa výsledkov volieb do rakúskeho parlamentu z roku 1911, slovenskí poslanci potom kooptovaní v počte 45 členov. Zásadný vplyv na menovanie poslancov mali samy politické strany, ktoré považovali mandáty za svoj vlastný majetok. Týmto bol vyslaný signál potvrdzujúci značnú silu politického straníctva a tendenciu politických strán hrať od začiatku primárnu úlohu (Balík et al. 2011).

Táto skutočnosť sa prejavila tiež pri prerokovaní novej ústavnej listiny v ústavnom výbore snemovne, kedy došlo k značným sporom medzi politickými stranami a výsledná podoba textu ústavy tak bola dielom vzájomného kompromisu. Tento faktor, spolu s čakáním na závery Parížskej mierovej konferencie, spôsobil, že “revolučné” Národné zhromaždenie schválilo definitívnu ústavu až 29. februára 1920 (Kárník 2000). Úplne opodstatnene nová ústava formulovala aj základné princípy volebného systému Prvej česko-slovenskej republiky. Všeobecné, rovné a priame volebné právo umožnilo všetkým občanom zúčastniť sa volebného procesu a prijaté princípy tak jasne deklarovali demokratický charakter štátu.

Nová ústava v čl. 1 § 6 vymenovala za vykonávateľa zákonodarnej moci *Národné zhromaždenie*, ktoré sa delilo na *Poslaneckú snemovňu* (300 poslancov volených na 6 rokov) a *Senát* (150 senátorov volených na 8 rokov). Ďalej ústava stanovila vekové limity pre aktívne a pasívne volebné právo. Právo voliť do Poslaneckej snemovne mala osoba dosahujúca vek 21 rokov, právo byť zvolený za poslanca potom osoba staršia ako 30 rokov. Možnosť ísť voliť vo voľbách do Senátu mal občan od 26 rokov, byť zvoleným senátorom potom osoba staršia ako 45 rokov. Stanovená bola aj volebná povinnosť, avšak neboli vytvorené mechanizmy sankcií v prípade jej porušenia.

Pre obe komory parlamentu bol definovaný princíp pomerného zastúpenia. Dôvod pre využitie tohto systému bol zdôvodnený najmä snahou o zaistenie politických práv pre národnostné menšiny. To sa do veľkej miery podarilo a svojich poslancov či senátorov mali po celý čas trvania štátu Nemci, Maďari, Rusíni i Poliáci.

Systém volieb určovali zákon č. 75/1919 Zb., resp. č. 123, 124, 208 a 431/1920 Zb. a ich následné novely. Špeciálne pre potrebu volieb bolo zriadených 23 volebných krajov pre voľby do Poslaneckej snemovne a 13 volebných krajov pre senátne voľby. Volič sa vo voľbách rozhodoval pre celú krajskú kandidátku niektorej strany a poradie kandidátov nemohol meniť, kandidátne listiny teda boli prísne viazané. Proti tomuto stavu márne bojovalo niekoľko skupín politikov alebo Strana proti viazaným kandidátnym listinám, ktorá však väčší úspech nezaznamenala. Prísne viazané kandidátne listiny boli ďalším symbolom veľkej moci politických strán.

Rozdeľovanie mandátov na základe výsledku volieb prebiehalo v troch skrutiniách. V prvom skrutíniu bola použitá Hareova formula - tá stanovila počet hlasov, ktoré sú potrebné na získanie jedného mandátu vo volebnom kraji. Avšak kvôli tejto metóde zostali

neobsadené mandáty a prebytky hlasov. Preto bola v druhom skrutíniu využitá formula Hagenbach-Bischoffova. Zvyšné hlasy z celorepublikovej úrovne sa vydělili neobsadenými mandátmi zväčšenými o číslo 1. Zvyšné neobsadené mandáty prešli do tretieho skrutínia, kde sa aplikovalo pravidlo najväčšieho zvyšku - mandáty dostali tie strany, ktoré mali najväčší počet zvyškových hlasov. Tento postup mierne zvýhodňoval veľké strany a viedol k nepriamej forme voľby v druhom a treťom skrutíniu (Krejčí 2006).

4.3.2 Náčrt volebného systému Československej republiky 1945–1948

Politici a štátnici, ktorí sa po 2. svetovej vojne usilovali o obnovu Československa, boli vo svojej väčšine presvedčení, že nová republika potrebuje výraznú reformu politického systému. Ako riešenie celého radu problémov prvej republiky, a to vrátane vzťahov medzi Čechmi a Slovákmi, videli administratívnu aj zákonodarnú zemskú decentralizáciu. V duchu predvojnových požiadaviek bolo presadené vytvorenie parlamentu s jedinou snemovňou pri zachovaní systému pomerného zastúpenia a zároveň zrušenie systému viazaných kandidátnych listín. Čo sa týka podoby stranického systému, počítalo sa s činnosťou dvoch, eventuálne troch strán - ľavica, pravica a strana stredu (Balík et al. 2011).

Na základe Košického vládneho programu vznikol tzv. Národný front Čechov a Slovákov, v ktorom sa povinne integrovali všetky organizácie, vrátane politických strán. Tie boli v českých krajinách nakoniec obnovené štyri, z toho tri socialistické a jedna stredopravá. Stranám národnostných menšín, pravicovým a protibenešovským slobodná činnosť umožnená nebola. Tento zákaz sa týkal aj najväčšej prvorepublikovej strany - strany agrárnej. Na Slovensku vznikli taktiež štyri politické strany, a to Strana práce, Strana slobody, Komunistická strana Slovenska a Demokratická strana (Marek 2000).

Môžeme konštatovať, že išlo o obmedzene kompetitívnu, fakticky nepolarizovanú sústavu, ktorú možno najlepšie charakterizovať ako tzv. *uzavretú pluralitu* - zablokovaný a formalizovaný systém, takmer imúnny voči vonkajším podnetom a nútiaci jednotlivé politické subjekty na jednej strane k participácii na jeho aktivitách a na strane druhej k vzdaniu sa možnosti presadzovať akékoľvek zmeny. Elementárnou črtou jeho existencie sa stala lojálna účasť všetkých štyroch v českých krajinách povolených politických strán vo vládnej koalícii.

Ústavným dekrétom prezidenta republiky č. 47/1945 z augusta 1945 bolo rozhodnuté, že tzv. *Dočasné národné zhromaždenie* bude vykonávať zákonodarnú moc podľa ústavnej listiny z roku 1920, čím došlo k zachovaniu kontinuity s predvojnovým stavom. Ten istý dekrét určil, že Dočasné národné zhromaždenie bude jednokomorové a vznikne na základe nepriamych volieb. V roku 1945 tak boli poslanci vyberaní na základe politickej parity. Hlavnou úlohou vymenovaných poslancov bola príprava všeobecných volieb do Národného zhromaždenia v roku 1946, v ktorého réžii mala vzniknúť nová ústava (preto sa tiež používa termín *Ústavodarné národné zhromaždenie*).

Voľby do Ústavodarného národného zhromaždenia prebehli v máji 1946 na základe ústavného zákona č. 65/1946 Zb. a volebného zákona č. 67/1946 Zb. Bol ustanovený jednokomorový parlament s 300 poslancami volenými na základe všeobecného, rovného a priameho hlasovacieho práva podľa zásady pomerného zastúpenia. Veková hranica aktívneho volebného práva bola znížená na 18 rokov. Aj napriek uzákoneniu volebnej povinnosti bola novým prvkom v týchto voľbách možnosť odovzdať prázdny hlasovací lístok (tzv. biele lístky).

Za diskriminačný možno považovať § 2 zákona o úprave stálych voličských zoznamov č. 28/1946 Zb., ktorý povoľuje zapísať do voličských zoznamov len „*všetkých štátnych občanov Československej republiky českej, slovenskej alebo inej slovanskej národnosti, ktorí v deň vydania voličských zoznamov dosiahli vek 18 rokov*“. To isté platí o § 10 volebného zákona, ktorý hovorí, že „*za poslanca môžu byť zvolení občania Československej*

republiky českej, slovenskej alebo inej slovanskej národnosti vo veku nad 21 rokov“. Týmto boli z hlasovania a aj z kandidatúry vylúčení všetci zvyšní príslušníci nemeckej (úplnej väčšine slovenských Nemcov bolo už pred voľbami odobraté štátne občianstvo) a veľká časť príslušníkov maďarskej menšiny (volebné právo bolo ponechané Maďarom vysídleným do českého pohraničia).

Ústredný volebný výbor rozhodol o navýšení počtu volebných krajov na 28 a rozdelil mandáty podľa krajín takto: Čechy 150, Morava a Sliezsko 81, a Slovensko 69 mandátov. Rozdeľovanie mandátov na základe výsledku volieb prebiehalo podobne ako za prvej republiky. Pre prvé skrutínium bola opäť použitá Hareova formula. Neobsadené mandáty rozdeľoval ústredný volebný výbor v druhom skrutíniu pre každú krajinu zvlášť. Kandidátov pre druhé skrutínium opäť vyberali vedúci predstavitelia strán v ľubovoľnom počte z kandidátov v krajoch nezvolených v prvom skrutíniu. Pre druhé skrutínium bola použitá Hagenbach-Bischoffova metóda. Ak neboli takto obsadené všetky mandáty, prikázal Ústredný volebný výbor tieto mandáty rozdeliť postupne stranám, ktoré v danej krajine vykazovali najvyšší zvyšok delenia (Krejčí 2006).

4.3.3 Náčrt volebného systému Česko-slovenskej federatívnej republiky 1990–1992

V roku 1990 sa konali prvé slobodné voľby po viac ako štyridsiatich rokoch. Došlo k búrlivému zakladaniu politických strán, často bez jasného programu, vybudovanej štruktúry a pevnej voličskej základne. Aj vedenie týchto strán bolo neskúsené a často svoje ideové názory prezentovalo bez hlbšieho zmyslu, iba s vidinou získania moci. Väčšina novovzniknutých strán tak “neprežila“ ani do ďalších volieb. Došlo k niekoľkým pokusom, najmä z radov bývalých členov, k resuscitácii prvorepublikových strán, čo sa veľakrát ukázalo ako neúspešné.

Pre charakteristiku volebného systému v čase konania volieb do Federálneho zhromaždenia v rokoch 1990 a 1992 je najdôležitejší zákon Federálneho zhromaždenia ČSFR č. 47/1990 Zb. Volebný systém pre Česko bol upravený zákonom Českej národnej rady (ČNR) č. 54/1990 Zb. o voľbách do ČNR, ktorý bol zmenený a doplnený zákonom ČNR č. 435/1991 Zb. a zákonom ČNR č. 94/1992 Zb. Volebný systém pre Slovensko bol upravený zákonom Slovenskej národnej rady (SNR) č. 80/1990 Zb., ktorý bol následne zmenený zákonom SNR č. 104/1992 Zb. Volebné zákony potvrdili návrat k systému pomerného zastúpenia. *Federálne zhromaždenie* bolo dvojkomorové, zložené zo *Snemovne ľudu* a *Snemovne národov*. Podľa ústavného zákona sa do Snemovne národov volilo 75 poslancov z každej republiky. Rozdelenie mandátov v prípade Snemovne ľudu bolo určené na základe štátneho mandátového čísla, ktoré vzniklo tak, že sa celkový počet občanov delil ústavne stanoveným počtom poslancov. Bola teda použitá Hareova formula. V každej republike sa volilo toľko poslancov, koľkokrát bolo štátne mandátové číslo obsiahnuté v súčte občanov republiky - v roku 1990 to bolo 101 poslancov v Českej republike a 49 na Slovensku, v roku 1992 potom 99 poslancov v Českej republike a 51 na Slovensku. Vo voľbách do ČNR bolo volených 200 poslancov, do SNR potom 150 poslancov.

Počet poslancov pripadajúcich na jednotlivé kraje nebol ustanovený vopred, ale vypočítaval sa až podľa skutočnej volebnej účasti, čo bol demokratický posun v porovnaní s praxou prvej CSR. Pridelovanie mandátov prebiehalo v dvoch skrutíniách. Podľa volebného zákona z roku 1990 bolo stanovené jednotné kvórum pre vstup do prvého skrutínia na päť percent zo všetkých odovzdaných platných hlasov aspoň v jednej z republík, v prípade volieb do ČNR to bolo päť percent, v prípade volieb do SNR to boli tri percentá všetkých platných hlasov. Rozdeľovanie mandátov v prvom skrutíniu prebiehalo pre FS aj ČNR pomocou Hagenbach-Bischoffovej metódy, pre SNR v prvých voľbách prostredníctvom Hareovej kvóty. Na rozdiel od prvej republiky, keď boli kandidátne listiny

prísne viazané, umožnil nový volebný zákon tzv. “preferenčné hlasovanie“. Mandáty nepridelené v prvom skrutíniu sa rozdeľovali v skrutíniu druhom, kde bola opäť použitá Hagenbach-Bischoffova metóda (Krejčí 2006).

Odporúčaná rozširujúca literatúra:

- Balik, S. ed. 2011. *Politický systém českých zemí 1848-1989*. Brno: Mezinárodní politologický ústav Masarykovy univerzity.
- Český statistický úřad, 2006. *Volby do Národního shromáždění Československé republiky: Historický přehled výsledků voleb za období 1920-1935*. Praha: Český statistický úřad.
- Kárník, Z. 2000. *České země v éře první republiky (1918-1938). Díl 1. Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918-1929)*. Praha: Libri.
- Kárník, Z. 2002. *České země v éře první republiky (1918-1938). Díl 2. Československo a České země v krizi a v ohrožení (1930-1935)*. Praha: Libri.
- Krejčí, O. 2006. *Nová kniha o volbách*. Praha: Professional Publishing.
- Marek, P. ed. 2000. *Přehled politického stranictví na území českých zemí a Československa v letech 1861-1998*. Olomouc: Gloria.

4.4 Pravidlá volieb a politické strany na Slovensku po roku 1992

4.4.1 Vývoj volebnej legislatívy a hlavné ustanovenia volebných zákonov

Pravidlá vyhlasovania, prípravy, organizácie, priebehu volieb a zverejňovania ich výsledkov, rovnako ako podmienky kandidatúry a získania volených funkcií upravovalo v rámci slovenského legislatívneho prostredia viacero pôvodných volebných zákonov v znení neskorších predpisov týkajúcich sa jednotlivých druhov volieb:

1. Zákon SNR č. 80/1990 Zb. o voľbách do Slovenskej národnej rady,
2. Zákon SNR č. 346/1990 Zb. o voľbách do orgánov samosprávy obcí,
3. Zákon NR SR č. 46/1999 Z. z. o spôsobe voľby prezidenta Slovenskej republiky, o ľudovom hlasovaní a jeho odvolaní a o doplnení niektorých ďalších zákonov,
4. Zákon NR SR č. 303/2001 Z. z. o voľbách do orgánov samosprávnych krajov a o doplnení občianskeho súdneho poriadku,
5. Zákon NR SR č. 331/2001 Z. z. o voľbách do Európskeho parlamentu,
6. Zákon NR SR č. 333/2004 Z. z. o voľbách do Národnej rady Slovenskej republiky.

Okrem vyššie uvedených legislatívnych noriem upravujúcich pravidlá organizovania, priebehu a vyhlasovania výsledkov volieb donedávna existovala v rámci slovenskej legislatívy týkajúcej sa volebnej problematiky právna norma ustanovujúca inštitút referenda, konkrétne Zákon NR SR č. 564/1992 Z. z. o spôsobe vykonania referenda.

V roku 2014, pod vplyvom dlhodobějších odborných a politických debát o potrebe zjednotenia volebnej legislatívy, resp. prípravy spoločného volebného kódexu, došlo k uzákoneniu dvoch nových legislatívnych noriem, ktorými sú:

1. Zákon č. 180/2014 Z. z. o podmienkach výkonu volebného práva a o zmene a doplnení niektorých zákonov,
2. Zákon č. 181/2014 Z. z. o volebnej kampani a o zmene a doplnení zákona č. 85/2005 Z. z. o politických stranách a politických hnutiach v znení neskorších predpisov.

Napriek skutočnosti, že Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky pripravovalo novú volebnú legislatívu niekoľko rokov, jeho obsah v prevažnej miere kopíruje ustanovenia z pôvodných volebných zákonov. V roku 2017 sa parlamentné strany dohodli na zásadnej zmene, a to na spojení volieb do orgánov samosprávy obcí a samosprávnych krajov, pričom prvýkrát sa uskutočnia v jeden deň v roku 2022.

Jednou z najzásadnejších zmien (Zákona č. 180/2014 Z. z. o podmienkach výkonu volebného práva) je, že Ústredná volebná komisia (ÚVK) ako garant organizačno-technického zabezpečenia volieb bola nahradená novou ustanovizňou, a to Štátnou komisiou pre voľby a kontrolu financovania politických strán. Na rozdiel od ÚVK, do ktorej mali právo delegovať svojich zástupcov všetky strany kandidujúce v daných voľbách, v prípade Štátnej komisie pre voľby a kontrolu financovania politických strán disponujú právomocou nominovať svojich zástupcov len parlamentné strany. Po novom voliči už nebudú nútení preukazovať svoju totožnosť výhradne občianskym preukazom. Nová právna norma umožňuje preukázanie totožnosti aj prostredníctvom iného úradného dokladu, ktorý však musí obsahovať fotku, rodné číslo a adresu trvalého pobytu osoby zapísanej v zozname voličov. Prevzatie hlasovacieho lístka potvrdzuje volič svojím podpisom. V prípade, ak volič nepoužité hlasovacie lístky neumiestni do schránky na to určenej, hrozí mu sankcia do výšky 33 eur (reakcia na vynášanie hlasovacích lístkov z volebnej miestnosti za účelom kupčenia s voličskými hlasmi).

Opakované problémy politických strán pri preukazovaní pôvodu finančných prostriedkov určených na volebnú kampaň si vyžiadali prijatie samostatného zákona o volebnej kampani (Zákon č. 181/2014 Z. z. o volebnej kampani).

Právne normy upravujúce spôsob volieb do verejných funkcií v Slovenskej republike i Európskej únii sú z veľkej časti podobné, avšak v istých špecifických oblastiach sa navzájom odlišujú. Pokúsime sa pomenovať podobnosti a uviesť najdôležitejšie odlišnosti volebných zákonov platných v rámci slovenskej legislatívy.

Štruktúra pôvodných volebných zákonov zlúčených do aktuálne platných dvoch legislatívnych noriem (Zákon č. 180/2014 Z. z. o podmienkach výkonu volebného práva a Zákon č. 181/2014 Z. z. o volebnej kampani) bola veľmi podobná. Jednotlivé zákony sa členili na časti, paragrafy a odseky. Prvú časť tvorili pomerne stručné úvodné ustanovenia, v rámci ktorých boli špecifikované znaky volebného práva. Následne boli predstavené podmienky zostavovania zoznamu voličov. Ďalšia časť bola venovaná pravidlám vymedzovania volebných krajov, obvodov, resp. okrskov. Pre jednotlivé druhy volieb boli špecifikované volebné orgány zabezpečujúce organizačnú prípravu a samotný priebeh volieb. Osobitá časť zákonov bola venovaná kandidátom a povinnostiam vzťahujúcich sa k ich kandidatúre. Ďalšia časť informovala o príprave samotných volieb a spôsobe hlasovania, o vyhlasovaní výsledkov a základnej metodike pridelovania mandátov. Vo volebných zákonoch bola taktiež riešená problematika zabezpečenia priebehu volieb v zmysle organizačnej a technickej prípravy i z hľadiska výdavkov nevyhnutných na uskutočnenie samotných volieb. V závere volebných zákonov boli uvádzané spoločné, prechodné a záverečné ustanovenia.

V súčasnosti platný Zákon č. 180/2014 Z. z. o podmienkach výkonu volebného práva sa člení do nasledujúcich deviatich častí: *Všeobecné ustanovenia*, *Voľby do Národnej rady Slovenskej republiky*, *Voľby do Európskeho parlamentu*, *Voľba prezidenta Slovenskej republiky*, *Eudové hlasovanie o odvolaní prezidenta*, *Voľby do orgánov samosprávnych krajov*, *Voľby do orgánov samosprávy obcí*, *Referendum*, *Spoločné, prechodné a záverečné ustanovenia*. Nižšie uvádzame porovnanie organizačných súvislostí jednotlivých druhov volieb na základe ich vybraných aspektov.

Základné ustanovenia

Všetky volebné zákony deklarujú všeobecnosť, rovnosť a priamosť volebného práva uplatňovaného tajným hlasovaním.

Štvorročný mandát vykonávajú poslanci Národnej rady Slovenskej republiky, poslanci obecných a mestských zastupiteľstiev, starostovia a primátori, poslanci zastupiteľstiev VÚC a predsedovia VÚC (župani). Na päťročné funkčné obdobie sa volí prezident SR a poslanci Európskeho parlamentu. Volebné právo pri všetkých druhoch volieb sa viaže na dosiahnutý vek 18-tich rokov života, trvalý pobyt na území Slovenska, resp. občianstvo Slovenskej republiky. Pri hlasovaní vo voľbách do Európskeho parlamentu disponujú právom voliť svojich zástupcov (aktívnym volebným právom) aj občania iného členského štátu EÚ pod podmienkou trvalého pobytu na území Slovenska. V prípade komunálnych volieb a volieb do zastupiteľstiev VÚC majú právo voliť i cudzinci pochádzajúci z inej ako členskej krajiny EÚ, takisto, pokiaľ majú na Slovensku trvalý pobyt. V prípade volieb do mestských, miestnych a obecných zastupiteľstiev a volieb do zastupiteľstiev VÚC sa akt voľby viaže na trvalé bydlisko voliča v danej obci resp. samosprávnom kraji (z praktických, organizačných dôvodov neexistuje v týchto prípadoch možnosť uplatnenia inštitútu hlasovacieho preukazu).

Podmienka občianstva Slovenskej republiky však platí pri samotnom uchádzaní sa o verejný post/kandidatúre (t.j. pri uplatňovaní pasívneho volebného práva). Právo kandidovať a byť zvolený za poslanca obecného či mestského zastupiteľstva, resp. zastupiteľstva VÚC majú všetci občania Slovenskej republiky, ktorí v deň volieb dovŕšili zákonom stanovenú hranicu 18-tich rokov. Stať sa poslancom Národnej rady Slovenskej republiky (NR SR) resp. Európskeho parlamentu môžu osoby so slovenským občianstvom, ktoré dosiahli najneskôr v deň volieb 21 rokov života. Dosiahnutie veku 25 rokov je podmienkou pri kandidatúre na funkciu starostu, resp. primátora, i predsedu VÚC. Pri prezidentskej kandidatúre je touto hranicou vek 40 rokov.

Osoby vo výkone trestu odňatia slobody (nie však tí odsúdení za spáchanie obzvlášť závažného trestného činu) môžu voliť v prípade volieb do NR SR, volieb do Európskeho parlamentu a v prezidentských voľbách. Vo voľbách do mestských a obecných zastupiteľstiev a do zastupiteľstiev VÚC volebným právom takéto osoby nedisponujú. Do debaty o volebnom práve pre odsúdených na trest odňatia slobody uložený za spáchanie obzvlášť závažného trestného činu vstúpila v poslednom období (jar 2017) verejná ochrankyňa práv, ako aj Ústavný súd SR, ktorí presadzujú umožnenie uplatnenia aktívneho volebného práva pre tieto osoby v prípade prezidentských volieb a volieb do NR SR.

Volebné pravidlá

Predseda NR SR vyhlasuje voľby do NR SR, voľby do Európskeho parlamentu, zastupiteľstiev VÚC a obecných, miestnych a mestských zastupiteľstiev najneskôr 110 dní pred ich konaním a prezidentské voľby najneskôr 55 dní pred ich konaním.

Voľby sa konajú v jeden deň v sobotu. Voľby sa konajú v určený deň od 7:00 do 22:00 hodiny. Ak to miestne podmienky vyžadujú, môže starosta obce určiť začiatok hlasovania na skoršiu hodinu, najviac však o dve hodiny skôr.

V prípade neprítomnosti voliča v čase volieb v mieste svojho trvalého bydliska existuje možnosť hlasovania prostredníctvom hlasovacieho (kedysi voličského) preukazu. Táto možnosť platí len pre prípad volieb do NR SR, Európskeho parlamentu a volieb prezidenta SR, pre voľby do mestských a obecných zastupiteľstiev a voľby do zastupiteľstiev VÚC takéto možnosť logicky neexistuje, nakoľko daná ("hostujúca") obec resp. samosprávny kraj zo zákona disponuje v čase konania volieb zoznamom kandidátov len pre volebné obvody vlastnej obce, resp. vlastného VÚC. Volič môže požiadať o vydanie hlasovacieho preukazu v listinnej forme tak, aby žiadosť o vydanie bola doručená obci najneskôr 15

pracovných dní pred dňom konania volieb. Volič môže požiadať o vydanie hlasovacieho preukazu elektronicky najneskôr 15 pracovných dní pred dňom konania volieb.

Pri zisťovaní volebných výsledkov sa v prípade volieb do NR SR a volieb do Európskeho parlamentu súčet platných hlasov odovzdaných pre politické strany alebo koalície postupujúce do ďalšieho sčítania vydeli počtom mandátov zväčšeným o číslo 1. Číslo, ktoré vyšlo týmto delením, zaokrúhlené na celé číslo, je republikovým volebným číslom. Celkový počet platných hlasov, ktorý dostala politická strana alebo koalícia, sa delí republikovým volebným číslom a politickej strane alebo koalícii sa prideli toľko mandátov, koľkokrát je republikové volebné číslo obsiahnuté v súčte platných hlasov, ktoré táto politická strana alebo koalícia získala. Ak v prípade prezidentských volieb v prvom kole voľby nezískal ani jeden z kandidátov nadpolovičnú väčšinu platných hlasov oprávnených voličov, druhé kolo voľby sa uskutoční v čase určenom v rozhodnutí predsedu Národnej rady Slovenskej republiky o vyhlásení voľby. Za poslancov obecného (miestneho, mestského, regionálneho) zastupiteľstva sú zvolení tí kandidáti, ktorí získali vo volebnom obvode najväčší počet hlasov. Ak na poslednom postupovom mieste dvaja alebo viacerí kandidáti tej istej politickej strany získajú rovnaký počet hlasov, za poslanca je zvolený kandidát v poradí uvedenom na kandidátnej listine príslušnej politickej strany. Ak nemožno zistiť, kto je zvolený za poslanca obecného (miestneho, mestského, regionálneho) zastupiteľstva preto, že ide o kandidátov rôznych politických strán alebo nezávislých kandidátov, miestna volebná komisia určí z nich poslanca žrebom. Za starostu obce (mestskej časti), resp. primátora je zvolený ten kandidát, ktorý získal najväčší počet platných hlasov. Pri rovnosti hlasov sa vykonajú nové voľby. Za predsedu samosprávneho kraja je zvolený ten kandidát, ktorý získal najviac platných hlasov.

Výdavky spojené s voľbami pri všetkých druhoch volieb sa uhrádzajú zo štátneho rozpočtu Slovenskej republiky. Politickej strane alebo koalícii, ktorá vo voľbách do NR SR získala viac ako tri percentá z celkového počtu odovzdaných platných hlasov v rámci Slovenskej republiky, uhradí sa za každý takýto hlas zo štátneho rozpočtu Slovenskej republiky príspevok vo výške 1 % priemernej nominálnej mesačnej mzdy v hospodárstve za kalendárny rok predchádzajúci roku, v ktorom sa konajú voľby do Národnej rady Slovenskej republiky.

Priestorové členenie územia za účelom volieb

V prípade volieb do NR SR i prezidentských volieb tvorí územie Slovenskej republiky jeden volebný kraj, v prvom prípade 150-mandátový a v druhom jednomandátový. Územie SR tvorí pre účely volieb do Európskeho parlamentu jeden volebný obvod, v ktorom sa volí toľko poslancov, koľko má byť zvolených za Slovenskú republiku do Európskeho parlamentu (v súčasnosti 13). Pre voľby do obecných (mestských) zastupiteľstiev sa v každej obci utvoria viacmandátové volebné obvody, v ktorých sa volia poslanci obecného (miestneho, mestského) zastupiteľstva pomerne k počtu obyvateľov obce, najviac však 12 poslancov v jednom volebnom obvode; v mestách, ktoré sa členia na mestské časti, možno utvoriť aj jednomandátové volebné obvody, ak na počet obyvateľov mestskej časti pripadá iba jeden poslanec. V obci, v ktorej sa má zvoliť 12 alebo menej poslancov, môže sa utvoriť iba jeden volebný obvod. Pre voľby starostu obce (starostu mestskej časti), resp. primátora, každá obec tvorí jeden jednomandátový volebný obvod. Pre voľby do zastupiteľstiev samosprávnych krajov sa utvoria v každom samosprávnom kraji jednomandátové volebné obvody alebo viacmandátové volebné obvody, v ktorých sa volia poslanci zastupiteľstva pomerne k počtu obyvateľov samosprávneho kraja (tab. 5). Volebné obvody, počet poslancov v nich a sídla obvodných volebných komisií určí zastupiteľstvo. Pre voľby predsedu tvorí každý samosprávny kraj jeden jednomandátový volebný obvod.

Tab. 5 Počet poslancov v jednotlivých zastupiteľstvách VÚC (k voľbám do zastupiteľstiev VÚC v roku 2017)

<i>kraj</i>	<i>počet poslancov zastupiteľstva VÚC</i>
Bratislavský	50
Trnavský	40
Trenčiansky	47
Nitriansky	54
Žilinský	57
Banskobystrický	49
Prešovský	62
Košický	57

Zdroj: Ministerstvo vnútra SR.

Volebné okrsky a obvody

Na odovzdávanie hlasovacích lístkov a na sčítanie hlasov vo všetkých voľbách sa utvárajú v obciach, mestách, v mestských častiach hlavného mesta Slovenskej republiky Bratislavy a mesta Košice volebné okrsky. Volebný okrskok sa utvorí tak, aby zahŕňal spravidla 1 000 voličov. Volebné okrsky nesmú presahovať hranice volebného obvodu. Pre vzdialené časti obce možno utvoriť samostatné volebné okrsky, ak je v nich aspoň 50 voličov. Obec môže vytvoriť v zdravotníckych zariadeniach, v zariadeniach sociálnych služieb, v miestach, kde sa vykonáva väzba, a v miestach, kde sa vykonáva trest odňatia slobody, osobitný volebný okrskok, ak je v ňom aspoň 100 oprávnených voličov.

Problematike legislatívnych, organizačných a geografických aspektov vymedzovania volebných okrskov a obvodov sa vo svojej práci venoval Treuer (2011). Ak v obci býva pomerne nízky počet obyvateľov (maximálne okolo 1 000), potom je otázka priestorového členenia obce za účelom organizácie volieb jednoduchá – v jedinom volebnom okrsku sú zapísaní všetci voliči žijúci v obci. Situácia sa komplikuje v takom prípade, ak uvažujeme v intenciách mesta, mestskej časti, resp. populačne väčšej obce. Volebné okrsky potom spravidla rešpektujú ucelené bloky domov, ulíc či častí obce. Ak je v časti obce viac bytových domov s vysokým počtom obyvateľov, do okrskov spadajú dokonca jednotlivé vchody. Treba si však uvedomiť skutočnosť, že nie je ani reálne a ani efektívne vymedzovať okrsky s počtom voličov presne 1 000. Totiž, nejedná sa o trvalo udržateľný koncept, nakoľko populačná veľkosť okrsku je permanentne ovplyvňovaná prirodzeným a mechanickým pohybom obyvateľstva, ktoré výrazným spôsobom modifikujú počet voličov (napr. v mestskej časti Bratislava - Staré Mesto klesol celkový počet voličov v období rokov 2002-2010 o viac ako tritisíc, čo sa následne prejavilo v znížení počtu volebných okrskov).

Na margo organizačných pravidiel vymedzovania *volebných obvodov* treba podotknúť, že za účelom voľby starostu obce, resp. primátora mesta sa kreuje v každej obci jednomandátový volebný obvod. Špecifická situácia nastáva v prípade dvoch najväčších miest Slovenska, keď v Bratislave a Košiciach sa volia poslanci do dvoch úrovní samosprávy - miestneho a mestského zastupiteľstva (rovnako tak je možné odovzdať hlas pre určitého kandidáta na starostu mestskej časti na jednej strane a hlas pre preferovaného kandidáta na primátora mesta na strane druhej). Obyvatelia volia starostu mestskej časti (volebný obvod tak predstavuje príslušná mestská časť) i primátora mesta (volebný obvod tvorí mesto ako také). Pri deskripcii vymedzovania volebných obvodov uvádza Treuer

(2011) ako príklad mestskú časť Bratislava - Staré Mesto. Pri príležitosti volieb do NR SR v roku 2010 bolo v tejto mestskej časti zapísaných celkovo 35 500 voličov, pričom počet volebných okrskov bol 34. Pri úprave počtu okrskov, rešpektujúc pokles počtu obyvateľov (voličov), sa nezohľadňovala len samotná populačná veľkosť mestskej časti, ale aj plánovaná redukcia počtu poslancov miestneho zastupiteľstva. V roku 2008 bol novelizovaný zákon NR SR č. 535/2008 Z. z., ktorým sa mení a dopĺňa zákon SNR č. 377/1990 Zb. o hlavnom meste Slovenskej republiky Bratislave v znení neskorších predpisov a menia a dopĺňajú niektoré zákony. V § 16 ods. 2 predmetného zákona došlo k regulácii rozpätia počtu poslancov pre mestské časti Bratislavy (napr. v prípade mestskej časti Bratislava - Staré Mesto sa počet poslancov upravil z 37 na rozpätie 15-25 poslancov rešpektujúc tak zaradenie do populačnej kategórie s počtom obyvateľov 30 001-100 000).

Volebné orgány

Pre voľby do NR SR a prezidentské voľby sú volebnými orgánmi Štátna komisia pre voľby a kontrolu financovania politických strán, obvodné a okrskové volebné komisie, pre voľby do Európskeho parlamentu sú volebnými orgánmi Štátna komisia pre voľby a kontrolu financovania politických strán, okresné a okrskové volebné komisie. Pre voľby do mestských a obecných zastupiteľstiev sú volebnými orgánmi Štátna komisia pre voľby a kontrolu financovania politických strán, okresné a miestne a mestské volebné komisie. Pre voľby do orgánov samosprávnych krajov sú volebnými orgánmi Štátna komisia pre voľby a kontrolu financovania politických strán, volebné komisie samosprávnych krajov, obvodné volebné komisie a okrskové volebné komisie.

Volebné komisie sa utvoria z rovnakého počtu zástupcov politických strán, politických hnutí alebo ich koalícií, ktoré podávajú samostatnú kandidátnu listinu. Volebná komisia si na svojom prvom zasadaní určí žrebovom zo všetkých členov svojho predsedu a podpredsedu. Žrebovanie riadi zapisovateľ volebnej komisie. Ako už bolo spomínané, v prípade Štátnej komisie pre voľby a kontrolu financovania politických strán disponujú právomocou nominovať svojich zástupcov len parlamentné strany.

Kandidáti, kandidátske listiny a volebná kampaň

Pri voľbách do NR SR a Európskeho parlamentu obce zabezpečujú, aby najneskôr 25 dní pred dňom konania volieb bol zoznam kandidátov doručený do každej domácnosti. V prípade komunálnych a regionálnych volieb, obec uverejní zoznam zaregistrovaných kandidátov najneskôr 25 dní pred dňom konania volieb spôsobom v mieste obvyklým.

Na kandidátnej listine môže politická strana alebo koalícia uviesť najviac toľko kandidátov, koľko poslancov má byť zvolených za Slovenskú republiku do Európskeho parlamentu, v prípade volieb do NR SR je to najviac 150 kandidátov, pre voľby do obecných a mestských zastupiteľstiev môže strana postaviť najviac toľko kandidátov, koľko má byť v príslušnom volebnom obvode zvolených poslancov zastupiteľstva. Kandidátne listiny pre voľby do obecného (mestského) zastupiteľstva podávajú politické strany, a to osobitne za každý volebný obvod, a nezávislí kandidáti. Kandidát pre voľby do toho istého obecného (mestského) zastupiteľstva môže kandidovať iba v jednom volebnom obvode. Súčasťou kandidátnej listiny nezávislého kandidáta je petícia podpísaná voličmi podporujúcimi jeho kandidatúru v bližšie špecifikovanom počte (tab. 6). V prípade volieb do zastupiteľstiev VÚC môže politická strana na kandidátnej listine uviesť najviac toľko kandidátov, koľko má byť v príslušnom volebnom obvode zvolených poslancov zastupiteľstva. Kandidát pre voľby do zastupiteľstva VÚC môže kandidovať iba v jednom volebnom obvode. Kandidáta na prezidenta navrhuje najmenej 15 poslancov NR SR alebo aspoň 15 000 občanov, na základe petície. Politická strana, resp. kandidát sa môžu vzdať kandidatúry najneskôr 48 hodín pred konaním volieb. Tento časový limit platí pre všetky typy volieb.

Tab. 6 Minimálny počet podpisov voličov podporujúcich kandidatúru nezávislých kandidátov pre voľby do obecného (mestského) zastupiteľstva a voľby starostu obce (primátora)

<i>Počet obyvateľov obce</i>	<i>Počet podpisov na petícii</i>
do 50	10
51-100	20
101-500	40
501-2000	100
2001-20000	200
20001-100000	400
nad 100000	600

Zdroj: Ministerstvo vnútra SR.

Volebná kampaň začína dňom uverejnenia rozhodnutia o vyhlásení volieb v Zbierke zákonov Slovenskej republiky a končí 48 hodín pred dňom konania volieb. Politická strana, resp. politické hnutie môže na svoju volebnú kampaň vo voľbách do Národnej rady Slovenskej republiky a vo voľbách do Európskeho parlamentu vynaložiť najviac 3 000 000 eur (vrátane DPH). Kandidát na prezidenta Slovenskej republiky môže na svoju volebnú kampaň vynaložiť najviac 500 000 eur spolu pre obidve kolá volieb. Nezávislý kandidát môže na svoju volebnú kampaň vynaložiť sumu takto:

- a) na funkciu predsedu samosprávneho kraja najviac 250 000 eur,
- b) na funkciu primátora hlavného mesta Slovenskej republiky Bratislavy a na funkciu primátora mesta Košice najviac 250 000 eur,
- c) na funkciu primátora mesta, starostu obce alebo starostu mestskej časti s počtom obyvateľov:
 1. od 60 001 do 120 000 obyvateľov najviac 100 000 eur,
 2. od 30 001 do 60 000 obyvateľov najviac 70 000 eur,
 3. od 16 001 do 30 000 obyvateľov najviac 50 000 eur,
 4. od 10 001 do 16 000 obyvateľov najviac 20 000 eur,
 5. od 5 001 do 10 000 obyvateľov najviac 10 000 eur,
 6. od 2 001 do 5 000 obyvateľov najviac 5 000 eur,
 7. do 2 000 obyvateľov najviac 2 000 eur.

Politická strana, ktorá vedie volebnú kampaň vo voľbách do orgánov územnej samosprávy, môže na túto kampaň vynaložiť najviac 500 000 eur. Na limit nákladov politickej strany sa primerane vzťahujú príslušné ustanovenia Zákona č. 181/2014 Z. z. o volebnej kampani. Politická strana je povinná postupovať v zmysle ustanovení tohto zákona. Politická strana je povinná zverejniť na svojom webovom sídle správu o prostriedkoch, ktoré vynaložila na volebnú kampaň (v členení definovanom v zákone) a doručiť ju ministerstvu vnútra v listinnej podobe a elektronickej podobe do 30 dní po vykonaní volieb. Ministerstvo vnútra zverejní správu na svojom webovom sídle do 30 dní od jej doručenia a je prístupná verejnosti na päť rokov.

Pre voľby do Národnej rady Slovenskej republiky a pre voľby do Európskeho parlamentu Rozhlas a televízia Slovenska vyhradí najviac po 30 minút vysielacieho času pre kandidujúcu politickú stranu alebo kandidujúcu koalíciu politických strán, spolu však najviac desať hodín vysielacieho času. Rozhlas a televízia Slovenska vyhradí okrem tohto času desať hodín vysielacieho času na diskusné programy v rozhlasovom vysielaní a desať hodín vysielacieho času na diskusné programy v televíznom vysielaní. Vysielateľ s licenciou (rozumej súkromný vysielateľ) môže v čase po 30 minút vysielacieho času pre

kandidujúcu politickú stranu alebo koalíciu politických strán, spolu však najviac desať hodín vysielacieho času, vysielateľ okrem politickej reklamy diskusné programy so zástupcami kandidujúcich politických strán alebo kandidujúcich koalícií politických strán len v prípade, ak ich zaradenie do programovej štruktúry na toto obdobie schválila Rada pre vysielanie a retransmisiiu. Rozhlas a televízia Slovenska vyhradí najviac po jednej hodine vysielacieho času pre každého kandidáta na prezidenta, spolu však najviac desať hodín vysielacieho času. Rozhlas a televízia Slovenska vyhradí okrem tohto času desať hodín vysielacieho času na diskusné programy v rozhlasovom vysielaní a desať hodín vysielacieho času na diskusné programy v televíznom vysielaní. Vysielateľ s licenciou môže vyhradiť na vysielanie politickej reklamy najviac po 30 minút vysielacieho času pre každého kandidáta na prezidenta, spolu však najviac desať hodín vysielacieho času.

Vysielanie politickej reklamy je povolené len v čase začínajúcim sa 21 dní pred dňom konania volieb a končiacom sa 48 hodín pred dňom konania volieb. Zverejňovať informácie o kandidujúcich politických stranách, kandidujúcich koalíciách politických strán, kandidátoch na prezidenta a kandidátoch na funkcie do orgánov územnej samosprávy v ich prospech alebo neprospech v rozhlasovom vysielaní, v televíznom vysielaní, v rámci audiovizuálnej mediálnej služby na požiadanie, v periodických publikáciách, neperiodických publikáciách a v agentúrnom spravodajstve je 48 hodín pred začiatkom volieb a v deň konania volieb až do skončenia hlasovania zakázané. Obec, v hlavnom meste Slovenskej republiky Bratislave a v meste Košice mestská časť, všeobecne záväzným nariadením vyhradí miesta a ustanoví podmienky na umiestňovanie volebných plagátov na verejných priestranstvách počas volebnej kampane pre voľby do Národnej rady Slovenskej republiky, voľby do Európskeho parlamentu, voľby do orgánov samosprávnych krajov a voľby do orgánov samosprávy obcí. Vyhradená plocha musí zodpovedať zásadám rovnosti kandidujúcich subjektov. V čase 14 dní pred dňom konania volieb a v deň konania volieb až do skončenia hlasovania je zakázané zverejňovať výsledky volebných prieskumov. Ak sa koná druhé kolo volieb prezidenta, výsledky volebných prieskumov je zakázané zverejňovať v čase sedem dní pred dňom konania druhého kola volieb a v deň konania volieb až do skončenia hlasovania.

4.4.2 Prehľad parlamentných strán na Slovensku v období rokov 1992–2020

Za typické subjekty uchádzajúce sa o podporu voličov vo voľbách možno pokladať politické strany, hnutia, koalície strán, ako aj samotných kandidátov. Z týchto entít sú však najreprezentatívnejšie (organizačne a svojím pôsobením najtrvácnejšie) práve samotné politické strany vytvárajúce v danom spoločensko-politickom kontexte určitý stranický systém, ktorý je výsledkom historického vývoja politickej súťaže na danom území. Ak by sme chceli charakterizovať *slovenský stranícko-politický systém* posledných desiatich rokov, *môžeme hovoriť o relatívne nestabilnom multipartizme*, keďže do popredia vystupujú stále nové politické strany, väčšinou však kategórie “single-use“, t.j. na jedno použitie. Tento fenomén pozorujú volební geografi a politológovia aj vo vyspelých západných demokraciách (Lucardie 2000), kde sa začal prejavovať už pred zhruba 15 rokmi. Slovenský stranický systém je však zároveň *polarizovaný takzvaným efektom predominantnej strany*. Toto špecifikum je prítomné v rámci stranického spektra už od začiatku samostatnosti v roku 1993. Prvým hegemonom politickej scény bola strana Hnutie za demokratické Slovensko (HZDS) dlhoročného premiéra Vladimíra Mečiara. Jej pozíciu v novom tisícročí postupne zaujala strana ďalšieho viacnásobného premiéra, Roberta Fica, Smer-SD. Vrcholom predominancie boli parlamentné voľby roku 2012, keď sa Smeru-SD podarilo ako prvej strane v histórii samostatnej republiky získať v Národnej rade Slovenskej republiky nadpolovičnú väčšinu kresiel a vytvoriť stabilnú jednofarebnú vládu.

Povolebná situácia na Slovensku v roku 2016 však odhalila krízu tradičných strán a snahu o podporenie nových politických subjektov, čo ide ruka v ruke s ďalším sociálnym štiepením, ako aj radikalizáciou určitej časti verejnosti. V nasledujúcej pasáži stručne charakterizujeme jednotlivé politické strany, hnutia, resp. volebné koalície úspešne kandidujúce (t.j. prekračujúce kvórum 5 % hlasov potrebných pre vstup) do Národnej rady Slovenskej republiky po vzniku samostatnej Slovenskej republiky (strany sú zoradené v abecednom poradí). Zohľadnené sú taktiež výsledky volieb do Slovenskej národnej rady v roku 1992, ktoré formovali zloženie slovenskej vrcholovej politiky do momentu uskutočnenia prvých parlamentných volieb v ére samostatnej Slovenskej republiky v roku 1994..

Aliancia nového občana (ANO) - strana vznikla v roku 2001 ako stelesnenie politických ambícií majiteľa televízie Markíza Pavla Ruska, pričom hneď v nasledujúcich parlamentných voľbách v roku 2002 získala 15 mandátov v NR SR a vstúpila do vládnej koalície (spoločne s SDKÚ, SMK-MKP a KDH). Hodnotovo sa prikláňala k liberálnemu smeru. Pnutie v strane vyvrcholilo v roku 2005 rozkolom a s koalíciou naďalej spolupracovalo len tzv. "Lintnerovo krídlo", t.j. nezávislí poslanci združení okolo Lubomíra Lintnera. V ďalších voľbách sa už ANO do parlamentu nedostalo. V súčasnosti nesie strana názov IDEA bez väčšej nádeje na opätovný vstup do NR SR.

Demokratická únia Slovenska (DÚS) - vznikla ako odštiepenecká frakcia po rozpade HZDS v marci 1994 a jej predseda Jozef Moravčík bol menovaný premiérom prechodnej vlády do predčasných volieb, ktoré sa uskutočnili na jeseň toho istého roku. V nich strana získala 15 mandátov. K transformácii strany došlo v roku 1995 zlúčením Demokratickej únie Slovenska a Národno-demokratickej strany. Vo voľbách 1998 už neuspela, zanikla v roku 2000.

Hnutie za demokratické Slovensko (HZDS) - hegemon politickej scény 90. rokov 20. storočia, charakterom populisticky-nacionalistická. Vznikla pôvodne ako platforma v rámci hnutia Verejnosť proti násiliu, na štandardnú politickú stranu sa pretvorila v júni 1991. Vo voľbách do SNR v roku 1992 strana vyhrala a so ziskom 74 mandátov vytvorila vládu. V roku 1994 došlo v strane k štiepeniu, i napriek tomu však dokázala v predčasných voľbách zvíťaziť (kandidovala v koalícii s Roľníckou stranou Slovenska) a znovu vytvorila vládu na čele s predsedom strany Vladimírom Mečiarom. Autoritatívne praktiky Vladimíra Mečiara nakoniec vyústili do výrazného oslabenia strany a odchodu do opozície po voľbách v roku 1998. Do vládnych pozícií sa HZDS znovu prepracovala (od roku 2003 pod názvom Ľudová strana - Hnutie za demokratické Slovensko) po voľbách v roku 2006, kedy bola prizvaná spoločne s SNS k vytvoreniu vládnej koalície pod vedením Roberta Fica a jeho strany Smer-SD. Vo voľbách 2010 a 2012 úplne prepadla a v roku 2014 bola rozpustená.

Komunistická strana Slovenska (KSS) - ideová nástupkyňa predrevolučnej vládnucej komunistickej strany. Väčšiemu politickému vplyvu sa tešila len vo volebnom období 2002-2006, keď v parlamentných voľbách v roku 2002 získala 6,32 % (11 mandátov) a pôsobila v opozícii. Od roku 2006 je permanentne mimoparlamentnou stranou.

Kotleba – Ľudová strana Naše Slovensko (ĽSNS) - krajne pravicová strana s prvkami neonacizmu a charakteristická adoráciou vojnového Slovenského štátu vstúpila do parlamentu prvýkrát po voľbách v roku 2016 so ziskom 8,04 % (14 mandátov). Predsedom strany je kontroverzný Marián Kotleba, ktorý prekvapivo uspel v regionálnych voľbách už v roku 2013, keď získal post predsedu Banskobystrického samosprávneho kraja.

Kresťanskodemokratické hnutie (KDH) - tradičná stredopravá konzervatívna strana úspešne kandidovala vo všetkých voľbách od roku 1990, pričom do NR SR sa prekvapivo nedostala len na základe výsledkov posledných volieb v roku 2016. Niekoľkokrát bola súčasťou vládnych koalícií (1990-92, 1994, 1998-2002 (ako súčasť SDK), 2002-2006,

2010-2012). Výraznými osobnosťami strany boli, resp. sú Ján Čarnogurský, Pavol Hrušovský, Ján Figel' či Alojz Hlina.

Maďarská koalícia – Magyar Koalíció (MK) - koaličné zoskupenie strán maďarskej menšiny vo voľbách v roku 1994. Členskými stranami boli: Maďarské kresťanskodemokratické hnutie - Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom, Spoluzítie - Együttélés, Maďarská občianska strana - Magyar Polgári Párt. Koalícia v roku 1994 získala 10,18 % hlasov a 17 mandátov v NR SR, v ďalších voľbách v roku 1998 sa strany zlúčili do jednej pod názvom SMK-MKP.

Maďarské kresťanskodemokratické hnutie - Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom (MKDH / MKM) vzniklo v roku 1990. Jeho predsedom bol Béla Bugár. Pred poslednými voľbami do SNR uskutočnenými v roku 1992 sformovalo MKDH, podobne ako vo voľbách v roku 1990, volebnú koalíciu so Spolužitím. Koalícia získala 7,42 % hlasov, čo pre ňu znamenalo 14 mandátov v SNR. V júni 1998 došlo k zlúčeniu hnutia s ďalšími dvomi politickými stranami (Spolužitím a Maďarskou občianskou stranou), ktoré spoločne vytvorili Stranu maďarskej koalície.

Most-Híd - relatívne nová politická strana založená v roku 2009 bývalými členmi SMK-MKP na čele s Bélom Bugárom. Profiluje sa ako liberálno-konzervatívna strana pravého streda s dôrazom na spoluprácu medzi Slovákami a Maďarmi. Oficiálne deklaruje, že zastupuje všetky národnostné menšiny žijúce na Slovensku. Vďaka týmto okolnostiam stranu volí aj nemaďarské obyvateľstvo, čo zvyšuje jej šance na úspech. V prvých voľbách po svojom založení v roku 2010 získala 8,12 % hlasov (14 mandátov) a vstúpila do vládnej koalície spolu s SDKÚ-DS, SaS a KDĽ. Po predčasných voľbách 2012 sa ocitla v opozícii (6,8 % hlasov/13 mandátov), vo volebnom období 2016-2020 je znovu vo vládných kreslách (po zániku poslaneckého klubu strany #Siet') v trojkoalícii so stranou Smer-SD a paradoxne aj s úplne opačne hodnotovo orientovanou SNS.

Obyčajní ľudia a nezávislé osobnosti (OĽaNO) - stredopravá strana so znakmi konzervativizmu pôsobí na politickej scéne od roku 2011, keď časť poslancov pod vedením Igora Matoviča odišla z poslaneckého klubu strany SaS. Veľký úspech zaznamenala v predčasných voľbách 2012, keď skončila tretia (8,55 %/16 mandátov) a porazila tak pôvodne materskú SaS, ale aj Most-Híd či SDKÚ-DS. Volebný výsledok 11,02 % a 19 mandátov v roku 2016 síce znamenal posilnenie jej pozícií, strana však zostala v opozícii.

#Siet' - stredopravá strana vznikla pod vplyvom relatívneho úspechu Radoslava Procházku v prezidentských voľbách v roku 2014. V prieskumoch pred parlamentnými voľbami 2016 mala veľmi slušnú podporu, ktorú však vďaka prehmatom počas kampane nedokázala zúročiť a skončila len tesne nad hranicou kvóra so ziskom 5,5 % hlasov (10 mandátov). Pod vplyvom ideologických sporov a pnutí vo vnútri strany sa jej poslanecký klub ešte v priebehu roka 2016 rozpadol a strana tak súčasťou vládnej koalície zostať nemohla, pričom časť poslancov pod vedením bývalého podpredsedu Andreja Hrnčiara prešla do strany Most-Híd.

Sloboda a Solidarita (SaS) - liberálne orientovaná strana vznikla v roku 2009, pričom jej prvým volebným pokusom bola v rovnakom roku neúspešná kandidatúra do Európskeho parlamentu. V riadnych voľbách do NR SR v roku 2010 skončila strana pod vedením ekonóma Richarda Sulíka na treťom mieste s 12,14 % (22 mandátov) a vstúpila do pravicovej vlády Ivety Radičovej. V predčasných voľbách 2012 oslabil, stratila polovicu mandátov a skončila v opozícii. V nasledujúcich voľbách v roku 2016 skončila prekvapivo na druhom mieste s totožným výsledkom ako v roku 2010 a stala sa tak lídrom parlamentnej opozície pre volebné obdobie 2016-2020.

Slovenská demokratická koalícia (SDK) - túto koalíciu vytvorilo v roku 1997 päť opozičných politických strán: Demokratická únia (DÚ), Kresťanskodemokratické hnutie (KDĽ), Demokratická strana (DS), Sociálnodemokratická strana Slovenska (SDSS) a Strana zelených na Slovensku (SZS). Koalícia sa charakterizovala ako antimečiarovské

hnutie. Z dôvodu úmyselných zákonných zmien Mečiarovej vlády sa musela táto koalícia pretransformovať na politickú stranu na čele s Mikulášom Dzurindom (pôvodne člen KDH). Vo voľbách 1998 skončila na druhom mieste, napriek tomu sa jej však podarilo vytvoriť koaličnú vládu s SDE, SMK a SOP. SDK formálne zanikla v auguste 2002, tesne pred parlamentnými voľbami.

Slovenská demokratická a kresťanská únia - demokratická strana (SDKÚ-DS) - stredopravá strana vznikla v roku 2000, keď sa časť poslancov Slovenskej demokratickej koalície (Mikuláš Dzurinda, Eduard Kukan, Ivan Mikloš) odmietlo vrátiť do svojich pôvodných strán a nechali si zaregistrovať stranu novú, SDKÚ. V nasledujúcich voľbách v roku 2002 strana skončila druhá (15,09 %) a zostavila koaličnú vládu spolu s SMK, KDH a ANO. V roku 2006 strana integrovala do svojich radov mimoparlamentnú Demokratickú stranu (DS) a zmenila názov na SDKÚ-DS, po voľbách (znovu druhé miesto) sa ale dostala do opozičného postavenia. V roku 2010 opäť obhájila druhé miesto (15,42 %) a vstúpila do koaličnej vlády spolu so SaS, Most-Híd a KDH. Po páde tejto vlády a predčasných voľbách v roku 2012 výrazne stratila na podpore a lavírovala tesne nad hranicou kvóra (6,09 %), čo potvrdil rok 2016, kedy sa na základe výsledku volieb vôbec do parlamentu nedostala.

Slovenská národná strana (SNS) - nacionalisticky orientovaná strana deklaratívne sa hlásiaca k odkazu predchodkyne z rokov 1871-1938, pôsobiaca s dvoma prestávkami (2002-2006, 2012-2016) v parlamente od roku 1990. Súčasťou vládnej koalície bola počas druhej a tretej vlády Vladimíra Mečiara (1992-1994, 1994-1998) a prvej a tretej vlády Roberta Fica (2006-2010 a 2016- súčasnosť). Vo volebnom období 2016-2020 obsadila okrem vládnych kresiel i funkciu predsedu NR SR (A. Danko). Značné kontroverzie spôsobil svojho času jej dnes už bývalý predseda Ján Slota.

Sme rodina – Boris Kollár - populistické, euroskepticky orientované zoskupenie okolo extravagantného podnikateľa Borisa Kollára vzniklo tesne pred voľbami v roku 2016, v ktorých získalo 6,62 % hlasov a 11 mandátov. Hlavným bodom programu je kritika prepojenia slovenskej politiky s veľkými finančnými skupinami.

Smer – sociálna demokracia (Smer-SD) - hegemon politickej scény na Slovensku v novom miléniu. Ľavicová strana pod vedením Roberta Fica vznikla v roku 1999 po jeho odchode z SDE. Významným počínom bola integrácia malých ľavicových demokratických strán do strany Smer a týmto zjednotenie slovenskej nekomunistickej ľavice v roku 2004. Strana si v tom čase tiež zmenila názov na Smer-SD (Smer - sociálna demokracia). Vo voľbách v roku 2002 skončila na treťom mieste a v opozícii, avšak od roku 2006 vyhrala všetky doterajšie voľby a trikrát zostavovala vládu (v roku 2010 aj napriek víťazstvu skončila v opozícii). Historického úspechu Smer-SD dosiahol v predčasných voľbách v roku 2012, kedy s výsledkom 44,41 % hlasov a obsadením 83 miest v parlamente úplne ovládol politickú scénu a prvýkrát v histórii Slovenska vznikla jednofarebná vláda, čo sa nepodarilo svojho času ani V. Mečiarovi. V súčasnosti (po voľbách v roku 2016) tvorí vládnu trojkoalíciu spolu so stranami SNS a Most-Híd (po zániku poslaneckého klubu #Siete).

Spoločná voľba (SV) - ľavicové koaličné zoskupenie vo voľbách v roku 1994. Členskými stranami boli: Strana demokratickej ľavice, Sociálnodemokratická strana Slovenska, Strana zelených na Slovensku a Hnutie poľnohospodárov Slovenskej republiky. Koalícia získala 10,41 % hlasov a 18 mandátov v NR SR, skončila v opozícii a počas volebného obdobia 1994-1998 sa rozpadla.

Strana demokratickej ľavice (SDL) - vznikla transformáciou pôvodnej komunistickej strany a v dobe československej federácie pôsobila v koalícii s českou komunistickou stranou. Postupne sa hodnotovo preorientovala z komunistickej na sociálno-demokratickú. Členom vládneho kabinetu bola krátko v roku 1994 počas vlády DÚS a potom vo volebnom období 1998-2002. V roku 1998 získala 14,66 % (23 mandátov), v ďalších

voľbách v roku 2002 však skončila mimo parlamentu a v roku 2004 došlo k jej zlúčeniu so stranou Smer.

Strana maďarskej komunity – Magyar Közösség Pártja (SMK-MKP) - strana s maďarským národnostným programom pôsobí na slovenskej politickej scéne od roku 1998, od roku 2006 je však kontinuálne mimo NR SR. Jej špecifikom je, že nie je stranou celoštátnou, ale svoje stranícke bunky a štruktúry má ustanovené len v niektorých krajoch a okresoch, a to pozdĺž hranice s Maďarskom, kde žije maďarská národnostná menšina. V rokoch 1998 až 2006 bola členom dvoch vládnych koalícií pod vedením SDK, resp. SDKÚ. Do roku 2012 pôsobila pod názvom Strana maďarskej koalície - Magyar Koalíció Pártja (SMK-MKP).

Strana občianskeho porozumenia (SOP) - stredová strana sa sformovala pred voľbami v roku 1998 okolo populárneho košického primátora Rudolfa Schustera a jedným z jej cieľov bolo podporiť tohto politika politickým vplyvom v prezidentských voľbách v roku 1999. Vo voľbách do NR SR v roku 1998 získala 8,01 % (13 mandátov). Fakt, že strana stála a padala s osobou R. Schustera, ktorému sa skutočne podarilo byť zvoleným za prezidenta, znamenal trvalé oslabovanie pozícií a nakoniec viedol v roku 2003 k zlúčeniu strany so Smerom.

Združenie robotníkov Slovenska (ZRS) - táto ľavicovo-populistická strana vznikla odštiepením od SDE v roku 1994, pričom v tom istom roku uspela vo voľbách pri zisku 7,34 % (13 mandátov). Aj cez svoj deklarovaný ľavicový charakter vstúpila pod vedením predsedu Jána Luptáka do vlády spolu s HDZS a SNS. V ďalších parlamentných voľbách uskutočnených v roku 1998 však už neuspela a od tej doby je mimo priestor hlavného politického spektra.

Odporúčaná rozširujúca literatúra:

Kopeček, L. 2007. *Politické strany na Slovensku 1989 až 2006*. Brno: CDK.

Zákon SNR č. 346/1990 Zb. o voľbách do orgánov samosprávy obcí.

Zákon NR SR č. 46/1999 Z. z. o spôsobe voľby prezidenta Slovenskej republiky, o ľudovom hlasovaní a jeho odvolaní a o doplnení niektorých ďalších zákonov.

Zákon NR SR č. 303/2001 Z. z. o voľbách do orgánov samosprávnych krajov a o doplnení občianskeho súdneho poriadku.

Zákon NR SR č. 331/2001 Z. z. o voľbách do Európskeho parlamentu.

Zákon NR SR č. 333/2004 Z. z. o voľbách do Národnej rady Slovenskej republiky.

Zákon č. 180/2014 Z. z. o podmienkach výkonu volebného práva a o zmene a doplnení niektorých zákonov.

Zákon č. 181/2014 Z. z. o volebnej kampani a o zmene a doplnení zákona č. 85/2005 Z. z. o politických stranách a politických hnutiach v znení neskorších predpisov.

5 Voličské správanie a geografia volieb

5.1 Teoretický základ problematiky politického správania – koncept cleavages

Koncept konfliktných línií, známy i pod termínom *sociálne (socio-politické) štiepenie* (angl. cleavages, resp. conflict lines), bol po prvýkrát použitý v 50. rokoch minulého storočia v súvislosti s nastupujúcou vedeckou revolúciou v oblasti skúmania politického správania občanov. V tomto období dochádza k rozmachu politicko-vednej literatúry špeciálne zameranej na voličské správanie. A práve oblasti sociálneho štiepenia chápané ako objektívne charakteristiky rozdeľujúce jednotlivcov do konkrétnych sociálnych skupín sa považovali za kľúčové v procese vysvetľovania voličského správania obyvateľstva.

Berelson, Lazarsfeld a McPhee (1954) objasňovali úlohu sociálneho štiepenia pri volebnom výbere pomocou sociologických faktorov ako sú rasa, relígia, sociálna trieda či rodinné väzby. Campbell et al. (1960) protestoval proti tomuto čisto sociologickému modelu a zdôrazňoval význam "lieviku kauzality", v rámci ktorého sú voličské rozhodnutia lokalizované na jednom konci a vysvetľujúce charakteristiky na druhom. Psychologické faktory ako napr. "identifikácia so stranou" (angl. party identification) sú umiestnené na strane politického správania a sociologické faktory v jeho protipóle. Preto títo autori zastávajú názor, že voličské preferencie možno vysvetliť buď čisto sociologickými alebo čisto psychologickými faktormi, v závislosti od charakteru explanácie. Vedci v oblasti politických vied uskutočnili množstvo medzinárodných výskumov, porovnaní a analýz na jednej strane a prípadových štúdií jednotlivých krajín na strane druhej, vychádzajúc pritom z rovnakých teoretických základov, avšak vyzdvihujúc úlohu odlišných metodologických postupov. Autori Lijphart (1971, 1979), Rose (1974), Heath, Jowell a Curtice (1985) za účelom vysvetlenia relatívneho vplyvu rôznych sociologických činiteľov na charakter volebného výberu postupovali v smere od sociologickej strany lieviku kauzality. Budge a Farlie (1976), Chhibber a Torcal (1997), Bartle (1998) či Torcal s Mainwaringom (2003) zasa skúmali, akým spôsobom je pozícia spomínaných sociologických faktorov ovplyvnená psychologickými atribútmi.

Teoretický základ sociologického definovania oblastí socio-politického štiepenia bol sformulovaný *Lipsetom a Rokkanom* (1967). Títo autori zadefinovali sociálne štiepenie ako oblasti konfliktov, ktoré vychádzajú zo vzťahov v sociálnej štruktúre medzi skupinami politického spoločenstva. Zároveň identifikovali *štyri dlhodobé platné sociálne štiepenia*, ktoré možno chápať ako dôsledok národnej a priemyselnej revolúcie: *mesto vs. vidiek, zamestnávateľia vs. robotníci, centrum vs. periféria a štát vs. cirkev*. Predstavené oblasti sociálneho štiepenia sú vo vzťahu k vysvetleniu volebných preferencií obyvateľstva i dnes po takmer polstoročí stále významné. Oblasti sociálneho štiepenia sú vo všeobecnosti definované ako konflikty medzi početnými skupinami populácie plynúce z ich sociologickej rozdielnosti, ktoré možno odlíšiť od "nesociologických" konfliktov odohrávajúcich sa na tej istej rozlišovacej úrovni. Charakteristiky, na základe ktorých možno identifikovať sociálne rozdiely v spoločnosti, môžu byť pre jednotlivcov nemenné, ako napr. rasová príslušnosť. Niektorí autori nazývajú tieto dlhodobé predispozície etnický danými (Chandra a Boulet 2003) či adhéznymi (van der Veen a Laitin 2004). Konštruktivistí predpokladajú, že jednotlivci uprednostňujú práve adhézne či etnické atribúty pri rozhodovaní, v rámci ktorej sociálnej skupiny sa budú pohybovať. Navyše,

sociálne delenia podľa spomenutých atribútov sú schopné dlhodobo si zachovať svoju platnosť, avšak netreba zabúdať na skutočnosť, že „prilňavosť“ (identifikácia so stranou) neznamená trvácnosť. Vnímané preferencie skupín definované sociologickými charakteristikami v kombinácii s dlhodobou platnosťou stratifikácie spoločenských tried sú využívané mnohými autormi za účelom odôvodnenia ich koncentrácie práve na sociálnu deľbu spoločnosti. Dlhodobý sociologický pohľad predstavuje teoretický rámec pre tých politických vedcov, ktorí empiricky modelujú sociálne štiepenia ako objektívne charakteristiky spoločnosti (Cox 1997), čo bolo deklarované už v skorších prácach zameraných na problematiku voličského správania obyvateľstva (Rose 1974).

Iní autori sa od čisto sociologického prístupu zámerne dištancujú. Dahl (1966b) definuje štiepenia ako dlhodobé konflikty zoskupené okolo tém, ktoré charakterizujú politický systém. Eckstein (1966) rozlišuje medzi *segmentovým štiepením* (politické delenia, ktoré tesne kopírujú objektívnu sociálnu diferenciaciu), *kultúrnou divergenciou* (rozdielnosti plynúce z odlišnej interpretácie sveta) a *špecifickým nesúhlasom* (rozdielnosti politík). Hoci Rae a Taylor (1970) definujú štiepenia podobne ako Lipset a Rokkan (1967) ako kritérium, ktoré rozdeľuje členov komunity na špecifické skupiny, avšak rozlišujú medzi tromi typmi štiepení – charakteristickými, postojovými a behaviorálnymi. Ich index fragmentácie definovaný ako pravdepodobnosť, že dvaja náhodne vybraní jednotlivci budú patriť do rovnakej skupiny populácie, umožňuje porovnanie intrakomunitnej diverzity v rámci určitej oblasti sociálneho štiepenia. Súčasný výskum v súlade s touto tradíciou rozširuje definíciu sociálneho štiepenia o „nesociologické“ delenia – t.j. o predpoklad, že konflikty nemusia byť nevyhnutne zakorenené v sociologických charakteristikách. Najnovšie štúdie formálnej teórie si osvojujú práve nesociologické definície zdôrazňujúce krátkodobé faktory vplývajúce na konečné volebné rozhodnutie jednotlivcov. Cantillon (2001) vyzdvihuje podnety generované rozličnou volebnou legislatívou, ktoré predurčujú „vlastníkov“ politických tém spomedzi strán politického spektra. Autorka konštatuje, že rozdelenie politických tém medzi jednotlivými politickými subjektmi nie je konečné a transformuje sa v prípade zmeny strategických záujmov politických strán. Takáto definícia abstraktného konceptu záujmov politických zoskupení vytvára priestor na formovanie spoločných (napr. protikorupčná politika) resp. špecifických politických tém (problematika životného prostredia). Pozornosť však v tomto prípade nie je venovaná výlučne dlhodobým konfliktom. V prípade akceptácie možnosti zmeny v štruktúre konfliktu a vytvorení priestoru pre politické strany (aby sa mohli stať hybnou silou týchto zmien) je možné do uvažovania nad príčinami voličského správania zahrnúť i krátkodobé konflikty. Podobný pohľad ponúka i literatúra *preskupenia* (angl. *realignment literature*), ktorá primárne pozostáva z prípadových štúdií zameraných na zmeny stranického systému (Butler a Stokes 1969, Burnham 1970, Sundquist 1973). Tieto štúdie pripúšťajú skutočnosť, že oblasti sociálneho štiepenia možno študovať aj ako nesociologický a krátkodobý pôsobiaci politicko-vedný fenomén.

Nemenej dôležitou je diskusia o tom, kde sa sociálne štiepenia alebo preferencie samotné v rámci procesu evolúcie, počnúc skrytými rozdielmi elektorátu až po ich priemet v politickom konflikte medzi jednotlivými politickými stranami, nachádzajú. V tomto zmysle má význam hovoriť rovnako o oblastiach politického štiepenia, ktoré predstavujú rozdielnosti politík ukotvené v stranickom systéme. Nemožno však automaticky očakávať, že sociálne štiepenia sa bez výnimky a v plnom rozsahu premietajú do politických štiepení. Dokonca ani Lipset a Rokkan, ktorí sú tradične považovaní za zástancov sociologického determinizmu, neobhajujú takto zjednodušené chápanie vzťahu medzi politickými preferenciami obyvateľov a charakterom stranického systému danej krajiny.

V rámci politicko-vednej literatúry koncentrovanej na problematiku voličského správania bol sformovaný súbor ideologických štiepení počnúc monografiou Lipseta a Rokkana (1967), pričom za jednu z najvýznamnejších prác posledných dvoch dekád

orientovanú práve na túto problematiku možno pokladať Lijphartovu štúdiu z roku 1999. V rámci akademickej obce panuje v súčasnosti zhoda na siedmich oblastiach (typoch) štiepenia spoločnosti vyprofilovaných smeroch k jej volebným preferenciám – ide o *socio-ekonomické štiepenie, etnicko-kultúrne štiepenie, religiózne štiepenie, konflikt - zahraničná politika, konflikt - mesto vs. vidiek, post-materialistické štiepenie a konflikt - demokracia vs. autoritárstvo*. Lipset a Rokkan v ich pôvodnej práci uvažovali o štyroch z týchto štiepení (socio-ekonomické štiepenie, etnicko-kultúrne štiepenie, religiózne štiepenie a konflikt - mesto vs. vidiek), pri použití mierne odlišných termínov označenia rovnakých skutočností (triedne štiepenie, konflikt - centrum vs. periféria, konflikt - štát vs. cirkev a konflikt - mesto vs. vidiek). Inglehart (1977, 1984) pridal do diskusie predstavu o post-materialistickom štiepení, čo v mnohých smeroch korešponduje s Kitscheltovým (2000) autoritársko-libertárianskym konfliktom. Lijphart (1999) berie v úvahu všetky tieto štiepenia, hoci uznáva širšiu ideologickú dimenziu než len tú týkajúcu sa konfliktu demokracia vs. autoritárstvo.

5.1.1 Latentné verzus politické štiepenie spoločnosti

To, čo nazývame latentné (skryté) štiepenia, sú de facto charakteristiky spoločnosti, ktoré sú vo vzťahu k politickému procesu relatívne autonómne, ako napríklad rozmiestnenie obyvateľstva krajiny v mestách a na vidieku či ich rasová kompozícia. Preto by sa skryté sociálne konflikty mali odlišovať od politických štiepení, nakoľko ide o latentné štiepenia, ktoré boli uvedené do života resp. sa stali charakteristickými zásluhou populačného vývoja spoločnosti. Politické štiepenia rozdeľujú členov spoločnosti podľa toho, akú kolektívnu identitu spolu s ostatnými členmi skupiny zdieľajú či aké unitárne záujmy a potreby vykazujú členovia tejto komunity ako spoločné.

V prípade charakteru latentných i politických oblastí sociálneho štiepenia možno pozorovať *značné rozdiely medzi jednotlivými krajinami*. Objektívne črty spoločnosti, o ktorých predpokladáme, že by mohli sčasti vysvetliť aktuálne rozdelenie politických síl, nie sú v každom štáte identické. Niektoré sú religiózne rôznorodé, iné zasa nábožensky homogénne; niektoré krajiny vykazujú relatívne vysoký podiel vidieckej zložky populácie, iné sú naopak vysoko urbanizované; istá skupina štátov je charakteristická relatívne rovnomerným rozdelením príjmov v spoločnosti, kým iná je typická značnou príjmovou nerovnosťou atď. Podobne i charakter politickej agendy vlastnenej politickými stranami sa od krajiny ku krajine mení. Avšak, čo je podstatné, vo všetkých vyspelých štátoch “západného sveta“ socio-ekonomické témy dominujú či už dlhodobej politickej diskusii alebo volebným programom jednotlivých politických strán. Toto zistenie len podporuje konštatovanie, že socio-ekonomické otázky sú najdôležitejším konfliktom moderného sveta. Vo väčšine krajín sa však rozhodujúce politické sily zaujímajú i o ďalšie spoločensko-politické témy – ide napríklad o kultúrne a etnické otázky či zahranično-politické postoje. Taktiež veľmi zaujímavou je *časová dynamika a vývoj vysvetľujúcej sily socio-ekonomických faktorov*. Anglosaské krajiny evidujú pokles výpovednej hodnoty socio-ekonomického konfliktu od druhej polovice minulého storočia. Toto zistenie nie je na jednej strane prekvapujúce. Bez akejkolvek neistoty možno prehlásiť, že tento pokles sa naozaj odohral, samozrejme, v rôznej miere v závislosti od miesta. Z iného pohľadu je však zreteľné, že tieto faktory i dnes, a to kdekoľvek, stále pôsobia. Spoločnosť nebola v minulosti schopná systemizácie inštitúcií, čo viedlo k tvorbe teórií a modelov bez zohľadnenia vplyvu kolektívnych noriem. Práve vývoj, ktorého sme svedkami, nám naznačuje, že smerom k hodnoteniu vysvetľujúcich činiteľov by mala byť zvýšená pozornosť upriamená na komplexný prístup (Stoll 2004).

Veľmi účinným sa javí byť porovnanie charakteru latentných (sociálnych) a politických štiepení spoločnosti - skutočne sa konflikty, ktoré predpokladáme medzi obyvateľmi na

základe objektívnych charakteristík spoločnosti, vzťahujú ku konfliktom na politickej scéne? V prípade skôr analyzovaných vyspelých demokracií tu existuje značná závislosť. Keď latentný charakter urbánno-rurálneho, kultúrno-etnického, religiózneho a zahranično-politického sociálneho štiepenia vzrastie, politické strany tento trend veľmi citlivo zohľadnia vo svojej politickej agende. Inými slovami, ak vzrastie význam poľnohospodárskeho sektora (meraný napríklad podielom pracujúcich v agrosektore, resp. jeho podielom na tvorbe HDP), pozícia urbánno-rurálnej problematiky v rámci politickej agendy relatívne úmerne naberie na význame. Rovnako tak, ak sa zvýrazní etnická polarizácia alebo fragmentácia, politické subjekty posilnia význam svojich postojov smerom ku kultúrno-etnickej problematike.

V prípade výskumu, ktorý v roku 2004 uskutočnil Stoll, však bola zistená i opačná tendencia, kedy sa nárast socio-ekonomického štiepenia spoločnosti premietol na politickej scéne paradoxným poklesom významu socio-ekonomických tém. Išlo však o meranie tohto vzťahu len jedným ukazovateľom (nerovnosť príjmov), čo výpovednú hodnotu takto koncipovaného zovšeobecnenia výrazne oslabuje.

Latentné i politické konflikty v spoločnosti, dva komponenty širšieho abstraktného konceptu záujmov (preferencií) obyvateľstva, nevyhnutne neovplyvňujú konečný počet politických subjektov v rámci stranického systému danej krajiny, avšak vo výraznej miere tvarujú obsah politickej agendy tak, ako to predpokladá samotná teória demokracie. Preferencie a inštitúcie spoločne kreujú konečné volebné výsledky, ktoré sú predmetom záujmu komparatívnych politických vied.

5.1.2 Oblasť sociálneho štiepenia postsocialistických krajín

Lipsetov a Rokkanov model sociálneho štiepenia (1967) bol *skonštruovaný za účelom vysvetlenia stability stranického systému v krajinách západnej Európy*. Podľa tohto teoretického východiska politické subjekty tvoria dlhodobu súčasť stranického systému jednoducho preto, lebo existuje stabilné prepojenie medzi stranami a voličmi prostredníctvom socio-štruktúrnych štiepení. Tieto väzby môžu byť ďalej posilňované schopnosťou strán generovať a definovať nové konflikty a premietajú aktuálne štiepenia do ich straníckej podstaty. Miera stability strán sa preto podľa Lipseta a Rokkana stala kľúčovou pri vysvetľovaní charakteru stranických systémov v západnej Európe.

V krajinách strednej a východnej Európy však stranické systémy vykazujú vyššiu mieru nestability. Kolísavá podpora tradičných strán udomácnených na tamojšej politickej scéne a pomerne vysoké volebné zisky nových politických síl komplikujú aplikáciu Lipsetovho a Rokkanovho teoretického rámca na tieto krajiny jednoducho preto, lebo bol zostavený pre vysvetlenie stabilných stranických systémov. Štúdium štiepení v post-komunistických podmienkach s meniacou sa ponukou politických strán vedie buď k záverom o absencii oblastí sociálneho štiepenia alebo o nestabilnej štruktúre sociálnych konfliktov. Upravený model sociálneho štiepenia môže predstavovať novú perspektívu v chápaní post-komunistického formovania vzťahu strana – volič. Prehodnotením teoretických predpokladov Lipseta a Rokkana môže upravený model sociálneho štiepenia predstavovať alternatívu k výskumníkom, ktorí tvrdia, že štruktúra oblastí sociálneho štiepenia bude generovať stabilné stranické systémy i v krajinách strednej a východnej Európy (Kitschelt 1992, Bakke 2002). Nestabilita stranických systémov nie je výsledkom nevýrazného vnímania štiepení elektorátom, ale skôr neschopnosťou politických strán reprezentovať tieto štiepenia ustanovením dlhodobých prepojení s voličmi.

Premenlivosť voličského správania je preto možné vysvetliť ako odraz nestability stranického usporiadania a teda nie ako neschopnosť latentných sociálnych konfliktov premietnuť sa do voličských preferencií. Strany môžu byť stále chápané ako reprezentanti týchto štiepení, avšak trvácnosť a tesnosť prepojenia medzi stranou a voličom je potom

limitovaná a slabá. Nové politické subjekty sa teda za konštelácie veľmi výhodných okolností môžu vyformovať ako aktuálni reprezentanti sociálnych konfliktov.

V rámci krajín bývalého sovietskeho bloku neboli a ani nemohli byť oblasti sociálneho štiepenia zmobilizované na rovnakú úroveň v porovnaní s pokrokovými západnými demokraciami vychádzajúc pritom z tzv. “chýbajúceho stredového prístupu“ (angl. missing middle approach). Nedostatok spoločnej sociálnej základne pre formovanie kolektívnej identity neumožnil posilnenie spoločných charakteristík potrebných na vytvorenie konfliktných prepojení a na ich priemet v straníckom systéme. Bez tohto stabilizujúceho prvku sa stranícke systémy stali náchylnými k personalizmu a populizmu (Tavits 2005). V momente pádu komunistického režimu vyvstali voliči a politické strany, kým sociálne štiepenia predpokladajúce pripojenie špecifických voličov ku konkrétnym politickým subjektom sa prejavili až neskôr. Rose a Shin (2001) pomenovali tento proces ako “demokratizačné cúvanie“ (angl. democratisation backward) – slobodné voľby boli uskutočnené pred ustanovením základných inštitúcií ako napr. volebnou legislatívou či občianskou spoločnosťou, ktoré by umožnili zohľadniť záujmy plynúce zo sociálnych konfliktov. Stranícko-voličské prepojenie prostredníctvom oblastí sociálneho štiepenia sa objavilo až po etablovaní politických síl v politickom priestore. Podľa Lewisa (2000) si práve preto voliči vyberajú z dlhého zoznamu politických strán, ktoré sa objavili presne v tom čase, keď i samotná demokracia.

Tavits (2005) nenašla žiaden dôkaz podporujúci tvrdenie, že aktuálny stav sociálnych konfliktov má stabilizujúci dopad na stranícke systémy krajín strednej a východnej Európy. Autorka so špeciálnym zreteľom na etnický a urbánno-rurálny konflikt konštatuje, že počas ekonomických úpadkov najvýraznejším spôsobom ovplyvnili samotnú volebnú stabilitu práve tieto dve sociálne štiepenia. Charakter straníckeho systému bol preto nestabilným až dovtedy, kým štiepenia nezískali schopnosť kreovať stranícky boj na politickej scéne. Proces prepojenia strán a voličov prostredníctvom sociálnych konfliktov musel byť uskutočnený v politickom prostredí bez akéhokoľvek pôvodného zdroja štrukturalizácie inštitucionálnych a sociálnych identít.

Problematike konfliktných línií, ich stavu, trvácnosti a miere relevancie pri volebnom rozhodovaní elektorátu sa v kontexte priestoru strednej a východnej Európy v poslednom období bližšie venovali viacerí autori, napr. Casal Bértoa a Mair (in Müller-Rommel a Keman 2012), Berglund, Deegan-Krause a Ekman (2013), Casal Bértoa (2014), Saarts (2015) či Zarycki (2015a a 2015b).

Doteraz bolo identifikovaných niekoľko oblastí sociálneho štiepenia resp. prístupových delení, ktoré zohrali rozhodujúcu úlohu pri štruktúrovaní straníckych systémov v postsocialistických krajinách Európy v období po roku 1989:

1. *Kitschelt* (1992), bez odvolávania sa na štiepenia ako také, argumentuje, že medzistranícky boj je štruktúrovaný pozdĺž tematickej dimenzie koncentrovanej na konflikt medzi trhovým liberalizmom a štátnym autoritárstvom.
2. *Evans a Whitefield* (1998) na základe štúdia sebaidentifikácie voličov a politických subjektov v rámci ľavo-pravej hodnotovej dimenzie deklarujú zvýšenú podporu protrhovo orientovaným politickým subjektom.
3. *Zarycki* (2000) nachádza zhodu medzi ekonomickými témami ľavo-pravého spektra a konfliktom mesto vs. vidiek.
4. *Bakke* (2002) navrhuje doplniť v prípade krajín strednej a východnej Európy tradičné Lipsetove a Rokkanove oblasti sociálneho štiepenia o ďalšie štyri: perspektíva demokracie, historické hodnotenia, trhové vs. plánovité hospodárstvo a zahraničná politika.
5. *Kostelecký* (2002) pripája k sociálnym štiepeniam Lipseta a Rokkana dve ďalšie oblasti, a to konkrétne generačný a rodový konflikt.

6. *Berglund, Ekman a Aarebrot* (2004) navrhujú rozlišovať tri podskupiny sociálnych štiepení: historické, súčasné a prechodné. V tomto regióne identifikovali rozličné sociálne konflikty uplatňujúc pritom veľmi podobný teoreticko-metodologický rámec ako Lipset a Rokkan.

Vlčková (1995) vo svojej práci zadefinovala *činitele spôsobujúce diferentné priestorové vzorce volebnej podpory rôznych politických strán v slovenských podmienkach*:

- *sociálna štruktúra obyvateľstva*, ktorá ovplyvňuje priestorové aspekty výsledkov volieb najmä tým, že príslušníci určitých sociálnych skupín preferujú zväčša tie isté strany,
- *religiózna štruktúra obyvateľstva*, ktorá sa prejavuje tým, že príslušníci jednej religióznej skupiny majú zhodné voličské správanie,
- *národnostná štruktúra obyvateľstva*, ktorá je dokumentovaná tým, že príslušníci určitej národnosti majú blízky vzťah k tomu istému politickému subjektu,
- *stupeň regionálneho rozvoja oblasti*, ktorého vplyv sa prejavuje tým spôsobom, že najmä nerovnomerný ekonomický vývoj regiónov vedie k odlišným postojom ich obyvateľstva, najmä smerom k práve vládnucim politickým subjektom,
- *historický vývoj lokálnych politických vzťahov* a i.

Novší pohľad na problematiku socio-politických konfliktných línií prináša Madleňák (2012), ktorý identifikoval *šesť hlavných oblastí sociálneho štiepenia* charakteristických pre vývoj slovenskej spoločnosti po roku 1993:

1. *centrum vs. periféria*,
2. *mečiarizmus vs. antimečiarizmus*,
3. *konzervatívno-liberálna konfliktná línia*,
4. *socio-ekonomická konfliktná línia*,
5. *urbánno-rurálna konfliktná línia*,
6. *etnická a nacionalistická konfliktná línia*.

V poslednom období sa problematike konfliktných línií a ich prítomnosti v slovenskom spoločensko-politickom prostredí začala venovať pomerne značná pozornosť, pričom najčastejšie sa zdôrazňujú socio-ekonomické (Plešivčák 2014b, Szabó a Tátrai 2016), etnické (Mikuš a Gurňák 2016) či urbánno-rurálne (Plešivčák 2013a, 2014a, Kostecký a Krivý 2015) súvislosti voličského správania obyvateľstva. Aktuálnym možnostiam geografického prístupu skúmania problematiky voličského správania sa bližšie venoval Plešivčák et al. (2016). Pozitívne možno vnímať skutočnosť, že záujem o hodnotenie kontextu "menej populárnych" lokálnych, regionálnych či europarlamentných volieb v uplynulých rokoch narastá (napr. Plešivčák 2015, Maškarinec a Klimovský 2016, Mikuš, Gurňák a Máriašsyová 2016).

Odporúčaná rozširujúca literatúra:

Dalton, R., Flanagan, S., Beck, P. eds. 1984. *Electoral Change in Advanced Industrial Democracies*. Princeton: Princeton University Press.

Franklin, M. ed. 1992. *Electoral Change: Responses to Evolving Social and Attitudinal Structures in Western Countries*. Cambridge: Cambridge University Press.

Inglehart, R. 1977. *The Silent Revolution: Changing Values and Political Styles*. Princeton: Princeton University Press.

Lipset, S., Rokkan, S. 1967. *Party Systems and Voter Alignments: Cross-national Perspectives*. London: Collier-Macmillan.

Stoll, H. 2004. *Social Cleavages, Political Institutions and Party Systems: Putting Preferences Back into the Fundamental Equation of Politics*. Stanford: Stanford University.

5.2 Prístupy skúmania voličského správania

5.2.1 Školy výskumu voličského správania

Vedecky orientovaný prístup skúmania voličského (volebného) správania obyvateľstva vychádza z tradície troch akademických pracovísk v USA. Sociologický smer je primárne spájaný so School of Columbia a prelomovou prácou z jej dielne s názvom „*The People's Choice*“ (Lazarsfeld, Berelson a Gaudet 1944), ktorá zdôrazňuje vplyv *sociálnych faktorov* na kreovanie politických postojov občanov. Iný prístup ku skúmaniu problematiky voličského správania obyvateľstva ponúka School of Michigan orientovaná na *psychologické aspekty* procesu voličského rozhodovania sa v čase volieb. Z hľadiska rozvoja teoreticko-metodologickej bázy tohto smeru zohrala rozhodujúcu úlohu monografia „*The American Voter*“ (Campbell et al. 1960) vyzdvihujúca úlohu konceptu „identifikácie so stranou/príľnavosti k strane“ (angl. party identification) ako determinanta politického správania občanov. Klasický smer skúmania riešenej problematiky predstavuje taktiež teória racionálneho výberu chápaná v zmysle *konceptu ekonomického hlasovania* pochádzajúca z tradície School of Rochester, ktorej oporným pilierom je práca Anthonyho Downsa (1957) „*An Economic Theory of Democracy*“ kladúca dôraz na predpoklad racionálne konajúceho a dokonale informovaného voliča.

Teoretické predpoklady *sociologickej školy voličského správania* boli definované v troch prelomových prácach „*The People's Choice*“ (Lazarsfeld, Berelson a Gaudet 1944), „*Voting*“ (Berelson, Lazarsfeld a McPhee 1954) a „*Personal Influence*“ (Katz a Lazarsfeld 1955). Prvá zo spomínaných štúdií ponúka výsledky anketového prieskumu po prvýkrát využitého za účelom explanácie volebných preferencií obyvateľstva, a to v prípade amerických prezidentských volieb uskutočnených v roku 1940. Táto nekonvenčná technika upustila od dovedy zaužívaných metodologických postupov hodnotiacich parametre voličského správania (Barnes a Kaase 1979). Lazarsfeldova hypotéza vychádza z predpokladu, že akt hlasovania je vysoko subjektívny, formovaný predovšetkým osobnosťou samotného voliča a jeho ovplyvniteľnosťou médiami. Výsledok tejto analýzy však výrazne podkopal jej základy, nakoľko sa zistilo, že vplyv médií na volebné rozhodnutie hlasujúcich bol v tom čase len minimálny. Naopak, faktorom, ktorý ku konečným volebným výsledkom prispel v najväčšej miere, bol efekt sociálnej stratifikácie spoločnosti.

Pôvod *psychologického modelu (školy) voličského správania* sa odvíja od poznatkov identifikovaných na University of Michigan počas výskumného projektu zameraného na sériu troch prezidentských volieb uskutočnených v USA počas druhej polovice 40. a prvej polovice 50. rokov minulého storočia, ktorého výsledky tvorili gro argumentačnej bázy revolučnej práce „*The American Voter*“ (Campbell et al. 1960). V súčasnosti na túto tradíciu svojim výskumným zameraním dôsledne nadväzuje výskumný projekt American National Election Studies (ANES) zastrešujúci množstvo inštitúcií orientovaných na problematiku hodnotenia volieb, ktoré však pri svojej práci i po viac ako polstoročí do značnej miery využívajú i pôvodné teoretické poznatky Michiganskej školy. Výsledkom tohto projektu sú rozsiahle databázy, ktoré predstavujú zdroj informácií pre široký diapazón vedcov z rôznych vedných disciplín skúmajúcich fenomén voličského správania. Centrálnym konceptom školy je snaha o vysvetlenie úlohy „príľnavosti jednotlivca k strane“ a trvácnosti jeho podpory smerom k nej (angl. party identification, partisanship). V praktickej rovine sa jedná o psychologickú spriaznenosť, resp. stabilný dlhodobý vzťah voliča k preferovanému politickému subjektu, ktorý však nevyžaduje konkrétnu inštitucionalizovanú formu v podobe reálneho členstva v strane.

Prínos *ekonomickej školy pri vysvetľovaní voličského správania* elektorátu bol sformulovaný Anthonym Downsom (1957) v rámci štúdie „*An Economic Theory of Democracy*”. Tento koncept sa vo všeobecnosti odvoláva na teóriu racionálneho výberu, ktorá sa pokúša vysvetliť politické preferencie obyvateľstva pomocou ekonomických parametrov, ktoré sú skúmané z pohľadu politickej ekonómie (Arrow 1986). Logika základnej premisy je nasledovná: ak zákonitosti racionálneho výberu v rámci ekonomiky sú schopné vysvetliť fungovanie trhu ako takého, potom nevyhnutne existuje možnosť ich aplikácie do politickej roviny, ktorá trh do značnej miery podmieňuje. To evokuje priamu analógiu medzi spotrebiteľmi a voličmi na jednej strane a firmami a politickými stranami na strane druhej. Ak sa firmy pokúšajú o maximalizáciu zisku a spotrebiteľia o maximalizáciu úžitku z daného tovaru, potom môžeme predpokladať, že voliči sa v tomto zmysle usilujú maximálne užitočne využiť svoje volebné právo a strany zasa ponúknuť program, ktorý im zabezpečí čo najlepší volebný výsledok (Downs 1957). Vzhľadom na vyššie uvedené, volebné správanie elektorátu možno označiť za kardinálny prejav jeho politického správania určovaného charakterom jeho volebného rozhodnutia a súborom psychologických a socio-ekonomických príčin, ktoré ho formujú. Predpoklady vyplývajúce z tejto axiómy musia byť rovnako obsiahnuté i v teoretickom modeli, ktorý by sa voličské správanie pokúšal vysvetliť, rešpektujúc pritom komplexnosť tejto problematiky a širokú bázu interdisciplinárnych poznatkov (Antunes 2010). K tomuto kroku sa už skôr odhodlal Sheth (1975), ktorý skoncipoval model voličského správania založený na všeobecne platnej premise individuálneho výberu jednotlivca.

Stredoeurópsky politicko-vedný výskum sa začal dynamicky zaujímať o problematiku demokratických volieb ako takých a špecificky volebného správania obyvateľstva prakticky hneď po páde komunizmu a následnom nastavení demokratizačných procesov v centrálnej a východnej časti starého kontinentu na sklonku 80. a 90. rokov minulého storočia. V rámci slovenskej odbornej literatúry tematicky orientovanej na najrôznejšie aspekty spoločensko-politického fenoménu volieb sa teoretickej stránke konceptu voličského správania ako prvý dôslednejšie venoval Sopóci (1998). Ten chápe *volebné (voličské) správanie* ako *jeden z druhov politického správania, ktoré možno definovať ako akúkoľvek formu sociálneho správania obsahujúcu politickú dimenziu, resp. ako akúkoľvek formu správania jednotlivcov alebo správania sociálnych skupín, súvisiaceho s politickou mocou v spoločnosti* (t. j. správanie zamerané na získanie alebo udržanie moci, jej využívanie, na ovplyvňovanie držiteľov moci a pod.).

Politické názory a preferencie občanov sú podľa Sopóciho (2004) *determinované nasledovnými faktormi*:

1. *faktory spôsobené vplyvmi vonkajšieho prostredia na spoločnosť a tiež schopnosťou spoločnosti čeliť faktorom vonkajšieho prostredia,*
2. *faktory súvisiace so špecifikami historického, administratívneho a sociálno-politického utvárania spoločnosti,*
3. *faktory podmienené existujúcou sociálnou stratifikáciou spoločnosti,*
4. *faktory podmienené náboženským vyznaním a členstvom v cirkvi.*

Sopóci (2004) identifikoval nasledovné *teórie opisujúce voličské správanie ľudí*:

- a) *Sociologická teória* vidí podmienenosť voličského správania v sociálnych charakteristikách voličov, akými sú národnosť, rasa, triedna príslušnosť, sociálno-ekonomický status či príslušnosť k vierovyznaniu a podľa toho sa voliči identifikujú vo voľbách s tou stranou, ktorá zastáva a presadzuje záujmy a potreby skupiny, ktorej sú práve oni členmi.
- b) *Sociálno-psychologická teória* pri posudzovaní dôvodov voličského správania elektorátu zohľadňuje pôsobenie celej škály faktorov. Konečné volebné rozhodnutie v prospech toho ktorého politického subjektu zo strany voličov odôvodňuje

ekonomickými a sociálnymi charakteristikami skupín obyvateľstva či historickými tradíciami zakorenenými hlboko v mysliach voličov. Volič teda samostatne rozhoduje, ale pri tomto rozhodovaní je formovaný množstvom vplyvov upravujúcich jeho konečné rozhodnutie.

- c) *Ekonomická teória* voličského správania predpokladá, že príčiny konečného volebného rozhodnutia jednotlivca možno hľadať v jeho racionálnej kalkulácii maximálne možného uspokojenia jeho záujmov a potrieb. Táto teória sa vyjadruje aj k účasti voličov vo voľbách a zdôrazňuje úlohu fenoménu nazývaného ako *paradox participácie na voľbách*. Volič vtedy akceptuje skutočnosť, že jeho hlas je len jedným z miliónov, ale zároveň si je vedomý toho, že aj jeho hlas má určitú výpovednú hodnotu. Konečný volebný výsledok totiž pozostáva z parciálne odovzdaných hlasov, a preto dá hlas tomu politickému subjektu, ktorý si bude všímať jeho potreby a presadzovať jeho záujmy.
- d) *Sociokultúrna teória* hovorí, že volebné správanie ľudí určujú ich základné kultúrne a hodnotové orientácie, ktoré pramenia v dlhodobu sa formujúcej politickej kultúre spoločnosti, a tá sa z krátkodobého hľadiska transformuje len veľmi pomaly. Čiže, v tomto prípade možno hovoriť, že volebné rozhodnutie jednotlivca neformujú ani tak jeho osobné záujmy, ale skôr kultúrne hodnoty a tradície. Voliči viac podliehajúci kultúrnym a hodnotovým orientáciám si vyberajú skôr tie politické subjekty, ktoré sa vo svojom volebnom programe identifikujú so záujmami a hodnotami sociálnej skupiny, ktorú títo voliči tvoria.
- e) *Ideologická teória* voličského správania kladie najväčší dôraz na ideológie politických subjektov, ktoré sú pre istú skupinu voličov veľmi zaujímavými témami predvolebného boja a podľa tej ideológie, ktorá je ich zmysľaniu najbližšia, sa nakoniec pre tú ktorú stranu vo voľbách rozhodujú.
- f) *Iné teoretické prístupy* voličského správania si všímajú a upozorňujú aj na také faktory, ktoré možno charakterizovať ako iracionálne modely voličského správania (inkonzistencia myslenia, prevaha emocionality a spontánnosti správania, rôzne psychologické indispozície a pod.).

Z metodologického hľadiska rozoznávame *tri základné spôsoby hodnotenia voličského správania*.

1. *Prístupy využívajúce priame metódy*. Ide o metódy, ktoré vychádzajú z princípu priameho zisťovania údajov od jednotlivých voličov. Tento typ metód však nemožno charakterizovať ako bezproblémový. Problematickým je obmedzený počet respondentov (napr. prieskumov volebných preferencií), čo v konečnom dôsledku vylučuje skúmanie priestorovej diferenciácie. Tieto metódy neumožňujú dôveryhodne zachytiť charakter jednotlivých regiónov z hľadiska volebných preferencií ich obyvateľov a identifikovať rozdiely medzi regiónmi navzájom. Zložité je tiež sledovať rad údajov v čase, sledovanie diferenciácie v dlhších časových radoch je takmer nemožné. Na otázky nemusia odpovedať všetci opýtaní, nie všetky otázky musia byť zodpovedané – to je taktiež problém tohto druhu výskumu. Tí, ktorí sú ochotní odpovedať, sa môžu do určitej miery odlišovať od priemeru ich sociálnej skupiny a tým sa významne narúša reprezentatívnosť a objektivnosť vzorky a zároveň výpovedná hodnota celého prieskumu (Juríková 2005).
2. *Prístupy využívajúce nepriame metódy*. Nepriame metódy predpokladajú, že priestorová diferenciácia politických preferencií nie je náhodná, ale je viac či menej relatívne presným odrazom diferenciácie obyvateľstva podľa iných charakteristík (predovšetkým štruktúr obyvateľstva, ktorých charakter je identifikovaný napr. prostredníctvom cenzov generujúcich tzv. "tvrdé" dáta). Analýzy vypracované na tomto princípe, nazývané taktiež analýzy agregátne, predpokladajú, že ľudia, ktorí sú si navzájom podobní podľa "tvrdých" charakteristík, majú taktiež podobné názory, hodnotové orientácie, postoje, a

teda aj volia podobne. Agregátne analýzy však musia čeliť viacerým problematickým skutočnostiam. Prvým z nich je dostupnosť "tvrdých" dát. Výskumník preferujúci nepriame metódy je úplne závislý na cenze alebo iných typoch oficiálnych štatistík, ktoré však neobsahujú všetky potrebné informácie a ich neúplnosť narastá s prechodom na hierarchicky nižšie priestorové (administratívne) jednotky. Problematickou je sčasti aj metodika samotnej agregátnej analýzy. Výsledky analýz na agregátnej a individuálnej úrovni môžu byť za určitých okolností úplne odlišné, a to aj vtedy, ak sa jedná o analýzy uskutočnené na tej istej vzorke populácie. S týmto problémom úzko súvisí sociálno-štatistický fenomén nazývaný *ekologická chyba*, resp. *klam* (angl. ecological fallacy). Ekologický klam predstavuje chybu spočívajúcu v nesprávnej interpretácii štatistických dát pri vyhodnocovaní výsledkov ekologických štúdií, kedy formulované závery o povahe (charaktere) jednotlivcov sú vyslovované na základe agregátnej štatistiky vytváraných pre skupinu, do ktorej jednotlivci patria. Tento omyl predpokladá, že jednotliví členovia skupiny majú priemerné charakteristiky tejto skupiny ako celku. Jednou z foriem ekologického omylu sú aj stereotypy, ktoré predpokladajú, že skupiny sú homogénne. Príklad - ak nejaká skupina ľudí má nižšie vzdelanie ako je priemer celkovej populácie, je chybou predpokladať, že všetci členovia tejto skupiny majú vzdelanie nižšie ako je priemer v celkovej populácii. Pre kohokoľvek z tejto skupiny, neexistuje žiaden spôsob, ako sa z týchto dát dozvedieť, či konkrétna osoba má nižšie, priemerné alebo nadpriemerné vzdelanie v porovnaní s celkovou populáciou. Tento termín prvýkrát použil Robinson v roku 1950 (Freedman 1999). Problematická je tiež interpretácia výsledkov agregátnych analýz a formulovanie hypotéz a pravidiel vysvetľujúcich volebné preferencie obyvateľstva. Keďže existuje veľmi široká škála sociálnych charakteristík súvisiacich s volebným správaním, je preto veľmi náročné ich interpretovať do konzistentných modelov tak, aby čo najvierohodnejšie odzrkadľovali skutočnosť. Ďalším problémom je, že v agregátnych analýzach vysvetľujúce premenné nebývajú navzájom úplne nezávislé. V prípade analýz volebných preferencií sa používajú natoľko súvisiace charakteristiky, že je sporné exaktne určiť, čo je vlastne príčinou a čo dôsledkom, a k zamysleniu stojí tiež otázka použitého počtu vysvetľujúcich premenných (Kostecký 1993).

3. *Historické prístupy*. Výskumníci preferujúci tento typ metód odkazujú na hľadanie príčin politickej orientácie jedinca alebo skupiny obyvateľov v minulosti. Tieto výskumy sa zameriavajú na detailné a komplexné zachytenie politickej, sociálnej a ekonomickej štruktúry na určitom území, so zameraním sa na odraz analyzovaných procesov vo volebných preferenciách. Niektorí autori sa domnievajú, že by mal byť tento prístup všeobecne prijatý a používaný, lebo ako jediný môže odhaliť príčiny a motivácie volebného správania jedinca, primárne ovplyvneného prostredím, v ktorom žije (Juríková 2005).

5.2.2 Model primárneho voličského správania Brucea Newmana a Jagdishu Shetha

Rozhodovanie o tom, ktorému kandidátovi (politickej strane, hnutiu či koalícii) vo voľbách odovzdať svoj hlas, predstavuje do významnej miery subjektívny proces, ktorý je ovplyvnený mnohými okolnosťami týkajúcimi sa života konkrétneho voliča. *Newman a Sheth* (1985) v polovici 80. rokov minulého storočia predstavili teoreticko-metodologický koncept, ktorý sa práve o identifikáciu mozaiky vplyvov stojacich za volebným výberom jednotlivca pomerne komplexným spôsobom pokúšal. Tento model (obr. 11) je tvorený viacerými komponentmi viac či menej zasahujúcimi do rozhodovania voličov o preferencii kandidáta v čase volieb.

Obr. 11 Model primárneho voličského správania
 Zdroj: spracované podľa Newman a Sheth (1985).

Politické témy a riešenia

Tento komponent je posudzovaný na základe tzv. *profilu prínosov*. Prínosy sú definované z hľadiska *tém a politík, ktoré kandidáti alebo politické strany navrhujú* v ich volebnom programe. Toto konštatovanie predpokladá, že každý občan volí kandidáta, od ktorého očakáva poskytnutie vyššej úrovne osobnej prospešnosti pre neho samého. Rozsiahly predošlý výskum dokázal, že témy a politiky predstavujú dôležitý komponent v procese volebného rozhodovania elektorátu. Downs (1957) naznačil, že voliči si vyberú kandidáta, ktorého program do maximálne možnej miery spĺňa ich predstavy z pohľadu prospešnosti pre ich konkrétny život. Campbell et al. (1960) vníma tematické pripútanie voličstva k strane ako jednu z troch síl skrývajúcych sa za volebným výberom. Pool a Abelson (1961) uskutočnili projekt, ktorý využil staršie volebné výsledky za účelom vytvorenia tematickej matice konštruovanej na základe socio-ekonomických dát. Stokes, Campbell a Miller (1958) vytvorili teoretický rámec, ktorý sa zameriava na postoje voliča smerom ku konkrétnym politickým témam. De Vries a Terrance (1972) diskutovali o komplexnejšom voličovi, ktorý sa zaujíma o jednotlivé témy volebnej kampane. Pomper (1972) vo svojej štúdii konštatoval, že elektorát začal spájať svoje politické preferencie s konceptom identifikácie so stranou až po roku 1956. Fishbein a Coombs (1974) sa pomocou prístupu očakávaných hodnôt zamerali na zmenu atribútov, ktorú možno badať v prípade voliča smerom ku kandidátom. Zistili, že postoj kandidáta k témam bol jeden z troch faktorov, ktoré zapríčinili, že kandidát bol preferovaný, resp. naopak hlas nezískal. V dominantnej práci v rámci tejto oblasti, Nie, Verba a Petrocik (1976) potvrdili, že relevancia konceptu pripútania voličstva k strane postupne poklesla, a naopak, hlasovanie na základe politických tém naberá v prípade voličov na dôležitosť.

Sociálny rozmer

Tento komponent je posudzovaný na základe profilu *symbolík reprezentujúcich jednu alebo viac typov sociálnych skupín*. Symbolika je definovaná ako obraz kandidáta alebo politickej

strany vnímaný voličom. To je dôvod toho, že rôzne *demografické, socio-ekonomické, kultúrne (etnické) alebo politické (ideologické) skupiny zväčša volia kandidátov podobných im samým*. Uvedieme jeden príklad z amerického prezidentského prostredia - Reagan bol všeobecne spájaný s bohatstvom, vyššou triedou, konzervatívnym voličom, kým Carter bol spájaný skôr s liberálmi a strednou triedou. Ako sa konštatuje v jednom zo základných textov amerických politických vied, Odegard a Helms (1938) definujú politický proces ako priemet sociálnych tlakov do politiky a zdôrazňujú významnosť tlakov sociálnych skupín na samotných kandidátov. Kessel (1972) konštatuje, že najvplyvnejším determinantom hlasovania na individuálnej úrovni je identifikácia voliča s kandidátom, resp. politickou stranou. Shaffer (1972) pomocou jeho teoretického modelu vníma hlasovanie nie ako skutkový stav, ale skôr ako proces integrujúci sociologickú, sociálno-psychologickú a individuálnu úroveň analýzy. Fishbein et al. (1980) pridal do Shafferovho modelu normatívny komponent a skúmal voličské správanie respondentov v britských parlamentných voľbách v roku 1979. Z 299 respondentov, ktorí odovzdali svoj hlas, až pri 89 % tento komponent správne predikoval ich volebné preferencie.

Emocionálny rozmer

Tento komponent je posudzovaný na základe *profilu osobných pocitov*, ktoré reprezentujú jednu alebo viac úrovní emocionálneho rozrušenia vyvolaného u voliča osobnosťou kandidáta alebo politickou stranou. V štúdií uskutočnenej počas prezidentských volieb v USA v roku 1980 Abelson et al. (1982) deklaruje, že celková bilancia vplyvov tohto charakteru bola lepším indikátorom volebných preferencií ako napr. politické názory jednotlivých kandidátov.

Imidž kandidáta (politickéj strany)

Tento komponent je posudzovaný na základe *profilu osobnostných črt*, ktoré reprezentujú jednu alebo viac úrovní *imidžu konkrétneho kandidáta alebo politickej strany*. Opäť príklad z prostredia amerických prezidentských volieb: v roku 1980 mal Reagan imidž "silného" lídra, kým v roku 1984 sa John Glenn snažil získať demokratickú nomináciu na základe zúročenia jeho imidžu tzv. "hrdinu". Sears (1969) vo svojom klasickom príspevku o politickom správaní tvrdí, že kandidáti reprezentujú skôr jednoduché stimuly ľahko poznateľné a uchovateľné, kým väčšina stimulov je príliš komplexných na to, aby boli ovládateľné. V tomto prípade voliči formujú svoje preferencie na základe imidžu kandidáta bez prepojenia na volebné témy. Johnson (1971) skúmal prezidentské voľby v roku 1968 mapovaním voličských percepcií ku kandidátom na vybraných úrovniach ich osobnosti. Sherrod (1971) vypracoval štúdiu zameranú na určenie pozície voličských selektívnych percepcií v súvislosti s kandidátmi ako prostriedkov dodržiavania konzistencie poznatkov medzi vlastným postojom voličov k témam predvolebnej kampane a ich preferenciami vo vzťahu ku kandidátom. Nimmo (1975) využil pojem "imidž" na premostenie medzery medzi tým, čo politickí analytici vedia o voličskom správaní a chápaním voliča ako "prijímateľa" signálov. Tento autor definoval politický imidž ako subjektívne hodnotenie politickej strany alebo kandidáta z pozície voliča. Shama (1975) taktiež porovnával prístupy voličského správania so správaním občana ako "konzumenta" a dospel k záveru, že odpoveď voliča je založená na imidži politickej strany, resp. kandidáta. Kelby a Miner (1974) boli schopní s presnosťou na úrovni 87,7 % predikovať správanie voliča z hľadiska ohodnotenia jeho preferovania resp. nezáujmu o osobu konkrétneho kandidáta. Fishbein a Ajzen (1980) predpovedali správanie voličov s presnosťou 91,2 % pomocou merania ich motivácií a využitia premenných, ktoré zahŕňali, okrem iných, aj osobnostné charakteristiky kandidáta. Abelson et al. (1982) meral sémantické posudky formou dotazovania respondentov za účelom určenia črt osobnosti národných politikov, ponúkajúc kvalitnú diskusiu o rozdielnosti medzi emocionálnymi pocitmi a imidžom kandidáta.

Spoločenské udalosti

Tento komponent je posudzovaný na základe profilu *nepredvídateľných spoločenských udalostí* reprezentujúcich jednu alebo viac úrovni podmienenej prospernosti kandidáta alebo politickej strany. Opäť príklad z medzinárodnej scény - 1) téma rukojemníkov z ambasády v Iráne viedla mnohých voličov k rozhodnutiu odovzdať hlas Reaganovi, 2) postupné posilňovanie ekonomiky USA v roku 1983 analytikom evokovalo, že vo voľbách v roku 1984 by viac voličov volilo opäť Reagana. Vo všeobecnosti existuje len málo štúdií, ktoré hodnotia dopad spoločenských udalostí na voličské správanie. Vo svojej prvej práci z oblasti voličského správania Campbell et al. (1960) zistil, že okamžité determinanty voličského správania boli veľmi blízko k postojom voliča a k jeho vnímaniu objektívnych situačných faktorov v konkrétnom prostredí, pričom pozícia kandidáta pri jednotlivých témach sa mení v závislosti od národnej a medzinárodnej situácie.

Udalosti v osobnom živote

Tento komponent je posudzovaný na základe profilu *nepredvídateľných udalostí v súkromnom živote voliča*, ktoré reprezentujú jednu alebo viac úrovni podmienenej prospernosti kandidáta, resp. politickej strany. V tomto prípade je jeho miera relevancie viazaná na udalosti v osobnom živote voliča.

Epistemické témy

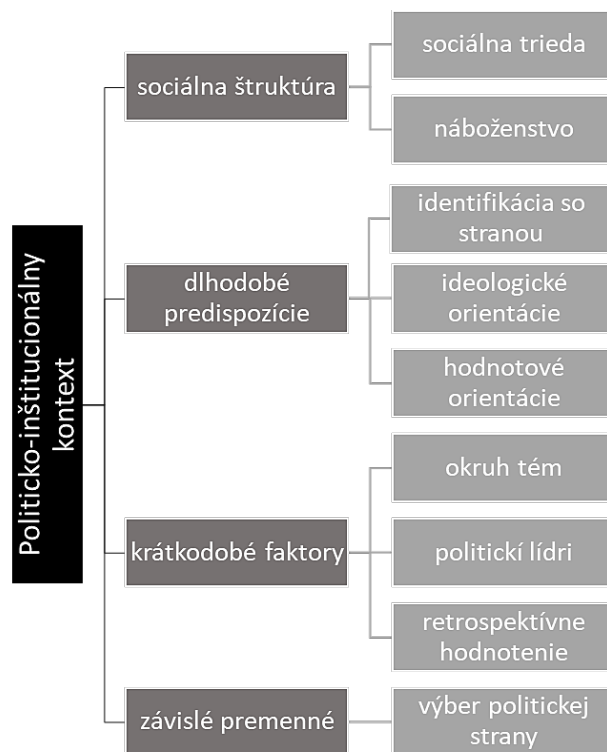
Tento komponent je posudzovaný na základe profilu tém týkajúcich sa poznávania či *tendencie k zmene*. Pri príležitosti amerických prezidentských volieb v roku 1976 ťažil Carter najmä z toho, že ho voliči považovali za novú, sviežu tvár politickej scény. Niektorí voliči v Chicagu volili za starostu Harolda Washingtona (v roku 1983) ako kandidáta demokratov, pretože boli znechutení z administratívy Jane Byrneovej a žiadali tak mocenskú zmenu.

5.2.3 Konceptuálny rámec voličského správania Jacquesa Thomassena

Novší prístup k vysvetleniu problematiky voličského správania elektorátu prináša Thomassen (2005). Ten zdôrazňuje skutočnosť, že rovnaké aspekty procesu modernizácie, ktoré môžu viesť k zmene politickej angažovanosti občanov či k poklesu ich volebnej participácie, môžu zároveň zapríčiniť zmenu faktorov určujúcich volebný výber voliča. Vzhľadom na zmeny v kompozícii elektorátu a vo vzťahu medzi sociálnou pozíciou a volebným správaním *dochádza v anglosaských krajinách postupne k redukcii významného prepojenia medzi sociálnou štruktúrou a politikou* (medzi sociálnou pozíciou voliča a výberom strany). Z rovnakého dôvodu nemusí platiť, že ľudia budú verní počas celého svojho života jednej politickej strane. Ideológie zohľadňujúce tradičné štiepenie sa stávajú menej dôležitými v zmysle faktora, ktorý určuje politické postoje ľudí a ich výber politickej strany v tejto časti sveta. Voliči sa čoraz viac rozhodujú od volieb k voľbám, ktorú stranu voliť, berúc do úvahy aktuálne témy, výkon úradujúcej vlády a ich dôveru v jednotlivých politických lídrov. Toto všetko i ďalšie skutočnosti možno označiť za príčiny veľkých rozdielov vo volebných výsledkoch za posledné desaťročia. Zmeny tohto typu nie sú znakom nezájmu o politiku, skôr nám pripomínajú takmer zabudnutú koncepciu dokonale informovaného a racionálne konajúceho voliča pochádzajúcu z klasickej teórie demokracie (Dalton 1996).

Konceptuálny rámec a organizačný princíp výskumu problematiky voličského správania, ktorý v roku 2005 uskutočnil Thomassen, je znázornený na nasledujúcej schéme (obr. 12). Predstavovaný konceptuálny systém nemožno chápať len ako komplexné zhrnutie hlavných skupín pôsobiacich faktorov, ale taktiež ako elementárny teoretický prístup uplatňovaný vo volebnom výskume.

Predpoklad, že *voličské správanie ľudí je zapríčinené najmä ich pozíciou v rámci sociálnej štruktúry*, je hlavným elementom sociologického prístupu skúmania volieb zvyčajne spájaného s Berelsonovou či Lazarsfeldovou Columbia School. V prípade európskej literatúry je pôvodná štúdia Lipseta a Rokkana, *Party Systems and Voter Alignments* (1967), obvykle považovaná za teoretický základ politicko-sociologického prístupu výskumu tejto problematiky. V rámci tohto prístupu je štruktúra sociálneho štiepenia reflektovaná s rozdielnosťami v hodnotových orientáciách. Centrálna *pozícia konceptu identifikácie so stranou* /*prilnavosti k strane*“ ako hlavný determinant politických postojov voliča, jeho percepcií a politického správania, predstavuje základný element politicko-psychologickej školy, michiganskej školy, zatiaľ čo *myšlienka ideologického kontinua, ľavo-pravá dimenzia* v zmysle konceptu uchovávania hodnôt a informácií pre voličov i politické strany, je chápaná ako základný stavebný kameň Downsovej ekonomickej teórie demokracie. Hodnotenie politických strán a kandidátov vo vzťahu k politickým témam a výkonu vlády predstavuje kľúčovú zložku akéhokoľvek vysvetľujúceho modelu predpokladajúceho správanie voličov na základe ich vlastných cieľov a zámerov (Carmines a Huckfeldt 1996).

Obr. 12 Konceptuálny rámec voličského správania
Zdroj: spracované podľa Thomassen (2005).

Teória modernizácie môže byť pretransformovaná do hypotézy, ktorá predpokladá, že vysvetľujúca sila premenných sa v čase postupne posúva v rámci predstavovanej schémy od “sociálnej štruktúry“ ku “krátkodobým faktorom“. Teda platí, že *postupom času sa sociologický model stáva menej podstatným pri vysvetľovaní rozdielov pri výbere politickej*

strany a rovnako to platí aj pre ďalšie modely vyzdvihujúce dlhodobé predispozície. Modely zdôrazňujúce inštrumentálne orientácie smerom k politike by mali pri vysvetľovaní stranického výberu postupom času naberať na relevancii. Avšak chápať tieto odlišné prístupy v zmysle navzájom si konkurujúcich modelov by bolo kontraproduktívne a v konečnom dôsledku mylné. Základné zistenia rôznych prístupov nám však spoločne deklarujú, že premenné nachádzajúce sa v rámci schémy v jej spodnej časti budú v procese vysvetľovania voličského správania postupne naberať na výpovednej hodnote. V matematicko-štatistickej reči to znamená, že ak v prípade tejto schémy hovoríme o modeli postupnej regresie, tak potom premenné situované v rámci jej spodnej časti (krátkodobé faktory) budú postupom času stále väčším dielom prispievať k vysvetleniu skúmanej variácie volebných výsledkov (Thomassen 2005).

Sociálna štruktúra a voličské správanie

Jednou z hypotéz, ktorá bola v rámci Thomassenovho výskumu (2005) testovaná, je tá, ktorá tvrdí, že v druhej polovici 20. storočia tradičné oblasti štiepenia, špeciálne sociálna trieda a príslušnosť k ríliii, sa postupne stali pre volebný výber voliča menej dôležitými. Všetky hlavné komparatívne štúdie zaoberajúce sa touto problematikou (Dalton, Flanagan a Beck 1984, Franklin 1992) potvrdili nastúpený trend sekularizácie. Podľa Kaaseho a Klingemanna (1994) existuje presvedčivý dôkaz o tom, že *vplyv sociálneho štiepenia značne poklesol*, a to hneď z dvoch dôvodov. Po prvé, z dôvodu kompozičného efektu: počet tých, ktorí sú integrovaní do týchto štiepení, sa postupom času zmenšil z dôvodu premeny spoločnosti (napr. výrazný pokles počtu katolíkov, ktorí sa aktívne hlásia k cirkvi). Po druhé, z dôvodu oslabenia vzťahu medzi určitou skupinou spoločnosti a výberom politickej strany (napr. už nie všetci katolíci, ktorí sa hlásia k cirkvi, volia katolícke alebo kresťansko-demokratické strany).

Už v 70. rokoch minulého storočia existoval konsenzus v oblasti klesajúceho vplyvu sociálnej štruktúry na voličské správanie, ale takáto zhoda už nebola zistená v prípade názorov na to, čím bolo *triedne hlasovanie* "nahradené". Argumentovalo sa tým, že výskumníci v oblasti voličského správania sú tak zahĺbení do skúmania stabilného usporiadania elektorátu, že intuitívne predpokladali, že pozorovaný "rozklad" by mohol byť nasledovaný "znovuzoskupením" v závislosti od nových konfliktných dimenzií (Andeweg 1982). Iba postupne sa prijímala myšlienka, že rozklad nie je nevyhnutne nasledovaný znovuzoskupením a že môže byť trvalým stavom veci (Dalton, Flanagan a Beck 1984). V rámci literatúry bolo rozvinutých viacero nových možných oblastí sociálneho štiepenia, ako napr. štiepenie medzi pracujúcimi vo verejnom a súkromnom sektore, medzi vlastníkami domov a nájomníkmi, či medzi mužmi a ženami. Ale žiadna z týchto možných konfliktných línií sa neukázala ako dlhodobejšie platná a uplatniteľná v akomkoľvek priestorovom kontexte (Rose a McAllister 1986, Franklin et al. 1992).

Koncept "triedneho neusporiadania" predpokladá postupný rozklad triedne založených komunít a *posilnenie individualizmu voliča* (Inglehart 1990). Široká škála procesov prebiehajúcich v súčasnej spoločnosti prispieva k rastu individualizmu. Týmito sociálnymi fenoménmi sú napr. úpadok tradičného ťažkého priemyslu a s tým spojený ústup monopriemyselných komunít zameraných na baníctvo, lodiarstvo alebo oceliarstvo, vzrastajúca miera sociálnej a geografickej mobility vedúca k väčším presunom v rámci jednotlivých triednych komunít, klesajúce lokálne spojenia a vzrastajúce príležitosti individuálneho výberu týkajúce sa životného štýlu a voľnočasových aktivít, či nárast nových foriem komunikácie vedúcich k oslabeniu a väčšiemu rozptylu vzorov osobnej interakcie a obmedzenie spoľahnutia sa na lokálne siete podpory. Postmodernistické pohľady vo všeobecnosti argumentujú, že prebieha istý úpadok triedy ako základného kameňa sociálnej identity a akcie, pričom jej miesto nahrádza individualizmus (Pakulski a Waters 1996).

Identifikácia so stranou

Stabilita stranického systému a viac alebo menej trvácne vzťahy medzi politickými stranami a voličmi nie sú nevyhnutne založené na sociálnej pozícii voliča. *Identifikácia voliča s konkrétnou stranou*, resp. „*priľnavosť (oddanosť) k strane*“ (angl. party identification) predstavuje centrálny koncept michiganskej školy volebného výskumu a zohráva v tomto procese podobnú úlohu. Pripútanie sa k strane možno chápať ako dlhodobu pôsobiacu psychologickú identifikáciu samotného voliča s preferovanou politickou stranou. „Priľnavosť k strane“ sa však nemusí nevyhnutne preniesť do volebného aktu. Niektorí Američania napríklad volia prezidentského kandidáta jednej strany, zatiaľ čo vyjadrujú oddanosť k inej strane. V skutočnosti ide o konceptuálnu nezávislosť hlasovania a „priľnavosti k strane“, ktorá iniciatívne stanoví ich neskorší teoretický význam (Dalton 2000). To je presne ten dôvod, prečo sa v 70. rokoch minulého storočia predstavovaný koncept stretol medzi európskymi autormi s určitým skepticizmom. Odpovede na otázky týkajúce sa „pripútania sa“ k politickému subjektu reflektujú skôr *súčasnú voličskú zámery než dlhodobú oddanosť k strane*. Vo väčšine krajín mal fenomén „priľnavosti k strane“ tendenciu meniť sa spolu s výberom politického subjektu, pričom sa niektoré z jeho najdôležitejších analytických prínosov neprejavili. Neskôr však bolo zistené, že sila pripútania k strane bola dôležitým faktorom politických postojov ľudí a ich voličského správania, vrátane stability stranického výberu a volebnej účasti. „Priľnavosť k strane“ napomohla k orientácii jednotlivcov v spleti politík a poskytla teoretický rámec k osvojeniu si politických informácií, k pochopeniu politických tém a vytváraniu politických hodnotení. Navyše, tieto väzby mobilizovali jednotlivcov k aktívnej participácii v živote politickej strany, vo voľbách a v procese reprezentatívneho riadenia (Dalton 2000).

Ideologická a hodnotová orientácia

Ideologická orientácia spojená s triednym štiepením je tradične chápaná z hľadiska koncepcie ľavice a pravice. Ako konštatujú Downs (1957) a Knutsen (1995), odlišnosti v rámci *ľavicovo-pravicového ideologického spektra* sú zadané v rámci dvoch dimenzií: *ekonomickou rovnosťou a nerovnosťou (konceptom egalitárstva) a úlohou vlády a trhu (konceptom etatizmu)*. Druhá hlavná oblasť štiepenia, ktoré ja analyzovaná v Thomassenovej štúdií (2005), relígia, je primárne reflektovaná v pozícii cirkvi v rámci spoločnosti a sekundárne v pohľadoch na otázky morálneho rozmeru. Tie sú odlišne interpretované v rámci *konzervatívno-liberálneho kontinua*.

Ľavo-pravá politická orientácia je zvyčajne považovaná za jeden z najdôležitejších faktorov, ktoré determinujú konečný volebný výber obyvateľov európskych krajín. Jej dôležitosť pre volebnú tematiku a politické správanie nemožno chápať ako obmedzovanie volebného výberu voliča. Ľavo-pravá dimenzia prispieva taktiež k tvorbe ďalších politických orientácií s ohľadom na politické témy, výkonnosť vlády či vedenie politických strán a prostredníctvom týchto oblastí má nepriamy dopad na stranický výber. Ľavo-pravá dimenzia sa z tohto dôvodu často označuje za „supertému“, ktorá zhrňa, obmedzuje a pôsobí na množstvo ďalších, špecifickejších politických preferencií a orientácií (Inglehart 1984).

Samozrejme, nemožno očakávať, že ľavo-pravá orientácia bude v prípade výberu politickej strany vždy a všade rovnako dôležitá. Už tradične je väzba medzi ľavo-pravým spektrom a výberom strany v niektorých krajinách slabšia – ako napr. v Írsku, a naopak veľmi významná zasa v iných krajinách - napr. v Dánsku. Takisto možno len ťažko predpokladať, že volebná váha ľavo-pravej dimenzie bude v čase konštantná. V anglosaských krajinách vplyv tejto dimenzie na volebné preferencie v 70. rokoch minulého storočia posilňoval, avšak v nasledujúcom desaťročí naopak slabol. Takéto očakávanie sa zakladalo na analýze dlhodobých zmien v ekonomických, sociálnych a politických charakteristikách krajín západnej demokracie, z ktorých niektoré boli

začlenené do hypotézy mobilizácie poznatkov. Toto očakávanie je v súlade s tvrdením politicko-vedných analytikov, ktorí konštatujú, že volebná váha ľavo-právneho politického spektra sa po páde komunistického režimu vo východnej časti Európy začala v tomto geopolitickom priestore zmenšovať (van der Eijk, Schmitt a Binder 2005).

Z dôvodu dlhodobej platnosti hodnotových orientácií počas ľudského života možno očakávať ich významnejšiu zmenu predovšetkým vplyvom generačnej výmeny. Toto tvrdenie predstavuje hlavnú súčasť Inglehartovej *teórie hodnotovej zmeny* (1977). Tá vychádza z predpokladu, že hodnotové orientácie vzťahujúce sa k tradičným oblastiam sociálneho štípenia stratili na váhe najmä v druhej polovici 20. storočia. Staršie generácie voličov, ktoré zažili ekonomickú krízu z 30. rokov a 2. svetovú vojnu, vyrastali so skúsenosťou, že materiálne blaho a bezpečnosť sú veľmi vzácne hodnoty. Tieto hodnoty boli pre nich z praktického hľadiska vysoko prínosné a veľmi cenné. Povojnová generácia "západného sveta" vyrastala s úplne odlišnou skúsenosťou. Materiálny blahobyt a fyzická bezpečnosť sú pre túto generáciu takmer samozrejmé. To neznamená, že si tieto hodnoty nevážia, ale prínos týchto hodnôt je u nastupujúcej generácie menej cenený než v prípade tej predchádzajúcej. Preto sú viac otvorení k iným, postmaterialistickým hodnotám (van der Brug a Kritzinger 2012). Samozrejme, staršie generácie v období po 2. svetovej vojne rovnako získavali z rastúcej prosperity a bezpečnosti, avšak tieto udalosti už zásadnejším spôsobom nezmenili ich hodnotové orientácie. Ľudia majú tendenciu inklinovať k hodnotám, ku ktorým sa socializovali v priebehu ich dospievania. Rovnako sa ani hodnotové orientácie mladšej generácie nebudú ľahko meniť v prípade ekonomickej recesie. Ak však zoberieme do úvahy priestorový aspekt, generačné rozdiely sa môžu od miesta k miestu pomerne výrazne odlišovať (Walczak, van der Brug a De Vries 2011).

Krátkodobé faktory

Tradičné sociálne štípenia ako determinanty politických hodnotení a straníckych preferencií nie sú nasledované žiadnymi novými štruktúrnymi konfliktnými líniami, ale *individualizáciou voličského správania*. Tento pojem možno definovať ako *posun od spôsobu volebného rozhodovania založeného na sociálnej skupine a (alebo) straníckom signáli smerom k vnútorne orientovanému spôsobu politického výberu* posilňujúceho individualitu elektorátu. Namiesto závislosti od straníckych elít a referenčných skupín sa v súčasnosti čoraz viac voličov pokúša zaoberať komplexnosťou politiky a realizáciou ich *vlastných politických rozhodnutí*. Rozvíja sa tak vyberavý a egocentrický vzor voličského rozhodovania. Skôr ako sociálne štruktúrované a relatívne homogénne osobné siete zohrávajú pri rozhodovaní súčasnej verejnosti vo vzťahu k výberu politickej strany podstatnú úlohu preferencie politik, hodnotenia výkonu moci či jej imidž. Tento vývoj nachádza oporu v rastúcej heterogenite politických tém, ktoré pokladajú voliči za dôležité. Občania sa navzájom odlišujú v závislosti od rozdielnosti tém verejného života. Skôr ako by sa politiky stávali odlišnými na základe skupinových benefitov, ktoré by odrážali signály vychádzajúce priamo zo spoločnosti, v prvom rade sa jedná o to, že občania majú tendenciu zamerať sa na špecifické témy ich bezprostrednej alebo osobnej dôležitosti (Dalton 1996).

Politické témy možno definovať ako témy zachytávajúce jednotlivé politické návrhy alebo politické okolnosti. V skutočnosti je však veľmi náročné oddeliť politické témy od politických hodnôt. Napriek skutočnosti, že sa *hlasovanie o spornom bode* (angl. issue voting) stalo súčasťou moderného volebného výskumu, existujú tu nedostatky v jasnom definovaní tejto koncepcie. Podľa Daltona (2002) čoraz menej voličov pristupuje k voľbám so sociologickými alebo psychologickými predispozíciami. Mnoho jednotlivcov už zakladá svoje volebné rozhodnutie na témach kampane a samotných kandidátoch, resp. na vplyve svojho najbližšieho okolia, kolegov alebo na politických signáloch takého typu, ktoré posilňujú individualistický rozmer volebného výberu.

Napriek očakávaniam založeným na modernizačnej teórii nebolo v rámci Thomassenovho výskumu (2005) zistené postupné posilňovanie pozície hlasovania o spornom bode. Napriek prebiehajúcemu procesu individualizácie, vzostupu úrovne vzdelania či nárastu množstva politických informácií nebol zaznamenaný nárast vplyvu tematických priorít na voličské správanie. Rovnako neboli identifikované politické témy, ktoré v najväčšej miere ovplyvňujú hlasovanie. Zoslabnutie polarizácie strán na hodnotovej dimenzii odohrávajúce sa od 80. rokov minulého storočia nepredstavovalo pre občanov stimul k zakladaniu ich volebného rozhodnutia čoraz častejšie na iných kritériách, napr. na tematických prioritách či schopnostiach riešenia. Volebné kampane sa právom zaoberajú témami, ktoré politici i voliči považujú za dôležité. Ak sa politická strana s danou témou stotožňuje, má lepšie vyhliadky do nadchádzajúcich volieb. Platí to však len vtedy, ak sa voliči stotožňujú s názorom strany v danej otázke a ak si táto téma zasluhuje ich náležitú pozornosť.

Podľa teórie modernizácie sú súčasní voliči pri volebnom rozhodovaní v deň volieb v porovnaní s ich predchodcami aktívnejší a nezávislejší (menej závislí od signálov politických strán, avšak viac od spleti mediálnych informácií). Uvažovanie o *konceptii "nového voliča"* sa môže rozvinúť rôznymi smermi, avšak nesporným trendom je postupný *nárast dôležitosti retrospektívnych hodnotení* smerom k politickému výkonu vládnucich strán. Retrospektívne hodnotenia môžu dominovať viacerým typom tém, pri ktorých vláda nesie priamu politickú zodpovednosť. Spomedzi mnohých tematických oblastí je práve ekonomika najvýznamnejšou dimenziou pre potreby štúdia retrospektívneho hlasovania (tzv. *koncept ekonomického hlasovania*). Ak by sme aj chceli pokryť všetky aspekty retrospektívneho hodnotenia, nie je to uskutočniteľné, nakoľko analytické možnosti volebných výskumov sa obmedzujú na ekonomickú dimenziu, a to najmä vtedy, ak si výskumník stanoví za cieľ pokryť takýmto výskumom viacero krajín. Hoci nemalé množstvo štúdií je primárne zameraných práve na retrospektívne hodnotenia, netreba opomenúť ani *prospektívnu dimenziu ekonomického hlasovania*. Vzťah medzi minulosťou a budúcnosťou predstavuje vysoko komplexnú a zložitú oblasť výskumu. Okrem hodnotenia vývoja ekonomického hlasovania sa taktiež sleduje dopad špecifických národných a inštitucionálnych determinantov na konkrétny volebný model. Prechod z tradičných na moderné vzory voličského hlasovania bol silne ovplyvnený národnými faktormi, ako sú napr. ekonomické cykly alebo rozdielnosti v inštitucionálnej štruktúre.

Lipsetov a Rokkanov (1967) model oblastí sociálneho štiepenia si udržiaval svoju dominanciu smerom k vysvetleniu voličského správania najmä v minulosti. Modely tohto typu však majú očividné nedostatky. Jeho prvou a najvýraznejšou slabinou je to, že samotné konfliktné línie sa menia len pomaly a nemôžu vysvetliť politické pohyby v krátkodobom horizonte. Druhý dôvod je ten, že oblasti štiepenia, ktoré autori vnímali ako determinanty formovania sa politických strán a ovplyvňovania volebného výberu občanov, stratili veľa zo svojej niekdajšej explanačnej sily (Franklin et al. 1992). Pokles významu triedneho hlasovania, oslabovanie vplyvu náboženstva v politike, vo väčšine krajín nacionalizácia ich elektorátu či miznutie regionálnych a centro-periférnych konfliktov donútilo vedcov v oblasti voličského správania nahliadnuť za tradičné vysvetlenia socio-politických konfliktov (Raymond 2011). *Nové oblasti štiepenia, závažnosť politických tém, koncept ekonomického hlasovania, osobnosť kandidáta či vplyv médií tvoria len časť z nových vstupujúcich faktorov*. Lewis-Beck (1988) sa stotožňuje s názorom, že spolu s teóriou konfliktných línií a hodnotovými ideológiami by mala práve ekonomika zastávať výsadné miesto v riešení tejto problematiky.

Európskeho voliča možno chápať ako ekonomického voliča najmä v tom zmysle, že jeho negatívne hodnotenia ekonomiky môžu nabúrať politickú budúcnosť vládnucich strán. Ekonomické vplyvy sa teda pod konečné volebné výsledky podpisujú vo výraznej miere, najmä ak ich porovnáme s volebnými implikáciami konfliktných línií alebo ideológie.

Takéto porovnávanie však vôbec nie je jednoduché konštruovať, nakoľko koaličné vlády sú vo viacerých krajinách veľmi heterogénne, či už z pohľadu sociálnych postojov alebo ideologických a hodnotových orientácií. Všetky tieto a ďalšie "okolnosti" tak komplikujú porovnávanie hypotéz o podpore vlády a všeobecne platnej zákonitosti volebného výberu z pozície ekonomiky prostredníctvom jedného spoločného modelu (Lewis-Beck a Nadeau 2011).

Do budúcnosti možno očakávať, že pri vysvetľovaní výberu strany voličom bude postupne naberať na dôležitosť otázka zodpovednosti politikov i samotného občana. Ako zdôrazňuje Manin (1997), „*doba hlasovania na základe programu a sľubov kandidátov je minulosť, avšak doba hlasovania na základe ich dosiahnutých výsledkov možno iba začína*“. Táto téza vychádza zo zistenia, že rozsah a komplexnosť vládnych aktivít za posledných sto rokov značne narástli. Problémy, s ktorými politici prichádzajú do kontaktu, sa stávajú čoraz menej predvídateľnými. Preto, keď kandidujú na úrad, sami politici vedia, že budú čeliť nepredvídateľnému a preto si nezáväzujú ruky detailnými volebnými programami. Voliči sú dnes vedení lojalitou k strane a hodnotovými orientáciami oveľa menej ako v minulosti a preto budú mať tendenciu posudzovať politikov a politické strany na základe ich výkonu v úrade a nie na základe ich sľubov. To znamená, že hodnotenia vládnej politiky zo strany voličov a ich predstavy o zodpovednosti úradujúcej vlády za stav spoločnosti, obzvlášť ekonomiky, naberú na relevancii.

Keďže stále viac sa hovorí o zodpovednosti nielen politických strán, ale rovnako ich *politických lídrov*, v tejto súvislosti tak možno očakávať i prehodnotenie deklarovanej voličskej lojality. Charakter a výsledok volieb je vo všeobecnosti závislý od dvoch skutočností – od úrovne politického súboja kandidujúcich strán a od motívácií, ktoré vedú voličov k volebným urnám odovzdať hlas politickej strane. Oba tieto faktory sa v priebehu posledných dekád v mnohom zmenili. Jedným z možných dôsledkov je i to, že voľby sa akoby čoraz viac stávali záležitosťou sympatií, pri ktorých sa volič rozhoduje, koho voliť a to častokrát skôr na základe toho, ktorý *líder politickej strany* je im sympatický, než podľa toho, ktorá strana "robí" podľa jeho názoru najlepšiu politiku alebo ktorá bude najlepšie obhajovať záujmy spoločnosti ako celku.

Ak voliči cítia potrebu, aby im niekto poradil v otázke, koho voliť, potom spôsob, ktorým sa uskutočňuje predvolebný boj, sa mení práve tak, ako voliči upriamujú svoju pozornosť na lídrov politických strán (Swanson a Mancini 1996). Televízia a internet sa stali základnými médiami, prostredníctvom ktorých prebieha predvolebný boj, pričom predstavujú primárny zdroj informácií o voľbách, z ktorého voliči čerpajú. Preto sa pre politické subjekty stáva v kontexte ich *volebných kampaní* poskytovanie a zobrazovanie pozitívneho mediálneho imidžu ich lídrov čoraz dôležitejšie. Televízne diskusie medzi straníckymi lídrami sa v čase volieb stávajú stredobodom záujmu verejnosti. Stranícki lídri medzičasom získali väčšiu kontrolu nad politickým odkazom, ktorý sa snaží strana ako taká odovzdať voličom (Scarrow, Webb a Farrell 2000, Pilet a Cross 2015). V pomerne krátkej dobe sa stranícki lídri stali najviditeľnejšími a najprominentnejšími znakmi volebných kampaní.

Odporúčaná rozširujúca literatúra:

- Campbell, A., Converse, P., Miller, W., Stokes, D. 1960. *The American Voter*. New York: John Wiley.
- Dalton, R. 2002. *Citizen Politics. Public Opinion and Political Parties in Advanced Industrial Democracies*. 3rd edition. New York: Chatham House.
- Downs, A. 1957. *An Economic Theory of Democracy*. New York: Harper and Row.
- Lazarsfeld, P., Berelson, B., Gaudet, H. 1944. *The People Choice: How the Voter Makes Up His Mind in a Presidential Campaign*. New York: Columbia University Press.

- Sopóci, J. 2004. *Politika v spoločnosti*. Bratislava: VEDA - vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- Thomassen, J. 2005. *The European Voter: A Comparative Study of Modern Democracies*. Oxford: Oxford University Press.

5.3 Volebná účasť

Ak sa občan po spleti úvah nakoniec rozhodne pre konkrétneho kandidáta, resp. politickú stranu, ktorej má zmysel vo voľbách odovzdať hlas, nevyhnutne to znamená jeho aktívnu účasť pri hlasovaní. *Volebná účasť* je základným ukazovateľom miery politickej participácie občanov. Vyjadruje *podiel zúčastnených voličov na voľbách z celkového počtu oprávnených voličov*. Okrem tohto elementárneho ukazovateľa existujú ďalšie možnosti určenia intenzity zapojenia obyvateľov do politického života v krajine. Tento záujem sa prejavuje rôznymi spôsobmi, a to napríklad snahou o získanie politických a verejných funkcií, členstvom v politických stranách a záujmových organizáciách, účasťou na neformálnych politických diskusiách, účasťou na volebných mítingoch, demonštráciách a pod.

Problematika volebnej účasti sa v poslednom období stáva stále frekventovanejšou témou vedeckých prác a výskumov, nakoľko vo viacerých demokraciách sveta badať tendenciu systematického poklesu záujmu obyvateľstva o veci verejné, čo sa významne prejavuje aj na účasti vo voľbách. Približne *od polovice 20. storočia začala kontinuálne klesať volebná účasť* v USA a tento jav bol v anglicky písanej literatúre označený ako *fenomén "miznúceho voliča"*. Existuje celý rad príčin, prečo elektorát stráca záujem voliť v celonárodných, štátnych či lokálnych voľbách. Jedným z dôvodov, prečo tomu tak je, predstavuje skutočnosť, že pre mnoho voličov očakávaný úžitok z hlasovania za ich kandidáta, respektíve politickú stranu, nepresahuje náklady, čas a ďalšie nevyhnutné výdaje spojené s rozhodovaním, príchodom a zahlasovaním voliča v deň volieb, ktoré občan musí obetovať. Práve stratégiou znižovania volebných obmedzení a zlepšením dostupnosti volieb pre rôzne skupiny obyvateľstva sa snažia politické elity eliminovať pokles záujmu o politickú participáciu občanov vo voľbách. Dôležitými faktormi vplyvujúcimi na takéto správanie sú primárne miesto a čas volieb. Jednou z ciest, ako zvýšiť volebnú účasť v jednotlivých teritóriách, je možnosť zavedenia *povinného hlasovania* (angl. compulsory voting), ktoré už dlhší čas preferujú a uplatňujú niektoré európske demokracie a taktiež Austrália. Sankcie za neúčasť na hlasovaní sú rôznorodé v závislosti od tej ktorej krajiny, avšak bežne neprekračujú symbolickú hodnotu. Austrália, Belgicko a Luxembursko sú krajiny, ktoré najdlhšie používajú tento postup za účelom zvýšenia voličskej účasti pri hlasovaní vo voľbách (Leighley, Owens a Stein 2005). Vo Veľkej Británii možno v poslednom období taktiež identifikovať odklon od tradičného spôsobu politickej participácie obyvateľstva (v zmysle poklesu percenta zúčastnených na voľbách ako prejavu krízy demokracie). Presadzujú sa však iné legitímne inštitúty v demokracii a to najmä protestné zhromaždenia a demonštrácie (Whiteley 2003).

Celkovo možno identifikovať úpadok tradičného modelu politickej angažovanosti elektorátu v zmysle participácie občanov vo voľbách, nahradzujúc ho inými, často radikálnejšími, menej inštitucionalizovanými formami. V tomto kontexte sa jedná predovšetkým o rôzne formy verejných protestov a demonštrácií, ktorých význam sa zvyšuje najmä vďaka technologickej revolúcii a jej výdobytkom (Whiteley 2003). Netreba však zabúdať na skutočnosť, že záujem o voľby je v prípade jednotlivých priestorových celkov výrazne teritoriálne diferencovaný, pričom o vysvetlenie podstaty tohto fenoménu sa snaží *teória racionálneho výberu a kultúrnej modernizácie*.

5.3.1 Teória racionálneho výberu a kultúrnej modernizácie

Podľa teórie racionálneho výberu hľadajúcej odpovede na otázku volebnej účasti a racionality voličského správania, nízku volebnú účasť v krajinách západnej demokracie zapríčiňuje nedostatočná konkurencia medzi rozhodujúcimi politickými subjektmi, ktoré sa delia v rámci politickej súťaže o politickú moc. Nízku účasť možno registrovať aj v tom prípade, ak povolebná výmena vo vedení krajiny jednej garnitúry druhou neprinesie očakávanú spoločenskú zmenu. Ďalším faktorom vplyvujúcim na nízku volebnú účasť vo vyspelých krajinách môže byť podľa tejto teórie aj skutočnosť, že ľudia sú spokojní s momentálnou situáciou a nepocítujú potrebu formou svojej účasti vo voľbách niečo na danom stave meniť (Stena 1999).

Teória racionálneho výberu vychádza z predpokladu, že volebné výsledky sú ovplyvnené inštitucionálnym a legislatívnym kontextom daných volieb. Norris (2004) v tejto súvislosti hovorí, že:

- a) *politické inštitúcie vymedzujú širší, všeobecnejší rámec, v zmysle definovania volebného a stranického systému, ktorý preukázateľne ovplyvňuje výsledok daných volieb,*
- b) *legislatívne normy upravujú podmienky volebnej regulácie špecifickejšim spôsobom (napr. zavedenie inštitútu povinného hlasovania),*
- c) *administratívne podmienky sa sústreďujú na problematiku praktických volebných procedúr (registračný proces, lokalizácia volebných miestností a pod.).*

Teória kultúrnej modernizácie vychádza z presvedčenia, že vplyv určitých spoločenských trendov (rast materiálneho zabezpečenia, dostupnosti vzdelania, významu služieb a pod.) modifikuje nastavenie politických podmienok v krajinách západného typu. Tento proces musí byť nevyhnutne sprevádzaný rastom aktívnej verejnej participácie obyvateľstva, prijímaním politických rozhodnutí prostredníctvom priamych foriem demokracie, etablovaním nových sociálnych hnutí a protestných skupín, nakoľko vylučuje nutnosť existencie tradičných organizácií v podobe cirkví, politických strán a v konečnom dôsledku verejnej participácie prostredníctvom tradičného modelu hlasovania vo voľbách. V tejto súvislosti môžeme identifikovať štyri skupiny podmienok ovplyvňujúcich volebnú účasť:

1) Vplyv inštitucionálnych podmienok

- *politické strany* - vzťah medzi stranickým systémom a volebnou participáciou nebol doteraz exaktne potvrdený. Dá sa však očakávať, že čím viac politických alternatív je vo voľbách k dispozícii, tým sa zvyšuje šanca na nájdenie vyhovujúceho politického subjektu a tým i účasti na hlasovaní.
- *frekvencia volieb* - konanie sa viacerých volieb v krátkom časovom rozstupe demotivuje elektorát od účasti na voľbách.
- *volebné systémy* - systém pomerného zastúpenia dokáže zvýšiť pravdepodobnosť zvolenia viacerých (i menších) strán, čo pôsobí mobilizačne a redukuje percento prepadnutých hlasov.
- *volebné obvody* - čím je obvod populačne (či teritoriálne) menší, tým je pravdepodobnejšie, že účasť voličov vo voľbách bude vyššia.

2) Vplyv legislatívnych podmienok

- *podmienky upravujúce volebné právo* - rozhodujúce je definovanie vekovej hranice potrebnej k získaniu volebného práva. Spravidla platí, že čím nižšie je táto hranica stanovená, tým nižšia je miera participácie vo voľbách. V istom časovom a priestorovom kontexte bolo dokázané, že posunutie hranice oprávnenosti hlasovania o jeden rok nadol zapríčiňuje prepád volebnej účasti o dva percentuálne body (Norris 2004).

- *povinnosť hlasovania* - ovplyvňuje volebnú participáciu a to priamym spôsobom. V tomto prípade je taktiež dôležitá otázka sankcií za porušenie povinnosti (prísnejšie tresty = vyššia volebná účasť).

3) Vplyv administratívnych podmienok

- *organizačné podmienky* - zvyčajne sa voľby konajú cez víkend, v istých prípadoch však i počas pracovných dní, čo samozrejme volebnú účasť znižuje. Možnosť odvolenia prostredníctvom pošty, resp. elektronickým spôsobom (zároveň však s možnosťou tradičnej formy) naopak mieru volebnej participácie zvyšuje. Ďalšou pozitívnou úpravou je možnosť voľby v predstihu, resp. do prenosnej volebnej urny (schránky) výhodnej pre potreby starších (domovy dôchodcov), príp. chorých osôb (nemocnice), resp. vo výkone trestu odňatia slobody (väznice).
- *povinnosť registrácie* - vyššia miera volebnej participácie je sledovaná v prípade krajín uplatňujúcich jednoduchší proces registrácie.

4) Vplyv kultúrnych podmienok a ľudských zdrojov

Predpokladá sa, že spoločenské javy ako rast ľudského kapitálu, pozitívna úloha masmédií a posilnenie strednej triedy spoločnosti prispievajú k oživeniu politického záujmu verejnosti. Bolo empiricky dokázané, že prechod od agrárnej k industriálnej spoločnosti bol sprevádzaný rastom záujmu verejnosti o politiku, špeciálne voľby ako také, čo v prípade prechodu od industriálnej k postindustriálnej spoločnosti vo všeobecnosti už neplatí.

Vysvetlenie variácie volebnej účasti na individuálnej či agregovanej úrovni bolo cieľom veľkého množstva štúdií. Hoci otázka je stále rovnaká, zmenili sa prístupy k jej zodpovedaniu. *Prístupy zaoberajúce sa problematikou volebnej účasti* možno rozdeliť do troch širokých skupín, pričom vysvetlenia všetkých z nich sa vzťahujú k voličom, kontextuálnym faktorom a k mobilizačnému úsiliu zo strany politických strán i samotných kandidátov. Značné množstvo štúdií pri vysvetľovaní rozdielov v úrovniach volebnej účasti zameralo svoju pozornosť na charakteristiky samotného elektorátu. Bolo zistené, že *socio-ekonomické postavenie voličov, ich dostupnosť k zdrojom politických informácií a ich individuálne postoje* zohrávajú kľúčovú úlohu pri vysvetľovaní toho, prečo sa niektorí rozhodnú voliť a iní zasa voliť odmietajú (Cassel a Hill 1981). Ďalšia skupina štúdií sa vo väčšej miere zameriava na *kontextuálne determinanty* volebnej účasti. V rámci tejto literatúry sa výraznejšie poukazovalo na úlohu legálnych bariér resp. motivácií smerom k hlasovaniu (Squire, Wolfinger a Glass 1987). Iné vedecké práce zasa zdôrazňujú požiadavky na registráciu a neopomínajú ani vplyv blížiaceho sa dátumu registrácie ako jedného z najdôležitejších faktorov ovplyvňujúcich samotnú volebnú účasť v západných demokraciách (Gilliam 1985). Urbanizmus, politická kultúra či regionalizmus predstavujú dodatočné kontextuálne vplyvy zasahujúce do celej problematiky volebnej participácie občanov (Blank 1974). Tretí prístup skúmajúci volebnú účasť upriamuje pozornosť na *mobilizačný efekt kampane* politických strán a samotných kandidátov. Tento prístup je obhajovaný najmä Rosenstoneom a Hansenom (1993), ktorí konštatujú, že volebná kampaň je hlavným determinantom toho, prečo niektorí ľudia volia a niektorí zasa nie.

5.3.2 Faktor sociálneho statusu

Problematikou vplyvu *výšky finančného príjmu a vzdelania* vo vzťahu k pravdepodobnosti hlasovania jednotlivcov sa zaoberalo už viacero skorších štúdií (napr. Campbell et al. 1960, Brody 1978). Tieto štúdie zistili, že v prípade väčšiny politických strán spomínané faktory korelujú s ich volebným výsledkom. Verba a Nie (1972) konštatujú, že obyvatelia s vyšším sociálnym a ekonomickým statusom participujú na veciach verejných vo vyššej miere. Hoci priemerný ročný príjem obyvateľov jednotlivých obvodov a podiel obyvateľov s

vysokoškolským vzdelaním navzájom vysoko korelujú, dá sa očakávať, že obe tieto premenné prispievajú k vyšším mieram volebnej účasti nezávisle od seba.

Priemerný vek obyvateľov jednotlivých obvodov je taktiež dôležitou vysvetľujúcou premennou (staršie obyvateľstvo volí pravidelnejšie). Wolfinger a Rosenstone (1980) zistili ich lineárnu prepojenosť s volebnou účasťou, hoci iní autori tvrdili, že viac pravdepodobný je v tomto prípade vzťah v tvare krivky.

Tí istí autori konštatujú, že občania *zamestnaní v určitých odvetviach hospodárstva* vykazujú vyššiu pravdepodobnosť účasti na voľbách než iní. Napríklad v prípade zamestnancov v štátnej správe či agrosektore bola zistená vysoká pravdepodobnosť účasti vo voľbách v porovnaní s inými zamestnaniami. Z dôvodu ich častejšieho kontaktu s politickou sférou majú preto väčšie obavy o volebný výsledok práve štátni zamestnanci (pretože jeho podoba môže ovplyvniť ich budúce zamestnanie). V prípade ľudí pracujúcich v primárnom sektore hospodárstva sa dá očakávať podobné voličské správanie, pretože sú presvedčení, že zásahy vlády zásadným spôsobom ovplyvňujú ich živobytie a preto chcú využiť svoj hlas pri voľbách.

Mnoho štúdií zameriavalo svoje úsilie na otázku, či špecifické *menšiny* participujú v rovnakom pomere ako ostatná populácia. Hodnotenie podporujúce vyššiu alebo nižšiu úroveň volebnej účasti obyvateľstva minorít je rozdielne. Štúdie zamerané na úroveň jednotlivca zistili, že pravdepodobnosť hlasovania je v USA vyššia v prípade belochov (v porovnaní s černochochmi), hoci toto konštatovanie stráca relevanciu v tom momente, akonáhle sú brané do úvahy ostatné socio-ekonomické faktory (Wolfinger a Rosenstone 1980). Iné výskumy zasa preukázali, že v prípade afroamerického obyvateľstva existuje vyššia pravdepodobnosť účasti vo voľbách, pokiaľ do celého procesu nezasiahnu ostatné socio-ekonomické vplyvy (Leighley a Nagler 1992). Gilliam (1985) zistil, že územia s vyšším zastúpením černochoch vykazujú vo všeobecnosti nižšie úrovne volebnej účasti v prípade volieb do Kongresu Spojených štátov amerických. Istú časť z týchto záverov možno vysvetliť prítomnosťou čisto majoritných a čisto minoritných volebných obvodov, čo vo všeobecnosti vedie k nižšej volebnej účasti. Preto aj v prípade tejto analýzy možno očakávať, že vysoké zastúpenie rasových menšín vedie k nižším číslam volebnej účasti (k negatívnej korelácii medzi skúmanými premennými). Na otestovanie tohto predpokladu boli využité údaje o podieloch černochoch, Hispáncov a Aziatov.

V prípade Hoganovho výskumu (1999) bolo zistené, že socio-ekonomické premenné izolované od iných vplyvov vysvetľujú okolo 45 % variácie registrovaných voličov, ktorí sa zúčastnili volieb. Všetky uvažované premenné tohto typu vo vzťahu k volebnej účasti, okrem priemerného príjmu obyvateľov územia a podielu Aziatov, vykazovali štatistickú významnosť a závislosť očakávanej orientácie. Priemerný príjem, podiel vysokoškolsky vzdelaných, podiel obyvateľstva nad 55 rokov, podiel pracujúcich v štátnej správe a podiel pracujúcich v poľnohospodárstve vykazovali s volebnou účasťou pozitívnu koreláciu. Podiel černochoch, Hispáncov a Aziatov bol vo vzťahu k volebnej účasti korelovaný naopak negatívne. I tento výskum potvrdzuje, že pri vysvetľovaní podielu voličov, ktorí odovzdajú svoj hlas vo voľbách, zohrávajú socio-ekonomické faktory významnú úlohu.

5.3.3 Faktor politického kontextu

Medzi kontextuálne faktory, ktoré môžu ovplyvniť volebnú účasť, zaradujeme *politickú kultúru a regionalizmus*. Klasické štúdie zaoberajúce sa vybranými štátmi USA zistili, že volebná účasť je nižšia v južných štátoch federácie s im vlastnou politickou kultúrou (Gilliam 1985). Štáty z tejto oblasti predstavujú územia značne rozdielných regiónov a kultúr. V rámci tejto skupiny štátov možno identifikovať tri s tradicionalistickou kultúrou (Florida, Kentucky a Texas). Dva západné štáty (Colorado a Oregon) spolu so stredozápadnou Iowou sú charakteristické moralistickou kultúrou, kým ďalší štát zo

stredozápadu, Illinois, má individualistickú kultúru (Elazar 1984). Dá sa preto očakávať, že volebná účasť bude nižšia v južnejších štátoch s tradicionalistickou politickou kultúrou a naopak vyššia v ostatných štátoch tejto skupiny s moralistickou kultúrou.

Samozrejme, existujú aj ďalšie faktory vplyvajúce na účasť voličov vo voľbách. *Profesionalizmus štátneho aparátu* je jedným z nich (Kurtz 1992). Výsledky niektorých prác naznačujú, že politické strany a kandidáti vynakladajú enormnú snahu o získanie úradu, najmä v prípade štátov s profesionálnejším zákonodarným zborom. Toto úsilie sa dá aj číselne vyjadriť pomocou výdavkov minutých na kampaň meraných v USD (Hogan a Hamm 1998).

Premenné pozorované v rámci jednotlivých štátov umožnili nahliadnuť aj na efekty legislatívneho profesionalizmu. Illinois je spomedzi analyzovaných štátov jediným s vysoko profesionálnym zákonodarným zborom, avšak jeho úroveň volebnej účasti je nízka. Najnižšia volebná účasť bola zistená v prípade Kentucky, ktorý je zároveň jediným štátom s občianskym zákonodarným zborom.

Ďalší súbor faktorov súvisí s *politickým kontextom jednotlivých štátov*. Niekoľko štúdií ukázalo, že volebná účasť je vyššia v prezidentských a kongresových voľbách v tých štátoch, v ktorých sa súčasne konajú generálne voľby guvernérov i senátorov. Spojenie viacerých volieb do rovnakého termínu (napr. senátorské a guvernérské) umožňuje zistiť vplyv takéhoto postupu na volebnú účasť na úrovni jednotlivých volebných obvodov (Hogan 1999).

5.3.4 Faktor volebnej kampane

Mobilizačné faktory kampane, ako napríklad *výdavky na kampaň a predvolebná súťaž*, zohrávajú podstatnú úlohu pri motivovaní voliča k účasti vo voľbách. Analýza, ktorú v roku 1999 uskutočnil Hogan, sa zameriavala na určenie vplyvu efektov kampane v spojitosti s rôznorodosťou kontextuálnych črt na volebnú účasť na úrovni volebných obvodov v prípade volieb do legislatívnych orgánov štátu (v zmysle volieb do zastupiteľstiev štátov USA). Modely testujúce rôznorodosť premenných v roku 1997 v prípade siedmich štátov ukázali enormný vplyv socio-ekonomického a politického kontextu spolu s mobilizačnými efektmi kampane, v prípade ktorých však až taká silná väzba smerom k volebnej účasti dokázaná nebola. Zatiaľ čo mobilizačné faktory (ako napr. výdavky na kampaň) majú potenciál vplyvať na volebnú účasť v oveľa vyššej miere, faktory v pozadí volebnej kampane sú už teraz zodpovedné za veľkú časť rozdielov v úrovniach volebnej účasti medzi jednotlivými volebnými obvodmi.

Účasť v slobodných voľbách je základným stavebným kameňom reprezentatívnej demokracie. Za účelom vysvetlenia rozdielov v mierach volebnej účasti bol využitý veľký počet rozličných prístupov. Hoci väčšina týchto štúdií ponúka racionálne zamyslenie sa nad charakteristikami voličov, posledné výskumy naznačujú, že mobilizačné efekty kampane zohrávajú v tomto procese taktiež významnú úlohu. Efekty kampane merané výdavkami kandidátov či mierou zapojenia sa do kampane demonštrujú svoj významný dopad na počet ľudí, ktorí prídu v deň volieb k volebným urnám.

Predchádzajúce štúdie volebnej účasti v prostredí USA sa zamerali primárne na kongresové a prezidentské voľby. Avšak existuje dôvod na rozšírenie pohľadu podobných výskumov i na voľby do legislatívnych orgánov jednotlivých štátov USA. Jedným z dôvodov je aj fakt, že štátne zákonodarné zbory sa stali postupom času oveľa dôležitejšími inštitúciami a ich úloha v procese tvorby politik sa posilnila (Van Horn 1996). Vzhľadom k tomu, čo Nathan (1996) nazýva ako "delegovaná forma revolúcie" a vďaka ktorej zodpovednosť za mnoho politik bolo prenesených z úrovne národnej vlády na vlády jednotlivých štátov, získavajú politiky riadené štátom potenciál hlbokých dopadov na životy občanov. Ako konštatuje Jewell (1982), volebné prostredie štátu poskytuje rad

odlišných kontextuálnych schém, ktoré sú nápomocné v rozvoji všeobecne aplikovateľných teórií.

Viacero skorších štúdií sa pokúšalo modelovať mobilizačné efekty prostredníctvom zamerania sa na agitačné snahy politických strán (Cutright 1963). Zmena politickej scény USA z hľadiska volebnej kampane zo stranícky orientovanej na kandidátsky orientovanú zaujala pozornosť istej časti politicko-vedného výskumu. Hoci niektoré štúdie sa zameriavali na celkové dopady straníckych snáh (Wielhouwer a Lockerbie 1994), väčšina výskumov kladie čoraz väčší dôraz na mobilizačné efekty volebných kampaní jednotlivých kandidátov. Mnoho z týchto štúdií narába s celkovými výdavkami jednotlivých kampaní, ktoré hrajú dôležitú úlohu pri vysvetľovaní volebnej účasti (Caldeira a Patterson 1982). Pri analýze guvernérskych volieb Caldeira s Pattersonom konštatujú, že „*je celkom zreteľné, že agresívna a intenzívna kampaň môže mobilizovať elektorát veľmi efektívnym spôsobom*”.

Niektoré ďalšie práce sa pokúsili zjednotiť veľké množstvo odlišných prístupov, často vyvíjaním komplexných modelov, ktoré za účelom vysvetlenia volebnej účasti na individuálnej i agregátnej úrovni využívajú viacero odlišných premenných (Jackson 1997). Častokrát sa pri týchto modeloch zdá, akoby navzájom súťažili o to, kto podá lepšie vysvetlenie. Napríklad Patterson a Caldeira (1983) v rámci ich analýzy volebnej účasti v guvernérskych voľbách testovali relatívnu váhu toho, čo oni nazvali ako “*modely socio-ekonomickej a politickej mobilizácie*“. Oba modely vysvetľujú variáciu vo volebnej účasti na úrovni štátov, ale akonáhle sú modely vypočítavané spoločne, autori zistili, že premenné politickej mobilizácie sú v tomto prípade dôležitejšie. Patterson a Caldeira (1983) konštatujú, že „*socio-ekonomické charakteristiky zjednotené v plne špecifikovanom modeli môžu len ťažko prispieť k nezávislému vysvetleniu volebnej účasti*”. Avšak tieto zistenia nekorešponujú s mnohými ďalšími štúdiami, ktoré poukazujú na enormnú dôležitosť voličských charakteristík meraných na individuálnej i agregátnej úrovni (Cox a Munger 1989).

Legislatívne podmienky jednotlivých štátov poskytujú široké spektrum variácie na viacerých priestorových úrovniach, čo v konečnom dôsledku umožňuje usporiadať prítomné kauzálne efekty. Keďže tento typ volieb (voľby do legislatívnych orgánov jednotlivých štátov USA) z hľadiska pozornosti médií nie je až tak atraktívny, potom práve efekty kampane pri nich získavajú dôležitejšiu úlohu než pri ktorýchkoľvek iných voľbách. Zameranie pozornosti na legislatívne podmienky konkrétneho štátu môže napomôcť k lepšiemu pochopeniu vplyvu efektov kampane. Caldeira a Patterson (1982) našli v rámci vedeckej obce značnú podporu pri ich tvrdení, že efekty mobilizácie počas kampane ovplyvňujú agregátne hodnoty volebnej účasti na úrovni volebných obvodov. Zároveň zistili, že volebná účasť je vysoko citlivá na aktivity kampane v kontexte legislatívnych podmienok štátu. Tucker (1986) tvrdí, že výdavky na kampaň sú najmenej dôležitým a najmenej zreteľným kontextuálnym faktorom ovplyvňujúcim volebnú účasť vo voľbách tohto typu. Omnoho relevantnejšou premennou vysvetľujúcou volebnú účasť je podľa neho *dôležitosť samotných volieb*.

Výskum prevedený Hoganom (1999) sa líši od predchádzajúcich štúdií v tom, že berie do úvahy širšie spektrum faktorov, ktoré môžu ovplyvňovať volebnú participáciu, ako sú napr. *demografické premenné*. V skorších štúdiách sa im však nevenovala náležitá pozornosť. K tomu, aby bolo možné hodnoverne vyhlásiť, že mobilizačné efekty sú dôležité pre voľby do zákonodarných orgánov štátu, je potrebné kontrolovať efekty charakteristík samotných volebných obvodov. Dá sa predpokladať, že úroveň výdavkov na kampaň sa mení v závislosti od charakteristík voličov jednotlivých volebných obvodov. Napríklad, priemerné mzdy a úroveň vzdelania môžu byť relevantnejšie v tých volebných obvodoch, v ktorých výdavky na volebnú kampaň sú taktiež vo všeobecnosti vyššie, avšak tieto základné demografické charakteristiky môžu byť samé o sebe dôležité pri

vysvetľovaní rozdielov vo volebnej účasti. Dá sa teda predpokladať, že na počet oprávnených voličov, ktorí sa zúčastnia samotných volieb, vplyva celá paleta rôznych faktorov.

Výsledky Hoganovej analýzy ukázali, že socio-ekonomický a politický kontext, spolu s mobilizačnými faktormi kampane, sú schopné vysvetliť rozdiely v politickej participácii občanov medzi jednotlivými štátmi, i v rámci nich. Jeden z mobilizačných faktorov kampane, jej výdavky, má dôležitý vplyv, avšak zdá sa, že schémy socio-ekonomického a politického kontextu volebných obvodov sú vo všeobecnosti pri vysvetľovaní rozdielov vo volebnej účasti úspešnejšie. „*Charakteristiky voličov vysvetľujú, prečo voliči idú voliť, avšak výdavky na kampaň nám hovoria, prečo ľudia volia tak, ako volia*“ (Hogan 1999).

Ako bolo spomínané už skôr, niekoľko prác sa pokúsilo modelovať efekty kampane vo vzťahu k volebnej účasti. Niektoré z nich riešili otázku vplyvu výdavkov na pravdepodobnosť účasti jednotlivcov vo voľbách (Caldeira, Patterson a Markko 1985), zatiaľ čo iné sa pokúšali riešiť otázku toho, ako výdavky ovplyvňujú agregátne miery volebnej účasti v celonárodných, kongresových či štátnych voľbách (Cox a Munger 1989). Vo väčšine prípadov zistili štúdie pozitívny vzťah medzi výdavkami na kampaň a volebnou účasťou – čím viac kandidáti vo voľbách miňali, tým bolo dosiahnuté vyššie percento voličov zúčastnených vo voľbách. Zvyčajne sú za účelom testovania vplyvu výdavkov na kampaň využité dve premenné. Prvou z nich sú celkové výdavky v prepočte na jedného voliča vynaložené kandidátmi za daný volebný obvod. Vo všeobecnosti sa dá očakávať pozitívny vzťah medzi vynaloženými výdavkami a volebnou účasťou.

Ďalším faktorom často spomínaným v spojitosti s vplyvom na mieru volebnej účasti je *stupeň politického konkurovania*. Štúdie zamerané na agregátnu úroveň celonárodných, kongresových či štátnych volieb demonštrujú štatisticky významný vzťah medzi stupňom politického konkurovania a volebnou účasťou (Tucker 1986). Existuje tu diskusia o povahe teoretického prepojenia týchto premenných. Niektorí autori charakterizujú tento vzťah ako odpoveď voliča, ktorý cíti, že jeho účasť vo voľbách môže ovplyvniť obraz celkových výsledkov (Riker a Ordeshook 1968). Iní autori zasa upriamujú pozornosť na fakt, že tento vzťah je riadený zo strany politických elít, teda politických lídrov, ktorí vedia posúdiť stupeň konkurencie vo voľbách a následne konajú v záujme mobilizácie ich volebnej podpory (Key 1949). V tejto súvislosti sa predpokladá, že nižší volebný rozdiel medzi kandidátmi (angl. electoral margin) je sprevádzaný vyššou mierou volebnej účasti.

Spomedzi mobilizačných faktorov kampane sa ako dlhodobou vplyvujúcim faktorom javia byť *výdavky na volebnú kampaň*. Celkové výdavky vykazujú vo vzťahu k volebnej účasti štatistickú významnosť. Avšak vynechanie faktora sociálneho statusu a politického kontextu vedie k preceňovaniu efektov premenných týkajúcich sa kampane (Hogan 1999).

V kontexte uvažovania o volebnej účasti a jej dosahovanej úrovni rovnako tak nemožno podceňovať *úlohu geograficky podmienených faktorov*, reprezentantom ktorých je napr. veľkosť obce, resp. komunity, v ktorej sa voľby odohrávajú. V zásade možno konštatovať, že volebná účasť klesá s rastom populačnej (voličskej) veľkosti danej priestorovej jednotky a naopak (čím je z hľadiska počtu obyvateľov/voličov obec menšia, tým býva dosahovaná spravidla vyššia volebná účasť), čo vypovedá o nepriamej štatistickej závislosti medzi sledovanými premennými (napr. Hoffmann-Martinot a Sellers 2005, Krivý a Kostecký 2015).

Odporúčaná rozširujúca literatúra:

Barnes, S., Kaase, M. 1979. *Political action: mass participation in five western democracies*. Beverly Hills: Sage.

Hoffmann-Martinot, V., Sellers, J. M. 2005. *Metropolitanization and Political Change*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.

- Norris, P. 2004. *Electoral Engineering. Voting Rules and Political Behavior*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rosenstone, S., Hansen, J. 1993. *Mobilization, participation, and democracy in America*. New York: Macmillan.
- Verba, S., Nie, N. 1972. *Participation in America: Political democracy and social equality*. New York: Harper and Row.
- Wolfinger, R., Rosenstone, S. 1980. *Who votes?* New Haven: Yale University Press.

5.4 Volebná geografia

5.4.1 Čo je, čím je špecifická a čomu sa venuje

Po nástupe demokracie v krajinách strednej a východnej Európy sa vytvoril priestor pre slobodnú participáciu občanov na spoločenskom a politickom dianí aj v našom geopolitickom priestore, čoho dôležitým prejavom sú predovšetkým demokratické voľby. Nakoľko samotné voľby a procesy s nimi súvisiace predstavujú relatívne zložitý systém javov a procesov, ich štúdium si vyžaduje komplexný záber a preto má nevyhnutný interdisciplinárny charakter.

Politológia sa sústreďuje najmä na *činnosť politických strán* z inštitucionálneho hľadiska, tvorbu nových politických subjektov, analyzuje typológiu a dopady volebných kampaní, interpretuje obsah predvolebných programov jednotlivých politických strán či povolebné vytváranie koalícií. Taktiež rieši otázky politickej stability zabezpečovanej legislatívnymi mechanizmami, ktoré by mali reflektovať vôľu voličov mimo parlamentnej pôdy.

Ústrednou témou *sociológie* vo vzťahu k voľbám sú *predvolebné prieskumy verejnej mienky*, procesy politickej a volebnej orientácie rôznych sociálnych skupín populácie, a postoje a nálady občana vo vzťahu k politickému daniu a politickej reprezentácii. Všíma si taktiež vzájomné väzby medzi hodnotovými postojmi ľudí a ich volebnými preferenciami, či politické správanie jedinca determinované prostredím, v ktorom sa nachádza.

Geografia celkový obraz poznania procesov týkajúcich sa volieb, voličského správania a ďalších špecifik súvisiacich s volebnou problematikou dopĺňa, najmä zvýraznením *priestorových aspektov, ktoré procesy týkajúce sa volieb (a nielen ich) v sebe implicitne obsahujú*. Nenahraditeľnosť a dôležitosť geografie je nesporná či už v procese voličského rozhodovania alebo v problematike objektivizácie prepočtu hlasov na mandáty v závislosti od veľkosti volebných obvodov (Johnston a Pattie 2004, Johnston a Pattie 2006).

Počiatky volebnej geografie možno datovať už na začiatok 20. storočia. Priekopníkom tejto vednej disciplíny bol francúzsky sociológ *André Siegfried*, ktorý v roku 1913 publikoval štúdiu „*Tableau politique de la France de l'Ouest sous la Troisième République*“. V rámci nej sledoval volebné správanie obyvateľov 15 departementov v západnej časti Francúzska v priebehu štyridsiatich rokov existencie tretej francúzskej republiky. Ako metódu využil komparabilitu kartografických výstupov priestorového rozmiestnenia volebných výsledkov politických strán s ďalšími faktormi, vrátane fyzicko-geografických charakteristík danej oblasti. Druhú významnú volebno-geografickú prácu predstavil o päť rokov neskôr zakladateľ kultúrnej geografie *Carl O. Sauer* (1918). Ten sa v štúdiu „*Geography and the Gerrymander*“ zaoberal problematikou priestorového vymedzenia volebných obvodov vo voľbách od Kongresu USA. Účelové manipulovanie s hranicami volebných obvodov na základe predchádzajúcej znalosti volebných preferencií voličov predstavil na vzorke troch štátov federácie: Missouri, Kentucky a Tennessee. Obe práce prispeli k rozvoju tejto subdisciplíny politickej geografie a ovplyvnili podobné štúdie

aj v ďalšom období, ktoré však prinieslo len sporadické pokusy o rozvoj volebno-geografických tém. Počiatky systematického štúdia volebného správania obyvateľov možno registrovať až v 40. rokoch 20. storočia a sú pevne spojené s tromi univerzitnými pracoviskami z USA (School of Columbia, School of Michigan a School of Rochester) preferujúcich prístup sociálnych, psychologických a ekonomických vied pri skúmaní problematiky voličského správania.

Ištok (2003) upozorňuje na skutočnosť, že v 70. rokoch minulého storočia boli hlavnými oblasťami záujmu politickej geografie *lokalizačné konflikty v mestách* (angl. urban conflicts), *rozdelenie bohatstva* (angl. welfare geography) a práve *geografia volieb* (angl. electoral geography). Ako uvádza Juríková (2005), politickí geografi sa v tomto období snažili riešiť problémy spravidla multidisciplinárnym prístupom - teda v spolupráci s politológiou, sociálnou ekológiou, sociálnou psychológiou, sociológiou či ekonómiou. Za autora prvej publikovanej práce modernej éry volebnej geografie je považovaný Cox (1969), ktorý sa pokúsil vysvetliť proces volebného rozhodovania elektorátu zohľadnením priestorového kontextu, v rámci ktorého sa uskutočňuje. *Volebná geografia* býva teda chápaná ako *disciplína študujúca geografické aspekty organizácie, priebehu a výsledkov volieb* (Johnston, Shelley a Taylor 1990). Low (2003) konštatuje, že centrálnou témou volebnej geografie sa stáva otázka politickej reprezentácie.

Volebnú geografiu ako vednú disciplínu nebolo možné medzi rokmi 1948-1989 v domácich podmienkach akokoľvek rozvíjať z dôvodu totalitného režimu v ČSSR, ktorý generoval jednostranné výsledky volieb. Po nežnej revolúcii však dochádza k rozvoju vednej disciplíny a snahe dobiehať "západnú školu volebno-geografického výskumu". Geografiu volieb možno v období *po roku 1989 v rámci českej i slovenskej geografie* charakterizovať *ako jej pomerne intenzívne sa rozvíjajúcu subdisciplínu*. Medzi jej nosné témy patrí predovšetkým výskum priestorových aspektov a regionálnych diferencií v rozložení voličského potenciálu jednotlivých politických strán a hnutí. Devízou týchto štúdií je skutočnosť, že výsledky takéhoto druhu výskumu majú zvyčajne výrazne aplikačný charakter, a tak poskytujú jednotlivým politickým subjektom cenné informácie o regiónoch svojej volebnej podpory či "domovských" regiónoch konkurenčných strán, čo v konečnom dôsledku môže zásadným spôsobom pozitívne alebo negatívne ovplyvniť riadenie, manažment či volebnú stratégiu daného politického subjektu, najmä počas prevolebnej kampane. Ako poznamenáva Madleňák (2010), všeobecne možno povedať, že volebná geografia transformujúcich sa štátov bývalého východného bloku sa nachádza v situácii, kedy po desaťročiach absencie demokratických volieb sa spolu s ďalšími spoločensko-vednými disciplínami snaží zachytiť a analyzovať premenu spoločnosti a stabilizáciu demokracie, ktorá nie je vždy jednoznačná a v jednotlivých štátoch prechádza rôznymi peripetiami. Často dochádza k snahe aplikovať volebno-geografické vzorce overené v podmienkach liberálnych demokracií v tomto prostredí a následne k ich modifikácii z dôvodu špecifických podmienok postsocialistických štátov.

V období po zmene spoločenského režimu na prelome 80. a 90. rokov minulého storočia sa spomedzi slovenských a českých autorov venovali geografickej analýze výsledkov volieb napríklad Kostecký a Blažek (1991), Jehlička a Sýkora (1991), Jehlička, Kostecký a Sýkora (1993), Kostecký (1993, 2000), Vlčková a Brunn (1994), Vlčková (1995), Krivý, Feglová a Balko (1996), Mariot (1999, 2003), Krivý (1999, 2007), Szöllös (2000, 2006), Madleňák (2006, 2012), Kyloušek a Pink (2007), Plešivčák (2011, 2013a, 2013b, 2014a, 2014b, 2015), Mikuš (2014), Kostecký a Krivý (2015), Plešivčák et al. (2016) či Mikuš a Gurňák (2016).

Záujem geografov, ktorí sa v slovenských podmienkach zaoberajú voľbami, sa všeobecne orientuje na 3 základné okruhy problémov. Prvým z nich je *hľadanie regionálnych rozdielov vo volebných výsledkoch a vymedzenie regiónov so špecifickou "politickou klímou"*. Za druhý možno považovať *hľadanie príčin, ktoré spôsobujú*

regionálne rozdiely vo volebných výsledkoch. Hodnotenie významu priestorovej diferenciácie volebných výsledkov a zvláštností jednotlivých volebných systémov pre vytváranie zastupiteľských orgánov je taktiež problematikou, ku ktorej sa slovenskí geografi relatívne často vyjadrujú (Vlčková 1995).

Vlčková (1995) v polovici 90. rokov minulého storočia zafinovala šesť tematických okruhov, na ktoré by bolo vhodné orientovať pozornosť pri geografických výskumoch volieb na Slovensku. Patrí k nim:

1. *výskum koncepcie lokálnej a regionálnej politickej kultúry,*
2. *výskum odlišností v preferencii politických subjektov vo vidieckych oblastiach, resp. v mestách,*
3. *výskum zameraný na výsledky komunálnych volieb,*
4. *výskum organizácie volebnej administratívy,*
5. *výskum stratégie volebnej kampane politických strán,*
6. *výskum postojov zvolených poslancov.*

Problematika volieb si našla miesto vo viacerých vedných odboroch, a tak aj témy a najmä pohľady na túto problematiku sa do značnej miery odlišujú, čo sa v konečnom dôsledku prejavuje na rôznorodom charaktere samotných prác a výskumov uskutočnených v oblasti problematiky volieb. Nielen pestrá paleta odborníkov participujúcich na rozvoji volebno-geografických prác, ale taktiež rozdielny spoločensko-politický vývoj v Európe v 20. storočí prispel k dnešnej úrovni zhromaždených vedomostí a poznatkov o voľbách a ich priestorových zákonitostiach. Po zmene spoločenských pomerov v krajinách strednej a východnej Európy na prelome 80. a 90. rokov minulého storočia prešla obrodou aj tematika geografických prác. Vzorom bola napr. americká literatúra, ktorá je zdrojom mnohých teoretických a metodologických inšpirácií pre stredoeurópsku a východoeurópsku volebnú geografiju aj v súčasnosti. Cieľom odborníkov venujúcich sa tejto problematike bolo približovanie sa v témach i kvalite výskumov trendom západoeurópskej a severoamerickej volebnej geografie. I dnes možno registrovať stále rastúci trend počtu štúdií zameraných na problematiku volebných výsledkov politických subjektov a ich časovej a priestorovej diferenciácie, k čomu významne prispeli i slovenskí geografi. Vysvetleniu politického správania voličov venovali pozornosť najmä sociológovia, avšak takto zamerané práce v súčasnosti nie sú až tak frekventované.

Západoeurópska a americká literatúra sa v oblasti problematiky volieb dlhodobo sústreďuje najmä na *odhaľovaní faktorov politického správania občanov v rôznych prostrediach*, čo do istej miery možno chápať ako reakciu na znižujúcu sa volebnú účasť vo vyspelých západných demokraciách. Väčšinový volebný systém USA v kombinácii s etnickou pestrosťou v krajine už vo svojej podstate inklinuje k možnosti zmanipulovania volebných výsledkov využitím metód *gerrymandering resp. redistricting*, a tak aj túto problematiku možno považovať za jednu z centrálnych tém americkej politickej geografie súčasnosti. Preto aj *otázky spravodlivosti pri delimitácii volebných obvodov a možnosti zabezpečenia politickej slobody a reprezentácie pre rôzne skupiny obyvateľstva* majú vo výskume svoje dôležité miesto (Winburn a Wagner 2003). V súčasnej anglo-americkej vedeckej obci dochádza k polemike nad významom priestorovej diferenciácie voličského správania. Napríklad Johnston et al. (2000) si kladie otázku, či sú domácnosti, susedstvá, volebné okrsky a regióny (teda priestor = space, a miesto = place) relevantnými činiteľmi ovplyvňujúcimi voliča, ktoré je potrebné brať do úvahy, alebo sú to len štatistické artefakty vo forme zhlukových efektov.

Ako vo svojej práci konštatuje Duggan (2005), v súčasnosti sa štúdiom analýzy volieb vzťahuje najmä k počiatočným prácam Hotellinga (1929), Downsa (1957) a Blacka (1958), ktorí aplikovali *matematické metódy k vysvetleniu stabilných dôsledkov volieb*. Autor tu

taktiež uvádza, že ďalšími štúdiami, ktoré dôsledne postihujú problematiku modelovania vo voľbách, sú tituly od autorov Wittmana (1990), Coughlina (1990, 1992), Austen-Smitha a Banksa (2004).

Volebným prácam v stredoeurópskom a východoeurópskom priestore venoval pozornosť Tucker (2002). Len 13 % prác, ktoré Tucker analyzoval, mali *charakter komparatívnych volebno-geografických štúdií*. Ďalším jeho zistením bola skutočnosť, že *výrazná časť štúdií bola zameraných na voľby celonárodného charakteru (90 %)*, čo svedčí o *podceňovaní výskumu volieb na regionálnej a lokálnej úrovni*. Tucker ďalej zistil, že významnú pozíciu v rámci štúdií v postsocialistických krajinách zastávajú volebné práce zamerané na to, *ako voľby formujú podstatu stranického systému v krajine*. Ďalšia skupina prác z tohto prostredia odpovedá na otázky, *prečo zvíťazila daná politická strana, čo determinovalo jej volebný výsledok*. Odpoveďou sú najmä kvantitatívne štúdie, ktoré využívajú tak agregované štatistické údaje na národnej úrovni, ako aj dáta získané kvalitatívnymi metódami na lokálnej úrovni. Sociologická a politologická obec sa snaží ponúknuť prehľad toho, *ako prebiehala predvolebná kampaň politických subjektov, či akú skupinu voličov sa ňou snažili zaujať*.

“Hypoteticky“ orientované práce taktiež oslovili istú časť autorov, aj v prostredí strednej a východnej Európy. Takto orientované štúdie sa snažia objasniť, *ako ekonomické podmienky, sociálne štiepenie a volebné inštitúcie ovplyvňujú konečné volebné výsledky*. Výskumy tohto a podobného charakteru využívajú kvantitatívne analýzy, založené na agregovaných, ale aj individuálnych dátach. Zaujímavou sa stáva hľadanie odpovede na otázku, *či a ako ekonomické podmienky ovplyvňujú volebné výsledky a voličské správanie obyvateľov*.

Možno však identifikovať veľké množstvo ďalších, výrazne geograficky podmienených tém, ktorým sa v súčasnosti venuje pozornosť v postkomunistických štúdiách. Medzi ne patrí *tematika vplyvu geografických podmienok na volebné výsledky, dôvody rozdielnej volebnej účasti na národnej a regionálnej úrovni, voľby a územia volebnej podpory z časového hľadiska, volebné stratégie politických subjektov a pod.*

Zaujímavým pokusom o prepojenie všetkých spomenutých kontextov sú štúdie od O'Loughlina, Flinta a Anselina (1994) a Flinta (1998, 2001), ktoré analyzovali vývoj volebnej podpory Hitlerovej NSDAP v medzivojnovom Nemecku. Z globálneho pohľadu ho charakterizujú ako krajinu semiperiférie (Wallerstein 1984) nachádzajúcu sa v období tzv. “B-fázy ekonomickej stagnácie a reštrukturalizácie“ (Kondratieff 1935) a poukazujú na špecifikum schopnosti nacistov oslovovať podľa potreby rôzne vrstvy voličov, cez primárne predpoklady odlišnosti ekonomických cieľov jednotlivých skupín (pracujúci, stredná trieda, buržoázia).

5.4.2 Priestorová diferenciacia volebných výsledkov

Ambícia vysvetliť dôvody teritoriálnej diferenciacie výsledkov volieb sa prvýkrát zrodila vo Francúzsku a to už začiatkom minulého storočia. V tomto smere sa za prelomovú prácu považuje už spomínaná štúdia *Andrého Siegfrieda* (1913), ktorá pomerne dlhý čas zostala centrálnym východiskom volebnej geografie pri zdôvodňovaní vzťahu volebných výberov elektorátu a ich priestorovej distribúcie. Neskôr sa pristúpilo k podpore toho názoru, že teritoriálnu diferenciu volebných preferencií je potrebné chápať v súvislosti s problematikou územnej disperzie parciálnych skupín obyvateľstva. Je však zrejmé, že miera pôsobenia jednotlivých činiteľov (sociálny status, etnicita, religiozita, jazyková príslušnosť, stupeň hospodárskeho rozvoja a pod.) je od miesta k miestu diferentná.

Prelom v definovaní úlohy sociálnej štruktúry obyvateľstva pri vysvetľovaní geografie volebných výsledkov znamenala štúdia od *Lipseta a Rokkana* (1967), ktorí delenie subkategórií elektorátu a ich politických preferencií na báze ich sociálnej príslušnosti

označili ako dôsledok tzv. “*cleavages*“ (štiepení, konfliktných línií/dimenzií). Vychádzajú pritom z predpokladu, že aktuálna sociálna štruktúra sa v každej krajine nevyhnutne zrkadlí v ponuke politických alternatív. Autori vymedzili štyri základné konfliktné línie rozdeľujúce elektorát a politickú scénu v západoeurópskych krajinách. Prvé dve (štát vs. cirkev (1) a centrum vs. periféria / dominantná vs. podriadená kultúra (2)) sa vykreoali ako dôsledok rozvoja národných štátov, zatiaľ čo zvyšné dve (mesto vs. vidiek / priemysel vs. poľnohospodárstvo (3) robotníci vs. zamestnávateľia (4)) boli dôsledkom priemyselnej revolúcie. Stranícky systém, jeho stav, vývoj a štruktúru je možné chápať ako reflexiu existujúcej stratifikácie spoločnosti. Štúdie z anglosaského politicko-vedného a sociologického prostredia identifikovali i ďalšie špecifické konfliktné línie. V priestore južnej, strednej a východnej Európy sa problematike geografických aspektov socio-politického štiepenia elektorátu venovali v poslednom období viacerí autori, konkrétne v prípade Portugalska (Jalali 2004), Poľska (Kowalski 2002), Ruska (Marsh, Albert a Warhola 2004), Česka (Kostecký et al. 2014 a 2015) či Slovenska (Madleňák 2012, Plešivčák 2013a, 2013b, 2014a, 2014b Mikuš a Gurňák 2016).

Téme príčin teritoriálnej distribúcie volebných výsledkov, jej stability a miere zotrvačnosti sa primárne venujú volební geografí, často však v kooperácii s akademikmi z oblasti politológie, sociológie, ekonómie, ekológie, ale i ďalších vedných odborov. Explanačná hodnota konfliktných línií je pri vysvetľovaní volebných súvislostí v danom časovom a priestorovom kontexte pomerne dynamickou premennou, ktorá de facto permanentne vytvára motiváciu pre multidisciplinárny charakter výskumu.

Z pomerne širokého diapazónu možných eplanácií tohto fenoménu bol pomerne dlhé obdobie akceptovaný pohľad Butlera a Stokesa (1969), ktorí konštatovali, že teritoriálna podoba volebného správania je iba *reflexiou diferencií v zložení obyvateľstva* a všetko ostatné je pri posudzovaní charakteru volebných výsledkov marginálne. 70. roky minulého storočia znamenali zmenu v tom zmysle, že vďaka akademikom z britského prostredia sa väčšia pozornosť začala venovať vplyvom *ekonomického kontextu volebného rozhodovania*. Podľa tohto prístupu je priestorová mozaika výsledkov volieb dôsledkom nerovnomerného rozvoja spoločnosti, a tak i politická odpoveď na odlišné socio-ekonomické podmienky musí byť teritoriálne diferencovaná.

V nasledujúcej dekáde sa do istej miery upustilo od ekonomického vnímania tohto volebno-geografického fenoménu, pričom niektorí akademici v tomto smere zdôrazňujú *význam politizácie periférií a efektu “skrytého teritorializmu”*. Geografická diferenciácia volebných výsledkov je reflexiou modernizačných tendencií, pričom však primárne súvisí so skutočnosťou, že rôzne skupiny obyvateľstva obývajú rôzne prostredia. Iným pohľadom je zdôrazňovanie významu konkrétnych historických súvislostí, ktoré dlhodobo formujú politickú klímu území a politické postoje obyvateľov v nich žijúcich (Agnew 1987, Krivý, Feglová a Balko 1996, Kowalski 2002). Niektorí akademici pokladajú teritoriálnu diferenciáciu za úplne prirodzený jav, ktorý bude vždy vedieť zaujať ich pozornosť a jej vysvetlenie nie je nikdy definitívne.

Explanačné teórie snažiac sa o vysvetlenie priestorovej diferenciácie volebných výsledkov možno rozdeliť do dvoch prúdov zdôrazňujúcich *dva základné prístupy, resp. efekty*:

- a) *Kompozičný prístup (efekt)* zdôrazňuje skutočnosť, že ak chceme poznať pozadie volebných preferencií a ich teritoriálneho priemetu, odpoveď musíme hľadať v štruktúrnych charakteristikách elektorátu. Na individuálnej úrovni ide o zaradenie jednotlivca do určitej politickej jasne vyprofilovanej skupiny. Teritoriálna mozaika odlišností vo volebných preferenciách je tak len púhou reflexiou, pričom jej primárnu príčinu možno odhaliť v štruktúre samotnej spoločnosti. Metódy tohto prístupu sú

vhodné na výskum predovšetkým v teritoriálnych jednotkách, ktoré sú socio-politicky výrazne polarizované.

- b) *Kontextuálny prístup (efekt)* sa argumentačne opiera o dôležitosť priestorovému kontextu, v ktorom jednotlivec žije a volebno-preferenčne sa rozhoduje. Lokálne podmienky sú tým faktorom, ktoré v najväčšej miere modifikujú volebné výsledky a ich geografiu, pričom identifikácia jedinca so sociálnou skupinou nie je pri volebnom rozhodovaní primárne určujúcou. Prostredie, ktoré modifikuje volebné správanie jednotlivcov, je reflexiou vzťahov medzi viacerými subkomponentami spoločnosti. Tento prístup sa uplatňuje predovšetkým pri hodnotení menej polarizovanej spoločnosti.

Časová stabilita priestorovej diferenciácie

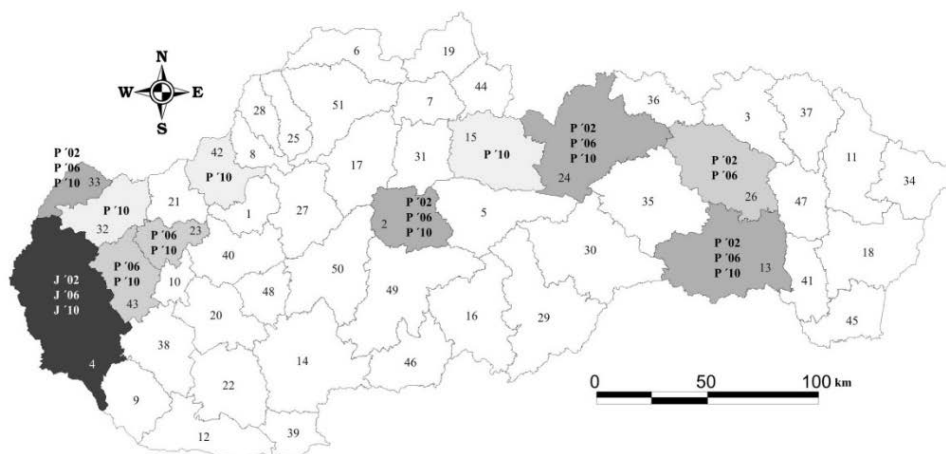
Ďalším súvisiacim fenoménom je *stabilita priestorovej diferenciácie volebných preferencií* (angl. spatial voting patterns). Vo všeobecnosti je badateľná kontinuita diferenciácie výsledkov volieb, či už v regionálnom alebo lokálnom priestore. Ako najlogickejší sa javí byť Agnewov (1987) argument, ktorý hovorí, že teritoriálna stabilita volebných preferencií je dôsledkom teritoriálnej stability štruktúrnych charakteristík obyvateľstva (*kompozičný prístup*). Tento prístup však nedokáže vysvetliť skutočnosť, keď v istom geografickom kontexte politická klíma zostáva nemenná i napriek veľkým socio-štruktúrnym zmenám (napr. po ekonomickej konverzii či v dôsledku migračných pohybov).

Odlíšnu explanačnú ponúka Johnston (1987), ktorý upriamuje pozornosť na vplyv aktivity lokálnych združení politických strán, ktoré sa častokrát stávajú pevnou súčasťou miestnej kultúry, vytvárajúc v lokalite určitú politickú klímu, ktorá má následne vplyv na voľby a ich výsledok (*kontextuálny prístup*). Práve politická klíma, špecifické politické prostredie lokálnej úrovne, dokáže formovať politicko-ideologický profil jednotlivcov a to najmä v čase dospievania a socializácie, zatlačujúc pritom do ústrania práve ich spoločenský status (Norris 2004). Rovnako tak sú touto silou formovaní napríklad i ľudia prichádzajúci z externého prostredia (noví obyvatelia).

Na ilustráciu fenoménu časovej stability priestorovej diferenciácie môžeme využiť náčrt teritoriálnych súvislostí volebnej podpory rozhodujúcich politických subjektov prvej dekády nového milénia na Slovensku (sledovanej v dlhšom časovom rade - v prípade troch volieb do NR SR, konkrétne v rokoch 2002, 2006 a 2010, obr. 13-17). Využívame pritom metodický koncept od Jehličku a Sýkoru (1991). Podľa tohto prístupu možno za územie volebnej podpory považovať tie územia (regióny), ktoré po zoradení od najvyššieho po najnižší relatívny počet hlasov v regiónoch pre danú politickú stranu tvoria prvých 50 % z celkového počtu stranou získaných hlasov v daných voľbách. Regióny nachádzajúce sa podľa kumulovaného relatívneho podielu hlasov pre danú stranu v prvej štvrtine celkového počtu hlasov pre stranu v relatívnom vyjadrení označujeme ako "jadrá území volebnej podpory". Pre tie regióny, ktoré sa nachádzajú v pásme od 25 do 50 %, používame označenie "periférie území volebnej podpory".

O značnej nemennosti území volebnej podpory a ich relatívne stabilnej významnosti vo vzťahu k celkovému volebnému výsledku strany hovorí ten fakt, že počas sledovanej periódy rokov pri hodnotení najrelevantnejších politických subjektov na slovenskej politickej scéne v priemere až 82 % regiónov nemenilo vo vzťahu k ich volebnému výsledku významnejším spôsobom svoj status. Buď boli kontinuálne v pozícii území rozhodujúcej volebnej podpory (so statusom jadra alebo periférie) alebo pre volebný výsledok strany opakovaným spôsobom nezohrávali významnejšiu úlohu. Najvyššiu nemennosť priestorovej mozaiky území volebnej podpory a ich relevancie zaznamenali strany SMK (94 % regiónov, vysvetľujúcim faktorom priestorová koncentrovanosť voličov maďarskej národnosti v rámci územia Slovenska), KDĽ (92 %, vysvetľujúcim faktorom priestorová koncentrovanosť konzervatívne orientovaných voličov rímskokatolíckeho vierovyznania) a SDKÚ-DS (88 %, vysvetľujúcim faktorom priestorová koncentrovanosť

voličov s vyšším socio-ekonomickým statusom). Významnú stabilitu priestorovej diferenciácie volebnej podpory (75 %) však registrovala aj dlhodobo najsilnejšia politická strana na Slovensku, Smer-SD, ktorá už tradične oslovuje predovšetkým etasticky a egalitársky zmysľajúcu časť voličov (ľavicový elektorát). Za poklesom stability území volebnej podpory ĽS-HZDS (63 %) môžeme badať vplyv (pre stranu) prelomových volieb v roku 2010 generujúcich dramatický prepád volebnej podpory, ktorý sa na regionálnej úrovni prejavil úpadkom jej tradičných bášť (Považie, Horná Nitra a Horný Zemplín) a ich postupnou transformáciou na územia významným spôsobom podporujúce Smer-SD (ako dôsledok preberania značnej časti elektorátu ĽS-HZDS majúceho podobný hodnotovo-ideologický profil).

Jadrá a periférie území volebnej podpory SDKÚ-DS v období r. 2002-2010

- jadro volebnej podpory v troch voľbách (1)
- jadro volebnej podpory v dvoch voľbách (0)
- jadro volebnej podpory v jedných voľbách (0)
- periféria územia volebnej podpory v troch voľbách (4)
- periféria územia volebnej podpory v dvoch voľbách (3)
- periféria územia volebnej podpory v jedných voľbách (3)
- ostatné územia (40)

J '02 jadro volebnej podpory v parlamentných voľbách v roku 2002

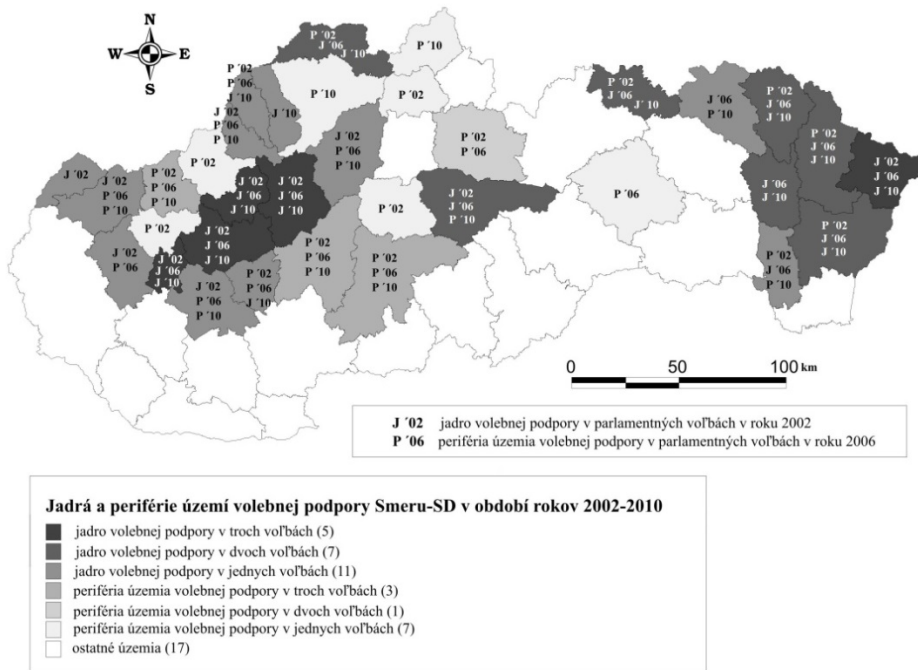
P '06 periféria územia volebnej podpory v parlamentných voľbách v roku 2006

Poradové čísla funkčných mestských regiónov

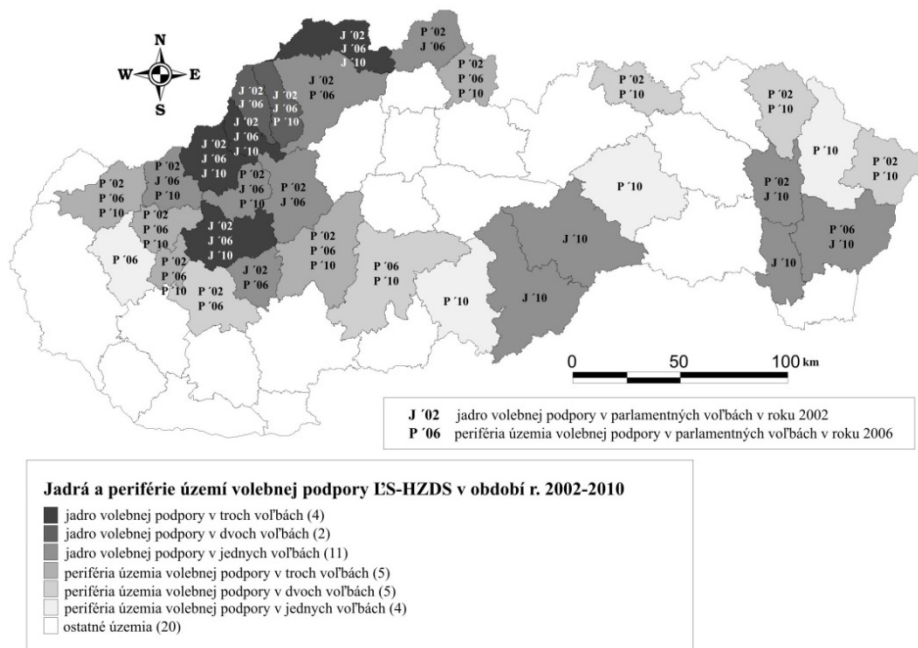
1 Bánovce n./B.	14 Levice	27 Prievidza	40 Topoľčany
2 Banská Bystrica	15 Liptovský Mikuláš	28 Púchov	41 Trebišov
3 Bardejov	16 Lučenec	29 Rimavská Sobota	42 Trenčín
4 Bratislava	17 Martin	30 Rožňava	43 Trnava
5 Brezno	18 Michalovce	31 Ružomberok	44 Tvrdošín a Nižná
6 Čadca	19 Námestovo	32 Senica	45 Veľ. Kapušany
7 Dolný Kubín	20 Nitra	33 Skalica a Holíč	46 Veľký Krtíš
8 Dubnica n./V.	21 Nové Mesto n./V.	34 Snina	47 Vranov nad Topľou
9 Dunajská Streda	22 Nové Zámky	35 Spišská Nová Ves	48 Zlaté Moravce
10 Hlohovec	23 Piešťany	36 Stará Ľubovňa	49 Zvolen
11 Humenné	24 Poprad	37 Svidník a Stropkov	50 Žiar nad Hronom
12 Komárno	25 Považská Bystrica	38 Šafa a Galanta	51 Žilina
13 Košice	26 Prešov	39 Štúrovo	

Obr. 13 Jadrá a periférie území volebnej podpory SDKÚ-DS v parlamentných voľbách v období rokov 2002-2010

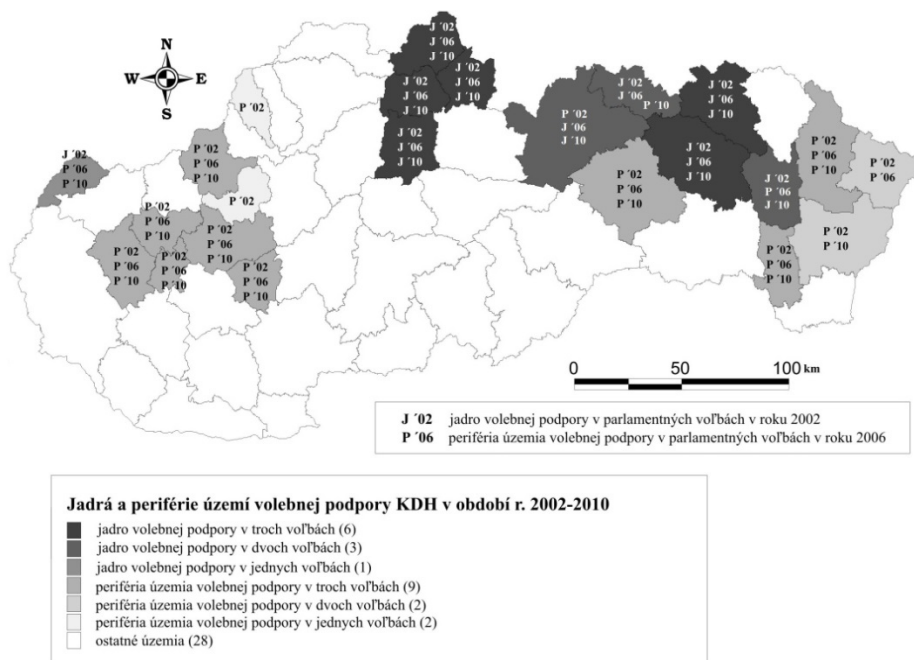
Zdroj: Plešivčák (2011).

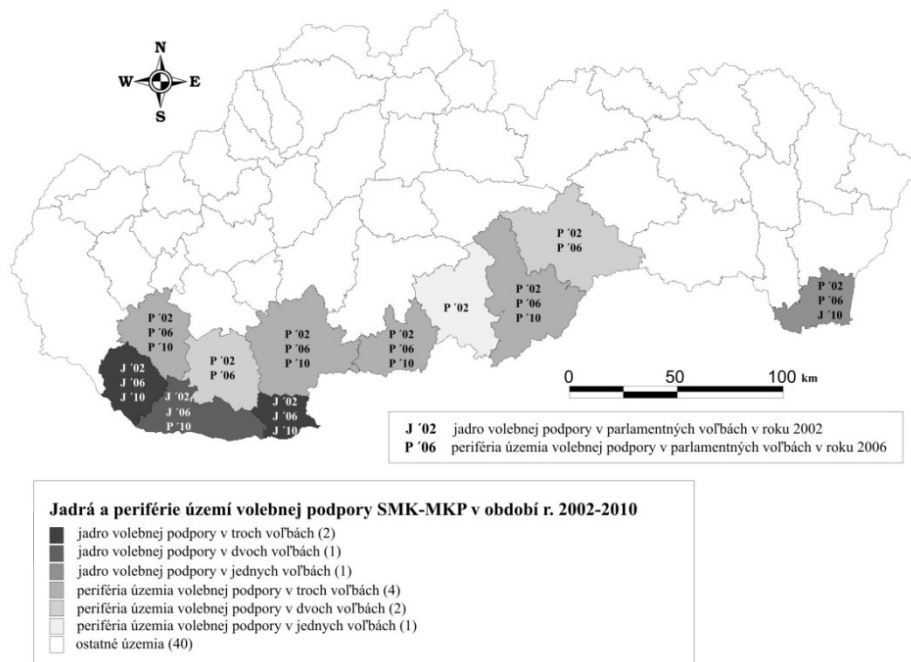
Obr. 14 Jadrá a periférie území volebnej podpory Smeru-SD v parlamentných voľbách v období rokov 2002-2010. *Zdroj: Plešivčák (2011).*

Obr. 15 Jadrá a periférie území volebnej podpory ES-HZDS v parlamentných voľbách v období rokov 2002-2010. *Zdroj: Plešivčák (2011).*

Obr. 16 Jadrá a periféria územia volebnej podpory KDH v parlamentných voľbách v období rokov 2002-2010. Zdroj: Plešivčák (2011).

Obr. 17 Jadrá a periféria územia volebnej podpory SMK-MKP v parlamentných voľbách v období rokov 2002-2010. Zdroj: Plešivčák (2011).

5.4.3 Geografické faktory ovplyvňujúce výsledok volieb

Volebná geografia bola spočiatku chápaná ako politológia s priestorovými aspektmi, čo však exaktne nevystihovalo jej podstatu. Centrom jej záujmu sa stal fenomén voličského správania, v rámci ktorého sa snaží vysvetliť vzťah medzi priestorom a elektorátom, procesom socializácie jednotlivca a jeho politického rozhodovania v určitom priestorovom kontexte. Rovnako aktuálnu tému predstavuje teritoriálne diverzifikovaná agitácia politických subjektov smerom k voličom. Taylor (1985) zdefinoval štyri základné javy, pri ktorých priestorový kontext preukázateľne formuje volebné rozhodnutie obyvateľstva:

- a) *Efekt susedstva* (angl. friends and neighbours effect) zdôrazňuje skutočnosť, že kandidát získa v teritóriu, odkiaľ pochádza, zvyčajne vyšší počet hlasov ako by sa dalo očakávať vzhľadom na objektívnejšie kritériá jeho osoby (schopnosti, kvalifikácia, odbornosť, výkon v úrade a pod.). Tento efekt sa výraznejším spôsobom prejavuje v prípade väčšinového volebného systému, pri ktorom sú kandidáti vnímaní v prvom rade ako individuálni jednotlivci a osobnosti než ako predstavitelia konkrétnych politických subjektov.
- b) *Hlasovanie o spornom bode* (angl. issue voting) ovplyvňuje volebný výsledok predovšetkým vtedy, ak má určitá problematika (téma) v čase predvolebnej kampane väčšiu relevanciu v určitom teritóriu v porovnaní s iným (otázka životného prostredia, menšinovej politiky, dopravy a pod.). Ako zdôrazňuje Kostecký (1993), tento faktor pôsobí markantnejším spôsobom v krajinách aplikujúcich volebný systém pomerného zastúpenia, ktorý umožňuje uspieť i stranám, ktoré sa sústreďia na minimálny počet tematických okruhov (rôzne radikálne, nacionalistické, separatistické, autonomistické strany). Reynolds (1994) venuje rozsiahlu pozornosť otázkam nacionalizmu, ktoré sú úzko prepojené práve s fenoménom hlasovania o spornom bode.
- c) *Efekt kampane* (angl. campaign effect) vyzdvihuje význam lokálneho kontextu pri volebnom súboji na miestnej úrovni. Jeho úloha je zjavná najmä v prípade krajín uplatňujúcich väčšinový volebný systém, pri ktorom pre politickú stranu nie je rozhodujúci celkový počet hlasov za všetky volebné obvody, ale jej schopnosť víťaziť v parciálnych územiach. Generálne však platí, že s nárastom vplyvu masmédií a ich orientáciou na kampani na celoštátnej úrovni upadá význam lokálnej predvolebnej aktivity (výnimku v tomto smere predstavujú príklady z USA a Veľkej Británie). Lokálna kampani je vtedy významná, ak dva najsilnejšie politické subjekty majú v danom teritóriu vyrovnaný status alebo ak je krajina rozdelená na dve približne rovnaké časti (na približne rovnaký počet sympatizujúcich regiónov/oblastí), ktoré podporujú navzájom opačný politický blok. V takomto prípade môže o celkovom výsledku volieb (a teda i smerovaní krajiny ako celku) rozhodnúť len niekoľko volebných obvodov, na ktoré sa upriamuje pozornosť médií, politických strán i samotných voličov (v prípade volieb prezidenta USA častokrát napr. Florida).
- d) *Efekt nákazy* (angl. contagion effect, neighbourhood effect) poukazuje na fakt, že proces volebného rozhodovania sa jednotlivca nie je izolovaný od súvisiacich kontextov a pôsobiacich faktorov, a podlieha tak vplyvu politických názorov osôb, s ktorými sa na dennej, ale i menej frekventovanej báze stretáva. Johnston (1987) si však myslí, že jeho význam je pri vysvetľovaní voličského správania zanedbateľný. Cox (1969) však predpokladá, že osoby žijúce v tom istom priestore alebo spoločenstve navzájom častejšie (a to i názorovo) interagujú než ľudia, ktorí sú geograficky vzdialenejší, v čom možno vidieť paralelu s Toblerovým (1970) prvým zákonom geografie. Avšak ako dokázali iné výskumy, len fragment elektorátu konfrontujúci svoje politické postoje s ľuďmi zo svojho okolia prijíma argumenty, ktoré by mohli modifikovať ich politicko-ideologický a hodnotový profil, a v konečnom dôsledku tak ich volebné rozhodnutie (Rose a McAllister 1990). Napriek tomuto faktu však efekt nákazy môže pôsobiť napr.

v podobe identického priebehu volebnej kampane v danej lokalite. Existuje však viacero mechanizmov (ako len “debata so susedmi”), prostredníctvom ktorých sa môže efekt nákazy prejavovať. Zarádujeme sem procesy ako napr. participácia na formálnych či neformálnych lokálnych a regionálnych interakciách, ktoré sú významné najmä v územiach, kde prevládajú príslušníci istej sociálnej triedy, resp. sú typické určitou dominantnou politickou klímou (Bernard a Kostelecký 2014).

Odporúčaná rozširujúca literatúra:

- Agnew, J. 1987. *Place and politics: The geographical mediation of state and society*. Boston: Allen & Unwin.
- Johnston, R., Pattie, C. 2006. *Putting voters in their place: geography and elections in Great Britain*. Oxford: Oxford University Press.
- Johnston, R., Shelley, F., Taylor, P. 1990. *Developments in Electoral Geography*. London: Routledge.
- Krivý, V., Feglová, V., Balko, D. 1996. *Slovensko a jeho regióny – sociokultúrne súvislosti volebného správania*. Bratislava: Nadácia Médiá.
- Madleňák, T. 2012. *Regionálna diferenciacia volebného správania na Slovensku (1998-2010)*. Bratislava: VEDA - vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- Taylor, P. 1985. *Political Geography: World Economy, Nation State and Locality*. London: Longman.

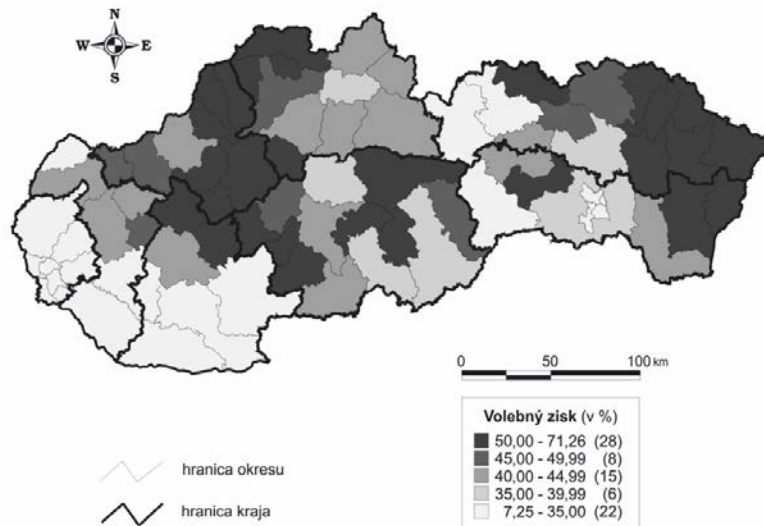
5.5 Výsledky parlamentných volieb a celoštátnych referend na Slovensku

5.5.1 Predvolebná situácia a parlamentné voľby 2016

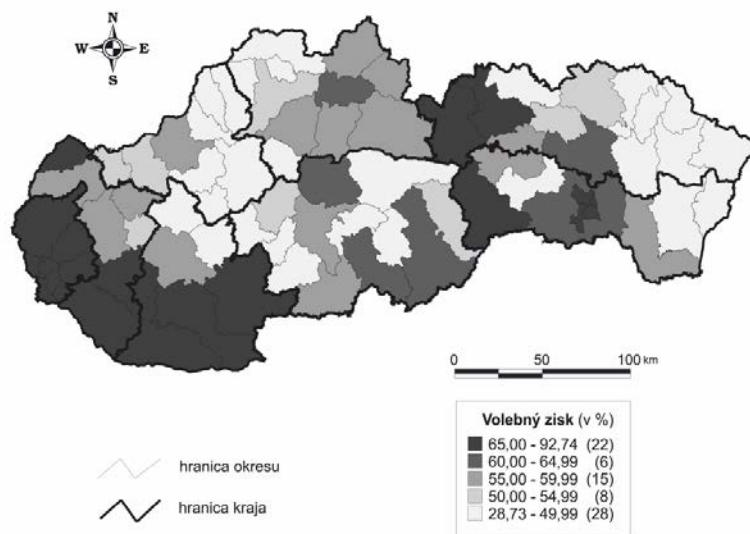
Jedným zo základných práv občanov je ich participácia na veciach verejných. Občania majú právo združovať sa v politických stranách či hnutiach. Okrem pasívneho volebného práva v podobe kandidatúry do verejnej funkcie (právo byť zvolený) slúži ako hlavný mocenský nástroj ľudu aktívne volebné právo - právo voliť svojich zástupcov na takýto post. Výkon práva voliť svojich kandidátov patrí v prostredí zastupiteľskej demokracie k najvýznamnejším právomociam občanov pri ich účasti na politickom živote spoločnosti, v slovenskom kontexte najmä pri utváraní zloženia Národnej rady Slovenskej republiky ako najvyššieho zákonodarného zboru štátu. Prvé parlamentné voľby po rozdelení Českej a Slovenskej Federatívnej republiky (ČSFR) sa konali v októbri 1994, ďalšie potom v septembri 1998, septembri 2002, júni 2006, júni 2010 a marci 2012.

Dňa 5. marca 2016 sa tak uskutočnili, v riadnom termíne, v poradí siedme parlamentné voľby v histórii samostatnej Slovenskej republiky. Voľby boli vyhlásené predsedom Národnej rady SR Petrom Pellegrinim 12. novembra 2015, a to rozhodnutím č. 307/2015 Z. z. V daný deň začala aj predvolebnú kampaň, ktorá trvala do 3. marca, teda do doby volebného moratória v rozsahu 48 hodín pred začiatkom volieb. Voliči si mohli vybrať z celkovo 23 politických strán a hnutí, ktoré nominovali spolu 2914 kandidátov. Dalo sa predpokladať, že sa už nebude opakovať situácia z predchádzajúceho obdobia (voľby 2012), kedy drvivým spôsobom vyhrala strana Smer-SD (44,4 %) a po prvýkrát počas existencie samostatného štátu vznikla jednofarebná vláda. Kartami v politickej budúcnosti krajiny zamiešala v tejto súvislosti i priama voľba prezidenta republiky v marci 2014. Do druhého kola postúpil okrem nezávislého kandidáta Andreja Kisku taktiež predseda strany Smer-SD a úradujúci premiér Robert Fico. Dá sa predpokladať, že ak by R. Fico prezidentské voľby vyhral, tento krok by zrejme oslabil aj samotnú stranu Smer-SD v parlamentných voľbách v roku 2016, nakoľko by strana stratila svojho prirodzeného lídra

a hlavnú marketingovú tvár. Pretože sa tomu tak nestalo a Robert Fico prezidentské voľby v pomere hlasov 40,6 % ku 59,4 % prehral, zostal na pozícii premiéra a teda aj volebného lídra strany pre nadchádzajúce parlamentné voľby. Súvislosti regionálnej podpory dvoch najúspešnejších kandidátov v druhom kole prezidentských volieb 2014 zachytávajú obr. 18 a obr. 19.

Obr. 18 Volebné výsledky Roberta Fica na okresnej úrovni v druhom kole prezidentských volieb uskutočnených v roku 2014. Zdroj údajov: <http://volby.statistics.sk/>.

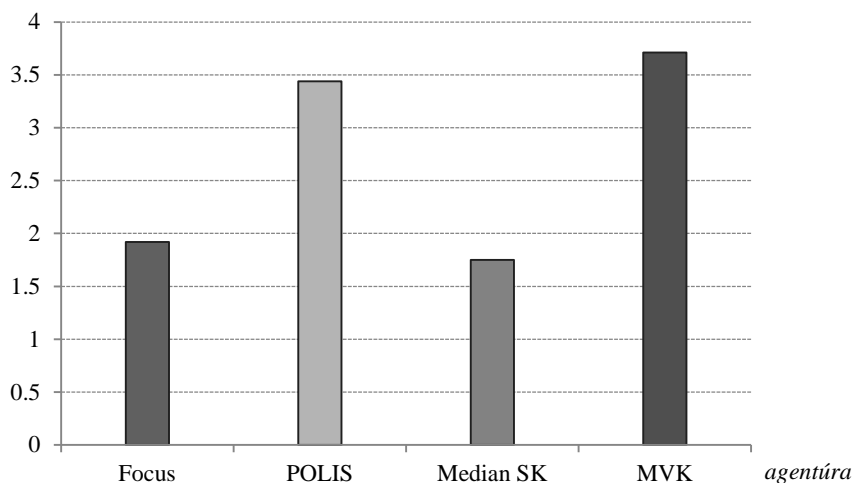
Obr. 19 Volebné výsledky Andreja Kisku na okresnej úrovni v druhom kole prezidentských volieb uskutočnených v roku 2014. Zdroj údajov: <http://volby.statistics.sk/>.

Situácia pred voľbami

Volebné prieskumy agentúr verejnej mienky najprv predpovedali Smer-SD opäť veľmi vysoký volebný zisk (37,0 % agentúra Focus k 13. 1. 2016, 36,0 % agentúra Median k 22. 1. 2016), avšak s blížiacimi sa voľbami dochádzalo k postupnému poklesu odhadu zisku hlasov pre stranu (32,1 % agentúra Median k 7. 2. 2016, 29,3 % agentúra Phoenix Research k 8. 2. 2016). Predpokladalo sa, že výrazne pozitívny volebný výsledok dosiahnu stredopravej strany a budú tak schopné zostaviť vládnú koalíciu. Kandidátom niektorých médií na povolebného lídra pravice bola strana #Sieť a predpovedaným nominantom na post budúceho premiéra predseda strany Radoslav Procházka, neúspešný kandidát na prezidenta z roku 2014. Práve vysoké nadhodnotenie volebného výsledku pre stranu #Sieť a naopak podhodnotenie volebných ziskov iných zoskupení spochybnilo relevantnosť prieskumov verejnej mienky. Väčšina agentúr prisudzovala tejto politickej strane preferencie okolo 15 % (napríklad Phoenix Research dňa 8. 2. 2016 zverejnil odhad volebnej podpory tejto strany na úrovni 16,8 %), reálny výsledok však bol o poznanie nižší. Stranu volilo len 5,6 % voličov a teda balansovala iba tesne nad hranicou zvoliteľnosti. Možno sa domnievať, že prepad preferencií mohlo spôsobiť Procházkovu nepresvedčivé vystupovanie v televíznych diskusiách a jeho nevyhranenie sa voči povolebnej spolupráci so stranou Smer-SD. K nadhodnoteniu došlo u tradičnej politickej strany KDĽ, ktorá vo volebných prieskumoch dosahovala hodnoty medzi 6-7 %, ale v konečnom dôsledku skončila s volebným ziskom 4,9 % tesne pod hranicou vstupu do parlamentu. Naopak podhodnotená, a to v mnohých prieskumoch veľmi výrazne, bola strana Kotleba - LSNS. Tej agentúry prisudzovali okolo 2 % hlasov, ale priamo vo voľbách táto krajne pravicová strana získala až 8,0 % všetkých platných hlasov. Pod výrazný volebný úspech strany (oproti odhadom prieskumov verejnej mienky) sa podpísali predovšetkým tieto faktory:

- a) *Špirála mlčania* - tá vysvetľuje formovanie verejnej mienky a vplyv médií na tento proces, zároveň však opisuje, ako verejná mienka pôsobí na jednotlivca v spoločnosti a ovplyvňuje jeho ohotu (alebo naopak neochotu) vyjadrovať sa a verejne zastávať vlastné názory. Ak dotknutý svoj názor na základe pozorovaní okolia a masmédií považuje za menšinový, rastie jeho strach z izolácie a klesá jeho ochota skutočný názor vyjadriť a obhajovať (Noelle-Neumann 1974). Tým vzniká fenomén tzv. *skrytého voliča*.
- b) *Efekt hlasovanie o spornom bode* - ak existuje silne rezonujúci problém, tak voliči hlasujú skôr než pre politickú stranu pre konkrétne riešenie daného problému. Môže sa stať, že výrazná alebo domnelo výrazná otázka predvolebnej kampane prekryje ďalšie programové body, aj ideologickú orientáciu voličov. Takýmto problémom je v prostredí Slovenska napr. problém ekonomicky zaostalých regiónov alebo oblastí s vysokým počtom sociálne neprispôsobivých občanov, ale taktiež i celková nespokojnosť verejnosti s výkonom tradičných politických strán a ich predstaviteľov, čo následne vedie k *protestnému hlasovaniu*, o ktorého východiskách bližšie informujú Taylor a Johnston (1979). V tomto kontexte sa do budúcnosti javí byť pre slovenské prostredie relevantnou napr. i téma postoja politických aktérov k dôsledkom migračnej krízy, ktorá prináša body predovšetkým krajne pravicovým a euroskepticky orientovaným stranám.

Možno konštatovať, že zásadný vplyv na odchýlku prieskumov od skutočných výsledkov volieb (obr. 20) má taktiež časový kontext realizácie prieskumu, ale aj metodické okolnosti jeho uskutočňovania, napr. systematické chyby pri zbere dát. Je preto vhodné kombinovať rôzne metódy zberu, klásť dôraz na otázku reprezentatívnosti prieskumov, využívať dotazníkové prieskumy vychádzajúce zo sofistikovanejšej metodológie a tiež kontrolovať samotného anketára, či svoju prácu odvádza naozaj poctivo.

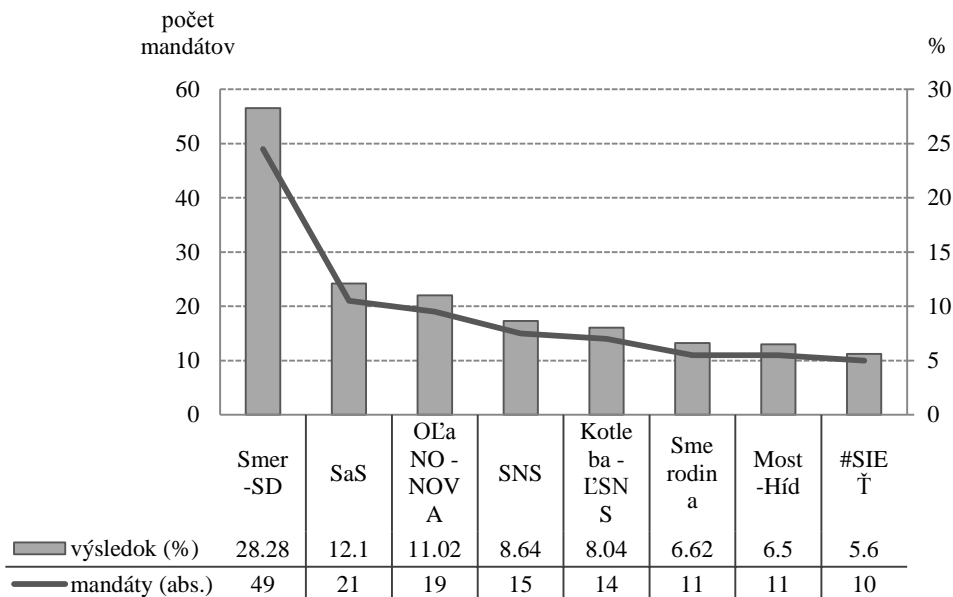

Obr. 20 Priemerná odchýlka predvolebných prieskumov jednotlivých agentúr oproti reálnym volebným výsledkom vo voľbách do NR SR v roku 2016 (v percentuálnych bodoch)
Zdroj údajov: <http://volby.statistics.sk/>.

Výsledky hlasovania

Volebná účasť vo voľbách do NR SR dosiahla 59,82 %, čo je porovnateľná hodnota s dvomi predchádzajúcimi voľbami (2010 a 2012). Len pre pripomenutie, celkovo najvyššia účasť od rozdelenia federácie bola v parlamentných voľbách v roku 1998 - 84,24 %, najnižšia naopak v roku 2006 - len 54,67 %. V prepočte na absolútne čísla sa parlamentných volieb v roku 2016 zúčastnilo 2 648 184 voličov, z celkového počtu 4 426 760 oprávnených osôb zapísaných v zoznamoch voličov. Z teritoriálneho hľadiska bola najnižšia účasť zaznamenaná v Košickom kraji, naopak najvyššia v Bratislavskom kraji. Možnosť hlasovať zo zahraničia využilo spolu 17 278 občanov.

V prípade, že politická strana prekročí určenú uzatváraciu klauzulu (tzn. minimálny podiel hlasov stanovený volebným zákonom, ktorý musí daná strana získať vo voľbách, aby sa dostala do parlamentu), stáva sa súčasťou voleného zboru. Ak v určitom štáte stanovíme ako systematické riešenie v elektorátnom procese pomerný (alebo zmiešaný) volebný systém, nestačí nám potom jednoduché sčítanie hlasov, ale je nutné použiť matematické metódy prepočtu hlasov na mandáty. Tento prepočet označujeme súhrnným pomenovaním *volebná formula*. V prípade volieb do Národnej rady Slovenskej republiky sa k prepočtu hlasov na mandáty využíva tzv. Hagenbach-Bischoffova kvóta. Ak aplikujeme túto metódu, zostane nám určitý počet prázdnych kresiel, preto sa pristupuje k druhému kolu (skrutíniu) a to rozdeleniu neobsadených kresiel. Typickou metódou, ktorá rieši problém nerozdelených mandátov a je využívaná aj vo voľbách do NR SR, je metóda najväčších zvyškov (zostatkov). Ide o princíp, kedy zvyšné mandáty pripadnú tým stranám, ktoré majú najväčší absolútny počet nevyužitých hlasov. Konečné výsledky nám priniesli postup celkovo ôsmich politických subjektov do parlamentných lavíc, a to strán Smer-SD, SaS, OĽaNO - NOVA, SNS, Kotleba - ĽSNS, Sme rodina - Boris Kollár, #Siet' a Most-Híd. Percentuálny výsledok strán a počet pridelených mandátov nám zobrazuje obr. 21. Priestorové súvislosti miery volebnej účasti, ako aj podpory rozhodujúcich politických subjektov na úrovni okresov zachytáva séria máp uvedených na konci podkapitoly (obr. 31-40).

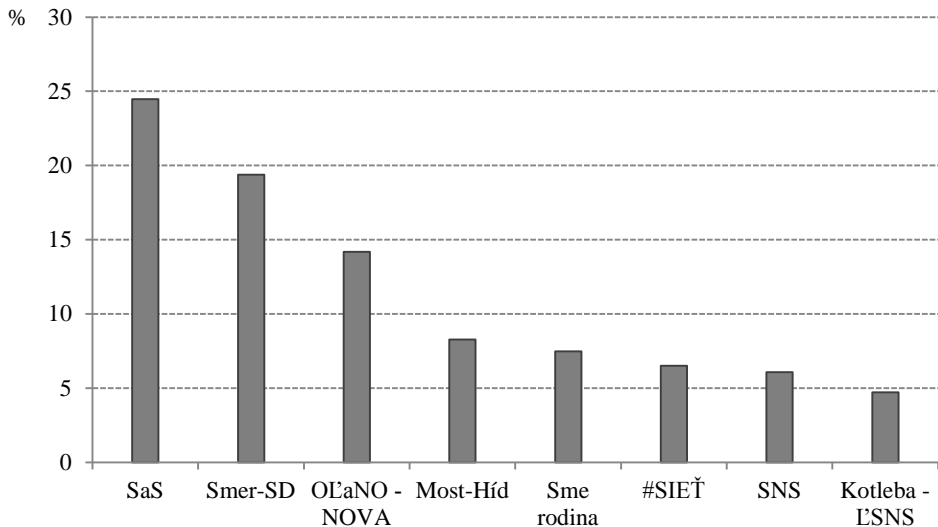

Obr. 21 Celkový počet pridelených mandátov a konečné volebné výsledky vo voľbách do NR SR v roku 2016

Zdroj údajov: <http://volby.statistics.sk/>.

Bratislavský kraj

Bratislavský kraj je typický podporou pravicového politického spektra, čo sa potvrdilo aj v týchto voľbách (obr. 22). Krajským víťazom sa stala strana Sloboda a Solidarita, ktorá o viac ako päť percentuálnych bodov (p. b.) porazila druhý Smer-SD. Kým SaS bodovala predovšetkým v mestských okresoch Bratislavy - tradičnej bašte pravice (vo všetkých viac než 25 %), Smer-SD zaznamenal pomerne dobrý výsledok v okresoch Malacký a Pezinok (26,9 %, resp. 24,1 %). Bratislavský kraj je tak jediným vyšším územným celkom, v ktorom Smer-SD nevyhral. Podpora v poradí tretieho politického subjektu, OĽaNO - NOVA, je vo všetkých okresoch kraja pomerne vyrovnaná a v každom takmer totožná s celokrajským výsledkom (tzn. okolo 14,2 %). Štvrtý Most-Híd bodoval v rámci kraja najmä vďaka dobrému výsledku v okresoch Senec a Bratislava I (v oboch 12 %). O liberálnejšom nastavení voličov tohto kraja svedčí neúspech dvoch nacionalistických strán - SNS a Kotleba - ESNS, pričom druhá menovaná na základe svojho regionálneho volebného výsledku by v tomto kraji neprekročila potrebnú 5 % hranicu na vstup do parlamentu.

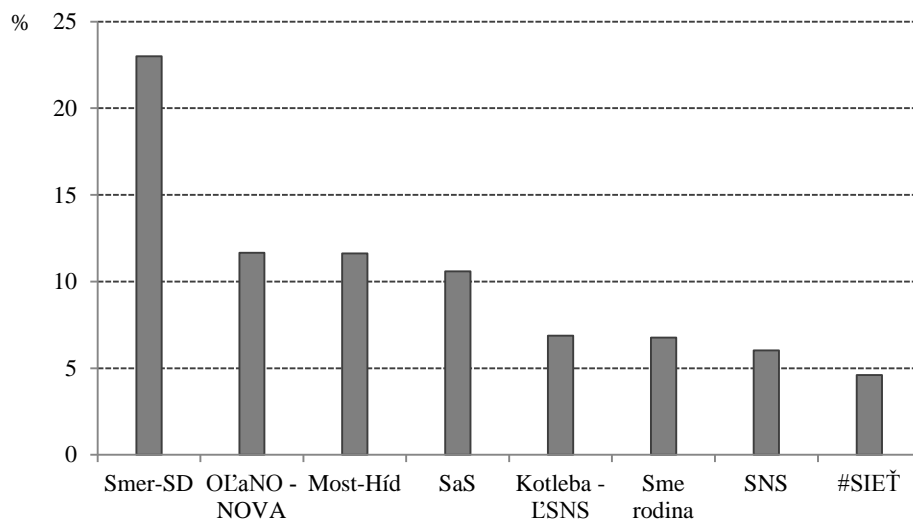

Obr. 22 Volebné výsledky parlamentných politických strán vo voľbách do NR SR v roku 2016 v Bratislavskom samosprávnom kraji

Zdroj údajov: <http://volby.statistics.sk/>.

Trnavský kraj

V tomto kraji sú v porovnaní s regiónom hlavného mesta výsledky úplne odlišné, čo je dané jednak národnostnou skladbou územia a tiež rozložením jednotlivých okresov vzhľadom na infraštruktúrne a hospodárske danosti územia. Jednoznačne tu vnímame dominanciu ľavicového Smeru-SD (obr. 23). Ten získal podporu predovšetkým v okrese Hlohovec (34,5 %) a Senica (31,4 %), naopak, marginálnu podporu registroval v okrese Dunajská Streda (5,2 %) typickým dominantným zastúpením obyvateľov maďarskej národnosti. Druhé OĽaNO - NOVA uspelo v okrese Trnava, odkiaľ pochádza líder strany Igor Matovič. Vďaka silnému zastúpeniu maďarskej menšiny skončil na treťom mieste Most-Híd majúci značný elektorát v okresoch Dunajská Streda (33,6 %) a Galanta (19,2 %). Naopak, vo zvyšných piatich okresoch kraja (Hlohovec, Piešťany, Senica, Skalica a Trnava) získala strana len niečo málo cez 2 % platných hlasov. Vnímame tak priamu závislosť medzi percentuálnym zastúpením maďarskej minority v okrese a volebným výsledkom strany. Zároveň sa potvrdzuje, že volebný potenciál strany v oblastiach bez maďarskej menšiny je pomerne nízky. Až štvrté miesto si pripísala SaS, ktorá najvyššiu podporu získala v okrese Skalica (14,2 %). Pod hranicou zvoliteľnosti skončila v tomto kraji pravicovo-konzervatívna #Sieť.

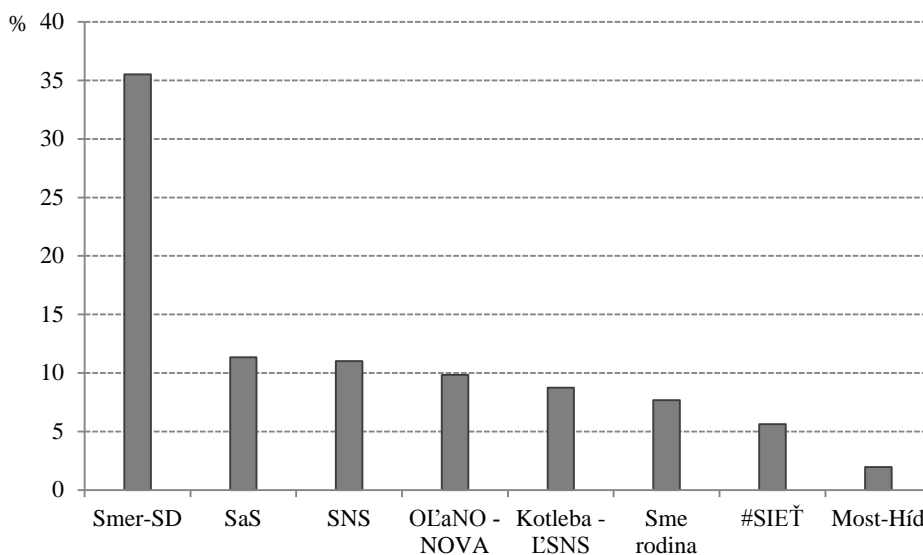
Obr. 23 Volebné výsledky parlamentných politických strán vo voľbách do NR SR v roku 2016 v Trnavskom samosprávnom kraji. *Zdroj údajov:* <http://volby.statistics.sk/>.

Trenčiansky kraj

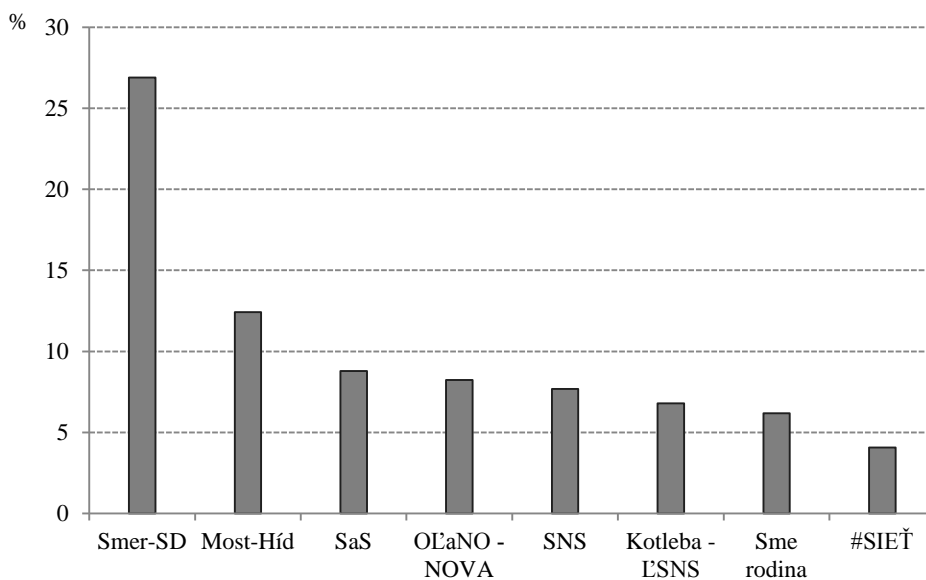
Rovnako ako v Trnavskom, aj v Trenčianskom kraji kraloval poradiu najúspešnejších strán Smer-SD, ktorý získal dokonca o 24 p. b. viac ako druhá SaS (obr. 24). Platí tu pravidlo, že čím ekonomicky menej rozvinutá časť tohto regiónu, súčasne typická vyšším zastúpením vidieckeho obyvateľstva, tým väčšia podpora dominantnej ľavicovej strany. Je však potrebné upozorniť na skutočnosť, že v interregionálnom porovnaní, t.j. naprieč celým územím Slovenska, nebola preukázaná relevantnejšia väzba nadpriemernej podpory Smeru-SD práve na najmenej rozvinuté okresy. Najlepší výsledok v rámci kraja získala strana v okrese Bánovce nad Bebravou (41,1 %). Naopak, pravicová SaS ťažila najmä z podpory v okresoch Trenčín, Nové Mesto nad Váhom a Myjava. Tretia v poradí, SNS, uspela predovšetkým v severnej časti kraja, a to v okrese Považská Bystrica (14,1 %). Hranicu 5 % tesne prekonal pravicovo-konzervatívna #Sieť, naopak Most-Híd evidoval nielen celkovo, ale aj v jednotlivých okresoch kraja vzhľadom na etnické pomery územia len marginálnu podporu.

Nitriansky kraj

V Nitrianskom kraji opäť ovplyvnila celkový výsledok volieb predovšetkým národnostná skladba územia. Taktiež môžeme vnímať súvislosť medzi domovským regiónom silného lídra a úspechom politickej strany v danom okrese (tzv. *efekt susedstva*) – v tomto prípade ide o Smer-SD a okres Topoľčany (42,6 %), z ktorého pochádza predseda strany Robert Fico. Ako sme už spomenuli vyššie, druhý v poradí, Most-Híd, vybojoval celkový výsledok vďaka silnej pozícii v južných okresoch s vysokým zastúpením obyvateľov maďarskej etnicity ako Komárno (27,9 %), Šaľa (18,5 %) a Nové Zámky (18 %). Ťažisko podpory nacionalistickej SNS a ultranacionalistickej Kotleba - ESNS je v okrese Zlaté Moravce, resp. Topoľčany. Nitriansky kraj je už druhým regiónom, v ktorom strana #Sieť získala menej ako 5 % hlasov potrebných na celonárodnej úrovni pre vstup do parlamentu (obr. 25).

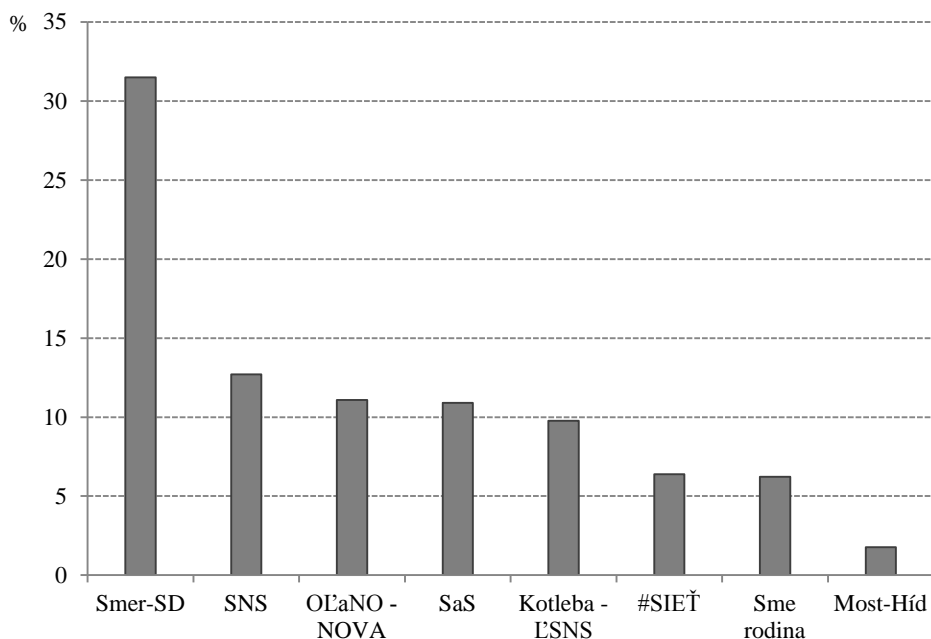
Obr. 24 Volebné výsledky parlamentných politických strán vo voľbách do NR SR v roku 2016 v Trenčianskom samosprávnom kraji
Zdroj údajov: <http://volby.statistics.sk/>.

Obr. 25 Volebné výsledky parlamentných politických strán vo voľbách do NR SR v roku 2016 v Nitrianskom samosprávnom kraji
Zdroj údajov: <http://volby.statistics.sk/>.

Žilinský kraj

Na základe tunajších volebných výsledkov by sa víťazom volieb stal Smer-SD (obr. 26), ktorý by získal enormnú podporu najmä v okresoch Čadca (45,5 %) a Kysucké Nové Mesto (39,3 %). Dá sa predpokladať, že výsledok ovplyvnila tradičná inklinácia regiónu Kysúc k hodnotám etatizmu a egalitárstva, ktorých najvýznamnejším reprezentantom je v našom politickom priestore práve strana trojnásobného premiéra Roberta Fica. Žilinský kraj je však známy aj svojím príklonom k hodnotám konzervativizmu a nacionalizmu. Táto skutočnosť sa pretavila do druhého miesta pre SNS. Jej nadpriemerné výsledky vnímame predovšetkým v okresoch Kysucké Nové Mesto (17,5 %), Bytča (16,9 %) a Tvrdošín (14,9 %). Kým tretí politický subjekt v poradí, hnutie OĽaNO - NOVA, dosiahol najlepší výsledok v okrese Tvrdošín (14,5 %) a najhorší v okrese Bytča (8,0 %), tak štvrtá, liberálna SaS bodovala v okrese Liptovský Mikuláš (15,9 %) a naopak prepadla v okrese Námestovo (5,2 %). Za povšimnutie stojí výrazná podpora #Siete v okrese Námestovo (14,9 %), kde rovnakým pomerom tiež bodovalo mimoparlamentné KDH. Vzhľadom však na politickú minulosť volebného lídra strany #Sieť (bývalý člen KDH) a jej programové tézy, takéto zistenie príliš neprekvapí, nakoľko obe strany usilujú o podobného, konzervatívneho voliča vyznávajúceho kresťanské hodnoty. Práve Orava patrí k tým regiónom Slovenska, v ktorých žije najvyšší podiel katolíkov. Neprekvapí, že aj v Žilinskom kraji pozorujeme veľmi nízky volebný zisk strany Most-Híd.

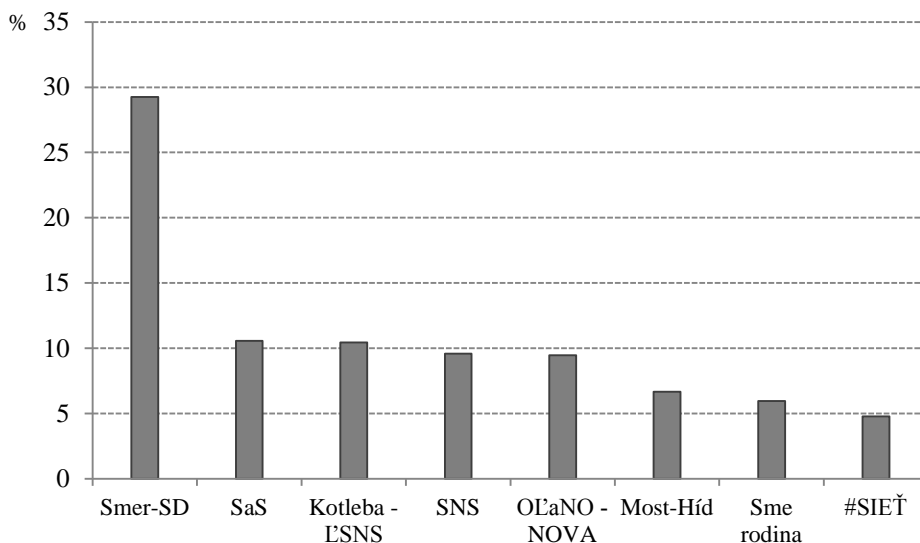

Obr. 26 Volebné výsledky parlamentných politických strán vo voľbách do NR SR v roku 2016 v Žilinskom samosprávnom kraji

Zdroj údajov: <http://volby.statistics.sk/>.

Banskobystrický kraj

V Banskobystrickom kraji, okrem obligátnej výhry strany Smer-SD, predovšetkým zásluhou výraznej podpory v okresoch Poltár (40,4 %), Detva (37,8 %) a Žarnovica (34,8 %), sledujeme úspech krajne pravicovej Kotleba - ĽSNS, ktorej len o 0,13 p. b. uniklo celkové druhé miesto v rámci kraja (obr. 27). Táto pozícia je jednoznačne daná tým, že na čele kraja v čase konania volieb stál predseda ĽSNS Marián Kotleba a tým, že práve tu formoval svoju stranu. Najvyššiu podporu získala strana v okresoch so značnými ekonomickými i sociálnymi problémami - Krupina (15,4 %) a Brezno (14,1 %), na čom si politické subjekty obdobnej orientácie zvyčajne svoju agendu zakladajú. Kým Most-Híd, ako reprezentant najmä maďarsky hovoriaceho obyvateľstva Slovenska, zaznamenal pomerne priaznivý volebný výsledok v okresoch Rimavská Sobota a Lučenec, strane #Siet' sa opäť nepodarilo prekročiť hranicu 5 % (ide už o tretí takýto kraj).

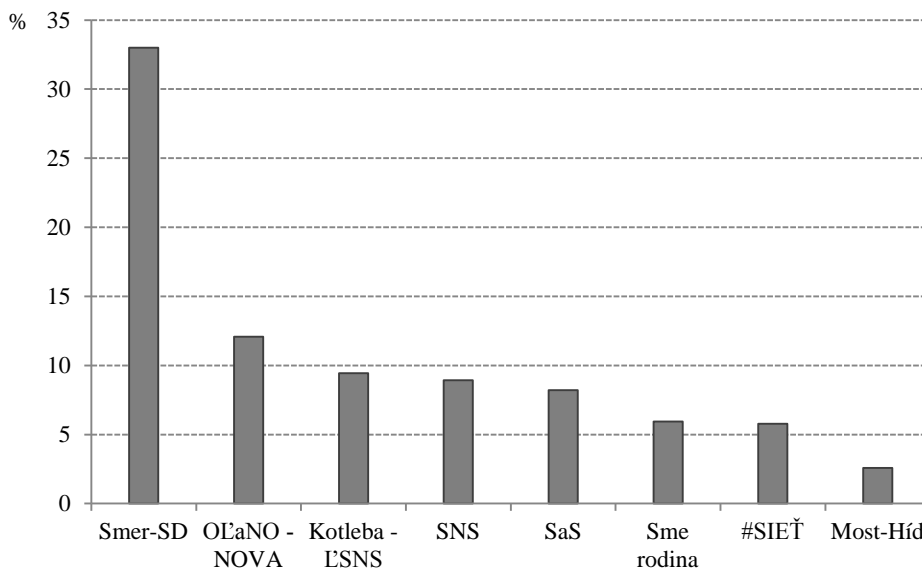

Obr. 27 Volebné výsledky parlamentných politických strán vo voľbách do NR SR v roku 2016 v Banskobystrickom samosprávnom kraji

Zdroj údajov: <http://volby.statistics.sk/>.

Prešovský kraj

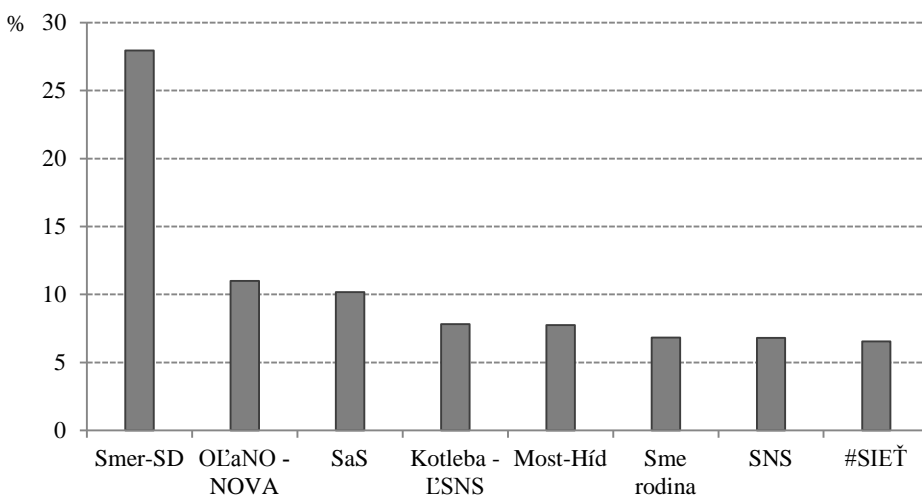
Nie je náhodou, že druhý najlepší volebný výsledok v rámci krajiny zaznamenal ľavicový Smer-SD v Prešovskom kraji (32,9 %). Kraj je tradičným jadrom volebnej podpory tejto strany vo všetkých voľbách od roku 2006, pričom i predtým inklinoval k podpore ľavicových hnutí (SDL). Takmer polovicu odovzdaných hlasov získala strana v okresoch Medzilaborce (47,2 %) a Snina (46,9 %). Naopak, najslabší výsledok strany sledujeme v okrese Poprad, ale i tak sa jedná o štvrtinu všetkých hlasov (konkrétne 25,6 %). Ak sa pozrieme na stredo-pravú časť politického spektra, liberálna SaS v celom kraji najlepšie bodovala v okrese Poprad, zatiaľ čo OĽaNO - NOVA v okrese Prešov. Aj na základe týchto zistení možno konštatovať, že pravicovým stranám sa darí predovšetkým v okresoch väčších miest, s typologicky iným elektorátom než tým, ktorý obýva vidiecke časti Slovenska. Vzhľadom na národnostné pomery územia neprekvapí, že najnižší volebný zisk spomedzi všetkých parlamentných strán tu dosiahol Most-Híd (obr. 28).

Obr. 28 Volebné výsledky parlamentných politických strán vo voľbách do NR SR v roku 2016 v Prešovskom samosprávnom kraji
Zdroj údajov: <http://volby.statistics.sk/>.

Košický kraj

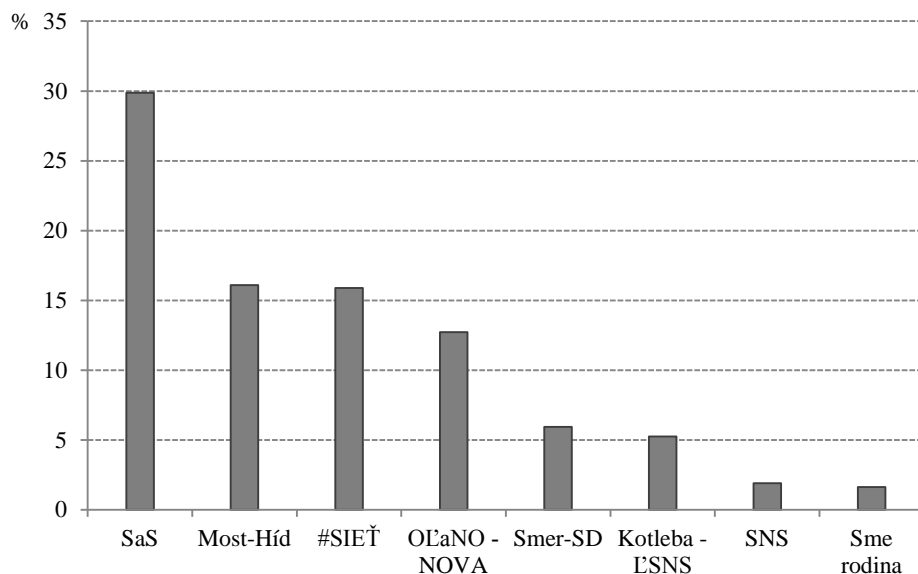
V Košickom kraji sa preukazuje vplyv samotného mesta Košice, prirodzenej metropoly východnej časti Slovenska, na celkové krajské výsledky (obr. 29). Vo všetkých košických mestských okresoch dosiahli v porovnaní s hodnotou za kraj nadpriemerný výsledok OĽaNO - NOVA i SaS. Strana Kotleba - ĽSNS bodovala opäť v sociálne a ekonomicky menej rozvinutých regiónoch, ako sú okresy Gelnica a Spišská Nová Ves.

Obr. 29 Volebné výsledky parlamentných politických strán vo voľbách do NR SR v roku 2016 v Košickom samosprávnom kraji
Zdroj údajov: <http://volby.statistics.sk/>.

Zahraníčie

Ak sa pozrieme na obr. 30, môžeme sledovať diametrálne odlišný vzorec volebného správania obyvateľov hlasujúcich zo zahraničia v porovnaní s domácim elektorátom. Politický priestor je akoby rozdelený na dve polovice – vychádzajúc z volebných výsledkov, liberálne a stredo-pravé strany sa pohybujú na popredných miestach, zatiaľ čo nacionalistické, egalitársky a etaticky profilované strany naopak na spodných priečkach. Strany Smer-SD a Kotleba - ĽSNS sa v tomto prípade len veľmi tesne pohybujú nad hranicou zvoliteľnosti, pričom SNS a Sme rodina - Boris Kollár skončili dokonca hlboko v poli porazených, s veľmi nízkym percentuálnym výsledkom. Naopak, tretina všetkých voličov zo zahraničia odovzdala svoj hlas liberálnej SaS. Zaujímavý volebný výsledok (viac ako 15 % hlasov) zaznamenala strana #Siet'. Domnievame sa, že voliči v zahraničí nesledovali tak dôkladne aktuálne dianie na politickej scéne počas volebnej kampane alebo k nim informácie prichádzali s oneskorením, a teda pravdepodobne nereflektovali na nejednoznačné postoje predstaviteľov tejto strany a ich nepresvedčivé vystupovanie v televíznych diskusiách, čo voliči hlasujúci na Slovensku priamo vo voľbách vo výraznej miere zohľadnili.

Obr. 30 Volebné výsledky parlamentných politických strán vo voľbách do NR SR v roku 2016 osôb hlasujúcich zo zahraničia

Zdroj údajov: <http://volby.statistics.sk/>.

Zhodnotenie

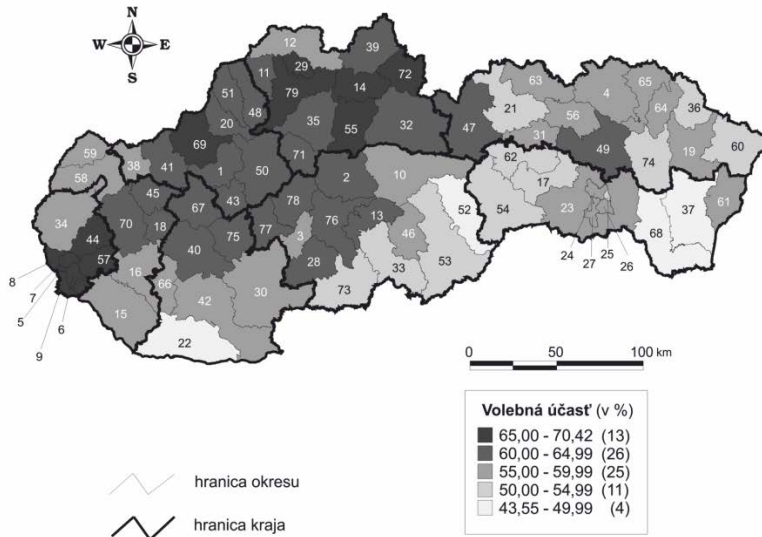
Už dva dni po voľbách prezident Andrej Kiska oznámil, že zostavením vlády poverí volebného lídra víťaza volieb, predsedu strany Smer-SD Roberta Fica. Tomu sa podarilo po prekvapivo krátkom rokovaní vytvoriť na prvý pohľad veľmi nesúrodú koalíciu spolu so stranami SNS, Most-Híd a #Siet'. Prezident SR následne 23. marca 2016 vymenoval predsedu a ostatných členov vlády a poveril ich riadením ministerstiev. Tento variant však nemala dlhé trvanie, pretože po rozpade strany #Siet' v auguste 2016 a odchode veľkej časti

jej poslancov do poslaneckého klubu Most-Híd bola 1. septembra 2016 podpísaná nová koalíčná zmluva medzi zostávajúcimi stranami vládnej koalície Smer-SD, Most-Híd a SNS, čím vznikla trojkoalícia namiesto pôvodnej štvorkoalície. Od tohto dátumu je rozloženie síl v 15-člennej vláde nasledujúce: Smer-SD má 9 kresiel (z toho sú dvaja ministri nestranícki nominanti), SNS i Most-Híd majú po 3 kreslá (pričom všetci členovia vlády za SNS sú nestranícki nominanti).

Ak zrekapitulujeme predchádzajúce zistenia, môžeme vyzdvihnúť určité nuansy, ktoré charakterizujú volebné správanie obyvateľstva Slovenska. Vo veľkých mestách dominujú strany liberálne a stredo-pravé, kým v menších sídlach skôr strany ľavicové a nacionalistické. Ak existuje okres, kde výrazným spôsobom dominovala strana Smer-SD, je veľmi pravdepodobné, že tu bude mať nadpriemerné výsledky aj SNS a Kotleba - ĽSNS. Ak je v určitom regióne silne zastúpená maďarská menšina, výsledok strany Most-Híd bude jednoznačne pozitívny.

Povolebná situácia na Slovensku v roku 2016 (okrem iného) odhalila krízu tradičných, univerzálnych strán (*catch-all parties*) a snahu o podporu nových subjektov (*niche parties*), čo možno chápať ako nový, nastupujúci typ politického štiepenia, v kontexte radikalizácie širšej verejnosti. Aj napriek víťazstvu subjektu s dlhoročnou politickou minulosťou sú volebné výsledky z roku 2016 varovaním do budúcnosti, nakoľko práve vysoká volatilita elektorátu a nízka miera stotožnenia sa voliča s určitým hodnotovým a ideovým smerom vedie v konečnom dôsledku k destabilizácii celého stranícko-politického spektra a zvýšenému príklonu k populizmu. Potvrdením týchto trendov je fakt, že sa až viac ako 209 000 oprávnených voličov rozhodlo podporiť svojimi hlasmi extrémistickú stranu Kotleba - ĽSNS, ktorej program je založený na "jednoduchých heslách a riešeniach". To je v súlade napr. s Lucardieho teóriou (2000), ktorá tvrdí, že ľudia nespokojní so súčasným establishmentom si hľadajú "očisťovateľov, prorokov a hovorcov".

Dovoľujeme si považovať za veľké nebezpečenstvo tú skutočnosť, že výraznú podporu dostala Kotleba - ĽSNS od prvovoličov. Nemôžeme však automaticky tvrdiť, že sa väčšina mladých ľudí stotožňuje s myšlienkami neonacizmu. Mnohí z nich volia práve naopak liberálne politické subjekty, ako napr. SaS. Skôr to možno vysvetliť ľahkou ovplyvniteľnosťou tejto vekovej skupiny (a jej rôznorodosťou z hľadiska vzdelania či socio-ekonomického statusu) a neschopnosťou kriticky hodnotiť prijímané informácie, napríklad prostredníctvom médií, a najmä sociálnych sietí. Predovšetkým v poslednom období vnímame snahu mnohých médií skresľovať realitu a "ohýbať" skutočnosti (a následne aj názory občanov) k obrazu svojmu alebo svojich "chlebodarcov" (podnikateľov, záujmových skupín, politických prúdov, mimovládnych organizácií atď.). Nenápadne sa vytráca tradičný model tzv. "vyváženého a nestranného spravodajstva". To je celkom určite závažný problém, nakoľko médiám chýba to najdôležitejšie - legitimita volených mocenských orgánov. Vďaka tomu častokrát nastávajú rôzne kontroverzie a dochádza k celkovej strate dôvery obyvateľov v informačnú hodnotu týchto prostriedkov. To naopak nahráva rôznym konšpiračným šíriteľom s cieľom zvyšovania tejto nedôvery a servírovania seriózne sa tváriacich (dez)informácií. Ďalším dôvodom voľby radikálnych a populistických strán je protest proti stále sa viac prehlbujúcim sociálnym nerovnostiam a zhoršujúcej sa životnej situácii ohrozených skupín obyvateľstva (vrátane mladých ľudí do 30 rokov), zmene geopolitickej situácie a neriešeniu dlhodobých problémov sužujúcich (nielen) slovenskú spoločnosť zo strany tradičných politických subjektov.

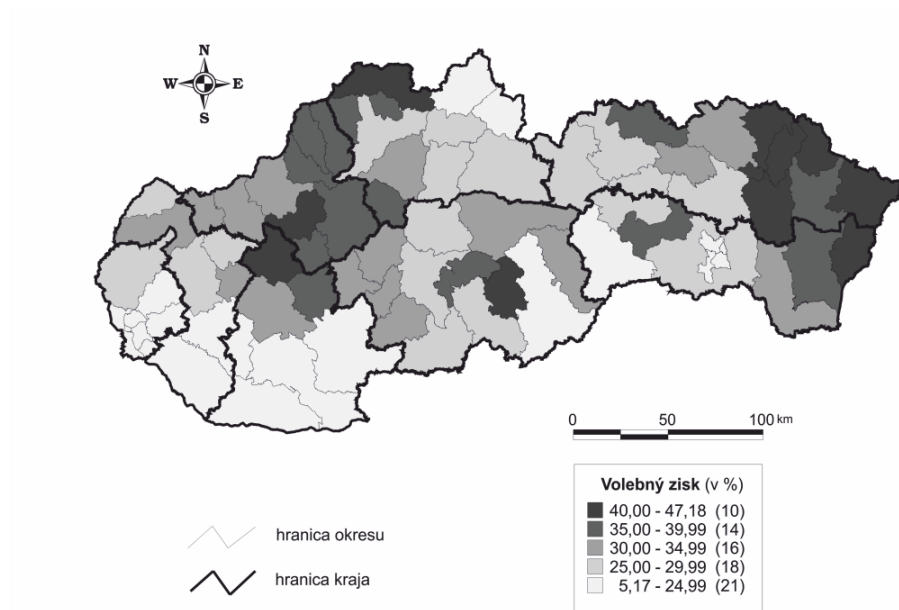

* poradové čísla okresov sú uvedené v príslušnej tabuľke

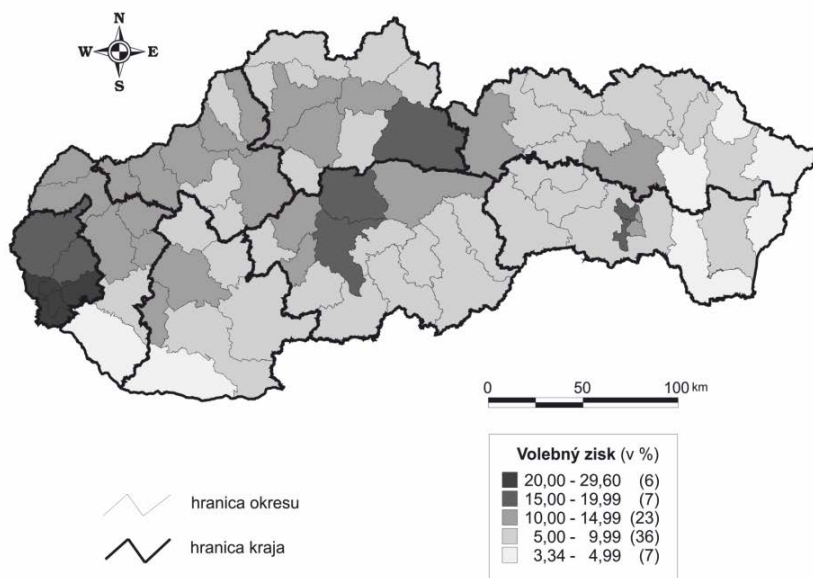
Obr. 31 Volebná účasť v okresoch Slovenska vo voľbách do NR SR v roku 2016
Zdroj údajov: <http://volby.statistics.sk/>.

Tab. 7 Poradové čísla okresov zobrazených v mapách

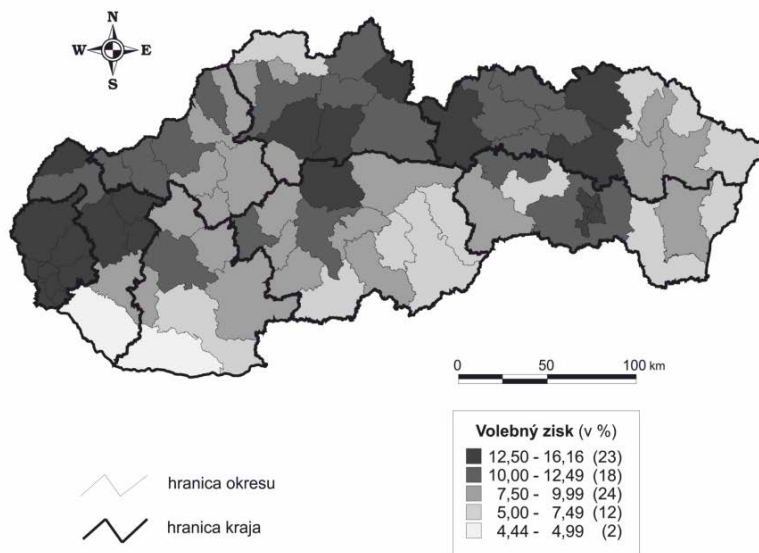
Poradové číslo	Okres	Poradové číslo	Okres	Poradové číslo	Okres
1	Bánovce nad Bebravou	28	Krupina	55	Ružomberok
2	Banská Bystrica	29	Kysucké Nové Mesto	56	Sabinov
3	Banská Štiavnica	30	Levice	57	Senec
4	Bardejov	31	Levoča	58	Senica
5	Bratislava I	32	Liptovský Mikuláš	59	Skalica
6	Bratislava II	33	Lučenec	60	Snina
7	Bratislava III	34	Malacky	61	Sobrance
8	Bratislava IV	35	Martin	62	Spišská Nová Ves
9	Bratislava V	36	Medzilaborce	63	Stará Ľubovňa
10	Brezno	37	Michalovce	64	Stropkov
11	Bytča	38	Myjava	65	Svidník
12	Čadca	39	Námestovo	66	Šala
13	Detva	40	Nitra	67	Topoľčany
14	Dolný Kubín	41	Nové Mesto nad Váhom	68	Trebišov
15	Dunajská Streda	42	Nové Zámky	69	Trenčín
16	Galanta	43	Partizánske	70	Trnava
17	Gelnica	44	Pezinok	71	Turčianske Teplice
18	Hlohovec	45	Piešťany	72	Tvrdošín
19	Humenné	46	Poltár	73	Veľký Krtíš
20	Ilava	47	Poprad	74	Vranov nad Topľou
21	Kežmarok	48	Považská Bystrica	75	Zlaté Moravce
22	Komárno	49	Prešov	76	Zvolen
23	Košice - okolie	50	Prievidza	77	Žarnovica
24	Košice I	51	Púchov	78	Žiar nad Hronom
25	Košice II	52	Revúca	79	Žilina
26	Košice III	53	Rimavská Sobota		
27	Košice IV	54	Rožňava		

Obr. 32 Volebné výsledky strany Smer-SD v okresoch Slovenska vo voľbách do NR SR v roku 2016
 Zdroj údajov: <http://volby.statistics.sk/>.

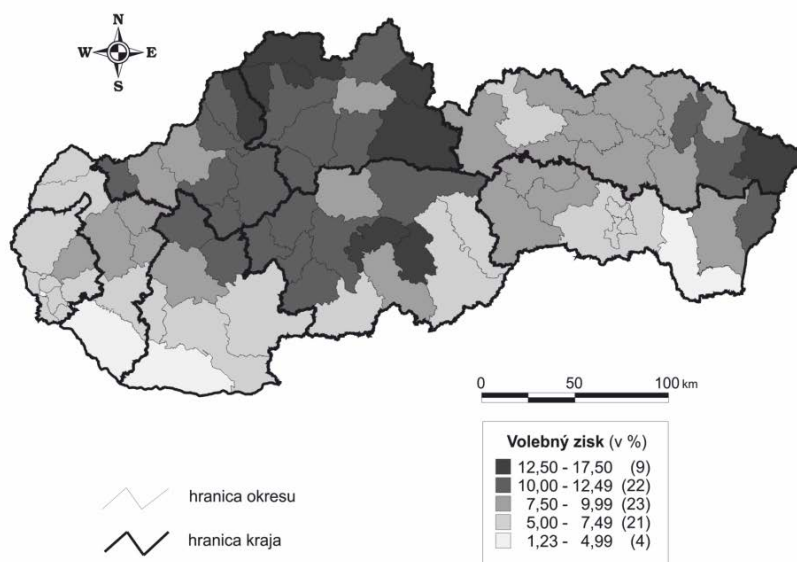

Obr. 33 Volebné výsledky strany SaS v okresoch Slovenska vo voľbách do NR SR v roku 2016
 Zdroj údajov: <http://volby.statistics.sk/>.

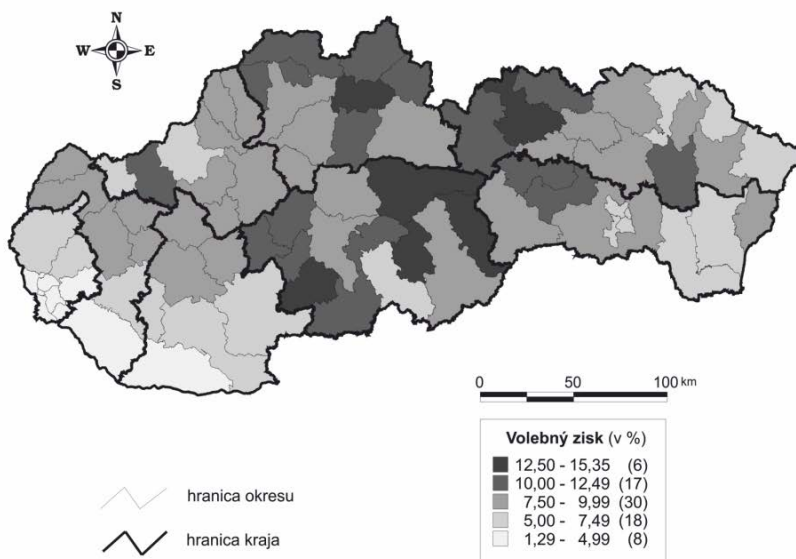
Obr. 34 Volebné výsledky hnutia OĽaNO - NOVA v okresoch Slovenska vo voľbách do NR SR v roku 2016

Zdroj údajov: <http://volby.statistics.sk/>.

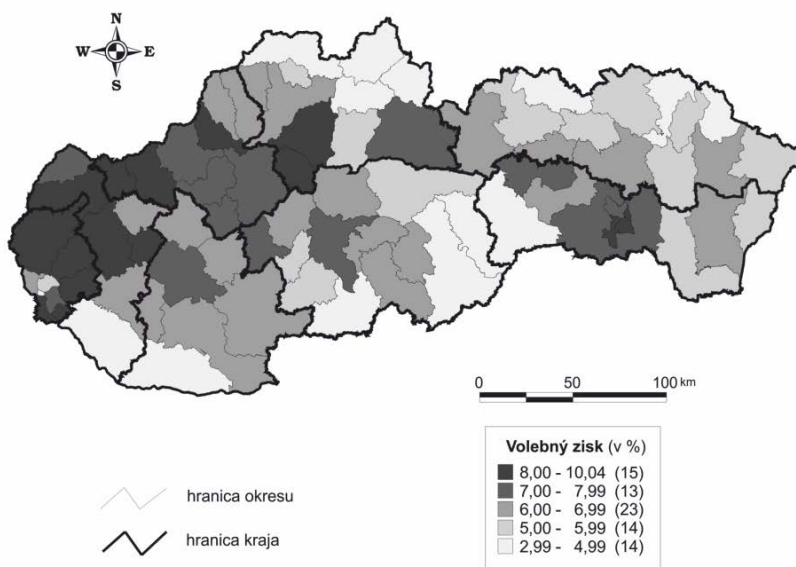
Obr. 35 Volebné výsledky strany SNS v okresoch Slovenska vo voľbách do NR SR v roku 2016

Zdroj údajov: <http://volby.statistics.sk/>.

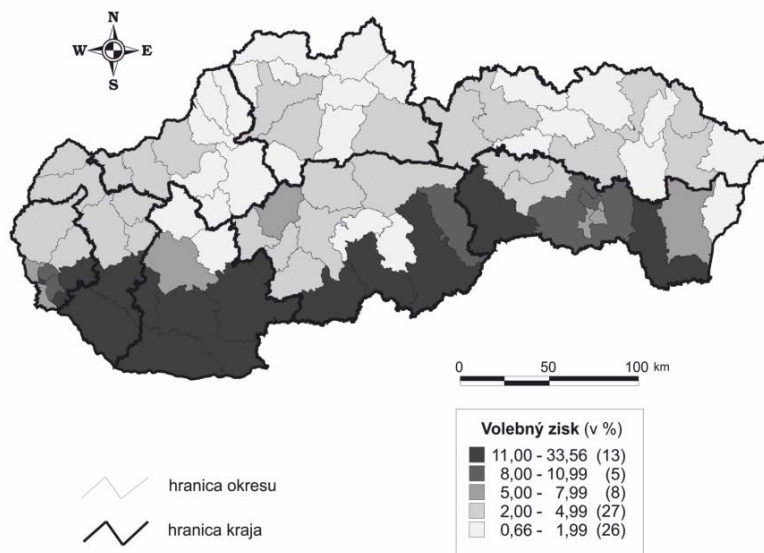
Obr. 36 Volebné výsledky strany Kotleba - LSNS v okresoch Slovenska vo voľbách do NR SR v roku 2016

Zdroj údajov: <http://volby.statistics.sk/>.

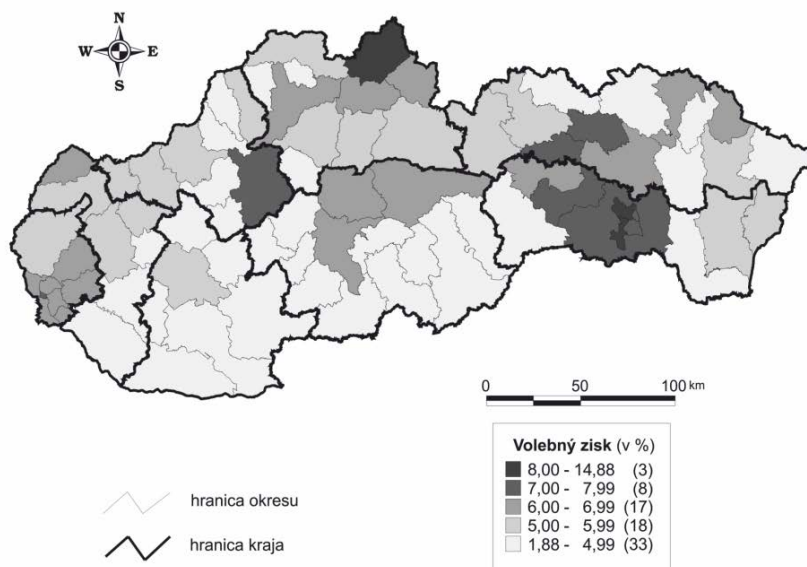

Obr. 37 Volebné výsledky hnutia Sme rodina - Boris Kollár v okresoch Slovenska vo voľbách do NR SR v roku 2016

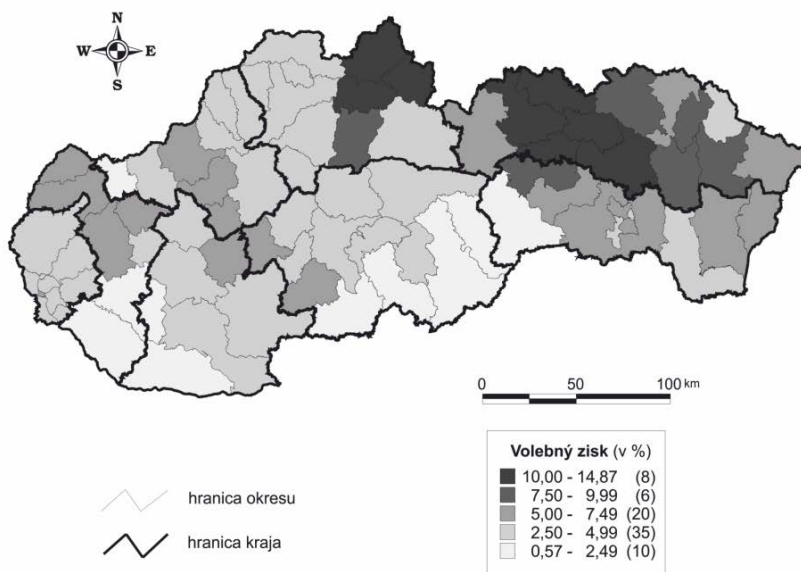
Zdroj údajov: <http://volby.statistics.sk/>.

Obr. 38 Volebné výsledky strany Most-Híd v okresoch Slovenska vo voľbách do NR SR v roku 2016
 Zdroj údajov: <http://volby.statistics.sk/>.

Obr. 39 Volebné výsledky strany #Siet' v okresoch Slovenska vo voľbách do NR SR v roku 2016
 Zdroj údajov: <http://volby.statistics.sk/>.

Obr. 40 Volebné výsledky strany KDH v okresoch Slovenska vo voľbách do NR SR v roku 2016
 Zdroj údajov: <http://volby.statistics.sk/>.

5.5.2 Celoštátne referendá

Jednou z foriem priamej demokracie je referendum. Občania v tzv. “všefudovom hlasovaní” môžu sami rozhodnúť o otázkach zákonodarných i výkonných, pokiaľ to legislatíva daného štátu umožňuje. Referendum sa odlišuje od volieb tým, že sa v ňom zvyčajne nehlasuje o osobách, ale o celospoločenských problémoch (s výnimkou nedemokratických režimov, kedy môže dôjsť k hlasovaniu napr. o predĺžení funkčného obdobia miestneho vládcu). V našich podmienkach stále platný federálny Ústavný zákon č. 23/1991 Zb. (Charta základných práv a slobôd ČSFR) v článku 21 hovorí: „*Občania majú právo zúčastňovať sa na správe verejných vecí priamo alebo slobodnou voľbou svojich zástupcov*“. Myšlienka podielu všetkých občanov na vláde krajiny rezonuje už v diele Jeana Jacquesa Rousseaua (1949). Ten chápe demokraciu doslovne s jej pôvodným významom ako vládu ľudu.

Referendá možno kategorizovať (Hendrych 2009):

- podľa záväznosti výsledku (na záväznú a odporúčacie/konzultatívne),
- podľa ich právnej nutnosti (na obligatórne/povinné a fakultatívne/dobrovoľné),
- podľa územia, kde sa konajú (napr. celoštátne, krajské a miestne).

Pokiaľ sa jedná o otázku zmeny územnej organizácie, napríklad hraníc štátu, označujeme referendum výrazom *plebiscit*.

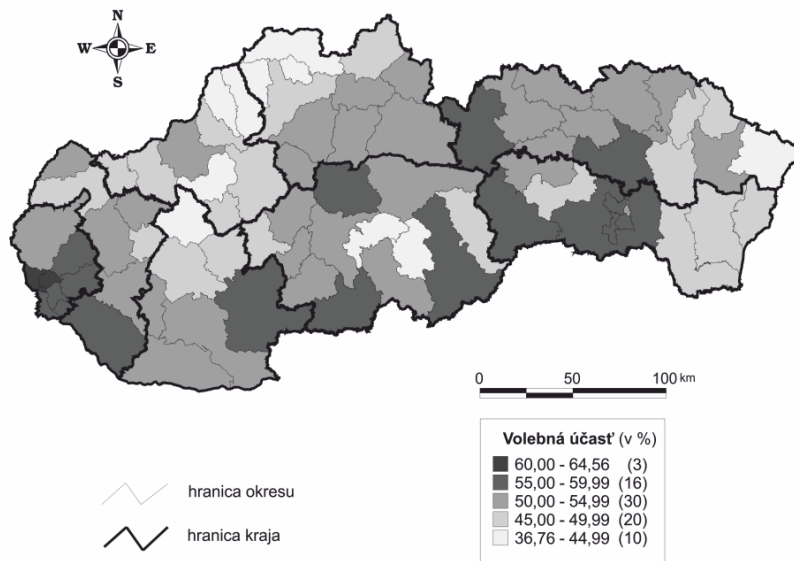
V podmienkach Slovenskej republiky upravoval pravidlá organizácie a uskutočňovania referenda (plebiscitu) *Zákon NR SR č. 564/1992 Z.z. o spôsobe vykonania referenda*. Po zmenách uskutočnených v oblasti volebnej legislatívy v roku 2014 sú podmienky vypísania, organizácie a realizácie referenda definované v *Zákone č. 180/2014 Z. z. o podmienkach výkonu volebného práva a o zmene a doplnení niektorých zákonov*.

Celoslovenské referendum sa na našom území uskutočnilo od roku 1993 celkovo osemkrát. Okrem týchto referend sa mali uskutočniť ešte ďalšie dve, ktoré však boli prezidentom, resp. Národnou radou Slovenskej republiky vetované. Ako definuje zákon NR SR č. 564/1992 Z.z. o spôsobe vykonania referenda, *na vypísanie referenda je potrebných 350 000 podpisov*. Tento počet hlasov by mal zaručiť, že sa v rámci neho bude rozhodovať o otázkach dôležitých pre podstatnú časť populácie. *Zabezpečiť viac ako 50 % účasť občanov oprávnených hlasovať* potrebnú na to, aby bolo referendum platné, sa však *podarilo* v ére samostatného Slovenska *len jedinýkrát (v roku 2003)*, a to po masívnej kampani pred vstupom Slovenska do Európskej únie.

Na Slovensku sa od roku 1998 konalo celkovo šesť referend, z ktorých len jedinému dosiahlo potrebnú 50 % účasť na to, aby sa jeho výsledky stali politicky a spoločensky záväznými. V období pred spomínaným rokom sa uskutočnili celkovo dve referendá (1994 a 1997), ktoré však nedosiahli spomínané participatívne kvórum nevyhnutné k tomu, aby boli uznané ako úspešné a ich výsledok bol platný. *V roku 1997 bolo referendum o priamej voľbe prezidenta politickými elitami zmarené*. Zo súboru referend, ktoré boli od vzniku samostatnej Slovenskej republiky vypísané, *len niektoré z nich dokázali svojim významom či vnútropolitickými súvislosťami v slovenskej verejnosti výraznejšie zarezonovať*. Jedná sa o referendum z roku 1998 o privatizácii strategických podnikov, ktoré bolo spojené s parlamentnými voľbami, a *jediné úspešné referendum z roku 2003 o vstupe Slovenska do Európskej únie*. Okrem toho prebehli v predmetnej perióde neúspešné referendá o skrátení volebného obdobia vlády (v roku 2000 iniciované HZDS a v roku 2004 Konfederáciou odborových zväzov a Smerom-SD), rovnako neplatné referendum o úprave práv a povinností poslancov NR SR a verejných činiteľov a povinnosti fyzických a právnických osôb v súvislosti s úhradou koncesionárskych poplatkov organizované v roku 2010 pod záštitou novovzniknutej strany SaS, a naposledy uskutočnené ľudové hlasovanie známe aj ako *“referendum o ochrane rodiny“* (2015).

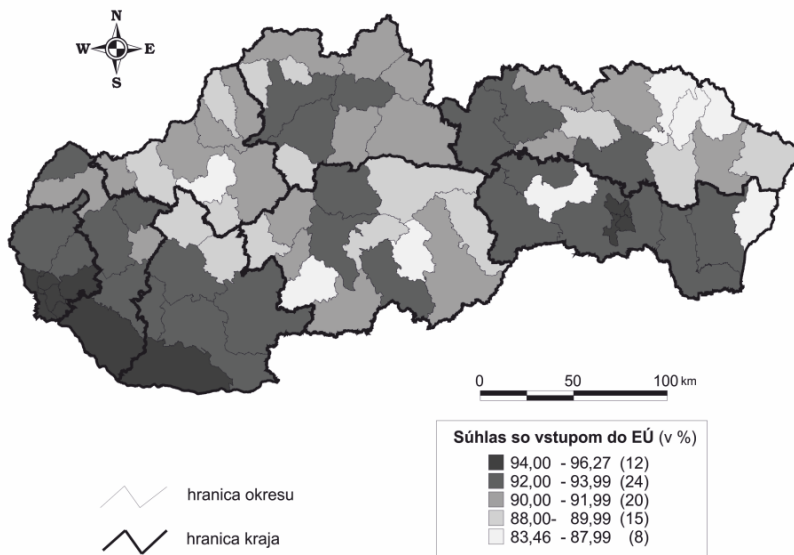
Referendum z roku 1998 bolo iniciované vtedajšou vládou (HZDS, ZRS a SNS) a účelovo spojené s voľbami do NR SR so zámerom prekročiť hranicu 50 % potrebných k jeho platnosti a maximalizovať zisk strán dosluhujúcej vládnej koalície. Napriek vysokej volebnej účasti v predmetných parlamentných voľbách (84,25 %) referendum o privatizácii strategických podnikov úspešným nebolo, nakoľko sa ho zúčastnilo nepostačujúcich 44,26 % občanov oprávnených hlasovať, z ktorých štyri pätiny (81,08 %) vyjadrili svoj nesúhlas s odpredajom energetických podnikov vo vlastníctve štátu.

Vrcholom integračných snáh dvoch po sebe nastupujúcich vládnych garnitúr (1998-2006) bolo na domácej politickej scéne celkom s určitosťou vypísanie referenda o vstupe Slovenskej republiky do Európskej únie, ktoré sa uskutočnilo v roku 2003. Priestorové súvislosti volebnej účasti a súhlasu so vstupom Slovenska do EÚ na úrovni okresov prezentujú obr. 41 a obr. 42. Jednalo sa o jedinú platnú referendum v histórii samostatného Slovenska, keďže predchádzajúce štyri i nasledujúce tri boli z dôvodu nízkej účasti neplatné. I toto ľudové hlasovanie medzinárodného významu nieslo so sebou bremeno nízkej volebnej účasti elektorátu a hrozby jeho neplatnosti. Miera volebnej participácie obyvateľstva sa len s ťažkosťami prehupla cez potrebnú hranicu 50 %, keď dosiahla hodnotu 52,15 %. Jednoznačné referendové *“áno“* (92,46 %) tak bolo v príkrom kontraste s takmer fatálne nízkou účasťou v referende i v samotných historicky prvých voľbách do Európskeho parlamentu uskutočnených na Slovensku o rok neskôr (16,96 %, v roku 2014 dokonca iba 13,05 %). I v tomto prípade sa tak možno domnievať, že euroskepticky zmýšľajúci občania sa rozhodli referenda nezúčastniť a zamedziť tak číslu vyjadrujúcemu mieru referendovej participácie pokoriť potrebné kvórum účasti najmenej polovice občanov oprávnených hlasovať.

Obr. 41 Volebná účasť na okresnej úrovni v referende o vstupe Slovenskej republiky do Európskej únie uskutočnenom v roku 2003

Zdroj údajov: <http://volby.statistics.sk/>.

Obr. 42 Súhlas obyvateľstva so vstupom Slovenskej republiky do Európskej únie na okresnej úrovni v referende uskutočnenom v roku 2003

Zdroj údajov: <http://volby.statistics.sk/>.

Odporúčaná rozširujúca literatúra:

- Bútorová, Z., Gyárfášová, O., Kollár, M., Mesežnikov, G. (eds.). 2011. *Slovenské voľby 2010: Šanca na zmenu*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky.
- Krivý, V., Feglová, V., Balko, D. 1996. *Slovensko a jeho regióny – sociokultúrne súvislosti volebného správania*. Bratislava: Nadácia Médiá.
- Krivý, V. (ed.). 2013. *Slovenské voľby'12. Čo im predchádzalo, postoje a výsledky*. Bratislava: Sociologický ústav SAV.
- Madleňák, T. 2012. *Regionálna diferenciácia volebného správania na Slovensku (1998-2010)*. Bratislava: VEDA - vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- Zákon NR SR č. 180/2014 Z. z. o podmienkach výkonu volebného práva a o zmene a doplnení niektorých zákonov.

Zoznam použitej literatúry

- Abelson, R. P., Kinder, D. R., Peters, M. D., Fiske, S. T. 1982. Affective and Semantic Components in Political Person Perception. *Journal of Personality and Social Psychology*, 42, 4, pp.619-630.
- Abrahamsson, C. 2013. On the genealogy of Lebensraum. *Geographica Helvetica*, 68, 1, pp.37-44.
- Acemoglu, D., Johnson, S., Robinson, J. A., Yared, P. 2008. Income and democracy. *The American Economic Review*, 98, 3, pp.808-842.
- Adams, J., Clark, M., Ezrow, L. 2006. Are niche parties fundamentally different from mainstream parties? The causes and the electoral consequences of Western European parties' policy shifts, 1976–1998. *American Journal of Political Science*, 50, 3, pp.513-529.
- Agnew, J. 1987. *Place and politics: The geographical mediation of state and society*. Boston: Allen & Unwin.
- Agnew, J. 1994. The territorial trap: the geographical assumptions of international relations theory. *Review of International Political Economy*, 1, 1, pp.53-80.
- Agnew, J. 2005. Sovereignty regimes: territoriality and state authority in contemporary world politics. *Annals of the Association of American Geographers*, 95, 2, pp.437-461.
- Agnew, J. 2010. Deus vult: The geopolitics of the Catholic church. *Geopolitics*, 15, 1, pp.39-61.
- Agnew, J. 2013. Nationalism. In: Johnson, N. C., Schein, R. H., Winders, J. *The Wiley-Blackwell Companion to Cultural Geography*. Chichester: John Wiley & Sons, pp.130-144.
- Agnew, J., Mamadouh, V., Secor, A. J., Sharp, J. eds. 2015. *The Wiley Blackwell Companion to Political Geography*. Chichester: John Wiley & Sons.
- Alexander, J. 2015. The major ideologies of liberalism, socialism and conservatism. *Political Studies*, 63, 5, pp.980-994.
- Algan, Y., Dustmann, C., Glitz, A., Manning, A. 2010. The economic situation of first and second-generation immigrants in France, Germany and the United Kingdom. *The Economic Journal*, 120, 542, pp.F4-F30.
- Almond, G. A., Verba, S. 1963. *The civic culture: Political attitudes and democracy in five nations*. Princeton: Princeton University Press.
- Amin, A. 2003. Unruly strangers? The 2001 urban riots in Britain. *International Journal of Urban and Regional Research*, 27, 2, pp.460-463.
- Anarchist International Information Service 2017. *The Anarchist Economical-Political Map*. Dostupné na: <http://www.anarchy.no/index.html>, 20 03 2017
- Anderson, B. 1992. *Long-distance nationalism. World Capitalism and the Rise of Identity Politics*. Amsterdam: CASA.
- Anderson, B. 2008. *Představy společenství – Úvahy o původu a šíření nacionalismu*. Praha: Karolinum.
- Anderson, C. W. 1978. The Political Economy of Charles E. Lindblom. *American Political Science Review*, 72, 3, pp.1012-1016.
- Andeweg, R. B. 1982. *Dutch Voters Adrift: On Explanations of Electoral Change 1963-1977*. Leiden: University of Leiden.
- Antonsich, M. 2009. On territory, the nation-state and the crisis of the hyphen. *Progress in Human Geography*, 33, 6, pp.789–806.
- Antonsich, M. 2015. Nation and Nationalism. In: Agnew, J., Mamadouh, V., Secor, A. J., Sharp, J. eds. *The Wiley Blackwell Companion to Political Geography*. Chichester: John Wiley & Sons, pp.297-310.
- Antonsich, M. 2016. Interculturalism vs multiculturalism – The Cattle-Modood debate. *Ethnicities*, 16, 3, pp.470-471.
- Antunes, R. 2010. Theoretical models of voting behaviour. *Exedra*, 4, pp.145-170.
- Appleby, R. S., Marty, M. E. 2002. Fundamentalism. *Foreign Policy*, 128, pp.16-22.
- Appleby, R. S. 2003. Fundamentalist and Nationalist Religious Movements. In: Agnew, J. A., Mitchell, K., Toal, G. eds. *A Companion to Political Geography*. Malden: Blackwell Publishing, pp.378-392.
- Archibugi, D. 2004. Cosmopolitan democracy and its critics: a review. *European Journal of International Relations*, 10, 3, pp.437-473.

- Archibugi, D., Held, D. 2011. Cosmopolitan democracy: paths and agents. *Ethics & International Affairs*, 25, 4, pp.433-461.
- Aristoteles, 1988. *Politika*. Bratislava: Nakladateľstvo Pravda.
- Armstrong, J. A. 2004. Definitions, periodization, and prospects for the longue duree. *Nations and Nationalism*, 10, 1-2, pp.9-18.
- Aron, R. 1962. *The Opium of the Intellectuals*. New York: W. W. Norton Company.
- Arts, W., Gelissen, J. 2002. Three worlds of welfare capitalism or more? A state-of-the-art report. *Journal of European Social Policy*, 12, 2, pp.137-158.
- Arutunyan, A. 2013. *Putinovoj tajomstvo*. Bratislava: Ikar.
- Austen-Smith, D., Banks, J. 2004. *Positive Political Theory II: Strategy and Structure*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Bachrach, P. 1971. Introduction. In: Bachrach, P. ed. *Political Elites in a Democracy*. New Brunswick: AldineTransaction, pp.1-12.
- Bachrach, P., Baratz, M. S. 1962. Two faces of power. *American Political Science Review*, 56, 4, pp.947-952.
- Baczwarow, M., Suliborski, A. 2002. *Kompedium wiedzy o geografii politycznej i geopolityce: terminologia*. Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN.
- Bakke, E. 2002. *Sentral-Europa og Baltikum etter 1989*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Bakker, E. 1997. *Minority Conflicts in Slovakia and Hungary*. Capelle a/d IJssel: Labyrinth Publication.
- Balík, S., Hloušek, V., Holzer, J., Šedo, J. 2011. *Politický systém českých zemí 1848-1989*. Brno: Masarykova univerzita.
- Ball, T., Dagger, R., O'Neill, D. I. 2015. *Political Ideologies and the Democratic Ideal*. Boston: Pearson.
- Ball, T., Viereck, P., Minogue, K., Dagger, R. 2017. Conservatism. In: Encyclopædia Britannica Online. Encyclopædia Britannica Inc., dostupné na: <https://www.britannica.com/topic/conservatism> 05 02 2017.
- Baloglou, C. P. 2011. Iambulus "Sun State" and T. Campanella's "Civitas Solis": Some Comparative Parallels and Links of Two Utopias. In: Backhaus, J. G. ed. *The State as Utopia*. Springer: New York, pp.89-114.
- Bankowicz, M. 2013. *Kritikové marxismu*. Brno: Barrister & Principal.
- Barkan, J. E. 2015. Sovereignty. In: Agnew, J., Mamadouh, V., Secor, A. J., Sharp, J. eds. *The Wiley Blackwell Companion to Political Geography*. Chichester: John Wiley & Sons, pp.48-60.
- Barnes, S. H., Kaase, M. 1979. *Political action: mass participation in five western democracies*. Beverly Hills: Sage.
- Barnes, T. J., Abrahamsson, C. 2015. Tangled complicities and moral struggles: the Haushofers, father and son, and the spaces of Nazi geopolitics. *Journal of Historical Geography*, 47, pp.64-73.
- Barnett, C. 2004. Deconstructing radical democracy: articulation, representation, and being-with-others. *Political Geography*, 23, 5, pp.503-528.
- Barnett, C. 2005. The consolations of 'neoliberalism'. *Geoforum*, 36, 1, pp.7-12.
- Barnett, C. 2014. What do cities have to do with democracy? *International Journal of Urban and Regional Research*, 38, 5, pp.1625-1643.
- Barnett, C., Low, M. 2004. Geography and democracy: An introduction. In: Barnett, C., Low, M. eds. *Spaces of Democracy*. London: Sage, pp.1-22.
- Barnett, C., Bridge, G. 2013. Geographies of radical democracy: Agonistic pragmatism and the formation of affected interests. *Annals of the Association of American Geographers*, 103, 4, pp.1022-1040.
- Barnett, C., Low, M. eds. 2004. *Spaces of Democracy*. London: Sage.
- Barro, R. J. 1996. Democracy and growth. *Journal of Economic Growth*, 1, 1, pp.1-27.
- Barro, R. J. 1999. Determinants of democracy. *Journal of Political Economy*, 107, 6, pp.158-183.
- Barša, P. 1999. *Politická teorie multikulturalismu*. Brno: CDK.
- Bartle, J. 1998. Left-Right Position Matters, But Does Social Class? Causal Models of the 1992 British General Elections. *British Journal of Political Science*, 28, 3, pp.501-29.
- Batuman, B. 2010. The shape of the nation: Visual production of nationalism through maps in Turkey. *Political Geography*, 29, 4, pp.220-234.

- Bauder, H. 2014. Domicile citizenship, human mobility and territoriality. *Progress in Human Geography*, 38, 1, pp.91-106.
- Bäckstrand, K., Kronsell, A. 2015. The green state revisited. In: Bäckstrand, K., Kronsell, A. eds. *Rethinking the Green State: Environmental Governance Towards Climate and Sustainability Transitions*. London: Routledge, pp.1-24.
- Beck, U. 2002. The cosmopolitan society and its enemies. *Theory, Culture & Society*, 19, 1-2, pp.17-44.
- Beck, U., Sznaider, N. 2006. Unpacking cosmopolitanism for the social sciences: a research agenda. *The British Journal of Sociology*, 61, 1, pp.381-403.
- Bell, D. 1962. The end of ideology: on the exhaustion of political ideas in the fifties. Cambridge: Harvard University Press.
- Bell, D. 2014. What is liberalism? *Political Theory*, 42, 6, pp.682-715.
- Bell, J. E., Staeheli, L. A. 2001. Discourses of diffusion and democratization. *Political Geography*, 20, 2, pp.175-195.
- Bellamy, A. J. 2003. *The formation of Croatian national identity: A centuries-old dream?* Manchester: Manchester University Press.
- Benoit, K., Hayden, J. 2004. Institutional Change and Persistence: The Evolution of Poland's Electoral System, 1989-2001. *The Journal of Politics*, 66, 2, pp.396-427.
- Bentley, A. F. 1908. *The Process of Government*. Chicago: University of Chicago Press.
- Benton, L. 2009. *A search for sovereignty: Law and geography in European empires, 1400-1900*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Berdahl, R. M. 2014. *The Politics of the Prussian Nobility: The Development of a Conservative Ideology, 1770-1848*. Princeton: Princeton University Press.
- Berelson, B., Lazarsfeld, P. F., McPhee, W. N. 1954. *Voting: A Study of Opinion Formation in a Presidential Campaign*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Berg, E., Kuusk, E. 2010. What makes sovereignty a relative concept? Empirical approaches to international society. *Political Geography*, 29, 1, pp.40-49.
- Berglund, S., Deegan-Krause, K., Ekman, J. 2013. *Handbook of Political Change in Eastern Europe* (third edition). Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- Berglund, S., Ekman, J., Aarebrot, F. 2004. *The Handbook of Political Change in Eastern Europe*. (second edition). Cheltenham: Edward Elgar.
- Berg-Schlosser, D., Stammen, T. 2000. *Úvod do politické vědy*. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku.
- Berkwitz, S. C. 2003. Recent trends in Sri Lankan Buddhism. *Religion*, 33, 1, pp.57-71.
- Berlin, I. 1990. *Decline of Utopian Ideas in the West*. Tokyo: The Japan Foundation.
- Berlin, I. 1993. Dva pojmy slobody. In: kol. autorov. *O slobode a spravodlivosti*. Bratislava: Archa, pp.19-73.
- Berman, S. 2003. The roots and rationale of social democracy. *Social Philosophy and Policy*, 20, 1, pp.113-144.
- Bernard, J., Kostecký, T. 2014. Prostorový kontext volebního chování – jak působí lokální a regionální prostředí na rozhodování voličů. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 50, 1, pp.3-28.
- Bernstein, E. 1911. *Evolutionary Socialism*. New York: B.W. Huebsch.
- Best, H., Higley, J. 2010. Introduction: Democratic elitism reappraised. In: Best, H., Higley, J. *Democratic Elitism*. Leiden: Brill, pp.1-22.
- Billig, M. 1995. *Banal nationalism*. London: Sage.
- Bílek, J. 2015. Hybridní režimy jako svěbytná kategorie politických režimů: Komparace vybraných přístupů. *Středoevropské politické studie*, 17, 2, pp.212-233.
- Black, D. 1958. *The Theory of Committees and Elections*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Blacksell, M. 2008. *Geografia polityczna*. Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN.
- Blair, T., Schröder, G. 1998. *Europe: The Third Way/Die Neue Mitte*. Working Documents, 2, Johannesburg: Fridrich Ebert Stiftung.
- Blank, R. 1974. Socio-economic determination of voting turnout: A challenge. *Journal of Politics*, 36, pp.731-752.
- Bloemraad, I., Wright, M. 2014. "Utter failure" or unity out of diversity? Debating and evaluating policies of multiculturalism. *International Migration Review*, 48, 1, pp.292-334.

- Blomley, N. 2007. Critical geography: anger and hope. *Progress in Human Geography*, 31, 1, pp.53-65.
- Blondel, J. 1968. Party Systems and Pattern of Government in Western Democracies. *Canadian Journal of Political Science*, 1, 2, pp.180-203.
- Bohman, J., Rehg, W. 1997. *Deliberative Democracy: Essays on Reason and Politics*. Cambridge: MIT Press.
- Bolce, L., De Maio, G. 1999. The anti-Christian fundamentalist factor in contemporary politics. *Public Opinion Quarterly*, 63, 4, pp.508-542.
- Bollens, S. A. 1999. *Urban peace-building in divided societies: Belfast and Johannesburg*. Boulder: Westview Press.
- Bookman, M. Z. 1997. *The Demographic Struggle for Power*. London: Frank Cass.
- Borja, J., Castells, M. C. 1997. *Local and global: the management of cities in the information age*. London: Earthscan.
- Brenner, N. 2004. *New State Spaces: Urban Governance and the Rescaling of Statehood*. Oxford: Oxford University Press.
- Brenner, N., Theodore, N. 2002. Cities and the geographies of "actually existing neoliberalism". *Antipode*, 34, 3, pp.349-379.
- Brennetot, A. 2015. The geographical and ethical origins of neoliberalism: The Walter Lippmann Colloquium and the foundations of a new geopolitical order. *Political Geography*, 49, pp.30-39.
- Brody, R. 1978. The puzzle of political participation in America. In: King, A. ed. *The new American political system*. Washington, DC: American Enterprise Institute, pp.287-324.
- Brown, W. 2006. American nightmare neoliberalism, neoconservatism, and de-democratization. *Political Theory*, 34, 6, pp.690-714.
- Browne, M., Halpin, J., Teixeira, R. 2009. Where now for European social democracy? *Juncture*, 16, 3, pp.163-168.
- Brubaker, R. 1998. Myths and Misconceptions in the Study of Nationalism. In: Hall, J. ed. *The State of the Nation*. Cambridge: Cambridge University Press, pp.272-306.
- Buček, J. 1996. Mesto, štát a územie. *Acta Facultatis Rerum Naturalium Universitatis Comenianae, Geographica*, 36, pp.131-250.
- Buček, J. 2001. Miestna autonómia, samospráva a etnické menšiny. *Sociológia*, 33, 2, pp.163-184.
- Buček, J. 2001. Responding to Diversity: Solutions at the Local Level in Slovakia. In: Biró, A. M., Kovács, P., eds. *Diversity in Action: Local Public Management of Multi-Ethnic Communities in Central and Eastern Europe*. Budapest: Local Government and Public Service Reform Initiative, pp.273-306.
- Buček, J. 2003. Štát a územie v regulácii interetnických vzťahov. *Acta Facultatis Rerum Naturalium Universitatis Comenianae Geographica*, 42, pp.23-39.
- Budge, I., Farlie, D. 1976. A Comparative Analysis of Factors Correlated with Turnout and Voting Choice. In: Budge, I., Crewe, I., Farlie, D. eds. *Party Identification and Beyond: Representations of Voting and Party Competition*. New York: John Wiley & Sons, pp.103-126.
- Buchanan, J. M. 1996. *Hranice slobody - Medzi anarchiou a Leviatanom*. Bratislava: Archa.
- Buchheim, C., Scherner, J. 2006. The role of private property in the Nazi economy: the Case of Industry. *The Journal of Economic History*, 66, 2, pp.390-416.
- Burke, E. 2016. *Reflections on the Revolution in France*. Oxford: MDB.
- Burkhart, R. E., Lewis-Beck, M. S. 1994. Comparative democracy: the economic development thesis. *American Political Science Review*, 88, 4, pp.903-910.
- Burnham, W. D. 1970. *Critical Elections and the Mainsprings of American Politics*. New York: Norton.
- Butler, D. 1986. *The electoral system in Britain since 1918*. Westport: Greenwood Press.
- Butler, D., Stokes, D. E. 1969. *Political Change in Britain: Forces Shaping Electoral Choice*. New York: St. Martin's.
- Buttel, F. H. 2000. Ecological modernization as social theory. *Geoforum*, 31, 1, pp.57-65.
- Bútorová, Z., Gyárfášová, O. 2010. Občianska participácia: trendy, problémy, súvislosti. *Sociológia*, 42, 5, pp.447-491.
- Bútorová, Z., Gyárfášová, O., Kollár, M., Mesežnikov, G. eds. 2011. *Slovenské voľby 2010: Šanca na zmenu*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky.

- Cabada, L., Bílek, J., Hulec, P., Müller, P., Pitař, M., Štollová, S., Vansa, V. 2013. *Strany jednoho tématu ve střední Evropě*. Brno: Václav Klemm.
- Caldeira, G., Patterson, S. 1982. Contextual influences on participation in U.S. state legislative elections. *Legislative Studies Quarterly*, 7, pp.359-382.
- Caldeira, G., Patterson, S., Markko, G. 1985. The mobilization of voters in congressional elections. *Journal of Politics*, 47, 2, pp.490-509.
- Callaghan, J. 2003. Social democracy in transition. *Parliamentary Affairs*, 56, 1, pp.125-140.
- Campbell, A., Converse, P. E., Miller, W. E., Stokes, D. E. 1960. *The American Voter*. New York: John Wiley.
- Cantillon, E. 2001. *Electoral Rules and the Emergence of New Issue Dimensions. Discussion paper No. 1291*. New Haven: Yale University.
- Cantle, T. 2014. National identity, plurality and interculturalism. *The Political Quarterly*, 85, 3, pp.312-319.
- Cantle, T. 2016. Interculturalism: Learning to Live in Diversity. *Ethnicities*, 16, 3, pp.471-479.
- Carey, S. 2002. Undivided loyalties is national identity an obstacle to European integration? *European Union Politics*, 3, 4, pp.387-413.
- Carmines, E. G., Huckfeldt, R. 1996. Political Behavior: An Overview. In: Goodin, R., Klingemann, H., D. eds. *A New Handbook of Political Science*. Oxford: Oxford University Press, pp.223-254.
- Carter, A. 2011. Anarchism: some theoretical foundations. *Journal of Political Ideologies*, 16, 3, pp.245-264.
- Casal Bértoa, F. 2014. Party systems and cleavage structures revisited: A sociological explanation of party system institutionalization in East Central Europe. *Party Politics*, 20, 1, pp.16-36.
- Casal Bértoa, F., Mair, P. 2012. Party system institutionalization across time: Post-Communist Europe in comparative perspective. In: Müller-Rommel, F., Keman, H. eds. *Party Government in the New Europe*. London: Routledge, pp.85-112.
- Cassel, C., Hill, D. 1981. Explanations of turnout decline: A multivariate test. *American Politics Quarterly*, 9, pp.181-95.
- Castells, M., 1997. *The Power of Identity*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Cinquini, L. 2007. Fascist corporative economy and accounting in Italy during the thirties: Exploring the relations between a totalitarian ideology and business studies. *Accounting, Business & Financial History*, 17, 2, pp.209-240.
- Clark, G. L. 2004. *Stealing our Votes: How Politicians Conspire to Control Elections and How to Stop Them*. Pittsburgh: Dorrance Publishing.
- Cloke, P. 2002. Deliver us from evil? Prospects for living ethically and acting politically in human geography. *Progress in Human Geography*, 26, 5, pp.587-604.
- Coccia, M. 2010. Democratization is the driving force for technological and economic change. *Technological Forecasting and Social Change*, 77, 2, pp.248-264.
- Colaresi, M., Thompson, W. R. 2003. The economic development-democratization relationship: Does the outside world matter? *Comparative Political Studies*, 36, 4, pp.381-403.
- Colombo, E. 2015. Multiculturalisms: An overview of multicultural debates in western societies. *Current Sociology*, 63, 6, pp.800-824.
- Connor, W. 2004. The timelessness of nations. *Nations and Nationalism*, 10, 1-2, pp.35-47.
- Conversi, D. 2002. Resisting primordialism and other-isms. In: Conversi, D. ed. *Ethnonationalism in the Contemporary World: Walker Connor and the Study of Nationalism*. London: Routledge, pp.269-290.
- Copsey, N. 2013. Fascism... but with an open mind. Reflections on the Contemporary Far Right in (Western) Europe. *Fascism*, 2, 1, pp.1-17.
- Coughlin, P. 1990. Candidate Uncertainty and Electoral Equilibria. In: Enelow, J., Hinich, M. eds. *Advances in the Spatial Theory of Voting*. New York: Cambridge University Press, pp.145-166.
- Coughlin, P. 1992. *Probabilistic Voting Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cox, G. 1997. *Making Votes Count: Strategic Coordination in the World's Electoral Systems*. New York: Cambridge University Press.
- Cox, G., W., Munger, M. C. 1989. Closeness, expenditures, and turnout in the 1982 U.S. House elections. *American Political Science Review*, 83, 1, pp.217-230.
- Cox, K. R. 1969. The voting decision in a spatial context. *Progress in Geography*, 1, pp.81-117.

- Cox, K. R., Low, M., Robinson, J. eds. 2007. *The SAGE Handbook of Political Geography*. London: Sage.
- Crossette, B. 2004. India's Sikhs: Waiting for justice. *World Policy Journal*, 21, 2, pp.70-77.
- Curran, G., Gibson, M. 2013. WikiLeaks, anarchism and technologies of dissent. *Antipode*, 45, 2, pp.294-314.
- Cutright, P. 1963. Measuring the impact of local party activity on the general election vote. *Public Opinion Quarterly*, 27, pp.372-386.
- Dahl, R. A. 1966a. Further reflections on "the elitist theory of democracy". *American Political Science Review*, 60, 2, pp.296-305.
- Dahl, R. A. 1966b. *Political Oppositions in Western Democracies*. New Haven: Yale University Press.
- Dahl, R. A. 1995. *Demokracie a její kritici*. Praha: Victoria Publishing.
- Dahl, R. A. 2005. What Political Institutions Does Large Scale Democracy Require? *Political Science Quarterly*, 120, 2, pp.187-197.
- Dahrendorf, R. 1991. *Moderný sociálny konflikt*. Bratislava: Archa.
- Dahrendorf, R. 2007. *Hľadání nového řádu*. Praha: Paseka.
- Dalby, S. 2010. Recontextualising violence, power and nature: The next twenty years of critical geopolitics? *Political Geography*, 29, 5, pp.280-288.
- Dalton, R. J. 1996. Political cleavages, issue and electoral change. In: LeDuc, L., Niemi, R. G., Norris, P. eds. *Comparing Democracies: Elections and Voting in Global Perspective*. Thousand Oaks: Sage, pp.319-342.
- Dalton, R. J. 2000. The Decline of Party Identification. In: Dalton, R., Wattenberg, M., P. eds. *Parties without partisans: political change in advanced industrial democracies*. Oxford: Oxford University Press, pp.19-36.
- Dalton, R. J. 2002. *Citizen Politics. Public Opinion and Political Parties in Advanced Industrial Democracies. 3rd edition*. New York: Chatham House.
- Dalton, R. J., Flanagan, S. C., Beck, P. A. 1984. *Electoral Change in Advanced Industrial Democracies: Realignment or De-alignment?* Princeton, NJ: Princeton University Press.
- David, O., Bar-Tal, D. 2009. A sociopsychological conception of collective identity: The case of national identity as an example. *Personality and Social Psychology Review*, 13, 4, pp.354-379.
- Davidson, P. 2007. *John Maynard Keynes*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Declaration of Independence 1776. *Declaration of Independence: A Transcription*, dostupné na <https://www.archives.gov/founding-docs/declaration-transcript> 08 05 2017.
- Deegalle, M. 2004. Politics of the Jathika Hela Urumaya monks: Buddhism and ethnicity in contemporary Sri Lanka. *Contemporary Buddhism*, 5, 2, pp.83-103.
- Delanty, G. 2014. Not all is lost in translation: World varieties of cosmopolitanism. *Cultural Sociology*, 8, 4, pp.374-391.
- DeVotta, N. 2007. Sinhalese Buddhist nationalist ideology: implications for politics and conflict resolution in Sri Lanka. *Policy Studies*, 40, pp.1-79.
- DeVotta, N. 2016. Engaging Sinhalese Buddhist Majoritarianism and Countering Religious Animus in Sri Lanka: Recommendations for the Incoming U.S. Administration. *The Review of Faith & International Affairs*, 14, 2, pp.76-85.
- DeVotta, N., Stone, J. 2008. Jathika Heia Urumaya and Ethno-Religious Politics in Sri Lanka. *Pacific Affairs*, 81, 1, pp.31-51.
- De Vries, W., Terrance, L. 1972. *The Ticketsplitter: A New Force in American Politics*. Michigan: Eerdmans.
- Diamond, L. D. 2002. Thinking about hybrid regimes. *Journal of Democracy*, 13, 2, pp.21-35.
- Dijkink, G. 1999. On the European Tradition of Nationalism and its National Codes. *Geography Research Forum*, 19, pp.45-59.
- Dijkink, G. 2006. When geopolitics and religion fuse: A historical perspective. *Geopolitics*, 11, 2, pp.192-208.
- Dlouhý, M. 2015. CasaPound Italia: Návrat a nástup historického fašismu? *Politologická Revue*, 21, 1, pp.65.
- Dobson, A. 1990. *Green Political Thought*. London: Harper Collins Academic.
- Dormagen, J.-Y. 2011. Fascism. In: Berg-Schlosser, D., Badie, B. eds. *International Encyclopedia of Political Science*. Thousand Oaks: SAGE Publications, pp.887-890.

- Dorpalen, A. 1942. The World of General Haushofer. In: Ó Tuathail, G., Dalby, s., Routledge, P. eds. 1998. *The Geopolitics Reader*. London: Routledge, pp.33-35.
- Doucette, J. 2013. The Korean Thermidor: On political space and conservative reactions. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 38, 2, pp.299-310.
- Downs, A. 1957. *An Economic Theory of Democracy*. New York: Harper and Row.
- Dryzek, J. S. 2000. *Deliberative democracy and beyond: Liberals, critics, contestations*. Oxford: Oxford University Press.
- Duggan, J. 2005. *A Survey of Equilibrium Analysis in Spatial Models of Elections*. Rochester: University of Rochester.
- Durkheim, E. 2009. *Socialism and Saint-Simon*. London: Routledge.
- Duschinsky, R. 2012. Fundamentalism and the changing religious field. *Social Compass*, 59, 1, pp.21-33.
- Duverger, M. 1951. *Les partis politiques*. Paris: Librairie Armand Colin.
- Dworkin, R. 1993. Liberalizmus. In: kol. autorov. *O slobode a spravodlivosti*. Bratislava: Archa, pp.200-221.
- Dwyer, C. 2008. The geographies of veiling: Muslim women in Britain. *Geography*, 93, 3, pp.140-147.
- Eatwell, R. 1996. On defining the 'Fascist Minimum': The centrality of ideology. *Journal of Political Ideologies*, 1, 3, pp.303-319.
- Eatwell, R. 2003. *Fascism: A History*. London: Pimlico.
- Eccleshall, R. 1977. English Conservatism as ideology. *Political Studies*, 25, 1, pp.62-83.
- Eckersley, R. 2004. *The Green State: Rethinking Democracy and Sovereignty*. Cambridge: MIT Press.
- Eckstein, H. 1966. *Division and Cohesion in Democracy*. Princeton: Princeton University Press.
- Elazar, D. J. 1984. *American federalism: A view from the states* (third edition). New York: Harper and Row.
- Elkin, S. L. 1982. Market and Politics in Liberal Democracy. *Ethics*, 92, 4, pp.720-732.
- Ellis, C., Stimson, J. A. 2012. *Ideology in America*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Emerson, M. O., Hartman, D. 2006. The rise of religious fundamentalism. *Annual Review of Sociology*, 32, pp.127-144.
- Engels, F. 1901. *Socialism utopian and scientific*. Nev York: New York Labour News Company.
- Epstein, K. 2015. *The genesis of German conservatism*. Princeton: Princeton University Press.
- Ettlinger, N., Hartmann, C. D. 2015. Post/neo/liberalism in relational perspective. *Political Geography*, 48, pp.37-48.
- Etzioni, A. 1992-1993. The evils of self-determination. *Foreign Policy*, 89, pp.21-35.
- Etzioni, A. 1997. *The New Golden Rule*. London: Profile Books.
- Europol 2017. *European Union Terrorism Situation and Trend Report 2017*. Hague: Europol.
- Evans, G., Whitefield, S. 1998. The Structuring of Political Cleavages in Post-Communist Societies. The case of the Czech Republic and Slovakia. *Political Studies*, 46, 1, pp.115-139.
- Farrell, M. D. 2011. *Electoral Systems: A Comparative Introduction*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Fiala, P., Strmiska, M. 2009. *Teorie politických stran*. Brno: Společnost pro odbornou literaturu – Barrister & Principal.
- Fine, R., Smith, W. 2003. Jürgen Habermas's theory of cosmopolitanism. *Constellations*, 10, 4, pp.469-487.
- Finkelstein, F. 2008. On fascist ideology. *Constellations*, 15, 3, pp.320-331.
- Finlayson, A. 1999. Third way theory. *The Political Quarterly*, 70, 3, pp.271-279.
- Fish, M. S., Brooks, R. S. 2004. Does diversity hurt democracy? *Journal of Democracy*, 15, 1, pp.154-166.
- Fishbein, M., Ajzen, I. 1980. Predicting and Understanding Voting in American Elections: Effect of External Variables. In: Ajzen, I., Fishbein, M. eds. *Understanding Attitudes and Predicting Social Behavior*. New Jersey: Prentice-Hall, pp.174-195.
- Fishbein, M., Bowman, C. H., Thomas, K. J., Ajzen, I. 1980. Predicting and Understanding British Elections and American Referenda. In: Ajzen, I., Fishbein, M. eds. *Understanding Attitudes and Predicting Social Behavior*. New Jersey: Prentice-Hall, pp.196-216.

- Fishbein, M., Coombs, F. S. 1974. Basic for Decesion: An Analysis of Voting Behavior. *Journal for Applied Social Psychology*, 4, 2, pp.95-124.
- Fisher, N. 2016. The Fundamentalist Dilemma: Lessons from Israeli Haredi Case. *International Journal of Middle East Studies*, 48, 3, pp.531-549.
- Flint, C. 1998. Forming electorates, forging spaces: the Nazi party vote and the social construction of space. *American Behavioral Scientist*, 41, 9, pp.1282-1303.
- Flint, C. 2001. A TimeSpace for electoral geography: Economic restructuring, political agency and the rise of the Nazi party. *Political Geography*, 20, 3, pp.301-29.
- Flint, C. 2003. Terrorism and counterterrorism: Geographic research questions and agendas. *The Professional Geographer*, 55, 2, pp.161-169.
- Flint, C., Radil, S. M. 2009. Terrorism and counter-terrorism: Situating al-Qaeda and the global war on terror within geopolitical trends and structures. *Eurasian Geography and Economics*, 50, 2, pp.150-171.
- Fluri, J. L. 2015. Feminist Political Geography. In: Agnew, J., Mamadouh, V., Secor, A.J., Sharp, J. eds. *The Wiley Blackwell Companion to Political Geography*. Chichester: John Wiley & Sons, pp.235-247.
- Foss, J. C. 2014. John Rawls: Theorist of Modern Liberalism. *First Principles – Heritage Foundation*, 12, pp.1-9.
- Fourier, C. 1901. *Selections from the works of Fourier*. London: S. Sonnenschein & Co.
- Fox, J. 2004. The rise of religious nationalism and conflict: Ethnic conflict and revolutionary wars, 1945-2001. *Journal of Peace Research*, 41, 6, pp.715-731.
- Franklin, M. N. 1992. The Decline of Cleavage politics. In: Franklin, M. N., Mackie, T. T., Valen, H. eds. *Electoral Change: Responses to Evolving Social and Attitudinal Structures in Western Countries*. Cambridge: Cambridge University Press, pp.381-402.
- Freedman, D. A. 1999. *Ecological Inference and Ecological Fallacy*. Berkeley: University of California.
- Freedom House 2014. Freedom in the World 2014. Washington: Freedom House, dostupné na: <https://freedomhouse.org/> 29 06 2014.
- Freedom House 2017. Freedom in the World 2017. Washington: Freedom House, dostupné na: <https://freedomhouse.org/> 04 07 2017.
- Friedrich, C. J., Brzezinski, Z. K. 1965. *Totalitarian dictatorship*. Cambridge: Harvard University Press.
- Friedman, M. 2009. *Capitalism and Freedom*. Chicago: University of Chicago Press.
- Frobert, L. 2011. French utopian socialists as the first pioneers in development. *Cambridge Journal of Economics*, 35, 4, pp.729-749.
- Fukuyama, F. 2002. *Konec dějin a poslední člověk*. Praha: Rybka Publishers.
- Fukuyama, F. 2006. After neoconservatism. *New York Times Magazine*, dostupné na: <http://www.nytimes.com/2006/02/19/magazine/after-neoconservatism.html>, 02 02 2017.
- Gellner, E. 2003. *Nacionalizmus*. Brno: CDK.
- Gellner, E. 2010. Nationalism as a product of industrial society. In: Guibernau, M., Rex, J. eds. *The ethnicity reader: Nationalism, multiculturalism and migration*. Cambridge: Polity Press, pp.64-78.
- Gentile, E. 2004. Fascism, totalitarianism and political religion: definitions and critical reflections on criticism of an interpretation. *Totalitarian Movements and Political Religions*, 5, 3, pp.326-375.
- Gibbs, D. 2006. Prospects for an environmental economic geography: linking ecological modernization and regulationist approaches. *Economic Geography*, 82, 2, pp.193-215.
- Gibson, K. 2014. Thinking around what a radical geography 'must be'. *Dialogues in Human Geography*, 4, 3, pp.283-287.
- Giddens, A. 2000. *Třetí cesta: obnova sociální demokracie*. Praha: Mladá fronta.
- Gilliam, F. D. 1985. Influences on voter turnout for U.S. House elections in nonpresidential years. *Legislative Studies Quarterly*, 10, 3, pp.339-352.
- Glaser, E. P., Ponzetto, G. A. M., Shleifer, A. 2007. Why Democracy needs Education? *Journal of Economic Growth*, 12, 4, pp.77-99.
- Glasner, D. 1992. Hayek and the Conservatives. *Commentary*, 94, 4, pp.48-50.
- Glassner, M., Fahrer, C. 2004. *Political Geography*. Hoboken: J. Wiley and Sons.
- Gorbačov, M.S. 1987. *Přestavba a nové myšlenie pre našu krajinu a pre celý svet*. Bratislava: Pravda.

- Gordon, R. J. 1990. What is new-Keynesian economics? *Journal of Economic Literature*, 28, 3, pp.1115-1171.
- Green, T. H. 1895. *Lectures on the Principles of Political Obligation*. London: Longmans, Green and Co.
- Green-Pedersen, C. 2002. New public management reforms of the Danish and Swedish welfare states: The role of different social democratic responses. *Governance*, 15, 2, pp.271-294.
- Gregory, D., Johnston, R., Pratt, G., Watts, M., Whatmore, S. eds. 2011. *The Dictionary of Human Geography*. Oxford: John Wiley & Sons.
- Greiffenhagen, M. 1979. The Dilemma of Conservatism in Germany. *Journal of Contemporary History*, 14, 4, pp.611-625.
- Griffin, R. 2002. The primacy of culture: the current growth (or manufacture) of consensus within fascist studies. *Journal of Contemporary History*, 37, 1, pp.21-43.
- Griffin, R. 2012. Studying Fascism in a Postfascist Age. From New Consensus to New Wave? *Fascism*, 1, 1, pp.1-17.
- Griffith, E. 1907. *The Rise and Development of the Gerrymander*. Chicago: Scott, Foresman and Co.
- Grofman, B., Lijphart, A. 2003. *Electoral Laws and Their Political Consequences*. New York: Algora Publishing.
- Gross, N., Medvetz, T., Russell, R. 2011. The contemporary American conservative movement. *Annual Review of Sociology*, 37, pp.325-354.
- Guibernau, M. 2004. Anthony D. Smith on nations and national identity: a critical assessment. *Nations and Nationalism*, 10, 1-2, pp.125-141.
- Gusfield, J. R. 1996. Primordialism and nationality. *Society*, 33, 2, pp.53-57.
- Habermas, J. 1998. *Inclusion of the other: Studies in political theory*. Cambridge: MIT Press.
- Hadenius, A., Teorell, J. 2005. Cultural and economic prerequisites of democracy: Reassessing recent evidence. *Studies in Comparative International Development*, 39, 4, pp.87-106.
- Hadenius, A., Teorell, J. 2006. *Authoritarian regimes: stability, change, and pathways to democracy, 1972-2003*. Notre Dame: Helen Kellogg Institute for International Studies.
- Hall, J. D. 2005. The long civil rights movement and the political uses of the past. *The Journal of American History*, 91, 4, pp.1233-1263.
- Hamilton, A. 2016. Conservatism. In: Zalte, E. N. ed. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2016 Edition), dostupné na: <https://plato.stanford.edu/archives/fall2016/entries/conservatism>, 11 02 2017.
- Hamilton, A., Madison, J., Jay, J. 2001. *The Federalist*. Indianapolis: Liberty Fund.
- Hannum, H. 1996. *Autonomy, Sovereignty and Self-Determination*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Harrison, R. 1995. *Democracy*. Florence: Routledge.
- Harvey, D. 1982. *The Limits to Capital*. Oxford: Blackwell.
- Harvey, D. 2000. Cosmopolitanism and the banality of geographical evils. *Public Culture*, 12, 2, pp.529-564.
- Harvey, D. 2001. *Spaces of capital: Towards a critical geography*. New York: Routledge.
- Harvey, D. 2003. *The New Imperialism*. Oxford: Oxford University Press.
- Harvey, D. 2007. Neoliberalism as creative destruction. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 610, 1, pp.21-44.
- Harvey, D. 2014. *Seventeen Contradictions and the End of Capitalism*. Oxford: Oxford University Press.
- Hastings, A. 1997. *The construction of nationhood: Ethnicity, religion and nationalism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hayek, F. A. 2011. *Právo, zákonodarství a svoboda*. Praha: Prostor.
- Hayek, F. A. 2012. *Cesta do nevoľníctva*. Bratislava: Nadácia F. A. Hayeka.
- Hawken, P., Lovins, A., Lovinsová, L. H. 2003. *Přírodní kapitalismus*. Praha: Mladá Fronta.
- Haynes, J. 2008. Religious fundamentalisms. In: Haynes, J. ed. *Routledge Handbook of Religion and Politics*. London: Routledge, pp.159-173.
- Heath, A., Jowell, R., Curtice, J. 1985. *How Britain Votes*. Oxford: Pergamon Press.
- Hecht, J. 1988. French Utopian Socialists and the Population Question: "Seeking the Future City". *Population and Development Review*, 14, pp.49-73.
- Held, D. 2006. *Models of Democracy* (third edition). Stanford: Stanford University Press.

- Hendrych, D. 2009. *Správní věda – Teorie veřejné správy*. Praha: Wolters Kluwer.
- Herb, G. H. 2007. The politics of political geography. In: Cox, K. R., Low, M., Robinson, J. eds. *The SAGE Handbook of Political Geography*. London: Sage, pp.21-40.
- Heywood, A. 2008. *Politické ideologie*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk,
- Heywood, A. 2012. *Political ideologies: An Introduction*. New York: Palgrave Macmillan.
- Hirst, P. 1997. *From Statism to Pluralism: Democracy, Civil Society and Global Politics*. London: University College London Press.
- Hloušek, V. 2012. Věci veřejné: politické podnikání strany typu firmy. *Politologický časopis*, 19, 4, pp.322-340.
- Hobhouse, L. T. 1911. *Liberalism*. London: Williams and Norgate.
- Hoffman, A. L. 2005. Political Parties, Electoral Systems and Democracy: A Cross-national Analysis. *European Journal of Political Research*, 44, 2, pp.231-242.
- Hoffmann-Martinot, V., Sellers, J. M. 2005. *Metropolitanization and Political Change*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Hogan, R. E. 1999. Campaign and Contextual Influences on Voter Participation in State Legislative Elections. *American Politics Research*, 27, 4, pp.403-433.
- Hogan, R. E., Hamm, K. E. 1998. Variations in district-level campaign spending in state legislatures. In: Thompson, J. Moncrief, G. eds. *Campaign finance in state legislative elections*. Washington, DC: Congressional Quarterly Press, pp.59-79.
- Holmes, D.R. 2016. Fascism 2. *Antropology Today*, 32, 2, pp.1-3.
- Hooson, D. J. ed. 1994. *Geography and national identity*. Oxford: Blackwell.
- Horowitz, D. L. 1993. Democracy in divided societies. *Journal of Democracy*, 4, 4, pp.18-38.
- Hotelling, H. 1929. *Stability in Competition*. *Economic Journal*, 39, 153, pp.41-57.
- Hottes, R. 1983. Walter Christaller. *Annals of the Association of American Geographers*, 73, 1, pp.51-54.
- Howitt, R., Jackson, S. 1998. Some things do change: indigenous rights, geographers and geography in Australia. *The Australian Geographer*, 29, 2, pp.155-173.
- Hudson, W. E. 2013. *American democracy in peril: Eight challenges to America's future*. Los Angeles: Sage.
- Hummel, C. 1994. Plato. *Prospects*, 24, 1-2, pp.329-342.
- Huntington, S. P. 1957. Conservatism as an Ideology. *American Political Science Review*, 51, 2, pp.454-473.
- Huntington, S. P. 1988. The US: decline or renewal?. *Foreign Affairs*, 67, 2, pp.76-96.
- Huntington, S. P. 1991. The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century. *Journal of Democracy*, 2, 2, pp.12-34.
- Huntington, S. P. 1993. The clash of civilizations. *Foreign Affairs*, 72, 3, pp.22-49.
- Huntington, S. P. 2001. *Střet civilizací*. Praha: Rybka Publishers.
- Hyndman, J. 2004. Mind the gap: bridging feminist and political geography through geopolitics. *Political Geography*, 23, 3, pp.307-322.
- Chambers, S. 2003. Deliberative democratic theory. *Annual Review of Political Science*, 6, 1, pp.307-326.
- Chandra, K., Boulet, C. 2003. *A Model of Change in an Ethnic Demography*. Unpublished paper, MIT, dostupné na: <http://www.math.cornell.edu/> 15 01 2017.
- Chapman, D. 1996. Electoral systems designed to protect ethnic minorities and their use in Northern Ireland and Eastern Europe. In: Hampsher-Monk, I., Stanyer, J. eds. *Contemporary Political Studies*. Belfast: Political Studies Association of the UK, pp.92-102.
- Cheah, P. 2006. Cosmopolitanism. *Theory, Culture & Society*, 23, 2-3, pp.486-496.
- Chhibber, P., Torcal, M. 1997. Elite Strategy, Social Cleavages, and Party Systems in a New Democracy: Spain. *Comparative Political Studies*, 30, 1, pp.27-54.
- Chomsky, N. 2014. *Disident západu*. Praha: Karolinum.
- Chu, Y. H., Lin, J. W. 2001. Political development in 20th-century Taiwan: State-building, regime transformation and the construction of national identity. *The China Quarterly*, 165, pp.102-129.
- Chytilík, R., Šedo, J., Lebeda, T., Čaloud, D. 2009. *Volební systémy*. Praha: Portál.
- Ince, A. 2012. In the shell of the old: Anarchist geographies of territorialisation. *Antipode*, 44, 5, pp.1645-1666.

- Ince, A. 2015. Black flag mapping: emerging themes in anarchist geography. In: Levy, C., Newman, S. eds. *The Anarchist Imagination: Anarchism Encounters the Social Sciences*. London: Routledge.
- Inglehart, R. 1977. *The Silent Revolution: Changing Values and Political Styles*. Princeton: Princeton University Press.
- Inglehart, R. 1984. The Changing Structure of Political Cleavages in Western Society. In: Dalton, R. J., Flanagan, S., Beck, P. A. eds. *Electoral Change in Advanced Industrial Democracies*. Princeton, NJ: Princeton University Press, pp.25-69.
- Inglehart, R. 1988. The renaissance of political culture. *American Political Science Review*, 82, 4, pp.1203-1230.
- Inglehart, R. 1990. *Culture Shift in Advanced Industrial Society*. Princeton: Princeton University Press.
- Inglehart, R., Welzel, C. 2003. Political Culture and Democracy: Analyzing Cross-Level Linkages. *Comparative Politics*, 36, 1, pp.61-79.
- Inglehart, R., Welzel, C. 2005. *Modernization, cultural change, and democracy: The human development sequence*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Inglehart, R., Welzel, C. 2010. Changing mass priorities: The link between modernization and democracy. *Perspectives on Politics*, 8, 2, pp.551-567.
- Islam, S. S. 1997. The tragedy of the Babri Masjid: an expression of militant Hindu fundamentalism in India. *Journal of Muslim Minority Affairs*, 17, 2, pp.345-351.
- Ištók, R. 2003. *Politická geografia a geopolitika (1. vydanie)*. Prešov: Prešovská univerzita.
- Ištók, R. 2004. *Politická geografia a geopolitika (2. vydanie)*. Prešov: Prešovská univerzita.
- Ištók, R., Terem, P., Čajka, P., Rýsová, L. 2010. *Politická geografia*. Banská Bystrica: FPPVaMV UMB.
- Iverson, D. 2010. Introduction: Multiculturalism as a public ideal. In: Iverson, D. ed. *The Ashgate Research Companion to Multiculturalism*. Farnham: Ashgate, pp.1-16.
- Jackson, R. A. 1997. The mobilization of U.S. Senate electorates in the 1988 and 1990 elections. *Journal of Politics*, 59, 2, pp.520-537.
- Jackson, R. 2007. Constructing enemies: 'Islamic terrorism' in political and academic discourse. *Government and Opposition*, 42, 3, pp.394-426.
- Jalali, C. 2004. As mesmas clivagens de sempre? Velhas clivagens e novos valores no comportamento eleitoral português. In: Freire, A., Lobo, M. C., Magalhães, P. C. eds. *Portugal a votos: as eleições legislativas de 2002*. Lisboa: Imprensa de Ciências Sociais, pp.87-124.
- Jehlička, P., Kostelecký, T., Sýkora, L. 1993. Czechoslovak parliamentary elections 1990: Old patterns, new trends and lots of surprises. In: O'Loughlin, J., van der Wusten, H. eds. *The New Political Geography of Eastern Europe*. London: Belhaven Press, pp.235-254.
- Jehlička, P., Sýkora, L. 1991. Stabilita regionální podpory tradičních politických stran v českých zemích (1920-1990). *Sborník ČGS*, 96, 2, pp.81-95.
- Jehlička, P., Tomeš, J., Daněk, P. eds. 2000. *Stát, prostor, politika – vybrané otázky politické geografie*. Praha: Přírodovědecká fakulta UK, Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje.
- Jenkins, L. 2003. Fourierism, colonization and discourses of associative emigration. *Area*, 35, 1, pp.84-91.
- Jessop, B. 2002. Liberalism, neoliberalism, and urban governance: A state-theoretical perspective. *Antipode*, 34, 3, pp.452-472.
- Jewell, M. E. 1982. The neglected world of state politics. *Journal of Politics*, 44, 3, pp.638-657.
- Johnson, D. B. 1997. *Teória verejnej voľby – Úvod do novej politickej ekonómie*. Bratislava: Sofa.
- Johnson, N. 1995. Cast in stone: monuments, geography, and nationalism. *Environment and Planning D: Society and Space*, 13, 1, pp.51-65.
- Johnson, R. M. 1971. Market Segmentation: A Strategic Management Tool. *Journal of Marketing Research*, 8, 1, pp.13-18.
- Johnston, R. J. 1987. A note on housing tenure and vote in Britain. *Housing Studies*, 2, pp.112-121.
- Johnston, R. J. 2002. Manipulating maps and winning elections: measuring the impact of malapportionment and gerrymandering. *Political Geography*, 21, 1, pp.1-31.
- Johnston, R. J., Knight, D., Kofman, E. 1988. *Nationalism, Self-Determination and Political Geography*. London: Croom Helm – Routledge.

- Johnston, R. J., Pattie, C. J. 2004. Electoral geography in electoral studies: putting voters in their place. In: Barnett, C., Low, M. eds. *Spaces of Democracy*. London: Sage, pp.45-66.
- Johnston, R. J., Pattie, C. J. 2006. *Putting voters in their place: geography and elections in Great Britain*. Oxford: Oxford University Press.
- Johnston, R. J., Pattie, C. J., Dorling, D. F., McAllister, I., Tunstall, H., Rossiter, D. J. 2000. The Neighbourhood Effect and Voting in England and Wales: Real or Imagined? *British Elections & Parties Review*, 10, 1, pp.47-63.
- Johnston, R. J., Poulsen, M., Forrest, J. 2007. The geography of ethnic residential segregation: a comparative study of five countries. *Annals of the Association of American Geographers*, 97, 4, pp.713-738.
- Johnston, R. J., Rossiter, D., Pattie, C. J., Dorling, D. 2002. Labour electoral landslides and the changing efficiency of voting distributions. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 27, 3, pp.336-361.
- Johnston, R. J., Shelley, F. M., Taylor, P. J. 1990. *Developments in Electoral Geography*. London: Routledge.
- Jones, R. 2008. Relocating nationalism: on the geographies of reproducing nations. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 33, 3, pp.319-334.
- Joppke, C. 2007. State neutrality and Islamic headscarf laws in France and Germany. *Theory and Society*, 36, 4, pp.313-342.
- Jost, J. T., Federico, C. M., Napier, J. L. 2009. Political ideology: Its structure, functions, and elective affinities. *Annual Review of Psychology*, 60, pp.307-337.
- Juergensmeyer, M. 2003. *Terror in the mind of God: The global rise of religious violence*. Berkeley: University of California Press.
- Juergensmeyer, M. 2010. The global rise of religious nationalism. *Australian Journal of International Affairs*, 64, 3, pp.262-273.
- Juríková, M. 2005. *Volebná geografia a hodnotenie volebného správania na etnicky zmiešanom území južného Slovenska. Diplomová práca*. Bratislava: Katedra humánnej geografie a demogeografie, Prírodovedecká fakulta, Univerzita Komenského.
- Kaase, M., Klingemann, H. D. 1994. Electoral Research in the Federal Republic of Germany. *European Journal of Political Research*, 25, pp.343-366.
- Katz, E., Lazarsfeld, P. F. 1955. *Personal influence: the part played by people in the flow of mass communications*. Glencoe: Free Press.
- Kautsky, K. 1909. *The Road to Power*. Chicago: Samuel A. Bloch.
- Kárník, Z. 2000. *České země v éře první republiky (1918-1938)*. 2000. Díl 1., *Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918-1929)*. Praha: Libri.
- Kearns, G. 2008. Progressive geopolitics. *Geography Compass*, 2, 5, pp.1599-1620.
- Kearns, A., Paddison, R. 2000. New challenges for urban governance. *Urban Studies*, 37, 5-6, pp.845-850.
- Kelby, S., Miner, T. W. 1974. The Simple Act of Voting. *American Political Science Review*, 68, 2, pp. 572-591.
- Kelly, M. J. 1999. Political Downsizing: The Re-Emergence of Self-Determination, and the Movement Toward Smaller, Ethnically Homogenous States. *Drake Law Review*, 47, pp.211-276.
- Kershaw, I. 2004. Hitler and the Uniqueness of Nazism. *Journal of Contemporary History*, 39, 2, pp.239-254.
- Keil, R. 2002. „Common-Sense” Neoliberalism: Progressive Conservative Urbanism in Toronto, Canada. *Antipode*, 34, 3, pp.578-601.
- Kekic, L. 2007. The Economist Intelligence Unit's index of democracy. *The Economist - The World in 2007*, London: The Economists, pp.1-11, dostupné na <http://www.economist.com/media/> 17 10 2016.
- Kessel, J. H. 1972. Comment: The Issues in Issue Voting. *American Political Science Review*, 66, pp. 459-470.
- Key, V. O. 1949. *Southern politics in state and nation*. New York: Vintage.
- Keynes J. M. 1933. From Keynes to Roosevelt: Our recovery plan assayed - The British Economist Writes an Open Letter to the President Finding Reasons, in Our Policies, for Both Hopes and Fears (An open letter to President Roosevelt). *The New York Times*, December 31, 1933.

- Keynes, J. M. 1936. *The General Theory of Employment, Interest, and Money*. Adelaide: The University of Adelaide Library, dostupné http://etext.library.adelaide.edu.au/k/k44g/05_05_2017.
- Kiczko, L. ed. 1997. *Slovník spoločenských vied*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- King, M. S., Hancock, B. 2012. Electronic Voting Security 10 Years after the Help America Vote Act. *IEEE Security and Privacy*, 10, 5, pp.50-52.
- Kirgis, F. L. 1994. The degrees of self-determination in the United Nations era. *The American Journal of International Law*, 88, 2, pp.304-310.
- Kirk, R. 2014. *The politics of prudence*. New York: Open Road Media.
- Kitschelt, H. 1992. The Formation of Party Systems in East Central Europe. *Politics and Society*, 20, 1, pp.7-50.
- Kitschelt, H. 2000. *The Radical Right in Western Europe: A Comparative Analysis*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Kleingeld, P. 2016. Kant's Moral and Political Cosmopolitanism. *Philosophy Compass*, 11, 1, pp.14-23.
- Klimovský, D. 2008. Občianska participácia v procese tvorby verejnej politiky a jej formy a nástroje v slovenských podmienkach s osobitným zreteľom na komunálnu a regionálnu úroveň. In: Kráľová, E. ed. *Genéza a tvorba verejnej politiky na Slovensku*, Prešov: KM-System, pp.131-186.
- Kliot, N., Charney, I. 2006. The geography of suicide terrorism in Israel. *GeoJournal*, 66, 4, pp.353-373.
- Knight, D. B. 1982. Identity and territory: geographical perspectives on nationalism and regionalism. *Annals of the Association of American Geographers*, 72, 4, pp.514-531.
- Knippenberg, H. 2006. The political geography of religion: historical state-church relations in Europe and recent challenges. *GeoJournal*, 67, 4, pp.253-265.
- Knutsen, O. 1995. Left-Right Materialist Value Orientations. In: van Deth, J. W., Scarbrough, E. eds. *The Impact of Values*. Oxford: Oxford University Press, pp.160-196.
- Kofman, E., Peake, L. 1990. Into the 1990s: a gendered agenda for political geography. *Political Geography Quarterly*, 9, 4, pp.313-336.
- Kohn, R. H. 1997. How democracies control the military. *Journal of Democracy*, 8, 4, p.140-153.
- Koch, N., Paasi, A. 2016. Banal nationalism 20 years on: Re-thinking, re-formulating and re-contextualizing the concept. *Political Geography*, 54, pp.1-6.
- Kolossov, V. 1999. Ethnic and political identities and territorialities in the post-Soviet space. *GeoJournal*, 48, 2, pp.71-81.
- Kondratieff, N. D. 1935. The Long Waves In Economic Life. *The Review of Economic Statistics*, 17, 6, pp.105-115.
- Kong, L. 2001. Mapping 'new' geographies of religion: politics and poetics in modernity. *Progress in Human Geography*, 25, 2, pp.211-233.
- Kong, L. 2010. Global shifts, theoretical shifts: Changing geographies of religion. *Progress in Human Geography*, 34, 6, pp.755-776.
- Kopeček, L. 2007. *Politické strany na Slovensku*. Brno: CDK.
- Kornai, J. 1997. *Od gulášového komunizmu k trhovej ekonomike*. Bratislava: Kalligram.
- Kostecký, T. 1993. Volby očima geografa. In: Sýkora, L. ed. *Teoretické prístupy a vybrané problémy v súčasnej geografii*. Praha, Přírodovědecká Fakulta University Karlovy, pp.167-186.
- Kostecký, T. 2000. Volební systémy a politický konflikt v prostoru: Klasifikace volebních systémů, jejich geografické implikace a politické souvislosti. In: Jehlička, P., Tomeš, J., Daněk, P. eds. *Stát, prostor, politika: Vybrané otázky politické geografie*. Praha: Přírodovědecká fakulta UK, pp.242-262.
- Kostecký, T. 2002. *Political Parties after Communism*. Baltimore: The John Hopkins University Press.
- Kostecký, T., Blažek, J. 1991. Geografická analýza výsledků parlamentních voleb v roce 1990. *Sborník ČGS*, 96, 1, pp.1-14.
- Kostecký, T., Krivý, V. 2015. Urbánno-rurálne rozdiely voličského správania v Česku a na Slovensku. *Sociológia*, 47, 4, pp.390-413.
- Kostecký, T., Mikešová, R., Poláková, M., Čermák, D., Bernard, J., Šimon, M. 2014 *Koho volí Vaši susedé? Prostorové vzorce volebního chování na území Česka od roku 1920 do roku 2006, jejich změny a možné příčiny*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON) a Sociologický ústav AV ČR.

- Kostecký, T., Mikešová, R., Poláková, M., Čermák, D., Bernard, J., Šimon, M. 2015. *Geografie výsledků parlamentních voleb: Prostorové vzorce volebního chování v Česku 1992-2013*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Kowalski, M. 2002. Electoral behaviour in Poland as the effect of the "clash of civilization". *Geografický časopis*, 54, 3, pp.219-237.
- Körösényi, A. 2009. Beyond the happy consensus about democratic elitism. *Comparative Sociology*, 8, 3, pp.364-382.
- Kraxberger, B. 2004. Geo-historical trajectories of democratic transition: The case of Nigeria. *GeoJournal*, 60, 1, pp.81-92.
- Krejčí, O. 2006. *Nová kniha o volbách*. Praha: Professional Publishing.
- Krieger, J. 2001. *The Oxford Companion to Politics of the World*. Oxford: Oxford University Press.
- Krivý, V. 1999. Územné celky a skupiny obcí v parlamentných voľbách 1998. *Sociológia*, 31, 1, pp.51-77.
- Krivý, V. 2007. Voľby v roku 2006. In: Bútorá, M., Kollár, M., Mesežnikov, G. eds. *Slovensko 2006. Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, pp.107-149.
- Krivý, V. ed. 2013. *Slovenské voľby'12. Čo im predchádzalo, postoje a výsledky*. Bratislava: Sociologický ústav SAV.
- Krivý, V., Feglová, V., Balko, D. 1996. *Slovensko a jeho regióny – sociokultúrne súvislosti volebného správania*. Bratislava: Nadácia Médiá.
- Kropáček, L. 1996. *Islámský fundamentalismus*. Praha: Vyšehrad.
- Kubín, L. 1998. K niektorým aspektom parlamentných strán. *Politické vedy*, 1, 4.
- Kubín, L., Velšic, M. 1998. *Slovensko a jeho predvolebné pravidlá*. Bratislava: Veda - vydavateľstvo SAV.
- Kurtz, K. T. 1992. Understanding the diversity of American state legislatures. *APSA Legislative Studies Newsletter*, 15, pp.2-5.
- Kurzman, C. 1998. Waves of democratization. *Studies in Comparative International Development*, 33, 1, pp.42-64.
- Kyloušek, J., Pink, M. 2007. Electoral support for the Communist Party of Bohemia and Moravia in parliamentary elections in the Czech Republic after 1990. *European Electoral Studies*, 2, 2, pp.59-163.
- Kymlicka, W. 1995. *Multicultural citizenship: A liberal theory of minority rights*. Oxford: Clarendon Press.
- Ladwig, P., Shields, J. M. 2014. Introduction. *Politics, Religion & Ideology*, 15, 2, pp.187-204.
- Lambert, D., Machon, P. eds. 2004. *Citizenship through Secondary Geography*. London: Routledge Falmer.
- Lankina, T. V., Getachew, L. 2006. A geographic incremental theory of democratization: territory, aid, and democracy in postcommunist regions. *World Politics*, 58, 4, pp.536-582.
- Laqueur, W. 2007. Fascism in the twenty-first century? *Society*, 44, 4, pp.48-53.
- Larner, W. 2000. Neo-liberalism: Policy, Ideology, Governmentality. *Studies in Political Economy*, 63, 1, pp.5-25.
- Larner, W. 2003. Neoliberalism? *Environment and Planning D: Society and Space*, 21, 5, pp.509-512.
- Lavoie, M. 2016. Understanding the global financial crisis: contributions of post-Keynesian economics. *Studies in Political Economy*, 97, 1, pp.58-75.
- Lazarsfeld, P., Berelson, B., Gaudet, H. 1944. *The People Choice: How the Voter Makes Up His Mind in a Presidential Campaign*. New York: Columbia University Press.
- Lebeda, T. 2001. Hlavní proměnné poročních volebních systémů. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 37, 4, pp.425-448.
- Leighley, J., Nagler, J. 1992. Individual and systemic influences on turnout: Who votes? *Journal of Politics*, 54, 3, pp.718-740.
- Leighley, J., Owens, Ch., Stein, R. M. 2005. *Who votes, who doesn't, why and, what can be done? A Report to the Federal Commission on Electoral Reform*. Rice University, University of Arizona, Texas A&M University.
- Lee, D. O. 1997. Multicultural education in geography in the USA: An introduction. *Journal of Geography in Higher Education*, 21, 2, pp.261-268.

- Leitner, H. 1997. Reconfiguring the spatiality of power: the construction of a supranational migration framework for the European Union. *Political Geography*, 16, 2, pp.123-143.
- Leitner, H., Peck, J., Sheppard, E. S. eds. 2007. *Contesting Neoliberalism: Urban Frontiers*. New York: Guilford Press.
- Lenin, V. I. 1902. *What is to be done*, dostupné na: <https://www.marxists.org/archive/lenin/works/download/what-itd.pdf>, 26 03 2017.
- Lenin, V. I. 1977. *The three sources and three component parts of marxism*. In: Lenin, V.I. Collected works 19. Moscow: Progress, pp.23-28.
- Lenin, V. I. 1999. *Imperialism, the Highest Stage of Capitalism*. In: Selected Works, Volume 1, pp.667-766, dostupné na: Lenin Internet Archive, www.marxists.org, 23 03 2017.
- Leszczynski, A., Elwood, S. 2015. Feminist geographies of new spatial media. *The Canadian Geographer/Le Géographe Canadien*, 59, 1, pp.12-28.
- Levrau, F., Loobuyck, P. 2013. Should interculturalism replace multiculturalism. *Ethical Perspectives*, 20, 4, pp.605-630.
- Lewis, P. 2000. *Political parties in Post-Communist Eastern Europe*. New York: Routledge.
- Lewis-Beck, M. S. 1988. *Economics and Elections: The Major Western Democracies*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Lewis-Beck, M. S., Nadeau, R. 2011. Economic voting theory: Testing new dimensions. *Electoral Studies*, 30, 2, pp.288-294.
- Le Bon G., 1994. *Psychologie davu*. Praha: Kra.
- Li, Q. 2005. Does democracy promote or reduce transnational terrorist incidents? *Journal of Conflict Resolution*, 49, 2, pp.278-297.
- Lijphart, A. 1971. Class Voting and Religious Voting in the European Democracies: A Preliminary Report. *Acta Politica*, 6, 2, pp.158-71.
- Lijphart, A. 1979. Religious vs. Linguistic vs. Class Voting: The "Crucial Experiment" of Comparing Belgium, Canada, South Africa, and Switzerland. *American Political Science Review*, 73, 2, pp.442-58.
- Lijphart, A. 1999. *Patterns of Democracy*. New Haven: Yale University Press.
- Lijphart, A. 2001. Democracy in the 21st century: can we be optimistic? *European Review*, 9, 2, pp.169-184.
- Lim, K. F. 2014. Socialism with Chinese characteristics - Uneven development, variegated neoliberalization and the dialectical differentiation of state spatiality. *Progress in Human Geography*, 38, 2, pp.221-247.
- Lindblom, C. 1977. *Politics and Market*. New York: Basic Books.
- Lipset, S. M. 1959. Some social requisites of democracy: Economic development and political legitimacy. *American Political Science Review*, 53, 1, pp.69-105.
- Lipset, S. M. 1994. The social requisites of democracy revisited: 1993 presidential address. *American Sociological Review*, 59, 1, 1-22.
- Lipset, S. M., Rokkan, S. 1967. *Party Systems and Voter Alignments: Cross-national Perspectives*. London: Collier-Macmillan.
- Locke, J. 1992. *Druhé pojednání o vládě*. Praha: Svoboda.
- Loužek, M. 2010. Sociologická teorie Vilfreda Pareta. *Sociológia*, 42, 4, pp.404-428.
- Lovins, A. B., Lovins, L. H., Hawken, P. 2007. A road map for natural capitalism. *Harvard Business Review*, 85, 7-8, pp.172-183.
- Low, M. 2003. *Democracy's black boxes: opening up electoral geography*. *Research papers in environmental and spatial analysis*. London: London School of Economics and Political Science.
- Lucardie, P. 2000. Prophets, Purifiers and Prolocutors: Towards a Theory on the Emergence of New Parties. *Party Politics*, 6, 2, pp.175-185.
- Luke, T. W. 2009. An apparatus of answers? Ecologism as ideology in the 21st century. *New Political Science*, 31, 4, pp.487-498.
- MacPherson, C. B. 1977. *The life and times of liberal democracy*. Oxford: Oxford University Press.
- Madleňák, T. 2006. Politicko-geografická analýza volebných preferencií obyvateľov regiónu Oravy. *Geografická revue*, 2, 2, pp.630-649.
- Madleňák, T. 2010. Hlavné trendy výskumu v súčasnej volebnej geografii. *Geografický časopis*, 62, 2, pp.127-145.

- Madleňák, T. 2012. Regionálna diferenciácia volebného správania na Slovensku (1998-2010). Bratislava: Veda - vydavateľstvo SAV.
- Majeed, A. 2015. Democracy and Minorities in India: The Sikh Community. *Journal of the Research Society of Pakistan*, 52, 1, pp.103-110.
- Majo, J. 2014. Niekoľko poznámok k fenoménu etnicity v súčasnej slovenskej humánnej geografii. *Acta Geographica Universitatis Comenianae*, 58, 2, pp.149-172.
- Manent, P. 2014. The Crisis of Liberalism. *Journal of Democracy*, 25, 1, pp.131-141.
- Manin, B. 1997. *The Principles of Representative Government*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Manley, J. F. 1983. Neo-pluralism: A class analysis of pluralism I and pluralism II. *American Political Science Review*, 77, 2, pp.368-383.
- Mann, M. 2008. Infrastructural power revisited. *Studies in Comparative International Development*, 43, 3, pp.355-365.
- Mann, S. A., Huffman, D. J. 2005. The decentering of second wave feminism and the rise of the third wave. *Science & Society*, 69, 1, pp.56-91.
- Marcuse, H. 1991. *Jednorozmerný človek*. Praha: Naše Vojsko.
- Marek, P. ed. 2000. *Přehled politického stranictví na území českých zemí a Československa v letech 1861–1998*. Olomouc: Gloria.
- Mariot, P. 1999. Štruktúra volebných preferencií obyvateľov najväčších miest Slovenska. *Geografický časopis*, 51, 2, pp.153-174
- Mariot, P. 2003. Teritoriálne aspekty volebnej podpory HZDS. *Geografický časopis*, 55, 1, pp.3-17.
- Marsh, C., Albert, H., Warhola, J. W. 2004. The Political Geography of Russia's 2004 Presidential Election. *Eurasian Geography and Economics*, 45, 4, pp.262-279.
- Martell, L. 2013. Social democracy after the crisis in Europe and the crisis of social democracy. *Renewal: A Journal of Labour Politics*, 21, 4, pp.31-38.
- Marx, K. 1954. *Kapitál*. Praha: SNPL.
- Marx, K. 1972. *Manifest komunistické strany*. Bratislava: Pravda.
- Marx, K. 1974. *Kritika gothajského programu*. Praha: Svoboda.
- Maslow, A. H. 1943. A theory of human motivation. *Psychological Review*, 50, 4, pp.370-396.
- Massaro, V. A., Williams, J. 2013. Feminist geopolitics. *Geography Compass*, 7, 8, pp.567-577.
- Maškarinec, P., Klimovský, D. 2016. Independent Candidates in the Local Elections of 2014 in the Czech Republic and Slovakia: Analysis of Determinants of Their Successfulness. *Lex Localis – Journal of Local Self-Government*, 14, 4, pp.853-871.
- Matlovič, R. Matlovičová, K. 2015. *Geografické myslenie*. Prešov: Prešovská Univerzita.
- Matsusaka, J. G. 2005. Direct democracy works. *The Journal of Economic Perspectives*, 19, 2, pp.185-206.
- Matznetter, W. 2002. Social housing policy in a conservative welfare state: Austria as an example. *Urban Studies*, 39, 2, pp.265-282.
- Mayall, J. 1999. Sovereignty, Nationalism, and Self-determination. *Political Studies*, 47, 3, pp.474-502.
- McCrone, D. 1998. *The Sociology of Nationalism: Tomorrow's Ancestors*. London: Routledge.
- McDonough, R. 2013. Religious fundamentalism: a conceptual critique. *Religious Studies*, 49, 4, pp.561-579.
- Medina, R. M., Hepner, G. F. 2011. Advancing the understanding of sociospatial dependencies in terrorist networks. *Transactions in GIS*, 15, 5, pp.577-597.
- Merkel, W. 2004. Embedded and defective democracies. *Democratization*, 11, 5, pp.33-58.
- Merkel, P. H. 2011. Fascist Movement. In: Berg-Schlosser, D., Badie, B. eds. *International Encyclopedia of Political Science*. Thousand Oaks: Sage, pp.890-895.
- Michels, R. 2001. *Political Parties*. Kitchener: Batoche Books.
- Mikesell, M. W., Murphy, A. B. 1991. A framework for comparative study of minority-group aspirations. *Annals of the Association of American Geographers*, 81, 4, pp.581-604.
- Mikuš, R. 2014. Politická diferenciácia územia Slovenska z pohľadu volebných preferencií. In: Lauko, V. ed. *Regionálne dimenzie Slovenska*. Bratislava: Univerzita Komenského, pp.67-125.
- Mikuš, R., Gurňák, D. 2016. Rómska otázka ako jeden z mobilizačných faktorov volebnej podpory krajnej pravice na Slovensku a v Maďarsku. *Geographia Cassoviensis*, 10, 1, pp.29-46.

- Mikuš, R., Gurňák, D., Máriássyová, A. 2016. Analýza volebnej podpory Mariána Kotlebu ako reprezentanta krajnej pravice v krajských voľbách 2013. *Sociológia*, 48, 1, pp.48-70.
- Mill, J. S. 1992. *Úvahy o vládě ústavní*. Praha: Nakladatelství Sloboda.
- Miosio, S. 2015. Geopolitics/Critical geopolitics. In: Agnew, J., Mamadouh, V., Secor, A. J., Sharp, J. eds. *The Wiley Blackwell Companion to Political Geography*. Chichester: John Wiley & Sons, pp.220-234.
- Modelski, G., Perry III, G. 2002. „Democratization in long perspective” revisited. *Technological Forecasting and Social Change*, 69, 4, pp.359-376.
- Modood, T. 2016. What is multiculturalism and what can it learn from interculturalism? *Ethnicities*, 16, 3, pp.479-488.
- Mol, A. P. J., Spaargaren, G., Sonnenfeld, D. A. 2013. Ecological Modernization Theory: Taking Stock, Moving Forward. In: Lockie, S., Sonnenfeld, D. A., & Fisher, D. R. eds. *Routledge International Handbook of Social and Environmental Change*. London: Routledge, pp.15-30.
- Moravcsik, A. 2004. Is there a ‘democratic deficit’ in world politics? A framework for analysis. *Government and Opposition*, 39, 2, pp.336-363.
- More, T. 1978. *Utopie*. Praha: Mladá fronta.
- Morlino, L. 2009. Are there hybrid regimes? Or are they just an optical illusion? *European Political Science Review*, 1, 2, pp.273-296.
- Morrill, R. L. 2004. Representation, law and redistricting in the United States. In: Barnett, C., Low, M. eds. 2004. *Spaces of Democracy*. London: Sage, pp.67-92.
- Mosca, G. 1989. *The Ruling Class*. New York: McGraw-Hill.
- Mountz, A. 2013. Political geography I - Reconfiguring geographies of sovereignty. *Progress in Human Geography*, 37, 6, pp.829-841.
- Murphy, A. B. 2013. Territory's continuing allure. *Annals of the Association of American Geographers*, 103, 5, pp.1212-1226.
- Murphy, A. B., Bassin, M., Newman, D., Reuber, P., Agnew, J. 2004. Is there a politics to geopolitics?. *Progress in Human Geography*, 28, 5, pp.619-640.
- Murphy, D. T. 2014. Hitler's Geostrategist?: The Myth of Karl Haushofer and the “Institut für Geopolitik”. *Historian*, 76, 1, pp.1-25.
- Murtin, F., Wacziarg, R. 2014. The democratic transition. *Journal of Economic Growth*, 19, 2, pp.141-181.
- Musterd, S. 2005. Social and Ethnic Segregation in Europe: Levels, Causes, and Effects. *Journal of Urban Affairs*, 27, 3, pp.331-348.
- Mutz, D. C. 2008. Is deliberative democracy a falsifiable theory? *Annual Review of Political Science*, 11, 1, pp.521-538.
- Nagel, C., Hopkins, P. 2010. Introduction: Spaces of multiculturalism. *Space and Polity*, 14, 1, pp.1-11.
- Nakano, T. 2006. A critique of Held's cosmopolitan democracy. *Contemporary Political Theory*, 5, 1, pp.33-51.
- Nathan, R. P. 1996. The role of the states in American federalism. In: Van Horn, C. E. ed. *The state of the states* (third edition). Washington, DC: Congressional Quarterly Press, pp.13-32.
- National Consortium for the Study of Terrorism and Responses to Terrorism (START). (2016). *Global Terrorism Database [data file] and Annex of Statistical Information*, dostupné na: <https://www.start.umd.edu/gtd/> 20 01 2017.
- Natter, W. 2003. Geopolitics in Germany, 1919-45. Karl Haushofer and the Zeitschrift für Geopolitik. In: Agew, J., Mitchell, K., Toal, G. eds. *A Companion to Political Geography*. Malden: Blackwell Publishing, pp.187-203.
- Nestas, L., Hole, K. J. 2012. Building and Maintaining Trust in Internet Voting. *Computer*, 45, 5, pp.74-80.
- Newman, B., I., Sheth, J., N. 1985. A Model of Primary Voter Behavior. *The Journal of Consumer Research*, 12, 2, pp.178-187.
- Nie, N. H., Verba, S., Petrocik, J. R. 1976. *The Changing American Voter*. Cambridge: Harvard University Press.
- Nikischer, R. 2013. Teritoriálna identita obyvateľov Česka a Slovenska. *Geografie*, 118, 3, pp.243-264.

- Nimmo, D. 1975. Images and Voters Decision-Making Process. *Advances in Cosumer Research*, 2, pp.771-781.
- Nisbet, R. 1993. *Konzervatismus: Sen a realita*. Praha: Občanský institut.
- Noelle-Neumann, E. 1974. The spiral of silence: a theory of public opinion. *Journal of Communication*, 24, 2, pp.43-51.
- Nolan, D. 1971. *Classifying and Analyzing Politico-Economic Systems. The Individualist*. St. Louis: Society for Individual Liberty.
- Norris, P. 2004. *Electoral Engineering. Voting Rules and Political Behavior*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Novák, M. 2005. Mezi primátem politiky a ekonomickým rozvojem: Aronova sociologická koncepcie industriálních společností. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 41, 5, pp.801–821.
- Novosad, F. 1993. Súčasný liberalizmus. In: kol. autorov. *O slobode a spravodlivosti*. Bratislava: Archa, pp.7-18.
- Nozick, R. 2015. *Anarchie, stát a utopie*. Praha: Academia.
- Nunn, S. 2007. Incidents of terrorism in the United States, 1997–2005. *Geographical Review*, 97, 1, pp.89-111.
- Odegard, P. H., Helms, E. A. 1938. *American Politics: A Study in Political Dynamics*. New York: Harper & Row.
- Offe, C. 1980. The separation of form and content in liberal democratic politics. *Studies in Political Economy*, 3, 1, pp.5-16.
- Offe, C. 2011. Crisis and Innovation of Liberal Democracy: Can deliberation be institutionalised? *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 47, 3, pp.447-472.
- Olson, M. 1993. Dictatorship, Democracy, and Development. *American Political Science Review*, 87, 3, pp.567-576.
- Oostveen, A., van den Besselaar, P. 2004. Security as Belief. Users Perceptions on the Security of Electronic Voting Systems. In: Prosser, A., Krimmer, R. eds. *Electronic Voting in Europe: Technology, Law, Politics and Society. Lecture Notes in Informatics*. Bonn: Gesellschaft fur Informatik, pp.73-82.
- O'Leary, B. 1997. On the nature of nationalism: An appraisal of Ernest Gellner's writings on nationalism. *British Journal of Political Science*, 27, 2, pp.191-222.
- O'Loughlin J. 2004a. Democratic values in a globalizing world: a multilevel analysis of geographic contexts. *GeoJournal*, 60, 1, pp.3-17.
- O'Loughlin, J. 2004b. Global democratization: measuring and explaining the diffusion of democracy. In: Barnett, C., Low, M. eds. *Spaces of democracy: geographical perspectives on citizenship, participation and representation*, London: Sage, pp.23-44.
- O'Loughlin, J., Flint, C., Anselin, L. 1994. The Geography of the Nazi Vote: Context, Confession, and Class in the Reichstag Election of 1930. *Annals of the Association of American Geographers*, 84, 3, pp.351-380.
- O'Loughlin, J., Ward, M. D., Lofdahl, C. L., Cohen, J. S., Brown, D. S., Reilly, D., Gleditsch, K. S., Shin, M. 1998. The diffusion of democracy 1946-1994. *Annals of the Association of American Geographers*, 88, 4, pp.545–574.
- Ó Tuathail, G., Dalby, S., Routledge, P. 1998. *The geopolitics reader*. London: Routledge.
- Özkirimli, U. 2003. The nation as an artichoke? A critique of ethnosymbolist interpretations of nationalism. *Nations and Nationalism*, 9, 3, pp.339-355.
- Özkirimli, U. 2010. *Theories of Nationalism: A Critical Introduction*. Palgrave Macmillan.
- Paasi, A. 2016. Dancing on the graves: Independence, hot/banal nationalism and the mobilization of memory. *Political Geography*, 54, pp.21-31.
- Page, R. M. 2014. Progressive Turns in Post-1945 Conservative Social Policy. *Political Studies Review*, 12, 1, pp.17-28.
- Pain, R. 2014. Everyday terrorism - Connecting domestic violence and global terrorism. *Progress in Human Geography*, 38, 4, pp.531-550.
- Painter, J. 2002. Multi-level citizenship, identity and regions in contemporary Europe. In: Anderson, J. ed. *Transnational democracy: Political spaces and border crossings*. London: Routledge, pp.93-110.
- Painter, J., Jeffrey, A. 2009. *Political Geography*. London: Sage.

- Pakulski, J. 2012. The Weberian foundations of modern elite theory and democratic elitism. *Historical Social Research*, 37, 1, pp.38-56.
- Pakulski, J. 2014. Confusions about multiculturalism. *Journal of Sociology*, 50, 1, pp.23-36.
- Pakulski, J., Waters, M. 1996. *The Death of Class*. London: Sage.
- Pareto, V. 1935. *The Mind and Society*. New York: Harcourt, Brace and Company, dostupné na: <http://www.archive.org/search.php?query=creator%3A%22Pareto%2C+Vilfredo%2C+1848-1923%22/> 31 05 2017.
- Pateman, C. 2012. Participatory democracy revisited. *Perspectives on Politics*, 10, 1, pp.7-19.
- Patterson, S. C., Caldeira, G. A. 1983. Getting out the vote: Participation in gubernatorial elections. *American Political Science Review*, 77, 3, pp.675-689.
- Paxton, R. O. 1998. The Five Stages of Fascism. *The Journal of Modern History*, 70, 1, pp.1-23.
- Payne, S. G. 1995. *A History of Fascism 1914-1945*. Madison: University of Wisconsin Press (Routledge 2003 Edition).
- Peach, C. 2002. Social geography: new religions and ethnoburbs-contrasts with cultural geography. *Progress in Human Geography*, 26, 2, pp.252-260.
- Peach, C., Gayle, R. 2003. Muslims, Hindus and Sikhs in the new religious landscape in England. *The Geographical Review*, 93, 4, pp.469-90.
- Peck, J. 2004. Geography and public policy: constructions of neoliberalism. *Progress in Human Geography*, 28, 3, pp.392-405.
- Peck, J., Tickell, A. 2007. Conceptualizing neoliberalism, thinking Thatcherism. In: Leitner, H., Peck, J., Sheppard, E. S. eds. *Contesting Neoliberalism: Urban Frontiers*. New York: Guilford Press, pp.26-50.
- Peet, R. 1979. Societal contradiction and Marxist geography. *Annals of the Association of American Geographers*, 69, 1, pp.164-169.
- Penrose, J. 2002. Nations, states and homelands: territory and territoriality in nationalist thought. *Nations and Nationalism*, 8, 3, pp.277-297.
- Perikles. 431 pred Kristom. *Pericles's Funeral Oration*, dostupné <http://www.isn.ethz.ch/isn/Digital-Library/Publications>, 11 02 2012.
- Peters, E. 2001. Geographies of Aboriginal People in Canada. *The Canadian Geographer / Le Géographe Canadien*, 45, 1, pp.138-144.
- Petőcz, K. 1997. *Základy demokratických volebných systémov*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky.
- Phillips, D. 2006. Parallel lives? Challenging discourses of British Muslim self-segregation. *Environment and Planning D: Society and Space*, 24, 1, pp.25-40.
- Phillips-Fein, K. 2011. Conservatism: A state of the field. *Journal of American History*, 98, 3, pp.723-743.
- Piketty, T. 2015. *Kapitál v 21. storočí*. Bratislava: Ikar.
- Pile, S. 2013. Introduction – Opposition, political identities and spaces of resistance. In: Keith, M., Pile, S. eds. *Geographies of Resistance*. New York: Routledge, pp.1-32.
- Pilet, J.-B., Cross, W. 2015. *The Selection of Political Party Leaders in Contemporary Parliamentary Democracies: A Comparative Study*. London: Routledge.
- Platón, 1990. Štát. In: Platon. *Dialógy* **. Bratislava: Tatran. pp.16-356.
- Platón, 1990. Štátnik. In: Platon. *Dialógy* **. Bratislava: Tatran. pp.592-657.
- Platón, 1990. Zákony. In: Platon. *Dialógy* **. Bratislava: Tatran. pp.179-541.
- Plešivčák, M. 2011. Postavenie regiónov Slovenska z hľadiska územi volebnej podpory politických strán v parlamentných voľbách v rokoch 2002-2010. *Geografický časopis*, 63, 3, pp.227-251.
- Plešivčák, M. 2013a. Časopriestorové aspekty rurality volebnej podpory rozhodujúcich politických strán na Slovensku v celoštátnom a regionálnom kontexte v období rokov 1998–2010. *Politologický časopis*, 20, 2, pp.176-196.
- Plešivčák, M. 2013b. The Regional Dimension of the Socio-Political Urban-Rural Conflict in Slovakia. *Acta Geographica Universitatis Comenianae*, 48, 1, pp.47-58.
- Plešivčák, M. 2014a. Otázka politického správania obyvateľov vidieka a mesta v krajinách bývalého východného bloku so špeciálnym akcentom situácie na Slovensku. *Acta Geographica Universitatis Comenianae*, 58, 2, pp.229-242.
- Plešivčák, M. 2014b. Socio-ekonomická kompozícia spoločnosti a jej vplyv na teritoriálne vzorce volebného správania - prípadová štúdia regiónov západného Slovenska. *Sociológia*, 46, 1, pp.25–59.

- Plešivčák, M. 2015. First Two Elections to the European Parliament in Slovakia: Turnout and Results in Regional Perspective. *Evropská volební studia*, 10, 1, pp.14-32.
- Plešivčák, M., Buček, J., Bačík, V., Kusendová., D. 2016. Theoretical and methodological notes on current options related to examination of voting behaviour - The geographical approach. *Acta Geographica Universitatis Comenianae*, 60, 2, pp.151-170.
- Podhoretz, N. 1996. Neoconservatism: a eulogy. *Commentary*, 101, 3, pp.19-27.
- Pogrebinski, T., Samuels, D. 2014. The Impact of Participatory Democracy: Evidence from Brazil's National Public Policy Conferences. *Comparative Politics*, 46, 3, pp.313-332.
- Pomper, G. M. 1972. From Confusion to Clarity: Issues and American Voters, 1956-1968. *American Political Science Review*, 66, 2, pp.415-428.
- Pool, D. S., Abelson, R. 1961. The Simulmatics Project. *Public Opinion Quarterly*, 25, 2, pp.167-183.
- Popper, K. 1994. *Otevřená společnost a její nepřítelé I, II*. Praha: Oikúmené.
- Post, J. M., McGinnis, C., Moody, K. 2014. The changing face of terrorism in the 21st century: The communications revolution and the virtual community of hatred. *Behavioral Sciences & the Law*, 32, 3, pp.306-334.
- Poulantzas, N. 2008. *The Poulantzas Reader: Marxism, Law and the State*. Martin, J. ed. London: Verso.
- Prandini, M., Ramilli, M. 2012. Internet voting: fatally torn between conflicting goals?. In: Ramon Gil-Garcia, J., Helbig, N. Adegboyega, O. eds. *Proceedings of the 6th International Conference on Theory and Practice of Electronic Governance*. Albany, NY, 22-25 October 2012. New York: Association for Computing Machinery, pp.58-61.
- Pratt, D. 2006. Terrorism and Religious Fundamentalism: Prospects for a Predictive Paradigm. *Marburg Journal of Religion*, 11, 1, pp.1-15.
- Przeworski, A. 2005. Democracy as an Equilibrium. *Public Choice*, 123, 3, pp.253-273.
- Przeworski, A., Alvarez, M. E., Cheibub, J. A., Limongi, F. 2000. *Democracy and development: Political institutions and well-being in the world, 1950-1990*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Przeworski, A., Limongi, F. 1997. Modernization: Theories and facts. *World Politics*, 49, 2, pp.155-183.
- Purcell, M. 2003. Citizenship and the right to the global city: reimagining the capitalist world order. *International Journal of Urban and Regional Research*, 27, 3, pp.564-590.
- Putnam, R. D., Leonardi, R., Nanetti, R. Y. 1994. *Making democracy work: Civic traditions in modern Italy*. Princeton: Princeton University Press.
- Pykett, J. 2009. Making citizens in the classroom: an urban geography of citizenship education? *Urban Studies*, 46, 4, pp.803-823.
- Rae, D., Taylor, M. 1970. *The Analysis of Political Cleavages*. New Haven: Yale University Press.
- Ragazzi, F. 2014. A comparative analysis of diaspora policies. *Political Geography*, 41, pp.74-89.
- Ranstorp, M. 1996. Terrorism in the Name of Religion. *Journal of International Affairs*, 50, 1, pp.41-62.
- Rapoport, D. C. 1983. Fear and trembling: Terrorism in three religious traditions. *American Political Science Review*, 78, 3, pp.658-677.
- Rapoport, D. C. 2001. The fourth wave: September 11 in the history of terrorism. *Current History*, 100, 650, pp.419-424.
- Rausch, C. 2015. Fundamentalism and terrorism. *Journal of Terrorism Research*, 6, 2, pp.28-35.
- Rawls, J. 1995. *Teorie spravdnosti*. Praha: Victoria Publishing.
- Raymond, C. 2011. The continued salience of religious voting in the United States, Germany, and Great Britain. *Electoral Studies*, 30, 1, pp.125-135.
- Reich, R. B. 1995. *Dílo národů. Příprava na kapitalismus 21. století*. Praha: Prostor.
- Reich, R. B. 1999. We are all third wayers now. *American Prospect*, dostupné na: <http://prospect.org/article/we-are-all-third-wayers-now>, 11 03 2017.
- Renton, D. 1999. *Fascism: Theory and Practice*. London: Pluto Press.
- Reynolds, A., Reilly, B. 1997. *The International IDEA Handbook of Electoral System Design*. Stockholm: Institute for Democracy and Electoral Assistance.
- Reynolds, A., Reilly, B., Ellis, A. 2005. *Electoral System Design: The New International IDEA Handbook*. Stockholm: International Institute for Democracy and Electoral Assistance.

- Reynolds, D. R. 1994. Political geography: the power of place and the spatiality of politics. *Progress in Human Geography*, 18, 2, pp.234-247.
- Riker, W. H., Ordeshook, P. C. 1968. A theory of the calculus of voting. *American Political Science Review*, 62, 1, pp.25-42.
- Robbins, J. 2004. The Globalization of Pentecostal and Charismatic Christianity. *Annual Review of Anthropology*, 33, 1, pp.117-143.
- Roberts, D. D. 2010. Fascism, Marxism, and the question of modern revolution. *European Journal of Political Theory*, 9, 2, pp.183-201.
- Roberts, S., Secor, A., Sparke, M. 2003. Neoliberal geopolitics. *Antipode*, 35, 5, pp.886-897.
- Robinson, W. S. 1950. Ecological correlations and the behavior of individuals. *American Sociological Review*, 15, pp.351-57.
- Rogers, A. 1998. The spaces of multiculturalism and citizenship. *International Social Science Journal*, 50, 156, pp.201-213.
- Rokkan, S. 1977. Towards a generalized concept of Verzuiling: a preliminary note. *Political Studies*, 25, 4, pp.563-570.
- Romano, F. 2006. Clinton and Blair: The Economics of the Third Way. *Journal of Economic and Social Policy*, 10, 2, pp.79-93.
- Romer, D. 1993. The new Keynesian synthesis. *The Journal of Economic Perspectives*, 7, 1, pp.5-22.
- Rose, R. 1974. *Electoral Behavior: A Comparative Handbook*. New York: The Free Press.
- Rose, R., McAllister, I. 1986. *Voters Begin to Choose: From Closed-Class to Open Elections in Britain*. London: Sage.
- Rose, R., McAllister, I. 1990. *The loyalties of voters: a lifetime learning model*. London: Sage.
- Rose, R., Shin, D. 2001. Democratization Backwards: The Problem of Third-Wave Democracies. *British Journal of Political Science*, 31, 2, pp.331-354.
- Rosenstone, S. J., Hansen, J. M. 1993. *Mobilization, participation, and democracy in America*. New York: Macmillan.
- Rothchild, J. 2007. Introduction to Athenian Democracy of the Fifth and Fourth Centuries BCE. *Wayne State University Law School Research Paper*, No. 07-32. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=1020397> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1020397>, 23 05 2017
- Rousseau, J.-J. 1949. *O společenské smlouvě*. Praha: V. Linhart.
- Rykiel, Z. 2006. *Podstawy geografii politycznej*. Warszawa: Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne.
- Ryner, M. 2010. An obituary for the Third Way: The financial crisis and social democracy in Europe. *The Political Quarterly*, 81, 4, pp.554-563.
- Saarts, T. 2015. The „Third revolution“ and the formation of cleavages in Central and Eastern Europe: Some conceptual and theoretical innovations. *Paper for the ECPR Joint Sessions. Warsaw, 29 March - 4 April 2015*. Colchester: The European Consortium for Political Research, pp.1-39.
- Saiya, N. 2015. Religion, Democracy and Terrorism. *Perspectives on Terrorism*, 9, 6, pp.51-59.
- Sandel, M. J. 1989. Moral argument and liberal toleration: Abortion and homosexuality. *California Law Review*, 77, 3, pp.521-538.
- Sargent, L. 2008. *Contemporary political ideologies: A comparative analysis*. Scarborough: Nelson Education.
- Sartori, G. 1976. *Parties and Party Systems: A Framework for Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sartori, G. 1993. *Teória demokracie*. Bratislava: Archa.
- Sartori, G. 2011. *Srovnávací ústavní inženýrství: Zkoumaní struktur, podnetů a výsledků – druhé vydání*. Praha: SLON.
- Sauer, C. 1918. Geography and the Gerrymander. *The American Political Science Review*, 12, 3, pp.403-426.
- Saward, M. 2001. Reconstructing democracy: Current thinking and new directions. *Government and Opposition*, 36, 4, pp.559-581.
- Scarow, S., Webb, P., Farrell, D. 2000. From Social Integration to Electoral Contestation: The Changing Distribution of Power within Political Parties. In: Dalton, R., Wattenberg, M. eds. *Parties without Partisans: Political Change in Advanced Industrial Democracies*. Oxford: Oxford University Press, pp.129-153.
- Scruton, R. 1989. *Slovník politického myšlení*. Brno: Atlantis.

- Sears, D. O. 1969. Political Behavior. In: Lindzey, G., Aronson, E. eds. *The handbook of social psychology*. Reading: Addison-Wesley, pp.315-458.
- Sedgwick, M. 2004. Al-Qaeda and the nature of religious terrorism. *Terrorism and Political Violence*, 16, 4, pp.795-814.
- Sedgwick, M. 2007. Inspiration and the origins of global waves of terrorism. *Studies in Conflict & Terrorism*, 30, 2, pp.97-112.
- Sekerák, M. 2017. Koncepty občianskej participácie a participatívnej demokracie nazerané teoretickou optikou. *Sociológia*, 49, 2, pp.179-202.
- Seligman, E. R. 1886. Owen and the Christian socialists. *Political Science Quarterly*, 1, 2, pp.206-249.
- Sen, A. 2003. Democracy and its global roots. *New Republic*, October 6, pp.28-35.
- Sen, R., Wagner, W. 2009. Cultural mechanics of fundamentalism: Religion as ideology, divided identities and violence in post-Gandhi India. *Culture & Psychology*, 15, 3, pp.299-326.
- Shaffer, W. E. 1972. *Computer Simulation of Voting Behavior*. Oxford: Oxford University Press.
- Shama, A. 1975. Applications of Marketing Concepts to Candidate Marketing. *Advances in Consumer Research*, 2, 1, pp.793-801.
- Sharp, J. 2007. Geography and gender: Finding feminist political geographies. *Progress in Human Geography*, 31, 3, pp.381-387.
- Sherrod, D. R. 1971. Selective Perceptions of Political Candidates. *Public Opinion Quarterly*, 35, 4, pp. 554-562.
- Sheth, J. N. 1975. Toward a Model of Individual Choice Behavior. *Paper presented at the Esomar Seminar on Market Modeling. Amsterdam, 17 June 1975*. Amsterdam: ESOMAR, pp.17-26.
- Shields, J. A. 2007. Between passion and deliberation: The Christian Right and Democratic Ideals. *Political Science Quarterly*, 122, 1, pp.89-113.
- Schiller, N. G. 2005. Long-distance nationalism. In: Ember, E., Ember, C.R., Skoggard, I. eds. *Encyclopedia of diasporas*, New York: Springer US, pp.570-580.
- Schmitter, P. C., Karl, T. L. 1991. What democracy is ... and is not. *Journal of Democracy* 2, 3, pp.75-88.
- Schryen, G., Rich, E. 2009. Security in Large-Scale Elections: A Retrospective Analysis of Elections in Estonia, The Netherlands, and Switzerland. *IEEE Transactions on Information Forensics and Security*, 4, 4, pp.729-743.
- Schumpeter, J. 1942. *Capitalism, socialism and democracy*. London: Routledge (vydanie 2004).
- Schwarzmantel, J. 2008. *Ideology and politics*. London: Sage.
- Siegfried, A. 1913. *Tableau politique de la France de l'Ouest sous la Troisième République*. Bruxelles: Éditions de l'Université de Bruxelles.
- Simmons, B. A., Dobbin, F., Garrett, G. 2006. Introduction: The international diffusion of liberalism. *International Organization*, 60, 4, pp.781-810.
- Slater, D. 2007. Imperial geopolitics and the promise of democracy. *Development and Change*, 38, 6, pp.1041-1054.
- Smith, A. D. 1992. National identity and the idea of European unity. *International Affairs* (Royal Institute of International Affairs), 68, 1, pp.55-76.
- Smith, A. D. 1998. *Nationalism and modernism: A critical survey of recent theories of nations and nationalism*. London: Routledge.
- Smith, A. D. 2003. Adrian Hastings on nations and nationalism. *Nations and Nationalism*, 9, 1, pp. 25-28.
- Smith, N. 2010. *Uneven Development: Nature, Capital, and the Production of Space*. Athens: University of Georgia Press.
- Snyder, R. C. 2008. What is third-wave feminism? A new directions essay. *Signs*, 34, 1, pp.175-196.
- Sonn, T. 2006. Islamic fundamentalism and political Islam. *History Compass*, 4, 1, pp.181-185.
- Sopóci, J. 1998. Voličské správanie. *Sociológia*, 30, 1, pp.47-59.
- Sopóci, J. 2004. *Politika v spoločnosti*. Bratislava: Veda.
- Sparke, M. 2013. From global dispossession to local repossession: Towards a worldly cultural geography of Occupy activism. In: Johnson, N. C., Schein, R. H., Winders, J. eds. *The Wiley-Blackwell Companion to Cultural Geography*. Chichester: Wiley-Blackwell, pp.387-408.
- Springer, S. 2012. Anarchism! What geography still ought to be. *Antipode*, 44, 5, pp.1605-1624.

- Springer, S. 2013. Anarchism and geography: a brief genealogy of anarchist geographies. *Geography Compass*, 7, 1, pp.46-60.
- Springer, S. 2015. Radical political geographies. In: Agnew, J., Mamadouh, V., Secor, A. J., Sharp, J. eds. *The Wiley Blackwell Companion to Political Geography*. Chichester: John Wiley & Sons, pp.206-219.
- Sprinzak, E. 1986. *Fundamentalism, Terrorism, and Democracy: The Case of Gush Emunim Underground*. Washington: Wilson Center.
- Squire, P., Wolfinger, R. E., Glass, D. P. 1987. Residential mobility and voter turnout. *American Political Science Review*, 81, 1, pp.45-65.
- Stadler, N. 2005. Fundamentalism. In: de Lange N., Freud-Kandel, M., eds. *Modern Judaism – An Oxford Guide*. Oxford: Oxford University Press, pp.216-227.
- Staeheli, L. A. 2001. Of Possibilities, Probabilities and Political Geography. *Space and Polity*, 5, 3, pp.177-189,
- Stena J. 1999. Parlamentné voľby 1998 v SR - uskutočnená výzva. *Sociológia*, 31, 1, pp.31-50.
- Stern N. 2015. Economic development, climate and values: making policy. *Proceedings of Royal Society B*, 282.1812, pp.1-9, dostupné na: <http://dx.doi.org/10.1098/rspb>, 20 08 2015.
- Stokes, D. E., Campbell, A., Miller, W. E. 1958. Components of Electoral Decision. *American Political Science Review*, 52, 2, pp.367-387.
- Stoll, H. M. 2004. *Social Cleavages, Political Institutions and Party Systems: Putting Preferences Back into the Fundamental Equation of Politics*. Stanford: Stanford University Press.
- Studemeyer, C. C. 2015. Geographies of Flexible Citizenship. *Geography Compass*, 9, 10, pp.565-576.
- Sturm, T. 2013. The future of religious geopolitics: towards a research and theory agenda. *Area*, 45, 2, pp.134-140.
- Sturm, T. 2015. Religious Movements. In: Agnew, J. A., Mamadouh, V., Secor, A., & Sharp, J. eds. *The Wiley Blackwell Companion to Political Geography*. Malden: John Wiley & Sons.
- Sundquist, J. L. 1973. *Dynamics of the Party System: Alignment and Realignment of Political Parties in the U.S.* Washington: The Brookings Institution.
- Svensson, P. 1993. *Teorie demokracie*. Brno: CDK.
- Swanson, D., Mancini, P. 1996. *Politics, Media and Modern Democracy*. New York: Praeger.
- Swyngedouw, E. 2004. Globalisation or 'glocalisation'? Networks, territories and rescaling. *Cambridge Review of International Affairs*, 17, 1, pp.25-48.
- Swyngedouw, E. 2005. Governance innovation and the citizen: the Janus face of governance-beyond-the-state. *Urban Studies*, 42, 11, pp.1991-2006.
- Syrett, S., Sepulveda, L. 2012. Urban governance and economic development in the diverse city. *European Urban and Regional Studies*, 19, 3, pp.238-253.
- Szabó, B., Tátraí, P. 2016. Regional and social cleavages in the Slovak elections after the change of the regime. *Geografický časopis*, 68, 3, pp.195-212.
- Szöllös, J. 2000. Stabilita volebnej podpory vybraných politických strán a ich zoskupení na Slovensku v rokoch 1990-1998. *Geografický časopis*, 52, 3, pp.243-267.
- Szöllös, J. 2006. Regióny volebnej podpory vybraných politických strán v parlamentných voľbách 1998, 2002 a 2006. *Geografická revue*, 2, 2, pp.650-669.
- Školkay, A. 2002. Ideológia tretej cesty. Tretia cesta - radikálne nová ideológia, modifikovaná sociálnodemokratická ideológia, alebo sociálny liberalizmus. *Politologický časopis*, pp.68-85.
- Talbot, S. 2000. Self-determination in an Interdependent World. *Foreign Policy*, 118, pp.152-163.
- Tavares, J., Wacziarg, R. 2001. How democracy affects growth. *European Economic Review*, 45, 8, pp.1341-1378.
- Tavits, M. 2005. The Development of Stable Party Support: Electoral Dynamics in Post- Communist Europe. *American Journal of Political Science*, 49, 2, pp.283-298.
- Taylor, P. J. 1985. *Political Geography: World Economy. Nation State and Locality*. London: Longman.
- Taylor, P. J. 1991. *Political Geography: World Economy, Nation-State and Locality*. Harlow: Longman.
- Taylor, P. J., Johnston, R. J. 1979. *Geography of Elections*. Harmondsworth: Penguin.
- Tener, M. 1999. Promising practices: Learning multiculturalism through the study of geography. *Multicultural Education*, 6, 3, p.36.

- Therwath, I. 2012. Cyber-hindutva: Hindu nationalism, the diaspora and the Web. *Social Science Information*, 51, 4, pp.551-577.
- Thomassen, J. 2005. *The European Voter: A Comparative Study of Modern Democracies*. Oxford: Oxford University Press.
- Thorley, J. 2004. *Athenian democracy*. New York: Routledge.
- Thucydides 1996. Pericles' Funeral Oration, dostupné na: <http://hrlibrary.umn.edu/education/thucydides.html>, 02 03 2017.
- The Economist Intelligence Unit 2015. Democracy Index 2014 - Democracy and its discontents, dostupné na: <https://www.economist.com/> 17 10 2016.
- Tibi, B. 2002. *The challenge of fundamentalism: Political Islam and the New World Disorder*. Berkeley: University of California Press.
- Tobler, W. 1970. A computer movie simulating urban growth in the Detroit region. *Economic Geography*, 46, 2, pp.234-240.
- Tocqueville, A. De, 1992. *Demokracie v Americe I, II*. Praha: Lidové Noviny.
- Torcal, M., Mainwaring, S. 2003. The Political Recrafting of Social Bases of Party Competition: Chile, 1973–95. *British Journal of Political Science*, 33, 1, pp.55-84.
- Traversa, F. 2015. Income and the stability of democracy: Pushing beyond the borders of logic to explain a strong correlation? *Constitutional Political Economy*, 26, 2, pp.121-136.
- Treuer, A. 2011. *Organizácia volieb v Slovenskej republike. Bakalárska práca*. Bratislava: Katedra humánnej geografie a demogeografie, Prírodovedecká fakulta, Univerzita Komenského.
- True, D. 2016. The Triumph of the Personal: American Fundamentalism Comes of Age. *Philosophia*, 44, pp.655-666.
- Truman, D. B. 1951. *The Governmental Process*. New York: Alfred A. Knopf.
- Tucker, H. J. 1986. Contextual models of participation in U.S. state legislative elections. *Western Political Quarterly*, 39, 1, pp.67-78.
- Tucker, J. 2002. The First Decade of post-Communist Elections and Voting: What Have We Studied and How Have We Studied It? *Annual Review of Political Science*, 5, 1, pp.271-304.
- Turner, R. S. 2007. The 'rebirth of liberalism': The origins of neo-liberal ideology. *Journal of Political Ideologies*, 12, 1, pp.67-83.
- Uitermark, J., Nicholls, W. 2012. How local networks shape a global movement: Comparing Occupy in Amsterdam and Los Angeles. *Social Movement Studies*, 11, 3-4, pp.295-301.
- Uitermark, J., Rossi, U., Van Houtum, H. 2005. Reinventing multiculturalism: urban citizenship and the negotiation of ethnic diversity in Amsterdam. *International Journal of Urban and Regional Research*, 29, 3, pp.622-640.
- Unwin, T., Hewitt, V. 2001. Banknotes and national identity in Central and Eastern Europe. *Political Geography*, 20, 8, pp.1005-1028.
- Úradný vestník Európskej únie L188/21, 2016. *Rozhodnutie rady 2016/1136 z 12. júla 2016, ktorým sa aktualizuje zoznam osôb, skupín a subjektov, na ktoré sa vzťahujú články 2, 3 a 4 spoločnej pozície 2001/931/SZBP o uplatňovaní špecifických opatrení na boj s terorizmom, a ktorým sa zrušuje rozhodnutie (SZBP) 2015/2430*.
- Van der Brug, W., Kritzinger, S. 2012. Generational differences in electoral behavior. *Electoral Studies*, 31, 2, pp.245-249.
- Van der Eijk, C., Schmitt, H., Binder, T. 2005. Left-Right Orientations and Party Choice. In: Thomassen, J ed. *The European Voter: A Comparative Study of Modern Democracies*. Oxford: Oxford University Press, pp.167-191.
- Van der Veen, M., Laitin, D. 2004. Modeling the Evolution of Ethnic Demography. *Paper presented at the 9th World Conference of the Association for the Study of Nationalities*. New York, 15–17 April 2004. New York: Columbia University.
- Van Dyke, V. 2009. The Khalistan Movement in Punjab, India, and the Post-Militancy Era: Structural Change and New Political Compulsions. *Asian Survey*, 49, 6, pp.975-997.
- Van Horn, C. E. 1996. The quiet revolution. In: Van Horn, C. E. ed. *The state of the states* (third edition). Washington, DC: Congressional Quarterly Press, pp.1-12.
- Verba, S., Nie, N. H. 1972. *Participation in America: Political democracy and social equality*. New York: Harper and Row.
- Verešš, M. 2005. *Slovensko. Formovanie sa územia a národa*. Bratislava: Univerzita Komenského.
- Victor, D. G. 2015. Embed the social sciences in climate policy. *Nature*, 520, 7545, pp.27-29.

- Vincent, A. 2009. *Modern political ideologies*. Chichester: John Wiley & Sons.
- Vlachová, K., Řeháková, B. 2004. Národ, národní identita a národní hrdost v Evropě. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 40, 4, pp.489-508.
- Vlčková, V. 1995. *Geografické aspekty výsledkov volieb do SNR a Národnej rady SR (1990-1992-1994)*. Bratislava: Nadácia Elita.
- Vlčková, V., Brunn, S. D. 1994. Parties, Candidates, and Competitive Regions in the 1992 Slovak National Council Elections. *Geografický časopis*, 46, 3, pp.231-246.
- Walczak, A., Van der Brug, W., De Vries, C. E. 2012. Long- and short-term determinants of party preferences: Inter-generational differences in Western and East Central Europe. *Electoral Studies*, 31, 2, pp.273-284.
- Walker, J. L. 1966. A Critique of the Elitist Theory of Democracy. *The American Political Science Review*, 60, 2, pp.285-295.
- Wallerstein I. M. 1984. *The Politics of the World-Economy. The States, the Movements and the Civilizations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Walsh, E. A. (S.J.) 1946. The mystery of Haushofer. *Life Magazine*, 16th September 1946, pp.107-120
- Walzer, M. 2002. *Hrubý a tenký / O tolerancii*. Bratislava: Kalligram.
- Wang, Q. 2010. Immigration and Ethnic Entrepreneurship: A Comparative Study in the United States. *Growth and Change*, 41, 3, pp.430-458.
- Warf, B. 2012. Nationalism, cosmopolitanism, and geographical imaginations. *Geographical Review*, 102, 3, pp.271-292.
- Weber, M. 1990. *Politika ako povolanie*. Bratislava: Spektrum.
- Webster, G. R. 2011. American nationalism, the flag, and the invasion of Iraq. *Geographical Review*, 101, 1, pp.1-18.
- Weimann, G. 2005. Cyberterrorism: The sum of all fears? *Studies in Conflict & Terrorism*, 28, 2, pp.129-149.
- Welzel, C., Inglehart, R. 2005. Liberalism, postmaterialism, and the growth of freedom. *International Review of Sociology*, 15, 1, pp.81-108.
- Welzel, C., Inglehart, R., Klingemann, H. D. 2003. The theory of human development: A cross-cultural analysis. *European Journal of Political Research*, 42, 3, pp.341-379.
- Whiteley, P. 2003. The State of Participation in Britain. London: *Parliamentary Affairs*, 56, 4, pp.610-615.
- Wielhouwer, P. W., Lockerbie, B. 1994. Party contacting and political participation, 1952-1990. *American Journal of Political Science*, 38, 2, pp.211-229.
- Winburn, J., Wagner, M. W. 2003. Gerrymandering, Split Communities, and Forgotten Voters. *Paper presented at the Annual Meeting of the Midwest political Science Association. Chicago, 3-5 April 2003*. Bloomington, IN: Midwest Political Science Association.
- Wittman, D. 1990. Spatial Strategies When Candidates Have Policy Preferences. In: Enelow, J., Hinich, M. eds. *Advances in the Spatial Theory of Voting*. New York: Cambridge Press, pp.66-98.
- Wolfinger, R. E., Rosenstone, S., J. 1980. *Who votes?* New Haven: Yale University Press.
- Woodberry, R. D., Smith, C. S. 1998. Fundamentalism et al: Conservative protestants in America. *Annual Review of Sociology*, 24, 1, pp.25-56.
- Zakaria, F. 1997. The rise of illiberal democracy. *Foreign Affairs*, 76, 6, pp.22-43.
- Zakaria, F. 2004a. *Budoucnost svobody*. Praha: Academia.
- Zakaria, F. 2004b. Islam, democracy, and constitutional liberalism. *Political Science Quarterly*, 119, 1, pp.1-20.
- Zarycki, T. 2000. Politics in the periphery: political cleavages in Poland interpreted in their historical and international context. *Europe-Asia Studies*, 52, 5, pp.851-873.
- Zarycki, T. 2015a. Class Analysis in Conditions of a Dual-Stratification Order. *East European Politics & Societies*, 29, 3, pp.711-718.
- Zarycki, T. 2015b. The electoral geography of Poland: between stable spatial structures and their changing interpretations. *Erdkunde*, 69, 2, pp.107-124.

Legislatívne dokumenty (zoraďené chronologicky):

- Zákon Národného výboru československého č. 11/1918 Zb. z. a n.
Ústavný zákon RČS č. 37/1918 Zb. z. a n.
Zákon č. 75/1919 Zb. z. a n. o volebnom poriadku v obciach republiky Československej,
Ústavný zákon RČS č. 121/1920 Zb. z. a n.
Zákon č. 123/1920 Zb. z. a n. o volebnom poriadku vo voľbách do Poslaneckej snemovne.
Zákon č. 124/1920 Zb. z. a n. o zložení a právomoci Senátu.
Zákon č. 208/1920 Zb. z. a n. ktorým sa dopĺňujú ustanovenia o voľbách do Národného zhromaždenia RČS.
Zákon č. 431/1920 Zb. z. a n. ktorým sa mení zákon o zložení a právomoci Senátu.
Ústavný dekrét prezidenta republiky č. 47/1945 Zb. o Dočasnom Národnom zhromaždení.
Zákon č. 28/1946 Zb. o úprave stálych voličských zoznamov.
Ústavný zákon č. 65/1946 Zb. o ústavodarnom Národnom zhromaždení.
Zákon č. 67/1946 Zb. o voľbe ústavodarného Národného zhromaždenia.
Zákon č. 47/1990 Zb. o voľbách do Federálneho zhromaždenia.
Zákon ČNR č. 54/1990 Zb. o voľbách do Českej národnej rady. Zákon SNR č. 80/1990 Zb. o voľbách do Slovenskej národnej rady.
Zákon SNR č. 346/1990 Zb. o voľbách do orgánov samosprávy obcí.
Ústavný zákon č. 23/1991 Zb., ktorým sa uvádza Listina základných ľudských práv a slobôd,
Zákon ČNR č. 435/1991 Zb. o voľbách do Českej národnej rady.
Zákon ČNR č. 94/1992 Zb. o voľbách do Českej národnej rady.
Zákon SNR č. 104/1992 Zb. o voľbách do Slovenskej národnej rady.
Zákon SNR č. 564/1992 Z.z. o spôsobe vykonania referenda.
Zákon NR SR č. 46/1999 Z. z. o spôsobe voľby prezidenta Slovenskej republiky, o ľudovom hlasovaní a jeho odvolaní a o doplnení niektorých ďalších zákonov.
Zákon NR SR č. 303/2001 Z. z. o voľbách do orgánov samosprávnych krajov a o doplnení občianskeho súdneho poriadku.
Zákon NR SR č. 331/2001 Z. z. o voľbách do Európskeho parlamentu.
Zákon NR SR č. 333/2004 Z. z. o voľbách do Národnej rady Slovenskej republiky.
Zákon NR SR č. 535/2008 Z. z., ktorým sa mení a dopĺňa zákon SNR č. 377/1990 Zb. o hlavnom meste Slovenskej republiky Bratislave v znení neskorších predpisov a menia a dopĺňajú niektoré zákony.
Zákon NR SR č. 180/2014 Z. z. o podmienkach výkonu volebného práva a o zmene a doplnení niektorých zákonov.
Zákon NR SR č. 181/2014 Z. z. o volebnej kampani a o zmene a doplnení zákona č. 85/2005 Z. z. o politických stranách a politických hnutiach v znení neskorších predpisov.
Rozhodnutie predsedu Národnej rady Slovenskej republiky č. 307/2015 Z.z. o vyhlásení volieb do Národnej rady Slovenskej republiky.

Elektronické zdroje:

<http://volby.statistics.sk/>

<http://www.minv.sk/?oso14-kl> (Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, dostupné 23 06 2017)

Vecný register

A

anarchizmus 3, 9, 35-38, 63
 antisemitizmus 63, 66
 aristokracia 17, 19, 95
 asimilácia 44
 autonómia 35, 44, 101
 autoritatívne režimy 103, 107, 115

B

banálny ekologizmus 82, 85
 banálny nacionalizmus 43

D

demokracia 5, 88-120, 121, 149, 156, 182
 asociatívna 90
 deliberatívna 89
 elitistická 98
 klasická aténska 93-96
 konkurenčná elitistická 98
 kozmpolitná 53, 90
 liberálna 7
 neliberálna 90
 numerická 101
 participatívna 89
 priama 89
 protektívna 9
 rozvojová 10
 sociálna 22, 26, 31-32, 33-35
 zastupiteľská 89
 demokratizácia 53, 105, 109-114
 diktatúra proletariátu 28-30

E

efekt kampane 175, 189
 efekt nákazy 111, 189
 ekologická chyba 163
 ekologizmus 3, 82-85
 ekomodernizmus 83
 elektorát 132, 158, 164, 166
 elektronické voľby 137
 elitizmus 93, 96-99
 etno-symbolizmus 41, 42

F

fašizmus 3, 5, 60-66
 federalizmus 9, 20, 44
 Federálne zhromaždenie 141
 feministická – geografia – geopolitika 86
 feminizmus 85-87
 frankfurtská škola 33
 fundamentalizmus 3, 5, 14, 66-81

G

geopolitika 1, 16, 23
 gerrymandering 132, 134, 182,
 globalizácia 3, 7, 15, 34, 52, 105

H

hlasovanie o spornom bode 170, 189
 hodnoty sebvýjadrenia 109
 hybridný režim 89, 115-116

CH

Chicagská škola 14

I

identita
 národná 39, 40-41
 priestorová 41
 rodová 45
 viacnásobná 40, 86
 ideológia 3-6
 imaginárne spoločenstvo 42
 imidž kandidáta 165
 imperializmus 29, 36, 62
 index demokracie 116
 interkulturalizmus 54-60
 internacionalizmus 51
 islam 66, 69-73, 76, 78, 110

K

kapitalizmus 9, 11, 22-23, 25, 27, 33, 98
 prírodný 84
 keynesiánstvo 32
 kompozičný efekt 168, 184
 komunizmus 3, 5, 27, 29-31
 koncept cleavages 154, 184
 koncept ekonomického hlasovania 171
 koncept triedneho neusporiadania 168
 kontextuálny efekt 185
 konzervativizmus 5, 16-22, 40, 56
 neokonzervativizmus 21-22
 korporativizmus 32, 62
 korporácie 35, 52, 71, 103
 kozmpolitizmus 3, 51-54
 kritická klimatológia 82-83
 kritická politická geografia 23
 kyberterorizmus 79

L

liberalizmus 3, 5, 6-15, 18, 36, 56, 71
 liberálna demokracia 7, 23
 neoliberalizmus 6, 7, 13-15, 23, 31
 liberálny nacionalizmus 39

ľavo-pravá ideologická dimenzia 158, 167, 169

M

malapportionment 132
mandát 125-136
maoizmus 30
marxizmus 22, 26-31
 klasický 26
 marxizmus-leninizmus 29
masy 96-97
migrácia – imigrácia 39, 44, 55, 67
minimálny štát 15
miznúci volič 173
mobilita 59, 87, 94, 137
mobilizačné faktory kampane 175, 177-179
mobilizačný systém 121
modernizmus 23, 41, 42, 62
 politický 62
 technický 62
 postmodernizmus 23, 41, 168
monarchia 18-19, 88, 93, 95, 115
multikulturalizmus 3, 54-60

N

nacionalizmus 3, 6, 11, 19, 39-50
 banálny 43
 etnický 45
 extrémny 63
 konzervatívny 40
 liberálny 39
 religiózný 3, 67
 rozpínavý 40
 sekulárny 68
 pan-nacionalizmus 40
nacizmus 5, 40, 63-66
 neonacizmus 150, 202
národ 40-50
národná identita 40-41, 45, 47
Národné zhromaždenie 139-140
neolitárstvo 21, 93
neofašizmus 5, 60, 65
nezávislosť 6, 40, 45-49
Nolanovo schéma 122
nová ľavica 22, 32-33
nová pravica 13-15

O

občianstvo 39, 45, 47
 ekologické 84
 flexibilné 59
 ohraničené 94
 svetobčianstvo 52
oligarchia 28, 95, 97, 121
 modernizačná 121
 statická 121
 železný zákon oligarchie 97

P

pangermanizmus 40
panslavizmus 40
parlamentná demokracia 99, 121
participácia 10, 21, 30, 59, 80, 84, 90, 94, 102, 117, 162, 166, 173
patriotizmus 22, 45, 49
percentuálna klauzula 129, 193
perennializmus 41-42
pluralizmus 23, 60, 63, 73, 100, 103, 117, 123
 klasický 104
 neopluralizmus 100, 104
politická geografia 3, 5, 7, 23, 59, 67, 88, 92
politická strana 121, 124, 126, 131, 142-149
politické systémy budúcnosti 121
politické témy 164, 170
politický líder 16, 110, 166, 172
politický systém 3, 121-124
polyarchia 100-103, 112
pravivé strany 20, 60, 65, 66, 150, 192
pretoriánsky systém 121
primordializmus 41
príľnavosť k strane 169
prospektívne hodnotenie voličov 171
prvky volebných systémov 127

R

rakúska škola 14
rasizmus 40, 61, 63
referendum 89, 143, 208-210
republika 10, 18, 73, 139-142
retrospektívne hodnotenie voličov 171
revolúcia 8, 10, 17, 18, 22-33, 70, 76, 118, 154, 173, 177, 181, 184

S

sebaurčenie 39, 40, 45-49, 51, 64, 77, 101
sekularizmus 26, 29, 73, 75, 110
skrytý volič 192
slobodné voľby 124-126
socializmus 3, 12, 22-35, 61, 72, 98
sociálne štiepenie (cleavages) 154, 184
sociálny liberalizmus 6, 12
stalinizmus 23, 30
strana 5, 9, 14, 39, 61, 104, 121-127, 142-154
 firma 124
 franšízová 124
 generačná 124
 jednej témy (single-issue party) 124
 jedného použitia (single-use party) 124
 mediálna 124
 medzery (niche party) 123-124,
 protestu 124
 univerzálna (catch-all party) 123-124, 202
susedský efekt 189
suverenita 9, 16, 36, 45-49, 94

Š

špirála mlčania 192

T

teória demokratickej kultúry 109
teória hodnotovej zmeny 170
teória kultúrnej modernizácie 173, 174-175
teória racionálneho výberu 174-175
teória skupín 100
teória verejnej voľby 14
terorizmus 52, 57, 76-81, 87
totalitný režim 32, 51, 116, 121
 totalitarizmus 14, 24, 32, 60, 65
tradicionalistický systém 121
tretia cesta 22, 34, 35, 124
typológia stranických systémov 123
tyrania 10, 15, 93-95

U

utilitarizmus/utilitaristické 9
utopický socializmus 24-25

Ú

územie volebnej podpory 185

V

vodca 9, 29, 40, 99, 121
volebná formula 135-136
volebná geografia 24, 59, 180-190
volebná kampaň 147-149, 175, 183
volebná účasť 176-179, 193
volebné pravidlá 144
volebné právo 8, 9, 91, 93, 102, 116, 125,
 139, 141, 144, 161, 174, 190
volebný obvod 128, 135, 146-147, 179
volebný okrsok 137, 146-147
volebný systém 121-142, 189, 193
 paralelný (zmiešaný, kombinovaný) 127
 pomerného zastúpenia 129
 väčšinový 127-129
voličské (volebné) správanie 154-173
voľby 7, 9, 24, 29, 33, 39, 89, 90, 97, 102,
 117, 121-211
výchovná demokracia 121

X

xenofóbia 40

Z

záujmové skupiny 46, 100
zelený štátizmus 82, 84

Politická geografia sa v súčasnosti snaží v nebývalej miere prispieť k pochopeniu meniacej sa politickej organizácie sveta. Vynárajú sa nové, komplexnejšie a komplikovanejšie spoločenské procesy, ktoré generujú doteraz nepoznané súvislosti. Do nového kontextu sa však dostávajú i poznatky, ktoré sú odbornej či laickej verejnosti známe už pomerne dlhú dobu. Tento vývoj prináša závažné výzvy smerom k zaužívanému vnímaniu vývoja spoločnosti a musí sa tak nevyhnutne odrážať aj v pedagogickom procese. Študenti musia byť schopní meniacu sa realitu identifikovať, analyzovať, hodnotiť a interpretovať.

Učebnica vychádza z predpokladu potreby interdisciplinárneho poznania, ktoré sa prejavuje aj v súčasnej politickej geografii. Výrazné sú prieniky napr. s politickými vedami, právom, či ekonómiou. V jednotlivých kapitolách preto predstavujeme tradičné ideológie (napr. liberalizmus, socializmus, konzervativizmus, nacionalizmus) a následne aj viaceré novších ideológií (napr. fašizmus, náboženský fundamentalizmus, kozmopolitizmus, ekologizmus). V ďalšom kroku sú predstavené vybrané "modely" demokracie, doplnené o poznatky týkajúce sa šírenia a stavu demokracie vo svete. Na tomto základe budujeme ďalšie kapitoly venované voľbám a volebným systémom, s dôrazom na tradície Československa a samostatnej Slovenskej republiky. Záverečná časť učebnice sa sústreďí na voľičské správanie a geografiu volieb (napr. koncept sociálneho štiepenia, modely voľičského správania, účasť vo voľbách, hodnotenie výsledkov volieb z geografickej perspektívy).

Vysokoškolská učebnica je určená študentom vysokých škôl so záujmom o politickú geografiu, ako aj študentom a odborníkom z príbuzných študijných a vedných odborov.

Katedra humánnej geografie a demografie Prírodovedeckej fakulty Univerzity Komenského patrí už viac ako 65 rokov k popredným pedagogickým a vedecko-výskumným pracoviskám zameraným na otázky ekonomickej, sociálnej, kultúrnej a politickej geografie. Prispieva k poznávaniu priestorovej diferenciacie Slovenska, problémov mestského a vidieckeho rozvoja, regionálnej politiky a regionálneho rozvoja, hľadaniu optimalizácie fungovania verejnej správy, posilnenia procesov priestorového plánovania, či aplikácií nástrojov GIS. Veľkú pozornosť taktiež venuje štúdiu demografických procesov a štruktúr, demografickým prognózam, ako aj populačnej a sociálnej politike.

Ján Buček je docent na Katedre humánnej geografie a demografie Prírodovedeckej fakulty Univerzity Komenského. Venuje sa najmä politickej geografii, ekonomickej geografii a urbánnej politike.

Martin Plešivčák pôsobí ako vedecko-výskumný pracovník a vysokoškolský učiteľ na Katedre humánnej geografie a demografie Prírodovedeckej fakulty Univerzity Komenského. V jeho výskumnom profile dominujú volebná geografia a politiky Európskej únie.

Vojtěch Przybyla je interným doktorandom na Katedre humánnej geografie a demografie Prírodovedeckej fakulty Univerzity Komenského. Špecializuje sa najmä na geografiu volieb so zameraním na historickú volebnú geografiu a volebnú geografiu nových politických strán.

ISBN 978-80-233-4408-1